

INSTYTUT
PROGRAMÓW
SZKOLNYCH

MINISTERSTWA
OŚWIATY
I WYCHOWANIA

*Programy
szkoły
podstawowej*

Część I

Programy szkoły podstawowej. Część I

PL
Z-19
(1,85)1

Institut f. Schulprogram-
me des Min. f. Bildung
und Erziehung.

Lehrprogramme der Grund-
schule.

Dokumentensammlung - unter
der Leitung von Frycie S.

Teil 1.

1. Auflage

Warszawa: Schul- und Pädä-
gogische Verlagsanstalten,
1985.

Georg-Eckert-Institut BS78

1 203 804 0

INSTYTUT
PROGRAMÓW
SZKOLNYCH

MINISTERSTWA
OŚWIATY
I WYCHOWANIA

*Programy
szkoły
podstawowej*

Zbiór dokumentów
pod redakcją
Stanisława Fryciego

Część I

BIBLIOTEKA IPS

Georg-Eckert-Institut
für internationale
Schulbuchforschung
Braunschweig
Schulbuchbibliothek

86/5035

WARSZAWA 1985

WYDAWNICTWA
SZKOLNE
I PEDAGOGICZNE

KOMITET REDAKCYJNY BIBLIOTEKI IPS

prof. dr hab. *Stanisław Frycie* (przewodniczący)
prof. dr hab. *Tadeusz Wróbel* (zastępca przewodniczącego)
dr *Teresa Smolaga* (sekretarz)
doc. dr *Stefan Krzysztosek*
doc. dr hab. *Józef Pólturzycki*
dr *Marian Rataj*

Projekt okładki *Maria Zarzycka-Sarnecka*
Redaktor techniczny *Joanna Krawczykiewicz*
Korektorzy *Elżbieta Janiec, Janina Słomińska*

ISBN 83-02-02939-4

© Copyright by

Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne
Warszawa 1985

Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne
Warszawa 1985

Wydanie pierwsze. Nakład 90000 + 190 egz.

Papier offset. kl. V, 70 g, rola 84 cm

Ark. wyd.: 27,20; druk.: 25

Oddano do składania 1985.04.29

Podpisano do druku 1985.12.04

Druk ukończono w grudniu 1985 r.

WSiP Zakłady Graficzne w Bydgoszczy

Zam. nr 2906/719 i 1243 MOiW-„M”

PL
Z-19(1,85)1

E. 168/86

SPIS TREŚCI

1. Wstęp	5
2. Założenia programowo-organizacyjne kształcenia i wychowania w szkole podstawowej	13
3. Nauczanie początkowe	41
Założenia programowo-organizacyjne	42
Język polski	47
Matematyka	70
Środowisko społeczno-przyrodnicze	95
Plastyka	116
Muzyka	127
Praca-technika	143
Kultura fizyczna	156
4. Język polski	177
5. Język rosyjski	241
6. Języki zachodnioeuropejskie	281
Język angielski	285
Język francuski	295
Język niemiecki	313
7. Historia	329
8. Wiedza o społeczeństwie	377

WSTĘP

Rozpoczęty u schyłku lat siedemdziesiątych i kontynuowany w pierwszej połowie lat osiemdziesiątych proces modernizacji treści kształcenia w szkole podstawowej, po twórczym wyzyskaniu wcześniejszych propozycji programowych, opracowanych dla szkoły dziesięcioletniej, został zakończony. Nowe treści kształcenia są już realizowane w całym systemie oświaty we wszystkich klasach powszechnej szkoły podstawowej.

O skali i zakresie zmian w procesie kształcenia i wychowania na tym szczeblu edukacji informują „Założenia programowo-organizacyjne kształcenia i wychowania w szkole podstawowej” oraz całościowe wersje programów, które będą obowiązywać od roku szkolnego 1986/87.

„Założenia programowo-organizacyjne kształcenia i wychowania w szkole podstawowej” ukazują główne idee edukacyjne na tym poziomie nauczania, informują o zadaniach szkoły, charakteryzują model absolwenta, cele kształcenia i wychowania, kryteria doboru treści kształcenia i zasady kierowania procesem dydaktyczno-wychowawczym, omawiają treści, metody, formy oraz środki kształcenia i wychowania, zawierają nowe plany nauczania — słowem prezentują podstawowe kierunki modernizacji pracy szkoły. „Założenia...” wraz z nowymi programami nauczania, które uszczegółowiają zawarte w nich ogólne idee organizacji szkolnego procesu dydaktyczno-wychowawczego, powinny ukierunkowywać praktykę szkolną.

Godzi się podkreślić, że zarówno w przedstawionym po raz pierwszy w drukowanych tu dokumentach wzorcu osobowym absolwenta szkoły podstawowej, a także w sformułowanych na nowo celach kształcenia i wychowania na tym szczeblu edukacji oraz w zmodernizowanych treściach kształcenia, które owe cele i zadania edukacyjno-wychowawcze szkoły konkretyzują, w sposób szczególnie eksponuje się socjalistyczny system wartości i zwraca baczną uwagę na potrzebę kształtowania socjalistycznej świadomości, obywatelskich i prospołecznych postaw młodzieży oraz godnych wzorców życia. Dzięki temu zreformowana szkoła podstawowa swoje powinności wychowawcze powinna realizować lepiej i skuteczniej.

„Założenia programowo-organizacyjne kształcenia i wychowania w szkole podstawowej” eksponują nowe funkcje wychowania przedszkolnego. Jego naczelnym zadaniem jest stymulowanie wielostronnego rozwoju dziecka i ułatwianie mu startu szkolnego. Znaczne upowszechnienie wychowania przedszkolnego, którym objęto

prawie wszystkie dzieci 6-letnie, oraz wprowadzenie do programów przedszkolnych elementarnej nauki czytania, pisania i rachowania, pozwoliło skrócić nauczanie początkowe do lat 3. W ten sposób usankcjonowane zostało niejako w strukturze zmodernizowanej szkoły podstawowej — założone uprzednio w toku wdrożonej częściowo reformy strukturalnej — 3-letnie nauczanie początkowe, co pozwoliło wydłużyć do pięciu lat na tym szczeblu edukacji nauczanie przedmiotowo-systematyczne.

Wydłużone nauczanie przedmiotowo-systematyczne pozwoli lepiej przygotować uczniów do dalszych etapów kształcenia we wszystkich możliwych formach, dzięki wyraźnemu uzupełnieniu treści kształcenia o nowe elementy wiedzy, wzbogacone umiejętności i wartości.

Zmodernizowana szkoła podstawowa powinna lepiej przygotowywać do życia. Temu celowi służyć mają wprowadzone po raz pierwszy do programów szkolnych umiejętności, które modyfikują w sposób istotny dotychczasowy, werbalistyczno-intelektualistyczny charakter edukacji szkolnej. W przeszłości często krytykowano system oświaty za to, iż był nastawiony głównie na przekazywanie wiedzy, co wyrażało się wyłączną troską o rozwój intelektu ucznia. Nie dbano natomiast o rozwój umiejętności intelektualnych, praktycznych (manualnych) i psychomotorycznych, niezbędnych w dalszym kształceniu oraz w procesie funkcjonowania jednostki w życiu społecznym — w gospodarce i kulturze narodowej.

W trosce o lepsze przygotowanie do życia wprowadzono także nowy przedmiot pod nazwą „praca-technika” oraz (od klasy VI), uwzględniające potrzeby rolnictwa, rzemiosła i lokalnego przemysłu, praktyki uczniowskie. Ten blok treści programowych, zespolonych w spójną całość z nowoczesnie pomyślanym kształceniem matematyczno-przyrodniczym o nachyleniu praktycznym, respektującym potrzeby codziennego życia, pozwoli lepiej rozwiązywać problemy orientacji zawodowej oraz wychowania przez pracę i dla pracy.

W nowej koncepcji kształcenia w szkole podstawowej zadbano również o właściwe przygotowanie młodzieży do uczestnictwa w kulturze. Temu celowi służyć ma głównie zmodernizowane kształcenie humanistyczne, a zwłaszcza nowe treści nauczania wpisane do programów języka polskiego, historii, plastyki i muzyki.

Do programu języka polskiego, prócz tradycyjnego kształcenia literackiego i językowego, wprowadzono po raz pierwszy kształcenie kulturalne. Intersemiotyczny charakter kultury literackiej — tekstów literackich i ich obieg w pozaksiążkowych przekazach kulturowych sprawił, że edukacja polonistyczna została wzbogacona o elementarną wiedzę o teatrze, filmie oraz radiowych i telewizyjnych przekazach kulturowych, co umożliwi wdrożenie uczniów do obcowania z kulturą oraz ułatwi jej świadomy odbiór. W kształceniu literackim główny akcent położono na tekst literacki jako samoistną wartość, na przygotowanie uczniów do możliwie pełnej jego recepcji. Odchodząc od instrumentalnego podejścia do tekstu literackiego i wyzyskiwania go dla celów wąsko utylitarnych, moralistycznych, z jednej strony eksponuje się spojrzenie na literaturę jako sztukę słowa, z drugiej zaś — zaleca wydobywanie z tekstu literackiego zakodowanych w nim idei, przydatnych do wewnętrznego bagacenia ucznia w system ogólnohumanistycznych wartości, uczy odczytywania różnorodnych kodów językowych — typowych dla rozmaitych odmian polskiego i obcego piśmiennictwa. Gruntownie zmodernizowano również kształcenie językowe. Jego

celem jest nie tylko zapoznanie z podstawami systemu gramatycznego języka polskiego, ale przede wszystkim kształcenie określonych sprawności językowych. Twórcom nowych programów towarzyszyła świadomość, że w toku edukacji polonistycznej powinno się przygotowywać świadomych użytkowników języka, słowem — przysposobić uczniów do poprawnego posługiwania się językiem w mowie i piśmie. Stąd też istotne miejsce w kształceniu językowym wyznaczono ćwiczeniom w mówieniu i pisanu, a więc tzw. praktycznej stylistyce.

Kształcenie przez kulturę i dla kultury realizowane będzie ponadto w ramach edukacji historycznej, którą wzbogacono o nowe treści z zakresu kultury materialnej i duchowej naszego i innych narodów, a także w toku plastycznej i muzycznej edukacji uczniów. Przekazywana za pośrednictwem tych przedmiotów wiedza o polskich i obcych arcydziełach plastycznych i muzycznych, obcowanie z nimi w dostępnych dla szkolnego nauczania formach, wspierane będzie wyrabianiem nawyków i potrzeb kulturalnych uczniów oraz rozwijaniem określonych sprawności w dziedzinie rysunku, malowania, śpiewu i gry na instrumentach muzycznych.

W nowych programach kształcenia humanistycznego baczna uwagę zwraca się także na kulturę regionalną, na regionalne życie literackie, folklor literacki, muzyczny i ludową twórczość plastyczną. Z przywiązania do tego co bliskie, z wiedzy o wkładzie regionu do kultury ogólnonarodowej mogą wynikać wielorakie korzyści dydaktyczne i wychowawcze.

Niebagatelną rolę w bogaceniu wiedzy o naszych najbliższych sąsiadach i kulturze innych narodów spełniać będzie nauczanie języków obcych, a zwłaszcza języka rosyjskiego. W nauczaniu języków obcych główny akcent kładzie się przede wszystkim na opanowanie określonych sprawności językowych, niezbędnych — w dobie rozwijających się kontaktów międzynarodowych i ożywionego ruchu turystycznego — we wzajemnym porozumiewaniu się i komunikacji międzyludzkiej.

Zmodernizowana szkoła podstawowa powinna lepiej spełniać swoje funkcje wychowawcze. Określone zadania wychowawcze realizowane będą za pośrednictwem wiedzy o społeczeństwie. Kształcenie społeczne powinno sprzyjać poznaniu przez młodzież podstawowych praw rządzących rozwojem gospodarki i stosunkami społecznymi oraz ułatwić zrozumienie mechanizmów sprawowania władzy i norm prawnych, regulujących życie społeczne. Istotną rolę w dziedzinie wychowania społecznego wyznaczono również godzinom do dyspozycji wychowawcy klasowego, dla których opracowano alternatywne programy, zespolone integralnie z całym systemem wychowawczym szkoły.

Ważne miejsce w zmodernizowanych programach w szkole podstawowej wyznaczono problematyce samokształcenia. Wpisane do tej części programów treści kształcenia pozwolą wyposażać uczniów w umiejętności korzystania z bogatych źródeł współczesnej informacji oraz wyrobić wewnętrzne motywy i potrzeby samokształcenia jako elementu edukacji ustawicznej. W sposób szczególny zagadnienie to eksponuje się w programie języka polskiego, w którym wprowadzono specjalny dział poświęcony tym zagadnieniom.

Unowocześniona szkoła powszechna, zgodnie z intencją nowych założeń programowo-organizacyjnych, powinna być silnie powiązana z lokalnym środowiskiem: z domem rodzinnym ucznia, miejscowymi instytucjami i organizacjami, z zakładami pracy, ze związkami twórczymi i stowarzyszeniami kulturalnymi. Ko-

rzystając z dodatnich wpływów i pomocy środowiska w organizacji procesu dydaktyczno-wychowawczego, będzie mogła zarazem na nie oddziaływać; stając się ośrodkiem życia kulturalnego, zwłaszcza w środowisku wiejskim.

W myśl nowych założeń programowo-organizacyjnych istotną funkcję w szkolnym procesie dydaktyczno-wychowawczym powinny spełniać instytucje oświaty pozaszkolnej (radio, telewizja, teatr, muzea, prasa), które mogą w sposób wydatny uzupełniać wiedzę przekazywaną w szkole oraz oddziaływać wychowawczo na dzieci i młodzież poprzez odpowiedni dobór prezentowanych treści, wartości i ludzi.

W nowych treściach kształcenia przewiduje się znaczne zróżnicowanie nauczania nie tylko za pośrednictwem rozbudowanych zajęć pozalekcyjnych, ale także w obrębie treści wspólnych, przewidzianych dla wszystkich uczniów. W tych ostatnich wydzielono treści obowiązkowe i fakultatywne. W obrębie zaś zajęć pozalekcyjnych wprowadzono dla wybranych grup młodzieży obowiązkową gimnastykę korekcyjno-kompensacyjną i zajęcia dydaktyczno-wyrównawcze, nadto obowiązkowe dla wszystkich uczniów przysposobienie czytelniczo-informacyjne oraz nadobowiązkowe gry i zabawy ogólnorozwojowe, zajęcia rekreacyjno-sportowe, koła zainteresowań i zajęcia artystyczne. Ważnym novum jest wprowadzenie do nadobowiązkowych zajęć pozalekcyjnych nauki drugiego języka obcego (angielskiego, francuskiego i niemieckiego — do wyboru przez uczniów). W ten sposób wydatnie wzbogacano szkolną edukację, mając na względzie wielostronny rozwój ucznia, jego różnorodne potrzeby i zróżnicowane zainteresowania.

W „Założeniach programowo-organizacyjnych kształcenia i wychowania w szkole podstawowej” oraz w nowych programach dla tego szczebla edukacji sugeruje się wreszcie, by proces dydaktyczno-wychowawczy oparty był na współczesnych dyrektywach teorii nauczania i wychowania oraz na tych doświadczeniach z praktyki oświatowej, które pozwalają optymalizować szkolne nauczanie i wychowanie.

W długoletnich, bo trwających przeszło 10 lat, pracach nad doбором treści kształcenia i wychowania dla szkoły powszechnej wykorzystano wyniki rozległych badań i studiów, prowadzonych w Instytucie Programów Szkolnych w latach 1972—1984; są to m. in. wyniki badań diagnostycznych nad funkcjonowaniem polskiego systemu oświatowego¹, wyniki studiów porównawczych i analitycznych nad treściami kształcenia w naszym i obcych systemach oświatowych², wreszcie wyniki studiów z zakresu teorii konstruowania programów szkolnych³. Zgromadzona w ten sposób wiedza o doborze treści kształcenia dla potrzeb edukacji powszechnej została wyzyskana podczas opracowywania projektów programów dla szkoły podstawowej, które wraz z eksperymentalnymi podręcznikami i odpowiednim zestawem środków dydaktycznych były badane w toku wdrożeń w szkołach eksperymentalnych oraz doskonałone na podstawie wyników tych badań przed ich powszechnym wprowadzeniem do całego systemu oświaty.

Projekty programów 3-letniego nauczania początkowego badano w szkołach eksperymentalnych w latach 1976—1978. Wprowadzone do całego systemu oświatowego w latach 1979—1981 po badaniach⁴, w wersji udoskonalonej⁵ — w roku 1981 zostały powtórnie zweryfikowane w wyniku przejścia szkoły na 5-dniowy tydzień pracy i upowszechnione w nowym dokumencie programowym⁶. Wreszcie po zbadaniu ich efektywności w toku powszechnej realizacji⁷ i po dalszych korektach zostały

wprowadzone do szkół w swej ostatecznej postaci od roku szkolnego 1983/84⁸. Tę właśnie wersję programów nauczania początkowego publikujemy w niniejszym wydawnictwie.

Projekty programów dla klas od IV do VIII były badane w szkołach eksperymentalnych w latach 1979—1984⁹, a następnie po odpowiednich zmianach w wersji udoskonalonej były sukcesywnie wprowadzane do szkół w całym systemie oświatowym w latach 1981—1986. Publikowane dla poszczególnych klas w oddzielnych broszurach¹⁰ oraz w czasopismach przedmiotowo-metodycznych wraz z rocznymi rozkładami materiału nauczania były jednak dokumentami przejściowymi. Zawierały bowiem jedynie treści nauczania bez przedmiotowych celów kształcenia i wychowania oraz bez szczegółowego komentarza dydaktycznego. W chwili obecnej, scalone w jednolite i pełne **programy przedmiotowe**, opracowane na użytek nauczania przedmiotowo-systematycznego, po niewielkich zmianach i korektach w doborze treści kształcenia i wychowania, są **publikowane w niniejszym wydawnictwie w swej ostatecznej postaci**. Jak już zaznaczyliśmy wcześniej, będą one obowiązywać w szkołach od roku szkolnego 1986/87. Niektóre z nich, jak na przykład program wiedzy o społeczeństwie¹¹, matematyki¹², chemii¹³, przysposobienia obronnego¹⁴, godzin do dyspozycji wychowawcy klasy¹⁵, języka rosyjskiego¹⁶, języków zachodnioeuropejskich¹⁷, przysposobienia czytelniczego i informacyjnego¹⁸ i przysposobienia do życia w rodzinie¹⁹ zostały wprowadzone do szkół w postaci jednolitych dokumentów nieco wcześniej, stąd publikacja ta przynosi ich kolejne wydanie.

W strukturze drukowanych tu dokumentów programowych uwzględniono: przedmiotowe cele kształcenia i wychowania, treści kształcenia i wychowania (wiadomości, umiejętności i wartości) oraz komentarz dydaktyczny, w którym m. in. omówiono organizację procesu dydaktyczno-wychowawczego, nadto formy i metody nauczania.

Nowe, scalone wersje programów nauczania, które przygotowano dla szkoły podstawowej w toku długoletnich badań, zostały opracowane przez zespoły programowe, w skład których wchodziło — prócz etatowych pracowników Instytutu Programów Szkolnych — przedstawiciele krajowego środowiska naukowego, nauczyciele metodycy oraz szeroka reprezentacja środowiska nauczycielskiego.

Szkoła polska otrzymuje po raz pierwszy programy zweryfikowane w toku eksperymentalnych wdrożeń, które pozwoliły m. in. uwzględnić potrzeby i możliwości rozwojowe dzieci, wyeliminować treści zbędne i przypadkowe oraz ograniczyć wydatnie materiał nauczania. Z uwagi na obserwowane i potwierdzone w badaniach przeciążenie uczniów obowiązkową nauką szkolną, niezależnie od wspomnianej tu redukcji materiału nauczania, wyodrębniono we wspólnych treściach kształcenia, przewidzianych dla wszystkich uczniów, treści fakultatywne, realizowane według uznania nauczyciela w zależności od poziomu intelektualnego i możliwości poznawczych zespołu uczniowskiego.

Wysiłek społeczny włożony w modernizację treści kształcenia w szkole podstawowej powinien należycie zaowocować na wyższych piętrach edukacji — w szkołach ponadpodstawowych.

Niniejsze wydawnictwo, które ukazuje podstawowe kierunki owej modernizacji, przeznaczone jest dla działaczy oświatowych, nadzoru pedagogicznego, dyrektorów

szkół, bibliotek szkolnych, uczelni wyższych, kształcących nauczycieli dla potrzeb szkoły powszechnej, a także rodziców i innych sojuszników szkoły, którzy żywo interesują się problemami wychowania i edukacji szkolnej.

Przypisy

1) Por. m. in.:

- *Problemy polityki oświatowej*. Oprac. zespół pod kier. Mirosława Szymańskiego. Warszawa IBP 1982 (Seria: Rozwój oświaty — zeszyt 1).
- *Wychowanie przedszkolne*. Oprac. zespół pod kier. Barbary Wilgockiej-Okoń. Warszawa IBP 1981 (Seria: Rozwój oświaty — zeszyt 2).
- *Szkolnictwo podstawowe*. Oprac. zespół pod kier. Mirosława Szymańskiego. Warszawa IBP 1981 (Seria: Rozwój oświaty — zeszyt 3).
- Krzysztozek S., Nakoneczna D., Sawicki M.: *Licea ogólnokształcące*. Warszawa IBP 1981 (Seria: Rozwój oświaty — zeszyt 4).
- *Szkolnictwo zawodowe*. Oprac. zespół pod red. Stanisława Kaczora. Warszawa IBP 1981 (Seria: Rozwój oświaty — zeszyt 5).
- *Szkolnictwo specjalne*. Oprac. zespół pod kier. Ireny Stawowy-Wojnarowskiej. Warszawa IBP 1981 (Seria: Rozwój oświaty — zeszyt 6).
- Półturzycki Józef: *Kształcenie dorosłych*. Warszawa IBP 1982, bibliogr. (Seria: Rozwój oświaty — zeszyt 7).
- *Instytucje opieki nad dziećmi i młodzieżą*. Oprac. zespół pod kier. Mariana Balcarka. Warszawa IBP 1981 (Seria: Rozwój oświaty — zeszyt 8).

2) Por. m. in.:

- *Systemy szkolne i programy nauczania krajów socjalistycznych i wybranych krajów kapitalistycznych (studia komparatystyczne)*. Praca zbiorowa pod red. Henryka Boneckiego. Warszawa WSiP 1981 (Biblioteka IPS).
- *Dydaktyczne i edytorskie koncepcje podręczników zagranicznych (studia komparatystyczne)*. Praca zbiorowa pod red. Barbary Koszewskiej i Henryka Boneckiego. Warszawa WSiP 1981 (Biblioteka IPS).
- Andrys A., Koblewska J.: *Tendencje rozwoju oświaty na świecie*. Warszawa Instytut Programów Szkolnych 1984 (Biblioteka IPS).
- *Idee przewodnie w programach szkoły ogólnokształcącej w latach 1918—1978*. Praca zbiorowa pod red. Tadeusza Wróbla. Warszawa WSiP 1985. (Biblioteka IPS).

3) Por. m. in.:

- *Wybrane problemy teorii programów szkolnych. (Materiały na sympozjum Instytutu Programów Szkolnych i Akademii Nauk Pedagogicznych NRD 12—14 grudnia 1978)*. Praca zbiorowa. Warszawa Instytut Programów Szkolnych 1978 (Biblioteka IPS).
- *Wybrane problemy teorii programów szkolnych. (Materiały z sympozjum Instytutu Programów Szkolnych i Akademii Nauk Pedagogicznych NRD 12—14 grudnia 1978)*. Praca zbiorowa pod red. Tadeusza Wróbla. Warszawa Instytut Programów Szkolnych 1979 (Biblioteka IPS).
- *Problemy metodologiczne eksperymentalnych badań programowych*. Praca zbiorowa pod red. Anny Bogdańskiej-Zarembiny. Warszawa WSiP 1980 (Biblioteka IPS).
- *Problemy konstruowania programów szkolnych*. Praca zbiorowa pod red. Stanisława Fryciego i Tadeusza Wróbla. Warszawa WSiP 1982 (Biblioteka IPS).
- 4) *Program nauczania początkowego w świetle badań wdrożeniowych*. Oprac. zespół pod kier.

Ryszarda Więckowskiego. Warszawa Instytut Programów Szkolnych 1979, cz. I—III (Biblioteka IPS).

- 5) *Program nauczania początkowego. Klasy I—III.* Warszawa WSiP 1979.
- 6) *Instrukcja do realizacji programu nauczania początkowego w klasach I—III.* Warszawa WSiP 1981.
- 7) Por. m. in.:
 - *Ocena efektywności powszechnej realizacji zmodernizowanych programów nauczania początkowego w klasie I.* Oprac. pod kier. Hanny Balińskiej i Ryszarda Więckowskiego. Warszawa Instytut Programów Szkolnych 1979 (Biblioteka IPS).
 - *Ocena efektywności powszechnej realizacji zmodernizowanych programów nauczania początkowego w klasie II.* Oprac. pod red. nauk. Ryszarda Więckowskiego. Warszawa Instytut Programów Szkolnych 1981 (Biblioteka IPS).
 - *Powszechna realizacja zmodernizowanych programów nauczania początkowego w świetle badań.* Oprac. pod red. Ryszarda Więckowskiego. Warszawa Instytut Programów Szkolnych 1983 (Biblioteka IPS).
- 8) *Program nauczania początkowego. Klasy I—III.* Warszawa WSiP 1983.
- 9) Por. m. in.:
 - *Raport z badań nad programami klasy IV dziesięcioletniej szkoły średniej.* Pod red. Anny Bogdańskiej-Zarembiny. Warszawa Instytut Programów Szkolnych 1980. Tom I—IV (Biblioteka IPS).
 - *Raport z badań nad nowymi programami klasy V.* Pod red. Anny Bogdańskiej-Zarembiny i Danuty Markowskiej. Warszawa Instytut Programów Szkolnych 1982. Tom I—IV (Biblioteka IPS).
 - *Raport z badań nad nowymi programami klasy VI.* Pod red. Edwarda Zegadły (cz. I) i Anny Bogdańskiej-Zarembiny (cz. II, III i IV). Warszawa Instytut Programów Szkolnych 1982. Tom I—IV (Biblioteka IPS).
 - *Raport z badań nad nowymi programami klasy VII.* Praca zbior. pod red. Edwarda Zegadły. Warszawa Instytut Programów Szkolnych 1983—84. Tom I—III (Biblioteka IPS).
 - *Raport z badań nad nowymi programami klasy VIII.* Praca zbior. pod red. Edwarda Zegadły. Warszawa Instytut Programów Szkolnych 1984. Tom I—III (Biblioteka IPS).
- 10) *Program szkoły podstawowej. Język polski klasa IV.* WSiP 1981; *klasa V* WSiP 1982; *klasa VI* WSiP 1983; *klasa VII* WSiP 1983; *klasa VIII* WSiP 1984.
 - *Program szkoły podstawowej. Historia klasa IV.* WSiP 1981; *klasa V* WSiP 1983; *klasa VI* WSiP 1983; *klasa VII* WSiP 1983; *klasa VIII* WSiP 1984.
 - *Program szkoły podstawowej. Biologia klasa IV.* WSiP 1981; *klasa V* WSiP 1981; *klasa VI* WSiP 1982; *klasa VII* WSiP 1983; *klasa VIII* WSiP 1983.
 - *Program szkoły podstawowej. Geografia klasa IV.* WSiP 1981; *klasa V* WSiP 1981; *klasa VI* WSiP 1982; *klasa VII* WSiP 1983; *klasa VIII* WSiP 1983.
 - *Program szkoły podstawowej. Fizyka klasa VI.* WSiP, 1982; *klasa VII* WSiP 1983; *klasa VIII* WSiP 1983.
 - *Program szkoły podstawowej. Praca-technika klasa IV.* WSiP 1981; *klasa V* WSiP 1981; *klasa VI* WSiP 1982; *klasa VII* WSiP 1983; *klasa VIII* WSiP 1983.
 - *Program szkoły podstawowej. Plastyka klasa IV.* WSiP 1981; *klasa V* WSiP 1981; *klasa VI* WSiP 1982; *klasa VII* WSiP 1983; *klasa VIII* WSiP 1983.

- *Program szkoły podstawowej. Muzyka klasa IV.* WSiP 1981; *klasa V* WSiP 1981; *klasa VI* WSiP 1982; *klasa VII* WSiP 1983; *klasa VIII* WSiP 1983.
- *Program szkoły podstawowej. Kultura fizyczna klasa IV.* WSiP 1981; *klasa V* WSiP 1981; *klasa VI* WSiP 1982; *klasa VII* WSiP 1983; *klasa VIII* WSiP 1983.
- *Program szkoły podstawowej. Praktyki uczniowskie klasa VI* WSiP 1982; *klasa VII* WSiP 1983; *klasa VIII* WSiP 1984.
- 11) *Program szkoły podstawowej. Wiedza o społeczeństwie klasy VII—VIII.* WSiP 1984.
- 12) *Program szkoły podstawowej. Matematyka klasy IV—VIII.* WSiP 1984.
- 13) *Program szkoły podstawowej. Chemia klasy VII—VIII.* WSiP 1983.
- 14) *Program nauczania ośmioklasowej szkoły podstawowej. Przysposobienie obronne klasa VIII.* WSiP 1983.
- 15) *Program szkoły podstawowej. Godziny do dyspozycji wychowawcy klasy.* WSiP 1983.
Program alternatywny: *Program szkoły podstawowej i szkół ponadpodstawowych. Godziny do dyspozycji wychowawcy klasy (spotkania klasowe).* WSiP 1981.
- 16) *Program szkoły podstawowej. Język rosyjski klasy V—VIII.* WSiP 1983.
- 17) *Program szkoły podstawowej. Języki zachodnioeuropejskie: angielski — francuski — niemiecki klasy VII—VIII.* WSiP 1982.
- 18) *Program szkoły podstawowej. Przysposobienie czytelnicze i informacyjne.* WSiP 1983.
- 19) *Program szkoły podstawowej. Przysposobienie do życia w rodzinie.* WSiP 1983.

Prof. dr hab. Stanisław Frycie
Dyrektor Instytutu Programów Szkolnych

**ZAŁOŻENIA
PROGRAMOWO-ORGANIZACYJNE
KSZTAŁCENIA I WYCHOWANIA
W SZKOLE PODSTAWOWEJ**

Założenia programowo-organizacyjne kształcenia i wychowania w szkole podstawowej zostały zatwierdzone na posiedzeniu Prezydium Kolegium MOiW w dniu 14 czerwca 1983 roku i obowiązują od roku szkolnego 1983/84.

WSTĘP

Uchwała Sejmu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej z dnia 26 stycznia 1982 roku zaaprobowała wstrzymanie realizacji reformy strukturalnej systemu edukacji narodowej, zobowiązując jednocześnie Radę Ministrów „do systematycznej modernizacji programowych i organizacyjnych zasad pracy szkół”.

Ośmioklasowa szkoła podstawowa jest w dalszym ciągu powszechnie obowiązującym ogniwem systemu oświatowego. Jej podstawą prawną pozostaje *Ustawa o rozwoju systemu oświaty i wychowania* z dnia 15 lipca 1961 roku.

Konieczność modernizacji programowej szkoły podstawowej wyznaczają istotne przemiany w życiu społecznym i oświatowym, jakie się dokonały w naszym kraju. IX Nadzwyczajny Zjazd PZPR w 1981 r. określił założenia socjalistycznej odnowy społeczno-politycznej i gospodarczej. W oświacie wyrazić się one powinny w działaniach zmierzających do podniesienia jakości pracy szkoły, w przeobrażeniu jej w instytucję, w której realizuje się jedna z podstawowych zasad ustroju socjalistycznego, tj. zasada równych warunków i szans kształcenia dla wszystkich dzieci. Takie wartości, jak demokracja, praworządność, poszanowanie godności człowieka, wzajemne zaufanie powinny wyrażać się w stosunkach międzyludzkich w szkole.

Przemiany społeczno-polityczne w naszym kraju wymagają wyeksponowania w toku edukacji problematyki ideowo-wychowawczej i jej integralnego powiązania z procesem nauczania, rozwijania na lekcjach i zajęciach pozalekcyjnych umiejętności umysłowych i praktycznych, niezbędnych do dalszego kształcenia i działania w życiu osobistym i społecznym, lepszego przygotowania uczniów do pracy przez pracę.

Szkoła podstawowa będzie bliższa życiu, jeśli w szerszym zakresie uwzględni indywidualne potrzeby i możliwości uczniów, ujawni i ograniczy ich trudności rozwojowe, otoczy wychowanków wszechstronną opieką.

„Założenia...” ukazują głównie idee wychowania i kształcenia, kierunki modernizacji pracy szkoły i jej cele oraz ukierunkowują dalsze prace programowe i praktykę szkolną. W miarę poprawy warunków materialnych, kadrowych oraz zdobywania doświadczeń pedagogicznych i organizacyjnych w poszczególnych placówkach należy sukcesywnie dążyć do pełnego wdrożenia „Założeń...” w praktyce szkolnej.

Doskonalenie systemu oświaty jest procesem ciągłym, który wymaga systematycznych badań nad efektywnością działalności szkoły, wykorzystywania dorobku nauki i uwzględniania potrzeb społecznych. W miarę postępu wiedzy oraz w konfrontacji z praktyką doskonalić się będzie zarówno koncepcję pracy szkoły, jak i programy szkolne. Tylko bowiem szkoła bliska życiu, otwarta na to co nowe, może zaspokajać potrzeby i aspiracje naszego socjalistycznego społeczeństwa.

ZAŁOŻENIA OGÓLNE

FUNKCJE SZKOŁY

MODEL ABSOLWENTA

Ośmioklasowa szkoła podstawowa stanowi organizacyjną i programową podstawę systemu oświaty i wychowania. Szkoła ta otwiera drogę do dalszej nauki w systemie oświaty, w którym dąży się do zmiany proporcji kształcenia ponadpodstawowego na korzyść pełnych szkół średnich.

Koncepcja kształcenia i wychowania w ośmioklasowej szkole podstawowej opiera się na następujących założeniach ogólnych:

- Szkoła ośmioklasowa jest szkołą państwową, zakładaną, utrzymywaną i kierowaną przez państwo.
- Jest szkołą obowiązkową dla wszystkich dzieci.
- Każde dziecko ma zapewnione prawo do bezpłatnej nauki i jest zobowiązane do uzyskania wykształcenia podstawowego.
- Szkoła ośmioklasowa jest szkołą wychowującą zgodnie z socjalistycznym systemem wartości, postępowymi tradycjami narodu polskiego i ogólnoludzkimi normami moralnymi.
- Szkoła ośmioklasowa jest szkołą o charakterze świeckim, co wynika z konstytucyjnej zasady oddzielenia Kościoła od państwa, wychowującą w duchu tolerancji religijnej oraz poszanowania wolności sumienia i wyznania. W działalności dydaktyczno-wychowawczej szkoła kształtuje przekonania oparte na naukowych przesłankach.
- Wykształcenie uzyskane w szkole ośmioklasowej traktuje się jako podbudowę do dalszego kształcenia ogólnego i zawodowego.
- Szkoła ośmioklasowa jest szkołą, w której każde dziecko zapoznaje się z jednolitym zakresem wiedzy podstawowej, określonej w programach szkolnych. Ze względu na różnice indywidualne między uczniami istnieje potrzeba różnicowania procesu kształcenia i wychowania.

Powszechna ośmioklasowa szkoła podstawowa ma do spełnienia następujące funkcje: wychowawczą, kształcącą, opiekuńczo-kompensacyjną i kulturotwórczą.

Funkcję wychowawczą spełnia szkoła poprzez świadome oddziaływanie na wychowanka zgodnie z socjalistycznym ideałem wychowawczym. Zadaniem szkoły jest stwarzanie sytuacji umożliwiających kształtowanie socjalistycznego systemu wartości, wrażliwości emocjonalnej i estetycznej, poczucia odpowiedzialności za własne postępowanie, jak również za sprawy dziejące się w środowisku, w którym uczeń się rozwija.

Szczególnie ważne jest wychowywanie przez pracę i dla pracy, kształtowanie postaw obywatelskich i prospołecznych, dbałość o rozwój własnego środowiska, społeczności, kraju. Skuteczność zabiegów wychowawczych zależy od tworzenia w szkole warunków i takich sytuacji wychowawczych, w których uczeń będzie podejmował różnorodne działania i doświadczał skutków określonego zachowania się i w ten sposób kształtował własne przekonania i oceny. Osobowość ucznia rozwija się także pod wpływem oddziaływań rodziny, mechanizmów życia społecznego oraz działalności różnych organizacji i instytucji oświatowo-wychowawczych. Zadaniem szkoły jest wykorzystywanie pozytywnych wpływów wychowawczych środowiska pozaszkolnego przy równoczesnym niwelowaniu oddziaływań negatywnych.

Pełnienie funkcji kształcącej przez szkołę polega na zaznajamianiu uczniów z dorobkiem kultury ludzkości, z wiedzą o człowieku, przyrodzie i społeczeństwie, z prawami rządzącymi rozwojem przyrody i życia społecznego oraz praktycznym zastosowaniem wiedzy. Szkoła podstawowa przygotowuje także uczniów do dalszej edukacji.

Opanowana przez uczniów wiedza powinna stać się podstawą do działania w życiu codziennym, w nowych sytuacjach wymagających umiejętności przewidywania zdarzeń i podejmowania optymalnych decyzji, skutecznego kierowania własnym rozwojem.

Treści programowe poszczególnych przedmiotów są tak dobrane, aby możliwe było tworzenie się w umysłach młodzieży zintegrowanego obrazu rzeczywistości.

Funkcja opiekuńczo-kompensacyjna szkoły wyraża się w tworzeniu uczniom pomyślnych warunków rozwoju emocjonalnego, intelektualnego, społecznego i fizycznego. Szkoła powinna zapewnić wychowankom warunki pracy zgodnie z normami higienicznymi i zdrowotnymi, zagwarantować poczucie bezpieczeństwa, chronić przed wypadkami i chorobami oraz świadczyć pomoc w zakresie dożywiania i organizacji wypoczynku.

Obowiązkiem szkoły jest wyrównywanie niedoborów w rozwoju dzieci, często wynikających z warunków środowiskowych. Podstawą działań kompensacyjnych jest poznanie sytuacji rodzinnej i środowiskowej dzieci, ich potrzeb, zdolności i zainteresowań oraz udzielanie im pomocy.

Działania szkoły w zakresie profilaktyki i terapii pedagogicznej polegają na zapobieganiu niepowodzeniom poprzez uwzględnianie w procesie dydaktyczno-wychowawczym potrzeb i możliwości rozwojowych uczniów.

Szkoła, współpracując z rodziną i wyspecjalizowanymi instytucjami, podejmuje działania zapobiegające niedostosowaniu społecznemu i szkodliwym wpływom środowiskowym.

Realizując funkcję kulturotwórczą szkoła upowszechnia w środowisku dzieła kultury narodowej, osiągnięcia nauki i techniki, normy współżycia społecznego i wzory zachowań. Szkoła propaguje wiedzę o historii regionu, jest jednym z ośrodków życia kulturalnego w środowisku. Zgodnie z potrzebami regionalnymi organizuje zajęcia świetlicowe, koła zainteresowań, zespoły artystyczne, wystawy, konkursy oraz różne formy współpracy z rodzicami. W swej działalności wykorzystuje środki masowego przekazu (szczególnie RTV), współpracuje z władzami lokalnymi, organizacjami młodzieżowymi, ośrodkami kultury. Szkoła przygotowuje przyzłych odbiorców dóbr kultury.

Szkola spełnia funkcję wychowawczą, kształcącą, opiekuńczo-kompensacyjną oraz kulturotwórczą przez:

- zgodną ze wskazaniami współczesnej teorii i praktyki pedagogicznej realizację procesu dydaktyczno-wychowawczego;
- rozwijanie różnorodnych form zajęć pozalekcyjnych;
- dbanie o odpowiednie warunki sanitarno-higieniczne, o zdrowie, rozwój fizyczny, rekreację i wypoczynek dzieci;
- systematyczne doskonalenie kwalifikacji zawodowych i pogłębianie wiedzy społeczno-politycznej nauczycieli;
- stałą troskę o właściwe wyposażenie w sprzęt i środki dydaktyczne;
- wykorzystywanie dla celów dydaktycznych i wychowawczych działalności oświatowej instytucji pozaszkolnych;
- pozyskiwanie rodziców, zakładów pracy i różnorodnych organizacji do współpracy w optymalizowaniu procesu dydaktycznego i wychowawczego;
- oddziaływanie kulturowe na lokalne środowisko.

Wszystkie działania szkoły podstawowej powinny zmierzać do tego, aby jej absolwent:

- służył socjalistycznej ojczyźnie, był patriotą, znał swój kraj i jego tradycje, kulturę i symbole narodowe, dbał o piękno i czystość języka ojczystego;
- wykazywał postawę obywatelską i prospołeczną nacechowaną zdolnością dostrzegania spraw własnego środowiska, podejmował działania na rzecz rozwiązywania jego problemów;
- przejawiał postawę internacjonalistyczną, wyrażającą się w szacunku do innych narodów i ich dorobku, w solidarności z ludźmi pracy wszystkich krajów, w braterskiej przyjaźni i współpracy Polski ze Związkiem Radzieckim i innymi krajami socjalistycznymi;
- doceniał podstawowe wartości socjalizmu: równość, sprawiedliwość społeczną i demokrację oraz potrafił podjąć działania na rzecz ich umacniania;
- żywił przekonanie o znaczeniu silnego i dobrze zorganizowanego państwa dla niepodległości narodowej i integralności terytorialnej, rozumiał funkcje i zadania różnych jego organów, znał i przestrzegał kodeks ucznia i przepisy prawne;
- cenił i szanował pracę, był zdyscyplinowany a powierzone sobie zadania wykonywał sumiennie i odpowiedzialnie oraz potrafił krytycznie ocenić wyniki własnej pracy;
- dążył do oszczędnego i rozumnego gospodarowania własnym i społecznym mieniem;
- wybrał dalszą drogę kształcenia zgodnie z własnymi zainteresowaniami, uzdolnieniami i możliwościami oraz potrzebami społeczno-gospodarczymi;
- dostrzegał problemy drugiego człowieka i udzielał pomocy innym, gdy zaistnieje taka potrzeba;
- przejawiał umiejętności współzycia w zespole, był życzliwy, uprzejmy i odznaczał się wysoką kulturą osobistą;
- był tolerancyjny wobec odmiennych poglądów;
- miał ukształtowane różnorodne zainteresowania i pragnął je rozwijać;
- wykazywał wrażliwość estetyczną i był przygotowany do odbioru dzieł sztuki;
- umiał w sposób wartościowy spędzić czas wolny;

- cenił życie i zdrowie własne oraz innych, potrafił podejmować działania na rzecz jego ochrony, uprawiał sport, był przekonany o szkodliwości nałogów;
- był wrażliwy na piękno przyrody ojczystej, starał się ją chronić, potrafił się czynnie włączyć w działania na rzecz ochrony środowiska naturalnego;
- doceniał znaczenie nauki i techniki dla rozwoju cywilizacji;
- był uczciwy i rzetelny, cenił prawdę, dotrzymywał danego słowa, był lojalny wobec innych, opiekuńczy wobec słabszych, sprawiedliwy w ocenie własnego i cudzego postępowania;
- cechował się dzielnością, wytrwałością i samodzielnością.

CELE KSZTAŁCENIA I WYCHOWANIA

Celem oddziaływań szkoły jest kształtowanie wielostronnie rozwiniętej osobowości ucznia, przygotowanie go do życia i pracy w różnych dziedzinach działalności ludzkiej, wyposażanie w wiedzę o rzeczywistości, ćwiczenie umiejętności umysłowych i praktycznych, upowszechnianie wartości socjalizmu. Pełna realizacja wymienionych celów jest zadaniem całego systemu oświatowego i wszystkich jego szczebli. Zadaniem wychowawców jest osiągnięcie wytyczonych celów stosownie do możliwości rozwojowych uczniów szkoły podstawowej.

- Naczelnym celem wychowania jest kształtowanie pozytywnych postaw wobec:
- wartości socjalizmu, jakimi są: człowiek, jego szczęście i rozwój, równość i sprawiedliwość społeczna, demokracja, ojczyzna, naród, państwo, wolność, przyjaźń i współpraca z innymi narodami, solidarność z ludźmi na całym świecie, pokój;
 - wartości ważnych dla życia społeczeństwa, a więc pracy, praworządności, dyscypliny, społecznej użyteczności, odpowiedzialności i zaangażowania;
 - wartości kształtujących stosunek do drugiego człowieka, jakimi są: godność ludzka, kultura współżycia, tolerancja, życzliwość i rzetelność;
 - wartości określających stosunek do samego siebie, to jest godności osobistej, dzielności, samodzielności, wytrwałości, optymizmu, krytycyzmu, refleksyjności, obowiązkowości;
 - wartości określających stosunek do świata przyrody, techniki i kultury, takich jak środowisko przyrodnicze, zabytki przyrody, środowisko życia, technika jako czynnik rozwoju cywilizacji, nauka jako źródło poznania i przekształcenia rzeczywistości, dzieła sztuki, tradycje i dobra kultury narodowej i ogólnoludzkiej.

Naczelnym celem kształcenia jest przyswojenie przez uczniów podstawowych wiadomości o kulturze, społeczeństwie, jednostce ludzkiej, przyrodzie i technice oraz opanowanie wybranych umiejętności.

- Treści programów są tak dobrane, aby uczeń poznał i zrozumiał:
- wybrane dzieła literackie, filmowe, teatralne, plastyczne, muzyczne, kształjące tożsamość narodową i świadczące o związkach z kulturami innych narodów;
 - system wiadomości o języku pozwalający na posługiwanie się językiem ojczystym w mowie i piśmie oraz wystarczający do nauki języka obcego;
 - podstawy gramatyczne i leksykalne języka rosyjskiego wymagane do opanowania w stopniu podstawowym sprawności czytania, rozumienia tekstu, mówienia i pisanie;

- najważniejsze wydarzenia i zjawiska z dziejów państwa i narodu polskiego, a także główne etapy rozwoju ludzkości w świetle wybranych zagadnień z dziejów powszechnych;
- pozytywne skutki przemian ustrojowych w Polsce na tle historycznych uwarunkowań;
- elementy wiedzy o człowieku i społeczeństwie dające podstawę do naukowej interpretacji faktów społecznych oraz przygotowujące do racjonalnej działalności w społeczeństwie socjalistycznym;
- elementy wiedzy o samym sobie pozwalające rozumieć własne potrzeby, motywy działania i zdolności niezbędne do kształtowania i doskonalenia własnej osobowości;
- główne problemy społeczne, ekonomiczne, cywilizacyjne i polityczne współczesnego świata;
- podstawowe stosunki ilościowo-przestrzenne pozwalające uczniowi opisywać rzeczywistość językiem matematyki;
- teorie pochodzenia Ziemi i życia na Ziemi, procesy kształtujące naturalne i kulturalne składniki krajobrazu, czynniki wpływające na środowisko przyrodnicze i zasady jego ochrony;
- podstawowe prawa fizyki oraz podstawy teorii budowy materii pozwalające na wyjaśnienie właściwości niektórych substancji i zjawisk fizykochemicznych;
- podstawowe mechanizmy zmienności i ewolucji;
- budowę i fizjologię organizmu ludzkiego oraz jego podstawowe funkcje psychofizyczne w stopniu pozwalającym na samodzielne stosowanie zasad higieny, ochrony zdrowia oraz rozwijanie kultury fizycznej i zdrowotnej;
- skutki ekologiczne, jakie wywołuje działanie jednostki w środowisku oraz możliwości rozwiązywania istniejących problemów środowiskowych;
- miejsce i rolę techniki we współczesnym świecie oraz najczęściej spotykane urządzenia techniczne i procesy technologiczne;
- elementy wiedzy o wybranych zawodach i gałęziach działalności gospodarczej;
- zasady bezpieczeństwa i organizacji pracy oraz oszczędnego i racjonalnego gospodarowania;
- podstawowe zasady samoobrony indywidualnej i zbiorowej na wypadek użycia współczesnych środków rażenia.

Zdobywane przez uczniów wiadomości są podstawą opanowania różnorodnych umiejętności ogólnych oraz swoistych dla poszczególnych przedmiotów szkolnych. Można wyróżnić wśród nich umiejętności poznawcze — umożliwiające komunikację międzyludzką i warunkujące kształcenie w szkołach wyższego szczebla, praktyczne — umożliwiające racjonalne działanie oraz umiejętności zachowania się w różnych sytuacjach społecznych. Powinny one być rozwijane na lekcjach wszystkich przedmiotów i w działalności pozalekcyjnej.

Jako najważniejsze na tym szczeblu kształcenia wyliczyć należy następujące umiejętności:

- spostrzegania i obserwacji,
- koncentrowania uwagi,
- twórczej i odtwórczej wyobraźni,

- myślenia, a szczególnie analizy i syntezy, uogólniania i konkretyzacji, klasyfikowania, definiowania i logicznego wnioskowania,
- formułowania i rozwiązywania problemów,
- zapamiętywania, odtwarzania i interpretacji informacji,
- poszukiwania, oceny przydatności i użytkowania informacji,
- czytania ze zrozumieniem tekstów pisanych oraz treści przedstawionych za pomocą znaków i symboli (planów, map, wykresów, schematów),
- ortograficznego pisania,
- komunikowania, tj. poprawnego formułowania pod względem gramatycznym i logicznym myśli własnych i cudzych w mowie i piśmie,
- dyskutowania, prezentowania własnych poglądów,
- posługiwania się działaniami arytmetycznymi,
- planowania, organizowania własnej pracy i czasu wolnego,
- uczenia się i samokształcenia z przekazów pisemnych, ustnych i audiowizualnych,
- samokontroli i samooceny efektów pracy,
- planowania, organizowania i uczestniczenia w pracy zespołowej,
- stosowania opanowanej wiedzy w praktyce oraz posługiwania się prostymi narzędziami i urządzeniami technicznymi,
- zachowania się w różnorodnych sytuacjach społecznych.

Cele kształcenia i wychowania należy traktować integralnie. Zaznajamianie uczniów z określonymi dziedzinami wiedzy i wyposażanie ich w odpowiednie umiejętności wiąże się z rozwijaniem zdolności i zainteresowań poznawczych oraz kształtowaniem postaw. Procesy te bowiem tworzą dialektyczną jedność.

KRYTERIA I ZASADY DOBORU TREŚCI KSZTAŁCENIA ORAZ KIEROWANIA PROCESEM DYDAKTYCZNO-WYCHOWAWCZYM

Kryteriami, które wyznaczają dobór i układ treści programów oraz sposoby ich realizacji, są:

- cele kształcenia i wychowania wynikające z przyjętych założeń ideologicznych socjalizmu i polityki oświatowej naszego państwa oraz cele poszczególnych przedmiotów szkolnych,
- współczesne osiągnięcia nauki, techniki i sztuki oraz potencjalne potrzeby ludzi, którzy będą żyć i pracować w społeczeństwie socjalistycznym na przełomie XX i XXI wieku,
- wykryte i zbadane prawidłowości występujące w procesie rozwoju dzieci i młodzieży, w procesie nauczania oraz działalności wychowawczej.

Zastosowanie tych kryteriów wymaga kompleksowego podejścia do programu ośmioklasowej szkoły jako całości i określenia funkcji, jakie pełnią poszczególne przedmioty w realizacji celów kształcenia i wychowania. Dobór treści kształcenia umożliwia integrację i korelację wiadomości i umiejętności w procesie kształcenia i wychowania oraz posługiwanie się zdobytą wiedzą w praktyce. Jest on uzależniony także od zasad, które wskazują kierunki i tendencje modernizacji szkoły wyrażone w niniejszych „Założeniach...” W myśl tych zasad projektowano treści kształcenia i wychowania. Zasady powinny także ukierunkować proces realizacji treści.

Są to następujące zasady: zasada jednolitości kształcenia, zasada różnicowania treści i form organizacyjnych kształcenia, zasada zachowania proporcji między poznaniem pośrednim a bezpośrednim, zasada przystępności, zasada wiązania teorii z praktyką, zasada świadomego i aktywnego udziału ucznia w procesie dydaktyczno-wychowawczym oraz zasady stymulowania rozwoju psychofizycznego dzieci i młodzieży, orientowania działań wychowawczych na cele wychowania, tworzenia środowiska wychowawczego, partnerstwa w procesie wychowania, autorytetu i przykładu nauczyciela-wychowawcy.

Zasada jednolitości kształcenia zakłada, że pewien określony poziom wykształcenia powinien być powszechny, szczególnie w społeczeństwie socjalistycznym, w którym wiedza, umiejętności i postawy człowieka decydują o teraźniejszym i przyszłym życiu jednostki i społeczeństwa. Szkoła powinna dążyć do tego, żeby wszyscy uczniowie opanowali podstawowe wiadomości i umiejętności bez względu na to, w jakich warunkach żyją i rozwijają się. Zasada jednolitości kształcenia wyraża się w:

- dążeniu do stworzenia wszystkim dzieciom jednakowych szans kształcenia przez wyrównywanie warunków startu szkolnego,
- jednolitych dla wszystkich szkół programach, w których są wyróżnione treści

podstawowe, obowiązujące uczniów promowanych do wyższej klasy, co pozwala na stopniowe ujednoczenie wymagań na stopień dostateczny, dotychczas różne rozumianych przez nauczycieli,

- dążeniu do zapewnienia wszystkim szkołom nauczycieli — specjalistów o wysokich kwalifikacjach pedagogicznych,
- dążeniu do zapewnienia wszystkim szkołom wyposażenia w niezbędne środki dydaktyczne potrzebne do realizacji programu.

Zasada różnicowania treści i form organizacyjnych kształcenia. Zasada jednolitości wiedzy nie wyklucza możliwości i konieczności różnicowania treści, jak również form kształcenia w szkole. Realizując tę zasadę, zapewnia się dzieciom pełnosprawnym dalszy harmonijny i wszechstronny rozwój, umożliwia właściwe tempo rozwoju dzieciom uzdolnionym, a opóźnionym w nauce organizuje się wyrównanie ich braków oraz zapobiega powstawaniu nowych niedoborów.

Uwzględnienie tej zasady w doborze treści nauczania i w procesie dydaktyczno-wychowawczym ma decydujący wpływ na zapewnienie jednostce maksymalnej realizacji jej możliwości rozwojowych. Zasada ta wyraża się w:

- wyodrębnieniu w programach treści do wyboru przez nauczyciela, a także pozostawieniu mu swobody i czasu na wzbogacenie programu o treści bliskie kulturze środowiska ucznia (dotyczy to szczególnie szkół w regionach o wyraźnie zaznaczającej się odrębności języka, tradycji, obyczajowości), wykorzystywaniu cennych czynników kulturotwórczych regionu oraz wprowadzaniu aktualnych treści dotyczących najważniejszych zdobyczy nauki, techniki, wydarzeń społecznych i kulturalnych o zasięgu ogólnoludzkim, krajowym lub lokalnym, co pozwala na zbliżenie uczniów do problemów współczesności,
- indywidualizacji nauczania w toku procesu lekcyjnego w zależności od poziomu uczniów, dostosowaniu zadań do ich możliwości, tempa i rytmu pracy przy możliwie minimalnym zróżnicowaniu realizowanych treści,
- organizowaniu zajęć mających na celu wyrównanie niedoborów rozwojowych uczniów, którzy mają trudności w nauce lub wykazują obniżony poziom rozwoju psychofizycznego (zajęcia dydaktyczno-wyrównawcze, gimnastyka korekcyjno-kompensacyjna itp.),
- organizowaniu różnych form zajęć, na których uczniowie będą rozwijać swoje zainteresowania i uzdolnienia (koła zainteresowań, chór, zespoły instrumentalne i inne).

Zasada zachowania proporcji między poznaniem bezpośrednim a pośrednim. Stosowanie tej zasady zarówno w doborze treści programowych, jak i procesie kształcenia umożliwia uczniom poznanie rzeczywistości w sposób bezpośredni i pośredni. W procesie dydaktyczno-wychowawczym powinny występować obydwa sposoby poznania rzeczywistości. Poznanie bezpośrednie jest jednak bardziej skuteczne na poziomie nauczania początkowego i w przedmiotach przyrodniczych. Natomiast na szczeblu kształcenia systematycznego dominuje poznanie pośrednie, zwłaszcza w przedmiotach humanistycznych. Realizacja tej zasady wyraża się w:

- takim zakresie i doborze treści programowych, aby możliwe było poznanie bezpośrednie, mimo że jest ono bardziej czasochłonne,
- stworzeniu takich warunków, aby uczniowie mieli możliwość bezpośredniego po-

znania przewidzianych w programach dzieł i utworów, działania plastycznego, muzycznego, technicznego i ruchowego oraz obserwacji i eksperymentowania.

— stosowaniu środków zastępczych w poznaniu pośrednim rzeczywistości, takich jak: modele, diagramy, schematy, obrazy.

Zasada przystępności wskazuje na konieczność dostosowania doboru i układu treści oraz procesu kształcenia do właściwości rozwojowych uczniów, a więc stopnia rozwoju ich procesów emocjonalnych, poznawczych oraz możliwości fizycznych. Podejmowane w stosunku do danego zespołu uczniów inicjatywy wychowawcze i działania dydaktyczne powinny nawiązywać do zasobu ich doświadczeń, wiedzy i potrzeb.

Zasada przystępności wyraża się w:

- stopniowaniu trudności, czyli przechodzeniu od tego, co dla ucznia łatwe, do tego, co trudniejsze,
- przechodzeniu od faktów i zjawisk znanych z bezpośredniego doświadczenia czy przeżycia lub poznania pośredniego do wykrywania praw i uogólnień.
- wprowadzeniu nowych treści dopiero wtedy, gdy wiedza niezbędna do ich opanowania jest dobrze zrozumiana i utrwalona.
- dostosowaniu rytmu i tempa pracy uczniów do ich możliwości psychofizycznych.

Zasada wiązania teorii z praktyką wskazuje na konieczność przygotowania dzieci i młodzieży do racjonalnego posługiwania się wiedzą teoretyczną w różnorodnych sytuacjach praktycznych.

W koncepcji nowej szkoły podstawowej realizacja tej zasady wyraża się w:

- preferowaniu takich treści programowych, które mają zastosowanie w praktycznym działaniu,
- eksponowaniu w programach tych umiejętności, które są niezbędne w życiu codziennym,
- przeznaczaniu większej liczby godzin w procesie nauczania-uczenia się na ćwiczenie umiejętności praktycznych,
- wykorzystywaniu zdobytej wiedzy i umiejętności w każdej podejmowanej przez ucznia działalności,
- wykonywaniu przez uczniów różnego rodzaju prac na rzecz szkoły i środowiska,
- zapewnieniu uczniom informacji o bieżącym życiu społecznym i gospodarczym kraju, podejmowaniu dyskusji, w których będą wyjaśniane aktualne problemy życia społecznego i gospodarczego.

Zasada świadomego i aktywnego udziału uczniów w procesie dydaktyczno-wychowawczym wiąże się z nowoczesnym widzeniem roli ucznia i nauczyciela. We współczesnej dydaktyce podkreśla się wagę aktywnego i świadomego uczestnictwa ucznia w zdobywaniu wiedzy i potrzebę kierowania tą działalnością przez nauczyciela.

U podstaw świadomych i samodzielnych czynności uczniów leżą motywy działania wytwarzające się wówczas, gdy dobrze rozumieją i akceptują oni stawiane im zadania oraz dostrzegają celowość ich wykonania.

Realizacja tej zasady wyraża się w:

- takim doborze i układzie treści programów, aby w procesie nauczania i uczenia się możliwe było wysuwanie przez uczniów hipotez i samodzielne rozwiązywanie problemów,
- tworzeniu w procesie nauczania-uczenia się takich sytuacji, które pobudzają

wielostronną aktywność uczniów, skłaniają do samodzielnego gromadzenia danych, prowokują do porównań, dokonywania syntez i uogólnień różnego rodzaju. Informowaniu uczniów o poziomie ich osiągnięć, dostrzeganiu sukcesów, wskazywaniu braków i sposobów ich usuwania, zapobieganiu trudnościom, które powodują spadek motywacji do nauki.

Zasada stymulowania rozwoju psychofizycznego dzieci i młodzieży. Zgodnie z tą zasadą szkoła zapewnia warunki do prawidłowego rozwoju psychofizycznego dzieci i młodzieży, troszczy się o ich zdrowie, dba o higienę pracy, rekreację i bezpieczeństwo.

Realizacja tej zasady wyraża się w:

- kształtowaniu postaw i sposobów postępowania zgodnie z zasadami kultury zdrowotnej i wiedzy o zdrowiu,
- kształtowaniu prawidłowych nawyków higieniczno-zdrowotnych oraz tworzeniu warunków do przestrzegania higieny osobistej,
- zapewnieniu dożywania oraz bezpiecznej drogi uczniów do szkoły,
- dostosowaniu obciążenia nauką do psychofizycznych możliwości dziecka oraz zapewnieniu właściwego rytmu pracy i wypoczynku,
- zachowaniu proporcji między zajęciami z przedmiotów wymagających intensywnej pracy umysłowej, a zajęciami stanowiącymi formę czynnego wypoczynku,
- zapewnieniu uczniom opieki lekarskiej oraz psychologicznej.

Zasada orientowania działań wychowawczych na cele wychowania zakłada, że każda sytuacja życiowa może stać się sytuacją wychowawczą. Jednak od rangi, jaką nada nauczyciel tym sytuacjom w procesie wychowania, zależy kształtowanie określonych sposobów postępowania uczniów. Zasada ta wskazuje również na konieczność celowego organizowania sytuacji wychowawczych, w których uczniowie mogą stosować określone normy i zasady postępowania, kształtować własne wzorce osobowe, dostrzegać wartość określonych zachowań, wyrażać dezaprobatę dla zachowań z sprzecznych, manifestować postawy obywatelskie, wykazywać troskę o dobro własnego środowiska oraz dostrzegać problemy innych ludzi. Realizując tę zasadę w szkole, należy w procesie kształtowania postaw uczniów wykorzystać:

- treści literackie i artystyczne, opisy wydarzeń historycznych, dane biograficzne o wielkich ludziach,
- wszelkie sytuacje pozalekcyjne i pozaszkolne — przerwy międzylekcyjne, zebrania kół zainteresowań, zbiórki harcerskie, zebrania samorządu, wycieczki oraz działania młodzieży w różnych rodzajach służb społecznych.

Zasada tworzenia środowiska wychowawczego. Środowisko wychowawcze ucznia tworzy jego rodzina, zespół klasowy, organizacje młodzieżowe i społeczne, środowisko zamieszkania i instytucje w nim działające (dom kultury, biblioteka publiczna itp.). Aby szkoła mogła budować jednolity front oddziaływań wychowawczych, musi wciągać do współpracy nie tylko rodziców, lecz również działaczy społecznych i pracowników instytucji działających w środowisku. Konieczne jest koordynowanie wpływów wychowawczych, a w razie potrzeby kompensowanie funkcji innych instytucji słabo przez nie realizowanych i przeciwdziałanie niekorzystnym wpływom pojawiającym się w środowisku.

W szkole realizuje się tę zasadę poprzez:

- diagnozowanie i prognozowanie potrzeb wychowanków i wpływów jakim podlegają,

- ukierunkowanie procesu nabywania przez uczniów wiedzy i doświadczeń ze źródeł pozaszkolnych i harmonizowanie go z pracą szkoły,
- formułowanie programu wychowania z podziałem zadań między instytucje i organizacje społeczne,
- nawiązywanie ściślejszego kontaktu z rodzicami — specjalistami w różnych zawodach, aby rozwijali umiejętności i zainteresowania młodzieży przez osobisty, żywy udział w życiu szkoły.

Zasada partnerstwa w procesie wychowania. Skuteczność działalności wychowawczej nauczyciela zależy w dużej mierze od jego wzajemnych stosunków z uczniami. Uczniowi należy tworzyć warunki do świadomego, aktywnego, pozytywnie umotywowanego współuczestnictwa i z kolei współpartnerstwa w procesie wychowawczo-dydaktycznym. Orientacja na upodmiotowienie roli ucznia wymaga przemieszczenia głównych akcentów w pracy wychowawcy — z urabiania cech wychowanka na osobotwórcze wychowanie ucznia przy jego własnym, coraz bardziej wzrastającym udziale.

Realizacja tej zasady wyraża się w:

- demokratycznym sposobie postępowania wychowawcy w stosunkach z wychowanymi,
- poważnym podchodzeniu do spraw dzieci i młodzieży,
- traktowaniu uczniów jako współpartnerów, darzeniu ich życzliwością i zaufaniem, akceptowaniu ich, nawiązywaniu przyjaznych i bliskich aczkolwiek niezbyt poufanych stosunków z wychowanymi,
- przestrzeganiu wzajemnych zobowiązań umacniających poczucie praworządności,
- stosowaniu różnych środków motywujących pozytywne zachowania ucznia (nagrody, wyróżnienia),
- stosowaniu kar tylko uzasadnionych wychowawczo,
- dążeniu do podwyższenia samooceny i wiary w siebie uczniów sprawiających trudności wychowawcze.

Zasada autorytetu nauczyciela-wychowawcy. Każdy pracownik systemu oświaty mający bezpośredni kontakt z dziećmi i młodzieżą musi pamiętać o znaczeniu własnego autorytetu w realizacji zamierzeń wychowawczych. Autorytetu tego nie zyskuje się tylko z racji kierowniczej funkcji w procesie wychowawczym, a przede wszystkim dzięki walorom intelektualnym i postępowaniu, w którym uczniowie najbardziej cenią rzetelność, sprawiedliwość, pracowitość i kulturę osobistą. Nauczyciel, który zyskał autorytet, nie tylko staje się dla młodzieży wzorem do naśladowania, lecz także wpływa na to, że prezentowane przez niego normy postępowania są przez uczniów chętniej akceptowane. Mając autorytet u uczniów, łatwiej wyrabia go sobie w środowisku, przez cò lepiej może na nie oddziaływać i częściej zyskuje w nim chętnych współpracowników.

Realizacji tej zasady sprzyja:

- praca nad pogłębianiem własnej wiedzy,
- konsekwencja w postępowaniu z zespołem uczniowskim,
- rzetelne i punktualne wykonywanie własnych obowiązków,
- stawianie wymagań „na miarę” dziecka i sprawiedliwa ocena wykonanych zadań,
- wspólne z zespołem podejmowanie działań na rzecz klasy, szkoły i środowiska, które wyzwalają inicjatywy i kształtują postawy zaangażowane.

OGÓLNA CHARAKTERYSTYKA TREŚCI KSZTAŁCENIA

Kształcenie dziecka rozpoczęła się już w przedszkolu. W sposób bardziej zintensyfikowany procesem tym objęte są dzieci sześciolatnie. Kształcenie przedszkolne dzieci 6-letnich uwzględnia początkowe umiejętności czytania metodami czynnymi i o charakterze zabawowym, rozwijanie gotowości do nauki pisania ze szczególnym uwzględnieniem koordynacji wzrokowo-ruchowej i sprawności manualnych, rozwój myślenia matematycznego osiąganego w różnorodnych formach zabawowych, w różnych sytuacjach naturalnych i organizowanych, umiejętność komunikatywnego i poprawnego gramatycznie porozumiewania się oraz zajęcia muzyczne i plastyczne, które rozwijają wrażliwość estetyczną i emocjonalną. Proces przygotowania dzieci do nauki szkolnej dokonuje się przez konkretne działania dzieci, w toku których rozwijane są różnorodne operacje umysłowe oraz kształtowany jest aktywny stosunek do środowiska społecznego i przyrodniczego.

W szkole podstawowej występują dwa cykle kształcenia: nauczanie początkowe — w klasach I—III oraz nauczanie systematyczne — w klasach IV—VIII.

W okresie nauczania początkowego uczeń opanowuje taki zasób wiedzy i umiejętności intelektualnych i praktycznych, który jest niezbędny do podjęcia nauczania systematycznego, oraz przystosowuje się w sposób harmonijny do wymagań szkoły, a także do współżycia i współdziałania w zespole.

Treści programowe są tak dobrane i tworzą taki układ, który umożliwia rozpatrywanie przez uczniów faktów i zjawisk z różnych punktów widzenia (humanistycznego, matematycznego, przyrodniczego, estetycznego) oraz kształtowanie podstawowych umiejętności w toku nauczania różnych przedmiotów. Integracja taka zmierza do tworzenia się w umyśle dziecka scalonego obrazu rzeczywistości.

Kształcenie polonistyczne w nauczaniu początkowym obejmuje naukę języka ojczystego w mowie i piśmie, wzbogacanie czynnego słownika ucznia w toku poznawania rzeczywistości społeczno-przyrodniczej i kształtowanie umiejętności tworzenia komunikatywnych struktur syntaktycznych, kształcenie i doskonalenie umiejętności czytania tekstu ze zrozumieniem oraz elementy analizy utworów literackich dostosowanych do możliwości percepcyjnych ucznia.

Nauczanie matematyki zmierza do opanowania przez uczniów pojęcia liczby naturalnej, działań na liczbach naturalnych w rachunku pamięciowym i pisemnym, poznania najczęściej spotykanych figur geometrycznych oraz rozwijania umiejętności stosowania matematyki w życiu codziennym.

Program przedmiotu środowisko społeczno-przyrodnicze zawiera treści społeczne, przyrodnicze, geograficzne, historyczne, treści dotyczące higieny i bezpieczeństwa ruchu drogowego. Wprowadzenie po raz pierwszy tego przedmiotu na poziomie nauczania początkowego umożliwi organizowanie nauczania-uczenia się w bliższym powiązaniu z życiem środowiska lokalnego, które powinno stać się terenem różnorodnej działalności poznawczej i praktycznej ucznia. Nauczanie przedmiotu wyrabia orientację w otoczeniu, kształci umiejętność obserwacji i zachowania się w różnych sytuacjach oraz budzi zainteresowanie otaczającą rzeczywistością.

Kształcenie muzyczne i plastyczne jest skorelowane tematycznie z innymi przedmiotami i obejmuje różne formy kontaktu dziecka z muzyką, a mianowicie odtwarzanie, percepcję i tworzenie muzyki (śpiew, grę na prostych instrumentach muzycznych, elementarne tworzenie muzyki, słuchanie muzyki) oraz kształtowanie percepcji wizualnej w zakresie odbioru form i zjawisk rzeczywistości i sztuk plastycznych, a także pobudzanie działalności twórczej dziecka. Treści te powinny być realizowane poprzez kierowanie obserwacją i doświadczeniami dziecka oraz zapoznawanie z podstawowymi wiadomościami z zakresu sztuk plastycznych w ścisłej łączności z działalnością plastyczną uczniów, tj. rysowaniem, malowaniem, rzeźbieniem, konstruowaniem itp.

Program przedmiotu praca-technika zawiera treści dotyczące kultury pracy, podstaw techniki, wybranych zagadnień z techniki i gospodarki oraz orientacji zawodowej.

Głównym zadaniem tego przedmiotu jest kształtowanie u uczniów kultury pracy i kultury technicznej. Uczniowie opanowują podstawowe umiejętności praktycznego działania w zakresie projektowania, planowania, organizowania pracy, wykonywania przedmiotów użytkowych z różnych materiałów, montażu modeli urządzeń technicznych i obsługiwanie wybranych urządzeń znajdujących się w otoczeniu dziecka. Aktywność ucznia w procesie dydaktycznym służy budzeniu twórczej postawy, inicjatywy oraz rozwijaniu zainteresowań zagadnieniami techniki i pracą w różnych zawodach.

Zadaniem kultury fizycznej jest stworzenie warunków do harmonijnego rozwoju fizycznego i podnoszenie stanu zdrowotnego dziecka. Głównym założeniem programu jest kształtowanie psychomotoryki przez dobór odpowiednich środków, nauczanie i doskonalenie różnych form aktywności ruchowej oraz eksponowanie indywidualnych możliwości, upodobań, zainteresowań i umiejętności ruchowych uczniów. Szczególnie ważne jest zapewnienie atrakcyjności i intensywności ćwiczeń, ekspresji ruchu oraz atmosfery radości i swobody. Należy też zwracać uwagę na bezpieczeństwo i tworzenie odpowiednich warunków higieniczno-zdrowotnych w czasie zajęć.

W klasach IV—VIII przewidziane jest nauczanie systematyczne, z tym zastrzeżeniem, że nauczanie niektórych przedmiotów rozpoczyna się od kursu propedeutyicznego.

Kształcenie humanistyczno-społeczne na tym szczeblu stanowi kontynuację nauczania początkowego. Treści programowe języka polskiego, historii, muzyki i plastyki oraz wiedzy o społeczeństwie zawierają zasób wiedzy o Polsce dawnej i współczesnej, jej kulturze, literaturze, muzyce i sztuce. Programy kształcenia humanistycznego zawierają również elementarne wiadomości z historii i kultury powszechnej. W zakresie wiedzy o społeczeństwie uczniowie poznają zasady życia społecznego oraz prawa i obowiązki obywatela i członka rodziny. Godziny do dyspozycji wychowawcy

klasy stwarzają możliwości podejmowania najważniejszych problemów wychowawczych.

Programy poszczególnych przedmiotów humanistycznych mają w zasadzie układ liniowy. Wyjątek stanowi program języka polskiego, którego spiralno-liniowy układ ogranicza korelację treści z innymi przedmiotami humanistycznymi.

Na treści nauczania języka polskiego składają się: wiedza o budowie i zasadach funkcjonowania języka polskiego, podstawowa wiedza o literaturze oraz wybrane zagadnienia z wiedzy o kulturze i podstaw samokształcenia. Zadaniem kształcenia językowego jest zdobycie przez uczniów sprawności jasnego, poprawnego i estetycznego wypowiadania się w mowie i piśmie poprzez opanowanie wybranych elementów wiedzy o języku, jego gramatyce, leksyce i stylistyce oraz funkcji komunikatywnej i ekspresywnej języka, a więc — zdobycie sprawności językowej, jak również wyrobienie wrażliwości na piękno mowy ojczystej.

Zadaniem kształcenia literackiego i kulturalnego jest przygotowanie ucznia do rozumienia oraz świadomego i aktywnego odbioru utworu literackiego i tekstu kultury (przedstawienia teatralnego, filmu, audycji radiowej i programu telewizyjnego) poprzez różnorodne ćwiczenia, między innymi z zakresu poetyki opisowej (wersyfikacji i stylistyki utworu, jego kompozycji, rodzajów i gatunków, społecznego kontekstu i funkcji). Wiedza o utworze literackim i tekście kultury staje się niezbędną w procesie przybliżania młodemu odbiorcy wartości ideowo-moralnych, jak również kształtowania pozytywnych postaw, dążeń i przekonań, budzenia wrażliwości estetycznej.

Treści programowe nauki o języku zostały ułożone spiralnie, w każdej klasie poszerza się i pogłębia wiadomości i umiejętności zdobyte i wykształcone wcześniej. Główną zasadą porządkującą materiał w poszczególnych klasach jest obserwacja aktów mowy i dochodzenie do wiedzy o budowie i funkcjach języka w toku ich analizy.

Treści programowe kształcenia literackiego w szkole podstawowej zgrupowane są wokół kilku kręgów tematycznych, zgodnych z zainteresowaniami i doświadczeniami uczniów, obejmujących różne formy gatunkowe literatury.

W obrębie każdej klasy treści literackie mają układ chronologiczny, a w całym cyklu kształcenia — spiralny. Są one wspierane przez kształcenie kulturalne, dzięki czemu uczniowie, poznając wartościowe utwory różnych epok, są wprowadzani w tradycje kultury narodowej. Współczesne utwory zapoznają dzieci i młodzież z bliską im problematyką moralną, społeczno-obyczajową i przygodową.

Nauczanie historii obejmuje kurs propedeutyczny w klasie IV oraz kurs systematyczny w klasach V—VIII. Nauczanie w klasie IV powinno obudzić zainteresowania i kształtować wyobraźnię historyczną poprzez obrazową prezentację wybranych epizodów z dziejów ojczystych.

W wyniku systematycznego nauczania historii w układzie liniowo-chronologicznym uczniowie zapoznają się z dziejami państwa i narodu polskiego, a także z głównymi etapami i przejawami ewolucji dziejowej ludzkości. Szczególne znaczenie ma rozwijanie myślenia historycznego, a przede wszystkim zdolności do dynamicznego, globalnego ujmowania zjawisk społecznych — zarówno z przeszłości, jak i teraźniejszości. W programie zawarto zasób wiedzy ogólnej o życiu społecznym i jego najważniejszych elementach, a także wzajemnych związkach między nimi. Podkreślono

no także konieczność korzystania przez uczniów z różnorodnych źródeł informacji historycznej (atlasy, mapy, encyklopedie, słowniki, różne rodzaje pisarstwa historycznego itp.).

Przedmiot muzyka w trakcie nauczania systematycznego zapoznaje uczniów z kulturą muzyczną w Polsce i na świecie. Uczeń zdobywa wiedzę i doświadczenie muzyczne, poznaje zjawiska kultury muzycznej: style, dzieła, ich formy, kompozytorów, folklor muzyczny na tle znajomości faktów z innych dziedzin (historii, plastyki, literatury). Nauczanie muzyki opiera się na różnych formach działalności muzycznej: śpiewie, grze na instrumentach, ruchu przy muzyce, tworzeniu i słuchaniu muzyki.

Celem nauczania przedmiotu plastyka jest rozwijanie działalności plastycznej uczniów i zapoznanie ich z podstawami wiedzy o sztukach plastycznych. Działalność plastyczna wyraża się w obserwacji i interpretacji rzeczywistości oraz dzieł plastycznych, a także kształtowaniu plastycznym. Na wiedzę o sztukach plastycznych składają się wybrane zagadnienia plastyczne oraz dzieje sztuki od czasów prehistorycznych do współczesnych. Przedmiot ten nie tylko wyposaża ucznia w wiedzę o sztuce dawnej i współczesnej, lecz również kształtuje i rozwija zainteresowania i umiejętności plastyczne.

Program wiedzy o społeczeństwie obejmuje zagadnienia bieżącego życia społeczno-politycznego i sprawy związane z aktualnymi wydarzeniami w kraju, na świecie i w środowisku. Przedmiot ten wprowadza młodzież w życie społeczne środowiska poprzez bezpośrednie poznawanie potrzeb mieszkańców, organizacji, podstawowych ogniw życia społecznego (człowiek w społeczności lokalnej, praca w rolnictwie, praca w przemyśle, praca w sferze usług, społeczność lokalna — w mieście i na wsi i jej organizacja, życie społeczno-polityczne w gminie, mieście, województwie, zdobywanie wiedzy i udział w życiu kulturalnym). Wyższym szczeblem tej edukacji jest przejście do ogólnych problemów społeczeństwa i państwa polskiego oraz węzłowych zagadnień międzynarodowych (ustrój społeczno-gospodarczy i polityczny PRL, obywatel a prawo, problemy współczesnego świata).

W toku nauczania języka rosyjskiego uczeń opanowuje cztery podstawowe sprawności językowe, przede wszystkim rozumienia ze słuchu i rozumienia tekstu pisanego, a także twórczenia tekstu mówionego i pisanego w celu umożliwienia komunikowania treści (ujętych w programie w postaci kategorii semantycznych) za pomocą określonych w programie środków językowych. Uczenie się języka rosyjskiego sprzyja poznawaniu realiów społecznych i kulturowych Związku Radzieckiego.

Kształcenie przyrodnicze zapewnia uczniom poznanie i rozumienie zjawisk i procesów przyrodniczych mających zasadnicze znaczenie w życiu i działalności jednostki i społeczeństwa, wyjaśnionych na gruncie biologii z higieną, chemii, fizyki z astronomią, geografii. Ważnym elementem kształcenia przyrodniczego jest poznanie przyrody ojczystej, piękna jej krajobrazu, uwypuklanie związków zachodzących między warunkami przyrodniczymi i ekonomicznymi naszego kraju a gospodarką i jej zasobami naturalnymi. Przedmiotem poznania jest szeroko rozumiane środowisko — jako kompleks czynników przyrodniczych, ekonomicznych i społecznych, w których żyje człowiek. Uczeń zapoznaje się z budową i ewolucją wszechświata w skali mikro i makro, opanowuje najważniejsze pojęcia, prawa i teorie wyjaśniające, będące podstawą kształcenia naukowego poglądu na różne zjawiska zachodzące w przyrodzie.

Realizacja treści programowych w przedmiocie biologii z higieną ułatwia uczniom

właściwe rozumienie stanowiska i roli człowieka w środowisku oraz zdobycie podstawowych informacji o zachowaniu zdrowia i higienie.

W zakresie chemii uczeń w toku wykonywania prostych eksperymentów poznaje najczęściej spotykane substancje i reakcje chemiczne, podstawy budowy substancji czynnikii wpływające na przebieg reakcji. W dobie narastającej chemizacji rolnictwa powszechnego stosowania związków chemicznych w życiu codziennym poznaje różnorodne zastosowanie substancji chemicznych i uczy się nimi posługiwać.

Przedmiotem poznania w zakresie fizyki są różne formy materii oraz ich przemiany. Uczniowie poznają podstawowe zjawiska mechaniczne, elektryczne i cieplne, najważniejsze pojęcia, prawa i teorie opisujące budowę mikro- i makroświata, podstawowe funkcje fizyki w rozwoju techniki oraz wpływ osiągnięć i metod badawczych fizyki na rozwój innych dziedzin nauki.

Nauczanie geografii służy kształtowaniu wiedzy o Ziemi i zachodzących na niej zjawiskach. Uczeń poznaje podstawowe komponenty środowiska geograficznego, rozmieszczenie różnorodnych krajobrazów uwarunkowanych położeniem, działaniem praw przyrody i działalnością gospodarczą człowieka. Program geografii zawiera treści dotyczące podstawowych cech środowiska geograficznego Polski, stosunków ludnościowych, struktury gospodarczej oraz przestrzennego zagospodarowania Polski, kierunków rozwoju gospodarczego oraz roli i miejsca Polski w świecie. Nauczanie geografii pozwala opanować takie umiejętności praktyczne, jak posługiwanie się różnego rodzaju mapami, wykonywanie prostych szkiców topograficznych, spożytkowanie danych statystycznych.

Kształcenie przyrodnicze w klasach IV—VIII spełnia wielostronne funkcje w procesie rozwoju intelektualnego ucznia, służy kształtowaniu jego zainteresowań przyrodniczych i technicznych oraz opanowywaniu umiejętności niezbędnych w życiu, a także w przygotowaniu do wyboru zawodu w rolnictwie lub technicznych działach gospodarki narodowej.

Funkcja matematyki w kształceniu ucznia szkoły podstawowej wynika ze szczególnej roli, jaką matematyka odgrywa we współczesnej nauce i technice. Treści matematyczne na tym poziomie nauczania obejmują wiedzę i umiejętności, które uczeń jest w stanie przyswoić i które stanowią niezbędne minimum wykształcenia matematycznego. W zakres tej wiedzy wchodzi elementy arytmetyki, algebry, geometrii euklidesowej, geometrii analitycznej, teorii mnogości, logiki i teorii prawdopodobieństwa. Są one tak dobrane, by uczeń poznał podstawowe pojęcia z poszczególnych działów matematyki, nabył umiejętności posługiwania się nimi, umiał je stosować do opisywania najprostszych zjawisk środkami matematycznymi.

Praca-technika jest przedmiotem wiodącym w dziedzinie wychowania przez pracę i do pracy, kształcenia politechnicznego, orientacji zawodowej. Spełnia szczególną funkcję w przygotowaniu uczniów do działalności praktycznej przez systematyczne rozwijanie umiejętności władania prostymi narzędziami i posługiwanie się mechanizmami. Służy rozwijaniu umiejętności praktycznych, umiejętności stosowania praw nauki w działaniu praktyczno-produkcyjnym oraz kształtuje zainteresowania różnymi dziedzinami techniki i przygotowuje do wyboru zawodu. Specyfiką tego przedmiotu jest jego dwuczłonowy układ. Pierwszym członem jest program — dla klas IV—VIII, zawierający jednolite treści dla dziewcząt i chłopców we wszystkich szkołach podstawowych. Drugi człon przewidziany dla klas od VI—VIII stanowią prakty-

ki uczniowskie, prowadzone w ramach wybranego przez szkołę profilu: rolniczego, przemysłowego, rękodzielniczego i rzemieślniczego.

Praktyki uczniowskie przyczynią się do lepszego poznania problematyki produkcyjnej w przemyśle i rolnictwie oraz poznania rękodziela ludowego i rzemiosła w najbliższym środowisku, zrozumienia znaczenia pracy w życiu osobistym i społecznym. Zajęcia te przyczynią się do kształtowania orientacji zawodowej.

Zadaniem przedmiotu praca-technika wraz z praktykami uczniowskimi jest rozwijanie kultury pracy, w tym kultury technicznej.

Program kultury fizycznej umożliwia wielostronne kształcenie i wychowanie fizyczne. Zadaniem przedmiotu jest kształtowanie aktywności ruchowej niezbędnej w różnych przejawach działalności człowieka (użytecznej, rekreacyjnej, zdrowotnej, artystycznej, sportowej, obronnej). Uczniowie zdobywają umiejętności i wiadomości warunkujące samoocenę i samokontrolę sprawności ruchowej oraz rozwój fizyczny i psychomotoryczny. Uczą się organizować w różnych formach aktywny wypoczynek indywidualny i zespołowy, a także kultury odbioru widowisk sportowych.

W toku zajęć z kultury fizycznej uczniowie poznają i stosują zasady bezpieczeństwa, higieny osobistej, współżycia i współdziałania w grupie.

Treści przedmiotu przysposobienie obronne pozwalają zapoznać uczniów ze skutkami współczesnej wojny dla ludności cywilnej, z zasadami postępowania w razie znalezienia przedmiotów mogących stanowić zagrożenie, z sygnałami alarmowymi obrony cywilnej i postępowaniem po ogłoszeniu alarmu, z zastępczymi środkami ochrony i profilaktyki przeciwpożarowej.

W planie nauczania szkoły podstawowej w klasach IV—VIII przeznaczają się jedną godzinę tygodniowo do dyspozycji wychowawcy na sprawy organizacyjno-wychowawcze związane z bieżącym życiem zespołu klasowego oraz na zajęcia służące wychowaniu moralno-obywatelskiemu i przygotowaniu do życia w rodzinie. W doborze treści zajęć uwzględnia się zagadnienia związane z rozwojem psychospołecznym uczniów, pracą, rodziną oraz problemy ideowo-moralne wynikające z aktualnych spraw klasy, szkoły, środowiska lokalnego, społeczno-politycznego życia kraju i świata. Wychowawca podejmuje proponowane w programie tematy w związku z różnymi działaniami klasy oraz potrzebami rozwojowymi uczniów i środowiska społecznego. Pozostawia mu się swobodę w doborze szczegółowej tematyki zajęć.

Zajęcia wychowawcze są wzbogacane o problemy związane z życiem rodziny. W przygotowaniu do życia w rodzinie uczestniczą nauczyciele wszystkich przedmiotów. Rolą wychowawcy jest integrowanie zdobytej przez uczniów wiedzy oraz kształtowanie poglądów, opinii i wzorców zachowań ważnych dla kultury życia rodzinnego.

Szkoła podstawowa przygotowuje również uczniów do samodzielnego zdobywania wiedzy i dalszego kształcenia. W związku z tym w toku realizacji wszystkich przedmiotów zapoznaje się uczniów z różnymi źródłami informacji, ich nośnikami i instytucjami, które je gromadzą, z zasadami higieny pracy umysłowej oraz tworzeniem własnego warsztatu pracy. Wiadomości zdobyte w tym zakresie powinny sprzyjać kształtowaniu umiejętności praktycznych. Podstawą realizacji tych zadań są prowadzone przez bibliotekarzy szkolnych i innych nauczycieli lekcje w bibliotece szkolnej.

METODY, FORMY I ŚRODKI KSZTAŁCENIA I WYCHOWANIA

Nauczanie-uczenie się w szkole podstawowej powinno modernizować się wraz z programami szkolnymi i sprzyjać efektywnemu osiągnięciu celów w nich sformułowanych. Skoro preferujemy kształcenie umiejętności poznawania i działania, to kładziemy szczególny akcent na te metody nauczania, które:

- budzą ciekawość poznawczą i chęć uczenia się,
- prowadzą do rozwijania procesów samodzielnego działania i myślenia uczniów,
- dają bogate i wielostronne przeżycia.

Z tego względu niektóre z metod podających, zmierzające głównie do werbalnego zapamiętania i odtworzenia wiedzy, powinny być w szkole ograniczane i eliminowane. Szczególnego znaczenia nabierają metody oparte na obserwacji i działaniu, w których występują sytuacje problemowe i możliwości samodzielnego odkrywania wiedzy przez uczniów.

Pierwszoplanowym zadaniem nauczyciela jest nauczenie uczniów metod racjonalnego uczenia się. Dlatego też należy przykładać dużą wagę do sposobu prowadzenia zeszytów uczniowskich, uczyć metod posługiwania się podręcznikiem, poszukiwania informacji w innych źródłach.

Opanowanie przez uczniów umiejętności wymienionych w programach poszczególnych przedmiotów nauczania wymaga starannego doboru urozmaiconych ćwiczeń i metod utrwalania wiedzy na każdej lekcji, a także w pracy domowej uczniów.

Istotnym czynnikiem podnoszącym efektywność kształcenia jest systematyczne stosowanie różnorodnych metod sprawdzania osiągnięć uczniów w toku kontroli bieżącej i okresowej. Diagnoza osiągnięć uczniów ukierunkowuje pracę nauczyciela. Dzięki niej może on modyfikować zaplanowany tok nauczania, stosując różnorodne zabiegi zmierzające do przypomnienia i utrwalenia wiedzy zespołu uczniowskiego lub wskazując braki w wiedzy niektórych uczniów.

Uczeń powinien uzyskiwać informację dotyczącą swoich postępów, braków oraz pomoc i wskazania, jak ma się uczyć. Wynikiem sprawdzenia powinno być także, choć nie zawsze, ocenianie. Ocena posiada walory motywacyjne i wychowawcze wówczas, kiedy poprzedzona jest trafną diagnozą. Pamiętać należy o zastosowaniu w stosunku do uczniów zindywidualizowanej terapii pedagogicznej, która mobilizuje uczniów do racjonalnej pracy nad sobą i do systematycznej samokontroli i samooceny. Dobór metod zależy od wielu czynników: od wieku uczniów, właściwości przed-

miotu nauczania, celów, jakie się wyznacza dla danej lekcji. Nauczyciel, który śledzi publikacje pedagogiczne i dąży do doskonalenia własnego warsztatu pracy, wybierze sam najważniejsze metody.

Na lekcji, obok pracy jednostkowej i zbiorowej, należy stosować pracę grupową, a zwłaszcza nauczanie problemowo-grupowe, kiedy to poszczególne zespoły uczniów rozwiązują samodzielnie te same lub różne problemy, wykonują zadania techniczne, prowadzą rozmaite obserwacje i doświadczenia. Pozwala to na przezwyciężenie niektórych niedostatków pracy zbiorowej, narzucającej wszystkim uczniom ten sam tok uczenia się i uniemożliwiającej praktycznie porozumiewanie się uczniów między sobą.

Praca jednostkowa, na organizowanie której w czasie lekcji zwykle brak warunków, najczęściej występuje w ramach prac domowych, a także na zajęciach dydaktyczno-wyrównawczych i innych zajęciach pozalekcyjnych. Obok prac jednolitych dla wszystkich uczniów, służących różnego typu ćwiczeniom czy przygotowaniu do lekcji, należy stosować zadania uwzględniające indywidualne zainteresowania i doświadczenia ucznia. Praca domowa powinna być celowa, dostatecznie urozmaicona i w zależności od poziomu klasy jednolita lub zróżnicowana. Może służyć utrwaleniu materiału lub przygotowaniu do nowej lekcji. Praca domowa może przybierać różne formy, np.: wykonywanie obserwacji i doświadczeń, zbieranie informacji, ich poszukiwanie w źródłach pisanych albo przeprowadzanie wywiadów. Zadawać również należy takie prace, w których każdy uczeń robi to, w czym będzie mógł najlepiej wykorzystać swoją wiedzę i umiejętności.

Zalecane uczniom do wykonania zajęcia, organizowane w szkole i poza szkołą, powinny być racjonalnie planowane i koordynowane. Chodzi o ich odpowiednie rozmieszczenie w czasie, co powinno zabezpieczyć ucznia przed nadmiernym obciążeniem obowiązkami szkolnymi.

Niezwykle cenną formą nauczania jest wycieczka. Wymaga ona jednak od nauczyciela dużego wkładu pracy, ale umożliwia dokonanie spostrzeżeń i zgromadzenie materiału, który można potem wykorzystać na wielu lekcjach. Wycieczka pozwala na dokonanie obserwacji przyrodniczych, obserwacji dotyczących gospodarki i administracji, umożliwia poznawanie zabytków i zbiorów muzealnych. W czasie wycieczki pojawia się też wiele okazji do czynnego wdrażania uczniów do kultury współżycia, kultury zachowania się w miejscach publicznych i działań na rzecz ochrony środowiska. Inną od wymienionych dotychczas formą kształcenia są praktyki uczniowskie. Plan nauczania przewiduje organizowanie praktyk w ramach 40 godzin rocznie, poczynając od klasy VI. Pozostawia się jednak szkole swobodę w podjęciu decyzji rozplanowania tych godzin (2 godziny co dwa tygodnie lub w inny sposób). Praktyki powinny być organizowane głównie w szkole (w pracowni, w ogrodzie szkolnym itp.), ale jeśli w środowisku istnieją takie możliwości, wówczas można je organizować w zakładach pracy, gospodarstwie rolnym itp. Głównym zadaniem praktyk jest wdrożenie uczniów do pracy zespołowej, która powinna być celowa, dobrze zorganizowana z wykorzystaniem odpowiednich narzędzi i materiałów. Dlatego duże znaczenie ma wybór profilu praktyk, odpowiadającego warunkom pracy szkoły. Wytwory prac wykonywanych w czasie praktyk powinny być przydatne szkole lub środowisku.

Oprocz zajęć przeznaczonych dla wszystkich uczniów przewiduje się organizowanie różnego rodzaju zajęć wyrównawczych dla uczniów, u których nauczyciel, psycholog lub lekarz stwierdzili braki w osiągnięciach lub niedobory rozwojowe.

Opieka lekarska i psychologiczna jest szczególnie potrzebna młodszym dzieciom, ponieważ tylko wczesne wykrycie wad i zaburzeń może prowadzić do ich usunięcia. W przypadku stwierdzenia np. wad wymowy powinno się kierować dziecko na odpowiednie zajęcia prowadzone przez poradnie wychowawczo-zawodowe. Dla uczniów z objawami dysleksji i dysgrafii należy organizować zajęcia korygujące te niedobory. Uczniowie, u których lekarz stwierdził wady postawy, biorą udział w gimnastyce korekcyjno-kompensacyjnej.

Nieco inną funkcję spełniają zajęcia dydaktyczno-wyrównawcze. Są one przeznaczone dla tych uczniów, którzy z różnych przyczyn (wolniejszego tempa uczenia się, przejściowych opóźnień rozwojowych, dłuższej choroby) wykazują braki w opanowaniu materiału. Należy organizować je w nielicznych grupach, których program zajęć jest ściśle dostosowany do ujawnionych braków.

Na zajęciach nadobowiązkowych uczniowie powinni mieć możliwość rozwijania zainteresowań, pogłębiania wiedzy w wybranych przez siebie dziedzinach i uczenia się wartościowych form spędzania wolnego czasu. Organizowanie tych zajęć ma największe znaczenie w takich środowiskach, gdzie brak jest domu kultury, bibliotek oraz instytucji zajmujących się czynnym wypoczynkiem. Dla dzieci z klas I—III powinno się organizować gry i zabawy ogólnorozwojowe, można też tworzyć uczniowskie zespoły muzyczne, wokalne i instrumentalne. Dzieci te mogą uczestniczyć w chórze szkolnym lub zespole muzycznym, grupującym uzdolnionych muzycznie uczniów ze wszystkich klas. Natomiast dla uczniów klas od IV do VIII powinno organizować się zajęcia rekreacyjno-sportowe. Mają one zapewnić ogółowi uczniów rekreacyjną działalność ruchową.

Koła zainteresowań przewidziane w zasadzie dla uczniów klas IV—VIII powinny rozbudzać i zaspokajać ich ciekawość poznawczą i umożliwiać działanie. Obok kół, których program zajęć wiąże się z przedmiotami szkolnymi (np. kół historycznych, fizycznych, biologicznych), szczególnie cenne jest organizowanie kół miłośników książki, teatralnych, modelarskich, fotograficznych itp. Prowadzenie tych kół można powierzać także rodzicom.

Powszechnie postulowane jest włączenie do planu godzin obowiązkowych drugiego języka obcego. Nie jest to aktualnie możliwe bez ryzyka przeciążenia ucznia obowiązkami szkolnymi. Natomiast w ramach zajęć nadobowiązkowych szkoła może umożliwić uczniom naukę wybranego języka zachodnioeuropejskiego.

Nieodzownym warunkiem racjonalnie zorganizowanego procesu dydaktyczno-wychowawczego są odpowiednio wyposażone w środki dydaktyczne klasy-pracownie i pracownie, izby pamięci narodowej, sale i boiska sportowe, a także ogród szkolny.

Ważną funkcję w działalności dydaktyczno-wychowawczej szkoły pełni dobrze zorganizowana i wyposażona biblioteka szkolna, traktowana nie tylko jako zbiornica książek, lecz także jako interdyscyplinarna pracownia, warsztat samodzielnej i grupowej pracy umysłowej, ośrodek kultury i informacji.

Środki dydaktyczne służą bezpośredniemu poznaniu rzeczywistości, rozwijaniu zdolności poznawczych oraz praktycznemu działaniu. Niezbędnymi środkami do osiągnięcia postulowanych celów kształcenia i wychowania są: okazy naturalne, obrazy, modele, urządzenia, przyrządy, zestawy odczynników chemicznych, szkło

laboratoryjne i narzędzia, środki audiowizualne, lektury, mapy, atlasy, książki pomocnicze. Ponadto ważnym środkiem dydaktycznym są podręczniki i inne materiały (zeszyty ćwiczeń, zbiory zadań). Podręcznik jest dodatkowym źródłem wiedzy, ułatwia pracę poznawczą, zaznajamia z metodą pracy badawczej, usprawnia zadawanie i sprawdzanie pracy domowej, ukierunkowuje samodzielnie pracę. Podręcznik nie powinien zastępować „żywego” nauczania, ale stanowić jego uzupełnienie.

Należy podjąć skuteczne prace zmierzające do równomiernego wyposażania wszystkich szkół podstawowych w zestaw niezbędnych środków dydaktycznych, a także działania ułatwiające nauczycielom ich wykorzystywanie (konserwacja sprzętu). Inny zespół działań powinien zmierzać w kierunku motywowania nauczyciela do wykorzystywania posiadanych środków dydaktycznych w procesie lekcyjnym.

W oddziaływaniach ideowo-wychowawczych szkoły nie może zabraknąć różnorodnych form samorządnej działalności młodzieży. Pamiętać należy, że proces społecznienia jednostki dokonuje się poprzez włączanie jej w działania coraz szerszych zbiorowości. Dlatego też najskuteczniejszą formą społecznienia uczniów i jednocześnie istotą samorządności jest powierzenie im spraw, o których mogliby decydować. Dotyczy to przede wszystkim samorządu klasowego, w ramach którego uczniowie wspólnie z wychowawcą mogą organizować pełne i wszechstronne życie wewnętrzne klasy, w którym każdy z uczniów znajdzie dla siebie pole do działania, stosownie do własnych możliwości i zdolności. Młodzież powinna współdecydować o życiu towarzyskim, gospodarowaniu wspólnym mieniem, organizacji życia sportowego, rozwijaniu i kultywowaniu tradycji klasy. Jej udział nie może sprowadzać się do załatwiania spraw formalnych, ale do przejęcia odpowiedzialności za wykonywane zadania.

W miarę dorastania uczeń powinien być angażowany w sprawy dotyczące całej społeczności uczniowskiej z prawem głosu na temat problemów ważnych dla życia szkolnego oraz z prawem wysuwania i realizacji inicjatywy, a także włączany w prace społeczne na rzecz kolegów (pomoc młodszym uczniom w nauce, w wykonywaniu powierzonych im zadań), na rzecz szkoły i najbliższego środowiska (prace społecznie użyteczne, opieka nad ludźmi wymagającymi pomocy itp.). Działanie takie powinien przede wszystkim podejmować samorząd szkolny przy współudziale Związku Harcerstwa Polskiego, który ze względu na atrakcyjne formy i metody pracy może odegrać pozytywną rolę w procesie wychowawczym.

Szkoła współczesna — to szkoła środowiskowa, otwarta na wszystko, co dzieje się w życiu, a jednocześnie przekształcająca środowisko lokalne, podnosząca ogólny poziom jego kultury, szczególnie kultury pedagogicznej. W realizacji swych zadań szkoła powinna współdziałać z rodzicami i innymi sprzymierzeńcami (organizacje młodzieżowe i społeczne, związki twórcze, stowarzyszenia kulturalne i naukowe, zakłady pracy, muzea, biblioteki, domy kultury i inne).

Życie szkoły organizuje rada pedagogiczna, która pracuje pod kierunkiem jej przewodniczącego — dyrektora szkoły. Do jej zadań należy planowanie pracy, podejmowanie działań innowacyjnych, współpraca z komitetem rodzicielskim i ze środowiskiem, inicjowanie doskonalenia i kształcenia nauczycieli, tworzenie i pielęgnowanie tradycji szkoły, włączanie młodzieży do współdecydowania o istotnych dla szkoły

sprawach. Dla realizacji wymienionych wyżej zadań rada pedagogiczna została wyposażona w odpowiednie prerogatywy i dużą samodzielność.

Wśród wielu czynników mających wpływ na realizację zadań szkoły jeden odgrywa rolę nadrzędną. Jest nim nauczyciel-wychowawca, przewodnik i doradca młodzieży, organizator życia szkolnego. To on wybiera metody i środki, on kieruje procesem dydaktyczno-wychowawczym, od niego zależą w dużej mierze postawy moralne wychowanków i ich powodzenie w nauce. Jego zaangażowanie, poziom wiedzy, doświadczenie metodyczne, świadomość ideowa i pedagogiczna, osobisty przykład, a także życzliwość w stosunkach z młodzieżą i rodzicami decyduje o spełnianiu przez szkołę jej zadań.

PLAN NAUCZANIA

Sformułowane w „Założeniach programowo-organizacyjnych kształcenia i wychowania w szkole podstawowej” kierunki zmian znajdują wyraz w zmodyfikowanym planie nauczania. Przewidziano w nim zajęcia lekcyjne dla wszystkich uczniów oraz zajęcia pozalekcyjne dla niektórych grup uczniów, a także zajęcia nadobowiązkowe. Stwarza to możliwości różnicowania form kształcenia oraz służy rozwijaniu uzdolnień i zainteresowań uczniów.

W nowym planie nauczania przeznaczono odpowiednio: 37,8% godzin lekcyjnych na przedmioty humanistyczne, 34,1% — na przedmioty matematyczno-przyrodnicze, 10,3% — na przedmioty artystyczne, 8,9% — na zajęcia techniczne, 8,9% — na kulturę fizyczną i przysposobienie obronne.

W obrębie zajęć pozalekcyjnych wyróżniono dwa typy zajęć obowiązkowych: dla uczniów z klas I—III z wadami postawy — gimnastykę korekcyjno-kompensacyjną, dla uczniów z brakami w zakresie wiadomości i umiejętności — zajęcia dydaktyczno-wyrównawcze. Z zajęć tych korzystać mogą również uczniowie, którzy byli dłużej nieobecni w szkole i nie są w stanie samodzielnie nadrobić zaległości w nauce.

Szkoła powinna także organizować jak najwięcej zajęć pozalekcyjnych i rozbudowywać je w miarę posiadanych warunków i środków.

PLAN NAUCZANIA SZKOŁY PODSTAWOWEJ

Lp.	Przedmiot	Klasa								Ogółem
		I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
1.	Język polski	8	8	8	7	6	6	5	5	53
2.	Język rosyjski	—	—	—	—	3	3	2	2	10
3.	Historia	—	—	—	2	2	2	2	2	10
4.	Wiedza o społeczeństwie	—	—	—	—	—	—	1	2	3

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
5.	Środowisko społeczno-przyrodnicze	1	2	2	—	—	—	—	—	5
6.	Biologia z higieną	—	—	—	2	2	2	2	1	9
7.	Geografia	—	—	—	2	2	2	2/1	1/2	9
8.	Fizyka	—	—	—	—	—	2	2/3	3/2	7
9.	Matematyka	5	5	5	5	5	5	5	4	39
10.	Chemia	—	—	—	—	—	—	2	2	4
11.	Plastyka	2	2	2	1	1	1	1	1	11
12.	Muzyka	2	2	2	1	1	1	1	1	11
13.	Praca-technika	2	2	2	2	2	2	2	2	16
14.	Praktyki uczniowskie	—	—	—	—	—	1	1	1	3
15.	Kultura fizyczna	2	3	3	2	2	2	2	2	18
16.	Przysposobienie obronne	—	—	—	—	—	—	—	1	1
17.	Godzina do dyspozycji wychowawcy klasowego	—	—	—	1	1	1	1	1	5
	Ogółem	22	24	24	25	27	30	31	31	214
18.	Obowiązkowe dla wszystkich Przysposobienie czytelnicze i informacyjne	1*	1*	2*	2*	3*	3*	4*	4*	20*
19.	Obowiązkowe dla niektórych grup uczniów Gimnastyka korekcyjno-kompensacyjna	2**	2**	2**	—	—	—	—	—	6
20.	Zajęcia dydaktyczno-wyrównawcze	2	2	2	2	2	2	2	2	16
21.	Nadobowiązkowe Język zachodnioeuropejski (do wyboru)	—	—	—	—	—	—	2	2	4
22.	Gry i zabawy ogólnorozwojowe	2	2	2	—	—	—	—	—	6
23.	Zajęcia rekreacyjno-sportowe	—	—	—	2**	2**	2**	2**	2**	10

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
24.	Koła zainteresowań	—	—	—	2	2	2	2	2	10
25.	Chór szkolny	2							2	
26.	Zespół instrumentalny	2							2	

* — liczba godzin lekcyjnych w roku szkolnym

** — szkoły, które dysponują odpowiednią kadrami i warunkami dydaktycznymi, mogą zwiększyć wymiar godzin do 3.

NAUCZANIE POCZĄTKOWE

Klasy I—III

Program przygotowany w Instytucie Programów Szkolnych, zatwierdzony przez ministra oświaty i wychowania w dniu 30 maja 1983 roku, nr SN-40-41/83, do realizacji w szkole podstawowej od roku szkolnego 1983/84.

Program nauczania początkowego po badaniach wdrożeniowych, badaniach oceniających skuteczność jego powszechnej realizacji, konsultacjach w środowiskach naukowych i nauczycielskich rekomendował ministrowi oświaty i wychowania do aprobaty zespół programowy w składzie: doc. dr Marian Lelonek — przewodniczący, doc. dr hab. Maria Jakowicka i dr Tadeusz Józwicki — z-cy przewodniczącego; dr Hanna Małkowska-Zegadło — sekretarz, członkowie Prezydium — mgr Alicja Dobrowolska, doc. dr hab. Maria Cackowska, prof. dr hab. Zbigniew Semadeni, mgr Teresa Śliwińska, doc. dr hab. Ryszard Więckowski, prof. dr hab. Tadeusz Wróbel; członkowie zespołu — dr Czesław Cyrański, mgr Lidia Chmielewska, doc. dr hab. Witold Dobrołowicz, mgr Zofia Dolecka, dr Jan Grzesiak, dr Maria Grygier, mgr Helena Gutowska, dr Ewa Hoffman-Lipska, mgr Elżbieta Jakubowska, dr Leokadia Jankowska, mgr Antonina Jasińska, mgr Genowefa Jurkowska, mgr Irena Karolak, mgr Krystyna Kolkowicz, mgr Elżbieta Korona, dr Robert Kwaśnica, mgr Krystyna Kowaliszyn, dr Genowefa Kufit, mgr Regina Laskowska, mgr Bronisław Lubszczyk, mgr Stanisława Łukasik, mgr Urszula Michałowska, doc. dr hab. Henryk Moroz, mgr Danuta Ogłoz, dr Leonarda Paździur, mgr Andrzej Pelzowski, mgr Helena Petkowicz, mgr Danuta Polanowska, doc. dr hab. Bolesław Potyrała, dr Maria Radwiłowiczowa, mgr Lidia Salak, mgr Jadwiga Sielczak, dr Teresa Smolaga, dr Janina Jadwiga Smółka, mgr Stanisław Sokołowski, mgr Eleonora Stanisławska, mgr Krystyna Staniszevska, dr Aurelia Warsicka, mgr Krystyna Wasiewicz, dr Jadwiga Wasiukiewicz, dr Danuta Wegner, dr Helena Wichuła, mgr Maria Magdalena Wilczyńska.

ZAŁOŻENIA PROGRAMOWO - ORGANIZACYJNE

WSTĘP

Podstawowym zadaniem kształcenia i wychowania jest wszechstronny rozwój osobowości dzieci i młodzieży. Dokonuje się on w procesie kształcenia umysłowego, moralno-społecznego, estetycznego, technicznego i fizyczno-zdrowotnego.

Nauczanie początkowe obejmujące klasy I—III jest pierwszym szczeblem systemu kształcenia szkolnego. Z tego względu powinno ono kontynuować proces dydaktyczno-wychowawczy zapoczątkowany w wychowaniu przedszkolnym i równocześnie przygotować do nauki na wyższych szczeblach kształcenia. Realizację tego zadania umożliwia wielostronny charakter treści kształcenia, różnorodność metod oraz form oddziaływania na różne sfery aktywności dziecka — poznawczą, emocjonalno-społeczną, emocjonalno-ekspresyjną oraz motoryczną.

Ideą przewodnią kształcenia jest ukazywanie dzieciom scalonego obrazu świata, tj. rozpatrywanie faktów, zjawisk, procesów i wydarzeń z różnych punktów widzenia. Wymaga to umiejętnej integracji treści i metod w zakresie wszystkich przedmiotów nauczania, wychodzenia od doświadczeń dzieci a następnie stopniowego ich poszerzania. Postępowanie takie sprzyja kształtowaniu pojęć oraz rozwijaniu coraz bardziej złożonych form rozumowania logicznego. Proces ten nie powinien być zbyt szybki, gdyż prowadzić może do niepożądanego werbalizmu i mechanicznego uczenia się.

Skuteczność oddziaływań pedagogicznych w wysokim stopniu jest uwarunkowana umiejętnością zaspokajania przez nauczyciela wielostronnych potrzeb rozwojowych dzieci, takich jak potrzeba bezpieczeństwa, aktywności poznawczej i ruchowej, ekspresji, uznania, szacunku. Uwzględnianie potrzeb wiekowych dziecka zapewnia mu dobre samopoczucie w szkole, wzmacnia motywacje oraz chęć do podejmowania coraz to nowych zadań.

CELE KSZTAŁCENIA I WYCHOWANIA

Praca dydaktyczno-wychowawcza w klasach I—III, prowadzona w okresie szczególnej plastyczności psychiki dziecka i jego podatności na oddziaływania pedagogiczne, jest wielostronną działalnością, w której procesy nauczania — uczenia się, wychowania i samowychowania, kształcenia i samokształcenia oraz wszelkie formy pracy opiekuńczo-wychowawczej ściśle się ze sobą łączą i zmierzają do ukształtowania osobowości dziecka zgodnie z systemem wartości społeczeństwa socjalistycznego. Oznacza to, że w procesie dydaktyczno-wychowawczym należy mieć na względzie zarówno kształtowanie wartościowych postaw społeczno-moralnych uczniów, jak i opóźnianie przez nich odpowiedniego zakresu wiedzy i umiejętności.

Realizacja treści programów nauczania i wychowania w klasach I—III ma na celu:

- wpajanie ideałów humanizmu socjalistycznego, rozwijanie wrażliwości społeczno-moralnej i estetycznej uczniów;
- racjonalne i emocjonalne wiązanie uczniów z Ojczyzną, z krajami wspólnoty socjalistycznej, ideą pokojowego współistnienia i współpracy między narodami;
- rozwijanie ogólnych zdolności poznawczych i zainteresowań;
- wdrażanie uczniów do skutecznego działania i samokształcenia;
- zapewnienie harmonijnego rozwoju psychicznego i fizycznego.

Praca dydaktyczno-wychowawcza w klasach I—III powinna ukształtować takie postawy i umiejętności, aby uczeń mógł:

- aktywnie uczestniczyć w życiu i pracy rodziny, klasy, szkoły oraz, na miarę swych możliwości, w pracy innych grup społecznych w najbliższym środowisku;
- właściwie oceniać postępowanie własne, kolegów i innych osób;
- rozumieć, że praca jest obowiązkiem każdego człowieka i każdy rodzaj pracy jest godny poszanowania;
- stawiać sobie określone zadania i własnym wysiłkiem je pokonywać, być zdolnym do wyrzeczeń na rzecz osiągnięcia postawionych zamierzeń;
- poszerzać wiadomości o świecie, przeżywać radość i zadowolenie płynące z faktu zdobywania wiedzy, rozumienia zjawisk i rozstrzygnięcia problemów;
- posługiwać się poprawnie językiem ogólnopolskim w mowie i piśmie;
- wykazywać umiejętność korzystania z literatury pięknej oraz popularnonaukowej;
- opanować zasób podstawowych pojęć i działań matematycznych, umieć posługiwać się nimi;
- przejawiać wrażliwość na piękno przyrody, a także dostrzegać je w wytworach pracy ludzkiej;
- dostrzegać wartości estetyczne w zachowaniu i wyglądzie własnym oraz innych osób, zachowywać ład i porządek w otoczeniu;
- wyrażać słownie oraz za pomocą środków plastycznych, muzycznych i technicznych spostrzeżenia i przeżycia związane z poznawaniem środowiska, bieżącymi wydarzeniami i literaturą dla dzieci;
- troszczyć się o swoje zdrowie i dbać o bezpieczeństwo własne i innych;
- przestrzegać higieny osobistej, higieny pracy i wypoczynku.

KONSTRUKCJA PROGRAMÓW

Programy wszystkich przedmiotów nauczania początkowego składają się z trzech działów.

Dział pierwszy — „Cele kształcenia i wychowania” zawiera cele, jakie powinny być realizowane w obrębie danego przedmiotu oraz efekty, jakie należy osiągnąć po zakończeniu cyklu nauczania początkowego. Dotyczą one zasobu wiadomości, umiejętności oraz postaw społeczno-moralnych.

Dział drugi obejmuje „Treści kształcenia i wychowania”. Układ tych treści jest uzależniony od swoistych właściwości danego przedmiotu oraz możliwości poznawczych uczniów w młodszym wieku szkolnym. W treściach kształcenia i wychowania zawarte są ćwiczenia, doświadczenia, obserwacje, prace konstrukcyjne itp. prowadzące do zdobycia określonego zasobu wiedzy i umiejętności, a także ukształtowania odpowiednich postaw i przekonań uczniów, zgodnych z normami społeczeństwa socjalistycznego.

Dział trzeci — „Zagadnienia związane z realizacją programu” przedstawia kryteria doboru i układu treści, budowę programu, podstawowe warunki jego efektywnej realizacji.

REALIZACJA PROGRAMÓW NAUCZANIA

Realizacja programów nauczania początkowego wymaga szczególnie starannego doboru metod i form pracy oraz środków dydaktycznych.

Młodszy wiek szkolny jest okresem, w którym dziecko przebywa drogę rozwoju od dzieciństwa do okresu dorastania. Dalszy rozwój i powodzenie dziecka w szkole i w życiu zależeć będzie od osiągniętego rozwoju psychofizycznego, nabytej wiedzy i umiejętności, poziomu świadomości oraz wyrobienia społeczno-moralnego. Odpowiednie metody nauczania i uczenia się umożliwiają stopniowe kształtowanie umiejętności dzieci w zakresie samodzielnego dokonywania operacji umysłowych, przede wszystkim na konkretach i ich wyobrażeniach. W organizowaniu cykli metodycznych nauczyciel zmierza do wzajemnego wiązania metod poszukujących, podających i praktycznych.

W ramach kategorii metod poszukujących wykorzystujemy w szczególności metody problemowe. Należy zatem uświadomić uczniom w toku procesu dydaktyczno-wychowawczego określone trudności teoretyczne lub praktyczne i organizować odpowiednie warunki, aby uczniowie samodzielnie je pokonywali, uzyskując nową wiedzę, umiejętności itp.

W procesie początkowego kształcenia stosujemy również metody podające, a szczególnie tzw. opowiadanie nauczyciela oraz metody praktycznego działania dzieci w środowisku społeczno-przyrodniczym.

W młodszym wieku szkolnym zaczynają stopniowo różnicować się zainteresowania dzieci, ujawniają się uzdolnienia kierunkowe. Niejednokrotnie zaczynają pojawiać się opóźnienia w nauce szkolnej. Istnieje więc konieczność stosowania określonych form organizacyjnych pracy uczniów.

Zaleca się w toku realizacji programu nauczania początkowego stosowanie zarówno jednolitych form organizacyjnych pracy uczniów (pracy indywidualnej, zbiorowej i grupowej), jak i zróżnicowanych, uwzględniających różnice indywidualne między poszczególnymi uczniami w klasie szkolnej. W stosunku do uczniów wykazujących opóźnienia w nauce, ustalone na podstawie systematycznego sprawdzania osiągnięć szkolnych, należy w miarę potrzeb organizować zajęcia dydaktyczno-wyrównawcze, w określonych zespołach, zapewniające wszystkim dzieciom osiągnięcie optymalnego rozwoju. Podobnego typu zajęcia — gimnastykę korekcyjną — przewidziano dla uczniów wykazujących odchylenia od norm rozwoju fizycznego.

Obok zajęć prowadzonych w klasie przewiduje się również, głównie w realizacji programu środowiska społeczno-przyrodniczego, organizowanie wycieczek i pracy w ogrodzie szkolnym.

Właściwą realizację założeń nauczania początkowego najlepiej zapewnić może jeden nauczyciel, w odpowiednio urządzonej klasie-pracowni, przystosowanej do nauczania wszystkich przedmiotów.

Nauczyciel ma prawo do regulowania budżetu czasu, przeznaczonego na opracowywanie treści poszczególnych przedmiotów w ramach dnia i tygodnia. Takie podejście ułatwi rozluźnienie sztywnych rygorów systemu klasowo-lekcyjnego i dostosowanie organizacji pracy do właściwości rozwojowych dzieci.

Przy ocenie osiągnięć ucznia należy również brać pod uwagę przejawiane postawy oraz ogólne postępy rozwojowe dzieci, np. umiejętność wykonywania i podejmowania zadań, wytrwałość, samodzielność, umiejętność współdziałania w zespole.

Właściwa realizacja założeń systemu dydaktyczno-wychowawczego w klasach początkowych powinna uczynić ze szkoły miejsce przeżywania przez dzieci radości, satysfakcji z sukcesu.

PLAN NAUCZANIA

Plan nauczania zawiera trzy typy zajęć: zajęcia lekcyjne w postaci siedmiu przedmiotów nauczania (język polski, matematyka, środowisko społeczno-przyrodnicze, plastyka, muzyka, praca-technika i kultura fizyczna), prace pozalekcyjne obowiązkowe dla niektórych grup uczniów oraz prace pozalekcyjne nadobowiązkowe.

W planie nauczania najwięcej czasu przeznaczają się na język polski i matematykę, gdyż należą one do przedmiotów, które w systemie kształcenia ogólnego, operują najbardziej uniwersalnymi formami języka, będącymi podstawą przyswajania treści innych przedmiotów szkolnych, umożliwiają optymalne rozwijanie myślenia dzieci, zwłaszcza operacji abstrahowania i uogólniania oraz rozumowań logicznych.

Środowisko społeczno-przyrodnicze jako przedmiot nauczania pełni funkcję integrującą, która umożliwi ukazywanie całościowego obrazu rzeczywistości, a także stanowi podstawę treściową wielokierunkowej działalności dzieci (plastycznej, muzycznej, technicznej, słownej).

Przedmioty artystyczne, praca-technika oraz kultura fizyczna sprzyjają dostrzeganiu wartości estetycznych w otoczeniu oraz rozwijaniu sprawności plastycznej,

muzycznej, technicznej i ruchowej. Spełniają one istotną rolę w rozwijaniu wyobraźni, zdolności twórczych, pogłębianiu i wzbogacaniu przeżyć oraz zaspokajaniu potrzeb związanych z zainteresowaniami dzieci. Wymienione przedmioty wspierają i ułatwiają realizację innych treści, a ponadto są ważnym środkiem relaksu psychicznego.

Prace pozalekcyjne dla niektórych grup uczniów — to zajęcia dydaktyczno-wyrównawcze oraz gimnastyka korekcyjna. Są one przewidziane dla tych uczniów, którzy wykazują ściśle określone przez nauczyciela opóźnienia w nauce szkolnej lub zaburzenia w rozwoju fizycznym. W ramach zajęć dydaktyczno-wyrównawczych organizuje się pracę wyrównawczą dla dzieci wykazujących luki w wiadomościach i umiejętnościach w zakresie języka polskiego i matematyki, natomiast dla dzieci wykazujących zaburzenia w rozwoju podstawowych funkcji psychofizycznych (wzrokowej, słuchowej, artykulacyjnej, motorycznej) organizuje się zajęcia korekcyjno-kompensacyjne. Ponadto dla dzieci wykazujących odchylenia od norm rozwoju fizycznego organizuje się gimnastykę korekcyjną.

Zajęcia ogólnorozwojowe przeznaczone są dla dzieci wykazujących specjalne zainteresowania przyrodą, teatrzykiem, recytacją, lekturą, majsterkowaniem, muzykowaniem. Działalność ta wzmacnia proces dydaktyczno-wychowawczy.

PLAN NAUCZANIA (klasy I—III)

Lp.	Przedmiot nauczania	klasy			Ogółem
		I	II	III	
1.	Język polski	8	8	8	24
2.	Matematyka	5	5	5	15
3.	Środowisko społeczno-przyrodnicze	1	2	2	5
4.	Plastyka	2	2	2	6
5.	Muzyka	2	2	2	6
6.	Praca-technika	2	2	2	6
7.	Kultura fizyczna	2	3	3	8
Ogółem w tygodniu		22	24	24	70

Prace pozalekcyjne:

- A. Obowiązujące dla niektórych grup uczniów
 — Zajęcia dydaktyczno-wyrównawcze 2—3
 — Gimnastyka korekcyjna 2—3
- B. Nadobowiązkowe
 — Gry i zabawy ogólnorozwojowe 2—3

JĘZYK POLSKI

CELE KSZTAŁCENIA I WYCHOWANIA

Głównym celem nauczania języka polskiego w klasach początkowych jest wdrażanie uczniów do posługiwania się językiem ogólnopolskim i kształtowanie sprawności w zakresie mówienia, pisania, czytania i umiejętności pracy z tekstem; budzenie miłości do języka ojczystego; wyrabianie wrażliwości na jego piękno oraz kształtowanie wartościowych społecznie postaw, umożliwiających aktywne uczestnictwo w życiu rodziny, szkoły, środowiska i narodu; rozwijanie uczuć patriotycznych i internacjonalistycznych, a także:

- kształtowanie refleksyjnego stosunku do języka i zaznajamianie z elementami wiedzy o języku;
- wyrabianie wrażliwości estetycznej przez kontakt z twórczością dla dzieci;
- przygotowanie do odbioru dzieł sztuki teatralnej i filmowej, radiowej i telewizyjnej oraz innych form kultury;
- przygotowanie do samokształcenia i korzystania ze środków upowszechniania informacji.

W wyniku realizacji programu języka polskiego uczeń powinien umieć:

w zakresie mówienia i pisania:

- wypowiadać się w rozwiniętej i uporządkowanej formie na tematy związane z doświadczeniem życiowym, przeżyciami i lekturą;
- układać i pisać opowiadanie złożone z 6—10 poprawnych zdań w ramach opracowanego materiału;
- opisywać przedmiot na podstawie bezpośredniej obserwacji;
- pisać i adresować listy;
- przestrzegać poprawności ortograficznej w zakresie poznanych zasad i opracowanego, bliskiego mu słownictwa;
- sprawdzać i według wzoru poprawiać napisany tekst;
- czytelnie, płynnie i kształtnie pisać wyrazy, zdania i tekst ciągły;
- właściwie rozmieszczać tekst ciągły na stronie;

w zakresie czytania i pracy z tekstem:

- płynnie, poprawnie i wyraziście czytać głośno łatwe teksty;
- czytać po cichu ze zrozumieniem;
- wygłaszać wiersze z pamięci z intonacją zgodną z treścią utworu;

- odróżniać wiersz od prozy;
- ustalać (w utworze literackim, historyjce obrazkowej) kolejność zdarzeń i dostrzegać ich wzajemną zależność;
- wskazywać w utworze literackim postacie główne i drugorzędne;
- dokonywać oceny bohatera utworu literackiego i uzasadniać swój sąd;
- wynajdywać w tekście literackim określone fragmenty, np. opis zewnętrznych cech bohatera, urywki związane z ilustracją;
- wykazać się znajomością kilku utworów z literatury dla dzieci, swobodnie wyrażać się na ich temat, podać nazwisko autora, tytuł utworu;
- korzystać z biblioteki klasowej lub szkolnej;
- dzielić się wrażeniami z odbieranych audycji radiowych, programów telewizyjnych, sztuk teatralnych oraz filmów dla dzieci;

w zakresie wiedzy o języku:

- wyróżniać w wypowiedziach zdania, w zdaniach wyrazy, w wyrazach sylaby oraz głoski: samogłoski i spółgłoski;
- porządkować wyrazy według pierwszej i drugiej litery opanowanego alfabetu;
- ustalać związki między wyrazami w zdaniu za pomocą odpowiednich pytań;
- rozpoznawać zdania oznajmujące, pytające, rozkazujące i wykrzyknikowe w wypowiedziach ustnych i pisemnych;
- rozpoznawać części mowy: rzeczownik, czasownik, przymiotnik, przysłówki, liczebnik;
- określać poznane formy rzeczownika (liczba, rodzaj), czasownika, (liczba, osoba, czas), przymiotnika (liczba, rodzaj w liczbie poj., stopień);
- dobierać wyrazy o znaczeniu przeciwnym oraz gromadzić wyrazy pokrewne;
- poprawnie łączyć wyrazy w związki frazeologiczne;
- stosować zdania i równoważniki zdań w zależności od potrzeb;
- posługiwać się zdaniami złożonymi z właściwym wykorzystaniem wskaźników zespolenia.

Realizacja programu języka polskiego powinna wpłynąć na kształtowanie wartościowych społecznie postaw, w wyniku czego uczeń będzie:

- przejawiać poczucie więzi narodowej i patriotycznego zaangażowania wyrażające się w emocjonalnym związku z teraźniejszością i przeszłością własnego regionu i kraju, w szacunku dla języka ojczystego i symboli narodowych (godła, flagi państwowej, hymnu);
- wykazywać wrażliwość emocjonalną na sprawy innych ludzi;
- posiadać nawyki społecznego współżycia i współdziałania;
- szanować własność osobistą i społeczną;
- dążyć do nabywania wartościowych cech charakteru, jak: pracowitość, gospodarność, oszczędność, wytrwałość, odwaga, prawdomówność, odpowiedzialność, zdyscyplinowanie i koleżeńskość;
- odczuwać piękno we wszelkich jego przejawach;
- doceniać pracę własną i cudzą;
- szanować i chronić środowisko.

KLASA I

1. Ćwiczenia w czytaniu i opracowywaniu tekstów

Wdrażanie do uważnego słuchania tekstu czytanego przez nauczyciela.

Słuchanie nagrań baśni, utworów poetyckich i innych tekstów literackich.

Czytanie tekstów z uwzględnieniem stopniowania trudności:

- analiza i synteza słuchowa i wzrokowa wyrazów;
- nauka czytania wyrazów i zdań;
- czytanie wyrazów, zdań i krótkich tekstów drukowanych oraz pisanych na tablicy lub w zeszytcie;
- doskonalenie techniki głośnego czytania, wdrażanie do poprawnego i wyrazistego (zmiana siły i tonu głosu, tempa czytania, stosowanie pauz) czytania zdań i tekstów;
- stopniowe wdrażanie do cichego czytania ze zrozumieniem;
- próby czytania z podziałem na role;
- zbiorowe i indywidualne czytanie książek i czasopism.

Opracowywanie tekstów:

- rozmowa na temat utworu literackiego: bohaterowie, ich zachowanie, stosunek emocjonalny dziecka do postaci utworu, wyodrębnianie zdarzeń oraz określanie miejsca; nastrój w utworze: radość, smutek, elementy humorystyczne;
- wypowiedzi na temat ilustracji w książce, ustalenie związku tekstu z ilustracjami oraz doświadczeniami i przeżyciami dziecka;
- wdrażanie do formułowania pytań i odpowiedzi na podstawie tekstu;
- wiązanie treści utworu z różnymi formami ekspresji dziecka (słowną, ruchową, plastyczną);
- opowiadanie fragmentu utworu;
- wielozdaniowa spójna wypowiedź na podstawie ilustracji lub tekstu;
- wiązanie treści utworu z doświadczeniem i przeżyciami dziecka.

Uczenie się na pamięć wierszy i umiejętności ich wygłaszania z zastosowaniem odpowiedniej intonacji, tempa i pauz.

2. Ćwiczenia w mówieniu i pisaniu

Ćwiczenia w stosowaniu w mowie elementów techniki języka mówionego: pauz, tempa, siły głosu, odpowiedniej intonacji (np. opadającej przy końcu zdania).

Słuchanie opowiadań nauczyciela.

Samorzutne wypowiedzi na tematy bliskie dzieciom. Swobodne wypowiedzi na temat podany przez nauczyciela lub uczniów.

Wdrażanie do komunikatywnego, kulturalnego prowadzenia rozmowy na tematy z życia oraz związane z lekturą, audycjami radiowymi i widowiskami telewizyjnymi, filmami i przedstawieniami teatralnymi dla dzieci.

Omawianie kolejności etapów własnego działania (wykonanego i zamierzonego).

Omawianie treści pojedynczych obrazów na jeden temat.

Ustne opowiadanie na podstawie przeżyć lub historyjki obrazkowej.

Ustne wypowiedzi kilkudzaniowe.

Gry dramatyczne obejmujące rozmowę i działanie na temat faktów z życia.

Ćwiczenia przygotowujące do nauki pisania (w zależności od potrzeb).

Nauka pisania liter i wyrazów ze skierowaniem uwagi na poprawne odtwarzanie kształtów liter i ich połączeń w wyrazie.

Ćwiczenia przygotowujące do płynności pisania.

Pisanie pod kierunkiem nauczyciela wyrazów, zdań i krótkich tekstów z elementarza i tablicy.

Indywidualne układanie i pisanie wyrazów, zdań pojedynczych i równoważników zdań.

Indywidualne i zbiorowe podpisywanie rysunków oraz ilustracji.

Zbiorowe układanie i zapisywanie wielozdaniowej wypowiedzi na podane przez nauczyciela lub uczniów tematy (3—4 zdania).

Zbiorowe pisanie listów i życzeń. Adresowanie listów: adresat, adres, nadawca (poprawne pisanie własnego imienia, nazwiska oraz adresu).

3. Ćwiczenia gramatyczno-ortograficzne z elementami wiedzy o języku

Podział wyrazów mówionych na głoski i pisanych na litery. Wyróżnianie samogłosek (na podstawie ich wyliczenia) i spółgłosek (jako reszty głosek). Sylaba jako część wyrazu zawierająca samogłoskę. Dwuznaki. Litery ze znakami diakrytycznymi. Pisanie wyrazów ze spółgłoskami miękkimi w różnych pozycjach.

Rozpoznawanie zdań oznajmujących, pytających i rozkazujących.

Wielka litera na początku zdania. Kropka, pytajnik, wykrzyknik na końcu zdania. Przecinek przy wyliczaniu. Pauza w tekstach drukowanych.

Wielka litera w pisowni imion i nazwisk oraz znanych dzieciom nazw miast, ulic, miejscowości, rzek, gór. Wielka litera w korespondencji.

Rzeczowniki jako wyrazy oznaczające ludzi, zwierzęta, rośliny i rzeczy. Liczba rzeczownika (II półrocze).

Czasowniki jako wyrazy oznaczające czynności. Liczba pojedyncza i mnoga czasowników (II półrocze).

Zgodność form czasownika i rzeczownika w liczbie (II półrocze).

Ćwiczenia w poprawnym stosowaniu form gramatycznych, zwłaszcza przy użyciu przyimków, np.: *do, przy, od, z, na, w, koło* (bez wprowadzania terminu).

Pisownia często spotykanych wyrazów z *ó, rz* wymiennymi.

Wykorzystanie różnicy form liczby rzeczownika dla uzasadnienia pisowni wyrazów, np.: *stół — stoły, aktor — aktorzy*.

Pisownia częściej spotykanych wyrazów z *rz, ó* niewymiennymi.

Pisownia najczęściej spotykanych wyrazów z *h*.

Pisownia używanych przez dzieci skrótów: *ulica — ul.; numer — nr; dnia — dn.; strona — s.; obywatel — ob.*; pisownia skrótów wprowadzonych na lekcjach matematyki.

Przenoszenie części wyrazów (w związku z podziałem wyrazu na sylaby).

Ćwiczenia utrwalające pisownię:

— pisanie z pamięci wyrazów i zdań;

— pisanie ze słuchu wyrazów i zdań o pisowni zgodnej z brzmieniem (II półrocze).

4. Ćwiczenia słownikowo-frazeologiczne i syntaktyczne

Wzbogacanie, aktywizowanie i uściślanie słownictwa przez:

- wprowadzanie nazw osób, przedmiotów, zwierząt, roślin, zjawisk przyrodniczych, nazw cech i czynności;
- rozszerzanie i utrwalanie słownictwa potrzebnego do kształtowania elementarnych pojęć społecznych i przyrodniczych;
- nadawanie nazw ogólnych grupom przedmiotów, np.: środki lokomocji, meble;
- stosowanie form grzecznościowych w rozmowie, w liście i w życzeniach;
- wyjaśnianie nie znanych wyrazów i nowych związków frazeologicznych;
- wdrażanie do poprawnego stosowania związków frazeologicznych.

Kształtowanie umiejętności wyrażania myśli w formie zdania; eliminowanie nie-spoistych ciągów wypowiedzi:

- ukazywanie zdań w tekście;
- wyróżnianie zdań w mowie;
- stosowanie w rozmowie komunikatywnych równoważników zdań (bez stosowania terminów);
- rozwijanie zdań pojedynczych, porządkowanie wyrazów w zdaniu, układanie zdań z wyrazów.

Wdrażanie do poprawnego stosowania w mowie zdań złożonych współrzędnie i podrzędnie (bez wprowadzania terminów).

TEMATYKA

1. Dziecko jako uczeń i kolega

Prawa i obowiązki pierwszoklasisty. Moi koledzy — ich imiona i nazwiska. Dbałość o ład, porządek i estetykę izby lekcyjnej. Poszanowanie sprzętów i pomocy naukowych. Troska o wspólna własność. Poszanowanie własności osobistej.

Podział obowiązków w klasie. Dyżurni klasowi. Właściwy stosunek do kolegów, nauczycieli i pracowników szkoły. Opieka nad kolegami z przedszkola. Koleżeństwo, wzajemna pomoc i życzliwość podczas nauki i zabawy.

Regulamin szkolny. Odpowiedzialność za dobre imię szkoły.

Godna postawa na koloniach letnich. Samodzielność. Podporządkowanie się konwencji zabawowej: zabawy w klasie, w szkole, w świetlicy, na wycieczce i na podwórku. Zabawa jako jeden ze sposobów spędzania wolnego czasu.

Środki upowszechnienia informacji. Książka i jej rola w życiu dziecka. Autor i tytuł książki. Ilustrator. Strona. Poszanowanie książki. Urządzenie biblioteki klasowej. Bohaterowie naszych książek. Przygody bohaterów przedstawień teatralnych, audycji radiowych i telewizyjnych przeznaczonych dla dzieci. Filmy, które bawią, uczą. Autorzy książek dla dzieci.

2. Dziecko jako członek rodziny

Mój dom rodzinny. Członkowie rodziny. Ich zajęcia i obowiązki. Prawa i obowiązki dziecka w rodzinie.

Miłość do rodziców i członków rodziny, szacunek dla dziadków, opieka nad nimi.

Własny wkład w organizowanie świąt rodzinnych, np.: Dzień Matki, urodziny. Różne sposoby wyrażania wdzięczności, miłości, przywiązania. Wspólne spędzanie wolnego czasu.

3. Dziecko jako członek narodu i społeczności ogólnoludzkiej

Polska Rzeczpospolita Ludowa — nasza Ojczyzna. Godło i flaga państwowa. Podniosły charakter Hymnu Narodowego. Warszawa — stolica Polski, herb Warszawy, pomniki Warszawy, Zamek Królewski, Starówka i inne. Warszawa w pieśniach, wierszach, filmach, w utworach teatralnych, na obrazach i fotografiach.

Aktywny udział w uroczystościach państwowych: Dzień Wojska Polskiego, Wyzwolenie Warszawy, Dzień Zwycięstwa, Święto Odrodzenia Polski.

Kultura regionalna. Opowiadania związane z naszą miejscowością i okolicą. Wyzwolenie rodzinnej miejscowości spod okupacji hitlerowskiej. Hołd bohaterom poległym w obronie Ojczyzny.

Żołnierz polski obrońcą Ojczyzny i przyjacielem dzieci.

Krajobraz rodzinny — jego piękno, przeżycia związane ze zmianami zachodzącymi w przyrodzie, np. radość z nadejścia wiosny, przylotu ptaków. Nasz wkład w upiększanie otoczenia.

Życie i zabawy dzieci w innych krajach i na innych kontynentach.

Święta międzynarodowe: 1 Maja — święto ludzi pracy całego świata, Międzynarodowy Dzień Kobiet, Międzynarodowy Dzień Dziecka.

Imprezy i wydarzenia międzynarodowe, np. Wyścig Pokoju, olimpiady sportowe.

LEKTURA

Z podanego wykazu należy wybrać:

- co najmniej 3 książki do przeczytania (w całości lub fragmentach) przez nauczyciela w klasie,
- co najmniej 3 książki do przeczytania (we fragmentach lub w całości) przez uczniów w klasie pod kierunkiem nauczyciela,
- jedną książkę do przeczytania samodzielnie w domu.

- A. Bahdaj *Pilot i ja*
- W. Belza (w adaptacji M. Siemińskiego) *Kto ty jesteś? Polak mały!*
- W. Broniewski *Dla dzieci*
- J. Brzechwa *Brzechwa dzieciom*
- J. Duszyńska *Cudaczek-Wyśmiewaczek*
- J. Grabowski *Czarna owieczka*
- H. Januszewska (wg Ch. Perraulta) *Kopciuszek*
- C. Janczarski *Jak Wojtek został strażakiem*
- M. Jaworczakowa *Jacek, Wacek i Pankracek*
- M. Konopnicka *Co słonko widziało, Na jagody*
- M. Kownacka *Plastusiowy pamiętnik, Kukuryku na ręczniku*
- T. Kubiak *Gdy miasto śpi*
- J. Papuzińska *Nasza mama czarodziejka*
- J. Porazińska *Psocki i śmieszki*
- E. Szelburg-Zarembina *Najmilsi*
- J. Tuwim *Wiersze dla dzieci*

1. Ćwiczenia w czytaniu i opracowywaniu tekstów

Ćwiczenia zmierzające do osiągnięcia płynności, poprawności i wyrazistości (zmiana siły i tonu głosu, tempa czytania, stosowanie pauz gramatycznych i logicznych) czytania głośnego.

Ćwiczenia zmierzające do wzmocnienia tempa czytania cichego przez odczytywanie wyrazów i krótkich zdań od jednego rzutu oka.

Systematyczne wdrażanie do głośnego i cichego czytania ze zrozumieniem. Czytanie z podziałem na role.

Słuchanie tekstu czytanego przez nauczyciela.

Słuchanie nagrań baśni, utworów poetyckich i innych tekstów literackich.

Zbiorowe i indywidualne czytanie książek oraz czasopism dla dzieci.

Wdrażanie do systematycznej lektury czasopism dziecięcych.

Opracowywanie tekstów:

- rozmowa na temat przeczytanych tekstów, nawiązywanie do doświadczeń i przeżyć dzieci;
- zbiorowe ustalanie kolejności zdarzeń w opowiadaniach i historyjkach obrazkowych jako ćwiczenia zmierzające do ustalania przebiegu akcji;
- ilustrowanie treści wytworami plastycznymi jako przygotowanie do planu; podpisywanie rysunków;
- zbiorowe omawianie miejsca akcji;
- zbiorowe wyodrębnianie postaci w utworach literackich;
- kształtowanie umiejętności wyrażania własnego sądu o postaciach i zdarzeniach;
- zbiorowe określanie nastroju w utworze;
- wyszukiwanie w tekście fragmentów na określony przez nauczyciela temat;
- układanie opowiadań tzw. twórczych, np. dotyczących dalszych losów bohaterów;
- czytanie z podziałem na role (zwracanie uwagi na znaki interpunkcyjne w dialogu);
- różne formy inscenizowania czytanych tekstów, np.: dramatyzacja, dialogi bezpośrednie i telefoniczne, teatrzyk kukielkowy, teatrzyk muzyczny; ilustrowane muzyką opowiadania, baśnie i wiersze. Słuchanie nagrań utworów;
- uczenie się na pamięć wierszy i umiejętność ich wygłaszania z zastosowaniem zmiany siły, tonu głosu, tempa i pauz.

2. Ćwiczenia w mówieniu i pisaniu

Dalsze ćwiczenia w stosowaniu w mowie elementów techniki języka mówionego: pauz, tempa, siły głosu i odpowiedniej intonacji.

Słuchanie opowiadań nauczyciela.

Rozmowy nauczyciela z dziećmi.

Swobodne wielozdaniowe wypowiedzi dzieci na temat wydarzeń z ich życia, w związku z przeczytanymi utworami literackimi, obejrzanymi sztukami teatralnymi, filmami, wysłuchanymi audycjami radiowymi i widowiskami telewizyjnymi.

Indywidualne opowiadanie ulubionych baśni.

Pobudzanie do formułowania pytań (w związku z wydarzeniami z życia oraz opracowywanymi tekstami).

Omawianie treści obrazków; dłuższe wypowiedzi na temat obrazków i historyjek obrazkowych.

Nadawanie tytułów pojedynczym obrazkom oraz historyjkom obrazkowym jako wdrażanie do wziętego ujmowania treści i przygotowanie do układania planu.

Przedstawianie sytuacji z życia codziennego w grach dramatycznych.

Porządkowanie zdań w rozsypance zdaniowej jako przygotowanie do układania spójnej wypowiedzi wielozdaniowej.

Zwiększanie komunikatywności i zwięzłości wypowiedzi przez układanie i zapisywanie zdań na temat wykonywanych czynności własnych i czynności innych ludzi.

Zwiększanie komunikatywności wypowiedzi przez ćwiczenia w rozwijaniu lub ograniczaniu składników zdań.

Zbiorowe układanie opowiadań na podstawie wydarzeń z życia, historyjek obrazkowych, przedstawień teatralnych, filmów, audycji radiowych i widowisk telewizyjnych — zbiorowe pisanie opowiadań.

Tworzenie i próby pisania swobodnych tekstów.

Zbiorowe układanie i zapisywanie wypowiedzi wielozdaniowych na temat wycieczek jako przygotowanie do sprawozdania.

Indywidualne układanie i pisanie zdań na temat różnych przedmiotów jako przygotowanie do opisu.

Zbiorowe opisywanie przedmiotów (na podstawie bezpośredniej obserwacji).

Rozpoznawanie przedmiotów na podstawie ich opisów (w formie zabawy).

Zbiorowe i indywidualne pisanie listów, adresowanie listów.

Zbiorowe i indywidualne składanie i wysyłanie życzeń z różnych okazji.

Ćwiczenia doskonalące pismo w zakresie kształtu, proporcji, łączenia i położenia małych i wielkich liter.

Ćwiczenia w płynnym i czytelnym pisaniu (dwa razy po 15 minut w tygodniu).

3. Ćwiczenia gramatyczno-ortograficzne z elementami wiedzy o języku

Rozpoznawanie w zdaniu wyrazów, w wyrazach sylab, w sylabach głosek (samogłosek i spółgłosek) — ćwiczenia utrwalające.

Utrwalanie rozpoznawania zdań: oznajmujących, pytających i rozkazujących.

Rozpoznawanie zdań wykrzyknikowych.

Wspólne i indywidualne układanie zdań oznajmujących, pytających i rozkazujących.

Ukazywanie w zdaniu (za pomocą pytań) podmiotu i orzeczenia (bez wprowadzania terminów) w związku z rozwijaniem zdań lub ograniczaniem liczby ich składników.

Ćwiczenia utrwalające rozpoznawanie rzeczownika i czasownika oraz ich liczby.

Uświadamianie tożsamości rzeczownika mimo różnicy form.

Ćwiczenia utrwalające zastosowanie rzeczownika z czasownikiem we właściwej liczbie.

Rozpoznawanie przymiotnika jako określenia rzeczownika.

Liczba pojedyncza i mnoga przymiotnika.

Uświadamianie zależności form przymiotnika od form rzeczownika.

Określanie rodzaju rzeczownika w liczbie pojedynczej według zakończenia towarzyszącego mu przymiotnika.

Ćwiczenia utrwalające pisownię wyrazów ze spółgłoskami miękkimi.

Pisownia wyrazów z *ó, rz* wymiennymi. Wykorzystywanie zmienności form i rodziny wyrazów dla uzasadnienia pisowni.

Pisownia częściej spotykanych wyrazów z *ó, rz* niewymiennymi.

Pisownia wyrazów z *rz* po spółgłoskach.

Pisownia wyrazów z zanikiem dźwięczności na końcu i w środku wyrazu. Wykorzystywanie zmienności form dla uzasadnienia pisowni, np.: *sad — sadu, róża — róże, chleb — chleba* i rodziny wyrazów: *ławka — lawa, rybka — ryba*.

Utrwalanie i poszerzanie zasobu wyrazów z *h*.

Pisownia wyrazów z *q* i *ę* w różnych pozycjach.

Pisownia *nie* łącznie z przymiotnikiem.

Praktyczne ćwiczenia ortograficzne z zastosowaniem w zdaniu tego samego przymyka z różnymi rzeczownikami; różnych przymyków z tym samym rzeczownikiem (bez wprowadzania terminu „przymiek”).

Wielka litera w korespondencji.

Kropka, pytajnik, wykrzyknik na końcu zdania. Przecinek przy wyliczaniu.

Utrwalanie skrótów poznanych w klasie I. Pisownia i praktyczne zastosowanie dalszych skrótów: *doktor — dr*, pod tytułem — *pt.*, i tak dalej — *itd.*

Pisownia skrótów wprowadzonych na lekcjach matematyki.

Opanowanie alfabetu i praktyczne jego zastosowanie.

Ćwiczenia utrwalające pisownię:

- przepisywanie zdań i krótkich tekstów napisanych przez nauczyciela na tablicy oraz zdań i tekstów drukowanych ze zwróceniem uwagi na określone trudności ortograficzne;
- pisanie z pamięci i ze słuchu zdań i krótkich tekstów obejmujących poznany materiał ortograficzny;
- pisanie ze słuchu jako sprawdzian.

4. Ćwiczenia słownikowo-frazeologiczne i syntaktyczne

Wzbogacanie, aktywizowanie i uściślanie słownictwa przez:

- wprowadzanie nazw nowo poznanych przedmiotów, zjawisk lub cech, nazw czynności i wyrazów omawiających sposób wykonania czynności;
- wprowadzanie wyrazów dotyczących przeżyć dzieci;
- poszerzanie słownictwa dotyczącego pojęć społecznych i przyrodniczych;
- wprowadzanie wyrazów i związków frazeologicznych służących porównywaniu przedmiotów i czynności;
- gromadzenie wyrazów oznaczających kształt, wielkość, materiał, barwę;
- uświadamianie zakresu znaczeniowego wyrazów — precyzowanie znaczenia słów;
- wyrazy wieloznaczne, np.: *zamek, klucz*;
- dobór wyrazów o znaczeniu podobnym (ojciec, tata) i przeciwnym (zły, dobry);
- układanie słowników tematycznych — grupowanie wyrazów i związków wyrazowych wokół określonego tematu;
- grupowanie wyrazów należących do tej samej rodziny;
- stosowanie zwrotów i formuł grzecznościowych w rozmowie, liście i życzeniach;

- wyjaśnianie niezrozumiałych wyrazów i związków frazeologicznych, zastępowanie ich innymi;
- wdrażanie do świadomego stosowania trafnych określeń;
- wprowadzanie do czynnego słownictwa uczniów terminów literackich (np. akcja, bohater) oraz z zakresu nauki o języku przewidzianych w programie.

Praktyczne ćwiczenia w opanowaniu poprawnych form gramatycznych w zakresie związku zgody (bez stosowania terminu), np.: *trzech uczniów, trzy uczennice, troje dzieci, wesole dziewczynki, weseli chłopcy, dziewczynki mówiły, chłopcy mówili.*

Kształtowanie umiejętności wyrażania myśli w formie zdania:

- układanie zdań z rozsypanki wyrazowej;
- rozwijanie zdań lub ograniczanie liczby ich składników;
- przekształcanie zdań pojedynczych na złożone i zdań złożonych na pojedyncze (bez wprowadzania terminów).

Wdrażanie do poprawnego stosowania zdań złożonych współrzędnie i podrzędnie (bez wprowadzania terminów).

TEMATYKA

1. Dziecko jako uczeń i kolega

Wakacyjne wspomnienia. Mój przyjaciel.

Sprawiedliwość w stosunkach koleżeńskich.

Wzajemne zrozumienie, poszanowanie godności innych osób, pomoc w różnych sytuacjach, wspólne radości i zabawy, zainteresowania.

Opiekuńczy stosunek do młodszych kolegów, poszanowanie ich zdrowia i troska o ich bezpieczeństwo. Wspólne zabawy, urządzenie imprez dla pierwszoklasistów.

Prawa i obowiązki ucznia klasy II.

Odpowiedzialność za wykonanie powierzonego zadania. Poszanowanie własności społecznej i osobistej. Kronika klasowa. Praca w drużynie wychowawczej: zbiórki, kominiki, wieczornice, prawo zucha, obietnica zuchowa, symbole zuchowe, zdobywanie sprawności zuchowych.

Aktywny udział w życiu szkoły. Patron szkoły. Sztandar szkolny. Uczeń klasy II jako członek organizacji szkolnych, np: PCK, SKO, LOP. Udział uczniów klasy II w organizowaniu imprez szkolnych.

Rola książki jako źródła wzruszeń i wiedzy o świecie. Twórcy literatury dla dzieci. Klasowa lub szkolna biblioteka. Rola bibliotekarza. Zasady korzystania z księgozbioru. Czasopisma dla dzieci. Audycje radiowe i telewizyjne dla dzieci. Teatr i film w życiu dziecka.

2. Dziecko jako członek rodziny

Obowiązki i przywileje dziecka w rodzinie. Potrzeba podporządkowania się wymogom życia rodzinnego. Opiekuńczy stosunek do młodszego rodzeństwa. Kultura współżycia w rodzinie. Wdzięczność i grzeczność wobec rodziców i innych członków rodziny. Umiejętność gospodarowania wolnym czasem. Korzystanie ze środków upowszechniania informacji. Kultura współżycia w najbliższym sąsiedztwie. Radość z sukcesów rodziców i bliskich.

3. Dziecko jako członek narodu i społeczności ogólnoludzkiej

Moja miejscowość w opowiadaniach i legendach. Przyszłość mojej miejscowości. Piękno krajobrazu najbliższej okolicy. Szacunek dla obrzędów i zwyczajów nawiązujących do życia naszych przodków. Kultuwanie regionalnych tradycji. Miejsca pamięci narodowej. Bohaterstwo narodu polskiego w walce o swoją wolność.

Największe polskie miasta i ich osobliwości. Herby wybranych miast. Legendy i opowiadania związane z Warszawą, Krakowem, Gdańskiem, Poznaniem, Gnieznem i in. Piękno ziemi ojczystej w pieśniach ludowych, utworach literackich, obrazach, fotografii i filmie.

Uroczystości państwowe i wydarzenia aktualne z życia naszego kraju. Opowiadania związane z uroczystościami i obchodami, np.: Dzień Wojska Polskiego, Dzień Górnika, Wyzwolenie Warszawy, Dzień Zwycięstwa. Obrazki z życia ludowego Wojska Polskiego. Pomoc wojska ludności cywilnej, np. w czasie powodzi, żniw.

Życie i praca ludzi w innych krajach. Imprezy i wydarzenia międzynarodowe, np. olimpiady sportowe, loty kosmiczne.

LEKTURA

Z podanego wykazu należy wybrać:

- co najmniej 2 książki do przeczytania (w całości lub fragmentach) przez nauczyciela w klasie;
- co najmniej 3 książki do przeczytania (w całości lub fragmentach) przez uczniów w klasie pod kierunkiem nauczyciela;
- co najmniej 2 książki do samodzielnego przeczytania przez uczniów w domu.

H. Ch. Andersen *Dziecię elfów*

A. i C. Centkiewiczowie *Zaczarowana zagroda*

J. Grabowski *Puc, Bursztyn i goście*

J. Guro *Wakacyjna przygoda*

M. Krüger *Karolcia*

G. Knutsson *Przygody Filonka Bezogonka*

I. Kryłow *Bajki dla dzieci*

H. Lofting *Doktor Dolittle i jego zwierzęta*

S. Michałkow *Nie płacz, koziołku*

A. A. Milne *Kubuś Puchatek*

Ch. Perrault (opracowanie H. Januszewskiej) *Bajki*

J. Porazińska *Szewczyk Dratewka*

J. Tuwim *Słoń Trąbalski*

E. Szelburg-Zarembina *Idzie niebo ciemną nocą*

KLASA III

1. Ćwiczenia w czytaniu i opracowywaniu tekstów

Czytanie indywidualne głośne z jednoczesnym rozumieniem treści: poprawne, płynne i wyraziste (zmiana siły i tonu głosu, tempa czytania, stosowanie pauz gramatycznych i logicznych; wdrażanie do uwzględniania akcentu logicznego).

Rozwijanie tempa czytania cichego z jednoczesnym rozumieniem treści.

Sluchanie tekstu czytanego przez nauczyciela.

Sluchanie nagrań baśni, utworów poetyckich i innych tekstów literackich.

Zbiorowe oraz indywidualne czytanie książek i czasopism dla dzieci.

Różne formy prezentowania przez uczniów lektury dowolnej, np. dzielenie się wrażeniami z lektury oraz ilustrowanie wytworami plastycznymi treści przeczytanych utworów.

Opracowywanie tekstów:

- zdawanie sprawy z treści czytanego tekstu po jednorazowym przeczytaniu
 - wyodrębnianie postaci i zdarzeń w utworach literackich: ustalanie kolejności zdarzeń, ich wzajemnej zależności, odróżnianie zdarzeń istotnych od mniej istotnych, wskazywanie postaci głównych i drugorzędnych, charakterystyczne cechy bohaterów, ocena postępowania bohatera, uzasadnianie swego zdania, wskazywanie wydarzenia decydującego o zmianie w postępowaniu bohatera
 - określanie nastroju w utworze;
 - wybieranie najpiękniejszych lub najważniejszych fragmentów opowiadania, uzasadnianie wyboru;
 - wyszukiwanie w tekście fragmentów na określony przez nauczyciela temat;
 - układanie opowiadań twórczych związanych z treścią utworu, np. dalsze losy bohatera, komponowanie początku i zakończenia na podstawie fragmentu utworu lub ilustracji;
 - inscenizowanie tekstów lub ich fragmentów.
- Wyróżnianie w utworach literackich opowiadań, opisów, dialogów.
Rozróżnianie utworów wierszowanych i prozaicznych.
Wygłaszanie z pamięci wierszy z zastosowaniem zmiany siły, tonu głosu, tempa, pauz i akcentu logicznego.

Uczenie się na pamięć urywków prozy.

2. Ćwiczenia w mówieniu i pisaniu

Stosowanie w mowie elementów techniki języka mówionego: pauz, tempa, siły głosu i odpowiedniej intonacji.

Sluchanie opowiadania nauczyciela.

Rozmowy nauczyciela z dziećmi.

Indywidualne wypowiedzi wielozdaniowe dzieci na temat wydarzeń z ich życia w związku z utworami literackimi, sztukami teatralnymi, filmami, audycjami radiowymi i widowiskami telewizyjnymi.

Formułowanie pytań na temat utworów lub wypowiedzi ustnych nauczyciela i kolegów.

Porządkowanie wypowiedzi.

Omawianie treści obrazków pojedynczych i cyklu obrazków.

Dłuższe wypowiedzi na temat obrazków.

Nadawanie tytułów obrazkom i fragmentom tekstów jako przygotowanie do planu.

Indywidualne, ustne składanie sprawozdania z wykonanej pracy.

Ćwiczenia w mówieniu dostosowanym do sytuacji.

Zbiorowe i indywidualne układanie w formie ustnej i pisemnej opowiadań na podstawie przeżyć i doświadczeń dzieci, historyjek obrazkowych, lektury, przedstawień teatralnych, filmów, audycji radiowych i widowisk telewizyjnych.

Stosowanie w opowiadaniach dialogów.

Tworzenie i pisanie swobodnych tekstów.

Zbiorowe układanie i pisanie sprawozdań z niektórych wycieczek i uroczystości szkolnych.

Zbiorowe i indywidualne redagowanie i zapisywanie opisów przedmiotów, porównywanie przedmiotów.

Indywidualne pisanie listów, składanie i wysyłanie życzeń z różnych okazji.

Zbiorowe układanie i pisanie zaproszeń i zawiadomień.

Zbiorowe redagowanie kroniki z życia klasy.

Przekształcanie zdań w celu zwiększenia komunikatywności wypowiedzi (np.: rozwijanie i ograniczanie składników zdań, zastępowanie rzeczowników zaimkami — bez wprowadzania terminów, używanie wyrazów bliskoznacznych).

Ćwiczenia doskonalące pismo:

— okolicznościowe i systematyczne ćwiczenia w kształtnym, płynnym i czytelnym pisaniu grup liter małych i liter wielkich, stosowaniu właściwej proporcji liter, odstępów między literami i wyrazami, właściwego łączenia liter, równomiernego położenia pisma;

— przyspieszanie tempa pisania;

— dążenie do osiągnięcia czytelnego, estetycznego pisma z uwzględnieniem właściwego rozmieszczenia na stronicy (akapity).

Pisanie na jednej linii (drugie półrocze).

3. Ćwiczenia gramatyczno-ortograficzne z elementami wiedzy o języku

Rozpoznawanie zdań oznajmujących, pytających, rozkazujących i wykrzyknikowych.

Ustalanie (za pomocą pytań) związków między wyrazami w zdaniu.

Ćwiczenia utrwalające rozpoznawanie rzeczownika, czasownika i przymiotnika.

Stopniowanie przymiotnika. Pisownia przymiotnika w stopniu wyższym i najwyższym.

Czasownik — ćwiczenia w rozpoznawaniu czasów: teraźniejszego, przeszłego i przyszłego, osoby i liczby. Odmiana czasownika przez osoby, liczby, czasy.

Rodzaj czasownika w liczbie pojedynczej i mnogiej w czasie przeszłym i przyszłym złożonym.

Ćwiczenia w poprawnym łączeniu czasownika z rzeczownikiem w liczbie pojedynczej i mnogiej w czasie przeszłym i przyszłym.

Związek między rzeczownikiem, przymiotnikiem i czasownikiem w zakresie liczby i rodzaju w liczbie pojedynczej.

Rozpoznawanie przysłówka (odprzymiotnikowego) jako określenia czasownika.
Łączna pisownia *nie* z przysłówkiem odprzymiotnikowym.

Liczebnik jako część mowy oznaczająca liczbę i kolejność.

Ćwiczenia w poprawnym łączeniu liczebników z rzeczownikami.

Pisownia wyrazów z *ó*, *rz*, *ź* wymiennymi (wykorzystanie zmienności form i wyrazów pokrewnych).

H, *ó*, *rz*, *ź* niewymienne w często spotykanych wyrazach — tworzenie wyrazów pokrewnych.

Pisownia zakończeń: —*ów*, —*ówka*, —*ówna*, —*unek*.

Pisownia wyrazów *-q*, *-ę* w różnych pozycjach ze szczególnym uwzględnieniem form czasownika, np. *zdzął*, *zdzęła*.

Pisownia liczebników typu *dziewiętnaście*, *sześćdziesiąt*, *sześćset*.

Utrwalanie pisowni przyimka oddzielnie od rzeczownika na przykładzie zestawień: *w sali*, *w dużej sali* (bez wprowadzania terminu „przyimek”).

Wielka litera w tytułach utworów, książek i czasopism dla dzieci.

Stosowanie znaków interpunkcyjnych na końcu zdania oraz przecinka przy wyliczaniu.

Pisownia i praktyczne stosowanie najczęściej używanych skrótów (m. in. matematycznych).

Alfabet. Porządkowanie wyrazów według pierwszej i drugiej litery.

Alfabetyczny układ słowniczka ortograficznego. Korzystanie ze słowniczka ortograficznego.

4. Ćwiczenia słownikowo-frazeologiczne i syntaktyczne

Wzbogacanie, aktywizowanie i uściślanie słownictwa przez:

- systematyczne poszerzanie zasobu słownikowego (wyrazów i związków frazeologicznych);
- stałe uświadamianie zakresu znaczeniowego wyrazów i precyzowanie znaczeń;
- dobór wyrazów o znaczeniu podobnym i przeciwnym;
- układanie słowniczków tematycznych;
- dobór związków frazeologicznych potrzebnych do określonych form wypowiedzi (list, opis);
- dobieranie do określonego wyrazu wyrazów pokrewnych;
- poprawne stosowanie formuł i zwrotów grzecznościowych w liście, zaproszeniu i zawiadomieniu;
- wyjaśnianie niezrozumiałych wyrazów i związków frazeologicznych, zastępowanie ich innymi;
- wprowadzanie do czynnego słownika uczniów terminów literackich oraz z zakresu nauki o języku.

Wyrażanie myśli w formie zdania:

- przekształcanie zdań w ich równoważniki i równoważników w zdania (bez wprowadzania terminów);
- dalsze ćwiczenia w rozwijaniu i ograniczaniu liczby składników w zdaniach;
- przekształcanie zdań pojedynczych w złożone i złożonych w pojedyncze (bez wprowadzania terminów).

Dalsze wdrażanie do poprawnego stosowania zdań złożonych współrzędnie i podrzędnie (bez wprowadzania terminów).

TEMATYKA

1. Dziecko jako uczeń i kolega

Przeżycia i wspomnienia wakacyjne. Koleżeństwo i przyjaźń w warunkach wakacyjnych, np. na koloniach.

Uczeń klasy III w roli gospodarza lub gościa i wynikające stąd obowiązki i przywileje. Planowanie zadań i podział obowiązków. Ocena i samoocena wykonania zadań.

Praca społecznie użyteczna na rzecz szkoły, np. kominek dla młodszych kolegów. Troska o dobre imię drużyny zuchowej. Przygotowanie do przejścia w poczet harcerzy. Udział w uroczystościach harcerskich organizowanych przez starszych kolegów, np. przyrzeczenie.

Współorganizowanie imprez, np. dnia patrona szkoły. Dobre tradycje naszej szkoły i możliwości ich kontynuowania przez uczniów klasy III.

Obowiązki i uprawnienia członka organizacji szkolnych, np. PCK, SKO, LOP, Spółdzielni Uczniowskiej.

Polscy i światowi twórcy literatury dla dzieci.

Książka jako źródło przeżyć, wzruszeń i wiedzy o świecie. Karta tytułowa, metryczka książki. Teatr, film, radio, telewizja i ich rola w życiu ucznia klasy III.

2. Dziecko jako członek rodziny

Dziecko jako aktywny członek rodziny. Przestrzeganie norm współżycia w rodzinie. Zwiększone obowiązki dziecka w rodzinie. Przywiązanie i miłość rodzinna. Wdzięczność wobec rodziców przejawiająca się między innymi w pamięci o rodzinnych rocznicach i świętach. Dobre wyniki w nauce źródłem radości rodziców. Współudział w organizowaniu aktywnego wypoczynku: kulturalne rozrywki, wycieczki, biwaki.

Kultywowanie i wzbogacanie dobrych rodzinnych tradycji.

Stosunki dobrosąsiedzkie — uczynność i życzliwość.

3. Dziecko jako członek narodu i społeczności ogólnoludzkiej

Opowiadania, legendy, obrazy z przeszłości naszej Ojczyzny. Zabytki historyczne (wybrane przykłady). Ochrona zabytków.

Poszanowanie wytworów kultury narodowej. Dawne pieśni ludowe i przysłowia dowodem mądrości naszych przodków i ich wrażliwości na piękno.

Sylwetki wielkich Polaków, np.: Mikołaj Kopernik, Stefan Czarniecki, Jan Henryk Dąbrowski, Adam Mickiewicz, Fryderyk Chopin, Jan Matejko i inne związane z regionem.

Odzwierciedlenie życia ludzi i ojczystej przyrody w różnych dziełach sztuki.

Twórcy literatury i sztuki dla dzieci.

Opowiadania obrazujące bohaterską walkę narodu polskiego o wolność. Spotkania ze świadkami lub uczestnikami walk. Stała opieka nad pamiątkami znajdującymi się w naszej miejscowości.

Pokój i współpraca między narodami jako podstawowy warunek rozwoju naszej Ojczyzny i rozwoju innych krajów. Uroczystości i wydarzenia państwowe i międzynarodowe.

LEKTURA

Z podanego wykazu należy wybrać:

- jedną książkę do przeczytania przez nauczyciela w klasie,
- co najmniej 3 książki do przeczytania (w całości lub fragmentach) przez uczniów w klasie pod kierunkiem nauczyciela,
- co najmniej 3 książki do samodzielnego przeczytania przez wszystkich uczniów w domu.

- H. Ch. Andersen *Baśnie* (do wyboru)
J. Broniewska *Filip i jego załoga na kółkach*
C. Centkiewicz *Anaruk, chłopiec z Grenlandii*
W. Chotomska *Dzieci Pana Astronoma*
A. Gajdar *Czuk i Hek*
N. Hawthorne (przekład K. Tarnowskiej) *Mity greckie* (do wyboru)
M. Jaworzakowa *Oto jest Kasia*
H. Kostyrko *Klechdy domowe*
M. Kownacka *Kajtkowe przygody*
A. Lindgren *Dzieci z Bullerbyn*
K. Makuszyński *Awantura o Basię*
R. Pisarski *O psie, który jeździł koleją*
J. Ratajczak *Ziarenka maku* (do wyboru)
S. Wortman *U złotego źródła. Baśnie polskie*

ZAGADNIENIA ZWIĄZANE Z REALIZACJĄ PROGRAMU

Realizacja programu języka polskiego w nauczaniu początkowym przyczynia się do wszechstronnego rozwoju osobowości uczniów. Stopniowe nabywanie przez ucznia coraz większej sprawności w poprawnym posługiwaniu się językiem ojczystym ułatwia naukę innych przedmiotów, wpływa na rozwój umysłowy, umożliwia coraz pełniejsze poznawanie rzeczywistości, uczestniczenie w życiu społecznym, przyswajanie zdobyczy kultury i techniki, kształtowanie postaw patriotycznego zaangażowania.

Dziecko przyjmuje język środowiska jako pewną całość, na którą składa się forma dźwiękowa, słownictwo i system gramatyczny. W szkole doskonalą swój język i wzbogaca go przez ćwiczenia w mówieniu, czytaniu i pisaniu, a dzięki zaznajamianiu się z elementami wiedzy o języku — uczy się posługiwać nim świadomie.

Doskonaląc technikę czytania ze zrozumieniem uczeń korzysta w większym stopniu z lektury, która nie tylko jest źródłem przeżyć, ale wpływa na poznawanie rzeczywistości o dużym zasięgu przestrzennym i czasowym oraz przyczynia się wydatnie do kształtowania wartościowych społecznie cech osobowości.

Używając języka w sposób odtwórczy i twórczy, uczniowie zdobywają ważne narzędzie wszechstronnego rozwoju, coraz lepiej opanowują język ogólnopolski, poznają jego piękno. Dzięki temu uczestniczą w społecznym i kulturalnym życiu narodu.

Troska o rozwój umiejętności władania językiem powinna stać się zadaniem wszystkich nauczycieli, gdyż nauczanie języka polskiego nie sprowadza się wyłącznie do zajęć w zakresie tego przedmiotu. Umiejętność wypowiadania się w mowie i piśmie zdobywają uczniowie na lekcjach wszystkich przedmiotów.

Treści kształcenia polonistycznego w klasach I—III obejmują:

- ćwiczenia w czytaniu i opracowywaniu tekstów;
- ćwiczenia w mówieniu i pisaniu;
- ćwiczenia gramatyczno-ortograficzne z elementami wiedzy o języku;
- ćwiczenia słownikowo-frazeologiczne i syntaktyczne;
- tematykę i lekturę.

Wyodrębnienie w poszczególnych klasach kilku działów nie jest równoznaczne z podziałem treści kształcenia na odrębne części. Działy te są ściśle ze sobą powiązane, wzajemnie się przenikają, służąc kształceniu sprawności językowych i kształtowaniu społecznie wartościowych postaw.

1. Ćwiczenia w czytaniu i opracowywaniu tekstów

Umiejętność czytania jest jednym z zasadniczych warunków powodzenia ucznia w szkole i stanowi podstawę do pracy samokształceniowej prowadzonej przez całe życie.

Praca z książką rozumiana szeroko, jako umiejętność analizy i oceny tekstu, prowadząca do samodzielnego wyboru lektury, jest w pełni możliwa przy opanowaniu techniki czytania, której w klasach I—III poświęcamy wiele miejsca.

Wyboru lektur dokonano uwzględniając wartości artystyczne utworów, przydatność tekstów do kształcenia czynności umysłowych i sprawności językowych, realizacji celów poznawczych, zmierzających do zaznajamiania uczniów z dorobkiem kulturalnym oraz celów wychowawczych związanych z kształtowaniem społecznie wartościowych postaw.

Opracowując utwory, wdramy uczniów do analizy treści metodami odpowiadającymi możliwościom dziecka na tym poziomie kształcenia.

2. Ćwiczenia w mówieniu i pisaniu

Dziecko przychodzące do szkoły zostało włączone w nowe środowisko, w nowe sytuacje społeczne. Nowa rzeczywistość pociąga za sobą stosowanie odpowiednich środków językowych. Poprawna mowa jest podstawą nauki czytania i pisania, a zatem szczególną troską należy otoczyć technikę żywego słowa (artykulacja, akcent, pauza, siła i ton głosu, tempo).

Troska o kulturę słowa wiąże się z rozwijaniem procesów poznawczych (analiza tekstu) i emocjonalnych (ustalenie podtekstu) — stosunek mówiącego do wypowiadanych treści.

W ćwiczeniach w mówieniu i pisaniu główny nacisk kładzie się na osiągnięcie przez dziecko umiejętności zamykania myśli w formie zdania, rozumienie struktury większych całości myślowych, wzbogacanie stylu, rozwijanie umiejętności swobodnego wypowiadania się na różne tematy.

3. Ćwiczenia gramatyczno-ortograficzne z elementami wiedzy o języku

Jednym z zadań nauczania języka polskiego jest uświadomienie uczniowi roli języka jako narzędzia porozumiewania się z innymi ludźmi. Aby osiągnąć sprawność językową, na każdym etapie nauczania potrzebny jest pewien zasób wiedzy o języku.

Jednak w nauczaniu gramatyki w klasach niższych cel teoretyczno-poznawczy nie może być celem samym w sobie. Chodzi przede wszystkim o cel praktyczno-normatywny, kształtujący umiejętności.

Kształcenie języka jest więc zarazem nauką języka oraz nauką o języku. Na tym szczeblu kształcenia językowego nie chodzi o definicję, ale o drogę dochodzenia do pojęć i definicji. Same definicje mogą grozić werbalizmem. Cenniejsze jest nabywanie przez uczniów doświadczenia językowego, stopniowe dorastanie do posługiwania się terminami, a nie wiedza bez możliwości praktycznego jej wykorzystania. Reguły ortograficzne, prawa gramatyczne pozwalają bardziej świadomie posługiwać się językiem ojczystym w mowie i piśmie.

Propedeutyczne ujmowanie zjawisk nie zwalnia z obowiązku ujmowania języka jako struktury. Ukazywanie powiązań i zależności w obrębie tej struktury, na odpowiednio dobranych przykładach, prowadzi do właściwego rozumienia zjawisk językowych i bardziej świadomego posługiwania się językiem ojczystym w mowie i piśmie. Należy odpowiednio dobierać materiał językowy i z jego analizy wyciągać wnioski praktyczne. Trzeba wykorzystać wszelkie okazje łączenia gramatyki z ortografią i interpunkcją oraz ćwiczeniami słownikowo-frazeologicznymi i syntaktycznymi.

4. Ćwiczenia słownikowo-frazeologiczne i syntaktyczne

Do kształtowania umiejętności poprawnego, jasnego i ścisłego wypowiedzania się w mowie i piśmie przyczyniają się ćwiczenia słownikowo-frazeologiczne i syntaktyczne.

Ćwiczenia słownikowo-frazeologiczne pełnią funkcję usługową w stosunku do innych działów języka polskiego, poświęcamy im tylko część lekcji i z reguły powinny być podporządkowane tematowi oraz tokowi metodycznemu.

Frazeologia zajmuje się połączeniami wyrazów rozpatrywanymi jako składniki związku frazeologicznego. Frazeologia określa dokładniej związki wyrazów pod względem znaczeniowym i wskazuje zakresy ich użycia. Wynika to stąd, że często w zdaniu funkcjonują nie tylko pojedyncze wyrazy, ale połączenia wyrazowe, jednostki frazeologiczne mające wartość znaczeniową jako całość. Znajomość znaczeń poszczególnych składników wcale nie świadczy o właściwym zrozumieniu wyrażenia lub związku, np. *kręcić nosem* — być niezadowolonym. Ćwiczeń słownikowo-frazeologicznych nie należy utożsamiać z ćwiczeniami słownikowymi. Łącznik między członami (ćwiczenia słownikowo-frazeologiczne) wskazuje na współrzędność i łączność ćwiczeń słownikowych i ćwiczeń frazeologicznych.

Ćwiczenia syntaktyczne polegają na kształtowaniu umiejętności konstruowania zdania tak, aby najtrafniej wyrażało ono pożądaną myśl. Wokół nich powinny się skupić ćwiczenia bogacące słownictwo i frazeologię, ćwiczenia w stosowaniu wyrazów o znaczeniu przeciwnym i wyrazów bliskoznacznych. Dążymy do stopniowego rozwijania umiejętności zamykania myśli w granicach komunikatywnego równoważnika zdania, zdania pojedynczego, zdania złożonego współrzędnie i podrzędnie.

5. Tematyka i lektura

Tematyka stanowi orientacyjny obszar, nie ma ona charakteru zamkniętego, pozostawia nauczycielowi dużą swobodę w zakresie doboru materiału potrzebnego

realizacji sprawności językowych i kształtowania odpowiednich postaw społeczno-oralnych.

Kult miłości Ojczyzny, szacunek dla innych ludzi, miłowanie języka ojczystego. Wska o jego poprawność, bogactwo i piękno są możliwe do osiągnięcia dzięki zeniom do kształtowania wartościowych cech charakteru, takich jak pracowitość, spordarność, wytrwałość, odwaga, prawdomówność, odpowiedzialność, koleżeń-ność i wrażliwość emocjonalna. W wieku wczesnoszkolnym kształtuje się nie tylko owa i myślenie, ale i charakter jednostki, dlatego ważnym zadaniem jest właściwy ybór treści wychowawczych. Nauczyciel języka polskiego, oprócz materiału z życia, a w rękę potężne narzędzie — utwory literackie należące do skarbcza kultury arodowej i ogólnoludzkiej. Normy moralne i prawa przenikają do ucznia dzięki rzykładom indywidualnych losów bohaterów literackich.

Oprócz możliwości kształtowania osobowości wychowanka poprzez aktywny dział w życiu szkoły i otoczenia, w każdej niemal sytuacji można odwołać się do brazów literackich, wzruszającej liryki dziecięcej, utworów realistycznych i fantasty-znych dla dzieci.

Pierwszy kontakt dziecka ze szkołą odgrywa ważną rolę w jego życiu i w dużym topniu rzutuje na powodzenie ucznia w szkole. Każde dziecko przychodzi do szkoły życiowym doświadczeniem. Jedne z tych doświadczeń stanowią podstawę do kon-tryktywnej działalności dydaktyczno-wychowawczej, inne natomiast należy wyeli-ninować jako niepożądane.

Zapoznanie się z dokumentacją przedszkolną, obserwacja dziecka w trakcie zaba-wy i pracy pozwoli na takie zorganizowanie pracy dydaktyczno-wychowawczej, aby zapewniała odpowiednie warunki rozwoju każdego dziecka.

Nauczyciel powinien dokładnie poznać uczniów, aby na podstawie ich zachowań określić stopień samodzielności i zainteresowań.

Ułatwia to właściwe organizowanie pracy dydaktyczno-wychowawczej i indywi-dualizowanie procesu nauczania. Indywidualizacja nauczania w klasach początko-owych jest nie tylko pożądana, ale konieczna. Szczególnie ważnym zadaniem jest zapewnienie ciągłości oddziaływań wychowawczych i umiejętność wykorzystania dotychczasowych pozytywnych doświadczeń dziecka wyniesionych z przedszkola i z domu.

Sluchając wypowiedzi dzieci nauczyciel zdobywa orientację w zakresie sprawności językowej uczniów. Dotyczy to właściwej wymowy, zasobu słownikowego, umiejęt-ności konstruowania zdań i wypowiedzi wielozdaniowych, co, jak wiadomo, jest bardzo ściśle związane z ogólnym rozwojem poszczególnych dzieci. Stwarzanie situa-cji pobudzających do wypowiadania się, stawiania pytań, dawania wyjaśnień, zapew-nia warunki rozwoju mowy dziecka i jego rozwoju intelektualnego.

Na pierwsze miesiące pracy w klasie pierwszej przypada kontynuowanie nauki czytania i przygotowywanie do pisania zgodnie z programem dla 6-latków. W toku pracy nad opanowaniem tych umiejętności zwracamy uwagę na graficzną, fonologi-czną, artykulacyjną i semantyczną stronę języka.

Do klasy pierwszej uczniowie przychodzą z umiejętnością odczytywania wyrazów o budowie fonetycznej. Na śladach nauki czytania rozwija się proces nauki pisania. U podstaw tego procesu leżą wyobrażenia słuchowe, graficzne i ściśle z nimi związane wyobrażenia ruchowe, uzewnętrzniające się jako pewne całości motoryczne.

Od odwzorowywania poprzez przepisywanie, pisanie z pamięci i pisanie ze słuchu dziecko dochodzi do pisania samodzielnego. Nie należy jednak nadużywać pisania z słuchu. W klasie I pisanie ze słuchu wyrazów i zdań o pisowni fonetycznej przewiduje się dopiero w II półroczu. Stopniowo uczeń zdobywa umiejętność wypowiadania się w dwojaki sposób: ustnie i pisemnie. Obydwa typy komunikacji językowej należy odtąd mieć na uwadze, bo od tej chwili one, obok czytania, świadczą o sprawności językowej ucznia.

Koncentrując się na opanowaniu umiejętności czytania i pisania należy jednak pamiętać, aby utrzymać przewagę ćwiczeń w mówieniu nad ćwiczeniami w czytaniu w celu uniknięcia osłabienia tempa rozwojowego procesów poznawczych. Jest to konieczne, ponieważ treść elementarza jest, ze zrozumiałych względów, podporządkowana wymogom nauki czytania i pisania. Odwołanie się do literatury dziecięcej, przekazywanej za pośrednictwem dorosłych, kontakt z teatrem, filmem, telewizją i radiem, wykorzystanie doświadczeń życiowych dziecka może dostarczyć bogatego materiału do różnorodnych ćwiczeń w mówieniu.

Ćwiczenia w mówieniu należy łączyć z czytaniem książek. Odpowiednio zorganizowana biblioteka klasowa wpływa na zwiększenie zainteresowań czytelniczych. Na tym poziomie dzieci mogą odczytywać ilustracje i domyślać się treści utworu. Mogą również treść utworu wyrazić za pomocą prac plastycznych, inscenizacji, dramatyzacji, ekspresji muzycznej i ruchowej. W okresie, kiedy dziecko nie zawsze może odwołać się do ekspresji słownej, uwzględnienie różnych form pracy z książką przynosi radość i zadowolenie, budzi u dzieci wiarę we własne możliwości.

Teksty początkowo są czytane przez nauczyciela. Zazwyczaj wiąże się to z dużym przeżyciem u dzieci. Lektura wywołuje zaciekawienie, rodzi pragnienie kontaktu z książką, dążenie do odkrycia tajemnicy słowa drukowanego. Praca z książką ma dodatni wpływ na rozwój procesów poznawczych i przeżyć emocjonalnych, zachęca do samodzielnego czytania, budzi potrzebę pisania.

Po opanowaniu umiejętności czytania przez wszystkie dzieci należy różnicować i urozmaicać formy ćwiczeń w czytaniu głośnym i systematycznie wdrażać do czytania cichego ze zrozumieniem. Dużo radości sprawia dzieciom odczytywanie tekstów wspólnie zredagowanych.

Umiejętność wypowiadania się kształtujemy na podstawie materiału z otaczającej rzeczywistości z tym jednakże zastrzeżeniem, że będzie to materiał bliski zainteresowaniom dziecka, pobudzający do mówienia, wywołujący ciekawość poznawczą i przeżycia emocjonalne. W miarę potrzeby należy pomagać dzieciom koncentrować się na temacie, a zawsze troszczyć się o konkretność i ścisłość wypowiedzi.

Na nieco innej zasadzie należy stosować rozmowy na tematy dowolne. Dziecko swobodniej wypowiada się na tematy absorbujące je. Pobudza to wyobraźnię, aktywizuje sferę uczuciową, ułatwia wypowiedź uwzględniającą logiczne związki. Do tematów dowolnych należą wypowiedzi związane z uprzednim działaniem dziecka, opowiadanie o zamierzonych czynnościach w niedalekiej przyszłości, dokończenie utworu literackiego czy tekstu z elementarza.

Należy pamiętać, że wszelkiego rodzaju ćwiczenia językowe powinny być połączone z działaniem, w którym mówienie jest naturalną potrzebą komunikowania się. Duże walory reprezentują różnorodne formy zabawowe, jak: zabawy dydaktyczne

zagadki oraz tzw. gry dramatyczne — proste formy inscenizacyjne związane z treścią utworów i wydarzeniami życia codziennego.

Podczas ćwiczeń w mówieniu uczymy prowadzenia rozmowy, tzw. mowy dialogowej oraz kształcimy wypowiedź wielozdaniową — monolog.

Opracowanie historyjki obrazkowej służy jako ćwiczenie w dostrzeganiu spłotu faktów i ujmowaniu zależności w prawidłowych konstrukcjach składniowych. Przy omawianiu obrazków należy dążyć do ograniczenia mowy sytuacyjnej. Należy wspólnie z dziećmi ustalać słowne ekwiwalenty określające miejsce lub stosunki między poszczególnymi elementami (*bliżej, dalej, nad, pod, obok, na lewo, przed, za, wysoko, nisko* itp.).

W ćwiczeniach syntaktycznych podczas omawiania obrazków, ilustracji i historyjek obrazkowych należy wdrażać dzieci do właściwego stosowania w zdaniach złożonych wyrazów, których dzieci często nadużywają (*i, a, bo, jak, tutaj, tam, później, potem*). Zapobiega to powstawaniu niespoistych ciągów wypowiedzi.

Zdobycie umiejętności zamykania myśli w formie zdania powinno mieć charakter praktyczny, uwzględniający potrzebę użycia zdania, bądź równoważnika zdania wówczas, kiedy słuchacz zna konsytuację. W przeciwnym bowiem wypadku wypowiedzenie jest niekomunikatywne.

Z form użytkowych w klasie I przewiduje się zbiorowe i indywidualne pisanie listów i życzeń. Podyktowane to jest względami praktycznymi. Szczególną uwagę należy zwrócić na poprawne adresowanie listów.

Terminy gramatyczne przewidziane dla klasy pierwszej wprowadzamy po praktycznym uświadomieniu, czego one dotyczą.

Pracę w klasie II należy rozpocząć od sprawdzenia stopnia opanowania przez dzieci techniki czytania i pisania. Dzieci, które wykazują braki w tym zakresie, trzeba otoczyć opieką, przeprowadzając z nimi zajęcia wyrównawcze.

W dalszym ciągu dużą wagę przywiązuje się do słuchania wzorcowego czytania nauczyciela. Występuje ono w różnych sytuacjach. Przewiduje się wdrażanie uczniów do poprawnego, płynnego czytania głośnego przez stosowanie ćwiczeń w zmianie siły i tonu głosu, tempa wypowiedzi i akcentu logicznego. Uczniom powinna towarzyszyć świadomość, że wszystko jest ściśle uzależnione od treści utworu. Dlatego tak istotne jest ustalanie podtekstu. Ważne jest wdrażanie do poprawnego odczytywania dialogów.

Do nauki czytania i recytacji należy dobrać utwory szczególnie wartościowe pod względem formy i treści. Stwarza to możliwość obcowania z pięknem, kształtuje wrażliwość estetyczną uczniów. Lubianą i kształcącą formą czytania głośnego jest czytanie z podziałem na role. Aktywizuje to bardzo wszystkich uczniów, zwłaszcza jeżeli w doborze ról uczestniczą oni sami.

W klasie II nadal pracujemy nad kształtowaniem u uczniów umiejętności cichego czytania ze zrozumieniem. Ciche czytanie stosujemy zazwyczaj jako środek prowadzący do zrozumienia treści. Można stosować ćwiczenia w porządkowaniu wyrazów z rozsypanki, układanie opowiadań z rozsypanki zdaniowej, poszukiwanie w tekście odpowiedzi na postawione pytania, wyszukiwanie fragmentów tekstu związanych z miejscem akcji, z ilustracją, osobami, szukanie urywków nadających się do ujęcia w formie obrazków itp.

W omawianiu tekstów stosujemy wiele form pracy znanych dzieciom z okresu

przedszkolnego i z klasy pierwszej, pamiętając, że w dalszym ciągu obowiązują odwoływanie się do doświadczeń życiowych ucznia. Niektóre formy ekspresji dzieckiej stopniowo zanikają, ustępując miejsca ekspresji słownej, która z czasem jest coraz bogatsza i doskonalsza.

Celem ćwiczeń w mówieniu jest kształtowanie umiejętności indywidualnego, swobodnego, logicznego wypowiedzania się na określony temat z zastosowaniem opowiadania i opisu. W zakresie pisemnych form wypowiedzi przewidujemy pracę nad zbiorowym redagowaniem opowiadania i opisu.

Z form użytkowych konieczne są dalsze ćwiczenia związane z pisaniem listów, składaniem życzeń. Należy jednak zatroszczyć się o to, aby formy te stosować w odpowiedniej chwili, kiedy nadarzy się ku temu realna potrzeba. Ćwiczenia te umiejętnie łączymy z ćwiczeniami ortograficznymi (np. *wielka litera w korespondencji*) i frazeologicznymi (np. *formuły grzecznościowe*). Przy pisaniu listów i składaniu życzeń uczeń praktycznie styka się ze stałymi związkami frazeologicznymi oraz różnymi możliwościami ich zastosowania.

W zakresie ćwiczeń syntaktycznych nadal pracujemy nad poprawnym stosowaniem zdań pojedynczych oraz zdań złożonych współrzędnie i podrzędnie. Nie ogranicza się zakresu ćwiczeń syntaktycznych jedynie do wymaganego przez program materiału teoretycznego. Rozszerza się znacznie krąg ćwiczeń praktycznych, ponieważ dzieci posługują się zdaniami złożonymi i taka forma wyrażania myśli jest w wielu wypadkach naturalniejsza niż forma zdania pojedynczego. Ćwiczenia te mają charakter działań konkretnych, zwiększają komunikatywność wypowiedzi dziecka, przygotowując zarazem do późniejszych operacji formalnych. Jednak na etapie nauczania początkowego nie wprowadza się wiedzy teoretycznej o zdaniu złożonym i jego rodzajach.

Materiał z zakresu gramatyki i ortografii należy ściśle ze sobą łączyć odwołując się do umiejętności opanowanych w klasie I. Na przykład z pisownią spółgłosek miękkich w różnych pozycjach, uczeń zetknął się już w klasie I, w klasie II należy prowadzić w tym zakresie ćwiczenia utrwalające aż do ukształtowania nawyku poprawnego pisania — ze szczególnym zwróceniem uwagi na wyrazy nowe, dotychczas nie używane.

Zapoznając z regułami dotyczącymi pisowni *ó*, *rz*, *ź* wymiennymi, wykorzystujemy nie tylko rodziny wyrazów, ale przede wszystkim różne formy tego samego wyrazu, co jednocześnie pozwala uczniom zrozumieć tożsamość rzeczownika mimo różnicy formy.

W klasie III dążymy do osiągnięcia ciągłości w czytaniu głośnym. Równolegle pracujemy nad rozwijaniem tempa czytania cichego z jednoczesnym rozumieniem treści.

W analizie utworu zwracamy uwagę na następujące elementy: myśl przewodnią utworu, zdarzenia i postacie (postać główna i drugorzędna), opis postaci, cechy charakterystyczne bohatera, wyodrębnienie opisów z akcji. Przez zwolnienie lub przyspieszanie tempa czytania podkreślić można różnice w szybkości rozwoju akcji. Akcentami logicznymi wyrażamy momenty zwrotne w postępowaniu bohatera. Odczytywanie opisu wymaga większej liczby akcentów, co z kolei powoduje zwolnienie tempa. Poprawnie zastosowana forma dźwiękowa ułatwia analizę treści utworu.

wywołuje uczuciowe reakcje dzieci, zwiększa zainteresowanie lekturą, aktywizuje uczniów.

Dużą wagę przywiązujemy do umiejętności argumentowania własnego stanowiska — wyszukiwania w tekście odpowiednich fragmentów. Przyzwyczajają to uczniów do analizy utworu i do samodzielnej pracy z książką. W klasie III analizę tekstu pogłębia i rozszerzamy, nie rezygnując z form stosowanych w klasach poprzednich. Swobodniejsze posługiwanie się opowiadaniem umożliwia dzieciom snucie tzw. opowiadań twórczych (komponowanie początku lub zakończenia książki, a nawet układanie pomysłowych dialogów „przedłużających życie” ulubionych bohaterów).

Uwrażliwiamy uczniów na walory artystyczne utworu. W tym celu wyodrębniamy w tekście opowiadania, opisy, dialogi, zwracamy uwagę na piękne wyrażenia i zwroty językowe, wskazujemy na różne możliwości ujęcia tego samego tematu.

Uczniowie praktycznie rozróżniają wiersz i prozę.

W klasie III stosujemy już wypracowania pisemne w formie opowiadań. Samodzielną pracę ucznia poprzedzamy wspólnymi ćwiczeniami redakcyjnymi, słownikowymi i ortograficznymi.

W związku z użytkowymi formami wypowiedzi (zaproszenie, zawiadomienie) gromadzimy potrzebne wyrażenia i zwroty mające na celu różne sposoby wyrażania tej samej treści.

Elementy teorii języka w klasach I—III ujmowane są koncentrycznie. Wiadomości z różnych działów nauki o języku należy podawać w postaci najprostszej i elementarnej, potem coraz bardziej złożonej i precyzyjnej, co powinno zmierzać nie do wielokrotnego powtarzania, lecz do stopniowego poszerzania i pogłębiania wiedzy ucznia. Wyczerpanie od razu całości danego zjawiska językowego nie jest możliwe zarówno ze względu na jego złożoność, jak również ze względu na możliwości poznawcze ucznia.

Obserwując zmiany form rzeczownika i czasownika w zdaniu, uczniowie uświadamiają sobie rolę odmiany. Zmianę form wyrazu należy wiązać z funkcją tego wyrazu w zdaniu.

W zakresie ortografii coraz częściej możemy odwoływać się do reguł ortograficznych. Szczególną uwagę zwracamy na pisownię *ę*, *ą* w różnych pozycjach, a zwłaszcza w formach osobowych czasownika (*runął, stanęła, wezmę, zaniosę*).

W klasie III systematycznie wdramy uczniów do posługiwania się słownikiem, tablicami ortograficznymi, encyklopedią.

Na ćwiczenia gramatyczne i ortograficzne nie przeznaczamy oddzielnych godzin lekcyjnych.

W trakcie realizacji programu zakłada się dużą swobodę, dając pierwszeństwo wszystkim ćwiczeniom kształtującym umiejętności językowe uczniów, np. uczniom klasy trzeciej nie jest potrzebna wiedza o rodzajach zdań współrzędnych i podrzędnych, ale umiejętność praktycznego ich stosowania. Stąd też ćwiczenia z tego zakresu zostały przewidziane w dziale „Ćwiczeń słownikowo-frazeologicznych i syntaktycznych”.

Elementy teorii języka w klasie III ulegają rozszerzeniu, ale nadal nie powinny one służyć teorii, lecz przede wszystkim praktyce językowej. Szczególną wagę należy przywiązywać do ukazania zależności między wyrazami na przykładzie liczby rzeczownika, przymiotnika i czasownika oraz ich rodzaju.

MATEMATYKA

CELE KSZTAŁCENIA I WYCHOWANIA

Celem nauczania matematyki w klasach początkowych jest przyczynianie się do wszechstronnego rozwoju osobowości uczniów (przede wszystkim do rozwijania ich ogólnych zdolności poznawczych i samodzielnego, logicznego myślenia) oraz wstępne ukształtowanie rozumienia określonych programem podstawowych pojęć matematycznych wraz z opanowaniem odpowiednich umiejętności. Nauczanie matematyki powinno także wdrażać uczniów do rzetelnej i sumiennej pracy własnej i współdziałania w zespole oraz przyczyniać się do wyrabiania pożądanego postaw i cech, takich jak umiejętność koncentracji, wytrwałość w przewycięzaniu trudności, staranność, krytyczny stosunek do wykonywanej pracy.

Nauczanie matematyki w klasach I–III ma na celu w szczególności:

- kształtowanie rozumienia pojęcia liczby naturalnej (jako liczby elementów zbioru, jako liczby porządkowej i jako liczby związanej z mierzaniem wielkości ciągłych) oraz rozumienia czterech działań arytmetycznych wraz z opanowaniem elementarnych podstaw techniki rachunkowej;
- intuicyjne kształtowanie pojęcia zbioru, pojęcia ułamka i niektórych pojęć geometrycznych połączone z nabywaniem różnorodnych doświadczeń, będących podstawą późniejszego, bardziej systematycznego zdobywania wiedzy;
- rozwijanie umiejętności posługiwania się metodami matematycznymi w życiu, umiejętności schematyzacji i wstępnej matematyzacji konkretnych sytuacji oraz umiejętności ich opisywania za pomocą słów, schematów obrazowych i symboli matematycznych, rozwijanie wyobraźni geometrycznej, aktywności twórczej i matematycznych zainteresowań uczniów;
- przygotowywanie do zdobycia umiejętności czytania i rozumienia tekstów matematycznych.

W wyniku realizacji programu nauczania matematyki w klasach I–III uczeń powinien umieć:

- zapisywać za pomocą cyfr i odczytywać liczby naturalne od zera do miliona oraz je porównywać; praktycznie stosować (ze zrozumieniem) dziesiętkowy system pozycyjny, umieć wskazać cyfrę na miejscu jedności, miejscu dziesiątek;
- pokazywać miejsce danej liczby naturalnej na osi liczbowej i porównywać liczby przedstawione na osi;

wykonywać w pamięci proste obliczenia;

poprawnie zapisywać przeprowadzone obliczenia, w szczególności posługiwać się znakiem równości, znakami czterech podstawowych działań i nawiasami;

świadomie posługiwać się działaniami odwrotnymi przy rozwiązywaniu zadań; wykorzystywać własności działań przy wykonywaniu obliczeń;

świadomie stosować algorytmy pisemnego dodawania, odejmowania, mnożenia i dzielenia (w zakresie określonym w dziale „Treści kształcenia i wychowania”);

analizować i rozwiązywać wyznaczone programem nauczania zadania tekstowe, a w szczególności: stwierdzać, co jest dane i co jest niewiadome oraz dobierać działania odpowiednie do warunków zadania;

mierzyć długości i pojemności oraz ważyć przedmioty (w prostych przypadkach), zamieniać podstawowe jednostki miar (metry na centymetry itp.) oraz zapisywać wyniki pomiarów w postaci wyrażeń dwumianowanych;

rozpoznawać odcinki prostopadłe i odcinki równoległe oraz w łatwych przypadkach praktycznie stosować pojęcia prostokątności i równoległości, obliczać obwody niektórych wielokątów, np. prostokątów;

wykonywać proste obliczenia zegarowe i kalendarzowe.

TREŚCI KSZTAŁCENIA I WYCHOWANIA

Uwaga: Tematy wyróżnione pismem półgrubym stanowią materiał podstawowy. Przewidziane są do trwałego opanowania w danej klasie, wraz z osiągnięciem odpowiednich umiejętności i sprawności. Należy im poświęcić wystarczająco dużo czasu, rozwiązując różnorodne zadania, organizując lekcje powtórzeniowe i sprawdziany.

Pozostałe tematy mają charakter bądź wspierający (celem wprowadzenia ich jest lepsze opanowanie tematów głównych), bądź propedeutyczny (przygotowanie do klas następnych) lub stymulujący (pobudzanie rozwoju umysłowego dziecka). Powinny być opracowane tak, by uczniowie świadomie i aktywnie uczestniczyli w lekcji, nie przewiduje się jednak w danej klasie osiągnięcia trwałej i sprawdzanej wiedzy w zakresie tych tematów – o ocenie ucznia decyduje w pierwszym rzędzie opanowanie treści podstawowych.

Uwaga: Odsyłacze ^{1,2,3} itd. dotyczą zamieszczonych dalej (por. str. 83—94) uwag o realizacji.

KLASA I

1. Stosunki przestrzenne¹

Określanie (opisywanie) i przedstawianie (ilustrowanie) wzajemnego położenia przedmiotów na płaszczyźnie i w przestrzeni oraz kierunków ruchu z użyciem terminów: przed, za, z tyłu, z boku, przy, między, wysoko, wyżej, najwyżej, nisko, niżej, najniżej, dalej, bliżej, nad, pod, na, wewnątrz, zewnątrz, na brzegu, na prawo, na lewo, prosto, do góry, do tyłu, naokoło itp. (ćwiczenia ruchowe, układanie, rysowanie)

2. Cechy wielkościowe

Porównywanie przedmiotów pod względem wyróżnionej cechy wielkościowej (np. długości, szerokości, wysokości, masy). Porządkowanie przedmiotów, np. od najdłuższego do najkrótszego.³

3. Proste figury geometryczne

Zaznajamianie z kształtami i nazwami podstawowych figur: koła, prostokąta, kwadratu, trójkąta, czworokąta, pięciokąta itp. Rozpoznawanie kształtów tych figur w otoczeniu, na obrazach sytuacyjnych (np. część dachu o kształcie trójkąta oraz odnajdowanie kształtów figur płaskich) na prostych bryłach (np. prostokątna, kwadratowa ściana pudełka). Rysowanie różnych figur płaskich za pomocą szablonów (np. obrysowywanie klocka), układanie ich z patyczków itp. Porównywanie długości boków kwadratów lub prostokątów przez ich przykładanie do siebie.⁴

4. Zbiory⁵

Przykłady klasyfikacji przedmiotów według cech jakościowych, np. koloru, wielkości, kształtu, przeznaczenia. Czynnościowe wyodrębnianie zbioru przedmiotów spełniających dany warunek (tj. mających daną cechę) i formułowanie warunku, który spełniają elementy danego zbioru.⁶

Uwzględnienie dwu cech przy klasyfikacji; ćwiczenia związane z wyodrębnianiem podzbiorów oraz z szukaniem części wspólnej i złączenia zbiorów.⁷

5. Klasyfikacja zbiorów ze względu na ich liczebność

Porównywanie liczebności zbiorów bez przeliczania elementów (np. przez łączenie elementów w pary); określenia: **tyle samo**, **więcej**, **mniej**. Pośrednie porównywanie liczebności dwóch zbiorów przez zestawienie ich z trzecim zbiorem (przechodność).⁸ Porządkowanie danego układu zbiorów według ich liczebności.⁹

6. Liczby naturalne od 0 do 10

Liczenie przedmiotów; niezależność liczby przedmiotów od sposobu liczenia.¹⁰ **Praktyczne posługiwanie się liczbą porządkową (np. trzecia ławka, pierwszy od góry, drugi od lewej).**

Doliczanie i odliczanie jako praktyczne czynności dodawania i odejmowania. Porównywanie liczebności danych zbiorów i stwierdzanie, o ile się różnią (*o dwa, o trzy, o cztery, ..., o 2 więcej, o 2 mniej*).

cyfry jako symbole liczb; zapisywanie liczb od 0 do 10 za pomocą cyfr i ich czytanie.¹¹ Zero jako liczebność zbioru pustego.¹²

Porównywanie liczb z użyciem znaków: $>$, $<$, $=$.

zadanie danych liczb od najmniejszej do największej i odwrotnie – od największej do najmniejszej.

Dodawanie i odejmowanie w zakresie 10 (rozpocząć w trakcie realizacji poprzedniego tematu, po wprowadzeniu liczb od 1 do 5)

Dodawanie liczb, znak +. Rozkładanie liczb na składniki. Związek między dodawaniem liczb a łączeniem zbiorów rozłącznych (na konkretnych przykładach).¹³

Odejmowanie jako działanie odwrotne do dodawania, znak -.¹⁴ Związek między różnicą liczb a różnicą zbioru i jego podzbioru.¹⁵ **Dodawanie i odejmowanie w zakresie 10 ze szczególnym uwzględnieniem dopełniania do 10 i odejmowania od 10**, m. in. wypełnianie prostych tabelek na dodawanie i odejmowanie liczb oraz ilustrowanie dodawania i odejmowania na osi liczbowej i za pomocą grafów strzałkowych.¹⁶ Praktyczne poznawanie i korzystanie z przemienności dodawania (w zadaniach obliczeniach). Działania typu: $4 + 0 = 4$, $5 - 5 = 0$, $5 - 0 = 5$.¹⁷

Proste zadania tekstowe (uwzględniać przy realizacji każdego działu programowego)

Stopniowe zaznajamianie z budową zadań tekstowych; dostrzeganie, co w zadaniu jest dane, co jest poszukiwane i jakie są zależności między tymi wielkościami.¹⁸

Rozwiązywanie prostych zadań tekstowych (różnymi metodami). **Układanie zadań** do praktycznej sytuacji, do rysunku, do schematu, do pytania, do odpowiedzi oraz do działania arytmetycznego. Przekształcanie zadań.¹⁹

1. Liczba jako wynik pomiaru

Porównywanie, dodawanie i odejmowanie długości, pojemności i masy, mierzonych za pomocą dowolnie obranej jednostki (np. patyczka, szklanki).²⁰

Mierzenie odcinków za pomocą linijki z podziałką centymetrową, rysowanie odcinka o danej liczbie centymetrów. **porównywanie długości odcinków.**

Wskazywanie na osi liczbowej punktu odpowiadającego danej liczbie (od 0 do 10); znajdowanie liczby odpowiadającej wskazanemu punktowi osi. Liczby większe lub liczby mniejsze od danej liczby na osi, liczby leżące pomiędzy dwiema danymi liczbami.²¹

10. Równania

Zapis równania odpowiadającego sytuacji danej w zadaniu tekstowym.²² Pojęcie liczby niewiadomej, symbol literowy (np. x).²³ Rozwiązywanie równań typu: $x + 5 = 8$, $5 + x = 8$, $x - 2 = 4$ przez czynności na przedmiotach materialnych.²⁴ Układanie zadań tekstowych do danego równania.²⁵ Rozwiązywanie zadań tekstowych z wykorzystaniem równań.²⁶ Użycie grafów strzałkowych do przedstawiania i rozwiązywania równań typu: $x + 5 = 8$, $x - 2 = 4$.²⁷

11. Rozszerzanie zakresu liczbowego do 20

Przeliczanie kilkunastu przedmiotów z wyodrębnianiem dziesiątki i jedności.
Pisanie i czytanie liczb od 0 do 20, przedstawianie ich na osi liczbowej oraz porównywanie.

12. Dodawanie i odejmowanie w zakresie 20

Dodawanie i odejmowanie typu: $10+5$, $5+10$, $15-10$, $15-5$, $12+3$, $15-3$, $15-12$, $18+2$.²⁹ **Dodawanie i odejmowanie z przekroczeniem progu dziesiątkowego.**³⁰ Wprowadzenie nawiasu.³¹

13. Mnożenie i dzielenie w zakresie 20

Przykłady sytuacji prowadzących do mnożenia jako dodawania jednakowych składników.³² Zapis i odczytywanie sumy jednakowych składników w postaci iloczynu. Znak mnożenia.

Dzielenie jako działanie odwrotne do mnożenia, wykonywanie na konkretnych przykładach mieszczących i podziału. Znak dzielenia.³³

14. Rozszerzanie zakresu liczbowego do 100

Liczenie dziesiątkami (np. *od 20 do 70*) **oraz kolejno** (np. *od 65 do 75*). **Zapis liczby dwucyfrowej, wyodrębnianie cyfry dziesiątek i cyfry jedności** (w szczególności dla liczb typu: 22, 55, 26, 62). **Porównywanie liczb dwucyfrowych** (np. $30 < 35$, $27 < 30$, $62 > 26$). Zamiana 1 metra na 100 centymetrów.

Dodawanie i odejmowanie typu: $20+60$, $80-20$, $30+4$, $34-4$, $34-30$.³⁴

15. Wiadomości i umiejętności praktyczne (do wplatania w materiał podstawowy)

Odczytywanie godzin na zegarze. **Nazwy dni tygodnia i ich kolejność.**

Rodzaje pieniędzy: banknoty i monety. **Liczenie pieniędzy.**

Stopniowe wprowadzanie jednostek długości (centymetr, metr), jednostek używanych przy ważeniu (dekagram, kilogram) i jednostki pojemności (litr).³⁵

KLASA II

1. Zbiory

Znajdowanie części wspólnej, złączenia zbiorów i różnicy zbiorów oraz wyodrębnianie podzbioru.³⁶ Zbiór pusty. Przykłady rozkładania zbioru na podzbiory rozłączne.

2. Poglębianie wiadomości dotyczących dodawania i odejmowania w zakresie 20

Powtórzenie liczb od 0 do 20; ich miejsce na osi liczbowej. Powtórzenie dodawania i odejmowania w zakresie 20 (bez przekraczania i z przekraczaniem progu dziesiątkowego) oraz **rozwiązywania zadań tekstowych i równań**. Wprowadzanie nazw: „składniki”, „suma”, „różnica”.³⁷ Praktyczne poznawanie i stosowanie przemienności i łączności dodawania.³⁸

Dodawanie i odejmowanie zera.

Porównywanie różnicowe (o tyle więcej, o tyle mniej, o ile więcej, o ile mniej).

3. Dodawanie i odejmowanie w zakresie 100

Powtórzenie zapisu liczb do 100 z wyróżnianiem cyfry dziesiątek i cyfry jedności.

Dodawanie i odejmowanie w zakresie 100 różnymi sposobami, bez przekraczania i z przekraczaniem progu dziesiątkowego.³⁹

Wypełnianie tabelki na dodawanie i odejmowanie ze szczególnym uwzględnieniem działań odwrotnych i łączenia dwóch działań.

Algorytmy dodawania i odejmowania pisemnego.

Rozwiązywanie zadań tekstowych. Rozwiązywanie równań typu: $x + 15 = 48$, $15 + x = 48$, $x - 5 = 37$, wraz z układaniem i rozwiązywaniem odpowiednich zadań tekstowych.⁴⁰

4. Mnożenie i dzielenie liczb jednocyfrowych w zakresie 30⁴¹

Powtórzenie mnożenia z rozszerzeniem zakresu iloczynów do 30.⁴²

Nazwy: „czynnik”, „iloczyn”⁴³ Praktyczne poznawanie i stosowanie przemienności mnożenia i rozdzielności mnożenia względem dodawania.⁴⁴ Mnożenie przez 1 i przez 0. Umowy dotyczące kolejności wykonywania działań.⁴⁵

Zaznaczanie na osi liczbowej wielokrotności⁴⁶ danej liczby (np. 0, 3, 6, 9, 12, 15 itd.). Zadania na mieszczanie i podział. Dzielenie liczby przez liczbę jako działanie odwrotne do mnożenia.⁴⁷ Nazwa „iloraz”. Liczby parzyste i nieparzyste. Łatwe przykłady wyjaśniające znaczenie zwrotów typu: „4 razy dłuższy”, „4 razy droższy”, „4 razy tyle”, „4 razy więcej”, „4 razy mniej”.⁴⁸

Rozwiązywanie zadań tekstowych wymagających użycia jednego lub dwóch działań. Rozwiązywanie równań typu $6 \cdot x = 12$.⁴⁹

5. Geometria

Rozpoznawanie odcinków prostokątnych i odcinków równoległych w otoczeniu, na modelach brył i figur płaskich (np. w mozaikach); wykorzystanie geoplanu, kratek w zeszycie, ekierki i dwukrotnie zgiętej kartki.⁵⁰

Konstruowanie łamanych, prostokątów i trójkątów o wierzchołkach w węzłach sieci kwadratowej (z wykorzystaniem geoplanu lub kraterk w zeszycie). Konstruowanie różnych figur złożonych z danej liczby kwadratów jednostkowych, obliczanie obwodów takich figur (na konkretnych przykładach).⁵¹ Liczba kwadratów jednostkowych w danym prostokącie (o długości boków wyrażonych całkowitą liczbą kraterk).

6. Mnożenie i dzielenie w zakresie 100

Różne sposoby obliczania iloczynów w zakresie 100 z wykorzystaniem rozdzielności mnożenia względem dodawania.⁵²

Pogłębianie rozumienia własności mnożenia i dzielenia (przez konkretne ćwiczenia). Przedstawianie liczby w postaci zapisu: $47 = 40 + 7 = 4 \cdot 10 + 7$.

Rozbudowywanie zadań tekstowych (przekształcanie zadań prostych w złożone). Rozwiązywanie zadań tekstowych złożonych, wymagających użycia dwóch działań (np. dodawania i mnożenia).⁵³

Łatwe zadania tekstowe (rozmieszczanie, rozdawanie) przygotowujące do dziele-

nia z resztą (bez wprowadzania znaku dzielenia z resztą).⁵⁴ Praktyczne rozumienie pojęcia podzielności liczb (na konkretnych przykładach), związek z wielokrotnościami.⁵⁵

7. Przykłady ułamków $\left(\frac{1}{2}, \frac{1}{4}\right)$

Półowa – podział na dwie równe części, ćwierć – podział na cztery równe części. Zamiany jednostek (np. $50\text{ cm} = \frac{1}{2}\text{ m}$, $\frac{1}{4}\text{ kg} = 25\text{ dag}$, $\frac{1}{2}\text{ h} = 30\text{ min}$, $\frac{1}{4}\text{ h} = 15\text{ min}$). Proste zadania z użyciem słów „półtora”, „dwa i pół” itd.⁵⁶

8. Rozszerzanie numeracji do 1000

Wyodrębnianie setek, dziesiątek i jedności. Przedstawianie liczb w postaci: $425 = 400 + 20 + 5 = 4 \cdot 100 + 2 \cdot 10 + 5 \cdot 1$. Wymawianie i pisanie liczebników. Porównywanie liczb trzycyfrowych, np. $421 > 390$. Dodawanie i odejmowanie typu: $300 + 400$, $700 - 300$, $300 + 48$, $348 - 48$, $348 - 300$.

9. Wiadomości i umiejętności praktyczne (do wplatania w materiał podstawowy)

Odczytywanie wskazań termometru.⁵⁷

Jednostki długości, pojemności oraz jednostki używane przy ważeniu (m, cm, mm, l, kg, dag); stopniowe wdrażanie uczniów do posługiwania się skrótami nazw jednostek.

Liczenie pieniędzy, płacenie. Zamiana złotych na grosze i odwrotnie.⁵⁸

Jednostki czasu: doba, godzina, minuta. Odczytywanie wskazań zegara. **Praktyczne zapoznanie się z kalendarzem, pisanie dat. Znaki rzymskie I–XII.** Zadania dotyczące czasu.

KLASA III

1. Dodawanie i odejmowanie w zakresie 100

Powtórzenie numeracji w zakresie 100, dodawania i odejmowania (różnymi sposobami) **oraz odpowiednich zadań tekstowych i równań** typu: $x + 23 = 37$, $23 + x = 37$, $x - 12 = 36$.

Rozwiązywanie równań typu: $65 - x = 11$. **Powtórzenie i pogłębienie rozumienia własności dodawania i odejmowania.**

Zmiany sumy lub różnicy w zależności od zmian składników, odjemnej i odjemnika (na prostych przykładach), porównywanie sum i różnic typu: $18 + 46 < 20 + 46$, $35 - 15 < 35 - 12$, $81 - 27 > 75 - 27$.⁵⁹

2. Mnożenie i dzielenie w zakresie 100

Praktyczne poznawanie i stosowanie rozdzielności mnożenia i dzielenia względem dodawania i odejmowania oraz łączności mnożenia.⁶⁰ **Mnożenie liczb jednocyfrowych (tabliczka mnożenia) i odpowiednie przypadki dzielenia.**⁶¹ Użycie nawiasów przy dwóch działaniach, kolejność wykonywania działań.

Dzielenie liczby przez 1, dzielenie liczby przez nią samą. Badanie podzielności liczby przez 2, 5 i 10.⁶²

Porównywanie ilorazowe (tyle razy więcej, tyle razy mniej, ile razy więcej, ile razy mniej).⁶³

Dzielenie z resztą. Sprawdzanie dzielenia z resztą.⁶⁴

3. Dodawanie i odejmowanie w zakresie 1000

Powtórzenie numeracji w zakresie 1000 ze zwróceniem uwagi na dziesiątkowy system liczenia. Dodawanie i odejmowanie różnymi sposobami. Algorytm dodawania i odejmowania pisemnego.⁶⁵

4. Geometria

Odróżnianie odcinków od linii krzywych i łamanych. Konstruowanie różnorodnych figur w sieci kwadratowej i badanie ich własności. Ćwiczenia związane z intuicyjnym rozumieniem pojęcia prostej.⁶⁶ **Rozpoznawanie odcinków i ścian prostopadłych oraz odcinków i ścian równoległych** w otoczeniu, na modelach i na rysunkach. Określanie położenia odcinków i ścian — pozioma, pionowa, ukośna, pochyła.

Rysowanie odcinków równoległych i odcinków prostopadłych za pomocą szablonów (np. przez obrysowywanie brzegów linijki i ekierki).⁶⁷

Mierzenie długości odcinków i obliczanie długości łamanej, obwodu trójkąta, czworokąta itp. **Obliczanie obwodu prostokąta.**⁶⁸ Kreślenie odcinków i prostokątów w skali, np. 1 : 2, 2 : 1, 1 : 4, 4 : 1, 1 : 1.

5. Mnożenie i dzielenie (bez reszty i z resztą) w zakresie 1000

Powtórzenie i pogłębienie rozumienia własności mnożenia.

Zadania tekstowe o dwóch działaniach (np. dodawanie i mnożenie).⁶⁹

Ujmowanie rozwiązania w jednym zapisie jako krótkie podsumowanie sposobu postępowania.⁷⁰ Rozwiązywanie równań odpowiadających zadaniom tekstowym o dwóch działaniach, np. $3 \cdot x + 4 = 19$.⁷¹

Mnożenie przez dziesiątki i setki. Praktyczne zastosowanie rozdzielnosci mnożenia względem dodawania do obliczania iloczynów typu: $3 \cdot 247$, $20 \cdot 24$. **Algorytm mnożenia sposobem pisemnym przez liczby jednocyfrowe i dwucyfrowe.**⁷²

Zastosowanie rozdzielnosci dzielenia względem dodawania do dzielenia przez liczbę jednocyfrówą (np. $412 : 4 = 400 : 4 + 12 : 4$). **Dzielenie typu** $600 : 2$, $600 : 20$, $600 : 200$. **Algorytm dzielenia sposobem pisemnym przez liczbę jednocyfrówą (bez reszty lub z resztą).**⁷³

6. Ułamki o mianownikach nie przekraczających 10

Przykłady ułamków o mianownikach 2, 3, 4 itd. Porównywanie ułamków na konkretnych w bardzo prostych przypadkach (np. $\frac{1}{3} < \frac{1}{2}$, $\frac{4}{6} = \frac{2}{3}$). Przykłady dodawania i odejmowania ułamków, np. $\frac{2}{5} + \frac{1}{5} = \frac{3}{5}$.⁷⁴ Przykłady obliczania ułamka danej liczby.

7. Wyrażenia dwumianowane i ułamki dziesiętne

Wyrażenia dwumianowane; zapis wyrażenia dwumianowanego za pomocą ułamka dziesiętnego w łatwych przypadkach, np. $2\text{ m } 75\text{ cm} = 2,75\text{ m}$; $7\text{ zł } 20\text{ gr} = 7,20\text{ zł}$; $1\text{ cm } 3\text{ mm} = 1,3\text{ cm}$.⁷⁵

Dodawanie i odejmowanie wyrażeń dwumianowanych związanych z mierzeniem wazieniem i placeniem.

8. Rozszerzanie zakresu liczbowego do miliona

Dziesiątkowy system pozycyjny.⁷⁶ Porównywanie liczb wielocyfrowych. Zapisywanie i odczytywanie liczby w zakresie 1 000 000.⁷⁷ Bardzo proste przypadki pamięciowego dodawania, odejmowania, mnożenia i dzielenia.⁷⁸

9. Wiadomości i umiejętności praktyczne (do wplatania w materiał podstawowy)

Pogłębienie i rozszerzenie wiadomości o miarach długości. **Zadania i ćwiczenia związane z mierzeniem odcinków z daną dokładnością** (np. długość zeszytu z dokładnością do centymetra, długość klasy z dokładnością do metra). Kilometr, milimetr. skróty: km, mm.

Różnorodne zadania i ćwiczenia związane z mierzeniem pojemności i wazieniem. Gram (g), dekagram (dag), kilogram (kg), kwintal (q), tona (t). Brutto, netto, tara.

Odczytywanie temperatury na termometrze (bez unikania temperatur ujemnych).

Zadania dotyczące ilości, ceny i wartości.⁷⁹

Odczytywanie wskazań zegara (w zakresie godzin i minut). Powtórzenie obliczeń zegarowych i kalendarzowych (z godzinami i minutami).⁸⁰ Sekundy. **Pisanie dat.**

ZAGADNIENIA ZWIĄZANE Z REALIZACJĄ PROGRAMU

Podstawowe treści nauczania mają układ spiralny. Przy właściwej realizacji programu, wiedza matematyczna dziecka powinna stopniowo układać się w logicznie powiązany system, a zarazem powinna zmniejszać się rola myślenia konkretno-obrazowego na rzecz pojęciowego.

Ważne jest, by nie narzucać dzieciom sposobu myślenia dorosłych. Do wszystkich podstawowych pojęć matematycznych uczniowie powinni dojść drogą samodzielnych poszukiwań, odpowiednio organizowanych przez nauczyciela i ukierunkowanych merytorycznie stosownie do programu nauczania. Zgodnie z zasadą pogłębienia, droga ta biegnie od swobodnej zabawy (głównie w przedszkolu i w klasie I), przez świadome czynności na przedmiotach materialnych, do pojęć ogólnych. Ważną funkcję pełnią tu różnorodne schematy graficzne będące ogniwem pośrednim między konkretną sytuacją a jej odpowiednikiem abstrakcyjnym.

Trzon programu stanowią zagadnienia arytmetyczne, które powinny być oprowane przez uczniów tak, by stanowiły wiedzę trwałą i operatywną.

Koncentrując się na najważniejszych aspektach nauczania w poszczególnych klasach, można stwierdzić, że klasa I to okres kształtowania się w umysłach uczniów podstawowych pojęć arytmetycznych, klasa II to okres krystalizowania się tych

pojęć, poznawania własności działań i opanowywania podstaw techniki rachunkowej, natomiast klasa III to okres pogłębiania i utrwalania znajomości czterech działań arytmetycznych i stopniowego osiągnięcia biegłości rachunkowej. W klasie I uczeń styka się — na ogół po raz pierwszy — z wieloma pojęciami (do poznania niektórych z nich jest wstępnie przygotowany już w przedszkolu), zaczyna systematycznie stosować zapis symboliczny (za pomocą cyfr i innych znaków), w szczególności zaczyna rozumieć dodawanie i odejmowanie jako działania na liczbach (np. dziecko przychodzące do szkoły powinno rozumieć, że 2 jabłko i 3 jabłko to razem 5 jabłek; w klasie I stopniowo z biegiem czasu nabiera sensu równość $2+3=5$ oderwana od konkretnej sytuacji). W klasie II i III pojawia się znacznie mniej nowych pojęć, natomiast powoli i stopniowo wzrasta rola abstrakcji w myśleniu dziecka (choć wciąż jeszcze dominuje myślenie konkretno-obrazowe).

W programie każdej klasy wyodrębnione są treści podstawowe, które powinny być zrealizowane w całości; należyte ich opanowanie przez uczniów jest niezbędne dla realizacji programu następnej klasy, toteż należy poświęcić im odpowiednio dużo czasu.

Oto syntetyczny wykaz treści podstawowych:

Klasa I

- pojęcie liczby naturalnej i jej zapis cyfrowy (do 100);
- pojęcie dodawania i odejmowania jako działań wzajemnie odwrotnych;
- umiejętność sprawnego wykonywania tych działań w zakresie 20;
- rozwiązywanie i układanie prostych zadań tekstowych dotyczących dodawania i odejmowania;
- mierzenie odcinków, liczenie pieniędzy, znajomość dni tygodnia.

Klasa II

- umiejętność dodawania i odejmowania w zakresie 100 (biegła w zakresie 20 i na pełnych dziesiątkach);
- pojęcie mnożenia i dzielenia jako działań wzajemnie odwrotnych;
- umiejętność mnożenia liczb jednocyfrowych do 100, biegłe mnożenie i dzielenie w zakresie 30;
- rozwiązywanie prostych zadań tekstowych (wymagających użycia jednego lub dwóch działań);
- proste obliczenia pieniężne.

Klasa III

- praktyczna znajomość dziesiątkowego systemu pozycyjnego;
- rozumienie i stosowanie własności czterech działań arytmetycznych i związków między nimi, kolejność wykonywania działań;
- biegłe mnożenie i dzielenie w zakresie 100;
- rozwiązywanie nietrudnych zadań tekstowych złożonych;
- umiejętność stosowania algorytmów pisemnego dodawania i odejmowania oraz mnożenia i dzielenia przez liczbę jednocyfrową;
- praktyczna znajomość pojęć prostokątności i równoległości, obliczanie obwodów prostokątów;

– praktyczne obliczenia dotyczące mierzenia długości, ważenia, płacenia, zegara i kalendarza.

Pozostałe tematy wymienione w programie służą pogłębianiu i rozszerzaniu materiału podstawowego. Można wyróżnić ich trzy funkcje:

- wspierającą, służebną w stosunku do treści podstawowych (np. równania mają służyć pogłębianiu rozumienia działań i ułatwianiu rozwiązywania zadań tekstowych, grafy i tabelki mają upogłodzić pewne abstrakcyjne pojęcia arytmetyczne i ułatwić uczniom ich opanowanie);
- propedeutyczną, polegającą na stworzeniu uczniowi okazji do zebrania niezbędnych doświadczeń i kształcenia odpowiednich intuicji potrzebnych dla zrozumienia pojęć wprowadzanych lub pogłębianych i utrwalanych później (np. mnożenie i dzielenie w klasie I);
- stymulującą, pobudzającą i wzmagającą rozwój umysłowy dziecka.

Funkcje te nie wykluczają się wzajemnie. Na przykład, zbiory w nauczaniu początkowym pełnią funkcję wspierającą (lepsze rozumienie dodawania, przygotowanie do nauki o zbiorach w klasach wyższych) oraz stymulującą (rozmaite ćwiczenia, np. z klockami logicznymi).

Opracowywanie tematów nie przeznaczonych do trwałego opanowania ma sens tylko wówczas, gdy uczniowie są świadomi podjętego zadania i aktywnie starają się je wykonać. W przypadku opóźnień w realizacji materiału lepiej jest niektóre z tych tematów pominąć, niż traktować je werbalnie, pośpiesznie, bez korzyści dla uczniów.

Program nauczania początkowego matematyki, jakkolwiek jednolity dla całego szkolnictwa podstawowego, jest elastyczny i daje nauczycielowi możliwość dostosowania zakresu treści do warunków dydaktyczno-wychowawczych, m. in. wiedzy i możliwości poznawczych swych uczniów. Rozmaite warianty realizacji zadań programowych podane są w części „Uwagi o realizacji programu”; słowa „można”, „warto” itp. należy w tym kontekście interpretować jako: „nauczyciel ma prawo postąpić zgodnie z podaną sugestią, ma też prawo z niej zrezygnować i wybrać inne rozwiązanie metodyczne”.

Kolejność hasel arytmetycznych w tekście programu danej klasy jest kolejnością zalecaną.

Pewne sugestie zmian kolejności opracowywania materiału podane są w części poświęconej sposobom realizacji programu. Zagadnienia geometryczne powinny być odpowiednio wplatanie między arytmetyczne, a wiadomości i umiejętności praktyczne – związane z tematyką innych przedmiotów i bieżącymi sprawami szkoły. Nieprzemyślane przedstawienie treści może zakłócić logiczny układ opanowywanych pojęć i utrudnić ich zrozumienie przez dzieci.

Zakłada się ogólnie, że przed przystąpieniem do nowego tematu programowego nauczyciel zorganizuje ćwiczenia powtórzeniowe: przypomnienie niezbędnych wiadomości, będące zarazem wstępem do nowego tematu. Z tego powodu w dziale „Treści kształcenia i wychowania” materiał do powtórzenia nie jest podawany, chyba że powtórzenie wiąże się z istotnym rozszerzeniem zakresu treści.

Ze względu na różnice uzdolnień uczniów i niejednakowe tempo pracy należy starać się stosować nauczanie zindywidualizowane i zróżnicowane. Najkorzystniejsze jest zróżnicowanie spontaniczne: wszyscy uczniowie otrzymują to samo zadanie, które jednak tak zostało dobrane, że każdy może pracować zgodnie ze swymi

możliwościami i dojść choćby do częściowych wyników poszerzających jego wiedzę. Ponadto przy pewnego typu zadaniach, jednym uczniom mogą być potrzebne pomocnicze manipulacje konkretnymi, podczas gdy innym wystarczy wykonanie analogicznych czynności w myśli, a jeszcze inni rozwiążą zadanie bez odwoływania się do jakichkolwiek czynności.

Ćwiczenia wykonywane przez uczniów w szkole powinny być różnorodne, naświetlać poznawane pojęcia z rozmaitych punktów widzenia, umożliwiać rozumienie wzajemnych związków między różnymi zagadnieniami, a także pogłębiać i utrwalać podstawowe wiadomości.

Nauczanie matematyki w klasach I—III powinno opierać się na rozwiązywaniu odpowiednio dobranych, interesujących ucznia problemów. Przy tematach arytmetycznych należy stopniowo przechodzić od problemów przedstawionych konkretnie i rozwiązywanych przez manipulacje przedmiotami, do problemów sformułowanych słownie i rozwiązywanych za pomocą działań arytmetycznych. Możliwość takiego przejścia zależy od ogólnego rozwoju umysłowego ucznia i od zdobywanych przezeń doświadczeń poznawczych. Prawidłowe kierowanie uczeniem się dziecka może ten proces przyspieszyć, nauczyciel musi jednak stale zwracać uwagę na to, aby przez stawianie dziecku nadmiernych wymagań nie zahamować jego rozwoju.

Pożądane jest, aby wszelkie wypowiedziane na lekcji reguły i prawa arytmetyczne stanowiły podsumowanie świadomej działalności uczniów, którzy powinni być wewnętrznie przekonani o słuszności tych reguł i powinni starać się formułować je własnymi słowami. Nie należy więc podawać gotowych schematów postępowania, które uczeń miałby opanować przez wielokrotne powtarzanie i ćwiczenie, ani tym bardziej wymagać uczenia się na pamięć jakichkolwiek praw.

Można uznać, że dziecko zna własności działań, gdy umie poprawnie użyć ich w zadaniach, gdy zdaje sobie sprawę z zakresu ich stosowności, gdy korzysta z nich świadomie a nie mechanicznie. Wówczas prawa te stają się podstawą właściwego kształtowania techniki rachunkowej (rozumianej jako umiejętność sprawnego i ekonomicznego wykonywania danych działań na danych liczbach). Z drugiej strony, doskonaląc rozumnie technikę rachunkową, pogłębia się i utrwala znajomość własności działań. Ważne jest, by nie narzucać dziecku z góry jakichś określonych sposobów wykonania obliczeń; przy każdym nowym zagadnieniu rachunkowym powinno rozpoczynać się od prób różnorodnego podejścia do problemu i starać się, by — w miarę swych możliwości — dzieci same proponowały jeszcze inne metody.

Rachunek pamięciowy trzeba ćwiczyć w każdej klasie, w ciągu całego roku szkolnego. Należy przez to rozumieć zdobywanie i doskonalenie umiejętności wykonania prostych obliczeń w pamięci (np. dodanie $8+5$ przez rozłożenie $8+2+3$); natomiast zapamiętanie wyników (np. pamiętanie tego, że $8+5=13$) powinno przyjść później. Przedwczesne dążenie do pamięciowego opanowania wyników działań i zautomatyzowania obliczeń może okazać się szkodliwe dla zrozumienia sensu wykonywanych rachunków. Biegłość w obliczeniach jest ostatnią fazą uczenia się danego zagadnienia arytmetycznego; powinien ją poprzedzać dostatecznie długi okres poszukiwania różnych sposobów wykonywania obliczeń i poznawania własności działań.

Zadania tekstowe stanowią podstawę pracy na lekcjach matematyki, zarówno przy wprowadzaniu nowego materiału, jak i przy stosowaniu nabytej wiedzy.

Rozwiązując zadania tekstowe uczniowie wyrabiają sobie umiejętność spostrzegania i formułowania związków między wielkościami oraz rozwijają umiejętność logicznego rozumowania. Tematy zadań najlepiej czerpać z życia codziennego i najbliższego otoczenia uczniów. Jednym z założeń programu jest to, że realizacja wszystkich tematów arytmetycznych ma być połączona z rozwiązywaniem adekwatnych zadań tekstowych, toteż nie ma potrzeby powtarzania tego każdorazowo przy poszczególnych tematach. Zanim uczniowie nauczą się rozwiązywać zadania danego typu, warto zachęcać ich do manipulacyjnego odtwarzania sytuacji, o której mowa w zadaniu (za pomocą jakichś konkretów, np. patyczków) i odnajdywania w ten sposób poszukiwanej wielkości. Kształcące jest rozwiązanie tego samego zadania kilkoma sposobami. Obok metod arytmetycznych należy (z umiarem) stosować układanie i rozwiązywanie odpowiednich równań.

Oprócz rozwiązywania zadań tekstowych trzeba organizować ćwiczenia odwrotne: układanie zadań przez uczniów do danej formuły, do sytuacji przedstawionej graficznie lub do danego równania. Wartościowe jest też przekształcanie zadań tekstowych przez: a) zachowanie tej samej fabuły i zmianę danych liczbowych, b) zmianę fabuły na analogiczną przy zachowaniu danych liczbowych, c) zastąpienie liczby danej przez niewiadomą, a niewiadomej – przez daną (w ten sposób zadanie, np. na dzielenie, może stać się zadaniem na mnożenie).

Dla lepszego uzmysłowienia uczniom struktury zadania tekstowego i rozwijania ich krytycyzmu warto dać czasem przykłady zadań, w których brakuje pewnych danych (np. „Jaś i Kasia zbierali grzyby. Kasia zebrała 5 grzybów. Ile zebrał Jaś?”), zadań, w których pewne dane są niepotrzebne, oraz zadań sprzecznych (np. „Na stole było 10 cukierków. Romek wziął 2 cukierki, a Stefek 4. Zostało 5 cukierków. Ile cukierków wzięli obaj chłopcy razem?”).

Od klasy I stopniowo, w coraz szerszym zakresie, uczniowie korzystają z linijki i innych przyrządów pomiarowych, poznają jednostki miar. Nie należy w klasach I – III kłaść nacisku na opanowanie skrótów nazw jednostek, jakkolwiek pożądane jest systematyczne przyzwyczajanie uczniów do stosowania skrótów najczęściej spotykanych w życiu codziennym.

W trakcie lekcji matematyki, w wieloletnim procesie, uczeń rozwija umiejętność formułowania myśli jasno i zwięźle, stopniowo wzbogacając swój słownik terminami matematycznymi. Jednak, przy wdrażaniu uczniów do poprawnego wypowiedziania się, należy zachować umiar, aby w trosce o precyzję nie tłumić ich spontanicznego myślenia i wysławiania się.

Należy przyzwyczajając uczniów do celowego, oszczędnego notowania kolejnych kroków wykonywanych obliczeń. Przy rozwiązywaniu trudniejszych zadań tekstowych dobrze jest pisać skrótowo niezbędne wyjaśnienia słowne (np. „ $30 : 2 = 15$ – liczba ołówków”).

Nauczyciel powinien zwracać uwagę na staranność pisma uczniów, na poprawne i czytelne pisanie cyfr, na właściwe stosowanie symboli, tak jednak, aby wymogi kaligraficzne nie wpływały ujemnie na rozwój myślenia matematycznego (zwłaszcza w przypadku dzieci mało sprawnych manualnie); trudności z należytym opanowaniem pisania nie mogą rzutować negatywnie na ocenę ucznia z matematyki.

Lekcje matematyki powinny – w miarę opanowywania przez uczniów umiejętności czytania ze zrozumieniem – przyczyniać się do wdrażania ich do samodzielnej pracy z tekstem podręcznika.

Zadania domowe z matematyki należy zlecać do wykonania uczniom systematycznie, lecz w niewielkiej ilości. W klasie I albo nie zadajemy pracy domowej, albo najwyżej na około 15 minut pracy. W klasach II i III odrabianie lekcji z matematyki, przez niezbyt sprawnego ucznia, nie powinno przekraczać 30 minut. Zadania domowe mają służyć utrwalaniu materiału, który został zrealizowany w klasie i z rozumiany przez uczniów, głównie z zakresu treści podstawowych; okazjnie można też dawać ćwiczenia rozwijające inwencję ucznia, takie jak rysowanie ciekawych szlaczków. Należy przestrzegać zasady, że zadania domowe są łatwiejsze od rozwiązywanych w klasie i że nie zadaje się materiału nowego, po jednorazowym przerobieniu na lekcji.

Sprawdziany z matematyki (przeprowadzane z inicjatywy nauczyciela danej klasy lub nauczyciela metodyka) powinny służyć ocenie efektywności organizowanego przez niego procesu dydaktycznego i pracy całej grupy (uczniów danej klasy) i dać nauczycielowi wskazówki dalszego postępowania; natomiast ocena ucznia musi opierać się na znajomości jego całorocznych poczyniń, a nie tylko na wynikach sprawdzianów. Prawidłowa ocena ucznia jest możliwa tylko wówczas, gdy uwzględni się sposób jego rozumowania, a nie jedynie wyniki obliczeń; z tego powodu sprawdziany pisemne nie zastąpią wnikliwej obserwacji pracy ucznia i rozmowy z nim.

UWAGI O REALIZACJI PROGRAMU

Klasa I

1. Dział „Stosunki przestrzenne” i cztery następne działy programu stanowią powtórzenie i rozszerzenie odpowiednich treści programu realizowanego w przedszkolu. Okres realizacji tych pięciu działów (orientacyjnie licząc, łącznie około 5 tygodni) należy traktować jako okres przystosowywania się dzieci do warunków szkolnych, sprawdzania ich wiedzy, wyrównywania zauważonych braków i pogłębiania rozumienia realizowanych zagadnień programowych. Ćwiczenia w tym okresie powinny mieć charakter w znacznym stopniu zabawowy; ważniejsza jest ich rola stymulująca i wspierająca, niż osiągnięcie określonej trwałej wiedzy.

2. Ćwiczenia orientacyjne, dotyczące stosunków przestrzennych, stanowią wstęp do geometrii. Np. słowo „wysoko” jest jakościowym (nie ilościowym) stwierdzeniem tego, że odległość rozpatrywanego przedmiotu od ustalonej poziomej płaszczyzny jest duża w porównaniu z analogicznymi odległościami innych przedmiotów. Ćwiczenia orientacyjne mogą mieć miejsce przy objaśnianiu spostrzeżeń robionych w trakcie wykonywania przez dzieci rozmaitych czynności (zwiedzanie szkoły, oglądanie ilustracji, rysowanie, układanie przedmiotów, zabawy ruchowe itp.), jak również przy opowiadaniu o czynnościach wykonywanych uprzednio (np. opis drogi do szkoły) lub przy czynności planowania (np. którądy pójdziemy do parku).

3. Wyodrębnianie i opisywanie cech wielkościowych – to przygotowanie ucznia do mierzenia i porównywania rozmaitych wielkości, przede wszystkim długości od-

cinków (np. określenie „długi” jest jako ściśle wym odpowiednikiem określenia ilościowego typu: 5 m). Ćwiczenia te są okazją do wstępnego kształtowania rozumienia przechodniości pewnych relacji (np. jeżeli kijek brązowy jest tej samej długości co zielony, a zielony tej samej długości co czarny, to nie trzeba przykładać brązowego do czarnego, by stwierdzić, że są równe; podobnie – jeżeli pierwszy kijek jest krótszy od drugiego, a drugi od trzeciego, to pierwszy jest krótszy od trzeciego).

4. Zapoznanie uczniów z figurami geometrycznymi nie może sprowadzić się tylko do percepcji wzrokowej i spostrzegania np., że „to jest kwadrat, a tamto nie”. Należy zorganizować różne zabawy i ćwiczenia (np. układanie mozaik), w czasie których dzieci będą miały okazję do samodzielnego badania własności figur przez obracanie modeli, przykładanie ich do siebie itp. Nie wprowadza się przy tym żadnych specjalnych terminów geometrycznych (poza nazwami samych figur); dzieci mają formułować swe spostrzeżenia własnymi słowami. Niektóre z własności odkrytych przez dzieci będą później przedmiotem bardziej systematycznego nauczania, np. uczniowie mogą stwierdzić, że w kwadracie boki są jednakowo długie, a w prostokącie nie są, mogą liczyć wierzchołki, krawędzie i ściany sześcianu („kostki”).

Warto zorganizować ćwiczenia wymagające komponowania ornamentów (szlaczków itp.) z poznawanych figur (np. przez przesuwanie danej figury), a także zachęcać dzieci do rysowania w domu regularnych, lecz różnorodnych szlaczków, dających okazję do licznych spostrzeżeń geometrycznych.

5. Treści działu „Zbiory” mają być potraktowane propedeutycznie; należy je przedstawiać na prostych, konkretnych przykładach.

6. Przez wyodrębnianie konkretnych zbiorów, których elementy spełniają dany warunek, należy rozumieć np. wyodrębnienie klocków czerwonych przez ułożenie ich w wszystkich wewnątrz pętli, wyodrębnienie zbioru dzieci z danej klasy, których nazwisko zaczyna się na samogłoskę itp.

„Formułowanie warunków, które spełniają elementy danego zbioru” to zadanie odwrotne, np. widząc, jakie przedmioty zostały zaliczone do danego zbioru, uczniowie podają warunek, jaki spełniają elementy tego zbioru (i tylko one).

7. Przydatnymi ćwiczeniami są: rozkładanie klocków logicznych w dwóch zachodzących na siebie pętlach, układanie klocków w tabelkach prostokątnych, w tak zwanych schematach okienkowych i suwanie klocków wzdłuż „dróg” z symbolami cech położonymi względem siebie szeregowo lub równolegle.

Ćwiczenia dotyczące części wspólnej zbiorów w klasie I można ograniczyć do przypadków części wspólnej niepustej, a ćwiczenia dotyczące złączenia zbiorów – do przypadku zbiorów rozłącznych (bez używania nazw „część wspólna”, „zbiory rozłączne”).

8. Dzieci powinny uświadomić sobie przy tym, że zbiory przedmiotów mogą być równoliczne, chociaż np. elementy jednego z nich zajmują więcej miejsca (np. są bardziej rozrzucone).

W trakcie różnorodnych ćwiczeń dzieci powinny zrozumieć, że: 1) dwa zbiory równoliczne z trzecim są równoliczne (przechodniość równoliczności); 2) jeżeli pierwszy zbiór ma więcej elementów niż drugi, to zarazem drugi ma mniej elementów niż pierwszy; 3) jeżeli pierwszy zbiór ma mniej elementów niż drugi, a drugi mniej niż trzeci, to pierwszy ma na pewno mniej elementów niż trzeci (przechodniość nierówności).

9. Porządkowanie danego układu zbiorów według ich liczebności prowadzi do rozumienia miejsca danej liczby pomiędzy innymi.

10. Uczniowie powinni liczyć elementy tego samego zbioru różnymi sposobami (np. od lewej do prawej, od prawej do lewej, potem jeszcze inaczej) co pozwoli im zrozumieć, że wynik liczenia będzie zawsze ten sam.

11. Nauczyciel winien pokazać wzorcowy sposób pisania każdej cyfry i zwracać uwagę na staranność pisania cyfr przez uczniów.

12. Temat „Zero jako liczebność zbioru pustego” można realizować bez używania określenia „zbiór pusty”. Np. pokazuje się dzieciom pudełka, w których kolejno są 3 kredki, 2 kredki, 1 kredka, a w ostatnim pudełku nie ma żadnej. Dzieci otwierają pudełka i mówią, „ile jest kredek?” przy ostatnim pudełku mówią: „zero”. Można też powiedzieć: zero kredek.

13. Związek ten pokazujemy na konkretnych przykładach bez używania specjalnych terminów (takich jak „zbiory rozłączne”); np. mając 3 serwetki zielone i 5 żółtych, łączymy te dwa zbiory razem i pytamy, ile serwetek jest razem?

14. Odejmowanie powinno być wprowadzone jako działanie odwrotne do dodawania najpierw na poziomie konkretnych czynności (np. dołączamy 3 kasztany, potem wykonujemy czynność odwrotną: zabieramy 3 kasztany). Następnie stopniowo kształtujemy rozumienie działań odwrotnych na liczbach, np. tego, że działanie „odjąć 3” jest odwrotne do „dodać 3”.

W nauczaniu początkowym, mówiąc o „działaniach odwrotnych” mamy na myśli wzajemną odwrotność działań typu „dodać 5” i „odjąć 5” (oraz działań typu „pomnożyć przez 5” i „podzielić przez 5”); nie bierzemy natomiast pod uwagę odwracania odejmowania względem drugiej zmiennej (takiego jak przy równaniach typu: $7 - x = 4$).

15. Związek między odejmowaniem liczb a odejmowaniem zbioru i jego podzbioru uczniowie powinni zaobserwować na prostych, konkretnych przykładach, np. mając zbiór 7 owoców i w tym 3 gruszki stwierdzają, że liczba owoców nie będących gruszkami wynosi $7 - 3$ (nie wymaga to używania nazwy „różnica zbiorów”).

16. Tabelki (tzw. tabelki funkcyjne, tabelki działań) oraz grafy strzałkowe – to środki metodyczne służące upogładowieniu i pogłębieniu rozumienia działań arytmetycznych, a także urozmaiceniu ćwiczeń. Należy je wprowadzać stopniowo, a następnie wykorzystywać (z umiarkowaniem) przy wszystkich tematach arytmetycznych.

17. Równość $5 + 0 = 5$ można zilustrować np. pokazując dwa woreczki. W pierwszym jest 5 kulek, drugi jest pusty; ile jest kulek w obu woreczkach razem? Podobnie demonstruje się równość $5 - 0 = 5$ oraz $5 - 5 = 0$.

18. Zadania tekstowe towarzyszą nauce arytmetyki od początku. Najpierw nauczyciel przedstawia takie zadania pogładowo, z ewentualnymi pokazami, i stawia odpowiednie problemy. Później uczniowie stopniowo przyzwyczajają się do czytania gotowych tekstów zadań, do ich analizowania, dostrzegania, co jest dane, a co szukane i jakie są zależności między rozważanymi liczbami.

19. Porównaj uwagi o zadaniach tekstowych w dziale „Konstrukcja i interpretacja programu” (odnoszące się do wszelkich równań w nauczaniu początkowym).

20. Kształtowanie pojęcia sumy i różnicy liczb nie jest pełne, gdy ograniczamy się do aspektu kardynalnego tych działań (tzn. do przykładów typu „ile sztuk” itp.). Konieczne jest powiązanie tych działań z dodawaniem i odejmowaniem rozmaitych

wielkości. Na przykład, można zorganizować ćwiczenia polegające na wyszukiwaniu spośród przygotowanego zestawu klocka, którego długość jest równa sumie długości danych klocek, kreśleniu odcinka, którego długość jest równa sumie długości dwóch danych odcinków, równoważeniu na wadze dwóch ciężarków trzecim itp. W ten sposób wzbogaca się rozumienie pojęcia sumy. Analogiczne ćwiczenia dotyczą odejmowania.

Dział 9 można realizować przed działem 8 (można też je przeplatać).

21. Oś liczbowa wymaga odpowiedniego podejścia metodycznego; główną trudnością dla dzieci jest zrozumienie tego, że liczby na osi przedstawiają końce odcinków jednostkowych odkładanych kolejno od zera; zdarza się, że gdy dziecko rozpatruje np. liczby 0, 1, 2, 3, 4 na osi, to widzi 5 punktów, z czego dwa są skrajne (0 i 4), a trzy – pośrednie (1, 2 i 3), jednak nie rozumie, że 4 to liczba odcinków: od 0 do 1, od 1 do 2, od 2 do 3, od 3 do 4. Duże usługi może oddać podziałka centymetrowa, będąca doskonałym modelem osi liczbowej. Na podziałce mamy zaznaczone zero, co ułatwia wyjaśnianie miejsca tej liczby na osi.

Wprowadzenie osi liczbowej można więc połączyć z pomiarami długości za pomocą obranej przez nauczyciela lub uczniów jednostki miary. Szczególnie nadają się tu klocki Cuisenaire'a (tzw. liczby w kolorach). Jednostką jest długość wybranego klocka (niekoniecznie jednostkowego). Klocki Cuisenaire'a można wykorzystać też przy innych tematach, jako jeden z wielu środków poglądowych.

Oś liczbową wykorzystujemy w trakcie opracowywania pierwszej dziesiątki. Później każdorazowo, gdy rozszerzamy zakres liczbowy (do 20, do 100 itd.), interpretujemy nowo poznane liczby na osi.

22. Równania w klasie I mają służyć lepszemu poznaniu struktury zadań tekstowych i metod ich rozwiązywania, a także pogłębianiu rozumienia związków dodawania z odejmowaniem. Wprowadzenie równań można poprzedzić ćwiczeniami typu $2 + \square = 5$; można też nie używać w ogóle kwadracików i od razu postawić uczniów przed problemem: jak zapisać warunek typu „2 dodać coś równa się 5”. Zapis równania pozwala w nowy sposób przedstawiać związki między składnikami a sumą, np. to, że warunek $x + 4 = 7$ jest równoważny warunkowi $x = 7 - 4$.

23. Symbol x w równaniu nie powinien być traktowany jako nowy znak matematyczny (taki jak $+$, $=$ itd.), lecz jako litera (występująca w niektórych słowach pochodzenia obcego, np. „taxi” czy „ixi”). Prócz litery x można używać innych, np. jeżeli niewiadomą jest liczba cukierków, można ją oznaczyć literą c , pisząc równanie np. $c + 4 = 7$.

24. Rozwiązywanie równań za pomocą czynności na przedmiotach powinno poprzedzać inne metody. Np. równanie $x - 3 = 5$ odpowiadające zadaniu tekstowemu: „Była grupka chłopców; trzech wyszło, pięciu zostało. Ilu ich było na początku?”, można rozwiązywać układając patyczki oznaczające tych uczniów, którzy wyszli i tych, którzy zostali. Taką metodą można też próbować rozwiązywać w klasie I równania najtrudniejszego typu: $7 - x = 4$.

25. Oprócz układania równań do danego zadania tekstowego, bardzo kształcące jest ćwiczenie odwrotne: do danego równania ułożyć zadania tekstowe. Uczniowie mogą nad tym pracować indywidualnie, a następnie porównywać wyniki; okaże się, że do jednego równania można ułożyć wiele zadań tekstowych o różnej treści. Przyczy-

nia się to do rozumienia analogii między takimi zadaniami, a tym samym do kształtowania pojęć ogólniejszych.

W klasie I nie przewiduje się rozwiązywania równań oderwanych od zadań tekstowych lub konkretnych przykładów. W żadnym wypadku nie należy w klasach I–III rozwiązywać równań typowymi metodami algebry szkolnej, mówiąc np. o „przenoszeniu na drugą stronę ze zmianą znaku”.

Aby dzieci intuicyjnie odczuły, co to znaczy, że dana liczba jest rozwiązaniem równania, warto czasem w miejsce niewiadomej w równaniu napisanym na tablicy umieszczać kartki z różnymi liczbami, pytając za każdym razem: „Czy to prawda?”.

26. Układanie i rozwiązywanie równań jest jedną z metod rozwiązywania zadań tekstowych w klasach I–III. Równoległe z wykorzystywaniem równań należy uwzględniać metody arytmetyczne.

27. Grafy stanowią jeden ze środków pomocniczych ułatwiających rozwiązywanie równań pewnych typów. Uczeń może jednak rozwiązywać równanie bez posługiwania się grafami, np. w pamięci.

28. Przy rozszerzaniu numeracji do 20 i do 100 należy zwracać uwagę na poprawne i wyraźne wyrażanie liczebników oraz na zapis cyfrowy liczb (miejsce jedności i miejsce dziesiątek). Ze względów dydaktycznych wskazane jest nieznaczne przekraczanie wymienionego w programie zakresu, np. przy rozszerzaniu zakresu liczb do 20, dzieci powinny zapoznać się z liczbami 21, 22 i kilkoma dalszymi, podobnie przy stu powinny liczyć jeszcze: sto jeden, sto dwa itd. Przyczynia się to m. in. do uświadomienia dzieciom, że nie ma największej liczby naturalnej.

29. Moment wprowadzenia słów „plus” i „minus” pozostawia się do uznania nauczyciela; może to nastąpić już w klasie I, może też być odłożone do klasy II lub III.

30. Zaleca się stosowanie różnorodnych sposobów przekraczania progu dziesiątkowego, m. in. obok podstawowego sposobu $9 + 5 = 9 + 1 + 4$ warto pokazać uczniom sposób $5 + 9 = 5 + 10 - 1$, ilustrując ten sposób poglądowo (np. przez opis płacenia kwoty 5 zł + 9 zł odpowiednimi monetami z wydaniem 1 zł reszty).

Dla pogłębiania rozumienia działań i rozwijania inwencji dzieci warto stosować w klasach I–III rozmaite liczydła planszowe.

31. Wprowadzenie na wiasu w klasie I ma charakter propedeutyczny, ułatwiający m. in. zrozumienie sposobów przekraczania progu dziesiątkowego.

32. Mnożenie to w klasie I temat propedeutyczny. Należy wprowadzać je na bardzo prostych przykładach w zakresie 20. Obliczanie iloczynów sprowadza się do dodawania tego samego składnika, np. $3 \cdot 5 = 5 + 5 + 5$. Trudniejszych pojęciowo przypadków typu $1 \cdot 5$ oraz $0 \cdot 5$ można nie omawiać.

33. Dzielenie polega na szukaniu niewiadomego czynnika, gdy dany jest drugi czynnik i iloczyn. Poznają je dzieci jako mieszczzenie i jako podział. Jeżeli dziecko nie potrafi znaleźć wyniku w pamięci, powinno wykonać odpowiednie manipulacje (np. przy dzieleniu 15 sztuk na części po 5 w każdej, odkłada się kolejno po 5 sztuk i liczy, ile takich części się otrzymało; w przypadku podziału na równe części rozdaje się po 1 sztuce, aż do wyczerpania zbioru).

Na lekcji dotyczącej dzielenia można dać proste zadania z użyciem słowa „połowa” (lecz bez symbolu $\frac{1}{2}$), np. „Kasia miała 8 cukierków. Połowę z nich dała bratu...”

Stanowi to nie tylko przygotowanie do zrozumienia pojęcia ułamka, lecz służy zarazem pogłębianiu rozumienia dzielenia (np. połowa ośmiu może być interpretowana jako 8 dzielone przez 2).

34. Są to tzw. numerycyjne przypadki dodawania i odejmowania, pogłębiające rozumienie zapisu liczby dwucyfrowej.

35. Miary długości, masy i pojemności należy wprowadzać stopniowo, wiążąc je z aktualnym materiałem arytmetycznym. Oto przykładowa kolejność: centymetr przy pierwszej dziesiątce, kilogram i litr przy drugiej, metr i dekagram po rozszerzeniu numeracji do 100. Nie ma potrzeby utrwalania tych pojęć w I klasie. Należy przeprowadzić praktyczne ćwiczenia (lub co najmniej pokaz) ważenia i odmierzenia określonej pojemności (jednostką może być np. pojemność kubka).

Z punktu widzenia fizyki kilogram i dekagram to jednostki masy, podczas gdy ciężar jest siłą, mierzoną w innych jednostkach; zachodzi tu więc rozbieżność między terminologią naukową a mową potoczną. Tym niemniej w klasach I–III zaleca się stosowanie nazw potocznych (słowa „masa” używa się dopiero na lekcjach fizyki w klasach wyższych).

W klasie I można używać skrótów jednostek, jeżeli to jest wygodne, jednak nie wymagając zapamiętywania ich przez dzieci (tzn. nauczyciel każdorazowo je przypomina). Mając dodać np. 7 cm do 5 cm mamy do dyspozycji dwie poprawne formy zapisu: „7 cm + 5 cm = 12 cm” lub „7 + 5 = 12”. Odpowiedź „12 cm”; warto stosować obie te formy.

Klasa II

36. Zbiory – pierwszy powakacyjny temat – to pogłębienie i rozszerzenie materiału realizowanego w klasie I i nadal potraktowanego propedeutycznie.

W klasie II oprócz zbiorów konkretnych przedmiotów wskazane jest rozważanie bardzo prostych przykładów zbiorów, których elementami są liczby (np. zbiór liczb między 4 a 9, zbiór liczb nieparzystych mniejszych od 100).

37. W klasie II należy wprowadzić terminy: „suma”, „składnik”, „różnica” i używać ich w miarę potrzeby. Używanie terminów „odjemna” i „odjemnik” pozostawia się do uznania nauczyciela; można ograniczyć się do zwrotów: „liczba, którą odejmujemy” oraz „liczba, od której odejmujemy”. Moment wprowadzenia słów: „plus”, „minus” – również do uznania nauczyciela.

38. Własności działań uczeń poznaje praktycznie, na konkretnych przykładach (wraz z pogładowym ich uzasadnieniem). Kształcące są zadania, w których zastosowanie przemienności lub innych własności dodawania ułatwia obliczenia; niewskazane jest natomiast kładzenie nacisku na to, by uczniowie stale wymieniali nazwy własności, z których korzystają. Zaleca się używanie terminu „własność”, bardziej zrozumiałego dla dziecka niż „prawo”.

W klasie II nauczyciel może kontynuować proces stopniowego, ostrożnego wprowadzania i stosowania symboli literowych. W klasie I, litera pełniła tylko jedną funkcję: niewiadomej w równaniu. W klasie II i III można użyć liter do skrótowego zapisu danych (na przykład wiedząc, że na stole leżało 5 jabłek i 3 gruszki, można napisać: $j = 5$, $g = 3$; j oznacza wówczas znaną liczbę jabłek, $j + g$ – łączną liczbę jabłek i gruszek) lub – jako symbole dowolnych liczb; pisząc $a + b = b + a$ rozumiemy to w ten sposób, że zamiast liter można podstawić jakiegokolwiek liczby, np.

$a = 7$ i $b = 5$, otrzymując prawdziwą równość $7 + 5 = 5 + 7$. Sposób i zakres stosowania symboli literowych pozostawiony jest do uznania nauczyciela; należy jednak pamiętać, że symbole te mają służyć pogłębianiu rozumienia arytmetyki, a wprowadzanie ich ma charakter propedeutyczny, bez osiagania określonych sprawności.

Podobną, służebną rolę odgrywa rozwiązywanie równań, wypełnianie tabelki oraz stosowanie tzw. drzew, grafów strzałkowych itp.

39. Obok pokazania zazwyczaj stosowanego sposobu $16 + 27 = 16 + 20 + 7 = 36 + 7$ warto zachęcić dzieci do poszukiwania innych sposobów, np. $16 + 27 = 16 + 7 + 20 = 23 + 20$, $16 + 27 = 27 + 16 = 27 + 10 + 6 = 37 + 6$, $16 + 27 = 16 + 30 - 3$ itp.

40. Rozwiązywanie równań typu $53 - x = 26$ jest trudniejsze, bowiem wymaga dwóch kolejnych operacji. Można jednak propedeutycznie wprowadzić takie równania w łatwych przypadkach, np. $9 - x = 2$, $46 - x = 42$, $51 - x = 48$, w których x jest małą liczbą i dzięki temu można sytuację przedstawić poglądowo (na osi liczbowej lub w inny sposób). Równania te odpowiadają zadaniom tekstowym, w których pytamy np. „ile jabłek zjedzono?“, „ile metrów wstążki odcięto?“, a także zadaniom na porównywanie różnicowe z pytaniem „o ile mniej?“.

41. Mnożenie wraz z dzieleniem to centralny temat programu nauczania matematyki w klasie II. Realizację tego tematu rozpoczyna się w klasie I od ćwiczeń przygotowawczych, a kontynuuje się w klasie III i dalszych, jednak na klasę II przypada najważniejsza część procesu formowania się w umyśle dziecka związanych z nim pojęć. W klasie II temat ten został rozbity na dwie części: pierwsza z nich – „Mnożenie i dzielenie liczb jednocyfrowych w zakresie 30” – jest oddzielona w czasie od drugiej: „Mnożenie i dzielenie w zakresie 100”. Ma to na celu rozłożenie nauczania na dłuższy okres, zgodnie z zasadą spiralnego powracania do tego samego tematu, ujmowanego za każdym razem szerzej i głębiej.

42. W programie nie wyodrębniono kolejnych ćwiartek tabliczki mnożenia (głównie po to, by zerwać z tradycją pamięciowego jej nauczania). Zostawia się nauczycielowi więcej swobody w realizacji tego zagadnienia.

43. W klasie II należy wprowadzić terminy: „czynnik”, „iloczyn”, „iloraz”. Można też wprowadzić terminy „dzielna” i „dzielnik”, nie jest to jednak konieczne.

44. Przemienność mnożenia jest szczególnie ważna, stanowi bowiem klucz do zrozumienia faktu, że dwa różne zagadnienia: mieszczanie i podział prowadzą do jednego działania na liczbach: dzielenia. Przemienność mnożenia najłatwiej uzasadnić geometrycznie, licząc na dwa sposoby kratki w prostokącie o wymiarach np. 3 na 5 oraz czynnościowo, np. wkładając do pudełka 3 razy po 5 żetonów i 5 razy po 3 żetony, porównując liczbę żetonów uzyskanych za pierwszym i za drugim razem.

Geometrycznie można też uzasadnić rozdzielność mnożenia względem dodawania; własność ta umożliwiła sprowadzenie mnożenia liczb większych do dodawania iloczynów liczb mniejszych. Przy tej okazji powtarzamy zasady używania nawiasów.

45. W klasie II objaśniamy reguły opuszczania nawiasów w wyrażeniach, w których występują: znak dodawania i znak mnożenia, np. $12 + 4 \cdot 2$ oznacza to samo co $12 + (4 \cdot 2)$. Innymi słowy, gdy nie ma nawiasów, to najpierw mnożymy, a potem dodajemy.

46. Wielokrotności danej liczby to iloczyny tej liczby przez liczby naturalne, np. wielokrotnościami liczby 5 są 0, 5, 10, 15, 20 itd. Początkowo liczbę 0 możemy opuszczać, ograniczając się do liczb 5, 10, 15 itd.; później ją uwzględniamy (zero jako

iloczyn $0 \cdot 5$ jest też wielokrotnością liczby 5). Ćwiczenia dotyczące wielokrotności stanowią powtórzenie mnożenia, a zarazem wprowadzenie do dzielenia i później do pojęcia podzielności, np. liczba naturalna jest podzielna przez 5 wtedy i tylko wtedy, gdy jest wielokrotnością liczby 5.

47. Przykłady dzielenia powinny uwzględniać aspekt mieszczącego i aspekt podziału zarówno w przypadku zagadnień związanych z liczbą sztuk, jak i odnoszących się do wielkości ciągłych, np. długości. Ćwiczenia na mnożenie i dzielenie powinny być różnorodne; m. in. pożądane jest wypełnianie tabelek funkcyjnych, tabelk działań oraz wykorzystywanie grafów strzałkowych.

48. Jest to przygotowanie do porównywania ilorazowego, które systematycznie realizowane będzie w klasie III wraz z odpowiednimi zadaniami tekstowymi. W klasie II zwroty typu „4 razy tyle” przeciwstawić należy poznanym wcześniej zwrotom typu „o 4 więcej” odpowiadającym porównywaniu różnicowemu, tak by uczeń rozróżniał oba pojęcia oraz zapamiętał, jakich zwrotów należy używać.

49. Zamiast $6 \cdot x = 24$ wolno pisać $6x = 24$, jednakże w klasie II i III lepiej stać pisać kropkę między czynnikami. Trudniejsze są równania typu $x : 6 = 4$ (wymagające obliczenia iloczynu $4 \cdot 6$) oraz typu $24 : x = 6$ (wymagające dzielenia $24 : 6$). Równania takie są pomocne przy rozwiązywaniu zadań tekstowych przewidzianych programem klasy II i III (w tym zadań na porównywanie ilorazowe), jednak nauczyciel może odłożyć wprowadzenie tych równań do klasy III lub w ogóle z nich zrezygnować.

50. Wskazane jest tu zorganizowanie ćwiczeń manipulacyjnych przygotowujących dziecko do zrozumienia pewnych własności prostopadłości, np. tego, że cztery kąty proste wypełniają kąt pełny. Można też – nadobowiązkowo – przeprowadzać ćwiczenia na rozpoznawanie kątów prostych, ostrych i rozwartych.

51. Dzięki regularności sieci kwadratowej można wiele powiedzieć o rozpatrywanych figurach bez potrzeby mierzenia kątów lub boków, znikają zatem trudności dydaktyczne związane z niedokładnością pomiaru, zaokrągleniem wyników itp. Pozwala to na formułowanie ciekawych problemów dotyczących przede wszystkim obliczania pól i obwodów prostokątów. W klasie II nie wprowadza się jednak pojęcia pola ani pojęcia obwodu. Ćwiczenia na geoplanie mają charakter przygotowawczy. Dziecko liczy, z ilu kratek (kwadracików jednostkowych) składa się ogród w kształcie prostokąta (narysowany w zeszytach lub wyznaczony przez gumki rozpięte na geoplanie) i jak długi jest płot otaczający ten ogród.

Sieć kwadratowa umożliwia też komponowanie różnych ornamentów przez przesuwanie danej figury, odbicia zwierciadlane lub obroty; jest to temat propedeutyczny, kształtujący rozumienie rozmaitych symetrii – jego zakres pozostawiony jest do uznania nauczyciela.

52. Pamięciowe opanowanie iloczynów liczb jednocyfrowych powinno być poprzedzone zrozumieniem sensu wykonywanych działań i ich własności. Trzeba więc zachęcać uczniów do znajdowania rozmaitych metod obliczania iloczynów (a nie usilnie dążyć tylko do pamięciowego opanowania tabliczki mnożenia) lub do odtwarzania metod zapomnianych. Ważna jest umiejętność sprowadzania obliczenia nieznanego iloczynu do iloczynów znanych (np. iloczynu $6 \cdot 8$ do łatwiejszego $5 \cdot 8$). Oprócz iloczynów liczb jednocyfrowych i iloczynów przez 10 można obliczać łatwe iloczyny typu $3 \cdot 12 = 12 + 12 + 12$.

53. Wskazane jest, by już w klasie II, po znalezieniu rozwiązania zadania teksto-

wego z dwoma działaniami, podjąć czasem z uczniami próbę przedstawienia tego rozwiązania w jednym zapisie, zgodnie ze strukturą zadania (np. w postaci $3 \cdot 7 + 4$, gdzie 3, 7, 4 są liczbami danymi w zadaniu).

54. Dzielenie z resztą omawia się w klasie II propedeutycznie, dla pogłębienia rozumienia dzielenia, na konkretnych przykładach, poświęcając temu tematowi niewiele czasu. Nie wprowadza się przy tym specjalnych symboli. Odpowiadając np. na pytanie, ile tygodni mieści się w 31 dniach? można wielokrotnie dodawać 7 (licząc: 7, 14, 21, 28 i 31–28) bądź wielokrotnie odejmować 7 (licząc: $31 - 7 = 24$, $24 - 7 = 17$ itd.); bądź też posługiwać się tabliczką mnożenia, zapisując wynik w postaci $31 = 4 \cdot 7 + 3$.

55. Zagadnienie podzielności należy poruszyć po raz pierwszy wtedy, gdy nadarzy się odpowiednia okazja przy omawianiu dzielenia; jeżeli wyłoni się na lekcji problem wykonalności dzielenia, niecelowe byłoby odkładanie wyjaśnienia tego do późniejszej, specjalnie na ten temat przeznaczonej lekcji.

W obecnym programie odróżnia się kształtowanie pojęcia podzielności, które jest wcześniejsze, od badania cech podzielności (np. przez 5 lub przez 3), które przypada na klasy III i wyższe.

56. Wprowadzanie ułamków $\frac{1}{2}$ i $\frac{1}{4}$ w klasie II ma charakter propedeutyczny.

Należy kształtować wstępne rozumienie ułamka jako liczby. Celowe więc są ćwiczenia dotyczące miejsca ułamka na osi liczbowej.

57. Pożądane jest wywieszenie na zewnątrz okna klasowego (lub na zewnątrz budynku szkolnego) dużego termometru z łatwą do odczytania skalą. Mimo że program przewiduje wprowadzenie liczb ujemnych dopiero w klasie IV, można w zimie odczytywać ujemne temperatury mówiąc np. „minus trzy stopnie” lub „3 stopnie mrozu” lub „3 stopnie poniżej zera”. Nie dajemy jednak żadnych zadań z działaniami na liczbach ujemnych.

58. Kształcące są zadania dotyczące taryfy pocztowej (opłata za list zwykły, polecony, telegram), w połączeniu z odpowiednią tematyką języka polskiego.

Klasa III

59. Zmiany sumy lub różnicy w zależności od zmiany jednej z liczb w nich występujących – to temat ważny, choć nieraz zaniedbywany. W wyniku różnych ćwiczeń uczeń powinien zrozumieć m. in., że jeżeli jeden składnik sumy pozostanie bez zmiany, a drugi się zwiększy, to suma też się na pewno zwiększy, np. bez obliczania sum można stwierdzić, że $15 + 37 < 17 + 37$ (bo $15 < 17$); niesłuszne byłoby więc wymaganie od uczniów, by wstawiali znak „<” dopiero po wykonaniu dodawania $15 + 37$ i $17 + 37$.

60. Po powtórzeniu własności mnożenia i dzielenia (znanych już z klasy II) uczniowie poznają dalsze własności, w szczególności nowe przypadki rozdzielności oraz łączność mnożenia $a \cdot (b \cdot c) = (a \cdot b) \cdot c$. Zwracamy uczniom uwagę, że przez 0 dzielić nie wolno, jednak uzasadnienie tego odkładamy do klas wyższych.

61. Szczególną uwagę w klasie III należy zwrócić na tabliczkę mnożenia. Pamięciowe jej opanowanie przez uczniów jest niezbędne przy stosowaniu algorytmów mnożenia i dzielenia pisemnego. Od ucznia kończącego klasę III należy wymagać również tego, by w razie zapomnienia jakiegoś iloczynu umiał go szybko obliczyć w pamięci.

62. Badanie podzielności przez 2,5 i 10 powinno uczniów doprowadzić do wniosku, że dla stwierdzenia, czy dana liczba dzieli się przez 2, 5 lub 10, wystarczy znać ostatnią jej cyfrę.

63. Można używać równań typów $x : 5 = 9$ i $56 : x = 8$ (według uznania nauczyciela) jako środka ułatwiającego rozwiązywanie zadań tekstowych, w szczególności zadań na porównywanie ilorazowe. Pomocne jest też wypełnianie tabelki funkcyjnych typu „razy 5”, „podzielić przez 5” i stosowanie grafów strzałkowych.

Wśród zadań na porównywanie ilorazowe zaleca się uwzględnić zadania przygotowujące pojęcie skali (np. pokazanie dwóch rysunków i postawienie pytania typu: „ile razy większy jest...”, tu – bez terminu „skala”).

64. Ważnym tematem w programie klasy III jest dzielenie z resztą (w kontekście mieszczenia i podziału) zarówno dla zagadnień związanych z liczeniem sztuk, jak i z mierzeniem długości, pojemności. Dzieliąc np. 16 przez 3 (w zakresie liczb całkowitych) otrzymujemy w efekcie dwie liczby: tzw. wynik dzielenia 5 (czyli iloraz całkowity) oraz resztę 1. Znaczący to, że mnożąc $3 \cdot 5$ i dodając 1 dostaniemy z powrotem 16, tzn. $16 = 3 \cdot 5 + 1$; w ten sposób sprawdzamy poprawność wykonanego dzielenia z resztą. Warto też użyć wielokrotnego odejmowania: $16 - 3 = 13$, $13 - 3 = 10$, $10 - 3 = 7$ itd.

Dla zapisywania wyników dzielenia z resztą zaleca się tradycyjną (choć nie całkiem poprawną) notację typu $16 : 3 = 5r1$. W podręcznikach można również spotkać specjalny symbol dzielenia całkowitego „ \div ”, np. $16 \div 3 = 5$ lub też $16 \div 3 = 5, r = 1$. Znak \div przypomina, że w omawianym przypadku, gdy od 16 odejmiemy resztę 1 i wykonamy dzielenie przez 3, otrzymamy wynik 5, tzn. $(16 - 1) : 3 = 5$.

W sytuacji, w której wyraźnie jest określone, że należy wyznaczyć iloraz całkowity i resztę, proponuje się wyniki dzielenia z resztą wpisywać do tabelki:

dzielenie z resztą	iloraz całkowity	reszta
16:3	5	1

65. Poznawanie algorytmów dodawania i odejmowania pisemnego jest etapem automatyzacji rachunku, toteż musi być oparte na dobrym rozumieniu tych działań. Trudności oczywiście stopniujemy: najpierw jest dodawanie bez przekroczenia progu, potem z jednym przekroczeniem progu (dziesiątkowego lub setkowego) i na koniec podwójne przekroczenie progu. Uczniowie mogą przy tym początkowo pisać małe, pomocnicze cyferki oznaczające np. ile dziesiątek otrzymało się z dodawania jedności; należy na to pozwolić, dopóki pisanie takich cyferek jest im potrzebne.

66. Geometria w klasie III ma inny charakter niż w klasie II; pojawia się nowe pojęcie: linii prostej, abstrakcyjnej. Oczywiście proces kształtowania tego pojęcia trwa wiele lat. Należy jednak wykonać pewną liczbę ćwiczeń związanych m. in. z celowaniem.

67. Pojęcie równoległości (prostych, odcinków lub ścian) należy kształtować wykorzystując rozmaite sytuacje konkretne: stałą odległość punktów jednej prostej od punktów drugiej prostej (tak jak w modelu drabiny), przesuwanie odcinków na sieci kwadratowej, przesuwanie ekierki wzdłuż linijki itp. Ważnym ćwiczeniem jest przesuw-

wanie równoległe figur na sieci kwadratowej, np. daną figurę przesuwa się o 3 kratki w górę i 4 kratki w prawo.

68. Zadania związane z obwodami wielokątów powinny polegać zarówno na pomiarach odcinków łamanej i dodawaniu ich długości, jak i na ćwiczeniach rachunkowych, m. in. na sieci kwadratowej. Obok zadań na obliczanie obwodu prostokąta przy danych bokach należy też rozwiązywać zadania odwrotne: obliczanie boku prostokąta, gdy dany jest drugi bok i obwód, obliczanie boku kwadratu, gdy dany jest obwód.

69. W klasie III nie przewiduje się wprowadzania nazwy „potęga liczby” ani zapisu potęg. Wskazane jest jednak wykonanie ćwiczeń (w ramach utrwalania umiejętności mnożenia) polegających na obliczeniu iloczynów typu $2 \cdot 2 \cdot 2 \cdot 2 \cdot 2$ itd. Warto np. urządzać konkursy: kto potrafi wyliczyć bez pomyłki jak najwięcej takich liczb; początek jest łatwy: 2, 4, 8, 16 itd., później jest coraz trudniej.

70. Dla lepszego zrozumienia przez uczniów struktury zadania tekstowego powinni oni, od czasu do czasu, po znalezieniu rozwiązania starać się zapisać je w postaci jednej formuły z użyciem danych w zadaniu liczb, dobierając odpowiednio znaki działań i ewentualne nawiasy (przy trudniejszym zadaniu nauczyciel może pokazać, jak użyć nawiasu kwadratowego). Nie należy jednak wymagać, by uczniowie rozwiązanie każdego zadania mieli ujmować w jednym zapisie.

71. Równania typu $3 \cdot x + 7 = 37$ oraz $5 \cdot x - 2 = 18$ służą jako sposób przy rozwiązywaniu złożonych zadań tekstowych. Szczególnie pomocne przy rozwiązaniu takich równań są grafy strzałkowe.

Oprócz zadań tekstowych o dwóch działaniach można rozwiązywać nietrudne zadania o większej liczbie działań.

72. Po okresie poznawania różnych metod obliczania iloczynów uczeń klasy III poznaje algorytm mnożenia pisemnego przez liczby jednocyfrowe i dwucyfrowe, będący ściśle określonym sposobem postępowania.

73. Algorytm dzielenia pisemnego jest dla dziecka szczególnie trudny. Pomocne może być przedstawienie danego dzielenia w postaci zagadnienia podzielenia odpowiedniej kwoty (np. 843 zł podzielić równo między 3 osoby). Można to zrobić posługując się umownymi pieniędzmi (najpierw 8 setek podzielić między 3 osoby, dając każdej po dwie setki, dwie jeszcze zostają itd.); interpretujemy następnie każdy krok w danym algorytmie.

74. Dzieci poznają początkowo ułamki o niewielkich mianownikach (do 10) na różnych konkretnych przykładach (np. $\frac{2}{3}$ godziny to 40 minut). Stopniowo w klasie III i IV ułamek staje się dla uczniów samodzielną liczbą. Przyczynia się do tego m. in. szukanie miejsca danego ułamka na osi liczbowej, a to z kolei wiąże się z wykonywaniem praktycznych pomiarów.

W klasie III uczniowie próbują porównywać ułamki w najprostszych sytuacjach, np. $\frac{1}{3} < \frac{1}{2}$. Uczeń przekonuje się też, że pewne ułamki są równe, np. $\frac{1}{2} = \frac{2}{4}$, bo np.

2 ćwiartki masła po $\frac{1}{4}$ kg to $\frac{1}{2}$ kg masła.

W klasie III mamy również propedeutykę dodawania i odejmowania ułamków.

Wykorzystując rozmaite modele i konkretne sytuacje, uczniowie dochodzą do wniosku, że np. $\frac{1}{4} + \frac{1}{2} = \frac{3}{4}$. Mogą też poznać proste przypadki dodawania ułamków mieszanych, np. $2\frac{1}{2} + 3\frac{1}{2} = 2 + \frac{1}{2} + 3 + \frac{1}{2} = 6$. Pomocna może się tu okazać zamiana jednostek: $2\frac{1}{2} \text{ cm} + 3\frac{1}{2} \text{ cm} = 25 \text{ mm} + 35 \text{ mm} = 60 \text{ mm} = 6 \text{ cm}$. Warto też ilustrować dodawanie za pomocą odpowiednio przyłożonych linijek z podziałką ułamkową.

Nauczyciel może poza tym rozważać w klasie III proste przykłady ułamków większych od 1 (np. $\frac{5}{2}, \frac{7}{4}$) i pokazać, jak zamienia się je na ułamki mieszane.

Dzieląc liczby naturalne dziecko uczy się wyodrębniania części całkowitej, np. dzieląc 7 przez 3 otrzymuje wynik 2 i resztę 1; zatem dzieląc np. 7 m sznurka na 3 równe części otrzymuje części o długości $2\frac{1}{3}$ m każda.

75. Ułamek dziesiętny jest dla ucznia początkowo innym zapisem wyrażenia dwumianowego, np. $3,4 \text{ cm} = 3 \text{ cm } 4 \text{ mm} = 34 \text{ mm}$. W klasach wyższych uczeń będzie traktować ułamek dziesiętny jako osobną liczbę, która ma swe miejsce na osi i którą można przedstawić jako ułamek zwykły, np. $0,5 = \frac{1}{2}$ lub $1,7 = 1\frac{7}{10}$. W klasie III natomiast nie przewiduje się omawiania ułamków dziesiętnych oderwanych od miana (m, kg, zł itd.).

Zaznaczanie ułamków dziesiętnych na osi liczbowej uzależnione jest od dysponowania przez nauczyciela odpowiednimi pomocami. Może on także wykonać bardzo proste przykłady równości typu $2,50 \text{ m} = 2\frac{1}{2} \text{ m}$, a także ćwiczenia na dodawanie i odejmowanie ułamków dziesiętnych połączone z odpowiednimi rachunkami na liczbach dwumianowych.

76. Jako temat nadobowiązkowy nauczyciel może w klasie III zorganizować ćwiczenia związane z przedstawieniem liczb w systemach niedziesiątkowych.

77. W klasie III uczeń poznaje liczby do miliona. Powinien być przy tym przekonany, że można by także wyliczać liczby jeszcze większe, np. 2 miliony, 10 milionów, 100 milionów itd. Praktycznie biorąc, na tym kończy się proces rozszerzania zakresu liczbowego na coraz większe liczby. Uczeń poznaje też zasady dziesiątkowego systemu pozycyjnego.

78. W klasie III nie przewiduje się wykonywania obliczeń w zakresie miliona poza tymi, które pogłębiają rozumienie zapisu pozycyjnego, np. $450\,000 + 372 = 450\,372$, $2 \cdot 100\,000 = 200\,000$ itd.

79. W ramach tego tematu można wykonywać zadania związane z opłatami za usługi pocztowe, telegraficzne i telefoniczne, łącząc to np. z omawianiem pracy pocztu lub z ćwiczeniami na krótkie, oszczędne redagowanie treści telegramu.

80. Warto rozwiązywać zadania dotyczące rozkładów jazdy pociągów, autobusów itp. (np. odchodzących z danej miejscowości), powiązane z materiałem innych przedmiotów lub ze sprawami znanymi dzieciom z życia codziennego.

ŚRODOWISKO SPOŁECZNO-PRZYRODNICZE

CELE KSZTAŁCENIA I WYCHOWANIA

Głównym celem przedmiotu środowisko społeczno-przyrodnicze jest: zapoznanie dziecka z życiem i pracą ludzi, ukazanie różnorodności zjawisk świata przyrody, rozwijanie zdolności poznawczych i umiejętności działania, kształtowanie orientacji w terenie, wyrobienie określonych postaw i umiejętności w kontaktach z ludźmi i w obcowaniu z przyrodą.

Realizacja treści przedmiotu ma na celu

1. Zapoznanie:

- z życiem społecznym klasy, szkoły, miejscowości, kraju;
- z zasadami organizacji życia społecznego, pracą ludzką, rolami społecznymi;
- z życiem na wsi i w mieście, z dorobkiem najbliższej okolicy, województwa, kraju, z niektórymi formami działalności gospodarczej człowieka;
- z tradycjami, wydarzeniami historycznymi, elementami kultury materialnej;
- z różnorodnością świata roślin i zwierząt, budową niektórych roślin i zwierząt, rozwojem, warunkami i trybem ich życia;
- z niektórymi środowiskami przyrodniczymi;
- z elementarnymi faktami przyrodniczymi dotyczącymi własności materii i zjawisk;
- z przepisami bezpieczeństwa i zasadami higieny.

2. Kształcenie umiejętności umysłowych i praktycznych przez:

- rozwijanie zdolności poznawczych (dokonywanie analizy i syntezy, porównywanie, klasyfikowanie, abstrahowanie i uogólnianie, wnioskowanie, wykrywanie zależności przyczynowo-skutkowych oraz związków czasowych, funkcjonalnych i in.);
- dokonywanie obserwacji;
- kształtowanie wyobrażeń przestrzennych wielkości obiektów, odległości między nimi i wzajemnego ich usytuowania;
- kształtowanie postawy badawczej (wykonywanie doświadczeń i prostych eksperymentów);
- posługiwanie się prostymi narzędziami, przyrządami pomiarowymi i urządzeniami technicznymi;
- uczenie właściwego zachowania się w sytuacjach wymagających kontaktów społecznych;

- tworzenie nawyków przestrzegania przepisów ruchu drogowego, zasad bezpieczeństwa i higieny;
- prowadzenie prac pielęgnacyjnych i hodowlanych.

3. Kształtowanie społecznie pożądanych postaw przez:

- budzenie przywiązania do miejsca zamieszkania i kraju ojczystego, kształtowanie patriotyzmu;
- ukazywanie wartości pracy ludzkiej, budzenie szacunku do pracy, przyzwyczajanie do gospodarności i poszanowania wytworów pracy;
- budzenie zainteresowań przyrodniczych;
- kształtowanie więzi emocjonalnej z przyrodą, wrażliwości na jej piękno, uczenie poszanowania przyrody;
- uświadamianie roli człowieka w przekształcaniu środowiska;
- wdrażanie do przestrzegania norm społecznych, kształtowanie kultury współzycia.

W wyniku oddziaływań dydaktyczno-wychowawczych po trzyletnim okresie nauczania uczeń powinien:

- znać położenie i warunki naturalne swojej miejscowości, okolicy, w nich: formy terenu, elementy przyrody, charakterystyczne budownictwo, folklor, zabytki, pomniki, miejsca pamięci narodowej, przeszłość, teraźniejszość i perspektywy rozwoju miejscowości, najważniejsze zakłady pracy, instytucje, działacze społecznych, typowe zajęcia ludności;
- znać rolę Warszawy jako stolicy;
- umieć podać przykłady najważniejszych zabytków i pamiątek narodowych, dużych ośrodków przemysłowych i rolniczych;
- umieć wskazać na mapie granice Polski, główne miasta i rzeki;
- określać typowe krajobrazy występujące w Polsce;
- posiadać umiejętność czytania prostych planów, określania głównych kierunków na mapie i wykazać znajomość znaków kartograficznych;
- orientować się w działalności władz terenowych;
- orientować się, jakie są najważniejsze bogactwa naturalne Polski i najważniejsze gałęzie gospodarki narodowej;
- orientować się w różnorodności folkloru;
- umieć orientować się w terenie według Słońca i kompasu, wyznaczać kierunki za pomocą cienia, określać kierunek wiatru, odczytywać temperaturę powietrza i wody, rozpoznawać rodzaje chmur i opadów;
- umieć charakteryzować typowe zajęcia ludności w miejscu zamieszkania, porównywać pracę ludzi na wsi i w mieście;
- orientować się, na czym polega praca ludzi różnych zawodów;
- wiedzieć, na czym polega praca zawodowa rodziców;
- wiedzieć, że praca ludzka, warunki i wytwory tej pracy w przeszłości były inne niż obecnie, umieć podać przykłady;
- umieć obserwować obiekty i zjawiska przyrody, analizować je, opisywać i nazywać, a niektóre wyjaśniać;
- rozpoznawać najczęściej spotykane gatunki roślin i zwierząt w poznanych zbiorowiskach;
- charakteryzować najogólniej budowę poznanych roślin i zwierząt, tryb i warunki ich życia;

- umieć dostrzegać związki przyczynowo-skutkowe w przyrodzie, charakteryzować zmiany zachodzące w przyrodzie w różnych porach roku;
- wyróżniać jadalne części roślin;
- umieć określać typ lasu, wyróżniać warstwy lasu, wiedzieć, na czym polega gospodarstwo i zdrowotne znaczenie lasu;
- rozróżniać wybrane gatunki roślin i zwierząt podlegających ochronie;
- orientować się w różnorodności świata roślinnego i zwierzęcego i współzależnościach zachodzących między nimi;
- znać życie niektórych środowisk, jak: pole, las, łąka, sad;
- opanować umiejętność wykonywania najprostszych prac na działce szkolnej i zabiegów pielęgnacyjnych w hodowli roślin i zwierząt;
- znać podstawowe znaki drogowe i przepisy bezpieczeństwa w ruchu drogowym oraz mieć wdrożony nawyk ich przestrzegania;
- znać zasady zachowania się w środkach komunikacji;
- znać i przestrzegać zasady bezpieczeństwa przeciwpożarowego;
- mieć wdrożone nawyki przestrzegania higieny osobistej i otoczenia, dbania o estetykę otoczenia;
- mieć poczucie przynależności narodowej;
- być przekonanym, że praca jest obowiązkiem każdego człowieka i każda praca jest godna szacunku;
- umieć szanować wytwory pracy ludzkiej;
- postępować zgodnie z podstawowymi zasadami współżycia i współdziałania w kontaktach społecznych;
- umieć zachowywać się kulturalnie w każdych okolicznościach;
- nie niszczyć i nie pozwalać innym niszczyć przyrody.

TREŚCI KSZTAŁCENIA I WYCHOWANIA

KLASA I

1. W klasie i w szkole

Klasa lekcyjna jako miejsce nauki. Wielkość klasy i jej wygląd. Meble i urządzenia, przybory szkolne.

Nasza szkoła. Wygląd budynku i otoczenia. Pomieszczenia i ich przeznaczenie. Urządzenia sanitarne i sposób ich użytkowania.

Organizacja życia w klasie i w szkole. Przestrzeganie przepisów bezpieczeństwa i higieny. Zachowanie się ucznia na wypadek pożaru lub innego zagrożenia.

Pracownicy szkoły. Podstawowe czynności wykonywane przez osoby pracujące w szkole. Zachowanie się wobec pracowników szkoły.

Rośliny ozdobne w klasie i w szkole. Rozpoznawanie roślin. Czynniki warunkujące rozwój roślin: światło, powietrze, odpowiednia temperatura, wilgotność.

Obserwacje, ćwiczenia, wycieczki¹⁾

1. Ćwiczenie właściwego poruszania się w budynku szkolnym oraz w przestrzeganiu przepisów bezpieczeństwa i higieny pracy szkolnej.
2. Ćwiczenia w ocenie „na oko” i pomiar (szacunkowo i krokami) odległości w klasie i w szkole.
3. Ćwiczenia w zachowaniu właściwej postawy podczas siedzenia i chodzenia, noszenia tornistra (projekcja filmów i przezroczy).
4. Spotkanie z niektórymi pracownikami szkoły, np. z dyrektorem, sekretarką, bibliotekarką, woźną, lekarzem, pielęgniarką.
5. Doświadczenia wykazujące, gdzie znajduje się powietrze.
6. Porównywanie temperatury powietrza w klasie i na dworze, doświadczenia pokazujące wymianę powietrza w klasie podczas wietrzenia.
7. Pielęgnacja roślin ozdobnych w klasie. Doświadczenia wykazujące wpływ różnych czynników na ich rozwój.

2. Droga do szkoły

Droga dziecka z domu do szkoły i z powrotem, odległości.

Droga: jezdnia, pobocze, chodnik.

Dojazdy środkami komunikacji, zachowanie się w nich.

Przepisy i zasady zachowania się na drogach. Zachowanie się na drodze w terenie zabudowanym i nie zabudowanym, na przejściach dla pieszych. Konieczność zachowania szczególnej ostrożności w czasie poruszania się po drogach w niesprzyjających warunkach atmosferycznych (mgła, opady, zamiecie śnieżne, gołoledź). Niebezpieczeństwa zabaw w pobliżu jezdni. Pięć zasad przechodzenia przez jezdnię. Droga hamowania pojazdów. Przekraczanie skrzyżowań i przejazdów kolejowych.

Obserwacje, ćwiczenia, wycieczki

1. Mierzenie długości drogi (szacunkowo, krokami). Szkicowanie drogi z domu do szkoły.
2. Obserwacja ruchu kołowego i pieszego na drogach, drogi hamowania pojazdów.
3. Badanie długości drogi hamowania pojazdów — zabawek mechanicznych (w zależności od prędkości i nawierzchni).
4. Praktyczna nauka przechodzenia przez jezdnię, przekraczania skrzyżowań, chodzenia jezdnią bez chodnika, ćwiczenia w reagowaniu na sygnały: akustyczne, świetlne.
5. Ćwiczenia, jak należy zachowywać się w środkach lokomocji i na przystankach.
6. Projekcja filmów i przezroczy ilustrujących zasady ruchu pieszych oraz skutki nieprzestrzegania tych zasad.

3. Życie i praca w domu

Struktura rodziny, wiek jej członków. Organizacja życia w rodzinie.

Mieszkanie jako miejsce pracy i wypoczynku. Wnętrze mieszkania i jego wyposażenie. Funkcje pomieszczeń i ich estetyka. Kącik ucznia — jego zagospodarowanie. Rośliny ozdobne.

¹⁾ „Obserwacje, ćwiczenia, wycieczki” nie stanowią odrębnych działów programu, są to najważniejsze sposoby realizacji celów i treści przedmiotu środowisko społeczno-przyrodnicze.

Urządzenia techniczne używane w domu. Zasady bezpieczeństwa przy korzystaniu z urządzeń elektrycznych i gazowych.

Dawne i dzisiejsze sposoby oświetlania mieszkań.

Higiena osobista ucznia. Czystość odzieży i obuwia. Ubieranie się w zależności od pory roku.

Odżywianie się ucznia. Różnorodność pokarmów. Właściwe przechowywanie i oszczędne gospodarowanie produktami żywnościowymi.

Zwierzęta domowe: kot, pies i inne. Budowa, tryb życia, sposób odżywiania. Opieka nad zwierzętami hodowanymi w domu.

Obserwacje, ćwiczenia, wycieczki

1. Ćwiczenia w orientacji czasowej, na przykładzie wieku członków rodziny.
2. Porównywanie rozkładu zajęć członków rodziny w ciągu dnia. Sporządzanie planu dnia ucznia.
3. Obserwacja wyposażenia mieszkania i wykonanie szkicu jednego z pomieszczeń.
4. Ćwiczenia w rozpoznawaniu przedmiotów używanych w domu, ze względu na rodzaj materiału (drewno, metal, szkło, papier itp.).
5. Ćwiczenia w obsłudze niektórych urządzeń technicznych.
6. Doświadczenie z oświetleniem za pomocą łuczywa, świecy i lampy naftowej. Porównanie z oświetleniem elektrycznym.
7. Projekcja filmów dotyczących higieny osobistej.
8. Doświadczenia ukazujące, że odzież chroni od utraty ciepła i porównanie z przystosowaniem się zwierząt do warunków środowiska.
9. Badanie właściwości niektórych produktów spożywczych za pomocą zmysłów.

4. W ogrodzie szkolnym, wokół domu, w parku

Rośliny: drzewa, krzewy; rośliny zielne. Rośliny ozdobne.

Zwierzęta: owady, ptaki, ssaki. Właściwy stosunek do zwierząt. Dokarmianie w okresie zimy.

Zmiany zachodzące w przyrodzie w różnych porach roku. Warunki życia roślin i zwierząt.

Park jako miejsce wypoczynku ludzi. Troska mieszkańców o wygląd parków, terenów zielonych i ogródków wokół domów. Ochrona zieleni w parkach, osiedlach, wokół szkoły i domów.

Obserwacje, ćwiczenia, wycieczki

1. Obserwacja drzew, krzewów, roślin zielnych i rozpoznawanie ich po cechach charakterystycznych, np. kwiatach, owocach, liściach.
2. Obserwacja rozwoju roślin w ogrodzie szkolnym, w zależności od różnych warunków.
3. Prace pielęgnacyjne przy uprawie roślin na działce szkolnej: spulchnianie gleby, sianie, sadzenie, podlewanie, prace porządkowe. Stosowanie najprostszych narzędzi ogrodniczych i ich konserwacja.
4. Obserwacja niektórych zmian zachodzących w przyrodzie w różnych porach roku, np. opadania liści jesienią, opadów w postaci deszczu i śniegu, zamarzania wody, topnienia śniegu i lodu, rozwoju roślin.

5. Obserwacja rozwoju paków wczesną wiosną oraz przyrostu drzew i krzewów.
6. Obserwacja zwierząt żyjących w parku i w ogrodzie. Organizowanie dokarmiania zwierząt zimą.

5. Nasza miejscowość

Nasze miasto lub wieś. Nazwa miejscowości. Adres zamieszkania. Domy mieszkalne, ulice, zieleń, wody. Ośrodki kultury i obiekty sportowo-wypoczynkowe.

Przeszłość miejscowości. Zabytki i ich historia. Miejsca Pamięci Narodowej. Ludzie zasłużeni dla danej miejscowości.

Ludność i jej zajęcia. Praca zawodowa rodziców. Typowe zawody mieszkańców.

W sklepie. Rodzaje sklepów. Praca sprzedawcy. Zachowanie się w sklepie.

Opieka lekarska. Placówki służby zdrowia. Praca lekarza i pielęgniarki.

Milicja Obywatelska. Praca funkcjonariusza MO. Pomoc społeczeństwa w utrzymaniu bezpieczeństwa i porządku publicznego w mieście i na wsi.

Ochrona przeciwpożarowa. Straż pożarna. Sprzęt przeciwpożarowy. Przyczyny pożarów. Zapobieganie pożarom. Zachowanie ostrożności przy korzystaniu z ognia.

Usługi dla ludności, np. u krawca, fryzjera, szewca, stolarza, w warsztacie mechanicznym.

Obserwacje, ćwiczenia, wycieczki

1. Zwiedzanie swojej miejscowości. Obserwacja budynków i dróg, wód i szaty roślinnej. Porównywanie budynków najstarszych i najnowszych.
2. Ćwiczenia w określaniu położenia obiektów względem siebie, w rzeczywistości i na szkicu sytuacyjnym — planie miejscowości.
3. Wycieczka do: sklepu, wybranego zakładu usługowego, budynku straży pożarnej, biblioteki. Obserwacja pracy ludzi, ich umiejętności, narzędzi, maszyn i urządzeń.
4. Ćwiczenie w nawiązywaniu kontaktów z ludźmi.
5. Doświadczenia ukazujące łatwopalność niektórych materiałów i sposoby ich gaszenia.
6. Projekcja filmów lub przeźroczy na temat przyczyn i skutków pożarów oraz zapobiegania pożarom.

KLASA II

1. Pory dnia i roku, obserwacja pogody

Zmiany położenia Słońca w ciągu dnia na sklepieniu nieba. Wschód, południe, zachód. Dzień i noc.

Widnokrąg. Główne kierunki, ich wyznaczenie.

Pogoda i jej elementy. Temperatura powietrza i jej pomiar. Wiatr jako ruch powietrza, kierunki wiatru. Powstawanie i rodzaje chmur: warstwowe, kłębiaste, pierzaste. Rodzaj opadów: deszcz, szron, szadź, śnieg, grad, mgła, rosa. Burza. Obserwacje pogody. Telewizyjne i radiowe komunikaty o pogodzie.

Pory roku. Zmiany długości dnia i nocy w ciągu roku. Temperatura latem i zimą. Zmiany pogody w ciągu roku.

Zjawiska towarzyszące zmianom pór roku. Warunki życia roślin i zwierząt w różnych porach roku, niektóre przystosowania, np. opadanie liści z drzew, zasypianie zwierząt na zimę, sezonowe wędrówki ptaków (kierunki przylotów i odlotów).

Zachowanie się ludzi w zależności od warunków pogody.

Zabezpieczanie mieszkań przed utratą ciepła.

Obserwacje, ćwiczenia, wycieczki

1. Doświadczenia wykazujące zmiany kierunków i długości cienia w zależności od położenia źródła światła.
2. Obserwacja zmian długości i kierunku cienia różnych obiektów w ciągu dnia.
3. Ćwiczenia w wyznaczaniu kierunków w terenie, za pomocą Słońca i kompasu.
4. Długoterminowa obserwacja pogody, prowadzenie obrazkowego kalendarza pogody (pożądane terminy obserwacji: 2 tygodnie w październiku, 1 tydzień w styczniu lub lutym oraz 1 tydzień w kwietniu lub maju).
5. Doświadczenie ukazujące parowanie wody i skraplanie pary wodnej.
6. Obserwacja fenologiczna życia 1—3 wybranych roślin i zwierząt.

2. W gospodarstwie ogrodniczym

Rośliny warzywne. Części nadziemne i podziemne roślin: korzeń, łodyga, liście, kwiaty, owoce.

Jadalne części roślin warzywnych i sposoby ich wykorzystania w odżywianiu się ludzi. Wartości odżywcze warzyw.

Warunki życia roślin: powietrze, temperatura, wilgotność. Gleba i jej znaczenie w życiu roślin, uprawa gleby.

Chwasty i ich zwalczanie.

Zwierzęta żyjące w ogrodach warzywnych. Zwierzęta pożyteczne. Zwalczanie szkodników.

Praca ogrodnika i jej znaczenie. Sezonowe prace w ogrodzie warzywnym. Narzędzia ogrodnicze, ich wykorzystywanie i konieczność konserwacji.

Uprawy w szklarni. Zbiory i przechowywanie różnych warzyw. Transport warzyw ze wsi do miasta. Rodzaje przetworów.

Obserwacje, ćwiczenia, wycieczki

1. Rozpoznawanie najczęściej spotykanych warzyw, grupowanie ich według jadalnych części.
2. Wycieczka do gospodarstwa ogrodniczego. Obserwacja roślin i pracy ogrodnika, zapoznanie się z narzędziami i maszynami.
3. Zajęcia praktyczne uczniów w ogrodzie szkolnym przy uprawie warzyw, wytyczanie zagonów pod uprawę, siew lub sadzenie wybranych warzyw, podlewanie, pielnie, spulchnianie gleby, nawożenie.
4. Obserwacja tempa rozwoju chwastów w stosunku do roślin uprawnych.
5. Zbiór wyhodowanych warzyw. Bezpośrednie wykorzystanie niektórych warzyw, np. rzodkiewek, pomidorów, ogórków.
6. Obserwacja rozwoju rośliny od nasienia do nasienia.

3. W sadzie

Drzewa i krzewy owocowe. Sad wiosną. Kwitnienie drzew i krzewów. Budowa kwiatu, zapylanie. Udział owadów w zapylaniu. Powstawanie owoców.

Zwierzęta w sadzie — pożyteczne, szkodniki.

Praca w sadzie: zakładanie sadu, pielęgnacja sadu, uprawa gleby.

Sad jesienią. Zbiór owoców, znaczenie owoców w prawidłowym odżywianiu, higiena ich spożywania.

Przechowywanie i przetwarzanie owoców.

Obserwacje, ćwiczenia, wycieczki

1. Obserwacja sadu i pracy w sadzie. Rozpoznawanie drzew i krzewów owocowych po liściach, kwiatach, owocach i pokroju.
2. Obserwacja budowy kwiatu czereśni lub gruszy. Wyróżnianie kielicha, płatków korony, pręcików i słupka za pomocą lupy.
3. Obserwacja zachowania się pszczoł na kwiatach drzew owocowych.
4. Doświadczenie pokazujące wpływ zapylania kwiatów przez owady na powstawanie zawiązków owoców.
5. Obserwacja owadów szkodników w sadzie i szkód przez nie wyrządzonych.
6. Obserwacja życia ptaków w sadzie.
7. Obserwacja procesu produkcji przetworów owocowych (wycieczka lub film).

4. Na łące

Roślinność łąk. Budowa traw.

Zwierzęta żyjące na łące, np. motyle, świerszcze, żaby, bociany, krety.

Uprawa i wykorzystanie łąk, sianokosy, wypas bydła.

Obserwacje, ćwiczenia, wycieczki

1. Obserwacja różnorodnych roślin łąkowych i budowy traw.
2. Obserwacja zwierząt żyjących na łące, słuchanie głosów świerszczy, trzmieli, żab i innych zwierząt.
3. Porównywanie różnorodnej roślinności łąk z jednorodną roślinnością pola uprawnego.

5. W gospodarstwie hodowlanym

Ptaki hodowane w Polsce. Charakterystyka budowy ptaków, przystosowania do różnych sposobów poruszania się i odżywiania. Rozmnażanie — jajorodność.

Ssaki hodowane w Polsce. Charakterystyka budowy ssaków, przystosowania do różnego trybu życia i sposobu odżywiania się. Rozmnażanie — żyworodność.

Praca hodowców i lekarzy weterynarii. Troska o zdrowie i rozwój inwentarza. Budynki inwentarskie. Żywnienie zwierząt. Mechanizacja prac hodowlanych.

Znaczenie hodowli zwierząt. Produkty spożywcze: jaja, mięso, mleko. Higiena ich przechowywania i spożywania.

Surowce przemysłowe pochodzenia zwierzęcego, np. wełna, skóra.

Transport i przetwórstwo surowców pochodzenia zwierzęcego.

Obserwacje, ćwiczenia, wycieczki

1. Obserwacja budowy ciała i życia ptaków hodowlanych, zestawienie charakterystycznych cech.
2. Obserwacja budowy ciała i życia ssaków, zestawienie charakterystycznych cech. Porównanie ssaków z ptakami.
3. Obserwacja procesu przetwarzania surowców pochodzenia zwierzęcego.

6. Najbliższe okolice

Nazwy najbliższych wsi i miast, ich położenie w stosunku do naszej miejscowości.

Kierunki na planie miejscowości i najbliższej okolicy.

Życie ludzi na wsi i w mieście.

Współpraca miasta ze wsią.

Praca ludzi w mieście: praca w zakładach przemysłowych, urzędach, w zakładach usługowych, handlu, w instytucjach kulturalno-społecznych itp.

Praca ludzi na wsi: rolnictwo, hodowla, sadownictwo, ogrodnictwo, zawody związane z mechanizacją rolnictwa, usługi.

Zawody spotykane zarówno na wsi, jak i w mieście: lekarza, nauczyciela, krawca i inne.

W urzędzie pocztowym.

Różnice w wyglądzie miasta i wsi. Budownictwo na wsi i w mieście. Charakterystyczne budynki i ich funkcje na wsi i w mieście. Osiedla mieszkaniowe, budynki użyteczności publicznej na wsi i w mieście.

Drogi w mieście i na wsi, ich znaczenie, konserwacja.

Zachowanie się w ruchu drogowym na wsi i w mieście. Utrwalanie znajomości pięciu zasad przechodzenia przez jezdnię, zasad prawidłowego poruszania się po drogach. Rodzaje znaków drogowych: ostrzegawcze, nakazu, zakazu, informacyjne. Zasady poruszania się po drogach pojedynczo i w grupie, po chodniku i po jezdni. Obowiązek chodzenia w terenie nie zabudowanym lewą stroną jezdni.

Władze terenowe gminy, dzielnicy. Troska władz i mieszkańców o poprawę warunków życia, o wygląd miast i wsi.

Charakterystyka najbliższej okolicy: elementy krajobrazu (rzeźba terenu, szata roślinna, budownictwo), folklor, zajęcia ludności specyficzne dla okolicy, zabytki i nowe obiekty. Przeszłość i perspektywy rozwoju okolicy.

Obserwacje, ćwiczenia, wycieczki

1. Ćwiczenia w posługiwaniu się kierunkami w terenie i na planie.
2. Porównywanie wyglądu miasta i wsi: budownictwo, przemysł, usługi, przyroda.
3. Poznawanie zabytków i miejsc wydarzeń historycznych.
4. Ćwiczenia w poruszaniu się po drogach, w przekraczaniu jezdni, w przechodzeniu na skrzyżowaniach, w reagowaniu na znaki i sygnały ruchu regulowanego.
5. Ćwiczenia w ruchu drogowym z zastosowaniem znaków drogowych.
6. Ćwiczenia w przechodzeniu przez jezdnię w warunkach nasilonego ruchu drogowego w mieście i na wsi.
7. Obserwacja form terenu charakterystycznych dla danej okolicy.
8. Obserwacja szaty roślinnej oraz pospolitych zwierząt żyjących w okolicy.
9. Wycieczki do wybranych instytucji, rozmowy z pracownikami.
10. Spotkanie z przedstawicielami władzy terenowej.

KLASA III

1. Na polach uprawnych

Życie w polu w różnych porach roku. Rośliny polowe uprawiane w Polsce. Zboża ozime i jare. Rozwój roślin zbożowych od nasienia do nasienia. Zboża jako przykład roślin jednorocznych.

Rośliny okopowe: ziemniaki, buraki cukrowe i pastewne.

Rośliny oleiste: słonecznik, rzepak, mak, len.

Chwasty najczęściej występujące na polach.

Zależność wysokości plonów od gleby i jej uprawy. Wpływ opadów atmosferycznych oraz światła i temperatury na wzrost i rozwój roślin.

Zwierzęta żyjące na polach: owady, ptaki, ssaki. Budowa i życie poznanych zwierząt, przystosowanie do środowiska. Zależności pokarmowe. Zwierzęta pożyteczne i szkodniki.

Praca rolnika, sezonowe prace w polu. Narzędzia i maszyny rolnicze dawniej i dziś.

Produkty spożywcze pochodzenia roślinnego, np. mąka, kasza, olej, groch. Wytwarzanie chleba (od ziarna do chleba). Poszanowanie chleba.

Obserwacje, ćwiczenia, wycieczki

1. Obserwacja pola i prac polowych w różnych porach roku, rozmowa z rolnikami.
2. Obserwacja roślin uprawnych i zwierząt żyjących w polu. Porównywanie pola z innym środowiskiem, np. łąką, lasem.
3. Rozpoznawanie 2—3 zbóż, roślin okopowych, oleistych oraz chwastów.
4. Obserwacja fenologiczna wybranego gatunku zboża.
5. Zapoznanie uczniów z zakładem produkującym artykuły spożywcze.
6. Oglądanie i porównywanie narzędzi i maszyn rolniczych używanych dawniej i dziś.

2. W lesie

Warunki życia w lesie: gleba, woda, światło, temperatura.

Warstwowa budowa lasu: runo leśne, podszyt i piętro drzew.

Lasy liściaste, iglaste, mieszane. Drzewa rosnące w naszych lasach. Budowa drzew, krzewów, roślin zielnych.

Zwierzęta żyjące w naszych lasach: owady, ptaki, ssaki. Życie i budowa poznanych zwierząt. Niektóre współzależności organizmów leśnych.

Życie roślin i zwierząt leśnych w różnych porach roku.

Praca służby leśnej. Szkółki drzew. Zalesianie, ochrona przed szkodnikami. Dokarmianie zwierząt w zimie.

Znaczenie przyrodnicze i gospodarcze lasów.

Las jako miejsce wypoczynku ludzi. Zachowanie ciszy i porządku w lesie. Piękno lasu.

Ochrona lasów. Zapobieganie pożarom. Rezerwaty przyrody, parki narodowe, np. Puszcza Białowieska.

Obserwacje, ćwiczenia, wycieczki

1. Obserwacja warstwowej struktury lasu, warunków życia roślin i zwierząt. Rozpoznawanie organizmów żyjących w różnych warstwach lasu.

4. Obserwacja drzewa, określanie charakterystycznego pokroju drzew iglastych i liściastych.

5. Określanie typu lasu.

6. Obserwacja lasu jesienią i wiosną (porównywanie), zwracanie uwagi na barwy lasu, słuchanie głosów ptaków, szumu drzew. Dostrzeganie piękna lasu. Spotkanie z leśniczym.

7. Obserwacja fenologiczna mrowiska.

8. Rozpoznawanie grzybów jadalnych i trujących.

3. Woda. Życie w wodach

Trzy stany skupienia wody. Temperatura wrzenia i zamarzania wody oraz topnienia lodu. Zamarzanie wody. Opady atmosferyczne w zależności od temperatury.

Krańczenie wody w przyrodzie: parowanie, chmury i opady atmosferyczne. Wsiąkanie i filtracja, wody podziemne. Źródła, rzeki i jeziora. Morza i oceany.

Studnie. Czystość wód podziemnych. Wodociągi. Znaczenie filtrów. Pochodzenie zanieczyszczeń.

Pochodzenie wody w rzece. Początek rzeki, dopływ, ujście. Dolina rzeki, brzeg prawy i lewy, koryto, brzeg wysoki i niski.

Przybór wody w rzekach. Powódzie i zapobieganie im. Zapory wodne. Wykorzystywanie energii wód.

Pływanie ciał w wodzie.

Transport wodny, jego znaczenie dawniej i dziś.

Warunki życia w wodzie w różnych porach roku: powietrze, naświetlenie, temperatura wody w zależności od głębokości.

Rośliny wodne: przybrzeżne, pływające, zanurzone.

Zwierzęta wodne i wodno-lądowe.

Najważniejsze przystosowania roślin i zwierząt do życia w wodzie.

Hodowla ryb słodkowodnych. Odżywianie się ryb. Rybołówstwo dawniej i dziś.

Praca rybaka.

Odpoczynek nad wodami. Sporty wodne. Niebezpieczeństwo kąpieli w miejscach niedozwolonych i zabaw na lodzie.

Obserwacje, ćwiczenia, wycieczki

1. Badanie właściwości wody, lodu i pary wodnej.
2. Mierzenie temperatury wody.
3. Doświadczenie wykazujące wpływ temperatury na zamarzanie wody (wykorzystanie zamrażalnika w chłodziarce), na zmianę stanu skupienia wody, na zmianę objętości wody zamrożonej i na topnienie lodu.
4. Badanie zależności prędkości topnienia od ilości dostarczanego ciepła.
5. Ustalanie zależności grubości pokrywy lodu od temperatury i głębokości zbiornika (naczynia).
6. Doświadczenie z filtrowaniem wody.
7. Obserwacja wody płynącej, brzegów i koryta rzeki.
8. Badanie warunków pływania ciał.

9. Obserwacja w jeziorze roślin: przybrzeżnych, pływających i zanurzonych (porównanie z lądowymi).
10. Obserwacja życia roślin i zwierząt w akwarium, porównanie z warunkami lądowymi.

4. Sposoby podróżywania

Drogi i środki transportu w dawnych czasach. Na bursztynowym szlaku. Drogi lądowe i bezpieczne ich użytkowanie.

Zasady poruszania się rowerem po drogach publicznych. Obowiązkowe wyposażenie roweru i jego sprawność.

Transport samochodowy. Samochody ciężarowe i osobowe. Praca kierowcy. Sprawność pojazdów. Hamowanie, oświetlenie. Na dworcu PKS. Zachowanie się pasażerów.

Transport kolejowy. Pociągi pasażerskie i towarowe. Lokomotywy parowe, spalinowe, elektryczne. Linie kolejowe, mosty i wiadukty. Na dworcu PKP. Praca kolejarzy. Zachowanie się pasażerów.

Transport wodny: śródlądowy i morski. Środki transportu. Szlaki wodne: śródlądowe i morskie. W porcie rzecznym i morskim. Praca marynarza.

Transport lotniczy. Samoloty, helikoptery. Port lotniczy. Praca lotnika i służby naziemnej lotniska.

Obserwacje, ćwiczenia, wycieczki

1. Ćwiczenia w rozpoznawaniu i przestrzeganiu znaków drogowych obowiązujących pieszego i rowerzystę.
2. Obserwacja funkcjonowania dworca PKS i pracy kierowcy (na wycieczce lub na filmie). Posługiwanie się rozkładem jazdy.
3. Obserwacja funkcjonowania dworca PKP, urządzeń kolejowych. Praktyczne korzystanie z rozkładu jazdy.
4. Projekcja filmów ukazujących funkcjonowanie portu morskiego lub lotniczego.
5. Ćwiczenia w zachowaniu się w środkach komunikacji.

5. Nasza Ojczyzna — Polska

Mapa Polski, kierunki i znaki na mapie.

Nasza miejscowość częścią Polski. Gmina i województwo: najważniejsze miasta, zabytki, rzeki, pola, lasy, drogi, zakłady przemysłowe. Władze terenowe: rady narodowe i radni.

W różnych krainach Polski. W Polsce środkowej. W górach. Nad morzem.

Stolica Polski — Warszawa — siedziba władz PRL, centrum nauki i kultury oraz ośrodek przemysłowy.

Najstarsze miasta Polski: Gniezno, Poznań, Kraków, Sandomierz.

Duże ośrodki przemysłowe, np. Łódź, Wrocław, Poznań, Lublin, Katowice.

Najważniejsze zadania w zakresie ochrony środowiska w Polsce. Parki Narodowe i rezerwy. Ochrona gatunkowa roślin i zwierząt, pomniki przyrody, np. drzewa, głązy i inne. Ochrona wód, powietrza. Ochrona zabytków.

Miejsca Pamięci Narodowej.

Ludowe Wojsko Polskie. Pokojowa polityka PRL. Przykłady przyjaźni i współpracy gospodarczej i kulturalnej z innymi krajami.

Obserwacje, ćwiczenia, wycieczki

1. Czytanie planów miejscowości omawianych na lekcjach.
2. Odszukiwanie na mapie Polski największych rzek, miast i szlaków komunikacyjnych.
3. Określanie kierunków głównych na mapie, określanie położenia miast w stosunku do granic Polski, głównych rzek i szlaków komunikacyjnych.
4. Obserwacja krajobrazów polskich (wycieczka lub film).
5. Zwiedzanie wybranego muzeum regionalnego, skansenu, wybranych zabytków, parków narodowych.

ZAGADNIENIA ZWIĄZANE Z REALIZACJĄ PROGRAMU

W programie zawarte są treści społeczne, geograficzne, przyrodnicze, historyczne, techniczne, a także inne, o ile są powiązane ze sobą naturalnymi zależnościami. Ukazywanie faktów i zjawisk nie w izolacji i oderwaniu, lecz w powiązaniu, uczy dziecko właściwego patrzenia na otaczającą je rzeczywistość, kształtuje w jego umyśle scalony obraz świata. Uświadamianie, że istnieje ogromna różnorodność i złożoność świata, a jednocześnie jego jedność, ukazywanie związków przyczynowo-skutkowych i innych rozwija myślenie dziecka, przyczynia się do kształtowania podstaw naukowego światopoglądu.

Realizacja materiału w postaci przedstawionych struktur tematycznych umożliwia dokonywanie analizy zjawisk występujących w otaczającym świecie, a następnie ich syntezy. Już od pierwszej klasy uczeń może i powinien dochodzić do pewnych uogólnień na podstawie poznanych przesłanek. Dochodzenie do uogólnień będzie ułatwione, jeśli uczniowie przechodząc do kolejnego działu będą posługiwać się pojęciami przyswajanymi podczas realizacji działów poprzednich.

Ujęcie treści w programie nie przypomina układu występującego w nauczaniu systematycznym poszczególnych przedmiotów nauczania. Jest to układ zgodny ze spojrzeniem małego dziecka na otaczający świat. Bardzo często i niemal z zasady te same treści będą opracowywane na wyższym poziomie, lecz w szerszym zakresie, niekiedy w innych układach. Jest to zgodne ze współczesną dydaktyką i o tyle ważne, że zapobiega powstawaniu schematów myślowych i pozwala na lepsze funkcjonowanie wiadomości i umiejętności ucznia.

W realizacji programu wykorzystujemy oraz porządkujemy i rozszerzamy wiadomości i doświadczenia dziecka zdobyte w okresie przedszkolnym.

Wprowadzenie dziecka w środowisko społeczne rozpoczyna się w sposób praktyczny w rodzinie oraz w przedszkolu. Szkoła jest następną społecznością, którą dziecko poznaje i włącza się w mechanizm jej funkcjonowania. Na przykładzie klasy, szkoły dziecko ma zrozumieć potrzebę organizacji życia społecznego, podziału obowiązków, zarządzania, podporządkowania się określonej dyscyplinie społecznej, nie-

które zasady i normy życia zbiorowego (regulaminy), potrzebę współgospodarowania, prawa i obowiązki, potrzebę godzenia interesów własnych z interesami ogółu.

Wychodząc od najbliższych zorganizowanych zespołów ludzkich przechodzimy do zbiorów szerszych i bardziej skomplikowanych: rodzinnej miejscowości, gminy (dzielnicy), województwa, aby w klasie III uczeń mógł sobie uświadomić swoją przynależność do państwa. Pewne mechanizmy występujące w najbliższym otoczeniu funkcjonują także w społecznościach szerszych. Z całości środowiska społecznego (np. lokalnego) wybieramy te elementy, które są dziecku najbliższe i najłatwiejsze do poznania. Poznając wybraną instytucję, pokazujemy jej przydatność społeczną, sposób służenia mieszkańcom, pewną specjalizację w tym zakresie, a tym samym wzbudzamy szacunek dla instytucji i ludzi w nich pracujących.

Społeczność lokalną, regionalną ukazujemy na tle uwarunkowań geograficzno-przyrodniczych i historycznych. Wskazujemy sylwetki ludzi wybitnych, zasłużonych dla środowiska, tak w przeszłości, jak i współcześnie.

Zapoznając z pracą ludzi, wiążemy ją z zaspokajaniem potrzeb społecznych. Pokazujemy, że praca stanowi źródło wszelkich dóbr materialnych, jest podstawą więzi międzyludzkich.

Treści społeczne w programie ogniskują się wokół kilku zagadnień:

1) Dziecko wśród ludzi, w różnych sytuacjach społecznych. Właściwe (celowe i kulturalne) zachowanie się w miejscach publicznych, przy załatwianiu spraw (np. w roli klienta, pasażera, przechodnia, pacjenta, sąsiada, mieszkańca), reguły postępowania w sytuacjach typowych. Pozytywne nastawienie emocjonalne do innych ludzi (życzliwość, szacunek, uczynność, wrażliwość na sprawy innych ludzi).

2) Życie ludzi w różnych strukturach społecznych, tj. w rodzinie, klasie, szkole, społeczności lokalnej, zakładzie pracy, w mieście i na wsi.

3) Środowisko pracy ludzi, organizacja pracy w zakładach usługowych i w fabryce, w innych instytucjach. Wytwory lub widoczne skutki pracy. Właściwe użytkowanie, poszanowanie wytworów pracy. Zapoznawanie z pracą w różnych zawodach.

Wiedza społeczna jest dziecku niezbędna do orientacji w środowisku społecznym, jest podstawą do kształtowania pozytywnych nastawień, szacunku i życzliwości w stosunku do innych ludzi.

Z treści historycznych program wprowadza głównie zagadnienia kultury materialnej. Prześledzenie zmian i rozwoju różnych form budownictwa, sposobów oświetlania mieszkań czy narzędzi pracy zgodnie z chronologią wpłynie na kształtowanie orientacji w czasie historycznym. Pojęcia dotyczące kultury materialnej są mniej abstrakcyjne niż materiał z historii politycznej i społeczno-gospodarczej.

Lekcje, na których występują elementy historii, mają na celu wprowadzanie uczniów w atmosferę dawnych czasów, uświadamianie procesu przemijania różnych form (np. stylu budownictwa, narzędzi), a powstawanie nowych, czyli stałych zmian i rozwoju. Z faktami historycznymi, z postaciami historycznymi dziecko zetknie się jedynie przy poznawaniu rodzinnej miejscowości i najbliższych okolic. Zabytki, pomniki, pamiątki zgromadzone w najbliższym muzeum będą wiązały dziecko z przeszłością ziemi, na której wyrosło. Trzeba również kształtować u dzieci odpowiedni stosunek do zabytków kultury, folkloru, wytworów myśli i talentów ludzi.

Treści przyrodnicze ujmowane głównie w aspekcie ekologicznym i fenologicznym uwzględnione są w programie w dość szerokim zakresie. W ciągu trzech lat

nauki uczeń ma możliwość poznania niektórych środowisk naturalnych i środowisk stworzonych przez człowieka. Każdy z ekosystemów rozpatrywany jest pod kątem warunków życia, przystosowania roślin i zwierząt do środowiska oraz zależności organizmów żywych od siebie.

Na wybranych przykładach roślin i zwierząt typowych dla danego ekosystemu uczeń będzie zdobywał wiadomości morfologiczno-fizjologiczne. Pogłębienie wiadomości o budowie roślin, procesie kiełkowania, wzrostu i rozwoju nastąpi dzięki obserwacji hodowli w klasie i w ogrodzie szkolnym. Obserwacja roślin w różnych środowiskach (łąkowe, wodne) umożliwi poznanie różnic w budowie, wynikających z przystosowania do warunków. Porównując różne gatunki roślin na działce szkolnej (np. chwasty i rośliny uprawne), w lesie, w polu, na łące uczeń sam dochodzi do uświadomienia sobie różnych cech, które powodują wzajemne wypieranie gatunków. Wówczas zaczyna rozumieć potrzebę ochrony roślin uprawnych przed bardziej żywotnymi, produkującymi więcej nasion, wytrzymałymi na suszę i szybciej rosnącymi chwastami. W tym kontekście rola człowieka odpowiedzialnego za uprawę staje się bardzo ważna, gdyż rośliny uprawne mogą się prawidłowo rozwijać jedynie dzięki opiece człowieka — gospodarza, który zapewni im odpowiednie warunki rozwoju.

Już w klasach I—III dzieci mogą zrozumieć związki między warunkami życia roślin, a ich wzrostem i rozwojem, a w związku z tym potrzebę i celowość wykonywania różnych zabiegów uprawnych, jak przygotowanie gleby, nawożenie, pielenie, nawadnianie. Zrozumienie tych zależności pozwala na to, aby prace te nie były wykonywane mechanicznie, ale z rozmysłem, z uświadomieniem ich konieczności i z hipotetycznym założeniem wyników.

Do zrozumienia związków organizmów z otoczeniem potrzebna jest znajomość przedstawicieli różnych gatunków roślin i zwierząt, żyjących w odmiennych środowiskach, ich sposobów odżywiania oraz niektórych przystosowań do warunków życia. Zapoznając uczniów z życiem w stawie czy w lesie, zajmijmy się nie tylko rozpoznawaniem poszczególnych gatunków roślin i zwierząt, analizą ich budowy, ale zależnościami między nimi, m. in. zależnościami pokarmowymi, a także stosunkami ilościowymi.

Nie chodzi bowiem tylko o to, by dzieci umiały rozpoznawać pospolite rośliny i zwierzęta, ale aby zaczęły sobie zdawać sprawę z powiązań i zależności występujących w przyrodzie.

Mimo że w klasach I—III nie wprowadzamy systematyki, przestrzegamy, w analizie i omawianiu poszczególnych środowisk, zasady wymieniania i rozpatrywania poszczególnych gatunków, od niższych do wyższych. Przyzwyczajanie uczniów do właściwego porządkowania, na poziomie propedeutycznym, ułatwia poprawne opamięnywanie pojęć.

Wiadomości ekologiczne oraz obserwacje fenologiczne są podstawą do wprowadzania tematyki, dotyczącej ochrony przyrody i naturalnego środowiska człowieka oraz kształtowania właściwych nastawień i umiejętności w tej dziedzinie.

Wszelka działalność człowieka, w naturalnym środowisku, musi być oparta na znajomości praw przyrody i powinna zmierzać do zachowania równowagi w środowisku. W dobie eksplozji demograficznej i urbanizacji zasoby naturalne przyrody niepomiernie się kurczą, a równowaga w przyrodzie zostaje poważnie naruszona. Egzystencja niektórych roślin i zwierząt może być zapewniona tylko dzięki opiece

ludzi. Ochrona środowiska, ochrona powietrza, lasów, wód staje się problemem bytu człowieka.

Pracę nad kształtowaniem odpowiedniego stosunku dzieci do przyrody musimy zaczynać bardzo wcześnie. W treściach programowych problematyka związana z ochroną przyrody jest uwzględniona. Wymaga ona jednak szczególnego akcentowania w toku realizacji programu i powiązania z lokalnymi warunkami środowiskowymi.

Praktycznym działaniem dzieci w dziedzinie ochrony przyrody będzie opieka nad roślinami w klasie, w ogrodzie szkolnym, nad trawnikami, krzewami, drzewami posadzonymi wokół szkoły i domu. Będzie to zapobieganie bezmyślnemu zaśmiecaniu terenu, niszczeniu zieleni w drodze do szkoły, podczas zabaw i wycieczek. Wdrażanie dzieci od najmłodszych lat do czynnego udziału w ochronie przyrody przyczyni się do wychowania pokoleń rozumiejących, że piękne krajobrazy, flora, fauna stanowią zasoby naturalne równie wartościowe, jak pokłady soli czy węgla, a za utrzymanie tych zasobów odpowiedzialny jest człowiek. Trzeba u dzieci wyrobić przekonanie, że stosunek do przyrody jest miarą kultury człowieka.

Wstępne wiadomości z geografii uczniowie zdobywają już od klasy I. Przykładowo, poznawanie w klasie I rozpoczyna się od obserwacji i omawiania charakterystycznych cech krajobrazu miejscowości, w której znajduje się szkoła. Uczniowie podczas wycieczek poznają typowe formy terenu dla danej okolicy (np. równiny, wzgórza, góry, doliny rzeczne), wody (np. rzeki, jeziora, stawy, mokradła), szatę roślinną (np. lasy, łąki) oraz przejawy działalności gospodarczej człowieka (np. drogi, zabudowania, osiedla) itp. uzupełniane zagadnieniami z zakresu ochrony środowiska.

W klasie II zakres tematyki geograficznej rozszerza się o krajobraz najbliższych okolic miejscowości, a także o zagadnienia związane z produkcją żywności, usługami i problematyką przemysłową. W klasie III przechodzi się do lekcji o kraju ojczystym. zapoznajemy dzieci z najważniejszymi miastami, rzekami, wybranymi krajobrazami itp.

Funkcje życiowe człowieka są omawiane w klasie I tylko w zakresie najbliższego otoczenia dziecka: jego rodziców, rodziny, klasy, szkoły, miejscowości. W klasie II rozszerza się pole obserwacji na obszar okolicy danej miejscowości przedstawiając na jej przykładzie wzajemne oddziaływania i świadczenia miasta i wsi. W klasie III natomiast w sposób propedeutyczny przedstawia się organizację życia człowieka na skalę państwa.

Podobnie traktowane jest zagadnienie odpoczynku — w klasie I dotyczy to organizacji odpoczynku dziecka i jego rodziny w obrębie szkoły, domu i rodzinnej miejscowości; w klasie II uwzględnione są również możliwości wypoczynku w najbliższej okolicy, danej miejscowości; w klasie III natomiast pokazuje się atrakcyjność turystyczną wybranych krain geograficznych.

Od klasy pierwszej rozwija się także umiejętność wnioskowania przyczynowo-skutkowego. W klasie pierwszej celowi temu służą obserwacje fenologiczne, których wyjaśnienie częściowe uczeń otrzymuje w klasie II, przy okazji prowadzenia obserwacji długoterminowych pogody, w wybranych, charakterystycznych miesiącach roku i obserwacji zmian w środowisku, zachodzących pod wpływem zmian pogody, związanych z kolei ze zmianami długości dnia i nocy w ciągu roku. Omawianie zależności różnych zjawisk od warunków pogodowych, jest kontynuowane w klasie III na

lekcjach poświęconych życiu lasu w różnych porach roku, warunkom życia w wodzie itp. Podsumowanie tych wiadomości znajduje się w ostatnim dziale, w którym uwzględnione jest omawianie pogody w różnych porach roku i w różnych częściach Polski.

Wprowadzane na lekcjach matematyki pojęcie stosunków przestrzennych rozszerza się na lekcjach środowiska społeczno-przyrodniczego, przy obserwacji wzajemnego usytuowania obiektów, z wykorzystaniem szkicu sytuacyjnego — w klasie I, szkicu lub gotowego planu miejscowości uzupełnionego o orientację według głównych kierunków — w klasie II, z wykorzystaniem mapy Polski — w klasie III.

Uczniowie w klasach I—III na lekcjach środowiska społeczno-przyrodniczego rozpoczynają przygotowanie do posługiwania się mapami. Naturalną już w tym wieku umiejętność orientowania się w znanym dziecku terenie, wykorzystujemy do przeniesienia go na płaszczyznę i przedstawienia uporządkowanej przestrzeni w formie odrębnego szkicu sytuacyjnego.

Pojęcie kierunków na widnokręgu jest wprowadzane dopiero w klasie II i po odbyciu odpowiednich ćwiczeń w terenie można je przenieść na szkic sytuacyjny i przez stałe porównywanie kierunków w terenie i na mapie ćwiczyć umiejętność ich wykorzystania do określania położenia różnych obiektów względem szkoły, a w dziale podsumowującym — względem naszej miejscowości.

W klasie II nie zaznajamia się jeszcze uczniów z pojęciem południków i równoleżników, ale posługujemy się nimi do wyznaczania kierunków wyjaśniając, że jedne linie wskazują na mapie kierunek północ—południe, a drugie (prostopadłe do nich) kierunek wschód—zachód. Plan i mapa zatem w klasach I—III są wykorzystywane jedynie do omawiania wzajemnego usytuowania różnych obiektów, zaznaczanych na szkicu za pomocą umownych znaków, a na gotowym planie i mapie za pomocą znaków kartograficznych.

Treści z zakresu higieny nie stanowią odrębnego działu, lecz występują wielokrotnie w naturalny sposób powiązane z realizowaną problematyką programową. Tematy dotyczące higieny ciała, odzieży, odżywiania, odpoczynku, potrzeby ruchu u dziecka wiążemy z domem, szkołą, warunkami w jakich dziecko aktualnie przebywa. Rozszerzenie tej tematyki następuje przy wielu innych okazjach. Np. o roli witamin w odżywianiu, czystości spożywania owoców powiemy dzieciom przy okazji zapoznawania z sadem i ogrodem warzywnym. Organizując wycieczkę do parku, do lasu, nad rzekę wyjaśniamy potrzebę wypoczynku i rekreacji. Obok zdobywania wiedzy, dziecko ma nabywać umiejętności i nawyki związane z higienicznym trybem życia.

Dziecko powinno nie tylko wiedzieć jak ma się zachować w określonych okolicznościach, aby nie narażać swego zdrowia, ale mieć ukształtowane odpowiednie umiejętności i nawyki postępowania. Utrwalanie nawyków w tej dziedzinie, to zadanie wychowawcze szkoły i domu. Lekcje na ten temat mają uzasadniać celowość postępowania zgodnie z zasadami higieny.

Sporo miejsca zajmują w programie zagadnienia ruchu drogowego. Konieczność akcentowania tej problematyki wiąże się ze wzmocnionym tempem rozwoju motoryzacji i wzrostem niebezpieczeństwa na jezdni. Nieznajomość lub lekceważenie przepisów bezpieczeństwa w tej dziedzinie, brak ostrożności i zdyscyplinowania uczniów klas początkowych, którzy stają się uczestnikami ruchu drogowego, stanowi

przyczynę wypadków i nieszczęść. Najczęstszą przyczyną wypadków powodowanych przez pieszych jest nagłe wtargnięcie dziecka na jezdnię.

Szkoła jest zobowiązana do wyposażania ucznia w wiadomości, umiejętności i nawyki niezbędne do bezpiecznego zachowania się na drogach w charakterze przechodnia i pasażera. Temu celowi służą ćwiczenia rozwijające wyobraźnię przestrzenną, kształtujące ostrożność dziecka w sytuacjach trudnych i wdrażające je do przestrzegania przepisów bezpieczeństwa. Zadaniem nauczyciela jest ukazywanie uczniom skutków niewłaściwego zachowania się na jezdni, w celu kształtowania wrażliwości i zagrożenia oraz umiejętności przewidywania.

Wdrażanie do bezpiecznego poruszania się na jezdni, w charakterze pieszego, nie polega tylko na poznawaniu znaków drogowych, ale również na opanowaniu umiejętności zachowania się w sytuacjach zagrożenia.

Sposoby realizacji powinny być dostosowane do wieku i właściwości psychicznych dziecka, do jego wiedzy i doświadczeń życiowych, do treści, które chcemy przekazać oraz celów, które zamierzamy osiągnąć w procesie nauczania. Sposoby te powinny umożliwiać efektywne poznawanie rzeczywistości, wpływać na kształtowanie zdolności poznawczych i pomagać w opanowywaniu umiejętności praktycznych. W programie zostały wyszczególnione niektóre metody nauczania (po treściach kształcenia każdego działu), które nauczyciel powinien stosować w realizacji treści. Nie są to wszystkie metody realizacji programu lecz te, które mają podstawowe znaczenie dla osiągnięcia celów przedmiotu i decydują o jego charakterze.

Metody te pozwalają na bezpośredni kontakt ze środowiskiem społecznym i przyrodniczym oraz wywołują różnorodną aktywność poznawczą i praktyczną.

Są to więc przede wszystkim: obserwacja środowisk naturalnych i zjawisk wywołanych podczas eksperymentu, zajęcia praktyczne, ćwiczenia terenowe, spotkania z ludźmi oraz zabawa i gra dydaktyczna.

Uczeń klas I—III myśli głównie w sposób konkretno-obrazowy. Dokonywanie operacji myślowych w oderwaniu od konkretów, wyłącznie na podstawie przesłaneł słownych, sprawia mu duże trudności. Głównym źródłem wiedzy i podstawą myślowego przetwarzania powinna być obserwacja zjawisk przyrodniczych i faktów społecznych, organizowana przez nauczyciela w czasie wycieczek, eksperymentów, prowadzenia hodowli. Obserwacja jest celowym i planowym spostrzeganiem. Kierowanie tym procesem polega najczęściej na wysuwaniu problemów, zadań do rozwiązania — na miarę uczniów klas I—III oraz pytań dotyczących istotnych cech przedmiotów, osób, faktów, procesów, stanów, sytuacji, stosunków czy funkcji. Podczas niektórych obserwacji uczniowie mogą wykonywać pomiary, notować ważniejsze dane. Zebranie bezpośrednich spostrzeżeń staje się podstawą analizy i syntezy, porównywania, klasyfikacji, abstrahowania, uogólnień, wnioskowania i kształtowania pojęć.

Przed organizowaniem wycieczki (bliższej i dalszej) trzeba odpowiednio przygotować uczniów: podać temat, wyjaśnić cel i przewidywany przebieg, wysunąć problem do rozwiązania, przygotować przyrządy pomiarowe, zapewnić bezpieczeństwo uczniów tak na trasie jak i na miejscu wycieczki. Podczas wycieczki kierujemy uwagę uczniów na obiekty, ich cechy, funkcje, a także stosunki między nimi. W środowiskach społecznych bardzo kształtujące i wychowawcze są rozmowy z ludźmi.

Materiał spostrzeżeniowy, uzyskany podczas wycieczki, służy do wykorzystania

na wielu lekcjach, do analizy wyjaśniania i przetwarzania (nie tylko na lekcjach środowiska społeczno-przyrodniczego, ale także języka polskiego, plastyki i innych przedmiotów).

Wycieczka nie tylko umożliwia obserwacje otaczającej rzeczywistości, ale wywołuje radość i aktywność poznawczą uczniów, budzi zainteresowania, wprowadza ożywienie do pracy szkolnej. Można ją czasem łączyć z zabawą, grą terenową, pożyteczną pracą dla środowiska.

Niektóre treści programu realizujemy organizując obserwacje długoterminowe, np. obserwacje pogody i zmian w przyrodzie w różnych porach roku. Stopniowo przyzwyczajamy uczniów do systematycznego notowania wyników tych obserwacji i okresowego ich analizowania i podsumowywania. W tym celu np. w klasie II prowadzimy kalendarz pogody.

W przypadku, gdy pewne zmiany (procesy) i zjawiska są trudno dostrzegalne w naturalnym środowisku, przeprowadzamy obserwację w specjalnie zorganizowanych warunkach. Przystępując do wykonywania eksperymentu uczeń przewiduje, w jakim celu wprowadza zmiany (działa czynnikiem eksperymentalnym), próbuje postawić hipotezę dotyczącą wyniku, a dopiero po sprawdzeniu jej wysuwa wnioski i uogólnienia. Eksperymenty wpływają na kształtowanie myślenia przyczynowo-skutkowego, uczą metody poznawania treści przyrodniczych. Eksperymenty i doświadczenia trudniejsze stwarzają niebezpieczeństwo dla dzieci (wymagające odpowiedniej aparatury lub wysokiej temperatury) może wykonać nauczyciel w formie pokazu.

Demonstrowanie i wyjaśnianie zjawisk, procesów, których obserwacja w warunkach szkolnych jest trudna lub niemożliwa powinno odbywać się przy użyciu filmu.

Poznanie otaczającej rzeczywistości, zwłaszcza przyrodniczej, odbywa się także podczas wykonywania ćwiczeń praktycznych i pożytecznych prac, np. przy prowadzeniu hodowli w klasie, uprawie roślin w ogrodzie szkolnym, opiece nad dzikimi zwierzętami w zimie. Uprawa roślin, prace hodowlane czy inne prace na rzecz klasy, szkoły, osiedla stanowią nie tylko źródło wiedzy, ale umożliwiają stosowanie zdobytych wiadomości w praktyce, pozwalają na kształtowanie umiejętności praktycznych, wymagają posługiwania się prostymi narzędziami, wyrabiają systematyczność i odpowiedzialność.

W toku działania dziecko wyodrębnia i obserwuje przedmiot działalności, poznaje warunki, w których działa, zauważa skutki działania, opanowuje niektóre metody przekształcania rzeczywistości. Dzieci młodsze bardzo chcą być pożyteczne dla innych, lubią wykonywać różne prace, trzeba je, tylko odpowiednio zorganizować. Nawet drobne zadania wykonane na rzecz swojej klasy, szkoły, domu, osiedla, wsi mają charakter poznawczy, a ponadto wiążą dziecko uczuciowo ze środowiskiem i rozwijają poczucie przydatności dla społeczeństwa. Prace użyteczne przygotowują dzieci do aktywnego uczestnictwa w życiu swej miejscowości i kraju, pozwalają przeżywać atmosferę pracy, wspólnego wysiłku i przewyciężanie trudności oraz radość z osiągniętego efektu.

Poznanie środowisk społecznych także nie może odbywać się w sposób werbalny. Ukazywanie działalności ludzkiej, organizacji życia społecznego, typowych sytuacji społecznych należy łączyć z wycieczką do różnych instytucji społecznych, placówek

kultury, zakładów usługowych i innych. Podczas wycieczki uczniowie zobaczą ludzi przy pracy, z którymi będą mogli porozmawiać, zapytać o interesujące sprawy.

Podczas wycieczek i spotkań z ludźmi wdramy uczniów do kulturalnego zachowania się, kształtujemy uprzejmość, uczymy celowych działań i form grzecznościowych przy załatwianiu różnych, codziennych spraw, np. w sklepie, na dworcu PKS, w autobusie, w zakładzie usługowym.

Aby ułatwić dzieciom poznanie niektórych ról społecznych, wzajemnego uzależnienia i powiązań międzyludzkich oraz sposobów służenia ludziom można posłużyć się metodą zabawy, łączyć realizację programu z pracą w drużynie wychowawczej. Zabawy zespołowe o tematyce społecznej uczą porozumiewania się, współdziałania, konieczności przestrzegania prawideł gry, przyjętych zwyczajów, wymagają opanowania wiedzy o ludziach, pomagają w kształtowaniu umiejętności postępowania w określonych sytuacjach. W zabawie dzieci przejmują role i funkcje wykonywane w życiu przez dorosłych, naśladują zachowanie przydatne w różnych sytuacjach. Uczą się więc postępowania celowego, kulturalnego i oceny rzeczywistości z punktu widzenia innych ludzi.

W celu doprowadzenia dziecka do opanowania trwałych umiejętności, przyzwyczajzeń i nawyków, trzeba tak organizować pracę, aby pewne czynności wielokrotnie powtarzać. Dotyczy to zwłaszcza nawyków z zakresu higieny, przestrzegania przepisów bezpieczeństwa, a także odpowiedniego zachowania się w różnych środowiskach (tak przyrodniczych, jak i społecznych). Powtarzanie czynności w postaci ćwiczeń byłoby nużące, a czasami wręcz niemożliwe; zabawa staje się więc bardzo przydatna w kształtowaniu umiejętności.

Stosując różne metody poznawania rzeczywistości i kształtowania umiejętności dążyć należy, do przestrzegania zasady zachowania proporcji między poznawaniem bezpośrednim a pośrednim. Pomijanie warstwy spostrzeżeniowej w procesie poznawania prowadzi do werbalizmu w nauczaniu a werbalizm powoduje zniekształcanie obrazu rzeczywistości w umyśle małego dziecka. Dlatego zaznajamianie uczniów ze zjawiskami przyrodniczymi za pomocą opowiadań, wierszy i baśni, których bohaterami są rośliny i zwierzęta o cechach ludzkich, należy uznać za niewystarczające. Fantastyka jest potrzebna dla rozwoju wyobraźni dziecka, jednak antropomorfizacja świata roślinnego i zwierzęcego nie prowadzi do kształtowania właściwych pojęć przyrodniczych. Pierwotny system pojęć ma służyć uczniowi do aktualnej orientacji w rzeczywistości i ma być podstawą dalszej nauki.

Mimo propedeutycznego ujmowania zagadnień mamy obowiązek ujmowania ich w sposób rzetelny pod względem naukowym. Uczeń przystępując do systematycznej nauki biologii, geografii, fizyki, historii opierać się będzie na wiedzy zdobytej wcześniej. Nauczyciel klas wyższych nie kształtuje wszystkich pojęć z danej dziedziny od początku. Jeśli więc uczeń ma zbyt ubogi zasób pojęciowy lub zniekształcone wyobrażenia rzeczywistości, napotyka trudności w przyswajaniu wiedzy w układzie systematycznym. Błędy utrwalone w klasach najniższych niełatwo później zlikwidować.

Od metod nauczania uzależniony jest rozwój samodzielności myślenia i działania dziecka. Gotowe informacje i objaśnienia w podręczniku sprzyjają biernemu przyjmowaniu i pamięciowemu opanowywaniu wiadomości. Samodzielne odkrywanie zjawisk podczas obserwacji i eksperymentów oraz kontaktów społecznych rozwija aktywność, wzbudza zainteresowanie otaczającym światem. Ćwiczenia i prace użyte-

czne umożliwiają łączenie myślenia praktycznego i teoretycznego, wpływają na utrwalanie i sprawdzanie wiedzy w praktyce.

Postulat powyższy umożliwia dziecku poznawanie otaczającej rzeczywistości w sposób pośredni, wielozmysłowy, wymaga elastycznego traktowania materiału programowego. Konkretyzacja tematów będzie zależała od warunków środowiskowych. Jeżeli np. w danej miejscowości nie ma parku, nie należy uczyć o nim w sposób werbalny. Wystarczy zapoznać dzieci ze światem roślinnym i zwierzęcym wokół szkoły i domów. Podobnie podchodzić należy np. do zawodów ludzi w rodzinnej miejscowości i najbliższej okolicy. Zapoznajemy dzieci przede wszystkim z zawodami, które występują w najbliższym otoczeniu.

W niektórych miejscowościach znajduje się bardzo dużo zabytków, muzeów, pomników. Nauczyciel sam musi zdecydować, z jakimi faktami historycznymi, związanymi z rodzinną miejscowością, zapozna swoją klasę. Podobnego wyboru należy dokonywać przy zapoznawaniu uczniów z elementami folkloru różnych regionów kraju.

Realizacja programu nauki o środowisku powinna przebiegać w integracji z innymi przedmiotami, zwłaszcza z językiem polskim, muzyką, plastyką oraz przedmiotem praca-technika. Integracja praktycznie stosowana zapewni wielostronne spojrzenie na treści kształcenia, a przez to pogłębienie rozumienia otaczającej rzeczywistości i zwiększenie funkcjonalności wiedzy zdobytej w szkole.

Formy kontroli i oceny postępów ucznia powinny być zróżnicowane ze względu na wielorakość celów i treści przedmiotu. Wiedzę i umiejętności ucznia sprawdzamy zarówno w czasie lekcji i wycieczki, jak również podczas pracy w ogrodzie szkolnym, przy pielęgnowaniu roślin w klasie, dokarmianiu ptaków itp. O osiągnięciach ucznia świadczyć będą poprawnie opanowane pojęcia społeczne i przyrodnicze, a także umiejętności zachowania się w różnych sytuacjach — w drodze do szkoły, w klasie, w szkole, w sklepie, na wycieczce. Oceną nie musi być wyrażona stopniem szkolnym, może to być opinia o wykonanej pracy, dostrzeżenie osiągnięć ucznia, pochwała jego wysiłku i zaangażowania.

PLASTYKA

CELE KSZTAŁCENIA I WYCHOWANIA

Plastyka, jako przedmiot szkolny, ma na celu wszechstronne rozwijanie osobowości uczniów i przygotowanie ich do uczestnictwa w życiu kulturalnym, przez pobudzanie i usprawnianie procesów percepcji wizualnej oraz działalności plastycznej.

- Realizacja treści przedmiotu w klasach I—III powinna służyć w szczególności:
 - zdobywaniu umiejętności dostrzegania, odbioru i przeżywania wartości wizualnych środowiska przyrodniczego i kulturalnego oraz treści w nich zawartych;
 - stymulowaniu procesów wyobraźni i twórczego działania;
 - zdobywaniu umiejętności posługiwania się elementarnymi środkami plastyki dla wyrażania własnych przeżyć, przedstawiania określonych treści, kształtowania otoczenia;
 - poznawaniu podstawowych pojęć z zakresu sztuk plastycznych;
 - zdobywaniu umiejętności organizacji pracy i celowego doboru metod w działaniach plastycznych;
 - kształtowaniu społecznie pożądaných motywów działań plastycznych;
 - poznawaniu społecznie uznanych kryteriów oceny wartości formalnych i treści dzieł plastycznych.

W wyniku realizacji programu uczeń powinien:

- dostrzegać, oceniać i wyrażać na płaszczyźnie i w bryle wizualne cechy ludzi, zwierząt, przedmiotów i zjawisk;
- dostrzegać i wyrażać sytuacje przestrzenne;
- dostrzegać i stosować układy kompozycyjne otwarte i zamknięte oraz rytmiczne i symetryczne;
- odbierać wartości wyrazowe zjawisk wizualnych otaczającej rzeczywistości oraz dzieł sztuki;
- przedstawiać plastycznie opisy słowne;
- wyróżniać i posługiwać się podstawowymi środkami wyrazu plastycznego takimi, jak: plama, kreska, bryła dla wyrażania własnych przeżyć, przedstawiania określonych treści, kształtowania otoczenia;
- umieć posługiwać się podstawowymi narzędziami i materiałami wymienionymi w treściach kształcenia;

- umieć organizować warsztat własnej pracy, celowo dobierać i ekonomicznie wykorzystywać środki materiałowe;
- rozróżniać podstawowe dziedziny sztuk plastycznych, postacie i funkcje dzieł z tych dziedzin;
- chętnie podejmować działania plastyczne dla wyrażania własnych obserwacji i przeżyć;
- przejawiać chęć kształtowania plastycznego własnego otoczenia;
- cenić i chronić dzieła sztuki i wytwory artystyczne.

TRZĘCI KSZTAŁCENIA I WYCHOWANIA

KLASA I

1. Obserwacja i doświadczenie

Wzbogacenie wiedzy rzeczowej oraz sprawności percepcyjnej poprzez kierowaną obserwację i doświadczenie w powiązaniu z działalnością plastyczną.

- Ocenianie następujących cech przedmiotów i zjawisk występujących w otoczeniu ucznia — wyróżnianie, nazywanie, a w miarę możliwości określanie ruchem:
 - kształt — formy proste — np. *okrągły, kulisty, owalny, wąski, szeroki, kwadratowy, prostokątny, trójkątny, wklęsły, wypukły, prosty, krzywy*;
 - wielkość i proporcja — w stosunku do dwóch przedmiotów — np. *duży — mały, niski — wysoki, krótszy — dłuższy, grubszy — cieńszy, większy — mniejszy*;
 - położenie i oddalenie — np. *stojący — leżący, pionowy — poziomy, bliski — daleki, bliższy — dalszy*;
 - barwa — nazwy potoczne barw, ich jasności i odcieni — np. *żółta, pomarańczowa, fioletowa, brązowa, ... ciemnoczerwona, jasnozielona, ... niebieskozielona, żółtozielona*;
 - faktura — np. *szorstki, gładki, chropowaty*.
- Określanie kształtu i barwy ludzi i zwierząt.
- Określanie układów przedmiotów i zjawisk występujących w otoczeniu ucznia — rytm jako powtarzalność i miarowość tych samych elementów.
- Doświadczenie możliwości technicznych i efektów użycia wprowadzanych po raz pierwszy różnych materiałów i narzędzi.

2. Działalność plastyczna

Rysowanie, malowanie, rzeźbienie (lepienie i konstruowanie), wycinanie i wydzielanie.

- Ilustrowanie i wyrażanie:
 - przedstawianie i wyrażanie zjawisk i wydarzeń realnych i fantastycznych z uwzględnieniem postaci ludzi, zwierząt i otoczenia;
 - przedstawianie scen i sytuacji uwzględniających nastroj, inspirowanych przez przeżycia, marzenia, stany pogody, pory roku, utwory literackie, muzyczne, filmy itp.;

- przedstawianie scen i sytuacji, zjawisk, przedmiotów itp. uwarunkowane uwzględnianiem kształtów, wielkości, proporcji, sytuacji przestrzennych, barw, faktur, układów wymienionych w dziale „Obserwacja i doświadczanie”.

Przykładowa tematyka: osoby z najbliższego otoczenia uczniów, środowisko domowe, szkolne, społeczne, przyrodnicze, praca w różnych zawodach, uroczystości rodzinne, państwowe, regionalne, postacie literackie, podróże, świat techniki, stany pogody, pory roku, sport, turystyka itp.

b) Kształtowanie

- projektowanie i wykonywanie płaskich i przestrzennych form użytkowych na potrzeby ucznia i zespołu z wykorzystaniem układu rytmicznego.

Przykładowa tematyka: kwiaty, zaproszenia, kotyliony itp. Techniki i materiały: kredki świecowe, tusze, plakatówki, klejówki, mazaki, papiery kolorowe, makulatura, ścinki tekstylne, plastelina, glina, folia metalowa, karton, brystol, tektura, łączniki (kleje, spinacze, zszywki itp.), materiały przyrodnicze, stemple.

3. Wiadomości z zakresu sztuk plastycznych

- a) Dziedziny sztuk plastycznych, specjalności zawodowe oraz postacie, dzieła, czynności i narzędzia:

- architektura — architekt,
- malarstwo — malarz — obraz,
- rzeźba — rzeźbiarz — rzeźba.

- b) Rytm jako cecha układu elementów na płaszczyźnie i w przestrzeni.

KLASA II

1. Obserwacja i doświadczanie

Wzbogacanie wiedzy rzeczowej oraz sprawności percepcyjnej poprzez kierowaną obserwację i doświadczanie w powiązaniu z działalnością plastyczną.

- a) Ocenianie następujących cech przedmiotów i zjawisk występujących w otoczeniu ucznia — wyróżnianie, nazywanie, a w miarę możliwości określanie ruchem:

- kształt — formy złożone z 2—3 form prostych, części składowe całości, kształt części składowych;
- wielkość i proporcja — w stosunku do trzech przedmiotów oraz części składowe form złożonych — np. *największy—średni—najmniejszy, najwyższy—średni—najniższy, najdłuższy—średni—najkrótszy*;
- położenie i oddalenie — w stosunku do dwu—trzech przedmiotów oraz części składowych form złożonych — np. *najdalej—pośrednio—najbliżej, najwyżej—pośrednio—najniżej, wyżej niż..., dalej niż..., na prawo od..., na lewo od...*;
- barwa — temperatura barw — np. *ciepła, zimna, cieplejsza od..., zimniejsza od...*;
- faktura — kontrast i podobieństwo faktur.

- b) Określenie ruchu i zmian położenia części ciała ludzi i zwierząt w zależności od wykonywanych czynności.

- c) Określanie układów przedmiotów i zjawisk występujących w otoczeniu ucznia — symetria jedno- i wieloosiowa.
- d) Dopracowywanie prawidłowej formy stosowania narzędzi i materiałów.

2. Działalność plastyczna

Rysowanie, malowanie, rzeźbienie (lepienie i konstruowanie), wycinanie i wydzieranie.

a) Ilustrowanie i wyrażanie:

- przedstawianie i wyrażanie zjawisk i wydarzeń realnych i fantastycznych z uwzględnieniem scen zbiorowych, ruchu postaci we wspólnej akcji i w określonej przestrzeni;
- przedstawianie scen i sytuacji uwzględniających nastroj, inspirowanych przez przeżycia, marzenia, stany pogody, pory roku, utwory literackie, muzyczne;
- przedstawianie scen, sytuacji, zjawisk, przedmiotów itp. uwarunkowane uwzględnieniem określonych kształtów, wielkości, proporcji, sytuacji przestrzennych, barw, układów, faktur wymienionych w dziale „Obserwacja i doświadczenie”.

Przykładowa tematyka jak w klasie I.

b) Kształtowanie

Projektowanie i wykonywanie płaskich i przestrzennych form użytkowych, na potrzeby ucznia i zespołu, z zastosowaniem układu symetrycznego jedno- lub wieloosiowego.

Przykładowa tematyka: kukiełki, miseczki, serwetki, ozdoby choinkowe (mobile), maskotki itp.

Techniki i materiały jak w klasie I.

3. Wiadomości z zakresu sztuk plastycznych

a) Dziedziny sztuk plastycznych, specjalności zawodowe oraz postacie, dzieła, czynności i narzędzia:

- scenografia — scenograf — rysunek (projekt), makieta, dekoracja sceny i kostium, oświetlenie.

b) Różnorodność funkcji dzieł plastycznych na przykładach:

- architektury — przemysłowej, mieszkaniowej, użyteczności publicznej;
- malarstwa — portretu, krajobrazu, martwej natury;
- rzeźby — pomnika, popiersia, medalu, monety;
- scenografii — dekoracji sceny i kostiumu aktora lub lalki.

c) Symetria jedno- i wieloosiowa jako cecha układu elementów na płaszczyźnie i w przestrzeni.

KLASA III

1. Obserwacja i doświadczanie

Wzbogacanie wiedzy rzeczowej i sprawności percepcyjnej poprzez kierowaną obserwację i doświadczanie w powiązaniu z działalnością plastyczną.

- a) Ocenianie następujących cech przedmiotów i zjawisk występujących w otoczeniu ucznia — wyróżnianie, nazywanie, w miarę możliwości określanie ruchem:
 - kształt — formy złożone z kilku form prostych, części składowe, podobieństwa, różnice i cechy charakterystyczne części składowych;
 - wielkość i proporcja — tak jak w klasie II ze stopniowym wprowadzaniem przedmiotów i zjawisk bardziej złożonych;
 - położenie i oddalenie — tak jak w klasie II ze stopniowym wprowadzaniem przedmiotów i zjawisk bardziej złożonych;
 - barwa — walor różnych barw, różnice walorowe w zakresie jednej barwy;
 - widok — różnice w wyglądzie tego samego przedmiotu w zależności od jego położenia lub zmiany stanowiska patrzącego (wielowidokowość).
- b) Określanie cech charakterystycznych i indywidualnych ludzi zależnie od wieku, płci, typu budowy; określanie cech charakterystycznych zwierząt, różnice w budowie, kształcie, ubarwieniu, sposobach poruszania się.
- c) Określanie układów przedmiotów i zjawisk występujących w otoczeniu ucznia — układy zamknięte i otwarte.
- d) Wprowadzanie nowych technik plastycznych, poszukiwanie bogatszych możliwości wyrazowych.

2. Działalność plastyczna

Rysowanie, malowanie, rzeźbienie (lepienie i konstruowanie), wycinanie i wydzielanie.

a) Ilustrowanie i wyrażanie:

- przedstawianie zjawisk i wydarzeń otaczającej rzeczywistości, realnych i fantastycznych z uwzględnieniem różnych możliwości ruchu ludzi i zwierząt, licznějších grup i scen złożonych, kolejnych etapów akcji. Uwzględnianie proporcji, cech charakterystycznych i indywidualnych postaci, sytuacji przestrzennych, charakterystyka środowiska, w którym rozgrywa się akcja;
- przedstawianie nastrojów i stanów uczuciowych inspirowanych przez przeżycia, marzenia, stany pogody, pory roku, utwory literackie, muzyczne, filmy itp. z coraz bardziej świadomym użyciem poznanych środków wyrazu artystycznego;
- przedstawianie scen, sytuacji, zjawisk, przedmiotów uwarunkowane uwzględnieniem określonych kształtów, wielkości, proporcji, sytuacji przestrzennych, barw, waloru, układów faktur wymienionych w dziale „Obserwacja i doświadczanie”.

Przykładowa tematyka jak w klasach poprzednich.

b) Kształtowanie

Projektowanie i wykonywanie płaskich i przestrzennych form użytkowych na potrzeby ucznia i zespołu uwzględniających zasady kompozycji otwartej i zam-

knijętej. Opracowanie dwu wariantów tego samego tematu. Przykładowa tematyka: wazon do kwiatów niskich i wazon do kwiatów wysokich, materiał na zasłony do pokoju słonecznego i do pokoju ciemnego, papiery na okładki do zeszytów różnych przedmiotów nauczania itp. Techniki i materiały jak w klasie II oraz jedna z technik graficznych.

3. Wiadomości z zakresu sztuk plastycznych

- a) Dziedziny sztuk plastycznych, specjalności zawodowe oraz postacie, dzieła, czynności i narzędzia:
 - grafika — grafik — grafika warsztatowa, grafika użytkowa — odbitka lub projekt do druku;
 - różne działy sztuki użytkowej — tkactwo, meblarstwo, ceramika.
- b) Formy istnienia dzieła plastycznego — oryginał, kopia, reprodukcja, odbitka.
- c) Funkcjonalność i estetyka przedmiotów codziennego użytku — związek formy i funkcji.
- d) Układ otwarty jako usystematyzowana możliwość powtarzalności motywu na płaszczyźnie lub w przestrzeni.
- e) Możliwość pełnienia tej samej funkcji poprzez dzieła pochodzące z różnych dziedzin sztuk plastycznych, np. portret w malarstwie i rzeźbie, elementy dekoracji wnętrza lub stroju.

ZAGADNIENIA ZWIĄZANE Z REALIZACJĄ PROGRAMU

Podstawową formą pracy ucznia na lekcji jest jego zaangażowana i celowa działalność plastyczna, uwarunkowana rozwojem intelektualnym i wiedzą, emocjonalnym stosunkiem do tematu i zadania, możliwościami manualnymi, znajomością środków warsztatu plastycznego i umiejętnością operowania nimi. Zdobywając stopniowo coraz większy zasób wiedzy i doświadczeń, większą sprawność działań plastycznych — uczeń zdobywa coraz pełniejszą swobodę twórczą, niezbędną zarówno dla autoekspresji, przedstawiania i przekazu środkami plastyki informacji oraz organizowania własnego otoczenia, jak również jako podstawy do aktualnego i przyszłego uczestnictwa w kulturze. Obok procesu zdobywania wiedzy, niezbędnym warunkiem, zarówno dla aktualnej działalności i wypowiedzi, jak i dla trwałości postaw i wypracowywanych kryteriów działań i ocen, jest moment przeżycia i zaangażowania emocjonalnego.

Treści kształcenia przedmiotu zawarte są w następujących działach:

1. Obserwacja i doświadczenie
2. Działalność plastyczna
3. Wiadomości z zakresu sztuk plastycznych

Wyodrębnienie działów programowych nie oznacza autonomii ich treści. Są one powiązane i wzajemnie uwarunkowane, realizowane jednocześnie w trakcie tych samych jednostek metodycznych.

1. Obserwacja i doświadczenie

Dział ten określa zakres ćwiczeń, które na podstawie bezpośredniej i kierowanej obserwacji oraz doświadczenia mają na celu kształcenie uwagi ucznia, spostrzegawczości, pamięci wzrokowej, umiejętności oceniania i wyboru, myślenia obrazowego, wyobraźni oraz dostarczania uczniowi wiedzy o otaczających zjawiskach. Sprawność procesów percepcji wizualnej i wiedza nabyta tą drogą są niezbędnymi warunkami wszelkiej działalności plastycznej, na każdym poziomie nauczania.

Materiału obserwacyjnego dostarcza przede wszystkim środowisko społeczne i przyrodnicze przedstawiające ogromne bogactwo przedmiotów i zjawisk, kształtów i barw. Dobór przedmiotów i zjawisk do obserwacji jest uwarunkowany potrzebami realizacji problemów i tematów działu drugiego. Celem obserwacji jest powiększanie i wzbogacanie zakresu doświadczeń wzrokowych niezbędnych uczniowi w działalności plastycznej. Tym samym więc tematyka i zakres obserwacji wiążą się z ilustrowaniem, wyrażaniem i kształtowaniem. Ćwiczenia tego działu powinny być przeprowadzane możliwie często również w powiązaniu z realizacją treści innych przedmiotów nauczania. Na zajęciach plastyki stanowią one fragment lekcji. Czas trwania obserwacji jest uwarunkowany wiekiem i możliwościami dziecka, zakresem materiału i stopniem trudności opracowywanego problemu. Zakres i stopień trudności wzrasta w poszczególnych klasach. Dla pewnych zjawisk trudno dostrzegalnych, niedostępnych albo wręcz niemożliwych do zaobserwowania w najbliższym otoczeniu — można organizować pokaz z zastosowaniem środków audiowizualnych.

Sprawdzianem prawidłowości i rzetelności przebiegu obserwacji jest werbalizacja a często również interpretacja ruchowa spostrzeżeń. Uczeń wypowiada słowem i w miarę możliwości określa gestem zaobserwowane cechy wizualne przedmiotów lub zjawisk wskazanych przez nauczyciela, określa ich kształt, barwę, fakturę, wielkość, proporcję oraz sytuacje przestrzenne, w których się znajdują. Nauczyciel powinien czuwać nad poprawnością wypowiedzi i wzbogacać język uczniów. I tak w zakresie np. barwy obok określeń użytych w programie można również wprowadzać określenia zaczerpnięte z dotychczas funkcjonujących w języku potocznym nazw farb.

Usprawnianie procesów percepcji oraz wzbogacanie wiedzy o wartościach wizualnych ma stymulować swobodne wypowiedzianie się dziecka, sposobami i środkami właściwymi dla danego etapu rozwojowego, a nie doprowadzać do widzenia i wypowiedziania się plastycznego ludzi dorosłych.

Materiałem do doświadczenia i eksperymentowania są podstawowe narzędzia, materiały i tworzywa. Uczniowie, poprzez manipulowanie i eksperymentowanie, poznają w odrębnych próbach możliwości techniczne i wyrazowe nowych technik. Opanowanie i doskonalenie następuje już w trakcie działalności plastycznej.

2. Działalność plastyczna

Dział ten określa zakres stosunkowo swobodnych działań plastycznych realizowanych w formie rysunku, malarstwa, rzeźby (modelowanie i konstruowanie) i grafiki. Czynności ucznia w tym zakresie zostały ujęte jako:

- ilustrowanie i wyrażanie poprzez wytwory plastyczne otaczającej rzeczywistości realnej i fantastycznej, przy równoczesnym doskonaleniu środków i wypowiedzi;
- kształtowanie przedmiotów i otoczenia podporządkowane wymogom organizacji plastycznej.

Punktem wyjścia dla ilustrowania i wyrażania jest temat wypowiedzi zaczerpnięty z szeroko pojętego środowiska uczniów i wiążący się z innymi przedmiotami nauczania. Mimo że w poszczególnych klasach tematyka może powtarzać się, sformułowanie tematu wypowiedzi plastycznej uwzględniające coraz większą wiedzę, umiejętności i możliwości wyrażania, powinno prowadzić do coraz bogatszych i bardziej skomplikowanych przedstawień. Tym samym więc przy formułowaniu tematu nauczyciel powinien kierować się potrzebami realizacji następujących zadań:

- doskonalenia i wzbogacania przedstawień postaci ludzi i zwierząt w różnych ujęciach widokowych, różnicowania ich w ruchu, coraz dalej idącą charakterystykę indywidualną postaci, coraz bardziej złożone sceny i sytuacje, doskonalenia i wzbogacania sposobów umiejscawiania sytuacji w określonym otoczeniu, charakteryzowania tego otoczenia poprzez dobór atrybutów oraz poszukiwania różnych sposobów wyrażania przestrzeni rzeczywistej na płaszczyźnie obrazu;
- wykorzystywania znanych uczniowi środków wyrazu plastycznego oraz użycia właściwych materiałów i narzędzi dla uzyskania poszukiwanych efektów wyrazowych.

Należy przewidywać również możliwość sporadycznego wysuwania propozycji tematów przez samych uczniów, co w rezultacie ułatwi im danie wyrazu swoim osobistym przeżyciom, nurtującym problemom i dążeniom.

Wypowiadanie się ucznia za pomocą środków plastycznych na określone tematy uwarunkowane jest z jednej strony wiedzą o kształtach, barwach, fakturach itd. ludzi, zwierząt, zjawisk i przedmiotów, możliwościami i umiejętnościami operowania środkami wyrazowymi i technicznymi, z drugiej zaś strony przeżyciem i zaangażowaniem emocjonalnym. Uczeń, korzystając z zebranego uprzednio bogatego materiału obserwacyjnego, wypowiada się indywidualnie, ustosunkowuje do tematu, daje w formie plastycznej wyraz swym odczuciom i dążeniom. Warunkiem szczerości wypowiedzi jest jej zaakceptowanie i identyfikacja z tematem, zaangażowanie i pobudzenie emocjonalne. Temat powinien być dla ucznia bliski i zrozumiały, podany w sposób atrakcyjny i zachęcający.

Forma inspirowania ucznia, pobudzania go do twórczości musi być szczególnie starannie przemyślana i przeprowadzona. Należy unikać rozpraszania uwagi zbyt wieloma zagadnieniami na jednej lekcji. Wprowadzamy różnorodne środki i sposoby inspirowania za pomocą słowa, ruchu, dźwięku i obrazu.

Korekta i ingerencja nauczyciela w tok plastycznego wypowiadania się uczniów powinna ograniczać się do niezbędnych uwag. Uczeń mając do dyspozycji uprzednio zdobyty zasób doświadczeń oraz będąc emocjonalnie nastawiony do tematu nie powinien być niepotrzebnie rozpraszany w toku działania, chyba że sam poprosi o pomoc. Nie należy narzucać jakichkolwiek schematycznych reguł postępowania i własnych wizji przedstawiania tematu.

Punktem wyjścia dla kształtowania form płaskich i przestrzennych jest budzenie potrzeb przyswajania prawidłowych kryteriów, kształtowania plastycznego własnego wyglądu i swego otoczenia oraz wyrabianie sprawności manualnych i technicznych. Zadania te realizowane są w trakcie projektowania i wykonywania dla siebie lub zespołu uczniowskiego przedmiotów z zakresu plastyki użytkowej. Uczeń zaznajamia się z zagadnieniami projektowania form użytkowych i kształtowania plastycznego swego otoczenia, poznaje stopniowo i rozwiązuje zagadnienia plastyczne, kształci

swoją świadomość, wrażliwość, poznaje kryteria oceny artystycznej. Uczeń wykonując przedmiot potrzebny jemu i jego zespołowi wdraża się do samodzielności, wiąże się ze środowiskiem, rozwija społecznie wartościowe postawy i uzyskuje poczucie własnej przydatności.

Wykonanie przedmiotu użytkowego zmusza ucznia do poszukiwania sposobów rozwiązania nie tylko problemów estetycznych, lecz również do poszukiwania i znalezienia formy funkcjonalnej, praktycznej, przydatnej, zaspokajającej potrzeby człowieka. Działalność ta prowadzi również do przyswajania zasady nierozzerwalności treści, formy i funkcji oraz zależności formy od użytego materiału. Zwraca się uwagę na możliwość powtórzenia tego samego tematu na różnych poziomach nauczania. Nauczyciel może z uczniami projektować i wykonywać, o ile zajdzie potrzeba, przedmiot podobny zarówno w klasie I, jak i II lub III, stawiając jednak coraz większe wymagania dostosowane do poziomu wiedzy i umiejętności.

3. Wiadomości z zakresu sztuk plastycznych

Dział ten określa zakres wiadomości teoretycznych zdobywanych w wyniku bezpośredniej obserwacji oryginałów lub reprodukcji dzieł sztuk plastycznych oraz w trakcie praktycznej działalności plastycznej. Treści kształcenia obejmują pojęcia wchodzące w zakres klasyfikacji różnych dziedzin plastyki, podstawowych środków wyrazu plastycznego, układów kompozycyjnych i elementów technicznego procesu kształtowania dzieła. Nie przewiduje się, poza sporadycznymi przypadkami (np. w związku z wycieczką do muzeum, na wystawę sztuki współczesnej, do pracowni twórcy profesjonalnego lub ludowego), organizowania samodzielnych jednostek metodycznych poświęconych realizacji tego działu. Realizacja jego powinna harmonijnie przebiegać wraz z realizacją działów „Obserwacja i doświadczenie” i „Działalność plastyczna”. Proponowane w tym dziale treści, pojęcia, słownictwo wiążą się ściśle z różnymi formami działalności ucznia. I tak np. uczeń malując poznaje i przyswaja sobie podstawowe pojęcia i słownictwo z dziedziny malarstwa, lepiąc — z dziedziny rzeźby rysując czy malując „wymyślone domy” — z architektury.

Szczególną uwagę należy zwrócić na dobór i jakość materiału poglądowego — oryginałów lub reprodukcji dzieł sztuk plastycznych. Będą to przykłady zarówno sztuki profesjonalnej, jak i ludowej, amatorskiej, prace dorosłych, jak i dzieci. Nauczyciel powinien w miarę możliwości wykorzystać również sztukę swego regionu, demonstrować przykłady sztuki dawnej i współczesnej, ukazywać na żywych, dostępnych bezpośrednio poznaniu przykładach, w jaki sposób sztuka przyczynia się do wzbogacania naszego życia. Kontakt z dziełem sztuki powinien być okazją do podawania tytułów dzieł i nazwisk twórców. Pożądanym jest, aby uczniowie w każdej klasie zapamiętali parę wybitnych i znanych dzieł i nazwiska ich twórców.

4. Techniki plastyczne

Wybór techniki do realizacji ćwiczenia uwarunkowany jest potrzebami wyrazowymi określonego tematu i możliwościami wyrazowymi danej techniki, materiałów i narzędzi. Drugim warunkiem doboru techniki są możliwości manualne uczniów. Z tego też względu nie należy stosować w klasach początkowych takich np. ćwiczeń rzeźbiarskich jak cięcie w twardych materiałach.

Zaleca się stosowanie następujących technik, narzędzi i materiałów:

- w pracach rysunkowych: rysowanie kredką, kredą, tuszem patykiem płaskim i okrągłym, tuszem pędzlem płaskim i okrągłym, piórem, mazakiem;
- w pracach malarskich: malowanie kredkami, farbami (plakatowymi, klejowymi, akwarelą, tuszami kolorowymi), użycie pędzli miękkich i szczeciniaków (płaskich i okrągłych), wykonywanie wydzieranki i wycinanki z makulatury, kolorowego papieru, ścinków tekstylnych;
- w pracach rzeźbiarskich: modelowanie (lepienie) z gliny, plasteliny, masy papierowej, konstruowanie z materiałów przyrodniczych i przemysłowych (szyszki, kasztany, żołądź, patyki, kora sosnowa, papier, bibułka, karton, folia metalowa, cienkie druczki, opakowania itp.);
- w pracach graficznych: odbijanie stemplem ziemniaczanym, gumowym, korkowym lub innym wykonanym przez uczniów, gipsoryt, kolografia lub monotypia.

Dopuszcza się możliwość łączenia technik i materiałów (techniki kombinowane) pod warunkiem zaspokajania rzeczywistych potrzeb wyrazowych zadania.

Zwraca się uwagę na konieczność stosowania, w zależności od zadania, obranej techniki i narzędzi, różnych formatów, wielkości i proporcji arkusza. Nie zaleca się jednak zbyt częstego stosowania dużych formatów. W wyniku bowiem niedostatecznego opanowania przez uczniów środków wypowiedzi, mogą powstać prace pozornie tylko efektowne, wykazujące w rzeczywistości braki interpretacyjne. Wszystkie, wyżej wymienione techniki nie muszą być stosowane w pełnym zestawie. Dobór ich i ilość pozostawia się do dyspozycji nauczyciela. Zaleca się jednak realizowanie prac zarówno płaskich, jak i przestrzennych z podanych czterech grup (prace rysunkowe, malarskie, rzeźbiarskie i graficzne) oraz przynajmniej dwu technik z każdej grupy.

5. Sala lekcyjna

Niezbędnym warunkiem realizacji programu plastyki w klasach I—III jest zapewnienie właściwych materiałów, narzędzi i sprzętu. Wszystkie podstawowe narzędzia i materiały, w stanie gotowości do użycia, powinny znajdować się w klasie. Należy również zapewnić odpowiednie miejsce na ekspozycję prac rysunkowych i malarskich, półki na ekspozycje prac przestrzennych. Czystość, ład, porządek oraz funkcjonalność urządzenia klasy, klasy-pracowni lub pracowni, w której odbywają się zajęcia, jest jednym z podstawowych warunków kształtowania prawidłowych kryteriów oceny estetycznej oraz dobrego samopoczucia ucznia.

Szczególną uwagę należy zwrócić na wygląd wnętrza, eliminując zeń aktualnie niewykorzystywane pomoce naukowe i elementy propagandy wizualnej. Nadmierna ilość tych elementów rozprasza uwagę uczniów i nie dociera do ich świadomości. W stałym wyposażeniu wnętrza należy wystrzegać się nadużycia barwy. Pracownia (sala lekcyjna) plastyki powinna mieć zapewnione dostateczne naświetlenie oraz dostatecznie przestrzenne miejsce do pracy dla każdego ucznia. Jest to jeden z podstawowych warunków prawidłowego przebiegu działalności plastycznej uczniów.

Prace uczniów powinny być gromadzone i przechowywane. Są one podstawą do śledzenia rozwoju uczniów. Uczeń widząc poszanowanie jego wysiłku mobilizuje się do osiągania jeszcze lepszych wyników.

6. Ocena pracy ucznia

Ze względu na różnorodność kryteriów i postaw estetycznych wymagana jest od nauczyciela szczególna wnikliwość w ocenianiu pracy ucznia. Podstawą do oceny powinien być przede wszystkim postęp w zdobywaniu wiedzy i umiejętności, aktywność i zapał, jaki wykazał uczeń w trakcie pracy, inicjatywa i pomysłowość, sprawność działania i umiejętność organizowania pracy. Wytwór plastyczny natomiast jest tylko jednym z elementów oceniania i nie decyduje bezwzględnie o wysokości ostatecznej oceny.

Wyrazem oceny jest nie tylko stopień, ale również pochwała, wyróżnienie pracy szczególnie przez umieszczenie jej na wystawie klasowej lub szkolnej.

MUZYKA

CELE KSZTAŁCENIA I WYCHOWANIA

Podstawowym celem przedmiotu muzyka jest przygotowanie do świadomego korzystania z dorobku światowej i rodzimej kultury muzycznej, twórczego uczestnictwa w życiu muzycznym kraju oraz rozwijanie uzdolnień i zainteresowań muzycznych ucznia.

Dla osiągnięcia tego celu w klasach I—III należy w szczególności:

- rozbudzać zainteresowania muzyczne i kształtować pozytywne motywacje w odniesieniu do muzyki;
 - rozwijać uzdolnienia muzyczne i muzykalność;
 - kształtować elementarne umiejętności muzyczne;
 - rozwijać dyspozycje poznawcze oraz zdolności celowego i twórczego działania za pomocą środków muzycznych;
 - rozwijać zdolność odczuwania zawartych w utworach treści emocjonalnych.
- Efektom realizacji programu w klasach I—III powinno być:
- poprawne śpiewanie, granie w stopniu elementarnym na instrumentach (perkusyjnych niemelodycznych i melodycznych oraz na flecie prostym), wyrażanie muzyki ruchem oraz stosowanie różnych środków wyrazu muzycznego przy wszystkich tych formach działalności muzycznej;
 - rozróżnianie czasu trwania, dynamiki, wysokości i barwy dźwięków;
 - podstawowa znajomość zapisu rytmicznego w zakresie głównych wartości (równy podział wartości rytmicznych od całej nuty do szesnastki włącznie, z uwzględnieniem pauz i wartości przedłużanych kropką oraz podstawowych ugrupowań rytmicznych w taktach $\frac{2}{4}$, $\frac{3}{4}$, $\frac{4}{4}$, $\frac{3}{8}$);
 - znajomość zapisu na pięciolinii dźwięków w zakresie od c^1 do d^2 , z uwzględnieniem dźwięku b^1 ;
 - odczytywanie z nut melodii głosem w zakresie poznanego materiału dźwiękowego (czytanie melodii-wzorów w skali pentatoniczej, durowej oraz trójdźwięku minorowego);
 - twórcze przekształcanie materiału muzycznego i kształtowanie najprostszych form muzycznych (dwu- i trzyczęściowej budowy utworów oraz ronda);
 - słuchanie prostych utworów muzycznych oraz zauważanie podstawowych cech w zakresie wykonawstwa (głosy ludzkie, instrumenty), budowy (dwu- i trzyczęściowej oraz ronda), charakteru i nastroju;
 - rozróżnianie podstawowych cech tańców polskich: krakowiaka, kujawiaka, oberka oraz walca.

TREŚCI KSZTAŁCENIA I WYCHOWANIA

KLASA I

I. ODTWARZANIE MUZYKI

1. Śpiew i ćwiczenia mowy

Recytowanie rytmiczne tekstów (w tym podział słów na sylaby) — poprawne pod względem fonetycznym i fonemicznym, ze zróżnicowaniem tempa, dynamiki, artykulacji, intonacji i barwy głosu.

Rozwijanie głosu: regulacja oddechu podczas mówienia i śpiewania, poprawna wymowa samogłosek, właściwe intonowanie poznanych dźwięków.

Śpiewanie piosenek jednogłosowych, zbiorowe i indywidualne, w skali $c^1 - d^2$.

Śpiewanie nazwami solmizacyjnymi i odczytywanie z nut wzorów — melodii i ich modyfikacji oraz piosenek opartych na tych wzorach:

1) $g^1 - e^1$; 2) $g^1 - a^1 - g^1 - e^1$; 3) $g^1 - a^1 - g^1 - e^1 - d^1 - e^1$; 4) $g^1 - a^1 - g^1 - e^1 - d^1 - c^1$.

Przykładowa tematyka pieśni:

Uroczystości państwowe i szkolne: Warszawa stolica Polski, Dzień Wojska Polskiego, Dzień Górnika, choinka noworoczna, Dzień Kobiet, Dzień Dziecka, zakończenie roku szkolnego.

Tematy przyrodnicze: pory roku, zwierzęta.

Tematy społeczne: rodzina, praca, sport.

Tematyka regionalna: pieśni ludowe własnego regionu.

2. Gra na instrumentach

Akompaniowanie do piosenek i zabaw ruchowych, z zastosowaniem naturalnych efektów akustycznych (tupania, klaskania, pstrykania, uderzania o uda itp.) oraz instrumentów perkusyjnych.

Granie na instrumentach perkusyjnych niemelodycznych:

- opanowanie podstaw techniki gry;
- wykonywanie tematów rytmicznych;
- granie akompaniamentów do piosenek.

Granie na dzwonek, ksylofonie i metalofonie:

- opanowanie podstaw techniki gry;
- granie akompaniamentów burdonowych do piosenek (tzn. stojących interwałów, np. kwint i kwart).
- granie fragmentów piosenek lub całych prostych melodii.

Granie na flecie prostym sopranowym*):

- opanowanie podstaw techniki gry;
- opanowanie umiejętności wydobywania kilku dźwięków;
- granie akompaniamentów do piosenek;
- granie melodii opartych na poznanych dźwiękach.

Opanowanie kilku utworów instrumentalnych przez pełny zespół klasowy z zastosowaniem różnych poznanych instrumentów.

*) Naukę gry na fletach pozostawia się do uznania nauczyciela.

Ruch z muzyką

Kształtowanie szybkiej orientacji oraz rozwijanie procesów hamowania i pobudzenia przez stosowanie różnych sygnałów muzycznych.

Kształtowanie umiejętności rozplanowania ruchu w przestrzeni krokami, w czasie oznaczonym przez rytm.

Reagowanie ruchem na zmiany tempa, dynamiki, wysokości dźwięków.

Reagowanie ruchem na akcent metryczny w taktach dwu-, trzy- i czteromiaryowych.

Realizowanie ruchem wartości rytmicznych: ćwierćnut, ósemek, półnut, pauzy wierzchniowej oraz złożonych z tych wartości tematów rytmicznych z zastosowaniem zmian tempa i dynamiki.

Realizowanie ruchem przebiegów rytmicznych piosenek lub ich fragmentów.

Zabawy ze śpiewem, inscenizacje piosenek, tańce regionalne.

II. TWORZENIE MUZYKI

1. Tworzenie rytmu

Wypowiadanie w różny sposób krótkich tekstów (ze zmianą tempa, dynamiki, artykulacji, intonacji głosu).

Recytowanie zrytmizowanych tekstów: słów, zdań (ze zmianami jw.).

Powtarzanie w formie echa tematów rytmicznych z zastosowaniem różnych środków wykonawczych (np. recytacja, klaskanie, ruch, gra na instrumentach).

Improwizowanie odpowiedzi rytmicznych na rytmiczne pytania.

2. Tworzenie melodii

Swobodne improwizowanie na aktualny pozamuzyczny temat (np. o kwiatach, o ziemi itp.).

Improwizowanie melodii do podanego krótkiego tekstu.

Improwizowanie śpiewnych odpowiedzi na zadane śpiewem krótkie pytanie.

3. Improwizowanie ruchu

Swobodne interpretowanie ruchem tematów rytmicznych.

Swobodne interpretowanie ruchem piosenek i utworów instrumentalnych oraz zbiorowe układy zabaw ze śpiewem (wyrażanie ruchem nastroju, charakteru oraz treści utworu).

Charakteryzowanie za pomocą ruchu ilustrowanych muzyką postaci (ludzkich, zwierzęcych, animowanych).

4. Tworzenie form muzycznych z elementów improwizacji rytmicznej, melodycznej i ruchowej

Tworzenie muzycznych ilustracji do opowiadań i wierszy.

Tworzenie swobodnych form muzycznych złożonych z elementów improwizacji dziecięcej, ilustrującej zjawiska akustyczne (np. odgłosy przyrody, jadącego pojazdu, rytmu pracy).

Tworzenie formy *AB* i *ABA* z zastosowaniem różnych elementarnych środków wyrazu muzycznego (np. zmian: dynamiki, tempa, rejestru, barwy).

III PERCEPCJA MUZYKI

1. Percepcja elementów muzyki

Rozpoznawanie i naśladowanie głosów z otoczenia (głosów kolegów, odgłosów w szkole, z ulicy itp.).

Rozpoznawanie głosów ludzkich: sopranu i basu.

Rozpoznawanie brzmienia instrumentów perkusyjnych niemelodycznych i melodycznych (dzwonków, ksylofonu, metalofonu), fletu prostego sopranowego, fortepianu i skrzypiec — poznanie ich elementarnej budowy.

Spostrzeganie i określanie efektów dźwiękowych pochodzących z jednego lub kilku źródeł dźwięku (rozróżnianie równocześnie występujących efektów dźwiękowych).

Rozpoznawanie i określanie w melodii i rytmie powtórzeń, zmian, kontrastów.

Rozpoznawanie dźwięków: wysokich, niskich, wyższych, niższych — na podstawie brzmienia różnych instrumentów i głosów ludzkich.

Obserwowanie linii melodycznej i pokazywanie jej kierunku ręką lub całym ciałem.

Powtarzanie ze słuchu głosem dźwięków, motywów lub fraz muzycznych.

Rozpoznawanie metrum tematów rytmicznych piosenek i utworów instrumentalnych dwu-, trzy- i cztermiarowych.

Obserwowanie przebiegu rytmicznego tematów rytmicznych, fragmentów piosenek i utworów instrumentalnych.

Obserwowanie zmian tempa, dynamiki i artykulacji w piosenkach i utworach instrumentalnych.

2. Percepcja utworów muzycznych

Rozwijanie umiejętności słuchania utworów:

- rozpoznawanie budowy dwu- i trzyczęściowej utworów wokalnych i instrumentalnych;
- obserwowanie i określanie roli akompaniamentu w piosence;
- rozpoznawanie i określanie w utworach tempa, dynamiki, rejestru, nastroju i charakteru;
- obserwowanie i określanie związku programu pozamuzycznego, z zastosowanymi w utworze środkami ilustracji muzycznej.

Rodzaje utworów do słuchania: pieśni, programowe miniatury instrumentalne, tańce ludowe i stylizowane.

REPERTUAR DO WYBORU

Utwory wokalne

D. Kabalewski *Młynarz, chłopak i osioł*

W. Lutosławski *Rok i bieda, Pióreczko, Spóźniony słowik, Taniec*

T. Mayzner *Niedźwiedź śpi, Żaby*

S. Moniuszko *Chochlik, Dziad i baba, Krakowiak*

Utwory instrumentalne

- G. Bacewicz *Kołysanka, Groteska*
B. Bartok *Taniec niedźwiedzia*
L. van Beethoven *Menuet G-dur*
B. Britten *Zegarek szwajcarski*
F. Chopin *Mazurek C-dur, op. 24 nr 2*
Ch. Graupner *Menuet z suity F-dur*
A. Copland *Kot i mysz*
P. Czajkowski *Smutna pieśń, op. 40 nr 2*
I. Garztecka *Kolej, Taniec muszek, Taniec niedźwiadków*
E. Grieg *W grocie króla gór z I suity „Peer Gynt”*
J. Ibert *Mały biały osiołek*
D. Kabalewski *Galop*
J. Łuciuł *Improwizacje: Rakieta księżycowa, Żabia kapela*
B. Mazurek *Sny dziecięce: Pociąg, Kołysanka, W lodowej krainie, Taniec kotów, Rozmowa zegarów*
S. Moniuszko *Tańce góralskie z opery „Halka”*
W. A. Mozart *Buleczka z masłem*
M. Musorgski *Bydło z cyklu „Obrazki z wystawy”*
Z. Noskowski *Krakowiak F-dur*
M. Popławski *Krakowiak*
S. Prokofiew *Marsz*
O. Respighi *Kura z suity „Ptaki”*
R. Schumann *Wesoły wieśniak*
K. Szymanowski *Krakowiak*
H. Wieniawski *Obertas op. 19 nr 2*
Polskie pieśni i tańce ludowe (wybór)

KLASA II

I. ODTWARZANIE MUZYKI

1. Śpiew i ćwiczenia mowy

Recytowanie rytmiczne tekstów z zastosowaniem różnych środków wyrazu muzycznego (zróżnicowanie: tempa, dynamiki, artykulacji, intonacji i barwy głosu).

Rozwijanie głosu: wydłużanie oddechu podczas mówienia i śpiewania, poprawna wymowa spółgłosek, właściwa intonacja dźwięków skali $c^1 - d^2$.

Śpiewanie piosenek jednogłosowych, zbiorowe i indywidualne, w skali $c^1 - d^2$.

Śpiewanie nazwami solmizacyjnymi i odczytywanie z nut wzorów — melodii opartych na pentatonice — $c^1 - d^1 - e^1 - g^1 - a^1$, trójdźwięku durowym $c^1 - e^1 - g^1$, fragmentach skali durowej $c^1 - d^1 - e^1 - f^1 - g^1$ oraz piosenek opartych na tych wzorach.

Przykładowa tematyka pieśni:

Uroczystości państwowe i szkolne: Dzień Wojska, miesiąc Warszawy, Dzień Górnika, choinka noworoczna, Dzień Kobiet, Pierwszy Maja, Dzień Dziecka, powitanie szkoły.

Tematyka przyrodnicza: pory roku, zwierzęta, w ogrodzie, w sadzie, na polach i na łąkach.

Tematyka społeczna: praca, obyczaje i pieśni ludowe z uwzględnieniem własnego regionu.

2. Gra na instrumentach

Akompaniowanie do piosenek i zabaw ruchowych z zastosowaniem efektów akustycznych i instrumentów perkusyjnych niemelodycznych.

Granie na dzwoneczkach, ksylofonie i metalofonie:

- granie burdonu i ostinat melodycznych jako akompaniamentów do piosenek i utworów instrumentalnych;
- granie fragmentów lub całych melodii.

Granie na flecie prostym sopranowym:

- opanowanie podstaw techniki gry;
- opanowanie kilku dźwięków oktawy razkreślnej;
- granie ostinat melodycznych jako akompaniamentów do piosenek i utworów instrumentalnych;
- granie melodii opartych na poznanych dźwiękach.

Opanowanie kilku utworów instrumentalnych przez pełny zespół klasowy z wykorzystaniem różnych poznanych instrumentów.

3. Ruch z muzyką

Kształtowanie szybkiej orientacji i rozwijanie procesów hamowania i pobudzania przez stosowanie różnych sygnałów muzycznych.

Kształtowanie umiejętności rozplanowania ruchu w przestrzeni krokami w czasie wyznaczonym przez rytm.

Reagowanie ruchem na zmiany tempa, dynamiki, wysokości dźwięków, artykulacji oraz na akcent metryczny.

Realizowanie ruchem wartości nut wypełniających takty na dwa, trzy i cztery (półnuta, półnuta z kropką, cała nuta), pauzy półnutowej, grupy rytmicznej oraz tematów rytmicznych, złożonych z poznanych wartości nut, z zastosowaniem zmian tempa i dynamiki.

Realizowanie ruchem przebiegów rytmicznych piosenek lub ich fragmentów.

Rozwijanie wyczucia frazy dwu-, trzy- i czterotaktowej w taktach $\frac{2}{4}$, $\frac{3}{4}$, $\frac{4}{4}$ (różne sposoby wykonania poszczególnych fraz, np. zmiana kierunku, układu przestrzennego itp.).

Wykonywanie jednocześnie przez kilka grup dzieci, dwóch lub trzech tematów rytmicznych, w układzie przestrzennym, z wykorzystaniem różnych sposobów ich realizacji (polirytmia).

Zabawy ze śpiewem, inscenizacje.

Poznanie podstawowych kroków krakowiaka i polki oraz kilku regionalnych tańców ludowych.

II. TWORZENIE MUZYKI

1. Tworzenie rytmu

Recytowanie rytmiczne tekstów: słów, zdań i wierszy.

Powtarzanie w formie echa, w różny sposób wykonywanych tematów rytmicznych.

Improwizowanie następników do poprzedników rytmicznych.

Tworzenie prostych tematów rytmicznych oraz ich rozwijanie z zastosowaniem powtórzeń, wariantów i kontrastów.

2. Tworzenie melodii

Swobodne tworzenie melodii do tekstów.

Improwizowanie śpiewanych odpowiedzi na zadane śpiewem krótkie pytanie.

Rozwijanie na instrumentach motywów melodycznych opartych na aktualnie poznawanych układach dźwiękowych.

Improwizowanie melodii na dzwonekch do krótkiego motywu rytmicznego, złożonego z poznanych wartości.

3. Improwizowanie ruchu

Swobodne interpretowanie ruchem tematów rytmicznych.

Swobodne interpretowanie ruchem piosenek i utworów instrumentalnych (wyrażanie ruchem nastroju, charakteru, budowy oraz przebiegu rytmicznego i melodycznego).

Charakteryzowanie za pomocą ruchu ilustrowanych muzyką postaci (ludzkich, zwierzęcych, animowanych), sytuacji i zdarzeń.

4. Tworzenie form muzycznych z elementów improwizacji rytmicznej, melodycznej i ruchowej

Tworzenie muzycznych ilustracji do opowiadań i wierszy.

Tworzenie swobodnych form złożonych z elementów improwizacji dziecięcej ilustrującej różne zjawiska akustyczne.

Tworzenie formy *AB, ABA* z zastosowaniem różnych środków wyrazu muzycznego (zmian dynamiki, tempa, rejestru, barwy i artykulacji).

III. PERCEPCJA MUZYKI

1. Percepcja elementów muzyki

Rozpoznawanie głosów ludzkich (sopranu, basu, tenoru i altu) i barw instrumentów poznanych w klasie I oraz nowych: trąbki, fletu poprzecznego i gitary.

Rozpoznawanie różnicy wysokości i długości trwania dźwięków.

Rozpoznawanie i określanie powtórzeń, podobieństw i kontrastów w melodii i rytmie.

Powtarzanie ze słuchu, głosem i na instrumentach dźwięków, motywów i fraz muzycznych.

Sluchanie motywów melodycznych opartych na poznanych dźwiękach, rozpoznawanie ich wysokości oraz śpiewanie nazwami solmizacyjnymi.

Rozpoznawanie metrum tematów rytmicznych piosenek i utworów instrumentalnych.

Rozpoznawanie rytmu i analiza przebiegu rytmicznego w aktualnie opracowanym repertuarze.

Określanie zmian dynamiki i tempa.

2. Percepcja utworów muzycznych

Rozwijanie umiejętności słuchania utworów:

- rozpoznawanie dwu- i trzyczęściowej budowy utworów wokalnych i instrumentalnych,
- rozpoznawanie i określanie cech charakterystycznych krakowiaka i polki.
- obserwowanie w utworach wokalnych związku akompaniamentu z tekstem,
- rozpoznawanie i określanie w utworze: rytmu, tempa, dynamiki, rejestru, nastroju i charakteru,
- obserwowanie i określanie związku programu pozamuzycznego z zastosowanym w utworze środkami wyrazu muzycznego (barwa, rejestr, dynamika) dla zilustrowania tego programu oraz nastroju i charakteru.

Rodzaje utworów do słuchania: pieśni, programowe miniatury instrumentalne, tańce ludowe i stylizowane.

REPERTUAR DO WYBORU

Utwory wokalne:

G. Bacewicz *Sroczka*

A. Flies *Kołysanka*

W. Lutosławski *Plamy na podłodze, Pożegnanie wakacji, Kotek, Idzie Grześ*

S. Moniuszko *Prząśniczka, Krakowiaczek*

S. Żeleński *O Jaśku spod Sącza*

Utwory instrumentalne

G. Bacewicz — *Kaprys polski, Humoreska*

F. Chopin — *Polonez g-moll nr 11, Polonez B-dur nr 12, Preludium A-dur op. 28 nr 7, Mazurek G-dur op. 68 nr 1, Mazurek F-dur op. 68 nr 3*

P. Czajkowski — *Polka, Baba Jaga z „Albumu dla młodzieży”, Taniec neapolitański z baletu „Jeziro Łabędzie”, Taniec hiszpański*

W. Długoraj — *Vilanella I, Andante, Finale*

J. Fucik — *Marsz gladiatorów*

E. Grieg — *W grocie króla gór z suity „Peer Gynt*

A. Honegger — *Koza*

W. Lutosławski — *Hurra polka z „Malej suity”, Gąsior, Pastereczka*

J. Łuciuk *Improwizacje fortepianowe dla dzieci (wybór)*

S. Moniuszko — W. Popp *Prząśniczka (parafraza)*

W. A. Mozart — *Menuet z Divertimenta D-dur. Menuet z Sonaty G-dur KV 11*

- I. Musorgski — *Taniec kurcząt, Bydło, Chatka na kurzej nóżce z „Obrazków z wystawy”*
 . Pękiel — *Taniec polski*
 . Prokofiew — *Marsz koników polnych*
 . Purcell — *Dźwięk trąbki*
 . Schubert — *Pszczółka*
 . Schumann — *Śmiały jeździec z „Albumu dla młodzieży”*
 . Smetana — *Polka B-dur*
 . Sor — *Menuet G-dur op. 2 nr 1*
 . Turina — *Soleares*
 . Verdi — *Marsz triumfalny z opery „Aida”*
 Polskie pieśni i tańce ludowe (wybór)

KLASA III

ODTWARZANIE MUZYKI

I. Śpiew i ćwiczenia mowy

Recytowanie rytmiczne tekstów z zastosowaniem różnych środków wyrazu muzycznego.

Rozwijanie głosu dziecka: prawidłowe intonowanie dźwięków w skali $h - e^2$, śpiewanie w formie progresji różnych motywów melodycznych na różnych zestawach głosek, śpiewanie *mormorando*, *legato*, *staccato*.

Śpiewanie piosenek jednogłosowych, zbiorowe i indywidualne, w skali $h - e^2$, z zastosowaniem zmian tempa, dynamiki i artykulacji.

Śpiewanie nazwami solmizacyjnymi i odczytywanie z nut wzorów — melodii poznanych w klasie I i II oraz nowych: 1) $g^1 - c^2$, 2) $g^1 - a^1 - h^1 - c^2$, 3) $d^1 - f^1 - a^1$.

Transponowanie poznanych wzorów do różnych tonacji.

Śpiewanie na dwa głosy:

- interwałów we współbrzmieniu,
- krótkich melodii na tle stojących dźwięków,
- krótkich melodii dwugłosowych o ruchu przeciwnym,
- łatwych kanonów.

Przykładowa tematyka pieśni:

Uroczystości państwowe i szkolne: Dzień Wojska, Dzień Kobiet, Pierwszy Maja, rozpoczęcie i zakończenie roku szkolnego.

Tematyka przyrodnicza i techniczna: las, ptaki, zwierzęta egzotyczne, komunikacja, kosmos.

Nasza Ojczyzna: pieśni patriotyczne i historyczne, obrona granic Polski, pieśni i obyczaje ludowe z uwzględnieniem własnego regionu. Repertuar obowiązkowy:

Hymn państwowy, Oka.

2. Gra na instrumentach

Akompaniowanie do zabaw ruchowych, piosenek i utworów instrumentalnych z zastosowaniem efektów akustycznych i instrumentów perkusyjnych niemelodycznych.

Granie na dzwonek, ksylofonie i metalofonie:

— burdonu i ostinat melodycznych jako akompaniamentów do utworów wokalnych i instrumentalnych,

— granie fragmentów lub całych melodii piosenek i utworów instrumentalnych.

Granie na flecie prostym sopranowym:

— opanowanie dźwięków diatonicznych $c^1 - d^2$ oraz dźwięku b^1 ,

— granie burdonu i ostinat melodycznych jako akompaniamentów do utworów wokalnych i instrumentalnych,

— granie fragmentów lub całych melodii piosenek i utworów instrumentalnych.

Granie na melodyce*):

— zapoznanie z klawiaturą melodyki,

— zapoznanie z techniką gry,

— opanowanie podstaw techniki gry przez wybranych uczniów,

— wykorzystanie melodii do akompaniamentów burdonowych.

Granie na dwa głosy interwałów, melodii oraz kanonów na poznanych instrumentach melodycznych.

Opanowanie kilku utworów instrumentalnych przez pełny zespół klasowy z zastosowaniem różnych poznanych instrumentów.

3. Ruch z muzyką

Kształtowanie szybkiej orientacji i rozwijanie procesów hamowania i pobudzania przez stosowanie różnych sygnałów muzycznych.

Kształtowanie umiejętności rozplanowania krokami ruchu w przestrzeni w czasie wyznaczonym przez rytm.

Reagowanie ruchem na zmiany tempa, dynamiki, wysokości dźwięków, artykulacji, akcent metryczny, regularny i nieregularny. Realizowanie ruchem szesnastek, pauzy calonutowej i grup rytmicznych: ćwierćnuta z kropką — ósemka, ósemka z kropką — szesnastka w taktach $\frac{2}{4}$, $\frac{3}{4}$, $\frac{4}{4}$, $\frac{3}{8}$.

Realizowanie tematów rytmicznych, złożonych z poznanych wartości nut, pauz i grup rytmicznych z zastosowaniem zmian tempa, dynamiki i artykulacji (swobodna interpretacja indywidualna i zbiorowa, układy przestrzenne).

Rozwijanie wyczucia frazy dwu-, trzy- i czterotaktowej w poznanych taktach (różne sposoby wykonywania poszczególnych fraz, np. zmiana kierunku, układu przestrzennego).

Wykonywanie dwóch lub trzech tematów rytmicznych jednocześnie przez kilka grup dzieci, w układzie przestrzennym, z wykorzystaniem różnych sposobów ich realizacji (polirytmia).

Wykonywanie czterotaktowych tematów rytmicznych w kanonie.

Zabawy ze śpiewem i inscenizacje.

Poznanie podstawowych kroków kujawiaka, oberka i walca.

*) Naukę gry na melodyce pozostawia się do uznania nauczyciela.

TWORZENIE MUZYKI

Tworzenie rytmu

Samodzielne rytmizowanie przysłów i wierszy z urozmaiceniem rytmicznym, np. powtarzanie zgłosek, wyrazów.

Powtarzanie w formie echa w różny sposób wykonywanych tematów rytmicznych.

Improwizowanie rytmu w określonym metrum.

Tworzenie kanonu rytmicznego.

Improwizowanie tematów do ćwiczeń polirytmicznych.

Tworzenie melodii

Improwizowanie melodii do zrytmizowanych wierszy.

Śpiewanie pytań i odpowiedzi.

Rozwijanie na instrumentach motywów melodycznych opartych na poznawanych układach dźwiękowych.

Improwizowanie melodii głosem lub na instrumencie do danego tematu rytmicznego.

Improwizowanie zdań i okresów muzycznych głosem lub na instrumencie.

3. Improwizowanie ruchu

Swobodne interpretowanie ruchem tematów rytmicznych.

Interpretowanie ruchem piosenek i utworów instrumentalnych (wyrażanie ruchem nastroju, charakteru, budowy, treści oraz przebiegu rytmicznego i melodycznego).

Charakteryzowanie za pomocą ruchu ilustrowanych muzyką postaci (ludzkich, zwierzęcych, animowanych), sytuacji i zdarzeń.

4. Tworzenie form muzycznych z elementów improwizacji rytmicznej, melodycznej i ruchowej

Tworzenie ilustracji muzycznych do opowiadań i wierszy.

Tworzenie swobodnych form złożonych z elementów improwizacji dziecięcej ilustrującej różne zjawiska akustyczne.

Tworzenie formy *ABA* i ronda z zastosowaniem różnych środków wyrazu muzycznego.

III. PERCEPCJA MUZYKI

1. Percepcja elementów muzyki

Rozpoznawanie barwy czterech rodzajów głosów ludzkich, instrumentów poznanych w poprzednich klasach oraz nowych: altówki, wiolonczeli, kontrabas, puzonu.

Rozpoznawanie wysokości, długości trwania, barwy i dynamiki dźwięków. Obserwacja tych cech w wykonywanych przez uczniów utworach oraz w utworach przeznaczonych do słuchania.

Słuchanie motywów melodycznych opartych na poznanych dźwiękach. Rozpo-

znawanie wysokości występujących w nich dźwięków oraz śpiewanie ich nazwami solmizacyjnymi.

Rozpoznawanie metrum i przebiegu rytmicznego tematów rytmicznych, piosenek i utworów instrumentalnych.

2. Percepcja utworów muzycznych

Rozwijanie umiejętności słuchania utworów muzycznych:

- obserwowanie i określanie składu wykonawczego słuchanych utworów,
- obserwowanie i określanie charakteru i nastroju utworów oraz ich związku z zastosowanymi środkami wyrazu muzycznego.
- rozpoznawanie i określanie dwu- i trzyczęściowej budowy utworów wokalnych i instrumentalnych oraz formy ronda.
- rozpoznawanie i określanie charakterystycznych cech kujawiaka, oberka i walca.

Rodzaje utworów do słuchania: pieśni, arie, miniatury instrumentalne, fragmenty większych dzieł muzycznych.

REPERTUAR DO WYBORU

Utwory wokalne

- A. Alabiew *Słowik*
- J. Brahms *Pieśń przed zaśnięciem*
- F. Chopin *Życzenie*
- W. Lutosławski *Pan Tralaliński*
- T. Mayzner *Sad*
- S. Moniuszko *Aria Skołuby* z opery „*Straszny dwór*”
- S. Niewiadomski *Koraliczki*
- Z. Noskowski *Maciuś*
- F. Schubert *Pstrąg, Polna różyczka*
- S. Wiechowicz *Chodziła po sieni, Matulu moja*

Utwory instrumentalne

- G. Bacewicz *Oberek*
- J. S. Bach *Polonez, Gawot*
- L. Boccherini *Menuet z Kwintetu op. 10 nr 5*
- A. Chaczaturian *Walc* z dramatu „*Maskarada*”
- F. Chopin *Preludium h-moll op. 28 nr 6, Walc Des-dur op. 64 nr 1, Mazurek D-dur op. 33 nr 2*
- P. Czajkowski *Walc kwiatów* z baletu „*Dziadek do orzechów*”, *Walc sentymentalny op. 51*.
- C. Debussy *Serenada lalki*
- A. Dworzak *Humoreska*
- C. Fulisch *Śmiejący się puzon, Walc*
- G. von Gaens *Scherzo*
- S. Kusewicz *Walc*
- K. Kwiatkowska *Miniatury na altówkę i fortepian*

- S. Moniuszko *Polonez z opery „Hrabina”*
 W. A. Mozart *Menuet z Kwartetu smyczkowego. KV 458*
 R. Palester *Pociąg towarowy*
 J. P. Rameau *Tamburyn*
 C. Saint-Saens *Łabędź, Słoń*
 K. Serocki *Oberek z cyklu „Krasnoludki”*
 F. Schubert *Walce*
 R. Schumann *Dziecko zasypia, Gdy mówi poeta, Baśń zimowa z „Albumu dla młodzieży”, Marzenie*
 Z. Stojowski *Wizja taneczna z cyklu „Idylle polskie”*
 H. Wieniawski *Kujawiak, Marzenie*
Polskie pieśni i tańce ludowe (wybór)

ZAGADNIENIA ZWIĄZANE Z REALIZACJĄ PROGRAMU

1. Interpretacja programu

Określone dla klas I—III cele kształcenia i wychowania w dziedzinie muzyki są celami etapowymi, uwzględniającymi możliwości i potrzeby dzieci w wieku 7—9 lat. Realizacja tych celów może dokonywać się tylko poprzez bezpośrednią muzyczną działalność. Powinna być ona wielostronna, ponieważ w tym okresie kształtują się zainteresowania i rozwijają wrodzone predyspozycje dzieci. Słuszne jest to również ze względu na zróżnicowaną strukturę uzdolnień muzycznych. Udostępnienie zróżnicowanych form kontaktu z muzyką zapewni każdemu dziecku odnośnienie sukcesów w takiej formie działania, jaka jest mu najbliższa.

Na tym etapie główny nacisk powinien być położony na kształcenie elementarnej wrażliwości zmysłowej (słuchowo-ruchowej), wytworzenie pozytywnych motywacji, wyzwolenie ekspresji i przygotowanie do percepcji muzyki.

W związku z powyższym program nauczania ujęto w trzy działy odpowiadające trzem podstawowym dyspozycjom muzycznym: odtwórczej, twórczej i percepcyjnej. W ramach tych dyspozycji przewiduje się stosowanie w procesie nauczania następujących form kontaktów uczniów z muzyką:

- śpiew i ćwiczenia mowy,
- gra na instrumentach,
- ruch z muzyką,
- elementarne tworzenie muzyki,
- słuchanie muzyki.

Proponowane przez program formy działalności muzycznej powinny być ściśle ze sobą zintegrowane. Dzięki temu różne problemy muzyczne będą do dzieci docierać w postaci rozmaitych bodźców, co wpłynie na pobudzenie ich aktywności i zainteresowania oraz zapewni lepsze ich opanowanie.

Program muzyki, stanowiący jedno z ważnych ogniw całego procesu dydaktycznego, skorelowany jest z pozostałymi przedmiotami nauczania. Z językiem polskim — w zakresie kształcenia mowy dziecka oraz pomocy w nauce czytania. Dokonywać się to będzie już w klasie I poprzez właściwą artykulację samogłosek i spółgłosek, podział

słów na sylaby oraz rytmiczną recytację tekstów. Korelacja nastąpi również w zakresie tematyki oraz zawartych w niej treści emocjonalnych i wartości estetycznych.

Z przedmiotem „Środowisko społeczno-przyrodnicze” muzyka łączy się przede wszystkim w zakresie tematyki oraz kształtowania postaw moralnych i przeżyć emocjonalnych.

Z matematyką — w zakresie kształtowania pojęć liczbowych, posługiwania się nazewnictwem matematycznym, kształtowania poczucia czasu, pojęcia kierunku, wyobrażenia figur z geometrii płaskiej i przestrzennej (kształt i wielkość), orientacji dotyczącej stosunków przestrzennych (kierunek, położenie), wybranych elementów z wiadomości o zbiorach (element i przynależność do zbioru niezależnie od rodzaju i sposobu ich ułożenia), posługiwanie się symbolami.

Z plastyką — w zakresie wyrażania nastroju, charakteru i treści pozamuzycznych w utworach oraz wyrażania różnych elementów muzyki poprzez znak plastyczny.

Z kulturą fizyczną związany jest przede wszystkim dział: ruch z muzyką. W obu przedmiotach kształtuje się sprawność i estetykę ruchu, rozwija się szybka orientacja oraz procesy hamowania i pobudzania. Kształtuje się umiejętność poruszania się i planowania ruchów w przestrzeni oraz reagowania na takie elementy muzyki, jak tempo, dynamika, akcent metryczny, fraza itp.

2. Sposoby realizacji

Podstawowymi formami działalności muzycznej w klasach nauczania początkowego są: śpiew, gra na instrumentach, ruch z muzyką.

Najbliższą dziecku i najłatwiejszą formą kontaktu z muzyką w klasach niższych jest ruch, który stanowi podstawę rozwoju uzdolnień muzycznych (szczególnie poczucia rytmu) i ma istotne znaczenie dla prawidłowego rozwoju fizycznego oraz psychicznego dzieci. Ponadto w tym okresie, w wielu przypadkach, ekspresja ruchowa stanowi warunek przeżycia muzycznego, a dla niektórych dzieci, mniej uzdolnionych, jedyną szansę odnoszenia sukcesów na lekcji muzyki. Zajęcia muzyczne połączone z ruchem powinny odbywać się w sali bez ławek, aby dzieci mogły poruszać się po niej swobodnie i bezpiecznie.

W śpiewie i grze na instrumentach, tak jak i w innych formach, powinny brać udział wszystkie dzieci, niezależnie od ich uzdolnień. Nie można jednak od wszystkich wymagać jednakowej precyzji wykonania: wymagania powinny być zawsze zgodne z możliwościami poszczególnych dzieci. Repertuar powinien obejmować piosenki o prostej melodyce i rytmice, dostosowane do zainteresowań i możliwości odtwórczych dzieci, związane z ogólnym programem nauczania, z uwzględnieniem piosenek ludowych. Dla klasy I i II nie podano repertuaru obowiązkowego, nauczyciel może dowolnie wykorzystywać do ewentualnego przyswojenia zamieszczone w podręczniku lub w innych źródłach wartościowe piosenki, natomiast w klasie III wszystkie dzieci powinny znać *Hymn państwowy* oraz pieśń żołnierską — *Oka*.

W miarę poznawania zapisu nutowego, niektóre piosenki mogą być przez dzieci samodzielnie odczytywane z nut. Takie jednak, których odczytanie jest zbyt trudne, powinny być uczone ze słuchu. Od klasy I nauczyciel powinien stopniowo wdrażać dzieci do poprawnego operowania głosem oraz poprawnej muzycznej interpretacji.

Ćwiczenia mowy na tym etapie mają istotne znaczenie dla kształtowania prawidłowej wymowy i dykcji. Przez stosowanie zmian tempa, dynamiki, artykulacji.

wprowadzenie akcentu stopniowo wdramy dzieci do mowy wyrazistej, dzięki której można łatwiej i dobitniej przekazać treści oraz wyrażać uczucia i nastroje. Będzie to zarówno czynnik rozwijający wrażliwość muzyczną, jak i pomoc przy recytacji tekstów literackich.

Wprowadzając instrumenty perkusyjne niemelodyczne, należy pamiętać o tym, aby kolejno w ciągu roku każde dziecko miało okazję choć raz spróbować gry na nich. Na dzwonnkach należy uczyć grać wszystkie dzieci od klasy I (liczba dzwonnków powinna odpowiadać liczbie dzieci w klasie).

W pierwszej klasie naukę gry na flecie prostym sopranowym należy traktować fakultatywnie. Jeśli zespół klasowy czyni szybkie postępy w nauce gry na instrumentach, a nauczyciel chciałby wzbogacić te umiejętności, może wprowadzić naukę gry na fletach dla wszystkich dzieci, może też wybrać tylko kilku uczniów i im powierzyć wykonanie partii fletowych w utworach. Jeśli nauczyciel nie widzi możliwości wprowadzenia w klasie I tego instrumentu, powinien partię fletową wykonywać sam, towarzysząc w ten sposób dzieciom grającym na innych instrumentach.

Systematyczną naukę gry na fletach powinno się rozpocząć w klasie II z uwzględnieniem indywidualnych możliwości każdego z uczniów. Ze względów higienicznych każde uczące się grać na tym instrumencie dziecko powinno mieć własny instrument. Niedopuszczalne jest wykorzystywanie przez kilku uczniów tego samego fletu.

Naukę gry na melodyce, proponowaną w klasie III, należy traktować fakultatywnie. Niewłaściwe jest masowe wprowadzenie tego instrumentu dla wszystkich uczniów ze względu na donośne jego brzmienie oraz znaczne trudności techniczne. Najwłaściwsze jest zapoznanie tylko kilku uczniów z techniką gry na melodyce i wykorzystywanie jej do akompaniamentów harmonicznych bądź fragmentów melodii.

Niezależnie od nauki gry na poszczególnych instrumentach, od klasy I należy opracowywać bardzo proste utwory, wykorzystując różne poznane przez dzieci instrumenty. Opracowywanie w ten sposób utworów uczy dzieci gry zespołowej, kształci koncentrację uwagi, uwrażliwia słuch na barwę dźwięków i ich współbrzmienie, dostarcza wiele radości i przeżyć artystycznych.

Stawianie zadań twórczych wymaga szczególnej uwagi nauczyciela. Powinien on przede wszystkim zachęcać do tworzenia wszystkie dzieci, a więc nie tylko zdolne, ale właśnie zaleźnione, nieśmiałe, mało aktywne. Ta forma pracy uczy przełamywać opory, pobudza wyobraźnię, przyczynia się do kształtowania aktywnej, twórczej postawy. Istotne znaczenie dydaktyczno-wychowawcze ma tu sam proces tworzenia, a nie wartość utworu, który nie może podlegać krytyce, zwłaszcza ostrej. Nauczyciel powinien w umiejętny sposób kierować procesem twórczym, stymulując inicjatywę dziecka, jednocześnie nie ograniczając jego wyobraźni. Podczas wspólnego tworzenia większych całości muzycznych z propozycji twórczych poszczególnych dzieci, rola nauczyciela polegać będzie na podejmowaniu wraz z dziećmi decyzji co do wyboru elementów najważniejszych dla danej całości i kierowaniu kolejnością ich wykonania. Uważać trzeba przy tym, aby nie wyróżniać stale tych samych uczniów. Inne dzieci mogłyby się poczuć pokrzywdzone lub niepełnowartościowe.

Podczas słuchania muzyki wysiłki nauczyciela powinny zmierzać w kierunku maksymalnego zaktywizowania uwagi uczniów, eliminowania nawyku słuchania biernego. Nauczyciel przez stałe i dyskretne kierowanie spostrzeżeniami uczniów

powinien stopniowo doprowadzić do ukształtowania czynnej postawy odbiorczej. Tylko taka postawa jest gwarancją pełnej percepcji dzieła muzycznego i, co za tym idzie, jego emocjonalnego przeżycia.

Pojęcia i wiadomości muzyczne, które uczniowie powinni przyswoić sobie w poszczególnych klasach, należy wprowadzać w kolejności wynikającej z potrzeb aktualnie realizowanego repertuaru piosenek, utworów do wykonywania na instrumentach lub przeznaczonych do słuchania oraz tworzenia — z uwzględnieniem zasady stopniowania trudności. Opanowanie zakresu pojęć powinno opierać się na bezpośrednim działaniu, a nie na teoretycznym objaśnianiu zagadnień. W niektórych przypadkach, jak np. przy wprowadzaniu wartości rytmicznych lub poznawaniu poszczególnych dźwięków, program sugeruje kolejność ich wprowadzania, uwzględniając w ten sposób zasadę stopniowania trudności. Stale poszerzający się zakres wiedzy, umiejętności i nawyków powinien wynikać z potrzeb dydaktycznych i zainteresowań dzieci.

Rozwijanie wyobrażeń słuchowych powinno odbywać się poprzez stopniowe poszerzanie materiału dźwiękowego, który podajemy w postaci gotowych wzorów melodycznych. Wzory te uczniowie opanowują najpierw na pamięć, uczą się grać, odczytują z gestów nauczyciela (fonogestyka), poznają ich zapis, a dopiero w ostatnim etapie próbują samodzielnie odczytywać z zapisu.

Przy tego typu zadaniach nauczyciel zawsze powinien pomagać takiemu uczniowi, który ma w tym zakresie trudności. Poprzez stopniowe rozszerzanie materiału dźwiękowego, począwszy od dwóch dźwięków, kształtuje się zdolność słyszenia i czytania w zakresie skali pentatonicznej i durowej oraz trójdźwięku minorowego. Stosowanie tych różnych skal ma na celu poszerzenie zdolności słyszenia i percepcji w zakresie różnorodnych systemów dźwiękowych.

Przy ocenie uczniów w klasach początkowych powinno się brać pod uwagę ich postawę, zaangażowanie, inicjatywę i umiejętności, a nie wiadomości teoretyczne. W klasach I—III w miarę możliwości należy stawiać z muzyki tylko oceny pozytywne. Zadaniem nauczyciela jest stworzenie takich warunków każdemu uczniowi, aby bez względu na swoje uzdolnienia miał możliwość wykazania się swoimi umiejętnościami. Wpłyne to korzystnie na jego samopoczucie i zapewni mu odnoszenie sukcesów. Jest to możliwe dzięki różnorodności form i treści zalecanych przez program. Ważną rolą nauczyciela jest powierzanie odpowiednich zadań poszczególnym uczniom, zgodnych z ich zainteresowaniami i możliwościami. Należy pamiętać o tym, że rozwój wrażliwości i uzdolnień muzycznych uczniów nie przebiega równomiernie. Postęp i wyniki zależą przede wszystkim od odpowiedniego oddziaływania dydaktyczno-wychowawczego.

PRACA-TECHNIKA

CELE KSZTAŁCENIA I WYCHOWANIA

Praca-technika w nauczaniu początkowym spełnia ważną funkcję w procesie wychowania przez pracę, kształcenia politechnicznego i orientacji zawodowej. Celem tego przedmiotu jest rozwijanie kultury pracy, w tym kultury technicznej, przez wdrażanie ucznia do świadomego, planowego i efektywnego działania praktycznego.

W wyniku tego procesu uczeń powinien

umieć:

- planować i organizować pracę własną oraz współdziałać aktywnie w grupie;
- stosować podstawowe zasady bezpieczeństwa w trakcie wykonywanej pracy, zachować się właściwie w przypadkach wymagających udzielenia pierwszej pomocy;
- korzystać z prostej informacji technicznej;
- rozpoznawać różne materiały i dobrać je do prac wytwórczych — określać ich własności fizyczne i zastosowanie w życiu codziennym;
- posługiwać się prostymi narzędziami pomiarowymi, narzędziami obróbczymi, maszynami oraz urządzeniami technicznymi zgodnie z zasadami bezpiecznego użytkowania;
- stosować poznaną technologię przy wykonywaniu przedmiotów użytkowych i montowaniu wybranych modeli urządzeń technicznych;

poznać i rozumieć:

- potrzebę szacunku dla pracy;
 - rolę działalności praktycznej w procesie poznawania świata i budzenia zainteresowań techniką;
 - potrzebę formułowania celu przed podjęciem działania praktycznego;
 - znaczenie informacji technicznej w zakresie podstawowym;
 - znaczenie i konieczność przestrzegania ładu i porządku, systematyczności działania, gospodarności, racjonalnego wykorzystania czasu, materiałów, narzędzi i urządzeń technicznych decydujących o wynikach pracy;
 - działanie i funkcje narzędzi, maszyn oraz urządzeń technicznych spotykanych w życiu codziennym i najbliższym środowisku ucznia.
- Umiejętności oparte na zdobywanej wiedzy w zakresie pracy-techniki, związane

z bezpośrednim działaniem, powinny wpływać na kształtowanie u uczniów postaw wartościowych społecznie przejawiających się w:

- aktywnej postawie wobec sytuacji wymagających czynnego włączenia się;
- szacunku dla pracy i techniki, rozumienia ich wartości, rozwoju i znaczenia dla każdego człowieka i społeczeństwa;
- myśleniu kategoriami ochrony naturalnego środowiska człowieka;
- potrzebie szanowania mienia społecznego;
- twórczej inicjatywie, pozytywnej postawie wobec własnej pracy i poczuciu odpowiedzialności za jej wykonanie oraz docenianiu pracy innych;
- poszanowaniu pracy ludzi różnych zawodów.

TREŚCI KSZTAŁCENIA I WYCHOWANIA

KLASA I

1. ELEMENTY KULTURY PRACY

Kształtowanie podstawowych umiejętności dobrej organizacji pracy przez:

- koncentrację uwagi;
- ustalanie niezbędnych czynności (elementy planowania);
- organizowanie pracy indywidualnej, współdziałanie w małych grupach;
- zachowanie prawidłowej postawy przy pracy;
- oszczędne gospodarowanie materiałami;
- posługiwanie się narzędziami w sposób prawidłowy i bezpieczny;
- zabezpieczanie narzędzi przed uszkodzeniem;
- porządkowanie stanowisk, pracowni technicznej lub pracowni nauczania początkowego po zakończonej pracy.

Poznanie i stosowanie zasad bezpieczeństwa i higieny na stanowisku pracy z narzędziami: kolec, nóż, nożyczki, [piłka grzbietnica, szczytce]*, zszywacz biurowy, igła.

Poznanie zasad bezpieczeństwa przy posługiwaniu się urządzeniami elektrycznymi

II. PODSTAWY TECHNIKI

1. Informacja techniczna:

- czytanie prostych rysunków poglądowych;
- czytanie schematów montażowych i ideowych układu elektrycznego szeregowego, wybranych schematów mechanicznych i wybranych instrukcji obsługi;
- poznanie wybranych symboli i znaków mających charakter powszechnej informacji;
- poznanie znaków drogowych w najbliższym otoczeniu.

* W nawiasach [] podano treści rozszerzające

2. Materialoznawstwo

Materiały różne

Określanie podstawowych własności różnych materiałów wykorzystywanych w pracach: przyrodniczych, papierniczych, przygotowaniu produktów spożywczych.

Próby własności fizycznych: miękkie — twarde, gładkie — chropowate, giętkie — łamliwe, lśniąca — matowa.

[Okolicznościowe poznawanie: półfabrykatów drzewnych; nici, sznurka, tkanin; miękkiego drutu, cienkiej blachy; tworzyw].

3. Technologia wytwarzania

Opanowanie podstawowych czynności w zakresie:

- stosowania prostych narzędzi pomiarowych (odmierzanie długości i pojemności); składania, zagniatania, przerywania i przecinania po linii prostej oraz przecinania po okręgu, wycinania otworów, nakłuwania, zwijania, przeplatania, oklejania, szycia ścięciem przed igłą, [krojenia chleba], smarowania chleba;
- łączenia elementów z zastosowaniem połączeń nierozłącznych, jak: sklejanie, wiązanie; łączenie mleka z sokiem owocowym;
- zszywanie igłą oraz za pomocą zszywek biurowych a także połączeń rozłącznych: przez spinanie na zatrzaski krawieckie; spinacze biurowe;
- wykańczania przedmiotów z wykorzystaniem technik plastycznych.

Posługiwanie się: kostką introligatorską, nożyczkami, dziurkaczem, kolcem, nożem, [pilką grzbietnicą z zastosowaniem przyrzeni, szczypcami do drutu], zszywaczem biurowym, igłą i naparstką.

4. Urządzenia techniczne

A. Obsługa i stosowanie:

- wybranych urządzeń, jak: długopis, mikser. Elementy podstawowe: element napędzany, pracujący, obudowa urządzenia, element uruchamiający urządzenie.

Włączanie i wyłączanie urządzeń elektrycznych — demonstracja sposobu prawidłowego wkładania i wyjmowania wtyczki z gniazda (na pełnosprawnym urządzeniu).

B. Montaż i demontaż:

- prostych modeli urządzeń technicznych z zestawu gotowych elementów za pomocą wkrętów i nakrętek. Rozróżnianie podstawowych części w konstruowanych przedmiotach, ich funkcja;
- prostych budynków z zestawu elementów budowlanych. Nazwy części budynku: fundament, ściany zewnętrzne, działowe, klatka schodowa, kondygnacja;
- układów elektrycznych — połączenie szeregowo przewodami ogniwa, żarówki i wyłącznika.

Zadania praktyczne (tematyka przykładowa)

Środki dydaktyczne: liczmany, pudełka lub koperty do liczmanów, literki, makietą przejścia ulicznego ze znakami drogowymi.

Przedmioty użytkowe: ochraniacz na ołówki, zakładka do książki, lampion; składanki — kubeczek, książeczka, portmonetka; chorągiewka; ozdoby choinkowe

— pawie oczko, łowiczanka; czapka karnawałowa; pudełko składane; skakanka; kwiaty do dekoracji; upominek — kwiaty w koszyczku; napoje i kanapki.

Zabawki, gry i makiety: śmigiełko wirujące, lotnia, strzała, wiatraczek kolorowy; łożeczka z żagielkiem; składanki — myszka, świnka, rybka, żabka, kaczy dziób; rybka z siatki po owocach; pacynki z rękawiczek, zwierzęta z torebek; pokój lalek, stacja, sad.

Obsługa i stosowanie: długopisu, miksera.

Modele z gotowych elementów: bąk, liczydło, huśtawka, zaporą drogową; budynek; oświetlenie do pokoju lalek, oświetlenie stacji.

III. WYBRANE ZAGADNIENIA Z TECHNIKI I GOSPODARKI

Technika w otoczeniu ucznia. Pierwotne domostwo i dom współczesny. Urządzenia dostarczające energię do celów: ogrzewania, oświetlania i poruszania mechanizmów — instalacja ciepłownicza, gazownicza, elektryczna. Urządzenia dostarczające wodę. Urządzenia odprowadzające zanieczyszczenia i odpadki: kanalizacyjne, wentylacyjne, zsypy.

IV. ELEMENTY ORIENTACJI ZAWODOWEJ

Praca rodziców i innych członków rodziny — wykonywane przez nich zawody techniczne.

Podstawowe pojęcia: praca, narzędzia pracy.

KLASA II

I. ELEMENTY KULTURY PRACY

Kształtowanie zdolności organizacyjnych przez:

- przyzwyczajanie do myślenia przed podjęciem działania;
- ustalanie kolejnych czynności (wstępne planowanie);
- przestrzeganie ładu i porządku w trakcie pracy;
- uświadamianie efektu końcowego pracy;
- stosowanie kontroli w trakcie pracy;
- wyciąganie wniosków na przyszłość;
- wyrabianie poczucia odpowiedzialności za wykonaną pracę;
- stosowanie kontroli końcowej.

Stosowanie zasad bezpieczeństwa i higieny na stanowisku pracy z narzędziami: cyrkiel, szcypce do przecinania i formowania drutu, piłka do drewna, [piłka do metalu], młotek, obcęgi, wiertarka ręczna, narzędzia do rozdrabniania produktów spożywczych.

Stosowanie zasad bezpieczeństwa przy używaniu kleju szybko schnącego.

II. PODSTAWY TECHNIKI

1. Informacja techniczna:

- czytanie wybranych oznaczeń i wymiarów na prostych rysunkach technicznych;
- czytanie schematów montażowych i ideowych układów elektrycznych — równoległych;
- czytanie prostych schematów mechanicznych;
- poznanie szerszego zakresu symboli i znaków mających charakter powszechnej informacji;
- poznanie wybranych znaków drogowych.

2. Materialoznawstwo

Materiały różne

Rozróżnianie: papieru, kartonu, drewna (sosnowego, bukowego, materiałów drewnopochodnych), tworzyw (polistyrenu, polietylenu), wyrobów włókienniczych (tkanin, dzianin), metali (stali, miedzi, aluminium), produktów spożywczych (owoców, warzyw).

Poznanie podziału na surowce, półfabrykaty, wyroby gotowe, np. drewno — deska — półka, włókno — przędza — tkanina, ziarno — mąka — pieczywo.

3. Technologia wytwarzania

Opanowanie podstawowych czynności w zakresie:

- stosowania cyrkla, kątownika stolarskiego do sprawdzania i rysowania kąta prostego. Ważenie na wadze dźwigniowej — zastosowanie wagi w gospodarstwie domowym;
- formowania kartonu, formowania drutu i folii aluminiowej; przerywania, strugania, wiercenia, wyrównywania i wygładzania drewna oraz tworzyw; wyciągania nitki, przecinania tkaniny po nitce prostej, fastrygowania, szycia ścięciem za igłą; rozdrabniania owoców i warzyw na surówki;
- łączenia elementów z zastosowaniem połączeń nierozłącznych: zbijania gwoździami, łączenia tkanin szwem pojedynczym;
- stosowania właściwych sposobów wykańczania przedmiotów w zależności od użytych materiałów i przeznaczenia wyrobów.

Posługiwanie się cyrklem, szczypcami do przecinania i formowania drutu; piłką do drewna, [piłką do metalu], przyrznąją, imadłem, pilnikiem, wiertarką ręczną; młotkiem, obcęgi, narzędziami do rozdrabniania produktów spożywczych.

4. Urządzenia techniczne

A. Obsługa i stosowanie:

- wagi domowej, wiertarki ręcznej. Części składowe.

B. Montaż i demontaż:

- prostych modeli urządzeń technicznych statycznych i dynamicznych z zestawu gotowych elementów. Mechanizm dźwigniowy, przekładnia zębata;
- układów elektrycznych równoległych. Połączenie jednego źródła prądu z paroma odbiornikami: żarówką, dzwonkiem i przełącznikiem.

Zadania praktyczne (tematyka przykładowa)

Środki dydaktyczne: tarcza zegarowa, igielnik, tabliczka do zasiewów, skrzyżowanie ulic ze znakami drogowymi.

Przedmioty użytkowe: ściereczka, chorągiewka, woreczek-sakiewka; czapka karawałowa z kwiatów lub opaska indiańska; kwiaty do dekoracji; serce z okienkiem; lampion; pas dekoracyjny na ścianę; ozdoby choinkowe z kartonu i z folii aluminiowej; drzewa do parku; naczynia różne z butelek z tworzyw; świecznik z drutu lub z drewna; tabliczka do klucza; zwierzęta z drutu i waty lub włóczki; surówki z owoców, warzyw, surówki z nowalijek.

Zabawki, gry i makiety: modele latające — gołąb, jaskółka, szybowiec, automatyczne śmigło, dwulotka; gładząca kurka; gospodarstwo rolne, maszyny rolnicze, gospodarstwo rolne wiosną, park — drzewa iglaste i liściaste; kosmodrom; meble do pokoju lalek.

Obsługa i stosowanie: wagi, wiertarki.

Modele z gotowych elementów: waga, dźwig, przenośnik; sygnalizacja świetlna i akustyczna do kosmodromu.

III. WYBRANE ZAGADNIENIA Z TECHNIKI I GOSPODARKI

Technika w życiu codziennym dawniej i dziś. Wybrane narzędzia i urządzenia, np. do pisania, mierzenia czasu — o tym samym przeznaczeniu, lecz różnym rozwiązaniu: tradycyjnym i nowoczesnym.

Technika w gospodarstwach rolnych w regionie.

IV. ELEMENTY ORIENTACJI ZAWODOWEJ

Praca rzemieślników i zakłady pracy w otoczeniu ucznia. Dyscyplina i organizacja pracy.

Podstawowe pojęcia: zakład pracy, warsztaty.

KLASA III

I. ELEMENTY KULTURY PRACY

Kształtowanie pozytywnej postawy wobec pracy i jej efektów przez:

- wyrabianie systematyczności;
- stopniowe uświadamianie wartości czasu;
- planowanie pracy;
- oszczędne gospodarowanie materiałami oraz produktami spożywczymi;
- stosowanie kontroli międzyoperacyjnej i końcowej;
- wdrażanie do dokładnej pracy;
- porównywanie wykonanego zadania z planem;
- zabezpieczanie wykonanych prac przed uszkodzeniem.

Stosowanie zasad bezpieczeństwa i higieny na stanowisku pracy podczas obsługi

wania się narzędziami introligatorskimi, a także przy korzystaniu z wyposażenia gospodarstwa domowego.

Stosowanie poznanych zasad przy udzielaniu pierwszej pomocy.

II. PODSTAWY TECHNIKI

1. Informacja techniczna:

- czytanie i rysowanie prostych rysunków technicznych w jednym rzucie z podaniem wymiarów;
- rysowanie schematu ideowego układu elektrycznego z zastosowaniem silniczka;
- czytanie schematów mechanicznych;
- poznanie symboli i znaków umożliwiających swobodne i bezpieczne poruszanie się w otoczeniu.

2. Materiałoznawstwo

Papier i materiały różne

Rozróżnianie podstawowych asortymentów papierniczych. Poznanie ich własności i zastosowań. Kleje stosowane do papieru, kartonu, tektury i drewna.

Rozróżnianie najczęściej spotykanych wyrobów włókienniczych oraz niektórych surowców wyjściowych używanych do produkcji tkanin i dzianin, np. wełna, bawełna, [tworzywa]. Podstawowe własności i zastosowania.

Rozróżnianie różnych postaci warzyw i owoców świeżych oraz ich przetworów.

3. Technologia wytwarzania

Opanowanie podstawowych czynności w zakresie:

- stosowania przymiaru z kartonu do podziału płaszczyzny na jednakowe pola; miary krawieckiej;
- oklejania brzegów, naklejania płaszczyzn, suszenia prac w prasie introligatorskiej; zakładania, fastrygowania i obrębiania tkaniny, cerowania; wiązania szydełkiem łańcuszka i półsłupków; wyciskania soków;
- łączenia elementów z papieru, kartonu i cienkiej tekturki przez sklejanie, spinanie, zszywanie, łączenia kartonu lub cienkiej tekturki z elementami z drewna; przyszywanie guzików;
- stosowania ściegów ozdobnych do wykańczania przedmiotów wykonanych z tkanin.

Poznanie sposobu posługiwania się narzędziami i przyrządami introligatorskimi: kostką, kątownicą, [nożem], prasą. Pokaz bezpiecznego sposobu ostrzenia noża i cięcia nim przy kątownicy (w uzasadnionych przypadkach praca uczniów przy użyciu noża i kątownicy); posługiwanie się szydełkiem drewnianym.

4. Urządzenia techniczne

A. Obsługa i stosowanie:

- sokowirówki. Ogólne zasady prawidłowej eksploatacji, dopuszczalne zabiegi konserwacyjne;

- magnetofonu. Zapisywanie i odtwarzanie głosu z taśmy;
 - sprzętu sportowo-turystycznego. Czyszczenie i proste zabiegi konserwacyjne.
- B. Montaż i demontaż:**
- modeli urządzeń technicznych z napędem gumowym, elektrycznym. Zastosowanie przekładni pasowej;
 - prostego układu elektrycznego z zastosowaniem silniczka. Element napędzający, elementy napędzane.

Zadania praktyczne (tematyka przykładowa)

Środki dydaktyczne: tablica technologiczna materiałów papierniczych, tabliczka mnożenia z klapkami; przyborek do szycia.

Przedmioty użytkowe: notatnik kieszonkowy, pudełko na drobiazgi, czapka karnewalowa; ozdoby choinkowe z różnych materiałów; opaska na głowę, opaska na serwetkę obiadową, szalik dla lalki, zakładka z tkaniny ze ściegami ozdobnymi, serwetka, przyborek na drobiazgi z kieszeniami; sok owocowy, deser z owoców mrożonych, deser mleczno-jajeczny.

Zabawki, gry i makiety: model szybowca, latawiec płaski; fujarka z wierzby, misie pracujące; domino, labirynt; miasto przyszłości, gospodarstwo hodowlane.

Obsługa i stosowanie: sokowirówki, magnetofonu, sprzętu sportowo-turystycznego.

Modele z gotowych elementów: młoteczki pracujące, transporter z zastosowaniem silniczka; pojazdy naziemne o napędzie gumowym i elektrycznym; środki komunikacji wodnej i powietrznej.

III. WYBRANE ZAGADNIENIA Z TECHNIKI I GOSPODARKI

Technika w produkcji rolniczej i przemysłowej w regionie danej szkoły. Początki rolnictwa i początki przemysłu.

IV. ELEMENTY ORIENTACJI ZAWODOWEJ

Wybrane zawody techniczne i ich ogólna charakterystyka. Porównanie pracy robotnika przemysłowego z pracą rolnika.

Podstawowe pojęcia: kwalifikacje zawodowe, robotnik kwalifikowany, mistrz inżynier.

ZAGADNIENIA ZWIĄZANE Z REALIZACJĄ PROGRAMU

Aby uzyskać założone cele przedmiotu praca-technika, należy rozwijać umiejętności praktyczne uczniów. Osiąga się to poprzez działanie oraz przyswajanie wiadomości o charakterze interdyscyplinarnym na podłożu właściwych, ustawicznie pogłębianych postaw moralnych.

Przedmiot nauczania i wychowania praca-technika ma charakter ogólnokształcący, o treściach jednolitych dla dziewcząt i chłopców — niezależnie od tego czy

uczęszczają oni do szkół w mieście czy na wsi. Przez jednolite treści programu rozumie się zalecenia, dotyczące kształtowania u wychowanków umiejętności określonych w poszczególnych działach programu. Są one realizowane przez wykonywanie zadań praktycznych. Tematy tych zadań są podane przykładowo i mogą być dostosowywane przez nauczyciela do aktualnych potrzeb i uwarunkowań procesu dydaktycznego i wychowawczego. Na tym polega elastyczność tego programu.

W strukturze programu praca-technika trzonem jest dział II **podstawy techniki**.

Zadania praktyczne są elementem zewnętrznym, umożliwiającym realizację treści zawartych w podstawach techniki.

Natomiast dział I — **elementy kultury pracy**, a więc organizacja, higiena i bezpieczeństwo pracy, są nieodzownym warunkiem uzyskiwania pozytywnych rezultatów w realizacji zadań praktycznych, a także w realizacji pozostałych działów programu.

Dział II — **podstawy techniki**, składa się z czterech części, przy czym część I. „Informacja techniczna”, pełni funkcję usługową w stosunku do części pozostałych, tzn. „Materiałoznawstwa”, „Technologii wytwarzania” oraz „Urządzeń technicznych”. Trzy ostatnie części działu II wzajemnie się uzupełniają.

Dział III — **wybrane zagadnienia z techniki i gospodarki**, ma za zadanie ukazanie uczniom techniki w ich otoczeniu i dotyczy wybranych zagadnień z jej historii, problemu podporządkowywania osiągnięć techniki potrzebom człowieka i konieczności zachowania czystości środowiska naturalnego.

Dział IV — **elementy orientacji zawodowej**, stanowi integralną część procesu wychowania przez pracę i zmierza do stopniowego wprowadzania dzieci klas niższych w zagadnienia pracy zawodowej rodziców i najbliższej rodziny; do wyjaśniania czynników warunkujących przemiany zachodzące w charakterze i treściach pracy zawodowej znanych im ludzi; do zapoznawania ich z wymaganiami stawianymi pracującym w tych zawodach; do budzenia szacunku dla wszystkich rodzajów pracy ludzkiej.

Na realizację poszczególnych działów programu nie przydziela się ściśle określonej liczby godzin, ponieważ treści działu I — **elementy kultury pracy** są realizowane na każdej lekcji. Treści działu III — **wybrane zagadnienia z techniki i gospodarki** oraz działu IV — **elementy orientacji zawodowej** powinny być realizowane na tych lekcjach, na których powstanie ku temu okazja. W nauczaniu początkowym centralną sprawą jest rozwijanie umiejętności manualnych związanych z technologią wytwarzania z różnych materiałów i dlatego przeznaczają się na nie największą liczbę godzin.

Dwie godziny tygodniowo, przeznaczone na realizację programu nauczania pracy-techniki, nie powinny być rozdzielane na pojedyncze godziny, ponieważ uczniowie powinni mieć dosyć czasu na wykonanie całego zadania praktycznego w szkole. Zrezygnowanie z dwóch godzin tygodniowo na rzecz jednej godziny tygodniowo spowodowałoby znaczne pogorszenie warunków realizacji programu, oznaczałoby bowiem pośpiech i napięcie w pracy dzieci, zwłaszcza mało sprawnych, oraz brak czasu zarówno na integrację międzyprzedmiotową, jak i na właściwą ocenę efektu i procesu pracy. Nie wolno uczniom polecać wykańczania prac w domu, bowiem takie postępowanie koliduje z podstawowymi założeniami przedmiotu.

Program pracy-techniki powinien być realizowany w pracowni technicznej tzw. „sprawnych rąk”. W przypadku, gdy szkoła nie dysponuje odpowiednimi możliwościami, dobrym rozwiązaniem jest pracownia nauczania początkowego, która powinna być wyposażona w odpowiednią liczbę stanowisk pracy, materiały, narzędzia oraz

inne środki dydaktyczne. Brak pracowni technicznej lub pracowni nauczania początkowego nie oznacza, że program pracy-techniki nie może być realizowany. W warunkach zwykłej klasy praca nauczyciela i uczniów jest trudniejsza, ale możliwa, ponieważ nauczyciel może wybrać łatwiejsze zadania praktyczne, dostosowane do warunków szkolnych.

Realizacja programu wymaga umiejętnego zróżnicowania form organizacyjnych pracy nauczyciela i uczniów — w zależności od tematu zadań praktycznych i od rodzaju przekazywanej wiedzy. Zasadniczymi formami organizacyjnymi w procesie dydaktycznym są: praca indywidualna z elementami współdziałania i współpracy oraz praca w małych zespołach i to zarówno zróżnicowana jak i jednolita.

Ważną rolę w rozwijaniu zainteresowań technicznych uczniów, w zbliżaniu ich do zagadnień rozwijającej się techniki i w zaznajamianiu ich z pracą w różnych zawodach spełniają wycieczki. O powodzeniu wycieczki decyduje jej staranne przygotowanie. Dotyczy to celu, strony organizacyjnej — każdy uczeń powinien wiedzieć, jakie ma wykonać zadanie w czasie wycieczki. Podczas realizacji programu pracy-techniki należy pamiętać o głównych założeniach i celach, a ponadto o potrzebie konsekwencji, o ciągłości pracy, o logicznym stopniowaniu trudności oraz o wyrabianiu systematyczności, sumienności i dokładności w realizacji zadań praktycznych.

Dobór metod nauczania wiąże się ściśle z treścią programu, z typem lekcji, z tematami zadań praktycznych. Istotną rolę odgrywa harmonijne wiązanie metod praktycznych z metodami słownymi. Określony temat zadania praktycznego może być realizowany, nie tylko za pomocą jednego układu metod, lecz mogą być stosowane różne warianty metodyczne. Wybór metod powinien stymulować czynności umysłowe a także kształtować pożądane postawy uczniów. Metodą dominującą w uczeniu się dziecka jest działalność praktyczno-techniczna.

Na lekcjach należy łączyć elementy rzetelnej pracy z elementami dobrej zabawy, dbając o pogodny nastrój i miłą atmosferę. Wyniki pracy bowiem zależą nie tylko od prawidłowego realizowania programu, lecz także od zaangażowania się nauczyciela i od jego stałej troski o dobro każdego ucznia.

W procesie dydaktycznym zawsze należy: uświadomić uczniom cel, ukazać wielość dróg prowadzących do jego realizacji; wzbudzić u nich emocjonalną potrzebę podjęcia zadania, wspólnie z nimi przeprowadzić analizę tego zadania, ustalić plan działania, przygotować środki i warunki niezbędne dla prawidłowego przebiegu podjętej akcji, zrealizować zadanie zgodnie z ustalonym planem, sprawdzić wyniki, ocenić je i wyciągnąć wnioski. Praca dzieci powinna przebiegać w atmosferze ładu, porządku, zgodnie z przepisami bezpieczeństwa i higieny pracy. Aby zapobiec niepowodzeniom dzieci, należy regulować natężenie ich pracy stopniowaniem wymagań zgodnie z ich możliwościami psychicznymi, fizycznymi i zainteresowaniem techniką.

Ocenę powinna poprzedzać sumienna analiza poziomu wykonania zadania praktycznego, organizacji pracy, jej przebiegu oraz efektów ekonomicznych. Należy eksponować cechy dodatnie wykonanych przedmiotów i dociekać z uczniami, w jak sposób zostały osiągnięte. Ważne jest stwierdzenie, dlaczego uczeń wykonał zadanie praktyczne dobrze lub źle — co zawiodło? — planowanie, materiał, narzędzia, czy też zabrakło sprawności lub motywacji do pracy? Oceny negatywne wywołują u uczniów zniechęcenie i brak wiary we własne możliwości. Prawidłowo przeprowadzona ocena staje się radosnym przeżyciem i bodźcem do dalszych wysiłków. Należy zwracać

również uwagę na walory estetyczne wykonywanych przez uczniów przedmiotów, integrując pracę-technikę z plastyką.

Efektom pracy powinno być ukształtowanie postawy uczniów wykazującej się szacunkiem dla ludzi pracy oraz zdobycie przez uczniów trwałych umiejętności w zakresie:

- posługiwania się prostą informacją techniczną;
- rozpoznawania i klasyfikowania materiałów określonych w treściach programu;
- umiejętności technologicznych takich, jak: odmierzanie, oddzielanie, obróbka elementów, łączenie nierozłączne lub rozłączne elementów wykonywanego przedmiotu, kontrola i wykańczanie całości;
- obsługi wybranych urządzeń technicznych;
- montowania elementów poliwalentnych za pomocą wkrętów i nakrętek;
- montowania układów elektrycznych wymienionych w programie.

Uczniowie powinni zrozumieć, że każda z poszczególnych czynności technologicznych, np. odmierzanie, może być przeprowadzana na różnych materiałach z zastosowaniem odpowiednich dla danych materiałów sposobów i narzędzi pomiarowych.

Słuszne jest wskazanie, że konstrukcja i forma wykonanych przedmiotów zależą od ich przeznaczenia, a więc od wymaganych cech użytkowych. Konsekwencją zaś tego jest wybór materiału, a od niego zależy wybór narzędzi i urządzeń służących do odmierzania, podziału materiału, obróbki elementów i ich łączenia oraz wykańczania całości.

Wszędzie tam, gdzie jest po temu okazja, dobrze jest wykazać podobieństwa i różnice pomiędzy: własnościami materiałów, operacjami technologicznymi, sposobami łączenia, rodzajami stosowanych wykończeń.

Porównywanie materiałów już znanych uczniom i nowych, poznawanie budowy i funkcji narzędzi i urządzeń, jak również poznawanie zjawisk fizycznych towarzyszących pracy i zachodzących związków przyczynowych oraz wyciąganie wniosków służących kształtowaniu pojęć o wyższym stopniu ogólności niż pojęcia, w których dominują elementy obrazowe.

W celu wprowadzenia uczniów w szersze zagadnienia techniki, należy korzystać z czasopism technicznych dla uczniów, np. „ABC Techniki”, „Świat Młodych”, „Horyzonty Techniki”, filmów, przezroczy i programów telewizyjnych. Praca z czasopismami technicznymi wdraża uczniów do samokształcenia, do wyrobienia nawyku korzystania ze źródeł informacji dotyczącej różnych dziedzin wiedzy technicznej.

Zdobyte przez uczniów umiejętności i wiadomości oraz poznane w klasie niższej materiały i narzędzia mogą być stosowane w klasach wyższych przy realizacji bardziej złożonych zadań praktycznych. Pożądane jest częste odwoływanie się do rzeczy i zjawisk już znanych dzieciom, ukazywanie ich w relacji z materiałem nauczania nowo wprowadzanym, ukazywanie sposobów postępowania w sytuacjach problemowych, wdrażanie uczniów do szukania rozwiązań coraz lepszych, budzenie twórczego niepokoju i ciekawości, a także wyrabianie zaradności życiowej.

Klasa I

W klasie I dokonują się istotne zmiany w rozwoju psychomotoryki dziecka w stosunku do wieku przedszkolnego. Wzrasta sprawność manualna, doskonalą się zręczność ręki i oka. Następuje przy tym rozwój myślenia, zmienia się jego charakter z konkretno-obrazowego na słowno-logiczny. Zmienia się także charakter działania z odtwórczego, według wzoru, na działanie według własnego pomysłu. Nauczyciel może już i powinien włączać uczniów tej klasy w analizowanie podjętego zadania praktycznego, wylanianie czynności niezbędnych w celowej działalności. W doborze zadań powinien uwzględniać zainteresowania uczniów otaczającą ich rzeczywistością, chęć osiągania szybkich efektów i to takich, które podnoszą jakość zabawy, sprawiają dziecku przyjemność. Ze względów wychowawczych dobrze jest, gdy uczniowie, obok wymienionych typów zadań, wykonują także pomoce dydaktyczne i przedmioty potrzebne innym osobom.

Przed podjęciem realizacji zadań ważne jest sprawdzenie, czy uczniowie rozumieją pojęcia, które mają istotny wpływ na przebieg i efekt działania. Ważne jest także kierowanie ich postrzeganiem przy obserwacji narzędzi i urządzeń technicznych, eksponowanie cech istotnych i związków logicznych, zwłaszcza związków przyczynowo-skutkowych.

Informacja techniczna w klasie I występuje w połączeniu z zadaniami praktycznymi. Dotyczy ona podstawowego nazewnictwa, czytania ze zrozumieniem rysunków poglądowych prawidłowo wymiarowanych, np. z „*ABC Techniki*”, schematów i wybranych znaków drogowych i znaków powszechnej informacji występujących w środowisku ucznia.

W klasie tej ważne jest rozwijanie zainteresowań technicznych uczniów, ich słownictwa oraz zwracanie uwagi dzieci na osiągnięcia techniki we współczesnym świecie.

Klasa II

W klasie II następuje dalszy proces przystosowywania się dziecka do systemu szkolnego. Przejawia się to w łatwiejszym koncentrowaniu uwagi na wykonywanym zadaniu, coraz częściej namysł poprzedza działanie, zanikają ruchy zbędne na rzecz ruchów celowych i sprawnych, następuje dalsze uzręcznianie dziecka. Zmniejszenie egocentryzmu umożliwia wprowadzanie form współpracy w małych grupach, pozwala także na częstsze podejmowanie zadań na rzecz innych osób oraz wykonywanie pomocy naukowych. Dobór zadań praktycznych powinien jednakże w dalszym ciągu uwzględniać zainteresowania uczniów i naturalną w tym wieku potrzebę zabawy. W trakcie omawiania zadania nauczyciel zwraca uwagę uczniów na właściwy dobór narzędzi w zależności od rodzaju materiału, demonstruje prawidłowe sposoby posługiwania się narzędziami i urządzeniami i zwraca uwagę na skutki zastosowania określonych technologii.

Mając już pewne doświadczenie, uczniowie analizują zadanie, wylanając szereg czynności szczegółowych i ustalają ich kolejność. W klasie II wymaga się większej samodzielności w planowaniu rozwiązań technicznych i w organizacji pracy. Stawia się też uczniom wyższe wymagania w zakresie poprawności i dokładności wykonywanych zadań praktycznych.

Informacja techniczna, nieco rozszerzona w stosunku do klasy I, ma jednak

charakter bardzo podstawowy, związany z bezpośrednią działalnością praktyczną uczniów. W zakresie znaków i symboli mających charakter powszechnej informacji wybór oznacza dostosowanie ich do środowiska szkoły i jest utrwalaniem informacji uzyskanych w tym zakresie na innych przedmiotach nauczania.

Klasa III

W klasie III dziecko jest dostatecznie przygotowane do wykonywania czynności precyzyjnych, do działania celowego, bardziej skoordynowanego. Koncentracja uwagi jest większa, a czynnik czasu nabiera rzeczywistego znaczenia. Uczeń potrafi już układać plan działania i przewidywać, jakie warunki są niezbędne do jego wykonania, potrafi także cierpliwie i wytrwale dążyć do zrealizowania podjętego zadania. Wiele uwagi należy więc poświęcić planowaniu pracy, coraz więcej też samodzielnemu dobieraniu przez uczniów materiałów i narzędzi, kontroli (z elementami samokontroli) poszczególnych etapów pracy oraz ocenie przebiegu i efektu pracy.

Na tym poziomie rozwoju uczniów można już organizować pracę w małych zespołach przy realizacji zadań praktycznych sprzyjających wprowadzaniu tej formy pracy.

W klasie III dzieci poznają podstawy rysunku technicznego podczas realizacji zadań praktycznych, występuje porównywanie wymiarów wykonanego przedmiotu z rysunkiem technicznym. Poznanie znaków drogowych i umiejętności stosowania zasad ruchu drogowego powinno zapewnić uczniom bezpieczne poruszanie się na drodze.

Prawidłowa realizacja programu nauczania pracy-techniki powinna się przyczynić do uświadomienia uczniom konieczności realnego oceniania swoich zainteresowań, zdolności i życzeń zawodowych.

KULTURA FIZYCZNA

CELE KSZTAŁCENIA I WYCHOWANIA

Celem kształcenia i wychowania fizycznego w szkole jest stworzenie optymalnych warunków zapewniających dzieciom:

- harmonijny rozwój organizmu (przez dobór odpowiednich środków wspomagających funkcjonowanie układu ruchowego, krążenia, oddychania i systemu nerwowego);
- kształtowanie aktywności ruchowej niezbędnej w różnych przejawach działalności człowieka (użytecznej, rekreacyjnej, zdrowotnej, artystycznej, sportowej, obronnej);
- kształtowanie psychomotoryki (przez dobór odpowiednich środków wspomagających rozwój ogólnej motoryczności człowieka — eksponowanie indywidualnych możliwości, upodobań, zainteresowań i umiejętności ruchowych uczniów oraz korelację między rozwojem fizycznym, umysłowym i psychicznym);
- rozwój psychiki (przez uwzględnienie w procesie kształcenia i wychowania fizycznego indywidualnych cech osobowości; właściwą korelację między rozwojem fizycznym, umysłowym i emocjonalnym);
- kształtowanie charakteru i pożądaných postaw w działaniu zarówno indywidualnym, jak i zespołowym;
- wyposażenie uczniów w niezbędny zasób wiedzy o kulturze fizycznej.

W wyniku realizacji programu kultury fizycznej klas I—III należy zmierzać do zdobycia przez uczniów:

- umiejętności kształtowania sprawności psychomotorycznej;
- zasobu umiejętności ruchowych indywidualnych oraz zespołowych — użytecznych, rekreacyjnych i sportowych;
- umiejętności praktycznego wykorzystania podstawowych informacji z zakresu wiedzy ogólnej;
- umiejętności organizacji prostych form wypoczynku.

TREŚCI KSZTAŁCENIA I WYCHOWANIA

KLASA I

PSYCHOMOTORYCZNOŚĆ

Kształtowanie psychomotoryczności:

Biegi (start wysoki), np.:

- szybki bieg do wyznaczonego miejsca (5—10 m);
- szybki bieg z wymijaniem lub obieganiem przedmiotów;
- zadania ruchowe według pojęć: gonić, dogonić, przegonić (współwiczącego lub toczącą się piłkę);
- bieg z wysokim unoszeniem kolan, marszobiegi, trucht (przyspieszanie i zwalnianie biegu);
- szybki bieg po prostej (30—40 m);
- biegi z pokonywaniem niskich przeszkód;
- biegi po skośnie ustawionym przyrządzie (np. ławeczce);
- biegi w terenie otwartym z pokonywaniem naturalnych przeszkód;
- biegi w połączeniu z różnymi formami ruchu (rzut, skok, dźwiganie);
- zabawy bieżne z użyciem różnych przyborów, np.: kto kogo dogoni, kto prędzej do mety;
- bieg z przewrotem na materacu na czas;
- jazda na: wrotkach, łyżwach, nartach, rowerze.

Stosowanie w zabawach bieżnych biegu w postaci spontanicznej i kierowanej działalności ruchowej w celu rozwijania naturalnych form ruchu.

Przykłady zabaw bieżnych: Samochody, Lawina, Berek, Strażak, Wilk i owce, Natarcie, Tam i z powrotem, Kto prędzej do mety? Zmień woreczek, Zwiąż—rozwiąż, wyścigi i sztafety zwinnościowe z pokonywaniem przeszkód.

Przykłady ćwiczeń i zabaw na lodzie (z wykorzystaniem łyżew): jazda w przód po linii prostej z odepchnięciem (odbijanie się wewnętrzną krawędzią łyżwy), jazda w przód z wysuniętą nogą do przodu (hulajnoga), jazda na obu nogach z rozłączaniem i łączeniem nóg, oporowanie tylną częścią łyżwy w jeździe na obu nogach do zatrzymania się, jazda na jednej nodze (kto najdalej?), jazda parami, jazda na obu nogach po linii wężkowatej, zmiana kierunku jazdy w wyznaczonym miejscu, zamachem ramion i skrętem tułowia, jazda w przód na obu nogach szeregiem, równoczesna zmiana kierunku jazdy (zamachem ramion i skrętem tułowia) na sygnał.

W zabawach na lodzie rozwijanie umiejętności utrzymania równowagi. Zachęcanie do posiadania własnego sprzętu i wdrażanie do poszanowania i należytej konserwacji sprzętu.

Hartowanie.

Przykłady zabaw na śniegu (z wykorzystaniem sanek): Chodzenie śladami pierwszego. Wracamy własnym śladem, Torowanie ścieżek, Sypanie kopców.

Toczenie kul. Lepienie bałwana. Śnieżki. Sanna. Na śledzia. Z górki na pazurki. Przejazd przez bramkę. Przejazd przez tunel. Sztafeta — lawina. Wzajemne wożenie

się. Zaprzęg. Jazda na wprost. Szczupakiem. Wężykiem. Z hamowaniem. W terenie falistym zjazd ze stoku pojedynczo, parami.

Przykłady zabaw na śniegu (z wykorzystaniem nart): Pociąg, Tramwaj, Kolorami zbiórka, Wróble i wrony, Kijki w górę, Dogoń swoją parę, Tropienie śladów, Wyścigi szeregów.

Przykłady zabaw w wodzie: Spłoszone mewy, Karły i olbrzymy, Wesołe foki, Krokodyle, Rekin, Okonie i karasie, Rybka, Połów szczupaka, Sieć, Pryskana bitwa, Uderzenie fal, Zawody w brodzeniu. Poławianie pereł, Wyścigi hipopotamów. Upadanie do wody, Wstawanie, Holowanie, Zabawa w piłką.

Skoki, np.:

- skoki z wyznaczonych miejsc lub z jednego przedmiotu na drugi;
- łączenie skoków, obunóż z miejsca, następnie na lewej i prawej nodze;
- skoki przez przeszkody;
- naśladownictwo skoku wzwyż według technik sportowych (wysokość regulowana przez dzieci);
- skoki na sprężystym podłożu (materac gąbczasty, mini-batut, skocznia lekkoatletyczna);
- skoki z małych wysokości (do 1 m) na miękkie i bezpieczne podłoże, do wody lub na puszysty śnieg.

Rozwijanie w zabawach skocznych umiejętności zachowania równowagi i odpowiedniej postawy w locie. Wzmacnianie stawów kończyn dolnych. Zabawy skoczne w połączeniu z elementami marszu i biegu.

Przykłady zabaw skocznych: Skoki wróbelka, konika, zajączka, żabki. Piłka parzy. Szczur. Skakanka. Sztafety skoczne jedno- i obunóż.

Rzuty (jednoręcz i oburęcz), np.:

- rzuty małymi przedmiotami lewą i prawą ręką, w miejscu i w ruchu;
- rzuty oburęcz w przód, znad głowy;
- rzuty do przedmiotów w ruchu;
- rzuty na odległość małymi piłkami;
- rzuty na odległość piłką 1 kg;
- zabawy rzutne w połączeniu z elementami marszu, biegu i skoku (np. rzuty do celu i na odległość). Piłka w tunelu.
- Piłka w rzędzie. Celowanie do toczzonej piłki. Różne konkursy rzutów.

Dźwiganie i wspinanie, np.:

- przenoszenie piłek lekarskich 2 kg;
- przenoszenie w dwójkach kilku przyborów (do 5 kg);
- wspinanie się na niskie przeszkody z przyborami;
- wspinanie się na drzewa, drabinki itp.;
- zabawy z mocowaniem w różnych pozycjach (niskich, wysokich).

Stosowanie w zabawach z mocowaniem (dla chłopców) zastępczych, rekreacyjnych form ćwiczeń rozwijających aparat mięśniowy.

Przykłady zabaw z mocowaniem: Kałuża, Taniec indyjski, W cztery strony, Błotko.

Pelzanie, czworakowanie, np.:

- pelzanie z przyborem;
- biegi na czworakach przodem lub tyłem;
- przechodzenie pod i nad przeszkodą (ławeczka, równoważnia, skrzynia);
- przetaczanie, przewrót w przód;
- dowolne wejścia i zejścia z drabinek;
- wędrowanie nogami w przód lub tył, w przysiadzie zwieszonym;
- krótkotrwałe zwisy (przodem i tyłem), z uginaniem ramion i nóg;
- czołganie się pod niskimi przeszkodami;
- zabawy na czworakach z elementami marszu, biegu i skoku (np. Toczenie piłki głową. Wyścigi z pokonywaniem przeszkód pelzaniem, czołganiem. Przejście nad przeszkodą).

Pokonywanie zestawu różnych przeszkód, np.: przejście na czworakach, bieg lub podciąganie po skośnie ustawionej ławeczce gimnastycznej opartej na drabinkach — zejście po drabinkach lub zeskok w głąb, przechodzenie pod ławeczką — wejście na skrzynię, zeskok w głąb, przeploty przez kraty, wspinanie po linie, chód na czworakach na równoważni i pod równoważnią, wejście na równoważnię dowolnym sposobem i zeskok w głąb. Pokonywanie przeszkód naturalnych w terenie, np. skok przez rów, przejście po kładce, skoki dosiężne do gałęzi drzew. Łączenie naturalnych form ruchu: biegu, chodu, skoku, rzutu, wspinania, pelzania i czworakowania.

Kształtowanie aktywności ruchowej, z wyeksponowaniem inwencji twórczej dziecka

Czynności ruchowe z uwzględnieniem rytmu, muzyki i tańca, np.:

- wykonywanie różnych ruchów w rytmie i przy muzyce;
- rytmiczny marsz z akcentem (rąk i nóg);
- dowolna ilustracja danego rytmu;
- odtwarzanie obrazów za pomocą ciała (posągi, jazda na łyżwach);
- reprodukcja liter za pomocą ruchów ciała (ułożyć literę A w dwójkach, literę C pojedynczo, leżąc na boku, itp.);
- ilustracja ruchem znanych piosenek;
- wystukiwanie rytmu w różnych pozycjach;
- elementy zabaw rytmiczno-tanecznych;
- elementy tańców regionalnych i narodowych.

Czynności ruchowe kształtujące szybką reakcję np.:

- zajmowanie pozycji stojąc, leżąc, siedząc na przemian z lewej i prawej strony współwiczającego lub grupy;
- mijanie różnych przeszkód nieruchomych z lewej strony w chodzie, marszu, biegu, podskokami obunóż i jednonóż;
- zmiany kierunku biegu i zatrzymywanie na sygnał (wzrokowy, słuchowy);
- wykonywanie ruchów przeciwstawnych do współwiczającego.

Czynności ruchowe kształtujące szybkość działania wobec przedmiotów i osób będących w ruchu (zasady ruchu drogowego), np.:

- unikanie bezpośredniego kontaktu ze współwiczającym w chodzie i biegu;
- doganianie przyboru będącego w ruchu, z wymijaniem w sposób prawidłowy ustawionej przeszkody (z lewej strony).

Utrwalenie ruchem pojęć związanych ze zwinnością i zręcznością, np.:

- szybki bieg między przeszkodami;
- czołganie się, pelzanie między przeszkodami;
- pokonywanie przeszkód usytuowanych w różnych płaszczyznach nad podłożem;
- układanie małych przedmiotów w różne figury i wzory;
- przenoszenie przedmiotów o różnej wielkości i kształcie oraz układanie ich w wyznaczonym miejscu;
- przekazywanie współwiczającemu przedmiotów w zmiennym tempie: powoli, szybko, w miejscu i ruchu;
- składanie i rozkładanie przyboru lub przyborów;
- naśladowanie ruchów manipulacyjnych, np. pisanie na maszynie, chwytanie małych przedmiotów, wkręcanie i wykręcanie przedmiotów.

UMIEJĘTNOŚCI

Indywidualne formy aktywności zdrowotnej i użyteczno-rekreacyjnej.

Samocena rozwoju fizycznego i sprawności ruchowej, np.: mierzenie wysokości i ciężaru ciała, określanie różnic w postawie ciała stojąc, siedząc, w marszu i biegu, pomiar długości skoków i rzutów (taśmą, krokami), określenie różnic rytmu oddechu, przed i po wysiłku fizycznym. Stosowanie odpowiedniego ubioru i miejsca do zajęć ruchowych, w zależności od warunków klimatycznych, terenowych oraz lokalnych (środowisko szkolne i pozaszkolne).

Stosowanie różnych zajęć ruchowych w zmiennych warunkach środowiskowych.

Gimnastyka

Przyjmowanie podstawowych pozycji niskich: przysiad podparty (zwarty, rozarty). Siad prosty, skrzyżny, skulny, kłępczy. Kłęk jednonóż, obunóż. Podpór leżąc przodem (krótkotrwały). Leżenie przodem i tyłem. Marsz na czworakach.

Ćwiczenia prawidłowej postawy w biegu, chodzie, skokach. Zwis postawny przodem i tyłem. Zwis wolny przodem i tyłem. Zwis przewrotny. Odmyk. Leżenie przewrotne i przerzutne. Przewrót w przód.

Lekka atletyka

Naturalne formy ruchu (chód, bieg, rzut, skok) z prawidłową pracą ramion. Regulacja oddechu. Pomoc w mierzeniu wyników konkurencji lekkoatletycznych.

Biegi: chód a bieg; przejście z chodu wolnego, szybkiego, ze zmianą tempa do biegu; marszobieg za prowadzącym; bieg wolny, szybki; trucht; bieg szybki ze startu wysokiego; przyspieszanie, zwalnianie biegu; bieg na sygnał; bieg 30 m po torach; bieg na czas.

Rzuty: swobodne rzuty piłeczką palantową; rzut piłeczką do celu; rzut na odległość z miejsca (prawą i lewą ręką); konkurs rzutów.

Skoki: skoki jednonóż i obunóż (w miejscu, w chodzie i wolnym biegu); skok w dal z miejsca (zamach ramion, miękkie lądowanie); skok w dal z rozbiegu (ze strefy odbicia z belki); skok wzwyż przez przeszkodę wolnym biegiem z rozbiegu na wprost; przeskok nożycowy ponad niską przeszkodą z marszu (rozbieg skośny); konkurs skoków.

Jazda na rowerze, np.: wsiadanie i zsiadanie z roweru, utrzymywanie równowagi i jeździe na wprost, pokonywanie luków, zatrzymywanie się; jazda po narysowanej linii; jazda po kole; jazda ósemką; wrotkarstwo, jazda w przód i w tył po prostej lalodem, zatrzymywanie się.

Łyżwiarstwo

Sprzęt i ekwipunek łyżwiarski. Przypinanie łyżew. Ćwiczenia w utrzymywaniu równowagi. Postawa łyżwiarska. Chód na łyżwach. Umiejętności upadania i podnożenia się na lodzie. Jazda w przód na obu nogach, na jednej nodze. Hamowanie tylną częścią łyżwy. Zatrzymywanie się. Zmiana kierunku jazdy (zamachem ramion i skrętem tułowia).

Saneczkarstwo

Przyzwyczajanie do częstego przebywania zimą na wolnym powietrzu. Zastosowanie nabytych umiejętności ruchowych w nowych warunkach terenowych i klimatycznych.

Hartowanie.

Saneczkarstwo, jazda po prostej do wyznaczonego miejsca, zmiana kierunku, hamowanie.

Narciarstwo

Podstawowe zasady organizacji i bezpieczeństwa zajęć na nartach. Zakładanie nart. Konserwacja sprzętu. Zbiórki na nartach. Chód po terenie płaskim. Ćwiczenie techniki narciarskiej w formie zabaw i gier wyrabiających swobodę ruchu, zręczność, równowagę. Krok zwykły. Zwrot przestępowaniem (w lewo i w prawo) przez dzioby i piętki nart. Podejście zakosami. Zjazd wzdłuż linii spadku stoku. Hamowanie pługiem. Przykłady zabaw: Pociąg, Tramwaj, Kolorami zbiórka, Wróble i wrony, Kijki w górę, Dogoń swoją parę, Tropienie śladów, Wyścig szeregów.

Pływanie

Podstawowe zasady organizacji, higieny i bezpieczeństwa zajęć w wodzie. Oswajanie dzieci z wodą. Zapoznanie z właściwościami fizycznymi wody (temperatura, wyporność, opór). Stosowanie zabaw i ćwiczeń przygotowawczych do nauki różnych stylów pływackich. Organizacja zawodów pływackich. Egzekwowanie karności i dyscypliny. Sprzęt i ekwipunek pływacki. Warunki zajęć. Ćwiczenie oddychania. Łączenie wydechu do wody z ruchami ramion i nóg. Utrzymanie się na wodzie w pozycji leżąc na grzbiecie i na piersiach. Skoki oswajające z wodą.

Sposoby pływania: styl klasyczny na piersiach i na grzbiecie, pływanie żabką na piersiach i na grzbiecie.

Stosowanie opanowanych umiejętności w zabawach, grach ruchowych.

Pływanie, narciarstwo nizinne lub górskie do wyboru przez nauczyciela, w zależności od warunków regionalnych, klimatycznych oraz bazy.

Współdziałanie w grupach rówieśniczych, przy wykonywaniu ćwiczeń i zadań, w różnych formach zajęć ruchowych.

Ringo, np.: podania i chwytv lewą i prawą ręką, wieloboje rzutów kołkiem.

Mini-koszykówka, np.: podania piłki do partnerów w kole z jednym broniącym, podania piłki po obwodzie koła, naśladowanie ruchów współpartnera wykonującego różne czynności z piłką, rzuty piłkami do obręczy zawieszanej na różnych wysokościach, kozłowanie piłki za partnerem.

Mini-siatkówka, np.: odbicie lekkiej piłki sposobem oburącz górnym w miejscu i w marszu, utrzymywanie jak najdłużej piłki w górze podbijając ją oburącz i jedno-
rącz, kierowanie dużej piłki plażowej odbiciami jednorącz w określone miejsce.

Mini-piłka ręczna, np. trafienie do celu piłką, dętką, trafienie małą piłką do tarczy lub w piłkę lekarską, podania piłki między współpartnerami, kozłowanie piłki.

Mini-piłka nożna, np.: odbijanie piłki stopą, kolanem, podania piłki raz wewnętrznym, raz zewnętrznym podbiciem do współpartnera, małe gry 2 × 2, 3 × 3.

Przystępując do realizacji każdej lekcji należy w części wstępnej lekcji wprowadzić ćwiczenia kształtujące: szyi, ramion i pasa barkowego, nóg i tułowia. W różnych łączonych sytuacjach ruchowych, np.:

- a) ćwiczenia szyi (skłony, skręty, krążenia);
- b) ćwiczenia ramion i pasa barkowego (wznosy ramion w różnych kierunkach, krążenia i wymachy — jednoczesne i naprzemianstronne, w tył i w przód);
- c) ćwiczenia nóg (wspięcia, przysiady, wznosy, podskoki, przeskoki — w tył, w przód, w bok); ćwiczenia przeciw płaskiej stopie;
- d) ćwiczenia tułowia (skłony, skręty, krążenia, wznosy i opady) z określonymi poło-
żeniami ramion (ręce na biodrach, na głowie, na karku; ramiona w przód, w bok, w górę, pionowy skurcz, poziomy skurcz).

Ćwiczenia kształtujące w różnych pozycjach wysokich i niskich (siad prosty, skrzyżny, skulony; leżenie przodem i tyłem; kłęk obunóż, jednonóż, podparty; przy-
siad podparty).

WIADOMOŚCI

Zasady higieny (osobistej, pracy i wypoczynku). Zasady bezpieczeństwa i organi-
zacji wszelkich zajęć ruchowych. Zasady ruchu drogowego obowiązujące pieszych i rowerzystów, Udzielanie pierwszej pomocy przy skałeczeniach i zadrapaniach.

KLASA II

PSYCHOMOTORYCZNOŚĆ

Kształtowanie psychomotoryczności

Biegi, np.:

- bieg po obwodzie koła, kwadratu, trójkąta — indywidualnie i zespołowo,
- bieg po prostej 30—40 m ze zmianą kierunku na sygnał,
- zabawy bieżne z użyciem piłek (toczenie, przenoszenie, kozłowanie, odbijanie piłki w biegu, berek w parach, wyścig par, wyścig numerów, Kto prędzej dookoła, sztafety z piłką, sztafety z pokonywaniem przeszkód, zmiana kierunku i miejsca na sygnał — pojedynczo i w zespołach).

Stwarzanie w zabawach bieżnych sytuacji dla określania indywidualnych możliwości ucznia, zmierzenia własnych sił z siłami rówieśników. Pobudzanie funkcji układu krążenia i oddychania. Rozwijanie szybkości.

Przykłady zabaw bieżnych: Lawina z utrudnieniem, Berek w parach, Berek ranny, Sadzenie ziemniaków, Wyścig par, Wyścig numerów, Kto prędzej dookoła?, Sztafeta z piłką, Sztafety z pokonywaniem przeszkód.

Przykłady ćwiczeń i zabaw na lodzie (z wykorzystaniem łyżew). Jazda w przód na obu nogach z podnoszeniem przedmiotów w czasie jazdy. Jazda na obu nogach i jednonóż pod bramkami. Jazda na obu nogach z przenoszeniem ciężaru ciała z jednej nogi na drugą. Jazda długimi poślizgami z wytrzymaniem poślizgu na jednej nodze. Oporowanie wewnętrzną krawędzią łyżwy (nogą prawą, lewą) w jeździe w przód (półplug). Równoczesne oporowanie wewnętrznymi krawędziami łyżew (plug). Jazda na obu nogach z zatrzymaniem się w półplugu, plug. Zmiana kierunku jazdy na jednej nodze wymachem nogi w przód i w tył. Przekładanka w przód. Jazda w przód po dużym łuku (w lewo, w prawo) pojedynczo, szeregiem mieszanym i krzyżowaniem nogi zewnętrznej przed wewnętrzną. Przekładanka w przód w kole (w prawo, w lewo).

Rozwijanie w zabawach na lodzie umiejętności swobodnego poruszania się na łyżwach, wyczuwanie odległości i przestrzeni. Hartowanie. Przykłady zabaw na lodzie: Hulajnoga, Olbrzymy i krasnale, Szeregiem, Rzędem, Kołem, Wężem, Pod bramką, Z omijaniem, Kto szybciej?

Rozwijanie w zabawach na śniegu funkcji adaptacyjnych stroju w różnych warunkach terenowych i atmosferycznych. Przyzwyczajanie do karności, ładu, porządku, wzajemnej pomocy i koleżeństwa. Hartowanie.

Przykłady zabaw na śniegu (z wykorzystaniem sanek): Orły, Polowanie na lisa, Rzeźby w śniegu, Budowanie twierdzy, Dookoła śnieżnych kul, Rzucanie śnieżkami do celu, Wyścigi na sankach, Wyścigi w zjeździe. Zjazd pod dwoma bramkami, przez garb terenowy, z zakrętami, z zatrzymaniem.

Przykłady zabaw na śniegu (z wykorzystaniem nart): Koło, Ósemka, Kto pierwszy do mety?, Sztafeta pisana, Zjazd pod bramkami, Jazda przez uliczkę, Wyścig rzędów w zjeździe, Autobus.

Przykłady zabaw w wodzie: Rozpędzanie się, Wyścig dwójek, Wyścig trójek, Pingwiny, Wydra i ryby, Rybak i ryby, Łowienie szczupaka, Wyścig ryb, Wyścig raków, Wpadanie do wody, Rybak wyzwolony, Nurek, Już pływam, Zabawa z kołem.

Skoki, np.:

- skoki do różnych przedmiotów zawieszonych nad podłożem,
- skoki, wieloskoki, przeskoki, skoki z pokonywaniem przeszkód naturalnych,
- ze skoku chwyt przyboru w locie (piłka, lotka, kółko ringo),
- skoki przez przybór w ruchu (skakanka, opona, mała piłka),
- skoki łączone, np. wieloskoki nogą prawą i lewą, skok na przyrząd i skok w dal,
- naśladowictwo skoku wzwyż, według technik sportowych dowolnie wybranych przez dzieci,
- zabawy skoczne z różnymi przyborami.

W zabawach skocznych stosowanie użytkowych form ruchowych przydatnych w różnych sytuacjach i okolicznościach życia codziennego (uskok, wyskok, zeskok, przeskok, doskok, naskok).

Przykłady zabaw skocznych: Klasy, Zajęcie skoki, Szycie na maszynie, Przeprowa przez rzekę, Skakanka, Skoki jednońóz z miejsca, Skoki z miejsca, Kto najdalej?

Rzuty, np.:

- rzuty małymi przedmiotami lewą i prawą ręką z miejsca i z rozbiegu,
- rzuty oburącz w przód znad głowy i oburącz dołem,
- rzuty piłkami do piramid utworzonych z różnych przedmiotów,
- rzuty do przedmiotów będących w ruchu,
- rzuty lotkami do celu,
- zabawy rzutne z różnymi przyborami w miejscu i w ruchu (sztafety w kozłowaniu piłki, konkursy rzutów do celu).

Dźwiganie i wspinanie, np.:

- przenoszenie przedmiotów oburącz przed sobą (piłka lekarska 1—5 kg),
- toczenie przedmiotu przed sobą ręką lub nogą (opona mała, piłka lekarska),
- zabawy z mocowaniem w miejscu, w marszu, w biegu,
- wspinanie się po skośnie ustawionej żerdzi, ławeczce oraz schodzenie z określonej wysokości, również po linie,
- zabawy z mocowaniem z różnymi przyborami.

W zabawach z mocowaniem (dla chłopców) rozwijanie orientacji przestrzennej i oceny własnych sił w toku walki sportowej.

Kształtowanie siły, koordynacji.

Przykłady zabaw z mocowaniem: Ryby w sieci. Przeciąganie w parach. Walka z zaczepieniem nóg. Walka o poruszanie z miejsca.

Pelzanie i czworakowanie, np.:

- czołganie się na wprost pod przeszkodami,
- pelzanie z przyborem,
- przetaczanie z przyborem i bez przyboru,
- zabawy na czworakach z elementami marszu, biegu, skoku, rzutu.

Kształtowanie aktywności ruchowej, z wyeksponowaniem inwencji twórczej dziecka,

Czynności ruchowe z uwzględnieniem rytmu, muzyki i tańca, np.:

- podania piłki siedząc po obwodzie koła w rytmie — w lewo, w prawo, w górę i za plecami,
- odtwarzanie rytmu za pomocą ruchu z użyciem przyborów, np.: prowadzenie lub odbicie piłki prawą i lewą ręką itp.,
- przyjmowanie określonych pozycji w zmiennym rytmie,
- graficzne odtwarzanie rytmu: rysowanie różnych obrazów sugerowanych przez rytm na podłożu lub w powietrzu,
- utrzymywanie ruchów ramion, nóg, tułowia w danym rytmie, w miejscu i w ruchu,
- dowolna ilustracja danego rytmu znanych piosenek.
- elementy zabaw rytmiczno-tanecznych,
- elementy tańców regionalnych, narodowych i współczesnych.

Czynności ruchowe kształtujące szybką reakcję, np.:

- doganianie współwiczającego i wyminięcie go z lewej strony — (zasady ruchu drogowego),
- kozłowanie piłki ze współwiczającym z zachowaniem określonej odległości i zatrzymanie na sygnał (zasady ruchu drogowego);
- naśladowanie ruchów współwiczającego.

Czynności ruchowe kształtujące szybkość działania wobec przedmiotów i osób będących w ruchu, np.:

- podanie piłki oburącz w dwójkach wykonując przysiad w czasie podania,
- przetaczanie kółka ringo w przód z równoczesnym wykonywaniem przeskoków przez toczące się kółko.

Czynności ruchowe kształtujące zachowanie w zmiennych sytuacjach, np.:

- przejście po siatce zawieszony poziomo nad podłożem,
- przejście z zawiązanymi oczyma po linii ułożonej na podłożu,
- wbieganie, wspinanie, podciąganie się na skośnie ustawiony przyrząd,
- przetaczanie i wożenie na przyrządzie (deskorołka),
- przewroty, skoki, przechodzenie przez przeszkody ustawione w różnych płaszczyznach i na różnej wysokości;
- rzucanie piłki przed siebie i dogonienie jej zanim upadnie na podłoże,
- przeskoczenie przez wirujący przedmiot,
- naśladowanie ruchów lokomocyjnych pojazdów mechanicznych (lokomotywa, traktor, samolot itp.); ptaków (ruchy powolne — żuraw, bocian, ruchy szybkie — jaskółka); skoków (zając, żaba, kangur),
- odtwarzanie i naśladowanie ruchów pracy (wbijanie, wkręcanie, wygniatanie, wyciąganie, noszenie, dźwiganie, przesuwanie, wspinanie, podawanie itp.),
- wyrażanie ruchem pojęć przeciwstawnych, np.: szybki — powolny, ciężki — lekki, silny — słaby, twardy — miękki, skoczny — ociężały,
- utrwalenie ruchem pojęć związanych z prawidłową postawą, np.: (siedzę jak joga, siad skrzyżny — łopatki ściągnięte, tułów wyprostowany, chodzimy jak sportowcy na defiladzie),
- inicjowanie różnych form ruchu przez dziecko wobec współwiczającego (grupy),

który (która) odtwarza ruchy współpartnera, np.: kroki taneczne, ćwiczenia akrobatyczne, ruchy wzorowane na sportach (np.: obrona bramki, jazda na łyżwach, odbijanie piłki),

- wybór przez dzieci ćwiczeń, zabaw i gier ruchowych według ich zainteresowań, np.: zabawy i gry odtwarzające bohaterów seriali telewizyjnych.

UMIĘJĘTNOŚCI

Indywidualne formy aktywności zdrowotnej i użytecznej-rekreacyjnej.

Samooceńca rozwoju fizycznego i sprawności ruchowej, np.: pomiar obwodu klatki piersiowej przy wdechu i wydechu, określenie rytmu pracy serca w spoczynku i po wysiłku, uproszczone pomiary właściwości psychoruchowych (siły, równowagi, skoczności). Organizowanie miejsca do zajęć ruchowych, np.: przygotowanie skoczni, boiska do zabaw i gry ruchowej, wystawienie przyrządów, gromadzenie przyborów. Stosowanie różnorodnych zajęć ruchowych w zmiennych warunkach środowiskowych:

Gimnastyka

Przyjmowanie podstawowych pozycji wysokich: postawa zasadnicza, rozkrok, stanie jednonóż, wykrok, zakrok, wypad, unik, unik podparty. Stanie równoważne. Skoki zajęcze. Kombinacje ruchowe (wstępowanie, wspinanie, zejście, zwis zstępujący) na przyrządach: drabinki, liny, równoważnia, skrzynia, ławeczka. Zwis przewrotny ze zwisu podpartego. Odmyk. Przewrót w przód z marszu. Pokonywanie toru przeszkód (niskich i wysokich) w chodzie, w marszu i w biegu. Skoki wolne i mieszane ze zwiększonej odległości, z rozbiegu skośnego i na wprost. Przeskok zawrotny przez skośnie ustawioną ławeczkę. Serie różnych skoków ze skakanką. Wyskok na przyrząd z rozbiegu na wprost i skośnego. Zeskok jednonóż i obunóż do półprzysiadu i przysiadu podpartego. Wyskok kuczny na skrzynię.

Lekka atletyka

Doskonalenie naturalnych form ruchu (chód, bieg, rzut, skoki). Poprawne stawianie stóp w czasie chodu, biegu. Zamachowe, współdziałające ruchy ramion. Oddychanie (głębokie, powierzchniowe). Rozwijanie wytrzymałości. Nauka mierzenia konkurencji lekkoatletycznych.

Biegi. Chód i bieg (wolny, szybki, w miejscu, na dystansie, ze zmianą kierunku poruszania się). Marszobieg, bieg wolny, szybki, trucht za prowadzącym (w urozmaiconym terenie). Bieg wolny z wysokim podnoszeniem kolan. Bieg szybki na dystansie 30 m ze startu wysokiego na czas. Start niski.

Rzuty. Rzut piłeczką palantową do celu (wysoko, nisko położonego) górą i dołem. Rzut piłeczką palantową na odległość (prawą i lewą ręką) z marszu z prawidłowym chwytem przyboru. Seria rzutów próbnych i w konkursie. Konkurs rzutów prawą i lewą ręką.

Skoki. Soki jednonóż, obunóż, ze zmianą tempa, kierunku, pozycji ciała. Wieloskoki (obunóż). Skok w dal z rozbiegu (próby odbicia z belki). Nauka skoku wzwyż z rozbiegu stylem naturalnym. Seria skoków próbnych i w konkursie. Konkurs skoków.

Jazda na rowerze — przygotowanie do zdobywania karty rowerowej — np.: zatrzymywanie w różnych sytuacjach, zmiany kierunku jazdy, jazda po łukach (ósemka), zatrzymanie w wyznaczonym miejscu z sygnalizowaniem „Stop”.

Wrotkarstwo, np.: jazda w przód po dużym łuku (w lewo i w prawo), przekładanka w przód.

Łyżwiarstwo

Rozwijanie umiejętności swobodnego poruszania się na łyżwach. Jazda w przód. Łączenie jazdy w przód na obu nogach z jazdą jednonogą. Hamowanie półplugiem, plugiem. Zatrzymywanie się w plugu przy małej szybkości. Zmiana kierunku jazdy wymachem nogi (w przód i w tył). Przekładanka w przód.

Saneczkarstwo

Saneczkarstwo, np.: skręty w lewo i w prawo na wyznaczonym odcinku, podnoszenie przedmiotów z ziemi w czasie zjazdu, wyścigi w zjeździe, zjazd pod bramkami.

Narciarstwo

Podstawowe zasady organizacji i bezpieczeństwa zajęć na nartach. Konserwacja sprzętu. Ćwiczenie techniki narciarskiej w formie zabaw i gier wyrabiających swobodę ruchu, zręczność, równowagę. Rozwijanie umiejętności jazdy w terenie urozmaiconym. Krok łyżwowy. Zwrot przełożeniem dziobów nart. Podejście schodkowaniem. Zjazd w skos stoku. Hamowanie plugiem. Zmiana kierunku przestępowaniem i łukiem z plugu.

Pływanie

Stosowanie zabaw i ćwiczeń przygotowujących do nauki różnych stylów pływackich. Oddychanie w czasie określonego sposobu pływania. Poślizgi i zmiany pozycji w wodzie (leżąc na grzbiecie lub na piersiach). Skok na głowę z półprzysiadu. Sposoby pływania: styl klasyczny na piersiach i na grzbiecie, pływanie żabką na piersiach i na grzbiecie.

Stosowanie opanowanych umiejętności w zabawach i grach ruchowych.

ZESPOŁOWE FORMY AKTYWNOŚCI REKREACYJNO-SPORTOWEJ

Współdziałanie w grupach przy wykonywaniu ćwiczeń i zadań, w różnych formach zajęć ruchowych.

Ringo, np.: gra w małych zespołach 2 × 2, 3 × 3, 4 × 4, wykorzystanie kólek w zabawach inicjowanych przez dzieci.

Mini-koszykówka, np.: podanie piłki w dwójkach, trójkach oburącz, kozłowanie piłki z utrudnieniem, wyścigi z liczeniem trafionych koszy, rzuty do celu (kosz, pudelko, tarcza) z przerwana i ciągłą obserwacją.

Mini-siatkówka, np.: wyścig piłek w dwóch rzędach lub dwójkach (odbicie piłki jak przy zagrywce dolnej). Przechwytywanie odbijanej oburącz piłki, gra w siatkówkę w siadzie, z przrzucaaniem piłki na plac współpartnerów.

Mini-piłka ręczna, np.: żonglerka różnymi piłkami w miejscu i w ruchu (podanie

piłki w przód, w tył, w lewo i w prawo), doganianie i przeganianie toczącej się piłki, trafianie piłką do ruchomego celu.

Mini-piłka nożna, np.: odbicia i stopowanie piłek w dwójkach, odbijanie piłki o ścianę, trafianie piłką do małej bramki, wymijanie współpartnera prowadząc piłkę zewnętrznym lub wewnętrznym podbiciem stopy. Małe gry 3×3, 4×4.

Przystępując do realizacji tego działu należy w części wstępnej lekcji wprowadzić ćwiczenia kształtujące: szyi, ramię i pasa barkowego, nóg i tułowia.

Ćwiczenia kształtujące na każdej lekcji w różnych pozycjach niskich i wysokich takich jak: postawa zasadnicza; stanie jednonóż, rozkrok, wykrok, wypad, unik.

Ćwiczenia w miejscu i w marszu, w biegu (z przyborem i bez przyboru). Szybkie i wolne zmiany pozycji ciała:

- a) ćwiczenia szyi (skłony, skręty, krążenia); w miejscu i w marszu,
- b) ćwiczenia ramion i pasa barkowego (wznosy, uginanie, krążenia i wymachy) — ruchy obszerne, luźne i dynamiczne, ćwiczenia na drabinkach, ławeczce i linie,
- c) ćwiczenia nóg (wspięcia, przysiady, podskoki, skoki) jednonóż i obunóż. Ćwiczenia z przyborem, np. skakanką, szarfą, krążkiem, tarczą, i na przyrządach: ławeczce, drabinkach, kratkach, równoważni, skrzyni,
- d) ćwiczenia tułowia w różnych pozycjach niskich (jak w kl. I) i wysokich. Szybkie zmiany pozycji ciała. Ruchy nóg naśladujące jazdę na rowerze w leżeniu przeciwnym i przerywnym. Wznosy ramion i tułowia z obciążeniem (trzymanie w dłoni przyboru).

WIADOMOŚCI

Zasady higieny (osobistej, pracy i wypoczynku). Zasady hartowania organizmu. Zapobieganie przeziębieniu. Odmrożenia i pierwsza pomoc. Wypoczynek czynny i bierny. Wpływ ćwiczeń ruchowych na utrzymanie prawidłowej postawy ciała.

Ochrona i samoochrona. Znajomość przepisów ruchu drogowego w odniesieniu do pieszych i rowerzystów.

Znajomość przepisów zabaw i gier.

Zasady współdziałania w grupie w czasie gier, zabaw i zajęć ruchowych.

KLASA III

PSYCHOMOTORYCZNOŚĆ

Kształtowanie psychomotoryczności

Biegi, np.:

- bieg indywidualny i grupowy w szybkim tempie (30—40 m),
- sztafety wahadłowe (20—30 m),
- sztafety z pokonywaniem przeszkód,
- starty z różnych pozycji (stojąc przodem, tyłem, leżąc),

- biegi po wyznaczonych trasach (np.: bieg po wirażu w kształcie litery „S”, po obwodzie koła itp.),
- zabawy bieżne z przyborami i bez przyborów (np. Pisanie liter i wyrazów. Wyścig rzędów. Wyścig szeregów. Bieg rozstawny w rzędach. Sztafeta wahadłowa z pałeczką. Sztafeta obwodowa).

Wyrobienie umiejętności doboru zabaw i wykorzystania ich podczas przerw rekreacyjnych (ćw. śródlekcyjnych i przerw międzylekcyjnych).

Przykłady zabaw bieżnych: Dzień i noc. Rybacy na jezioro. Murarz i cegły. Pisanie liter i wyrazów. Wyścig rzędów. Wyścig szeregów. Bieg rozstawny w rzędach. Sztafeta wahadłowa z pałeczką. Sztafeta obwodowa. Kombinacja sztafetowa z elementami: przeplot, bieg, rzut, skok.

W zabawach bieżnych kształtowanie ambicji, wytrwałości i wiary we własne siły w procesie rywalizacji.

Przykłady ćwiczeń i zabaw na lodzie (z wykorzystaniem łyżew). Jazda w przód na obu nogach z omijaniem przeszkód przez rozłączanie i łączenie nóg, uniesienie nogi. Jazda w przód parami, trójkami, szeregiem i z koszykowym chwytem rąk. Jazda na obu nogach, jednonóż z półprzysiadem, przysiadem. Jazda w przód na obu nogach z energicznym zwrotem nóg do ustawienia pod kątem 90° do kierunku jazdy. Zwrot na obu nogach przy zwiększonej szybkości jazdy. Przekładanka w przód w kole po śladzie ze zmniejszaniem krzywizny łuku. Slalom przekładanką z omijaniem przeszkód. Jazda tyłem bez odrywania łyżew od lodu. Sprężynowanie na obu nogach w jeździe tyłem. Jazda tyłem z omijaniem przeszkód, z odrywaniem od lodu na przemian jednej i drugiej nogi. Jazda parami naprzeciwko siebie (przodem, tyłem). Dla chłopców: Jazda w przód z kijem hokejowym. Prowadzenie krążka. Slalomowa jazda z krążkiem. Złoty krążek.

W zabawach na lodzie rozwijanie zamiłowań do uprawiania sportów zimowych. Rozwijanie zainteresowań elementami jazdy figurowej. Próby stosowania trudniejszych elementów technicznych wybranych ćwiczeń. Przykłady zabaw: Czarodziej. Berek żuraw. Stonoga. Korowód. Cyrk na lodzie.

W zabawach na śniegu egzekwowanie właściwego ubioru (ekwipunku). Hartowanie. Umiejętność organizowania i stosowania poznanych zabaw i ćwiczeń (bieg, rzut, skok) w małych zespołach ćwiczebnych (zastępach).

Przykłady zabaw na śniegu z wykorzystaniem sanek: Budowanie domu — igloo, Walka śnieżkami, Na bojerach, Torpeda, Polarnica, Sanna na skrzyżowaniu dróg, Woltyżerka sztafetowa z budowaniem kopca, Śnieżek, Zjazd łukiem na sankach, Slalom saneczkowy, Czy potrafisz?, Wożenie się na puszczonej sankach, Jazda zaprzęgów jedno- i wieloosobowych, Sztafety zaprzęgów, Wyścig sanek po torze i obwodzie koła — z omijaniem przeszkód, Wyścig przez pchanie, Podnoszenie przedmiotów w zjeździe, Zjazd pod bramkami, Zjazd slalomem, Zjazd w różnych pozycjach, Zjazd dwójkami, Kulig.

Przykłady zabaw z wykorzystaniem nart. Zjazd parami, Sztafeta ze zmianą kijów, Zmiana śladów, Zbieranie gałązek, Slalom-przestępowanie, Sztafeta wahadłowa, Przenoszenie rannego, Tropiciel.

Przykłady zabaw w wodzie: Polujące wydry, Nurkujące perkozy, Krokodyle, Żerujące ląbędzie, Kładka, Strzałka, Łódź podwodna, Torpeda, Skaczące delfiny, Słupki, Motorówka, Rower wodny, Zabawy z deską.

Skoki, np.:

- skoki łączone (skoki w dal i wzwyż), wieloskoki i zeskokki na miękkie podłoże,
- skoki przez przeszkody naturalne,
- skoki z wysokości (do 1,5 m) na miękkie i bezpieczne podłoże,
- skoki z przyborem (np.: przez przeszkodę z pomocą żerdzi),
- skoki przez przyrząd i na przyrządzie (mini-batut, mata),
- zabawy skoczne z różnymi przyborami, np.: skoki z miejsca dodawane, wyścig skokami, skakanka — różne serie skoków.

W zabawach skocznych doskonalenie nabytych umiejętności, koordynacji ruchowej, orientacji przestrzennej. Kształtowanie mocy.

Przykłady zabaw skocznych: Wywijadło, Skoki z miejsca dodawane, Wyścig skokami, Skakanka — różne serie skoków.

Rzuty, np.:

- rzuty do celu stałego i ruchomego małymi przyborami (małym i dużym łukiem),
- rzuty w określone sektory różnymi przyborami,
- rzuty do przyborów będących w ruchu,
- wieloboje rzutów różnymi przyborami,
- zabawy rzutne z różnymi przyborami w miejscu, w marszu, w biegu (np.: Piłka goni piłkę, Dogoń piłkę, Piłka w szeregach, Wyścig piłek w dwuszeregach, Piłka w kole, Obrona twierdzy, Skuwany w kole, Dwa ognie, Cztery ognie, Sztafeta z odbijaniem piłki o ścianę, Kozłowanie w ruchu z omijaniem przeszkód, Ringo, Rzucanka przez siatkę, Konkurs rzutów na kosz).

Dźwiganie i wspinanie, np.:

- wyciąganie przedmiotu na określoną wysokość (3 m),
- przeciąganie przedmiotu po podłożu z odległości 10—15 m,
- zabawy z mocowaniem w marszu, w biegu,
- wspinanie się po drabince ustawionej lub zawieszonej w różnych płaszczyznach,
- schodzenie w dół z określonej wysokości (3—2 m).

W zabawach z mocowaniem (dla dziewcząt i chłopców) kształtowanie siły, koordynacji i umiejętności przewidywania ruchów własnych oraz przeciwnika. Adaptacja organizmu do wysiłku i podejmowania zespołowych działań.

Przykłady zabaw z mocowaniem: Jastrząb, kwoka i pisklęta. Przeciąganie liny. Wąż.

Pełzanie i czworakowanie, np.:

- pełzanie z przyborem i bez przyboru,
- chód na czworakach po skośnie stawianej ławeczce gimnastycznej, belce, kładce (w górę i w dół),
- tory przeszkód z elementami pełzania i czworakowania.

Kształtowanie aktywności ruchowej, z wyeksponowaniem inwencji twórczej dziecka

Czynności ruchowe z uwzględnieniem rytmu, muzyki, tańca, np.:

- podskoki, biegi, cwał, marsz w rytmie bez przyboru i z przyborem,
- odtwarzanie ruchem rytmu i melodii,
- tańce ze śpiewem przedstawiane za pomocą gestu i mimiki,
- elementy tańców regionalnych, narodowych tańców polskich i innych narodów,
- elementy tańców nowoczesnych,

improvizacja ruchowa w rytmie i przy muzyce.

Czynności ruchowe kształtujące szybką reakcję, np.:

- toczenie przyboru (piłki, obręczy, opony) pomiędzy przeszkodami nieruchomymi i ruchomymi według zasad ruchu drogowego,
- jazda na wrotkach lub przyrządzie lokomocyjnym (np. deskorolka) pomiędzy przedmiotami ustawionymi według zasad ruchu drogowego (skrzyżowanie, przejścia dla pieszych, przejazdy, rozjazdy itp.),
- zmiana miejsc zespołów na sygnał według zasad ruchu drogowego,
- podania piłki w dwójkach przez otwór opony (obręczy) będącej w ruchu,
- rzuty przyborami: kółka ringo, szarfy, piłeczki (do współpartnera podczas wykonywania skoku przez skakankę).

Czynności ruchowe kształtujące umiejętności działania w zmiennych sytuacjach i warunkach, np.:

- przejście równoważne po żerdzi (ułożonej na podłożu), ławeczce gimnastycznej, pudełkach, klockach itp.,
- przejście po ruchomej kładce,
- różnorodne przejścia po drabinie ustawionej pionowo, poziomo, skośnie zawieszanej nad ziemią,
- poszukiwanie ukrytych przedmiotów według umownych znaków,
- określanie miejsca współwiczającego w grupie,
- przemieszczanie się w określone miejsca za pomocą dwóch przyrządów lub przyborów (np.: wrotki i żerdź, worek i piłka lekarska),
- trafienie piłką w toczący się przedmiot,
- skok z przyrządu i chwyt przelatującej piłki,
- unikanie trafienia piłką przez współwiczającego.

UMIEJĘTNOŚCI

Indywidualne formy aktywności zdrowotnej i użyteczno-rekreacyjnej

Samoocena i samokontrola rozwoju fizycznego i sprawności ruchowej, np.: porównanie postawy ciała siedząc, stojąc, chodząc do wskazanych przykładów przez nauczyciela, dokonywania prostych prób sprawności ruchowej (skoków, wspinania, uginania rąk w podporze lub zwisie). Porównywanie pomiaru sprawności ruchowej do wyników uzyskiwanych przez ucznia.

— Organizowanie miejsca do zajęć ruchowych, np.: przygotowanie boisk do mini-gier, rzutów, biegów, ćwiczeń gimnastycznych, urządzenie torów przeszkód.

Gimnastyka

Kształtowanie nawyku poprawnej postawy w czasie ćwiczeń. Siad równoważny. Łączenie leżenia przerzutnego z przewrotem. Koordynacja ruchów głowy z ruchami kończyn i tułowia. Ćwiczenia kształtujące z przyborami (skakanka, szarfa, laska, piłka, kocyk, woreczek, ringo) w marszu i w biegu ze zmianą tempa. Łączenie ćwiczeń rozluźniających i dynamicznych. Dowolne kompozycje układu ćwiczeń z muzyką. Chód na czworakach przodem, tyłem z oporowaniem współwiczącego. Podpór tyłem. Wyskok do podporu przodem na przyrządzie. Wyskok kuczny na skrzynię. Stanie na rękach przy drabince (z asekuracją). Wahania w przód i w tył, w bok w zwisie przodem. Łączenie wyskoku do podporu z odmykiem. Wspinanie po linie. Serie przewrotów w przód i w tył. Przerzut bokiem. Seria skoków ze skakanką. Pokonywanie toru z elementami biegu, skoku, rzutu, wspinania, czołgania, czworakowania. Łączenie czworakowania z przewrotem w przód. Przewrót w tył (z leżenia tyłem i z przysiadu).

Lekka atletyka

Poprawne wykonywanie i mierzenie wyników podstawowych konkurencji lekkoatletycznych (bieg, rzut, skok w dal, wzwyż).

Biegi. Marszobieg, trucht w oznaczonym terenie i czasie. Bieg szybki na sygnał (ze startu wysokiego i niskiego). Bieg na czas (30—40 m). Bieg sztafetowy (po prostej) z przekazywaniem pałeczki. Bieg z pokonywaniem niskich przeszkód terenowych w rytmie trójkroku. Mierzenie i zapis czasu biegu.

Rzuty. Rzut piłeczką palantową na odległość z rozbiegu. Mierzenie rzutu.

Rzuty piłką 1 kg zwykłą i uszatą (oburącz, jednorącz — prawą i lewą ręką). Mierzenie i zapis rzutu.

Skoki. Wieloskoki jednonóż. Skok w dal ponad przeszkodą. Skok w dal z rozbiegu z odbicia z belki. Skok wzwyż stylem naturalnym (z odbicia prawą i lewą nogą). Mierzenie i zapis wyniku skoku w dal i wzwyż.

Jazda na rowerze — przygotowanie do zdobywania karty rowerowej — np.: doskonalenie nabytych umiejętności, sygnalizowanie zmian kierunków jazdy, zatrzymywanie na sygnał akustyczny i wzrokowy, utrzymywanie prawidłowej odległości między rowerami.

Wrotkarstwo, np.: jazda w przód (obunóż), jednonóż z wykonywaniem różnych czynności (przeskakiwanie przez przeszkody, podskoki, jazda w przysiadzie i półprzysiadzie), przekładanka w przód (w prawo i w lewo), jazda w tył.

Łyżwiarstwo

Rozwijanie szybkości, pewności i swobody w jeździe na łyżwach. Jazda w przód (obunóż, jednonóż) z obniżaniem pozycji. Hamowanie zwrotem na dwóch nogach. Zatrzymywanie zwrotem przy zwiększonej szybkości. Zmiana kierunku jazdy przekładanką w przód (w prawo, w lewo). Jazda w tył.

Saneczkarstwo

Pokonywanie małych przeszkód terenowych lub torów przeszkód, wykonywanie różnych czynności w zjeździe (podnoszenie przedmiotów, przekazywanie sygnałów).

Hartowanie. Umiejętność organizowania zabaw i ćwiczeń w małych zespołach ćwiczebnych.

Narciarstwo

Przestrzeganie zasad organizacji i bezpieczeństwa oraz dyscypliny zajęć na nartach. Konserwacja sprzętu. Ćwiczenie techniki narciarskiej w formach zabaw i gier wyrabiających swobodę ruchu, zręczność, równowagę. Organizacja krótkich wycieczek w terenie płaskim i pofalowanym. Krok lyżwowy. Swobodne zwroty. Podejście jodelką (rozskrokiem) i półjodelką (półrozskrokiem). Przejazd torów terenowych. Hamowanie zeslizgiem. Zmiana kierunku lukiem z oporu.

Pływanie

Ćwiczenie oddechowe. Koordynacja ruchów ramion i nóg. Skok startowy. Sposoby pływania: styl klasyczny na piersiach i na grzbiecie, pływanie żabką na piersiach i na grzbiecie. Przykłady zabaw: Polujące wydry, Nurkujące perkozy. Krokodyle, Żerujące łabędzie. Kładka, Strzałka, Łódź podwodna, Torpeda, Skaczące delfiny, Słupek, Motorówka, Rower wodny, Zabawy z deską.

ZESPOŁOWE FORMY AKTYWNOŚCI REKREACYJNO-SPORTOWEJ

Współdziałanie w grupach przy wykonywaniu ćwiczeń, zadań, w różnych formach zajęć ruchowych:

— Ringo, np.: dowolne podania ringo w dwójkach, trójkach,

— Mini-koszykówka, np.:

Podania piłki: oburącz sprzed klatki piersiowej — w miejscu, w marszu, w biegu oraz jednorącz ręką prawą i lewą.

Chwyty piłki: oburącz dolne i górne.

Rzuty do kosza: ręką prawą i lewą, oburącz, sprzed klatki piersiowej.

Rzuty do kosza w biegu, po kozłowaniu.

Stosowanie podanych umiejętności w zabawach i grach z elementami mini-koszykówki (np.: Kto szybszy, Myśliwi i zając. Atak zwinnych).

— Mini-siatkówka, np.:

Postawa siatkarska i sposoby poruszania się na boisku.

Przyjęcia i podania piłki w formie odbicia oburącz górnego i dolnego. Skierowanie piłki sposobem oburącz górnym i dolnym w określony punkt. Odbicie łączone — sposobem górnym i dolnym.

Stosowanie podanych umiejętności w zabawach i grach z elementami mini-siatkówki (np. Rzucanka siatkarska. Siatkówka w siadzie).

— Mini-piłka ręczna, np.:

Podania piłki w ruchu. Kozłowanie piłki prawą i lewą ręką w ruchu. Rzut piłką do bramki w biegu. Próby rzutów z wysokości. Żonglerka różnymi piłkami w ruchu.

Wieloskoki z odbicia nogą prawą, potem lewą. Podania piłki w ruchu — w przód,

w tył, w lewo, w prawo. Obroty — zwroty w miejscu, z krokiem w przód i w tył, bez odrywania jednej nogi od podłoża.

Stosowanie podanych umiejętności w zabawach i grach z elementami mini-piłki ręcznej (np. Sztafeta wahadłowa. Przeogólnie piłkę).

— Mini-piłka nożna, np.:

Żonglerka różnymi piłkami nogą lewą i prawą oraz głową.

Uderzenie, przyjęcie i prowadzenie piłki nogą lewą i prawą oraz głową i strzał na bramkę.

Stosowanie podanych umiejętności w zabawach i grach z elementami mini-piłki nożnej (np.: Małe zawody. Różne formy wyścigów. Gry uproszczone).

— Mini-hokej, np.:

Jazda na wrotkach i na łyżwach. Prowadzenie piłki i krążka kijem hokejowym — strzał na bramkę.

Żonglerka kijem, piłką, krążkiem w różnych sytuacjach w miejscu i w ruchu.

Stosowanie podanych umiejętności w zabawach i grach z elementami mini-hokeja (np.: Berek z dzwonkiem. Zręczni myśliwi. Sztafeta z prowadzeniem piłki lub krążka).

Przystępując do realizacji tego działu należy w części wstępnej lekcji wprowadzić ćwiczenia kształtujące: szyi, ramion i pasa barkowego, nóg i tułowia.

Ćwiczenia kształtujące w różnych pozycjach niskich i wysokich (jak w kl. I i II) w miejscu, marszu i w biegu z przyborem i bez przyboru z akompaniamentem muzycznym lub perkusyjnym.

a) ćwiczenia szyi (skłony, skręty, krążenia);

b) ćwiczenia ramion i pasa barkowego (jak w kl. I i II), ruchy akcentowane jednorącz i oburącz, krążenia naprzemianstronne;

c) ćwiczenia nóg (ćwiczenia w parach) — wspięcia, przysiady, rytmiczne sprężynowanie. Wymachy wahadłowe w przód, w bok, w tył, ćwiczenia w zwisie przodem i tyłem na drabinkach — uginanie nóg, wymachy, krążenia;

d) ćwiczenia tułowia w różnych pozycjach niskich i wysokich (jak w kl. I i II) w miejscu, w marszu, w biegu.

Różne łączenia ćwiczeń i przejścia z jednej pozycji niskiej do drugiej lub pozycji wysokiej.

Ćwiczenia statyczne i dynamiczne.

WIADOMOŚCI

Zasady higieny (osobistej, ogólnej, pracy i wypoczynku). Znaczenie hartowania organizmu.

Zasady bezpieczeństwa i pierwszej pomocy w czasie zajęć ruchowych w szkole i poza szkołą.

Porażenie słoneczne i pierwsza pomoc.

Samocena i samokontrola rozwoju fizycznego i umiejętności ruchowych. Rodzaje sportów indywidualnych i zespołowych. Rola kibica sportowego. Wpływ aktywności ruchowej na organizm, potrzeba czynnego wypoczynku.

WAGADNIENIA ZWIĄZANE Z REALIZACJĄ PROGRAMU

Program uwzględnia trzy podstawowe działy: psychomotoryczność, umiejętności, wiadomości.

Dział pierwszy zawiera zestaw środków, których dobór opiera się na kryterium najkorzystniejszego kształtowania ogólnej motoryczności uczniów wraz z samooceną i samokontrolą sprawności fizycznej i psychomotorycznej.

Dział drugi zawiera treści niezbędne w kształtowaniu umiejętności ruchowych, związanych głównie z formami aktywności — utylitarnej, rekreacyjnej, zdrowotnej oraz sportowej wraz z samooceną i samokontrolą.

Dział trzeci określa zasób wiadomości potrzebnych do wspomaganiania rozwoju psychofizycznego organizmu i kształtowania wszechstronnej aktywności ruchowej.

- Realizując program należy stosować szeroko rozumianą indywidualizację, mając na uwadze przede wszystkim potrzeby rozwojowe, zainteresowania i predyspozycje każdego ucznia.
 - Kierując się celami kształcenia i wychowania — należy realizować program w sposób kompleksowy zarówno w odniesieniu do trzech działów programowych, jak i treści materiału w nich zawartych. Program należy traktować elastycznie, dokonując wyboru zakresu treści w danej klasie. Dobór tych treści (ilościowy, jakościowy) powinien być uwarunkowany przez różnorodne czynniki, takie jak: stan zdrowia, poziom sprawności ruchowej, zainteresowania uczniów, warunki danego środowiska, możliwości organizacyjne szkoły, stopień przygotowania kadry nauczającej, a nawet stan psychiczny uczniów w danym dniu.
 - Uwzględniając omówione czynniki nauczyciel powinien opracować własny plan pracy dydaktyczno-wychowawczej.
 - Nauczycielowi realizującemu program kultury fizycznej pozostawia się swobodę w doborze rozwiązań metodyczno-organizacyjnych, przy jednoczesnym stosowaniu ogólnych wskazań zdrowotnych i pedagogicznych przyjętych w pracy dydaktyczno-wychowawczej współczesnej szkoły. Zaznacza się jednak, że metody i formy pracy bazujące wyłącznie na nauczaniu ruchu lub zmierzające tylko do kształtowania cech motorycznych czy przekazywania wiadomości w formie wykładów teoretycznych, są niezgodne z założeniami programu. W doborze treści, metod i form organizacyjnych należy przyjąć następujące zasady postępowania:
 - a) stosować szeroko formę zabawową i zadaniową (formę ścisłą należy stosować w odniesieniu do tzw. ćwiczeń specjalnych, mających na celu wyrównanie niedoborów w rozwoju cech motorycznych),
 - b) wykorzystywać dla uatrakcyjnienia każdej lekcji przybory, przyrządy, akompaniament muzyczny,
 - c) stosować szeroko rozumianą indywidualizację, mając na uwadze przede wszystkim potrzeby rozwojowe, zainteresowania i predyspozycje ucznia,
 - d) jak najwięcej zajęć prowadzić w terenie otwartym (zadbać o odpowiedni strój).
- Kształtowanie psychomotoryki winno odbywać się poprzez:
- a) nauczanie i doskonalenie różnorodnych form aktywności ruchowej,
 - b) doskonalenie sprawności, nawyków,
 - c) eksponowanie indywidualnych możliwości, upodobań, zainteresowań i umiejętności ruchowych uczniów,
 - d) wyzwalanie i rozwijanie inwencji twórczej.

Przystępując do realizacji działu umiejętności, należy na każdej lekcji w części wstępnej przygotować odpowiednio organizm do wysiłku fizycznego. Będą temu służyć odpowiednio dobrane ćwiczenia kształtujące m. in.: szyi, ramion i pasa barkowego, nóg, tułowia.

— Nauczyciel może realizować treści przeznaczone dla klas programowo wyższych w klasach niższego szczebla nauczania pod warunkiem, że poziom sprawności, rozwoju fizycznego oraz stan zdrowia uczniów na to zezwalają.

— Kształtowanie odpowiednich umiejętności ruchowych z zakresu różnych dyscyplin (gimnastyki, lekkiej atletyki, gier ruchowych, saneczkarstwa, wrotkarstwa — łyżwiarstwa, narciarstwa, kolarstwa, pływania) powinno być związane z określonymi formami aktywności ruchowej — zdrowotnej, utylitarnej, rekreacyjnej i sportowej. Duży akcent położyć na:

a) zespołowe formy aktywności rekreacyjno-sportowej,

b) indywidualne formy aktywności zdrowotnej i utylitarno-rekreacyjnej.

Zajęcia z przewagą gier i zabaw ruchowych powinny dominować, gdyż stwarzają duże możliwości do uzewnętrzniania emocji i zainteresowań ruchowych. Są tym samym źródłem dobrego samopoczucia, sprawdzianem własnej wartości i doskonałą lekcją życia w grupie rówieśniczej. W indywidualnych formach aktywności zdrowotnej i utylitarno-rekreacyjnej w kl. I—III obok kształtowania różnych umiejętności — biegu, skoków, rzutów, wspinania, jazdy na wrotkach, sankach, łyżwach, nartach oraz pływania — mają przygotować uczniów do samooceny rozwoju fizycznego i sprawności ruchowej.

— Postawy ucznia w zakresie rozwoju sprawności fizycznej, umiejętności oraz aktywności ruchowej należy kontrolować, stosując, opracowane w tym celu, różne testy i sprawdziany. Nie stosuje się ocen negatywnych. Kontrola postępów ucznia powinna być środkiem pomagającym w realizacji zadań kształcenia i wychowania fizycznego. Testy i sprawdziany przeznaczone do kontroli postępu rozwoju psychiczno-fizycznego ucznia nie mogą być narzędziem służącym do wystawienia ocen. Wyniki uzyskane z przeprowadzonych prób należy odnosić zawsze do postępu indywidualnego ucznia, a nie do średnich danych populacji (miejskiej, wiejskiej, regionalnej, krajowej).

— Zadaniem szkoły jest zapewnienie warunków dobrego samopoczucia, swobody, odprężenia psychicznego, wartościowej rekreacji podczas wszelkich zajęć ruchowych z dziećmi.

— Praca szkoły w zakresie kształcenia i wychowania fizycznego koncentrować się powinna przede wszystkim na obowiązkowych zajęciach lekcyjnych oraz nadobowiązkowych zajęciach zabaw i gier ogólnorozwojowych, ujętych w planie nauczania szkoły, organizowanych dla ogółu dzieci.

— Pracę nauczyciela należy oceniać głównie pod kątem osiąganego postępu w rozwoju fizycznym uczniów, ich sprawności ruchowej, umiejętności oraz opanowania zasobu wiedzy niezbędnej do samokontroli i samooceny.

— Rozwiązania metodyczno-organizacyjne, warunkowane realizacją programu kultury fizycznej, wymagają ciągłego, ukierunkowanego doskonalenia warsztatu pracy nauczyciela, pogłębiania wiedzy merytorycznej, poznawania i przyswajania najnowszych osiągnięć nauk pedagogicznych, zwłaszcza w zakresie metod nauczania i wychowania, drogą samokształcenia i różnych form doskonalenia.

JĘZYK POLSKI

Klasy IV—VIII

Program przygotowany w Instytucie Programów Szkolnych, zatwierdzony przez ministra oświaty i wychowania w dniu 29 września 1983 roku, nr OP 23-4111-21/83, do realizacji w szkole podstawowej od roku szkolnego 1986/87.

Program po dyskusji w środowisku naukowym i oświatowym rekomendował ministrowi oświaty i wychowania do aprobaty Zespół Programowy Języka Polskiego w składzie:

Prof. dr hab. Mieczysław Szymczak — przewodniczący prof. dr hab. Andrzej Lam — wiceprzewodniczący, mgr Zbigniew Książczak — sekretarz oraz mgr Roman Arasimowicz, prof. dr hab. Irena Bajerowa, prof. dr hab. Jan Błoński, prof. dr hab. Danuta Buttler, dr Bożena Chrzęstowska, prof. dr hab. Stanisław Frycie, mgr Maria Gorlińska, mgr Maria Hernasowa, prof. dr hab. Mieczysław Ingot, mgr Cezary Jabłoński, prof. dr hab. Michał Jaworski, mgr Anna Józwiak, doc. dr hab. Jadwiga Kowalikowa, dr Barbara Kryda, doc. dr hab. Krystyna Kulickowska, doc. dr hab. Irena Maciejewska, dr Anna Mackowicz, doc. dr hab. Stanisław Makowski, mgr Elżbieta Marcinkowska, dr Maria Nagajowa, dr Ewelina Narczyńska, prof. dr hab. Wojciech Pasterniak, mgr Janina Pochopień, doc. dr hab. Edward Polański, doc. dr hab. Jadwiga Puzynina, mgr Krystyna Skalska, mgr Lesława Skalska, mgr Janina Solak, doc. dr hab. Władysław Słodkowski, dr Alicja Stypka, mgr Grażyna Tomaszewska, doc. dr hab. Zenon Uryga, mgr Waclaw Wawrzyniak, mgr Ryszard Warchol, dr Gertruda Wichary, doc. dr hab. Halina Wiśniewska, mgr Halina Zdulska, mgr Jerzy Żółkiewski.

Przy opracowywaniu programu wykorzystano wyniki badań w szkołach eksperymentalnych nad doborem treści kształcenia i wychowania oraz opinie i uwagi zgłoszone przez środowisko naukowe i nauczycielskie.

CELE KSZTAŁCENIA I WYCHOWANIA

Na treści języka polskiego jako przedmiotu nauczania w szkole podstawowej składają się: wiedza o budowie i zasadach funkcjonowania języka ojczystego, podstawowe wiadomości z nauki o literaturze oraz wybrane zagadnienia z wiedzy o kulturze.

Językowe, literackie i ogólnokulturowe treści nauczania języka polskiego w klasach IV – VIII są więc podstawowymi czynnikami wielostronnego rozwoju uczniów. Przyczyniają się one do przekazania uczniom określonego zasobu wiadomości, wykształcenia pewnych umiejętności oraz kształtowania postaw.

Zadaniem języka polskiego jako przedmiotu nauczania w szkole podstawowej jest:

w zakresie wiedzy:

– wyposażenie uczniów w wiadomości o budowie i zasadach funkcjonowania języka jako środka porozumiewania się, tworzywa literatury pięknej, narzędzia poznania;

– zaznajomienie z wybitnymi utworami pisarzy polskich i obcych oraz przyswojenie systemu podstawowych wiadomości teoretycznoliterackich przygotowujących do odbioru tekstu literackiego, sprzyjających rozumieniu i interpretacji zjawisk literackich i kulturowych;

w zakresie umiejętności:

– wyrobienie sprawności w posługiwaniu się językiem jako narzędziem porozumiewania się oraz środkiem wyrażania myśli i uczuć w mowie i piśmie;

– kształcenie umiejętności czytania i rozumienia utworu literackiego przy wykorzystaniu zdobytej wiedzy o literaturze;

– dostrzeganie i wyjaśnianie ideowych i artystycznych wartości utworów literackich, dzieł sztuki teatralnej, filmów oraz twórczości radiowej i telewizyjnej;

– przygotowanie do świadomego wyboru i indywidualnego wartościowania lektury i zjawisk współczesnej kultury;

w zakresie postaw:

– systematyczne wzbogacanie osobowości ucznia, kształtowanie wrażliwości humanistycznej;

– budzenie szacunku dla narodowego dziedzictwa kulturalnego;

– kształtowanie hierarchii wartości moralnych i estetycznych; rozwijanie zainteresowań, potrzeb czytelniczych i kulturalnych oraz kształcenie umiejętności ich zaspokajania.

TREŚCI KSZTAŁCENIA I WYCHOWANIA

KLASA IV

(7 godzin tygodniowo)

KSZTAŁCENIE JĘZYKOWE

I. Ćwiczenia w mówieniu i pisaniu

A. Formy wypowiedzi

Doskonalenie form ćwiczonych w klasach II i III.

Wypowiedź jednozdaniowa i kilkuzdaniowa, np. polecenie, informacja o wyglądzie (przedmiotów i osób), o usytuowaniu przedmiotów względem siebie, o jakimś wydarzeniu; przepis na wykonanie czegoś.

Rozmowa i jej zapis w formie dialogu, np. w połączeniu z inscenizacją małej scenki z życia klasy, fragmentu baśni lub w związku z zabawą.

Opowiadanie twórcze oparte na doświadczeniach ucznia.

Opowiadanie odtwórcze i twórcze na podstawie lektury, filmów, przedstawień teatralnych, audycji radiowych i telewizyjnych.

List do najbliższych.

B. Ćwiczenia związane z kształceniem sprawności językowej

1. Ćwiczenia słownikowe

Bogacenie czynnego słownictwa ucznia w zależności od wprowadzonej w klasie tematyki wypowiedzi oraz potrzeb językowych ucznia.

Nazywanie rzeczy, czynności, cech, przedmiotów i osób (w związku z informacją o wyglądzie czegoś, opisem w utworach literackich).

Nazywanie niektórych stanów psychicznych i ich przejawów, np.: *radość, cieszyć się, smutek, bać się, lęk, gniew, gniewać się, być zadowolonym, wdzięczność* (w związku z opowiadaniem twórczym opartym na przeżyciach ucznia).

Wyrażanie stosunków przestrzennych (w związku z informacją o usytuowaniu czegoś i z opisem w utworze literackim) i stosunków czasowych (w związku z opowiadaniem).

Kształcenie umiejętności posługiwania się wyrazami i związkami frazeologicznymi:

- uściślanie znaczenia i odcieni znaczeniowych wyrazów znanych;
- zastępowanie wyrazów o szerokim zakresie znaczeniowym (np. *iść, mówić, robić, dobry*) wyrazami bliskoznacznymi;

- grupowanie wyrazów wokół określonego tematu; dobieranie wyrazów, wyrażań i zwrotów bliskoznacznych; wybór wyrazów, wyrażań i zwrotów najtrafniejszych;
- gromadzenie wyrazów pokrewnych;
- zestawianie wyrazów o znaczeniu przeciwstawnym (rzeczowników, przymiotników, przysłówków), np. w związku z omawianiem postaci baśni;
- łączenie wyrazów w związki wyrazowe, przykłady wyrażań i zwrotów (*czerwony jak burak, zadzierać nosa, rzucać okiem*).

Zwracanie się do rozmówcy i do adresata listu; formy grzecznościowe w liście i w rozmowie.

2. Ćwiczenia gramatyczno-stylistyczne

Tworzenie zdań oznajmujących. Kształcenie umiejętności wyznaczania granicy zdania. Zamykanie zdania kropką. Poprawa błędów składniowych utrudniających zrozumienie zdania (np. pominięcie podmiotu lub orzeczenia) albo całości tekstu opowiadania (np. brak powiązania między poszczególnymi elementami wypowiedzi, niewydziałanie w wypowiedzi zdań zakończonych kropką, ujmowanie toku wypowiedzi w tzw. potok składniowy).

Budowanie różnego typu zdań (bez terminologii składniowej) w związku z opowiadaniem, poleceniem, informacją, listem. Posługiwanie się spójnikami (odpowiedni dobór spójników w wypowiedzi mówionej i pisemnej), wyrażeniami przyimkowymi i zaimkami (zwracanie uwagi na niewłaściwe konstrukcje typu „na sklepie”, „przez czapki”, „bez pole”); eliminowanie zbędnych zaimków wskazujących. Posługiwanie się równoważnikami zdań. [Stosowanie zmiennego szyku wyrazów dla zaakcentowania różnych elementów treści].*

Przekształcanie zdania mówionego na zdanie pisane (np. w związku z zapisem rozmowy w formie dialogu). Uświadamianie różnicy między wypowiedzią mówioną a pisaną. Włączanie w obręb zdania pisanego elementów mówiących o sytuacji, w której odbywa się rozmowa. Intonacja zdania mówionego i jej interpunkcyjne odpowiedniki w piśmie (znak zapytania, wykrzyknik). Uzupełnianie dłuższej wypowiedzi ustnej lub pisemnej składnikami niezbędnymi do jej dokładnego zrozumienia przez odbiorcę nie uczestniczącego w sytuacji mówienia, na przykład rozwijanie opowiadania przez wprowadzenie informacji uzupełniających i wyjaśniających sytuację, motywy postępowania.

Przekształcanie dialogu na spójną wypowiedź kilkuzdaniową, osiągnięcie zwięzłości.

Stosowanie w dialogu zdań pytających, wykrzyknikowych, rozkazujących, niepełnych; wypowiedzi, które mają sens zdaniowy tylko w połączeniu z poprzedzającym je zdaniem.

3. Ćwiczenia kompozycyjne

Podział tekstu utworu na części, nadawanie tytułów poszczególnym częściom. Wyodrębnianie wydarzeń i uświadamianie sobie ich kolejności. Plan dekompozycyjny utworu.

* Uwaga: Realizacja treści programowych ujętych w nawiasy kwadratowe pozostawiona jest do uznania nauczyciela.

Plan ramowy własnej wypowiedzi pisemnej. Chronologiczny układ wydarzeń we własnym opowiadaniu. Rozczłonkowanie graficzne wypowiedzi; akapity.

Ćwiczenia redakcyjne.

4. Ćwiczenia ortofoniczne

Ćwiczenia kształcące poprawną dykcję (w związku z formami wypowiedzi, czytaniem, recytacją oraz nauczaniem fonetyki i fleksji).

5. Ćwiczenia ortograficzne i interpunkcyjne

Poprawna pisownia wyrazów wprowadzanych podczas ćwiczeń słownikowych.

Poprawna pisownia i interpunkcja w związku z ćwiczeniami gramatyczno-stylistycznymi; pisownia zakończeń czasowników, np. *jadł*, *wziął*; pisownia przyimków złożonych, wyrażań przyimkowych, spójników, zaimków (pisownia form zaimków osobowych drugiej osoby liczby pojedynczej i liczby mnogiej w liście).

Znaki przestankowe w zdaniu pojedynczym i złożonym: kropka, przecinek.

6. Ćwiczenia w korzystaniu ze słowników

Pamięciowe opanowanie alfabetu oraz wskazywanie na sąsiedztwo i kolejność liter w alfabecie. Porządkowanie podanych wyrazów w kolejności alfabetycznej. Technika korzystania ze słownika. Budowa dwuczęściowa słownika ortograficznego. Forma gramatyczna wyrazu hasłowego. Poznanie skrótów i znaków występujących w słowniku ortograficznym. Posługiwanie się żywą paginą.

Samodzielne posługiwanie się słownikiem ortograficznym (również podczas pisania prac klasowych). Korzystanie pod kierunkiem nauczyciela z części zawierającej zasady ortograficzne. Kształcenie umiejętności rozstrzygania, których wyrazów należy szukać w słowniku ortograficznym, a których pisownię można ustalić stosując zasady ortograficzne.

II. Nauka o języku

A. Fleksja i składnia

1. Budowa zdania

Zdanie jako jednostka komunikacji językowej.

Powtórzenie wiadomości o rodzajach zdań ze względu na cel wypowiedzi: zdanie oznajmujące, pytające i rozkazujące.

Zdanie wykrzyknikowe.

Zdanie pojedyncze nierozwinięte (podmiot, orzeczenie). Zgodność orzeczenia z podmiotem pod względem liczby i rodzaju (w czasie przeszłym). Zależność formy osoby w orzeczeniu od podmiotu.

Zdanie pojedyncze rozwinięte. Związki wyrazów w zdaniu. Wyrazy określające i określane. Grupa podmiotu i grupa orzeczenia (określenia podmiotu i orzeczenia).

Zdanie pojedyncze a zdanie złożone (rozpoznawanie na podstawie liczby orzeczeń).

2. Czasownik

Forma osobowa czasownika a bezokolicznik.

Czasownik w formie osobowej jako wyraz oznaczający czynność lub stan osoby lub przedmiotu i pełniący w zdaniu funkcję orzeczenia.

Bezokolicznik jako forma nie informująca o sytuacji mówienia, jako forma hasłowa w słownikach.

Powtórzenie i rozszerzenie wiadomości o formach osoby, liczby, czasu i rodzaju czasownika. Czasowniki niedokonane (informujące o przebiegu czynności) i dokonane (informujące o zakończeniu czynności). Czas teraźniejszy, przeszły i przyszły złożony (czasowniki niedokonane), przyszły prosty (czasowniki dokonane). Formy rodzaju w czasie przeszłym. Ruchomość końcówek czasu przeszłego; akcent form czasu przeszłego. Budowa form czasu przeszłego złożonego.

Poprawna odmiana czasowników typu *umiem, rozumiem, idę*.

Czasownik w związku z innymi wyrazami, zwłaszcza jako wyraz organizujący związki składniowe w zdaniu.

Związek czasownika z innymi wyrazami:

a) z rzeczownikiem w mianowniku jako podmiotem – nazwą osoby lub przedmiotu, które wykonują czynności, mają właściwości lub są w jakimś stanie;

b) z rzeczownikiem w przypadkach zależnych jako określeniem nazywającym przedmiot czynności i stanowiącym uzupełnienie treści czasownika; odmiana rzeczownika przez przypadki (nazwy przypadków); podział form przypadkowych na temat i końcówkę (na łatwych przykładach); [końcówki jako wykładniki funkcji składniowej rzeczownika];

c) z przysłówkiem (odprzymiotnikowym) jako określeniem informującym o okolicznościach, które towarzyszą czynności lub stanowi.

3. Rzeczownik w związku z przymiotnikiem jako określeniem informującym o właściwości przedmiotu

Formy odmiany przymiotnika przez przypadki, liczby i rodzaje; zależność form przymiotnika od określonego rzeczownika.

4. Przyimek jako wyraz oznaczający stosunki przestrzenne i czasowe

Przymyki łączące czasownik z rzeczownikiem i rzeczownik z rzeczownikiem, np. *mieszkać na wsi, dom pod lasem, wrócić po świętach, chata na wzgórzu*.

B. Fonetyka i wiedza o piśmie

1. Mowa a pismo

Głoska a litera. Odpowiedniki graficzne głosek: litery pojedyncze, litery ze znakami diakrytycznymi (kropka, kreska, ogonek), dwuznaki. Alfabet.

2. Rodzaje głosek

Samogłoski i spółgłoski. Podstawowe różnice między samogłoskami i spółgłoskami. Głoski ustne i nosowe. Spółgłoski dźwięczne i bezdźwięczne. Spółgłoski miękkie i twarde.

Wymowa samogłosek nosowych na końcu wyrazu. Wymowa *-e, -a, -em, -om* w formach fleksyjnych.

3. Podział wyrazu na sylaby. Akcent wyrazowy

C. Ortografia i interpunkcja

Pisownia wyrazów z *ó, rz, ź, h, ch* wymiennymi i niewymiennymi, z *ę, q, en, em, on, om* (w związku z ćwiczeniami w mówieniu i pisaniu, kształceniem literackim i kulturalnym oraz wzbogacaniem słownictwa ucznia).

Pisownia *rz* po spółgłoskach, wyjątki od tej zasady.

Stosowanie wielkich liter w nazwach części świata, krajów, prowincji i ich mieszkańców oraz w tytułach utworów literackich.

Pisownia *-ę, -em, -q, -om* w końcówkach fleksyjnych wyrazów.

Pisownia zakończeń form czasu przeszłego.

Pisownia przyimków z rzeczownikami.

Pisownia zakończeń bezokolicznika.

Pisownia *nie* z czasownikami, rzeczownikami, przymiotnikami i przysłówkami odprzymiotnikowymi.

Dzielenie wyrazów przy przenoszeniu, rozdzielanie dwu jednakowych liter w wyrazach, niepodzielność wyrazów jednosylabowych.

Znaki interpunkcyjne na końcu zdania. Oddzielanie przecinkiem jednorodnych części zdania i zdań składowych w zdaniu złożonym (na łatwych przykładach).

KSZTAŁCENIE LITERACKIE I KULTURALNE

A. Lektura

1. Lektura obowiązkowa

Wybór baśni polskich i obcych

Józef Wybicki: *Mazurek Dąbrowskiego*

Adam Mickiewicz: *Przyjaciele; Pani Twardowska; [Pan Tadeusz – np. „Poranek”, fragment księgi VI]*

Opowiadanie z życia poety – np. S. Wasylewski: *Najpiękniejsza książka*

Juliusz Słowacki: *W pamiętniku Zofii Bobrówny*

Opowiadanie lub dokument biograficzny z życia Fryderyka Chopina (np. listy z Szafarni – *Kuryer Szafarski*)

Bolesław Prus: *Antek*

Henryk Sienkiewicz: *Janko Muzykant*

Maria Konopnicka: *A jak poszedł król na wojnę*

Opowiadanie z życia pisarki (np. S. R. Dobrowolski – *A jak poszedł król na wojnę*)

Opowiadanie biograficzne o Janie Matejce

[Leopold Staff: *Zima*]

Julian Tuwim: *Dwa wiatry; Figielek*

Maria Dąbrowska: *Olek*

Zofia Nałkowska: *Maly zajac*

Janusz Korczak: *Józki, Jaśki i Franki* (fragmenty)

Władysław Broniewski: *Miasto kochane; Zielony pagórek*

Jan Brzechwa: *Akademia Pana Kleksa*

Wojciech Żukrowski: *Porwanie w Tiutiurlistanie*

Maria Kownacka: *Rogaś z Doliny Rostoki*

Wybór wierszy współczesnych poetów (np. Kazimiery Hłakowiczówny, Hanny Januszewskiej, Jana Brzechwy, Joanny Kulmowej, Józefa Ratajczaka, Wandy Chotomskiej).

Wybrane teksty literackie, popularnonaukowe i publicystyczne z „Płomyczka”.

2. Lektura uzupełniająca

Lista utworów do wyboru nauczyciela w zależności od zainteresowań uczniów oraz potrzeb wychowawczych (2–4 w ciągu roku):

Ludwik Jerzy Kern: *Ferdynand Wspaniały*

Maria Konopnicka: *O krasnoludkach i sierotce Marysi*

Janusz Korczak: *Król Maciuś Pierwszy*

Jadwiga Korczakowska: *Spotkanie nad morzem*

Maria Krüger: *Ucho, dynia, sto dwadzieścia pięć!*

Janusz Przymanowski: *Fortele Jonatana Koota*

Sat – Okh: *Biały mustang*

Carlo Collodi: *Pinokio*

Jacob i Wilhelm Grimmowie: *Wybór baśni*

B. Widowiska teatralne (1–2 w ciągu roku)

Dobór widowisk dostępnych w danym środowisku szkolnym, wartościowych pod względem wychowawczym i artystycznym, np. przedstawień teatru zawodowego (lalkowego, teatru „żywego planu”, teatru telewizji i teatru radia) i amatorskiego (również teatru szkolnego).

C. Filmy i widowiska telewizyjne (1–2 w ciągu roku) oraz audycje radiowe

Dobór filmów, audycji radiowych i widowisk telewizyjnych wartościowych pod względem wychowawczym i artystycznym, zgodnych z rozwojem intelektualnym, moralnym i społecznym uczniów (głównie baśnie).

D. Sposób poznawania utworów literackich oraz innych tekstów kultury (czytanie, słuchanie i oglądanie, ćwiczenia analityczne, działania twórcze uczniów)

1. Czytanie, słuchanie i oglądanie

Czytanie ciche ze zrozumieniem. Czytanie głośne z podziałem na role, czytanie zbiorowe. Czytanie poprawne, wyraźne i płynne z uwzględnieniem znaków przestankowych, akcentów logicznych, właściwego tempa. Słuchanie wzorowego czytania nauczyciela. Słuchanie aktorów bezpośrednio, przez radio i telewizję, z płyt, z taśmy magnetofonowej. Oglądanie filmów i przedstawień teatralnych.

2. Ćwiczenia analityczne

Swobodne wypowiedzi o utworach. Ćwiczenia pod kierunkiem nauczyciela w opisie i analizie utworu. Porównywanie twórcywa utworu literackiego z twórczym innych sztuk: radia, filmu, teatru. Porównywanie baśni literackiej z jej konkretyzacją radiową, filmową, teatralną.

3. Działania twórcze uczniów

Recytowanie z pamięci poezji i prozy uwydatniające sens oraz wartości emocjonalne i artystyczne tekstów (barwa i natężenie głosu, tempo wygłaszania). Gry dramatyczne na kanwie znanych baśni. Inscenizacje (1 – 2 w roku). Wypowiedzi przygotowane w przewidzianych w tej klasie formach.

E. Tworzenie systemu wartości i kształtowanie postaw

Wyzyskiwanie wartości poznawczych, kształcących i wychowawczych utworów literackich oraz innych tekstów kultury do wzbogacania osobowości ucznia, kształtowania społecznie aprobowanych przekonań i postaw, a w szczególności: akcentowania problemów moralnych tkwiących w literaturze i tekstach kultury, głównie w baśni. Budzenie uczucia miłości do ojczyzny.

F. Wiadomości o literaturze i kulturze

Literacki obraz świata w zestawieniu z doświadczeniami życiowymi młodego czytelnika. Postać dziecka w literaturze i sztuce.

Elementy świata przedstawionego: zdarzenia, postacie i ich przeżycia, czas, przestrzeń. Świat przedstawiony a rzeczywistość pozaliteracka, elementy realistyczne i fantastyczne. Fikcja literacka.

Nadawca i odbiorca dzieła literackiego.

Geneza baśni. Motywy baśniowe. Antropomorfizacja zwierząt i przedmiotów w baśni. Kontrast jako zasada kompozycyjna. Świat wartości moralnych: dobro i zło, prawda i kłamstwo, sprawiedliwość i niesprawiedliwość.

Język jako tworzywo utworu literackiego. Środki stylistyczne: przenośnia, uosobienie, porównanie, epitet, wyraz dźwiękonaśladowczy. Proza i poezja. Budowa wiersza (wers, strofa, refren, rym, rytm). Opis, opowiadanie, monolog, dialog.

Różne rodzaje tworzywa w sztuce: obraz w filmie; słowo, scenografia w teatrze; muzyka, głos ludzki i efekty akustyczne w radiu. Głos jako swoisty portret człowieka.

Cechy poznanych widowisk, podobieństwa i różnice w sposobie ukazywania zdarzeń scenicznych (na przykładach obejrzanych przedstawień, zwłaszcza o tematyce baśniowej). Film aktorski i animowany.

Wybrane sylwetki twórców kultury, ich najwybitniejsze osiągnięcia.

G. Podstawy samokształcenia

Książka i czasopismo jako źródło wiedzy i informacji.

Układ książki, jego celowość (na przykładzie podręcznika). Posługiwanie się spisem treści, przypisami.

Gazety i czasopisma. Rodzaje czasopism ze względu na częstotliwość ich ukazowania się. Czasopisma dziecięce (tytuły, tematyka, częstotliwość).

Biblioteka szkolna – układ książek na półkach (wolny dostęp). Ćwiczenia w dokonywaniu właściwego wyboru książek w bibliotece.

Przestrzeganie zasad higieny czytania.

Korzystanie z radia i telewizji – świadomy i celowy wybór audycji i programów.

UMIEJĘTNOŚCI

W zakresie kształcenia językowego

I. Ćwiczenia w mówieniu i pisaniu

Zredagowanie:

- informacji o wyglądzie (przedmiotu, osoby), o usytuowaniu przedmiotów względem siebie, o wydarzeniach z życia ucznia;
- polecenia lub przepisu na wykonanie czegoś;
- opowiadania odtwórczego (na podstawie lektury, filmów, przedstawień teatralnych, audycji radiowych i telewizyjnych) oraz opowiadania twórczego oparte go na własnych przeżyciach i doświadczeniach ucznia; rozwijanie opowiadania informacjami uzupełniającymi i wyjaśniającymi, dotyczącymi okoliczności wydarzeń, wyglądu kogoś lub czegoś;
- dialogu na zadany temat;
- listu do najbliższych.

Nazywanie rzeczy, czynności, cech (przedmiotów i osób), niektórych stanów psychicznych i ich przejawów, np. *radość, smutek, gniewać się, być zadowolonym*.

Posługiwanie się w wypowiedziach:

- wyrazami wskazującymi na stosunki przestrzenne i czasowe;
- wyrazami bliskoznacznymi (w tym – zastępowanie wyrazów o szerokim zakresie znaczeniowym, np. *iść, robić, dobry*, wyrazami bliskoznacznymi mającymi bardziej sprecyzowaną treść znaczeniową; dobieranie odpowiednich wyrazów bliskoznacznymi);
- wyrazami pokrewnymi;
- wyrazami o znaczeniu przeciwstawnym w zakresie różnych części mowy;
- wyrażeniami i zwrotami;
- formami grzecznościowymi (różne sposoby formułowania prośb, życzeń, poleceń, zwrotów do odbiorcy wypowiedzi – rozmówcy lub adresata listu).

Tworzenie różnego typu zdań.

Przekształcanie:

- zdania mówionego na zdanie pisane (uzupełnienie treści zdania informacjami niezbędnymi do właściwego zrozumienia przez czytającego),
- dialogu w spójną wypowiedź kilkuzdaniową.

Zapis dialogu (rozcłonkowanie graficzne).

Posługiwanie się:

- zdaniami oznajmującymi, pytającymi, rozkazującymi i wykrzyknikowymi w dialogu i w liście.

Odpowiedni układ graficzny w liście (akapity).

Wyodrębnianie w opowiadaniu wydarzeń i porządkowanie ich w chronologicznej kolejności.

[Graficzne rozcłonkowanie tekstu własnego opowiadania zgodnie z układem wydarzeń w nim przedstawionych (posługiwanie się akapitem)].

Sporządzanie dekompozycyjnego planu ramowego własnego opowiadania z użyciem zdań pojedynczych i równoważników zdań.

Wskazywanie na kolejność i sąsiedztwo liter w alfabecie. Porządkowanie wyrazów w kolejności alfabetycznej.

Posługiwanie się słownikiem ortograficznym (samodzielne wyszukiwanie haseł w słowniku, rozpoznawanie skrótów i znaków występujących w słowniku). [Korzystanie pod kierunkiem nauczyciela z I części słownika ortograficznego (zasady pisowni)].

Posługiwanie się terminami: dialog, wyraz przeciwstawny, wyraz bliskoznaczny, wyrażenie, zwrot, akapit, wyraz hasłowy.

II. Nauka o języku

1. Konkretyzacja pojęć w zakresie:

a) części mowy: czasownik (dokonany i niedokonany), formy czasu, liczby, osoby i rodzaju czasownika, bezokolicznik, rzeczownik, przymiotnik (liczba, rodzaj, przypadek), przysłówki odprzymiotnikowy, przymimek, temat i końcówka w odmianie rzeczownika;

b) zdania: orzeczenie, podmiot, określenie, wyraz określany i określający, grupa orzeczenia, grupa podmiotu, zdanie (nierozwinięte i rozwinięte; pojedyncze i złożone; oznajmujące, pytające i rozkazujące; wykrzyknikowe);

c) fonetyki i wiedzy o piśmie: głoska, samogłoska i spółgłoska, głoska ustna i nosowa, spółgłoska dźwięczna i bezdźwięczna, spółgłoska miękka i twarda, sylaba, akcent, litera, alfabet.

2. Rozpoznawanie i analiza zjawisk językowych

Rozpoznawanie w tekście:

– rzeczowników, przymiotników i czasowników oraz określanie ich form (w zakresie przewidzianym w programie);

– przysłówków (odprzymiotnikowych) i przyimków;

– zdań nierozwiniętych i rozwiniętych, pojedynczych i złożonych, oznajmujących, pytających, rozkazujących i wykrzyknikowych.

Podział poznanych części mowy na odmienne i nieodmienne.

Podział form przypadkowych rzeczowników na temat i końcówkę.

Analiza składniowa zdania pojedynczego. Graficzne przedstawienie związków wyrazów w zdaniu.

Wyodrębnianie w zdaniu grupy orzeczenia i grupy podmiotu, orzeczenia i podmiotu oraz określeń.

Rozpoznawanie w wyrazach samogłosek i spółgłosek, określanie ich cech w zakresie przewidzianym w programie.

Dzielenie wyrazów na sylaby.

3. Praktyczne umiejętności i nawyki

Poprawne łączenie wyrazów i zdań w związki w zakresie czynnego słownictwa ucznia, a zwłaszcza:

– użycie przyminka do łączenia czasownika z rzeczownikiem i rzeczownika z rzeczownikiem;

– rozwijanie zdań prostych i skracanie rozwiniętych;

– tworzenie zdań złożonych ze zdań pojedynczych;

– przekształcanie zdania pojedynczego rozwiniętego na zdania złożone i odwrotnie (na łatwych przykładach).

Korzystanie ze słownika ortograficznego.

Poprawna wymowa i pisownia w zakresie czynnego słownictwa ucznia.

Poprawne posługiwanie się znakami interpunkcyjnymi w zakresie wymaganym przez program.

W zakresie kształcenia literackiego i kulturalnego

Czytanie ciche i głośne w zakresie przewidzianym przez treści kształcenia i wychowania.

Wygłaszanie z pamięci wybranych utworów poetyckich i fragmentów prozy artystycznej z zastosowaniem podstawowych zasad i technik recytacji oraz elementów inscenizacji.

Wskazywanie, zapamiętanie i częściowy opis elementów świata przedstawionego dzieła literackiego, filmowego, teatralnego, audycji radiowej, programu telewizyjnego (odtworzenie przebiegu zdarzeń, wyodrębnianie postaci, określenie ich roli w rozwoju akcji, wskazanie miejsca akcji, czasu trwania zdarzeń).

Rozróżnianie elementów realistycznych i fantastycznych w dziele literackim, filmie, spektaklu teatralnym i słuchowisku radiowym.

Wskazywanie w tekście literackim: dialogu, monologu, refrenu, wersu, strofy, rymów oraz poznanych środków stylistycznych (uosobienie, przenośnia, epitet, porównanie, [onomatopeja]), próby określania ich funkcji.

Dostrzeganie charakterystycznych cech baśni [oraz różnic pomiędzy baśnią literacką a jej konkretyzacją sceniczną, radiową, telewizyjną, filmową].

Opowiadanie o obejrzanych widowiskach teatralnych (w teatrze i w telewizji) ze szczególnym uwzględnieniem: [układu sytuacji scenicznych], dekoracji, kostiumów i zachowań aktorów, wyglądu kukiełek.

Wskazywanie różnych elementów tworzywa dźwiękowego w słuchowisku radiowym.

Poprawne posługiwanie się podstawowymi terminami z zakresu teorii literatury, teatru, filmu, telewizji i radia: utwór literacki, [nadawca i odbiorca utworu], proza, poezja, wers, strofa, rym, refren, epitet, porównanie, [przenośnia], uosobienie, wyraz dźwiękonaśladowczy, opis, opowiadanie, dialog, monolog, [świat przedstawiony], zdarzenia, postacie, czas i miejsce zdarzeń, [realistyczne i fantastyczne elementy świata przedstawionego, fikcja], baśń, [antropomorfizacja], kontrast, obraz filmowy, teatr lalkowy, telewizyjny, radiowy, przedstawienie teatralne, inscenizacja.

Ugruntowanie pojęć z klas I–III.

Wskazywanie elementów układu książki i czasopisma. Posługiwanie się spisem treści, korzystanie z przypisów.

Ćwiczenia wdrażające i sprawdzające

Prace pisemne klasowe wdrażające do wypowiedzi w określonych przez program formach; prace domowe kształcące i utrwalające.

Omawianie i ocenianie prac domowych i klasowych.

Trzy prace klasowe o tematyce związanej z lekturą, filmami, przedstawieniami teatralnymi, audycjami radiowymi i telewizyjnymi, z życiem ucznia, jego środowiskiem rodzinnym i szkolnym oraz wydarzeniami bieżącymi, sprawdzające stopień sprawności w posługiwaniu się językiem i opanowania form wypowiedzi.

Dwie prace klasowe sprawdzające wiadomości i umiejętności z zakresu nauki o języku.

Ćwiczenia ortograficzne — analityczne i utrwalające oraz sprawdzające.

KLASA V

(6 godzin tygodniowo)

KSZTAŁCENIE JĘZYKOWE

I. Ćwiczenia w mówieniu i pisaniu

A. Formy wypowiedzi

Doskonalenie form ćwiczonych w klasie IV.

Opis przedmiotu.

Opis wyglądu człowieka.

Próba charakterystyki postaci.

Sprawozdanie z wycieczki, prac społecznych, zabawy.

Zaproszenie.

[Dyskusja].

Notatka: wypisywanie z czytanego tekstu dat, danych liczbowych, nazwisk, nazw, terminów; wyliczanie, np. w punktach kolejnych wydarzeń; zaznaczanie w tekście wybranych treści znakami i zakładką.

B. Ćwiczenia związane z kształceniem sprawności językowej

1. Ćwiczenia słownikowe i frazeologiczne

Bogacenie czynnego i biernego słownictwa ucznia w zależności od wprowadzanej tematyki i form wypowiedzi oraz potrzeb językowych uczniów.

Posługiwanie się wyrazami i związkami frazeologicznymi w wypowiedziach ustnych i pisemnych:

— stosowanie słów zastępujących wyrazy nadużywane, takie jak np. *ładny, robić, być, mieć*;

— gromadzenie i stosowanie wyrazów oceniających dodatnio i ujemnie, określeń intensywności odczuwania;

— wyzyskiwanie synonimii wyrazowej, wyrażen i zwrotów bliskoznacznych; poszukiwanie wyrazów, zwrotów i wyrażen najtrafniejszych dla wyrażania treści;

— parafraza wypowiedzi przez wymianę wyrazów, wskazywanie cech parafrazy (estetyka wypowiedzi, urozmaicenie słownictwa itp.);

— ćwiczenia w zakresie łączliwości frazeologicznej wyrazów, np. *ponieść klęskę, odnieść zwycięstwo*.

W związku z opisem:

— gromadzenie wyrazów oznaczających kształt, wielkość, materiał, barwy i ich odcienie, wyrazów i wyrażen określających stosunki przestrzenne (np. *poniżej, u góry, nad*):

– stosowanie wyrazów określających cechy zewnętrzne człowieka (np. *twarz pociągła, oczy piwne, sędziwy*) oraz zalety i wady.

W związku ze sprawozdaniem:

– gromadzenie i stosowanie wyrazów i wyrażeń określających stosunki czasowe (np. *najpierw, następnie, w końcu*);

– stosowanie wyrazów oceniających wydarzenia (np. *udana wycieczka, ciekawa impreza*).

Dalsze prowadzenie ćwiczeń przewidzianych w klasie IV.

2. Ćwiczenia gramatyczno-stylistyczne

Wielokrotna parafraza tekstu przez stosowanie różnego typu zdań; posługiwanie się różnymi typami zdań, zwłaszcza zdaniami złożonymi współrzędnie i podrzędnie z podrzędnymi okolicznikowymi (bez terminologii składniowej); stosowanie elipsy, zaimków, spójników, zwłaszcza spójników synonimicznych (ze wskazaniem na funkcje wymienionych środków językowych). Posługiwanie się odpowiednimi wskaźnikami zespolenia w wypowiedzi pisemnej. Poprawne stosowanie związków wyrazowych w zdaniu.

W związku z opisem i próbą charakterystyki:

– wyrażanie zbliżonych treści za pomocą różnych części mowy, np. *biały, biel, białość, bieleć; uczciwy, uczciwość, uczciwie*;

– wymiana zdań przydawkowych na konstrukcje z imiesłowem przymiotnikowym dla urozmaicenia budowy składniowej (bez terminologii składniowej);

– określanie rzeczownika za pomocą przydawki i zdania przydawkowego (bez terminologii składniowej); pozycja przymiotnika, np. *kulturalny pracownik – pracownik kulturalny*;

– świadome posługiwanie się w opisie zdaniami pojedynczymi rozwiniętymi;

– użycie schematów składniowych czasowników łącznikowych, np. *być, stać się*.

W związku z opowiadaniem i sprawozdaniem:

Stosowanie środków ożywiających narrację, takich jak: nagromadzenie form osobowych czasownika, użycie form dokonanych; form czasu teraźniejszego w funkcji czasu przeszłego, wyrazów i wyrażeń ekspresywnych.

[W związku z dyskusją:

– uwypuklanie elementów treści zdania za pomocą szyku wyrazów i akcentu wyrazowego. Zależność szyku członów odpowiedzi od kolejności członów w pytaniu. Użycie wyrazów modalnych, np. *oczywiście, przypuszczalnie*].

Dalsze prowadzenie ćwiczeń przewidzianych w klasie IV.

3. Ćwiczenia kompozycyjne

Plan dekompozycyjny (ramowy i szczegółowy) przeczytanej lektury. Układ graficzny punktu planu, oznaczenie cyfrowe i literowe. Stosowanie równoważników zdań jako elementu kompozycyjnego planu.

Plan kompozycyjny własnej wypowiedzi (opisu, sprawozdania); plan dekompozycyjny własnej wypowiedzi służący ocenie, uporządkowaniu i ustaleniu proporcji poszczególnych jej elementów.

Odbicie uporządkowanego układu własnej wypowiedzi w jej czytelnym układzie graficznym.

W związku z opisem: budowa opisu jako odpowiedzi na zadane bądź wyobrażone pytania. Wewnętrzny porządek i spójność opisu; kolejność elementów opisu, unikanie zbędnych powtórzeń, nawiązywanie do tego, co już zostało sformułowane.

W związku ze sprawozdaniem: selekcja zebranego materiału, ustalenie kolejności poszczególnych składników treści, ustalenie ich ważności i proporcji między nimi.

Ćwiczenia redakcyjne w związku z przygotowaniem i poprawą dłuższych form wypowiedzi.

4. Ćwiczenia ortograficzne i interpunkcyjne

Poprawna pisownia wyrazów wprowadzonych podczas ćwiczeń słownikowych. Pisownia wyrazów przyimkowych, wielkiej litery w nazwach miejscowych. Stosowanie właściwej interpunkcji w związku z ćwiczeniami gramatyczno-stylistycznymi (np. dwukropek przy wyliczaniu w opisie i sprawozdaniu). Interpunkcja stosowana w planach ramowych i szczegółowych: kropka, nawias, przecinek, średnik.

5. Ćwiczenia w korzystaniu ze słowników

Posługiwanie się słownikiem ortograficznym oraz – pod kierunkiem nauczyciela – podręcznym słownikiem języka polskiego i słownikiem wyrazów obcych. Wstępne informacje o układzie artykułu hasłowego w słowniku wyrazów bliskoznacznych i w słowniku wyrazów obcych, o przeznaczeniu tych słowników.

Wybieranie do ćwiczeń ze słownikiem wyrazów obcych przykładów takich wyrazów, których znaczenia w artykule hasłowym są wyjaśnione w sposób zrozumiały dla ucznia. Posługiwanie się terminami: „artykuł hasłowy”, „żywa pagina”.

II. Nauka o języku

A. Fleksja i składnia

1. Czasownik

Formy trybów czasownika jako elementy informujące o ocenianiu przez mówiącego realności procesu: funkcja trybu orzekającego, rozkazującego i przypuszczającego, budowa form trybu rozkazującego i przypuszczającego, ruchomość zakończeń trybu przypuszczającego, akcent trybu przypuszczającego. Zasady poprawnego tworzenia oraz użycia form trybu przypuszczającego i rozkazującego.

Tematy oboczne w odmianie czasownika, np. *wiezie, wiozę, wiózł*.

[Poprawna odmiana najczęściej używanych czasowników typu *ciągnąć, znikać*. Skrzyżowanie form jako przyczyna błędów w odmianie czasownika, np. *wykonywuje* zamiast *wykonuje*].

Czasownik w związku z innymi wyrazami:

a) z rzeczownikiem w przypadkach zależnych jako wyrazem nazywającym przedmiot czynności i stanowiącym określenie czasownika: formy przypadkowe rzeczowników rodzaju męskiego – żywotnych i nieżywotnych, osobowych i nieosobowych; tematy oboczne: wymiany samogłoskowe i spółgłoskowe (w związku z ortografią); wzory odmiany rzeczownika;

b) z wyrażeniem przyimkowym: przyimek jako wyraz tworzący z rzeczownikiem określenie czasownika; wpływ przyimka na formę przypadkową rzeczownika, z którym tworzy część zdania;

c) z przysłówkiem jako wyrazem informującym o okolicznościach, które towarzyszą czynności lub stanowi.

2. Rzeczownik w związku z wyrazami określającymi właściwości przedmiotów:

a) z przymiotnikiem: poprawne użycie wybranych form przypadkowych rzeczowników i przymiotników, np. *dobry uczniowie, dobre uczennice, dobre konie*;

b) z liczebnikiem jako wyrazem charakteryzującym treść rzeczownika pod względem ilościowym; liczebniki główne, zbiorowe, ułamkowe, porządkowe.

Zagadnienia poprawnościowe dotyczące związków składniowych liczebnika z rzeczownikiem, np. *widzę dwóch chłopców, dwa psy, dwoje dzieci, mówię o dwojgu dzieciach*. Liczebnik z rzeczownikiem w dopełniaczu w związku z orzeczeniem, np. *dziesięć ptaków przeleciało, pięciu żołnierzy poległo*.

3. Budowa zdania

Zdanie, równoważnik zdania, wypowiedzenie. Wyrazy a części zdania. Zespoły składniowe; stosunki w zespole: współrzędny i podrzędny.

Spójnik współrzędności w zdaniu pojedynczym.

Związek składniowy główny – podmiotu z orzeczeniem – i związki poboczne: zgody (na przykładzie połączenia przymiotnika z rzeczownikiem), rządu (na przykładzie połączenia czasownika z rzeczownikiem w przypadku zależnym) i przynależności (na przykładzie połączenia czasownika z przysłówkiem). Poprawność związków zgody i rządu (w zakresie koniecznym do ćwiczeń w mówieniu i pisaniu), np. *mali chłopcy, małe koty, użyć farb, przestrzegać przepisów*.

Przydawka, dopełnienie i okolicznik; ich miejsce w zdaniu.

Zdanie złożone współrzędnie i podrzędnie (na łatwych przykładach).

B. Fonetyka

1. Narządy mowy i ich udział w powstawaniu głosek. Zależność brzmienia głosek od ruchów i pozycji narządów mowy (bez klasyfikacji głosek).

2. Zagadnienia poprawnościowe związane z wybranymi zjawiskami fonetycznymi (w zależności od charakteru błędów występujących w środowisku uczniów). Wymowa głosek oznaczonych literami *ę, q*.

3. Akcent wyrazowy i zdaniowy

Miejsce akcentu wyrazowego w języku polskim. Wyrazy bezakcentowe. Odstępstwa od akcentowania na przedostatniej sylabie w wyrazach rodzimych (formy czasu przeszłego i trybu przypuszczającego; niektóre formy liczebników) i obcego pochodzenia.

Akcent zdaniowy i intonacja (w związku ze składnią).

C. Ortografia i interpunkcja

Pisownia wyrazów z *ó, rz, ź, ch, h* wymiennymi i niewymiennymi, z *ę, q, en, em, on, om* oraz stosowanie wielkich liter (w związku z ćwiczeniami w mówieniu i pisaniu, nauką o języku, kształceniem literackim i kulturalnym oraz wzbogacaniem słownictwa ucznia).

Pisownia wyrazów, przy których wymowie występują: ubezdźwięcznienie lub udźwięcznienie spółgłosek (według zasady morfologicznej, np. *trawka* bo *trawa*, *prośba* bo *prosić*).

- Pisownia *j, i* po spółgłoskach i samogłoskach.
- Poprawna pisownia czasowników typu *zacząć, płynąć*.
- Pisownia form trybu przypuszczającego.
- Pisownia różnych form liczebników prostych.
- Pisownia przyimków z rzeczownikami.
- Oddzielanie przecinkiem jednorodnych części zdania i zdań składowych w zdaniu złożonym.
- Znaki interpunkcyjne na końcu równoważników zdań.
- Znaki interpunkcyjne w zapisie dialogu, w opisie, w notatce, w planie.

KSZTAŁCENIE LITERACKIE I KULTURALNE

A. Lektura

1. Lektura obowiązkowa

Utwory wprowadzające w krąg mitu i legendy:

- Wybór mitów greckich (m. in. mity o Syzyfie, Ikarze, Prometeuszu)
- Homer: *Odyseja* – fragment pieśni VII
- Jan Parandowski: *Przygody Odyseusza*
- [Bolesław Prus: *Z legend dawnego Egiptu*]
- Wybór podań i legend polskich i obcych
- Artur Oppman: *Legendsy warszawskie*
- Utwory z klasyki literackiej:
- Ignacy Krasicki: *Bajki* – wybór, np. *Przyjaciele, Mądry i głupi, Lis i wilk, Czapla, ryby i rak*
- Opowiadanie z życia poety, np. „Krasicki na obiedzie czwartkowym” – fragment ze zbioru opowiadań Zofii Kossak pt. *Bursztyny*
- Adam Mickiewicz: *Lis i kozioł*
- [*Świtez*]
- Śmierć pułkownika*
- Pan Tadeusz* – fragment księgi IV „Wojskiego opowieść o pojedynku Doweyki z Domeką”
- Opowiadanie z życia poety, np. „Lekcja z ojcem” – z tomu *Parnas polski we wspomnieniu i anegdocie*
- Juliusz Słowacki: *Sowiński w okopach Woli*
- Listy do matki* – fragmenty
- Opowiadanie z życia poety, np. fragment powieści S. Flukowskiego pt. *Pioruny i tęcze*
- [Kornel Ujejski: *Maraton* – fragmenty]
- Bolesław Prus: *Katarynka* lub *Kamizelka*
- Opowiadanie z życia pisarza, np. „Głowacz” z tomu *Parnas polski we wspomnieniu i anegdocie*
- Henryk Sienkiewicz: *W pustyni i w puszczy*
- Listy z Afryki* – fragmenty
- Opowiadanie z życia pisarza

Maria Konopnicka: *Dym lub Urbanowa, Nasza szkap*

Pieśń o domu

Leopold Staff: *Odys*

Julian Tuwim: *Strofy o późnym lecie* – fragmenty

Maria Dąbrowska: *Pies*

Jan Brzechwa: *Lis i jaskółka*

Konstanty Ildefons Gałczyński: *Śpiąca dziewczynka lub Wizyta*

Władysław Broniewski: *Żołnierz polski*

Gustaw Morcinek: *Łysek z pokładu Idy*

Wanda Żółkiewska: *Ślady rysich pazurów*

Janusz Domagalik: *Pięć przygód detektywa Konopki*

Wybór wierszy współczesnych poetów polskich, np.:

Kazimiery Illakowiczówny – *Święty Kazimierz, Łabędzica, Fontanna;*

Jerzego Harasymowicza – *Żniwa, Las;*

Czesława Miłosza – *Ganek, Ojciec objaśnia lub Słońce;*

Anny Kamieńskiej – *Koniec wakacji, Wozem.*

Wybrane teksty literackie, popularnonaukowe i publicystyczne z „Płomyczka”.

Sylwetki: Stanisława Moniuszki, Józefa Chełmońskiego, Janusza Korczaka, Ludwika Solskiego.

2. Lektura uzupełniająca

Lista utworów do wyboru nauczyciela w zależności od zainteresowania uczniów (2–4 w ciągu roku)

Marian Brandys: *Śladami Stasia i Nel* – fragmenty

Jerzy Broszkiewicz: *Wielka, większa i największa*

Antonina Domańska: *Historia żółtej cizemki*

Janusz Korczak: *Kajtuś Czarodziej*

Zygmunt Nowakowski: *Przylądek Dobrej Nadziei*

Eliza Orzeszkowa: *Dobra pani* lub *A... B... C...*

Halina Rudnicka: *Uczniowie Spartakusa*

Seweryna Szmaglewska: *Czarne stopy*

Wanda Wasilewska: *Pokój na poddaszu*

James Oliver Curwood: *Łowcy wilków*

Arkady Gajdar: *Timur i jego drużyna*

Ferenc Molnar: *Chłopcy z Placu Broni*

Jonathan Swift: *Podróże Guliwera* (wydanie dla młodzieży)

Mark Twain: *Przygody Tomka Sawyer*

B. Widowiska teatralne (1–2 w ciągu roku)

Dostępne w danym środowisku szkolnym, wartościowe pod względem wychowawczym i artystycznym przedstawienia teatru zawodowego (lalkowego, teatru „żywego planu”, teatru telewizji i teatru radia) i amatorskiego (również teatru szkolnego) – przede wszystkim inscenizacje oparte na tekstach kanonu lektur.

C. Filmy i widowiska telewizyjne (2–3 w ciągu roku) oraz audycje radiowe

Dobór filmów, audycji radiowych i widowisk telewizyjnych wartościowych pod względem wychowawczym i artystycznym (głównie legendy, podania, mity i opowieści przygodowe).

D. Sposób poznawania utworów literackich i tekstów kultury

(czytanie, słuchanie i oglądanie, ćwiczenia analityczne, działania twórcze uczniów).

1. Czytanie, słuchanie, oglądanie

Czytanie ciche ze zrozumieniem. Czytanie głośne z podziałem na role, czytanie zbiorowe. Czytanie poprawne, wyraźne i płynne z uwzględnieniem znaków przestankowych, akcentów logicznych i uczuciowych, właściwego tempa i intonacji. Słuchanie wzorowego czytania nauczyciela. Słuchanie aktorów bezpośrednio, przez radio i telewizję, z płyt, z taśm magnetofonowych.

2. Ćwiczenia analityczne

Swobodne wypowiedzi o utworach. Ćwiczenia w opisie i analizie utworu pod kierunkiem nauczyciela. Porównywanie tworzywa utworu literackiego z tworzywem innych sztuk: radia, filmu, teatru. Porównywanie utworów w obrębie gatunku: mit, podanie, bajka.

3. Działania twórcze uczniów

Recytowanie z pamięci poezji i prozy uwydatniające sens oraz wartości emocjonalne i artystyczne tekstów (barwa i natężenie głosu, tempo wygłaszania). Inscenizowanie utworów lub ich fragmentów (1–2 w roku). Gry dramatyczne. Rysunkowe konkretyzacje utworów poetyckich lub fragmentów prozy.

Wypowiedzi przygotowane w przewidzianych w tej klasie formach.

E. Tworzenie systemu wartości i kształtowanie postaw

Wyzyskiwanie wartości poznawczych, kształcących i wychowawczych tekstów kultury do wzbogacania osobowości ucznia, kształtowania społecznie aprobowanych przekonań i postaw, a w szczególności: aktywnego udziału człowieka w życiu społecznym, jego pozytywnego stosunku do pracy; akcentowanie problemów moralnych i społecznych tkwiących w literaturze – głównie w mitach, podaniach i legendach. Budzenie miłości i szacunku do języka ojczystego i wrażliwości na jego piękno.

F. Wiadomości o literaturze i kulturze

Obraz człowieka w literaturze – jego doświadczenia i przeżycia, praca, udział w życiu społecznym, problemy moralne i społeczne.

Budowa dzieła literackiego: świat przedstawiony, ideowy sens dzieła jako całości; język jako tworzywo utworu literackiego.

Elementy świata przedstawionego: zdarzenia, postacie i ich przeżycia, czas, przestrzeń. Fikcja literacka. Osoba mówiąca w wierszu, narrator w prozie i rzeczywista osoba autora. Opis, opowiadanie, monolog, dialog.

Nadawca i odbiorca dzieła literackiego.

Mit a baśń i legenda. Mity antyczne jako sposób ujmowania świata, ich trwałość w tradycji europejskiej. Związki tematyki przekazywanej w podaniu z historycznymi (lub legendarnymi) zdarzeniami, postaciami i miejscami.

Bajka jako gatunek literacki: alegoryczność, uniwersalność problematyki, forma wierszowana. Motywy wędrowne w baśni i bajce.

Nowela jako prozaiczny utwór o skondensowanej i wyraziście zarysowanej akcji.

Opowiadanie biograficzne jako literackie źródło informacji o znanej postaci; jego wartość w porównaniu z dokumentami.

Środki brzmieniowe, leksykalne i stylistyczne: intonacja, powtórzenie, onomatopeja, epitet, przenośnia, uosobienie, ożywienie, porównanie. Budowa wiersza: wers, strofa, wiersz ciągły, refren, rym, rytm, przerzutnia.

Widowisko teatralne jako dzieło sztuki wielotworzywowej (słowo, aktor, scenografia, ruch, przestrzeń, dźwięk). Różne typy tworzywa w sztuce filmowej i radiowej – obraz i dźwięk. Piękno obrazu filmowego – kompozycja, barwa, pejzaż, portret człowieka. Utwór literacki i jego filmowa adaptacja (wybór wątków, konkretyzacja postaci i tła zdarzeń, działania bohatera na tle zdarzeń w utworze literackim i filmowym, gra aktorów). Twórcy widowiska teatralnego, filmu, słuchowiska – podobieństwa i różnice.

Wybrane sylwetki twórców kultury, ich najwybitniejsze osiągnięcia.

G. Podstawy samokształcenia

Układ książki – na przykładzie podręcznika i innych rodzajów książek. Spis treści, przypisy, słowniczki. Zaznaczenie w książce wybranych treści zakładkami i znakami.

Czasopismo – miejsce wydania, tematyka, częstotliwość. Układ materiałów w czasopiśmie (stałe działy, rubryki, „kąciki” itp.). Czasopisma młodzieżowe.

Wdrażanie do kompletowania czasopisma zgodnie z zainteresowaniami ucznia.

Biblioteka szkolna – ćwiczenia w dokonywaniu wyboru książek na wskazany przez nauczyciela temat i samodzielnie.

Katalog alfabetyczny – ćwiczenia w posługiwaniu się nim.

Organizacja biblioteczki domowej ucznia.

Przestrzeganie zasad higieny czytania.

Encyklopedia jako podstawowe wydawnictwo informacyjne. Budowa encyklopedii. Hasło, żywa pagina. Ćwiczenia w korzystaniu z encyklopedii.

Korzystanie z radia i telewizji – wybór audycji popularnonaukowych i oświatowych.

UMIĘTNOŚCI

zakresie kształcenia językowego

Ćwiczenia w mówieniu i pisaniu

Nazywanie rzeczy, czynności i cech przedmiotów oraz osób, stosunków przestrzennych i czasowych, niektórych stanów uczuciowych.

Posługiwanie się w wypowiedziach:

- wyrazami i wyrażeniami wskazującymi na stosunki przestrzenne i czasowe, oceniającymi dodatnio i ujemnie, określającymi cechy zewnętrzne człowieka;
- typowymi związkami frazeologicznymi (np. wyrażeniami porównawczymi w opisie);
- wyrazami modalnymi (w rozmowie, podczas dyskusji);
- różnymi typami zdań (np. pojedynczymi rozwiniętymi, zdaniami złożonymi współrzędnie i podrzędnie);
- odpowiednimi wskaźnikami zespolenia w wypowiedzi pisemnej.

Uwypuklanie elementów treści zdania za pomocą szyku wyrazów i akcentu wyrazowego.

Zredagowanie:

- opowiadania;
- opisu przedmiotu i opisu wyglądu człowieka;
- sprawozdania (z wycieczki, prac społecznych, zabawy, imprezy sportowej).

Graficzne rozczłonkowanie tekstu własnej wypowiedzi pisemnej zgodnie z układem treści w niej przedstawionych.

Sporządzanie planu dekompozycyjnego (ramowego i szczegółowego) przeczytanej lektury oraz planu dekompozycyjnego i kompozycyjnego własnego opowiadania, sprawozdania, opisu.

Posługiwanie się słownikiem ortograficznym.

Posługiwanie się terminami poznanymi w klasie IV (dialog, wyraz przeciwstawny, wyraz bliskoznaczny, wyrażenie, zwrot, akapit, wyraz hasłowy) oraz terminami nowo wprowadzonymi w klasie V: sprawozdanie, wyraz pokrewny, wyraz zapożyczony (obcy), wyrażenie porównawcze, artykuł hasłowy, żywa pagina.

II. Nauka o języku

1. Konkretyzacja pojęć w zakresie:

a) części mowy i ich form: tryby czasownika (orzekający, przypuszczający, rozkazujący), rzeczownik żywotny i nieżywotny, osobowy i nieosobowy, męskoosobowy i niemęskoosobowy, temat oboczny, wyrażenie przyimkowe, przysłówki, przymiotnik (formy męskoosobowe i niemęskoosobowe), liczebnik (główny, zbiorowy, ułamkowy, porządkowy);

b) zdania: zdanie i równoważnik zdania, wypowiedzenie, związek wyrazów (zgodny, rząd, przynależności), podmiot, orzeczenie, przydawka, dopełnienie, okolicznik, zdanie złożone współrzędnie i podrzędnie;

c) fonetyki: narządy mowy, akcent (wyrazowy i zdaniowy), wyrazy bezakcentowe, intonacja.

2. Rozpoznawanie i analiza zjawisk językowych

Rozpoznawanie w tekście części mowy i określanie form fleksyjnych odmiennej części mowy:

- czasownika (tryby, tematy oboczne);
- rzeczownika (żywy i nieżywy, osobowy i nieosobowy, tematy oboczne);
- przymiotnika (formy męskoosobowe i niemęskoosobowe);
- liczebnika (główny, zbiorowy, ułamkowy, porządkowy);
- przysłówka;
- spójnika.

Rozróżnianie i analiza:

- typów wypowiedzi (zdanie i równoważnik zdania);
- stosunków między wyrazami w zespole (współrzędnych i podrzędnych);
- określeń w zdaniu pojedynczym (przydawka, dopełnienie, okolicznik);
- typów zdań (pojedyncze i złożone; złożone współrzędnie i podrzędnie);
- cech głosek (w zakresie przewidzianym w programie).

3. Praktyczne umiejętności i nawyki

Tworzenie i używanie form trybu przypuszczającego i rozkazującego.

Odmiana rzeczowników i przymiotników, poprawne użycie form męskoosobowych i niemęskoosobowych.

Poprawne łączenie rzeczownika i czasownika z liczebnikiem.

Łączenie wyrazów w związki zgody, rzędu i przynależności.

Rozwijanie i skracanie zdań pojedynczych.

Przekształcanie zdań na ich równoważniki i równoważników zdań na zdania (w zależności od potrzeb komunikatywnych i stylistycznych, orientacja w funkcji przekształceń tego typu).

Tworzenie i stosowanie w wypowiedzi własnej zdań oznajmujących, pytających, rozkazujących i wykrzyknikowych (w zależności od funkcji i celu wypowiedzi).

Przestrzeganie zasad poprawnościowych dotyczących akcentu i intonacji.

Pisanie poprawne pod względem ortograficznym i interpunkcyjnym (w zakresie zasad przewidzianych w programie).

W zakresie kształcenia literackiego i kulturalnego

Czytanie ciche i głośne w zakresie przewidzianym przez treści kształcenia i wychowania. Uważny i wnikliwy odbiór dzieła literackiego, audycji radiowej, widowiska teatralnego, filmu, programu telewizyjnego.

Recytacje z pamięci utworów poetyckich i prozatorskich (3–4 w roku).

Wyróżnianie i częściowy opis elementów świata przedstawionego dzieła literackiego, filmowego, teatralnego, audycji radiowej, programu telewizyjnego – jak w klasie IV.

Porównywanie świata przedstawionego z rzeczywistością pozaliteracką. Wyodrębnianie motywów. Określanie zasad kompozycji: kontrastu i paralelizmu.

Wskazywanie narracji i wypowiedzi postaci. Określanie typu narracji (w 1. i 3. osobie) i osoby narratora (dziecko, osoba dorosła).

Wskazywanie w tekście literackim dialogu, monologu, opisu, opowiadania, refrenu, wersu, strofy, przerzutni; wskazywanie poznanych środków leksykalnych i stylowych.

stycznych; próby określania ich funkcji w uplastycznianiu tekstu, zwiększaniu jego oddziaływania emocjonalnego.

Dostrzeganie charakterystycznych cech bajki, mitu, legendy, noweli.

Swobodne wypowiedzi o utworze literackim, filmie, przedstawieniu teatralnym, audycji radiowej i programie telewizyjnym; nazywanie własnych przeżyć. Nazywanie i określanie funkcji elementów tworzywa teatralnego, filmowego, radiowego. Dostrzeganie różnic pomiędzy utworem literackim a jego konkretyzacją sceniczną, filmową, radiową, telewizyjną. Określanie zadań głównych twórców przedstawienia teatralnego, filmu, audycji radiowej, widowiska telewizyjnego.

Poprawne posługiwanie się terminami z zakresu teorii literatury, teatru, filmu radia z programu klasy IV, ze szczególnym uwzględnieniem pojęć: świat przedstawiony, fikcja literacka, nadawca, odbiorca, fantastyka oraz nowo wprowadzonymi: bajka, mit, legenda, narracja, narrator, motyw, rytm, przeczucie, intonacja, przenośnia, ożywienie, tworzywo teatralne, radiowe, filmowe, moral, [temat], [opowiadanie biograficzne].

Wskazywanie elementów układu książki (na podstawie podręcznika i innych wydawnictw) i czasopisma; korzystanie z nich. Wskazywanie danych identyfikujących książkę i czasopismo.

Korzystanie z katalogu alfabetycznego w bibliotece szkolnej.

Ćwiczenia wdrażające i sprawdzające

Prace pisemne w klasie wdrażające do wypowiedzi w określonych przez program formach; prace domowe kształtujące i utrwalające.

Omawianie i ocenianie prac domowych i klasowych.

Trzy prace klasowe o tematyce związanej z życiem ucznia, jego środowiskiem rodzinnym i szkolnym, z wydarzeniami bieżącymi oraz z lekturą, filmem, widowiskiem teatralnym i telewizyjnym, audycją radiową — sprawdzające stopień opanowania sprawności językowej i wypowiadania się w określonej formie.

Dwie prace klasowe sprawdzające wiadomości i umiejętności z zakresu nauki o języku; omówienie tych prac.

Ćwiczenia ortograficzne analityczne i utrwalające oraz sprawdzające.

KLASA VI

(6 godzin tygodniowo)

KSZTAŁCENIE JĘZYKOWE

I. Ćwiczenia w mówieniu i pisaniu

A. Formy wypowiedzi

Doskonalenie form wypowiedzi ćwiczonych w poprzednich klasach.

Opowiadanie z dialogiem.

Charakterystyka postaci.

Sprawozdanie z uroczystości, filmu, audycji itp.

Streszczenie utworu fabularnego.

Dyskusja.

Telegram.

Notatka: sporządzanie najkrótszego tekstu jako odpowiednika dłuższej wypowiedzi mówionej lub pisanej (np. zapis wniosku z dyskusji, notatka z uroczystości) jako przygotowanie do sprawozdania, notatka do charakterystyki postaci; notatka w formie planu.

B. Ćwiczenia związane z kształceniem sprawności językowej

1. Ćwiczenia słownikowe i frazeologiczne

Bogacenie słownictwa w zależności od tematyki i form wypowiedzi oraz wzrastających potrzeb językowych ucznia.

Posługiwanie się wyrazami i związkami frazeologicznymi:

– sposoby osiągania dokładności wypowiedzi i unikania powtórzeń wyrazowych, np. dobieranie wyrazu najtrafniejszego, precyzowanie znaczeń wyrazów, dobieranie i stosowanie wyrazów bliskoznacznych;

– stosowanie wyrazów i wyrażeń ekspresywnych – zdrobnień, zgrubień i wyrazów żartobliwych;

– używanie wyrazów o różnych znaczeniach w różnych kontekstach, np. *bohater, dom*;

– poprawne pod względem znaczeniowym i pod względem łączliwości frazeologicznej stosowanie wyrazów obcych.

W związku z rozmową, dialogiem i dyskusją:

– stosowanie wyrazów wprowadzających mowę niezależną, które wskazują na sposób i okoliczności mówienia oraz na uczucia i postawę mówiącego;

– stosowanie formuł grzecznościowych w wypowiedziach stanowiących na przykład rozpoczęcie rozmowy, prośbę o informację, uprzejme polecenie, zgodę na czyjąś propozycję, grzeczną odmowę, sprzeciw, podziękowanie, przeproszenie.

W związku z charakterystyką:

– wprowadzanie wyrazów nazywających cechy osobowości człowieka i wyrażających ich ocenę; stosowanie wyrazów, wyrażeń i zwrotów określających charakter, usposobienie, umysłowość człowieka.

W związku ze streszczeniem:

– zastępowanie wyrazów o węższym zakresie znaczeniowym wyrazami o szerszym zakresie dla osiągnięcia zwięzłości, np. *jablka, gruszki, śliwki – owoce*.

Dalsze prowadzenie ćwiczeń przewidzianych w poprzednich klasach.

2. Ćwiczenia gramatyczno-stylistyczne

Ćwiczenia w przekształcaniu składniowym tekstu: przekształcanie zdań pojedynczych na złożone i złożonych na pojedyncze, zdań złożonych współrzędnie na złożone podrzędnie i odwrotnie.

Stosowanie nazw czynności, nazw wykonawców czynności, nazw cech dla zastąpienia zdania, np.: *Ucieszyłem się z tego, że Piotr przyjechał – Ucieszyłem się z przyjazdu Piotra.*

Stosowanie wyrazów przyimkowych jako odpowiedników zdań składowych zdania złożonego, np.: *Kiedy byłem na wakacjach... – Podczas wakacji...*

Przekształcanie mowy niezależnej na mowę zależną.

Stosowanie w planach różnych struktur składniowych: zdań oznajmujących, zdań pytających, równoważników zdania, konstrukcji nominalnych.

Użycie formy czynnej i biernej w określonych celach: dla zwrócenia uwagi na określony składnik wypowiedzi, dla pominięcia nazwy wykonawcy czynności, dla osiągnięcia jednoznaczności, większej statyczności opisu (strona bierna) lub dynamiki opowiadania (strona czynna).

W związku z opisem i charakterystyką:

– stosowanie nazw nosicieli cech oraz przymiotników z różnymi formantami. np.: *-liwy, -alny, -isty (-ysty)* dla osiągnięcia zwięzłości wypowiedzi bądź urozmaicenia jej słownictwa, np.: *skłonny do placzu – placzliwy, nadający się do jedzenia – jadalny, pokryty lasem – lesisty*.

W związku ze streszczeniem, telegramem, notatką wprowadzanie struktur uzwięzających:

- przekształcanie zdań złożonych na zdania pojedyncze, zastępowanie zdań podrzędnych częściami zdania nadrzędnego – przydawką, dopełnieniem, okolicznikiem;
 - skracanie zdania przez usunięcie elementów nieistotnych dla zrozumienia treści;
 - przekształcanie dłuższej informacji w tekst notatki lub telegramu.
- Dalsze prowadzenie ćwiczeń przewidzianych w poprzednich klasach.

3. Ćwiczenia kompozycyjne

Plan kompozycyjny własnej wypowiedzi (charakterystyki, sprawozdania).

Ramowy i szczegółowy plan kompozycyjny utworu jako przygotowanie do opowiadania lub streszczenia. Kompozycja naturalna oraz kompozycja przestawna w opowiadaniu bądź sprawozdaniu ucznia.

Stosowanie wyznaczników nawiązujących, np.: *przede wszystkim, mianowicie, w dodatku* – dla osiągnięcia spójności tekstu. Dalsze prowadzenie ćwiczeń przewidzianych w poprzednich klasach.

4. Ćwiczenia ortofoniczne

Poprawna wymowa głosek i ich połączeń (z uwzględnieniem wpływów wymowy regionalnej i gwarowej), np.:

- miękkich spółgłosek wargowych,
- *k, k', g, g'*, przed *e, ę,*
- *on, om, en, em, in, yn, un* w wyrazach obcych,
- *trz, drz.*

Poprawne akcentowanie wyrazów (w związku ze wzbogacaniem słownictwa uczniów i materiałem gramatycznym oraz ćwiczeniami w mówieniu i pisaniu).

Odpowiednia intonacja i modulacja głosu w czytaniu, recytacji i samodzielnej wypowiedzi ustnej.

5. Ćwiczenia ortograficzne i interpunkcyjne

Poprawna pisownia wyrazów, wyrażeń i zwrotów wprowadzonych podczas ćwiczeń słownikowych i gramatyczno-stylistycznych. Uzasadnienie pisowni wyrazów budzących wątpliwości ortograficzne.

Stosowanie odpowiednich znaków interpunkcyjnych.

6. Ćwiczenia w korzystaniu ze słowników

Posługiwanie się słownikiem ortograficznym wraz ze zbiorem zasad pisowni i interpunkcji (również podczas pisania prac klasowych). Samodzielne posługiwanie się podręcznym słownikiem języka polskiego oraz pod kierunkiem nauczyciela słownikiem wyrazów bliskoznacznych.

Budowa artykułu hasłowego w różnych słownikach wyrazów obcych. Samodzielne posługiwanie się słownikiem wyrazów obcych.

Posługiwanie się terminami: „podhasło”, „indeks”, „odsyłacz”, „skrót”.

II. Nauka o języku

A. Fleksja i składnia

1. Czasownik

Strona czasownika jako forma wskazująca na to, czy podmiot oznacza wykonawcę, czy przedmiot czynności; konstrukcje składniowe czynne, biernie i zwrotne, czasownik przechodni i nieprzechodni.

Forma zwrotna nie mająca znaczenia strony zwrotnej, np. *śmieje się*. [Konstrukcje bezosobowe z *się*, np. *buduje się szkołę*.] Zasady poprawnościowe dotyczące użycia formy strony, np. wypadki nadużywania strony biernej.

Czasownik w związku z innymi wyrazami:

a) z rzeczownikiem w przypadkach zależnych w roli dopełnienia; zależność końcówek przypadkowych rzeczownika od rodzaju, zakończenia tematu i znaczenia wyrazu – wskazania normatywne (w związku z ćwiczeniami w mówieniu i pisaniu); wielofunkcyjność tej samej końcówki fleksyjnej.

Zmiana przypadku dopełnienia przy przekształcaniu zdania twierdzącego na przeczące.

Ogólne zasady odmiany nazwisk rodzimych i obcych oraz nazw miejscowych, np. wahań w użyciu form odmiany rzeczownikowej i przymiotnikowej, odmiana nazwisk tożsamy z rzeczownikami pospolitymi;

b) z zaimkiem w funkcji rzeczownika (zaimkiem rzeczownym); wybrane zagadnienia poprawnościowe, np. użycie akcentowanych i nieakcentowanych form zaimków *mnie – mi, tobie – ci, jego – go*;

c) z przysłówkiem w roli okolicznika; rozszerzenie pojęcia przysłówki na ogólne wyrazów nieodmiennych pełniących funkcję okoliczników; przysłówki o postaci wyrażen przyimkowych, np. *na przelaj, po polsku, z wolna*; przysłówki stopniowane, rodzaje stopniowania;

d) z zaimkiem w funkcji przysłówka (zaimkiem przysłownym).

2. Rzeczownik w związku z wyrazami określającymi właściwości przedmiotów:

a) z przymiotnikiem w roli przydawki; przymiotniki stopniowane, rodzaje stopniowania;

b) z liczebnikiem w roli przydawki; liczebniki złożone, liczebniki nieokreślone. Wybrane zagadnienia poprawnościowe, np. odmiana liczebników złożonych

i błędy polegające na ich nieodmienianiu; odmiana i zastosowanie liczebników nieokreślonych;

c) z zaimkiem w roli przydawki (zaimkiem przymiotnym i liczebnym); wybrane zagadnienia poprawnościowe, np. zastosowanie form zaimków: *twój* – *twego*, *ty* – *tylu*, *ile* – *ilu*;

d) z rzeczownikiem w roli przydawki;

e) z wyrażeniem przyimkowym w roli przydawki; przyimki proste i złożone.

3. Budowa zdania

Sposoby wyrażania orzeczenia: orzeczenie czasownikowe i imienne (łącznik i orzecznik). Konstrukcje nominalne, np. w planach, nagłówkach prasowych, na szyldach.

Sposoby wyrażania podmiotu: podmiot w mianowniku, w dopełniaczu. Podmiot domyślny. Podmiot szeregowy, forma orzeczenia przy podmiocie szeregowym (np. *Ojciec i matka poszli*). Zdanie bezpodmiotowe (formy bezosobowe na *-no*, *-to* jako orzeczenia).

Przydawka jako określenie rzeczownika; sposoby wyrażania przydawki (część mowy, związek z wyrazem określanym).

Dopełnienie jako określenie najczęściej czasownika, rzadziej przymiotnika i przysłówka. Sposoby wyrażania dopełnienia (część mowy, związek z wyrazem określanym). Typowy szyk dopełnień.

Zdanie złożone współrzędnie i podrzędnie: stosunki między zdaniami. Rodzaje zdań współrzędnie złożonych: łączne, rozłączne, przeciwstawne, wynikowe. Forma zespolenia i znaczenie tych zdań.

Międzyzdaniowe spójniki współrzędności. Poprawne użycie spójników w zdaniu współrzędnie złożonym.

B. Słowotwórstwo

Wyraz podzielny i niepodzielny słowotwórczo. Wyraz podstawowy i pochodny. Wyraz podstawowy będący jednocześnie pochodnym od innego wyrazu podstawowego.

Podstawa słowotwórcza i formant (przyrostkowy i przedrostkowy). Tworzenie wyrazów pochodnych przez odrzucenie końcowych części wyrazów podstawowych. np. *podskakiwać* – *podskok*, *wypiekać* – *wypiek*, *zlewać* – *zlew*. Przyrostki i przedrostki jako formanty w jednych wyrazach i jako składniki podstawy słowotwórczej w innych. Tworzenie wyrazów od wyrażen przyimkowych.

Oboczności samogłoskowe i spółgłoskowe w wyrazie podstawowym i pochodnym. Analiza słowotwórcza wybranych typów wyrazów pochodnych:

- przymiotników i przysłówków w stopniu wyższym i najwyższym; czasowników dokonanych;
- nazw czynności i cech, nazw wykonawców czynności.

C. Ortografia i interpunkcja

Pisownia wyrazów z *ó*, *rz*, *ź*, *h*, *ch* wymiennymi i niewymiennymi, z *ę*, *q*, *en*, *em*, *on*, *om* oraz stosowanie wielkich liter (w związku z ćwiczeniami w mówieniu i pisaniu).

nauką o języku, kształceniem literackim i kulturalnym oraz wzbogacaniem słownictwa ucznia).

Pisownia *ó* w zakończeniach *-ów, -ówka, -ówna* oraz *u* w zakończeniach *-unek, -utka, -usia, -ula, -uje*.

Pisownia *j* po przedrostkach zakończonych na spółgłoskę. Pisownia przedrostków *roz-, bez-, z-* (*s-, ś-*), *wz- wez-* (*ws-, wes-*); pisownia zakończeń *-ski, -cki, -dzki, -stwo, -ctwo, -dztwo, -źba, -śba, -izm, -yzm*.

Pisownia rzeczowników pospolitych i własnych.

Pisownia *nie* z rzeczownikami, przymiotnikami, przysłówkami, zaimkami i czasownikami.

Pisownia liczebników złożonych.

Pisownia połączeń: *gie, kie, ge, ke, gę, kę*.

Zasady dzielenia wyrazów przy przenoszeniu.

Rozdzielanie przecinkami zdań współrzędnych połączonych bezspójnikowo oraz zespolonych spójnikami: np. *a, ale, lecz, więc, czyli*. Stawianie przecinka przed powtarzającymi się spójnikami.

KSZTAŁCENIE LITERACKIE I KULTURALNE

A. Lektura

1. Lektura obowiązkowa

Proza związana ze środowiskiem ucznia, proza o tematyce przygodowo-podróżniczej i fantastycznonaukowej

Daniel Defoe: *Robinson Krzoe* (wydanie dla młodzieży)

Walery Przyborowski: *Szwedzi w Warszawie*

Irena Jurgielewiczowa: *Ten obcy*

[Stanisław Lem: *Bajki robotów* – wybór]

Maciej Kuczyński: *Atlantyda, wyspa ognia* lub *Katastrofa*

Utwory z klasyki literackiej:

Adam Mickiewicz: jedna z ballad, np. *Świtezianka, Trzech budrysów, Powrót taty*

Pan Tadeusz – fragment księgi IV: „Koncert Wojskiego”

Juliusz Słowacki: *Hymn (Smutno mi, Boże)*

Balladyna – wybrane fragmenty

Maria Konopnicka: *Wstań, o dziecię...*

Teofil Lenartowicz: *Kalina, Złoty kubek*

Wybór nowel i opowiadań, np.: Eliza Orzeszkowa: *Tadeusz*;

Bolesław Prus: *Na wakacjach*; Henryk Sienkiewicz: *Orso* lub *Sachem*

Maria Dąbrowska: *Marcin Kozera*

Wybór wierszy poetów polskich XX wieku:

Leopold Staff, np. *Gęsiarka, Kieszeń*

Julian Tuwim; np. *Galąź, Gorące mleko, Rwanie bzu, Kapuśniaczek*

Bolesław Leśmian, np.: *Odjazd, Wiosna (Młode jeszcze galęzie...)*

Jarosław Iwaszkiewicz, np. *Chciałbym napisać jak pies biegnie...*

Konstanty Ildefons Gałczyński, np. *Pieśń o żołnierzach z Westerplatte*

Tadeusz Różewicz, np. *Przepaść, Koncert życzeń*

Anna Kamińska, np. *Pastereczka, Widok z gór*

[Czesław Miłosz, np. *Przypowieść o maku*]

Zbigniew Herbert, np. *Pudelko zwane wyobraźnią*

[Jan Twardowski, np. *Do moich uczniów*]

Sylwetki: Bogumił Samuel Linde, Eliza Orzeszkowa, Xawery Dunikowski, Aleksander Zelwerowicz, Tadeusz Kotarbiński.

Wybrane teksty literackie, popularnonaukowe i publicystyczne z „Płomyczka”.

Teksty związane z regionalnymi tradycjami historycznymi i literackimi.

2. Lektura uzupełniająca

Lista utworów do wyboru nauczyciela w zależności od zainteresowań uczniów (2–4 pozycje w ciągu roku).

Adam Bahdaj: *Wakacje z duchami*

Alina i Czesław Centkiewiczowie: *Czy foka jest biała?*

Stanisław Lem: *Opowieści o pilocie Pirxie*

Edmund Niziurski: *Sposób na Alcybiadesa*

Hanna Ożogowska: *Ucho od śledzia*

Bolesław Prus: *Anielka, Grzechy dzieciństwa*

Halina Rudnicka: *Chłopcy ze Starówki*

Maciej Wojtyszko: *Bromba i inni*

Artur Conan Doyle: *Przygody Sherlocka Holmesa* – wybór

Ernest Teodor Amadeusz Hoffman: *Dziadek do orzechów*

Eric Knight: *Lessie, wróć!*

Lucy Maud Montgomery: *Ania z Zielonego Wzgórza*

Thomas Mayne Reid: *Dolina bez wyjścia*

Robert Louis Stevenson: *Wyspa skarbów*

Mark Twain: *Przygody Hucka*

Julius Verne: *Tajemnicza wyspa*, t. 1 i 2

Współczesna powieść zaproponowana przez młodzież

B. Widowiska teatralne (1–2 w ciągu roku)

Dostępne w danym środowisku szkolnym, wartościowe pod względem wychowawczym i artystycznym przedstawienia teatru zawodowego (lalkowego, „żywego planu”, telewizyjnego i radiowego) oraz amatorskiego (również teatru szkolnego) – przede wszystkim inscenizacje oparte na tekstach kanonu lektur.

C. Filmy, widowiska telewizyjne (2–3 w roku) oraz audycje radiowe

Dobór filmów, audycji radiowych i widowisk telewizyjnych wartościowych pod względem wychowawczym i artystycznym (głównie o tematyce przygodowej, historycznej, fantastycznonaukowej).

D. Sposób poznawania utworów literackich

(czytanie, słuchanie i oglądanie, ćwiczenia analityczne, działania twórcze uczniów).

1. Czytanie, słuchanie i oglądanie

Czytanie ciche ze zrozumieniem. Czytanie głośne, wyraziste (akcentowanie intonacja, modulowanie głosu, tempo). Czytanie z podziałem na role, czytanie zbiorowe. Słuchanie aktorów bezpośrednio, przez radio i telewizję, z płyt, z taśmy magnetofonowej.

Słuchanie i analiza nagrań utworów.

2. Ćwiczenia analityczne

Swobodne wypowiedzi uczniów o utworach. Ćwiczenia pod kierunkiem nauczyciela w opisie i całościowej analizie utworu. Próba formułowania problemów i interpretacji. Formułowanie wniosków uogólniających, odczytywanie metaforycznego czy symbolicznego sensu utworu.

Poznanie funkcji poetyckiej języka poprzez porównywanie różnych tekstów literackich i nieliterackich. Porównywanie tworzywa utworu literackiego z tworzywem innych sztuk: obrazu malarskiego, słuchowiska; filmu, teatru. Tekst literacki a ilustracje.

Porównywanie różnych utworów (np. poetyckich) o podobnym temacie. Odczytywanie stylistycznej roli różnych sposobów narracji w utworze. Porównywanie utworów w obrębie gatunków: powieści i ballady. Porównywanie utworów epickich przeznaczonego i wierszowanych.

3. Działania twórcze uczniów

Recytowanie prozy i poezji. Ćwiczenia w głosowym uwydatnianiu rytmu wierszy, zaznaczanie głosem granic wersu i intonacji zdaniowej. Wygłaszanie utworów lub ich fragmentów z pamięci. Interpretacje głosowe.

Inscenizacje utworów lub ich fragmentów; adaptacje fragmentów tekstu literackiego dla potrzeb słuchowiska, widowiska teatralnego lub filmu.

Wypowiedzi przygotowane w przewidzianych w tej klasie formach.

E. Tworzenie systemu wartości i kształtowanie postaw

Wyzyskiwanie wartości poznawczych, kształcących i wychowawczych tekstów kultury do wzbogacania osobowości ucznia, kształtowania społecznie aprobowanych przekonań i postaw, a w szczególności: emocjonalnego związania ucznia z najbliższym środowiskiem, jego tradycjami historycznymi i współczesnymi osiągnięciami kulturalnymi, pozytywnych zachowań w rodzinie i grupie rówieśniczej, potrzeby koleżeństwa i przyjaźni, uświadamiania ścisłego związku człowieka z przyrodą i kształtowania wrażliwości na jej piękno.

Budzenie w uczniach miłości i szacunku do języka ojczystego i wrażliwości na jego piękno.

F. Wiadomości o literaturze i kulturze

Utrwalanie wiadomości z klas poprzednich: uogólnienie i usystematyzowanie wiedzy o epice.

Odrębność literackiego obrazu świata w stosunku do wypowiedzi o charakterze informacyjnym, dokumentalnym i naukowym. Poglębianie wiedzy o fikcji literackiej.

różne sposoby jej kształtowania: obrazowanie realistyczne, fantastyczne, [groteskowe].

Uogólnienie nabytej wiedzy o budowie utworu epickiego. Świat przedstawiony: bohater literacki – postać, zdarzenia – wątki, fabuła, akcja, czas, przestrzeń. Sposoby prezentacji postaci literackich, motywacja postępowania bohatera. Narrator (w 3. i 1. osobie), dialogi w epice a dialogi w dramacie. Elementy narracji w liryce.

Gatunki epickie, ich cechy i funkcje. Powieść i jej odmiany: podróżniczo-przygodowa, obyczajowa, historyczna, fantastycznonaukowa. Powieść a małe formy narracyjne: nowela, opowiadanie. Wierszowane gatunki epickie (lub zawierające elementy epickie): poemat, ballada. Epika jako rodzaj literacki obejmujący utwory narracyjne.

Język utworów literackich a inne wypowiedzi (informacyjne, potoczne, naukowe): funkcje języka (funkcja poetycka). Utrwalanie i pogłębianie wiadomości o poznanych środkach stylistycznych: brzmieniowych, leksykalnych, składniowych. Ukształtowanie pojęcia przenośni jako tropu literackiego, którego istotę stanowią przekształcenia semantyczne. Wieloznaczność i odkrywczość metaforycznego języka powieści. Aluzyjność i ironia, symbole kulturowe w utworach poetyckich. Instrumentacja głoskowa.

Budowa wiersza. Powtórzenie wiadomości: wers jako podstawowa jednostka rytmu. Wiersz sylabiczny i wiersz wolny (rola intonacji, związek z treścią wypowiedzi w wierszu wolnym). Rodzaje i układy rymów. Rym dokładny i niedokładny, rym męski i żeński. Przerzutnia.

Język utworów literackich a inne tworzywa w sztuce filmowej, radiowej i teatralnej. Aktor w teatrze i filmie. Gatunki filmu fabularnego. Słuchowisko jako rodzaj twórczości radiowej.

G. Podstawy samokształcenia

Książki o charakterze informacyjnym, dokumentalnym i popularnonaukowym. Wyszukiwanie w książkach określonych treści.

Książki pięknie wydane; ilustracja w książce.

Czasopisma centralne i regionalne – ich podział ze względu na tematykę i przeznaczenie; układ materiału, sposób jego opracowania – charakterystyka czasopisma.

Sposób korzystania z czasopisma – notatki, wycinki, teczki tematyczne.

Biblioteka i czytelnia – księgozbiór podręczny. Ćwiczenia w korzystaniu z wydawnictw informacyjnych, poprawnościowych, encyklopedycznych itp.

Biblioteka publiczna – jej zadania, układ książek, system wypożyczeń.

Katalog alfabetyczny i rzeczowy – ćwiczenia w korzystaniu z nich.

Wykorzystywanie encyklopedii ogólnej – pod kierunkiem nauczyciela i samodzielnie.

Korzystanie z radia, telewizji i filmu – wybór audycji, programów i filmów popularnonaukowych i oświatowych.

Muzea i wystawy – zwiedzanie, korzystania z katalogów i recenzji.

Zbieranie materiałów (wycinki, notatki itp.) na określony przez nauczyciela temat i samodzielnie.

UMIĘTNOŚCI

W zakresie kształcenia językowego

I. Ćwiczenia w mówieniu i pisaniu

Zredagowanie:

- opowiadania, opowiadania z dialogiem,
- charakterystyki postaci,
- sprawozdania z uroczystości, filmu, audycji radiowej,
- streszczenia utworu fabularnego,
- telegramu,
- notatki.

Sporządzanie planu kompozycyjnego i planu własnej wypowiedzi. Samodzielne posługiwanie się słownikiem ortograficznym oraz zbiorem zasad pisowni i interpunkcji. Samodzielne posługiwanie się słownikiem wyrazów obcych oraz podręcznym słownikiem języka polskiego.

Posługiwanie się w wypowiedziach:

- wyrazami i związkami frazeologicznymi określającymi cechy zewnętrzne i charakter człowieka, oceniającymi dodatnio lub ujemnie;
- wyrazami i zwrotami bliskoznacznymi;
- formułami grzecznościowymi w rozmowie i w dyskusji;
- mową niezależną i zależną;
- różnymi typami zdań, np. zdań złożonych współrzędnie i podrzędnie, z odpowiednimi wskaźnikami zespolenia zdań.

Poprawne posługiwanie się poznanymi terminami związanymi z analizą utworów literackich, z kształceniem kulturalnym i z nauką o języku.

II. Nauka o języku

1. Konkretyzacja pojęć w zakresie:

a) części mowy i ich form: strona czasownika (czynna, bierna, zwrotna), bezosobowe formy czasownika, rzeczownik pospolity i własny, stopniowanie przymiotników i przysłówków oraz jego rodzaje, liczebnik (złożony, nieokreślony), zaimek (rzeczowny, przymiotny, liczebnny, przysłowny); przyimek prosty i złożony, międzyzdaniowy spójnik współrzędności, przysłówki o postaci wyrażenia przyimkowego;

b) zdania: orzeczenie czasownikowe i imienne (łącznik, orzecznik), podmiot (w mianowniku, w dopełniaczu, szeregowy, domyślny), zdanie bezpodmiotowe, przydawka, dopełnienie, okolicznik, zdanie złożone podrzędnie, zdanie złożone współrzędnie (łączne, rozłączne, przeciwstawne, wynikowe);

c) słowotwórstwa: wyraz podstawowy i pochodny, wyraz podzielny i niepodzielny słowotwórczo – podstawa słowotwórcza, formant, przyrostek, przedrostek.

2. Rozpoznawanie i analiza zjawisk językowych:

- form strony czasownika;
- form bezosobowych czasownika zakończonych na *-no*; *-to*;
- rzeczowników pospolitych i własnych;
- różnych form przypadkowych rzeczownika;

- przymiotników i przysłówków podlegających stopniowaniu; określanie stopni i rodzajów stopniowania;
- liczebników złożonych i liczebników nieokreślonych;
- zaimków rzeczownych, przymiotnych, liczebnych i przysłownych; dostrzeganie osobliwych form deklinacji zaimków;
- przysłówków jako wyrazów nieodmiennych o różnorodnej postaci, pełniących funkcje okoliczników;
- przyimków prostych i złożonych;
- funkcji składniowych poznanych części mowy;
- części zdania;
- rodzajów orzeczenia i podmiotu; sposobów wyrażania przydawki, dopełnienia oraz rozpoznawania ich związków z wyrazami określanymi;
- rodzajów zdań złożonych;
- rodzajów zdań współrzędnie złożonych;
- wyrazów podzielnych i niepodzielnych słotwórczo;
- wyrazów podstawowych i pochodnych;
- podstawy słotwórczej i formantu (na łatwych przykładach).

3. Praktyczne umiejętności i nawyki

Konstruowanie wypowiedzi ustnych i pisemnych zgodnie z poznаныmi zasadami poprawnościowymi, a zwłaszcza:

- użycie poprawnych końcówek deklinacyjnych rzeczownika;
- przestrzeganie poprawnej odmiany nazwisk i nazw miejscowych (w zakresie słownictwa ucznia);
- stosowanie konstrukcji zdaniowych z użyciem zaimków (dostosowanie formy zaimka do formy zastępowanego wyrazu);
- użycie przyimków złożonych;
- posługiwanie się zdaniami podrzędnie złożonymi;
- posługiwanie się zdaniami współrzędnie złożonymi o łączności bezpośredniej i spójnikowej (z zachowaniem poprawnego szyku wyrazów);
- przestrzeganie prawideł poprawnej wymowy, ortografii i interpunkcji (w zakresie przewidzianym w programie).

W zakresie kształcenia literackiego i kulturalnego

1. Płynne i wyraziste czytanie głośne z przestrzeganiem znaków interpunkcyjnych, czytanie ciche ze zrozumieniem treści.

Wygłaszanie i recytowanie utworów z uwypukleniem głosowym sensu tekstu.

2. Opis i próba analizy świata przedstawionego utworu, tzn.:

- opowiadanie wydarzeń fabularnych ze wskazaniem najważniejszych zdarzeń i więzi między nimi,
- określanie czasu i przestrzeni,
- charakteryzowanie bohatera-określające motywacje jego czynów,
- określanie tematu utworu, akcentujące istotne składniki treści,
- rozpoznawanie w tekście problematyki i zasad kompozycyjnych, np. kontrast.

3. Rozpoznawanie w tekście i próby analizy relacji osobowych (kto i do kogo mówi), tzn.:

- odróżnianie autora od narratora lub postaci mówiącej w wierszu,
- rozpoznawanie sposobu narracji: trzecioosobowej i pierwszoosobowej,
- opisywanie sposobów prezentacji bohaterów,
- odczytywanie funkcji stylistycznych sposobu narracji.

4. Charakteryzowanie języka utworu literackiego, tzn.:

- odróżnianie języka utworu literackiego od wypowiedzi nieliterackich i określenie różnic,
- wyróżnianie w tekście i określanie funkcji środków stylistycznych wskazanych w programie,
- określanie istoty przekształceń semantycznych w metaforze, dostrzeganie związków między metaforami w kontekście utworu, odczytywanie metaforycznego sensu całości obrazu poetyckiego lub utworu.

5. Wyprowadzanie wniosków z porównywania utworów, tzn.:

- określanie cech gatunkowych powieści, ballady,
- określanie tworzywa dzieł różnych sztuk,
- ujmowanie zbliżonego tematu, np. pejzażu, przebiegu fabuły,
- porównywanie konstrukcji narratora lub postaci mówiącej w wierszu.

6. Rozumienie i odczytywanie ogólnego sensu utworu literackiego, filmowego, teatralnego, radiowego z całości jego składników, tzn.:

- wskazywanie, jakie postawy życiowe i wartości są w utworze aprobowane,
- uzasadnienie negatywnego lub pozytywnego sądu o postaciach literackich, określenie stosunku autora i narratora do bohaterów,
- dostrzeganie związku literatury z rzeczywistością pozaliteracką,
- wyrażanie doznań i przeżyć związanych z lekturą; oglądaniem filmem i przedstawieniem teatralnym oraz wysłuchaną audycją radiową.

7. Poprawne posługiwanie się terminami z zakresu teorii literatury, teatru, filmu, radia poznanymi w klasach IV i V oraz nowo wprowadzonymi: epika, utwór fabularny, utwór narracyjny, czas i przestrzeń w utworze fabularnym, narrator, narracja (pierwszo- i trzecioosobowa), dialogi postaci, powieść, ballada, przenośnia, instrumentacja głoskowa, rytm, wiersz sylabiczny, wiersz wolny, rym męski i żeński, rym dokładny i niedokładny, tworzywo przedstawienia teatralnego, filmu, widowiska telewizyjnego, słuchowiska radiowego.

8. Odróżnianie rodzajów czasopism (ze względu na ich tematykę, przeznaczenie oraz miejsce i częstotliwość ukazywania się). Umiejętność korzystania z czasopisma.

Gromadzenie materiałów na określony temat. Umiejętność korzystania z katalogu alfabetycznego w bibliotece szkolnej i publicznej.

Umiejętność świadomego wyboru audycji radiowych, programów telewizyjnych i filmów.

Ćwiczenia wdrażające i sprawdzające

Prace pisemne w klasie wdrażające do wypowiedzi w określonych przez program formach.

Prace domowe kształcące i utrwalające. Omawianie i ocenianie prac domowych i klasowych.

Trzy prace klasowe o tematyce związanej z lekturą, filmami, przedstawieniami teatralnymi, widowiskami telewizyjnymi i audycjami radiowymi, z życiem ucznia i jego środowiskiem – sprawdzające stopień sprawności w posługiwaniu się językiem i umiejętności formułowania wypowiedzi w określonej formie.

Dwie prace klasowe sprawdzające wiadomości i umiejętności z zakresu nauki o języku; omówienie i poprawa tych prac.

Ćwiczenia ortograficzne analityczne i utrwalające oraz sprawdzające.

KLASA VII

(5 godzin tygodniowo)

KSZTAŁCENIE JĘZYKOWE

A. Formy wypowiedzi

Doskonalenie form ćwiczonych w poprzednich klasach.

Opis sytuacji, zjawiska.

Sprawozdanie z lektury, przedstawienia teatralnego.

Rozprawka na tematy związane z życiem ucznia.

Dyskusja – głos w dyskusji.

Protokół lekcji, zebrania.

Notatka: skrótowy zapis informacji, sposób cytowania i podawania źródeł cytatu, opis bibliograficzny. Układy graficzne notatek ukazujące zależności i stosunki między danymi i informacjami (plan, tabele, wykresy, znaki, podkreślenia itp.).

B. Ćwiczenia związane z kształceniem sprawności językowej

1. Ćwiczenia słownikowe i frazeologiczne

Bogacenie czynnego i biernego słownictwa ucznia w zależności od tematyki i form wypowiedzi oraz jego wzrastających potrzeb językowych.

Posługiwanie się wyrazami i związkami frazeologicznymi:

– stosowanie w wypowiedzi zdrobnień i zgrubień w funkcji ekspresywnej oraz innych wyrazów o różnym zabarwieniu emocjonalnym, np. *kontakty* i *konszachty*;

– dobór synonimów różniących się zakresem znaczeniowym (np. *zebranie*, *zbiórka*, *sesja*), stylistycznych (np. *kolacja*, *wieczerza*), emocjonalnych (np. *pies psisko*) w zależności od sytuacji, kontekstu i intencji mówiącego;

– parafraza tekstu (np. przez wymianę wyrazów) służąca uzewnętrznianiu lub ukryciu stosunku mówiącego do treści wypowiedzi;

- wprowadzanie wyrazów i zwrotów będących językowym odbiciem logicznego toku rozumowania (np. *przyczyną tego było, w wyniku tego*), stosowanie wyrażen stanowiących sygnały kompozycyjne (np. *po pierwsze, po drugie, co więcej*);
- używanie spójników złożonych (np. *zarówno..., jak i; jak również, o ile... o tyle*) i wskaźników nawiązania.

W związku z opisem sytuacji, zjawiska:

- dobór słownictwa związanego z przestrzennością, ruchem oraz tempem i zmiennością czynności lub zjawiska;
- rola czasownika w opisie, dobór czasowników bliskoznacznych; słownictwo wywołujące nastrój (uczucie radości, smutku, powagi, lęku, grozy).

W związku z dyskusją:

- stosowanie wyrazów, wyrażen i zwrotów charakterystycznych dla dyskusji (np. *moim zdaniem, według mnie*), określających stanowisko mówiącego (np. *prawdopodobnie, z całą pewnością*);
- stosowanie eufemizmów zamiast wyrazów i zwrotów mogących obrazić adresata (np. *mylisz się, nieprzemyślany* — zamiast *klamiesz, niedorzeczny*).

W związku z protokołem:

- posługiwanie się wyrazami i wyrażeniami charakterystycznymi dla tego typu wypowiedzi.

Używanie zwrotów służących do wprowadzania cytatów.

Dalsze prowadzenie ćwiczeń słownikowych i frazeologicznych przewidzianych w klasach poprzednich.

2. Ćwiczenia gramatyczno-stylistyczne

Stosowanie struktur składniowych bliskoznacznych, np. przydawka wyrażona przymiotnikiem lub związkami rzeczownika z przymiotnikiem: *siwobrody starzec – starzec z siwą brodą*; np. wskaźniki zespolenia: *ponieważ, bowiem, gdyż*.

W związku z opisem i sprawozdaniem:

- używanie przymiotników i imiesłowów przymiotnikowych wyrażających stopień nasilenia cech.

W związku z rozprawką, streszczeniem, protokołem i notatką:

- wprowadzanie wypowiedzi, które stanowią wnioskowanie, np. uzupełnienie wypowiedzenia zdaniem wynikowym;
- parafraza zdania polegająca na zastosowaniu imiesłowów;
- stosowanie form nieosobowych zakończonych na *-no, -to*;
- stosowanie zdań nierozwiniętych oraz równoważników zdania dla zwiększenia zwięzłości wypowiedzi.

Dalsze prowadzenie ćwiczeń przewidzianych w klasach poprzednich.

3. Ćwiczenia kompozycyjne

Proporcje i związki tematyczne między wstępem, rozwinięciem i zakończeniem w dłuższych formach wypowiedzi.

Budowanie wypowiedzi wielozdaniowej: osiągnięcie spójności między zdaniem i między dłuższymi odcinkami tekstu za pomocą wskaźników nawiązania i wskaźników zespolenia.

Stosowanie cytatu w wypowiedzi i sposoby wprowadzania cytatów: zapowiadanie

cytatu lub włączanie go w tok składniowy wypowiedzi. Wskazanie sposobów graficznego i interpunkcyjnego wyodrębniania cytatu oraz podawania jego źródła.

4. Ćwiczenia ortofoniczne

Dalsze ćwiczenia w poprawnej wymowie głosek i ich połączeń oraz poprawnym akcentowaniu i intonacji w związku z czytaniem tekstów, recytacją wierszy i wypowiedziami ustnymi uczniów.

5. Ćwiczenia ortograficzne i interpunkcyjne

Uczenie poprawnej pisowni wyrazów, wyrażeń i zwrotów wprowadzanych podczas ćwiczeń słownikowych i gramatyczno-stylistycznych.

Stosowanie odpowiednich znaków interpunkcyjnych podczas ćwiczeń gramatyczno-stylistycznych i kompozycyjnych, np. w związku z cytowaniem: dwukropka, cudzysłowu, średnika, pauzy, nawiasu.

6. Ćwiczenia w korzystaniu ze słowników

Samodzielne korzystanie ze słowników poznanych w klasach poprzednich. Budowa artykułu hasłowego w podręcznym słowniku języka polskiego i słowniku wyrazów bliskoznacznych.

Korzystanie ze słownika poprawnej polszczyzny pod kierunkiem nauczyciela. Próby korzystania z tabel form fleksyjnych.

Posługiwanie się słownikiem frazeologicznym pod kierunkiem nauczyciela.

II. Nauka o języku

A. Fleksja i składnia

1. Czasownik

Imiesłów przymiotnikowy czynny i bierny (formy i funkcje). Zasady poprawnego użycia form męskoosobowych imiesłowu biernego czasownika z tematem zakończonym na *-d*, *-t*, np. *zawiedzeni*, *gniećeni*.

Imiesłów przysłówkowy współczesny i uprzedni jako typowe wykładniki czasu względnego (jednocześnie i uprzedniości). Zasady użycia imiesłowów przysłówkowych.

Ogólne zasady podziału czasowników na grupy koniugacyjne (bez szczegółowej klasyfikacji).

Formy nieregularne czasowników, na przykład *iść*, *wziąć*, *siąść*, *chwiać*, *trzeć*, *mieć* (w zależności od potrzeb danego zespołu uczniów).

Czasownik w związku z innymi wyrazami. Czasownik z przysłówkiem, wyrażeniem przyimkowym, rzeczownikiem w funkcji okolicznika (w związkach przynależności).

2. Rzeczownik

[Rzeczowniki współnorodzajowe, np. *kaleka*, *magister*].

Rzeczowniki mające postać przymiotnika, np. *leśniczy*, *wpisowe*. Rzeczowniki odmieniające się tylko w liczbie pojedynczej, np. *odzież*, albo tylko w liczbie mnogiej, np. *nożyce*, *imieniny*. Użycie liczebników zbiorowych w związku z rzeczownikami, np. *dwoje drzwi*. Rzeczowniki nieodmienne, np. *jury*, *kakao*, *hobby*.

Formy nieregularne w odmianie rzeczownika, np. formy rzeczowników *przyjacieł*, *ręka*, *oko*, *ucho* oraz rzeczowników zakończonych na *-anin*, *-um* (w zależności od potrzeb danego zespołu uczniów).

3. Przymiotnik

[Formy rzeczownikowe przymiotników, ich funkcja składniowa, np. *wokół*, *gotów*].

Przymiotniki w związku z innymi wyrazami jako swoimi podrzędnymi.

4. Zaimek

Zaimki jako wyrazy, których konkretna treść zależy od sytuacji lub kontekstu. Zaimki osobowe, wskazujące, pytające, względne.

Wybrane zagadnienia poprawnościowe, np. miejsce zaimków względnych w zdaniu oraz szyk zaimka zwrotnego *się*; wypadki nadużywania zaimków.

5. Partykuła

Partykuła jako wyraz pomocniczy modyfikujący znaczenie oraz zabarwienie uczuciowe wyrazów i zdań, np. *niech*, *nie*, *by*, *czy*, *no*, *że*.

6. Wykrzyknik

Wykrzyknik jako znak stanów emocjonalnych, sygnał wywoławczy i wyraz dźwiękonaśladowczy.

7. Budowa zdania

Rodzaje i sposoby wyrażania okolicznika, miejsce okolicznika w zdaniu.

Szyk przestawny wyrazów w zdaniu i jego funkcje stylistyczne.

Zdanie podrzędnie złożone: związki między zdaniami składowymi (zdanie nadrzędne i podrzędne). Zdanie jednokrotnie złożone z podrzędnym przydawkowym, dopełnieniowym i okolicznikowym.

Szyk zdań składowych w zdaniu podrzędnie złożonym.

Sposoby łączenia zdań podrzędnych z nadrzędnymi: spójnik w funkcji wskazywania na stosunki między zdaniami składowymi w zdaniu złożonym podrzędnie (spójnik podrzędności); zaimki oraz czynniki prozodyczne (pauza i intonacja) jako wskaźniki zespolenia.

Imiesłowowe równoważniki zdań podrzędnych.

Wyrazy poza związkami zdania i ich funkcje.

B. Słowotwórstwo i słownictwo

Wyrazy pokrewne. Rodzina wyrazów. Rdzeń jako część wspólna dla rodziny wyrazów. Rdzeń a podstawa słowotwórcza. Najczęstsze oboczności rdzenia – wymiany głoskowe: samogłoskowe (jakościowe i ilościowe) i spółgłoskowe.

Wyrazy złożone i ich typy. Ocena poprawności złożzeń. Skrótowce, np. PKS, PAN, Pafawag, CPLiA, ich odmiana i składnia.

C. Ortografia i interpunkcja

Pisownia wyrazów z *ó*, *rz*, *ź*, *h*, *ch* wymiennymi i niewymiennymi, z *ę*, *ą*, *en*, *em*, *on*, *om* oraz stosowanie wielkich liter (w związku z ćwiczeniami w mówieniu i pisaniu).

nauką o języku, kształceniem literackim i kulturalnym oraz wzbogacaniem słownictwa ucznia).

Pisownia rzeczowników zakończonych na *-arz*, *-erz*, i *-aź*, *-eź*.

Pisownia zakończeń *-wszy*, *-łszy* w imiesłowach.

Pisownia łączna i rozdzielna partykuł *by*, *no*, *że*, *czy* z wyrazami różnego typu.

Pisownia *nie* z różnymi częściami mowy.

Pisownia wyrazów *wtem*, *potem*, *przedtem*, *zatem*.

Pisownia przysłówków i wyrażen przysłówkowych, np. *zniecka*, *z nagle*.

Pisownia skrótów i skrótowców.

Użycie łącznika w wyrazach złożonych.

Oddzielanie przecinkiem zdania nadrzędnego od podrzędnego, wyodrębnianie przecinkami zdania podrzędnego wpleczonego w zdanie nadrzędne. Oddzielanie przecinkiem imiesłowowego równoważnika zdania.

Oddzielanie wykrzyknika i wołacza odpowiednim znakiem interpunkcyjnym od pozostałych części zdania.

Zaznaczanie myślnikiem opuszczonych członów zdania.

KSZTAŁCENIE LITERACKIE I KULTURALNE

A. Lektura

1. Lektura obowiązkowa

Utwory pisarzy polskich od XV do XX wieku ukazujące związki literatury z historią, wprowadzające w tradycje życia polskiego i problematykę ogólnoludzką.

Jan Długosz: *Historia Polski* – fragment, np. opis bitwy pod Grunwaldem

Henryk Sienkiewicz: *Krzyżacy*

Mikołaj Rej: *Żywot człowieka poczciwego* – fragmenty, np. Rok na cztery części podzielon

Jan Kochanowski: *Fraszki* – wybór, np. *Na dom w Czarnolesie*, *Na Konrata*, *Na lipę*, *Na zdrowie*, *O doktorze Hiszpanie*

Piotr Skarga: *Kazania sejmowe* – wybór, np. „O miłości ku ojczyźnie”

Jan Chryzostom Pasek: *Pamiętniki* – wybór, np. epizod z wydrą

Ignacy Krasicki: *Hymn (Święta miłości...)*, *Żona modna*

Adam Mickiewicz: *Reduta Orzona*

Pan Tadeusz – fragment księgi XII „Koncert Jankiela”

Dziady – część II

[Aleksander Puszkina: *Był tu wśród nas...*]

Aleksander Fredro: *Zemsta*

Adam Asnyk: *Do młodych*

Bolesław Prus: *Kroniki* – fragmenty

Jan Kasprówic: *Rzadko na moich wargach*

Kazimierz Przerwa-Tetmajer: *Fragment z wiersza dla mego synka*

Władysław St. Reymont: *Chłopi* – fragmenty, np. „Wesele Boryny”

Gustaw Morcinek: *Wyrąbany chodnik* – fragmenty, np. „Początki pracy w kopalni”

„Strajk szkolny”, „Katastrofa, Walka o dzwony”

Władysław Broniewski: *Elegia o śmierci Ludwika Waryńskiego*

nauką o języku, kształceniem literackim i kulturalnym oraz wzbogacaniem słownictwa ucznia).

Pisownia rzeczowników zakończonych na *-arz*, *-erz*, i *-aź*, *-eź*.

Pisownia zakończeń *-wszy*, *-łszy* w imiesłowach.

Pisownia łączna i rozdzielna partykuł *by*, *no*, *że*, *czy* z wyrazami różnego typu.

Pisownia *nie* z różnymi częściami mowy.

Pisownia wyrazów *wtem*, *potem*, *przedtem*, *zatem*.

Pisownia przysłówków i wyrażen przysłówkowych, np. *zniecka*, *z nagła*.

Pisownia skrótów i skrótowców.

Użycie łącznika w wyrazach złożonych.

Oddzielanie przecinkiem zdania podrzędnego od podrzędnego, wyodrębnianie przecinkami zdania podrzędnego wplecionego w zdanie nadrzędne. Oddzielanie przecinkiem imiesłowowego równoważnika zdania.

Oddzielanie wykrzyknika i wołacza odpowiednim znakiem interpunkcyjnym od pozostałych części zdania.

Zaznaczanie myślnikiem opuszczonych członów zdania.

KSZTAŁCENIE LITERACKIE I KULTURALNE

A. Lektura

1. Lektura obowiązkowa

Utworki pisarzy polskich od XV do XX wieku ukazujące związki literatury z historią, wprowadzające w tradycje życia polskiego i problematykę ogólnoludzką.

Jan Długosz: *Historia Polski* – fragment, np. opis bitwy pod Grunwaldem

Henryk Sienkiewicz: *Krzyżacy*

Mikołaj Rej: *Żywoć człowieka poczciwego* – fragmenty, np. Rok na cztery części podzielon

Jan Kochanowski: *Fraszki* – wybór, np. *Na dom w Czarnolesie*, *Na Konrata*, *Na lipę*,
Na zdrowie, *O doktorze Hiszpanie*

Piotr Skarga: *Kazania sejmowe* – wybór, np. „O miłości ku ojczyźnie”

Jan Chryzostom Pasek: *Pamiętniki* – wybór, np. epizod z wydrą

Ignacy Krasicki: *Hymn (Święta miłości...)*, *Żona modna*

Adam Mickiewicz: *Reduta Ordona*

Pan Tadeusz – fragment księgi XII „Koncert Jankiela”

Dziady – część II

[Aleksander Puszkini: *Był tu wśród nas...*]

Aleksander Fredro: *Zemsta*

Adam Asnyk: *Do młodych*

Bolesław Prus: *Kroniki* – fragmenty

Jan Kasprowicz: *Rzadko na moich wargach*

Kazimierz Przerwa-Tetmajer: *Fragment z wiersza dla mego synka*

Władysław St. Reymont: *Chłopi* – fragmenty, np. „Wesele Boryny”

Gustaw Morcinek: *Wyrąbany chodnik* – fragmenty, np. „Początki pracy w kopalni”

„Strajk szkolny”, „Katastrofa, Walka o dzwony”

Władysław Broniewski: *Elegia o śmierci Ludwika Waryńskiego*

Aleksander Kamiński: *Kamienie na szaniec*
Konstanty Ildefons Gałczyński: *Teatrzyk Zielona Gęś* – wybór np. *Biurokrata na wakacjach*

Sławomir Mrozek: *Woda*

Wojciech Żukrowski: *Lotna*

Wybór polskich pieśni patriotycznych i rewolucyjnych, np.:

Casimir Delavigne: *Warszawianka*

Gustaw Ehrenberg: *Szlachta w roku 1831 (Gdy naród do boju...)*

Maria Konopnicka: *Rota*

Ludwik Waryński: *Mazur kajdaniarski*

Wybór pieśni i przysłów ludowych.

Wybór wierszy poetów polskich XX wieku:

Jan Lechoń, np. *Pytasz, co w moim życiu, Iliada, Pieśń o Stefanie Starzyńskim, Mokotowska 15*

Jerzy Liebert; np. *Na lipę czarnoleską, Uczę się ciebie, człowieku...*

Kazimierz Wierzyński, np. *Na gałęzi, Ptasie mleko, Biały dzień, Dyskobol*

Antoni Słonimski, np. *Alarm, Ten jest z ojczyzny mojej; Lieberte, Żal*

Maria Pawlikowska-Jasnorzewska, np. *Barwy, Ptaszek, Miłość, Starość, Fotografia*

Julian Przyboś, np. *Póki my żyjemy, Odjazd, Świt kwietniowy, Po orce, Nalot nocny*

Józef Czechowicz, np. *Dawniej, Przez kresy, O matce, Ze wsi*

Tytus Czyżewski, np. *U szopy, Pastoralki, Śpiewające domy*

Wybrane teksty popularnonaukowe, publicystyczne oraz krytycznoliterackie stanowiące konteksty interpretacyjne dla autorów i utworów wymienionych w programie (m. in. z czasopism młodzieżowych, np. z „Płomyka” i „Świata Młodych”).

Teksty związane z regionalnymi tradycjami historycznymi i literackimi.

2. Lektura uzupełniająca (2–4 pozycje w ciągu roku)

Adolf Dygasiński: *Wilk, psy i ludzie*

Arkady Fiedler: *Dywizjon 303*

Halina Górska: *Druga brama*

Józef Ignacy Kraszewski: *Stara baśń, Dziecię Starego Miasta*

Kornel Makuszyński: *Szatan z siódmej klasy*

Adam Mickiewicz: *Grażyna*

Igor Newerly: *Chłopiec z Salskich Stepów*

Zbigniew Nienacki: *Księga strachów*

Janina Porazińska: *Kto mi dał skrzydła*

Ksawery Pruszyński: *Opowiadania* – wybór, np. *Gwiazda wytrwałości, Różaniec z granatów, Trębacz z Samarkandy*

Halina Rudnicka: *Król Agis*

Karol Dickens: *Opowieść wigilijna*

Mikołaj Gogol: *Plaszcz*

Wiktor Hugo: *Gavroche* (fragment powieści *Nędznicy*)

Jack London: *Zew krwi*

Współczesna powieść zaproponowana przez młodzież.

B. Widowiska teatralne (1–2 w ciągu roku)

Dostępne w danym środowisku szkolnym wartościowe pod względem wychowawczym i artystycznym przedstawienia teatru zawodowego („żywego planu”, telewizji i radia) oraz amatorskiego (również teatru szkolnego) — przede wszystkim inscenizacje oparte na tekstach kanonu lektur.

C. Filmy, widowiska telewizyjne (2–3 w ciągu roku) oraz audycje radiowe

Dobór filmów, widowisk telewizyjnych i audycji radiowych wartościowych pod względem wychowawczym i artystycznym, zgodnych z rozwojem intelektualnym, moralnym i społecznym uczniów.

D. Sposób poznawania utworów

(czytanie, słuchanie i oglądanie, ćwiczenia analityczne, działania twórcze uczniów).

1. Czytanie, słuchanie i oglądanie

Czytanie cichego tekstu jako przygotowanie do opracowania określonego zagadnienia oraz jako przygotowanie do czytania głośnego.

Czytanie z podziałem na role uprzednio przygotowanych tekstów.

Słuchanie i analiza nagrań utworów.

Oglądanie filmów i przedstawień teatralnych (telewizyjnych), wystaw i ekspozycji muzealnych.

2. Ćwiczenia analityczne

Swobodne wypowiedzi o utworach.

Ćwiczenia w całościowej analizie utworu pod kierunkiem nauczyciela, uwzględniające samodzielną pracę ucznia.

Próby samodzielnego formułowania problemów do interpretacji.

Formułowanie pod kierunkiem nauczyciela wniosków uogólniających symboliczny lub metaforyczny sens utworu.

Porównywanie dramatu (tekstu) z jego realizacją sceniczną (telewizyjną, radiową) oraz epiki literackiej z jej filmową adaptacją. Porównywanie różnych tekstów literackich i nieliterackich, różnych sztuk, różnych gatunków literackich, różnych realizacji tego samego tematu, na przykład w utworach poetyckich.

3. Działania twórcze uczniów

Wygłaszanie z pamięci wierszy i fragmentów prozy artystycznej.

Inszenizacja fragmentów utworów dramatycznych, adaptacja fragmentów utworów dla potrzeb słuchowiska, widowiska teatralnego, filmu.

Wypowiedzi przygotowane w przewidzianych w tej klasie formach.

E. Tworzenie systemu wartości i kształtowanie postaw

Wyzyskiwanie wartości poznawczych, kształcących i wychowawczych tekstów kultury do wzbogacania osobowości ucznia, kształtowania społecznie aprobowanych przekonań i postaw, a w szczególności: emocjonalnego związku człowieka z życiem narodu, jego wolnością, wydarzeniami historycznymi; kształtowania poczucia dumy narodowej z tradycji, obyczajów i przynależności do narodu, godności człowieka,

poczucia braterstwa ludów; potrzeby poznania innego człowieka i niesienia mu pomocy. Budzenie miłości i szacunku do języka ojczystego i wrażliwości na jego piękno.

F. Wiadomości o literaturze i kulturze

Utrwalanie wiadomości z klas poprzednich; rozwijanie i pogłębianie wiedzy o epice i gatunkach epickich. Uogólnienie i usystematyzowanie wiedzy o dramacie.

Sposoby wyrażania idei w publicystyce i literaturze pięknej, w filmie dokumentalnym i fabularnym. Rola fikcji, obrazowości i wielofunkcyjności języka w utworach literackich.

Dramat jako utwór przeznaczony na scenę. [Wielopodmiotowość dramatu]. Brak nadrzędnego podmiotu literackiego (narratora). Tekst główny i poboczny (didaskalia). Świat przedstawiony w dramacie: zazwyczaj wyraziście zarysowana akcja, fazy jej przebiegu (zawiązanie, rozwój, punkt kulminacyjny, rozwiązanie). Konflikt dramatyczny i jego rola w rozwoju akcji. Źródła konfliktów: sprzeczne charaktery, obyczaje, poglądy.

Sposoby prezentacji bohaterów w dramacie. Analiza dialogów i monologów jako źródło wiedzy o bohaterze. Charakter i typ: motywacja postępowania bohatera i jego ocena.

Sposoby kreowania bohaterów w różnych dziedzinach sztuki: postać literacka, postać w teatrze, w filmie i słuchowisku radiowym. Portret w malarstwie.

Dramat a teatr. Znaki teatru. Podstawowe wyróżniki sztuki teatralnej: przestrzeń sceniczna, aktor, widz. Nadawca sztuki teatralnej: aktor, reżyser, autor, scenograf itp.

Dramat jako rodzaj literacki (w porównaniu z epiką).

Komedia jako gatunek dramatyczny. Postacie i sytuacje utworu jako źródło komizmu. Rola dowcipu słownego.

Inne gatunki dramatyczne (na przykładzie II części *Dziadów* i poznanych spektakli teatralnych i telewizyjnych).

Pieśń ludowa – kontrast i paralelizm tematyczny w zakresie opisu zjawisk przyrody i sytuacji z życia ludzi (motywów przyrody i motywów uczuciowych); cechy języka: powtórzenia, zdrobnienia, stałe epitety, refren.

Satyra jako gatunek literacki, elementy satyryczne w innych gatunkach.

Publicystyka literacka, filmowa i telewizyjna.

Język utworów literackich a inne wypowiedzi (publicystyczne, potoczne, naukowe); różne funkcje języka. Utrwalanie i pogłębianie wiadomości o poznanych środkach stylistycznych: brzmieniowych, leksykalnych, składniowych. Ukształtowanie pojęcia symbolu i ironii. Stylistyczne funkcje słownictwa i frazeologii; obraz poetycki jako rezultat współdziałania tropów stylistycznych. Figury retoryczne: apostrofa, antyteza, pytanie retoryczne, wykrzyknik.

Wstępne próby opisu wiersza sylabotonicznego: stały rozkład akcentów. Rola średniówki i przerzutni w wierszu sylabicznym.

Próby opisu sytuacji lirycznej, kreacji podmiotu lirycznego, monologów lirycznych. Gatunki liryczne: fraszka, hymn, satyra.

G. Podstawy samokształcenia

Wstęp, przedmowa, posłowie w książce – ćwiczenia w korzystaniu z tych części książki. Indeksy, bibliografia w książce – posługiwanie się nimi pod kierunkiem nauczyciela i samodzielnie.

Gazety – centralne i regionalne; wydawca – czytelnik; stałe działy w gazecie: wiadomości i komunikaty, repertuar kin i teatrów, program radia i telewizji, imprezy sportowe itp.

Sposoby gromadzenia materiałów z czasopism (wycinki, ilustracje, notatki, cytaty itp.).

Księgozbiór podręczny w bibliotece. Korzystanie z wydawnictw informacyjnych, encyklopedycznych i popularnonaukowych.

Katalogi biblioteczne – ćwiczenia w ich wykorzystywaniu.

Rodzaje encyklopedii: ogólne i specjalistyczne. Cel i sposoby ich wykorzystywania.

Racjonalne korzystanie z radia, telewizji i filmu.

Muzea literackie – zwiedzanie, korzystanie z katalogów, recenzji; sporządzanie notatek.

Tworzenie warsztatu samodzielnej pracy ucznia: zbieranie materiałów tematycznych, notowanie materiału z różnych źródeł (notatki w formie planu, streszczenia, cytatu; opis bibliograficzny książki i artykułu z czasopism, zestawy bibliograficzne itp.), ich selekcja i grupowanie według określonych kryteriów.

UMIĘJĘTNOŚCI

W zakresie kształcenia językowego

I. Ćwiczenia w mówieniu i pisaniu

Zredagowanie poprawnej pod względem kompozycyjnym i graficznym wypowiedzi w formie:

- opisu sytuacji, zjawiska;
- sprawozdania z lektury, przedstawienia teatralnego;
- rozprawki na tematy związane z życiem ucznia;
- protokołu;
- notatki;

oraz form ćwiczonych w poprzednich klasach.

Samodzielne posługiwanie się poznanymi wcześniej słownikami.

Posługiwanie się w wypowiedziach:

- wyrazami, wyrażeniami i związkami frazeologicznymi o zabarwieniu emocjonalnym;
- synonimami zakresowymi, stylistycznymi i emocjonalnymi;
- spójnikami złożonymi, wskaźnikami nawiązania i wskaźnikami zespolenia między zdaniem i między dłuższymi odcinkami tekstu;
- składniowymi strukturami bliskoznacznymi;
- słownictwem i składnią znamionymi dla określonych form wypowiedzi.

II. Nauka o języku

1. Konkretyzacja pojęć w zakresie:

a) części mowy i ich form: imiesłów przymiotnikowy (czynny i bierny) i przysłówkowy (współczesny i uprzedni), [rzeczownik współnorodzajowy], rzeczownik odmieniający się tylko w liczbie pojedynczej lub mnogiej, rzeczownik mający postać przymiotnika, [forma rzeczownikowa przymiotnika], zaimek (osobowy, wskazujący, pytający, względny), spójnik podrzędności, partykuła, wykrzyknik;

b) części zdania: okolicznik miejsca, czasu, przyczyny, celu, sposobu [warunku i przyzwolenia];

zdanie podrzędne przydawkowe, dopełnieniowe, okolicznikowe (miejsca, czasu, przyczyny, celu, sposobu, warunku, przyzwolenia); imiesłowny równoważnik zdania;

c) słowotwórstwa i słownictwa: wyrazy pokrewne, rodzina wyrazów, rdzeń, wyrazy złożone, skrótowce.

2. Rozpoznawanie i analiza zjawisk językowych:

– typów imiesłów i ich funkcji składniowych;

– [rzeczowników współnorodzajowych];

– rzeczowników mających postać przymiotnika;

– [form rzeczownikowych przymiotników];

– zaimków;

– spójników współrzędności i podrzędności (międzywyrazowych i międzyzdanowych);

– partykuł;

– wykrzykników;

– wyrazów poza związkami w zdaniu;

– rodzajów zdań podrzędnych;

– relacji między zdaniami podrzędnymi a odpowiednimi członami zdania pojedynczego;

– wyrazów pokrewnych, rdzeni;

– wyrazów złożonych i skrótowców.

3. Praktyczne umiejętności i nawyki:

– użycie w zdaniach imiesłów;

– przekształcanie zdań podrzędnych na imiesłowne równoważniki (i odwrotnie);

– przekształcanie zdań podrzędnie złożonych na zdania pojedyncze (i odwrotnie);

– posługiwanie się zdaniami podrzędnie złożonymi spójnikowymi, względnymi i łączności bezpośrednio;

– poprawne posługiwanie się wyrazami złożonymi i skrótowcami;

– przestrzeganie prawideł poprawnej wymowy, ortografii i interpunkcji (w zakresie przewidzianym w programie).

W zakresie kształcenia literackiego i kulturalnego

1. Czytanie ciche jako przygotowanie do opracowania zagadnienia, czytanie głośne, wyraziste z uwzględnieniem elementów techniki żywego słowa.
Recytowanie wierszy i fragmentów prozy (3–4 w roku).
2. Opisywanie i analizowanie świata przedstawionego w utworach literackich, teatralnych, filmowych i radiowych;
 - wyodrębnianie motywów;
 - określanie akcji i faz jej przebiegu z uwypukleniem konfliktu;
 - analizowanie dialogów i monologów;
 - charakteryzowanie bohaterów, określanie motywacji postępowania i ich ocena; wyróżnianie charakteru i typu;
 - wyróżnianie chwytów komizmu sytuacyjnego i słownego.Określanie roli tekstu głównego i pobocznego w dramacie.
3. Rozumienie określenia „nadawca sztuki teatralnej” oraz roli autora, reżysera, aktora i scenografa.
4. Charakteryzowanie języka utworu literackiego, szczególnie poetyckiego:
 - odróżnianie języka artystycznego od wypowiedzi nieliterackich, wyodrębnianie w tekście i określanie funkcji poznanych środków stylistycznych, szczególnie retorycznych;
 - dostrzeganie związków między zastosowanymi w utworze środkami wyrazu, wyróżnianie obrazów poetyckich, określanie ich roli;
5. Definiowanie dramatu jako rodzaju literackiego;
 - określanie cech gatunkowych fraszki, hymnu, satyry, komedii, pieśni ludowej.
6. Rozumienie i odczytywanie ogólnego sensu utworu literackiego, filmowego, teatralnego, radiowego z całości jego składników:
 - wskazywanie związków literatury z wydarzeniami historycznymi, życiem narodu, jego obyczajami;
 - porównywanie świata przedstawionego utworu z rzeczywistością pozaliteracką;
 - wyrażanie sądów, doznań i przeżyć związanych z lekturą, filmami, przedstawieniami teatralnymi, widowiskami telewizyjnymi i wysłuchanymi audycjami radiowymi;
 - wskazywanie wartości aprobowanych w utworze;
 - opis i odczytanie symbolu i ironii.
7. Poprawne posługiwanie się terminami z zakresu teorii literatury, teatru, filmu, telewizji i radia poznanymi w klasie VI oraz nowo wprowadzonymi: dramat, teatr, sztuka teatralna, znak teatralny, znak literacki, komedia, komizm, akcja, konflikt, kreacja, bohater, satyra, fraszka, film dokumentalny i film fabularny, publicystyka.
8. Korzystanie z wstępów i przedmów w książkach.
Korzystanie z wydawnictw informacyjnych, encyklopedycznych i popularnonaukowych

Gromadzenie materiałów na określony temat, sporządzanie prostych zestawów bibliograficznych.

Wyszukiwanie informacji w prasie codziennej.

Umiejętność świadomego wyboru przedstawień teatralnych, audycji radiowych, programów telewizyjnych i filmów.

Ćwiczenia wdrażające i sprawdzające

Cztery prace klasowe sprawdzające stopień opanowania sprawności językowej i dłuższych form wypowiedzi dotyczących życia codziennego, kulturalnego i lektury; omówienie ich z uczniami.

Dwie prace klasowe sprawdzające wiadomości i umiejętności z zakresu nauki o języku; omówienie tych prac.

Ćwiczenia ortograficzne analityczne i utrwalające oraz sprawdzające.

KLASA VIII

(5 godzin tygodniowo)

KSZTAŁCENIE JĘZYKOWE

I. Ćwiczenia w mówieniu i pisaniu

A. Formy wypowiedzi

Doskonalenie form wypowiedzi ćwiczonych w poprzednich klasach.

Opis przeżyć wewnętrznych (np. ucznia w jakiejś sytuacji szkolnej, postaci literackiej).

Streszczenie tekstu popularnonaukowego (krótkiego wykładu, prelekcji), treści audycji itp.

Przemówienie okolicznościowe.

Rozprawka na tematy związane z życiem i środowiskiem ucznia oraz z lekturą. Podanie, życiorys.

Notatka: zapis danych o przeczytanej książce, wysłuchanej audycji lub prelekcji, na przykład spis rzeczy, wyciąg, cytaty, streszczenie, własne uwagi i ocena; opis bibliograficzny; zapis wniosku z dyskusji.

B. Ćwiczenia związane z kształceniem sprawności językowej

1. Ćwiczenia słownikowe i frazeologiczne

Bogacenie czynnego i biernego słownictwa ucznia w zależności od tematyki i wprowadzanych w klasie form wypowiedzi, a także w zależności od jego wzrastających potrzeb językowych. Zwiększanie udziału w ćwiczeniach słownictwa abstrakcyjnego.

Posługiwanie się wyrażeniami i związkami frazeologicznymi:

– prowadzanie słownictwa związanego z doznaniem emocjonalnymi (np. w opisie stanu psychicznego);

– określanie znaczeń wyrazów, np. przez podanie wyrazu bliskoznacznego, przez analizę słowotwórczą wyrazu, przez podanie istotnych składników jego treści;

- uściślanie znaczeń wyrazów przez odpowiednie konteksty;
- wyjaśnianie przyczyn powstania typowych błędów wyrazowych i frazeologicznych;
- posługiwanie się wyrazami, wyrażeniami i zwrotami będącymi językowym odbiciem logicznego toku rozumowania; stosowanie wyrazów modalnych (np. *trzeba, należy; oczywiście, niewątpliwie*);
- ocena własnej i cudzej wypowiedzi pod względem poprawności użytych w niej wyrazów i związków frazeologicznych.

Stosowanie w przemówieniu wyrazów, wyrażań i zwrotów ekspresywno-impresywnych, np. *moi drodzy..., wybaczcie, że...; pozwólcie, niech...*

Zwiększanie w ćwiczeniach udziału słownictwa związanego z filmem, teatrem, radiem, telewizją, życiem kulturalnym.

Dalsze prowadzenie ćwiczeń przewidzianych w klasach poprzednich.

2. Ćwiczenia gramatyczno-stylistyczne

Wielokrotna parafraza tekstu ukazująca różne sposoby formułowania tej samej treści:

- zdanie nierozwinięte → zdanie rozwinięte;
- zdanie pojedyncze → zdanie złożone współrzędnie i podrzędnie;
- zdanie złożone podrzędnie → zdanie pojedyncze z rzeczownikiem odsłownym, z odprzymiotnikową nazwą cechy, z wyrażeniem przyimkowym, para zdań pojedynczych;
- para zdań pojedynczych → zdanie złożone z zaimkami, np.: *kiedy – wtedy, gdzie – tam, co – to*;
- zdanie z orzeczeniem w stronie czynnej → zdanie z orzeczeniem w stronie biernej;
- zdanie → równoważnik zdania;
- zdanie podrzędnie złożone → zdanie z imiesłowowym równoważnikiem zdania podrzędnego.

Na podstawie znajomości podstawowych typów przekształceń składniowych:

- wielokrotna parafraza wypowiedzi ze świadomością celu przekształceń, którym może być np. usunięcie rażących powtórzeń, dodanie nowych informacji, osiągnięcie zwięzłości;
- kształcenie umiejętności zachowania harmonii między stroną treściową, gramatyczną i interpunkcyjną (bądź intonacyjną) zdania;
- wyrabianie umiejętności wyznaczania granicy zdania w związku z nauką gramatyki (związki zgody i rzędu, zaimki względne, spójniki itp.).

W związku z rozprawką: ćwiczenia w konstruowaniu zdań ukazujących stosunki logiczne (przyczynowość, wynikanie, warunek, cel).

Tworzenie zdania wielokrotnie złożonego.

Ocena komunikatywności zdania.

3. Ćwiczenia kompozycyjne

Sposoby osiągnięcia spójności dłuższej wypowiedzi:

- szyk w funkcji nawiązującej;
- leksykalne wskaźniki nawiązania;
- zaimki anaforyczne i względne.

Ćwiczenia w osiąganiu spójności wypowiedzi dzięki stosowaniu wyrazów i wyrażen określających stosunki logiczne między zdaniami, np. *tak więc, mimo to, jednakże*.
Cele powtórzenia wyrazowe i składniowe.

W związku z przemówieniem:

- stosowanie zwrotów porządkujących i zapowiadających poszczególne części przemówienia;
- wprowadzanie zdania pytającego jako środka kompozycyjnego;
- stosowanie pytania retorycznego;
- kompozycja przemówienia (np. wzbudzenie zainteresowania; przedstawienie faktu, zdarzenia; argumentacja; podsumowanie).

Główne schematy kompozycyjne rozprawki. Kompozycja logiczna odzwierciedlająca przebieg rozumowania w układzie poszczególnych części rozprawki. Proporcje poszczególnych części, układ graficzny.

Dalsze prowadzenie ćwiczeń przewidzianych w klasach poprzednich.

4. Ćwiczenia ortograficzne i interpunkcyjne

Uczenie poprawnej pisowni wyrazów, wyrażen i zwrotów wprowadzanych w klasie VIII podczas ćwiczeń słownikowych.

Stosowanie odpowiednich znaków interpunkcyjnych w tekstach ćwiczeń; uzasadnianie celowości ich użycia.

5. Ćwiczenia w korzystaniu ze słowników

Posługiwanie się słownikami poznanymi w klasach poprzednich.

Samodzielne posługiwanie się słownikiem frazeologicznym.

Budowa artykułu hasłowego w tym słowniku.

Samodzielne posługiwanie się słownikiem poprawnej polszczyzny. Omówienie zawartości tego słownika: hasła wyrazowe i problemowe, znaki i skróty. Korzystanie z tabeli form fleksyjnych. Samodzielne wyzyskiwanie informacji zawartych w hasłach wyrazowych.

Rodzaje kwalifikatorów w słownikach.

II. Nauka o języku

A. Fleksja i składnia

1. Usystematyzowanie wiadomości o poznanych częściach mowy: czasownik, rzeczownik, przymiotnik, liczebnik, zaimek, przysłówek, przyimek, spójnik, partykuła, wykrzyknik.

[Zasady klasyfikacji wyrazów na części mowy: klasyfikacja znaczeniowa, morfologiczna, składniowa].

Wyrazy samodzielne i niesamodzielne. Wyrazy nieodmienne i odmienne. Związek form odmiany wyrazów z ich funkcją w zdaniu.

2. Zdanie złożone

Powtórzenie i uzupełnienie wiadomości o zdaniu złożonym współrzędnie i podrzędnie. Zdania podmiotowe i orzecznikowe.

Zdania rozwijające, ich typy.

Wypowiedzenie wielokrotnie złożone (współrzędnie, podrzędnie).

Mowa niezależna i zależna: zdanie wprowadzające i wprowadzane. Funkcje stylistyczne mowy niezależnej i zależnej.

B. Słowotwórstwo i słownictwo

1. Grupowanie wyrazów pochodnych z tym samym formantem. Funkcje znaczeniowe i ekspresywne wyrazów.

Podstawowe kategorie znaczeniowe wyrazów pochodnych, np. nazwy czynności cech, nazwy wykonawców czynności i nosicieli cech, nazwy narzędzi, nazwy miejsc, nazwy mieszkańców, zdrobnienia i zgrubienia.

Tworzenie rzeczowników żeńskich od męskich. [Zmiana kategorii części mowy bez modyfikacji znaczenia wyrazu, np. *biały* – *białość*].

Pojęcie produktywności słowotwórczej; produktywne typy słowotwórcze współczesnej polszczyzny, np. formacje z sufiksem *-arka*, *-acz*, *-alny*.

2. Rodzaje i funkcje neologizmów

Przykłady poprawnych i niepoprawnych neologizmów słowotwórczych. Neologizmy znaczeniowe.

Zapożyczenia z języków obcych; przystosowanie wyrazów zapożyczonych do polskiego systemu językowego.

Funkcje neologizmów w utworach artystycznych (w związku z kształceniem literackim).

3. Nazwy własne i ich cechy swoiste

Typy imion i nazwisk najczęściej używanych w Polsce. Nazwy miejscowe, ich związek z życiem narodu (z uwzględnieniem nazw własnego regionu).

Zasady poprawnościowe w zakresie tytułów i nazwisk żeńskich, nazw małżeństw (np. *Kowalscy*, *wujostwo*), nazw mieszkańców oraz przymiotników tworzonych od nazwisk i nazw miejscowych.

C. Fonetyka

1. Charakterystyka spółgłosek ze względu na miejsce artykulacji i stopień zbliżenia narządów mowy.

Spółgłoski wargowe, przedniojęzykowe, środkowojęzykowe, tylnojęzykowe, zwarte, szczelinowe, zwartoszczelinowe, półotwarte.

2. Zagadnienia poprawnościowe związane z wybranymi zjawiskami fonetycznymi.

Upodobnienia fonetyczne pod względem dźwięczności i miejsca artykulacji. Uproszczenia grup spółgłoskowych.

3. Powtórzenie i uzupełnienie wiadomości o akcencie wyrazowym i zdaniowym oraz intonacji, [zestrój akcentowy].

D. Ortografia i interpunkcja

Utrwalanie znajomości zasad pisowni związanych z nauką fonetyki, słowotwórstwa oraz fleksji, a zwłaszcza pisowni *nie* z różnymi częściami mowy; zasady użycia wielkich i małych liter.

Podstawowe zasady polskiej ortografii: tonetyczna, morfologiczna, historyczna i umowna.

Zastosowanie średnika i innych znaków interpunkcyjnych w wypowiedziach wielokrotnie złożonych.

Znaki interpunkcyjne w mowie niezależnej (dwukropek, cudzysłów, myślnik)

Utrwalanie zasad interpunkcyjnych (w związku z ćwiczeniami w pisaniu).

Ogólne zasady polskiej interpunkcji. Cechy swoiste interpunkcji literackiej (w związku z lekturą).

KSZTAŁCENIE LITERACKIE I KULTURALNE

A. Lektura

1. Lektura obowiązkowa

Utwory pisarzy podejmujące problematykę życia społecznego oraz postaw i losów człowieka.

Jan Kochanowski: *Pieśni* – wybór, np. *Serce roście...*

Czego chcesz od nas, Panie...

Pieśń świętojańska o Sobótce – *Panna XII*

Treny – wybór, np. VII, VIII

Adam Mickiewicz: *Pan Tadeusz* – utwór w całości lub wybrane fragmenty, np.

„Inwokacja”, „Dwór w Soplicowie”, „Dzieje zamku Horeszków”, „Zaścianek

„Bitwa”, „Spowiedź Jacka Soplicy”. „Zakończenie”

Juliusz Słowacki: *Podróż na Wschód* – fragment

Cyprian Norwid: *Wybór wierszy*, np. *Fatum*, *Moja piosnka (II)*

Henryk Sienkiewicz: *Latarnik*

Stefan Żeromski: *Dzienniki* – fragmenty

Syzyfowe prace

Silaczka

Bolesław Leśmian: *Urszula Kochanowska*

Maria Dąbrowska: *Wybór opowiadań*, np. *Tu zaszła zmiana*, *Szczęśliwa istota*, *Dzie*

pisarza, *Szkiełko*

Michał Szolochow: *Los człowieka*

Jarosław Iwaszkiewicz: *Ikar*, *Podróże do Polski* – fragmenty

Leon Kruczkowski: *Niemcy* – fragmenty

Stanisław J. Lec: *Myśli nieuczesane* – wybór

[Antoine de Saint-Exupéry: *Mały Książę*]

Julian Tuwim: *Kwiaty polskie* – fragmenty, *Nauka*

Władysław Broniewski: *Wybór wierszy*, np. *Bagnet na broń*,

Na śmierć rewolucjonisty, *Poezja*, *Miasto rodzinne*, *Rysunek*,

Obietnica, *Dąb*, *Ociemniały*

Konstanty Ildefons Gałczyński: *Kronika olsztyńska* – fragmenty

Ofiara świerzopa, *Zaczarowana dorożka* – fragmenty

Krzysztof Kamil Baczyński: *Wybór wierszy*, np. *Deszcze*, *Z lasu*,

Elegia o... (chłopcu polskim), *Wróble*, *Biała magia*

Tadeusz Różewicz: *Wybór wierszy*, np. *Warkoczyk*, *Pomnik*,

Drze się miętko..., *List do ludożerców*, *Zostawcie nas*

Czesław Miłosz: *Wybór wierszy*, np. *Piosenka o końcu świata*, *Kołysanka*, *Ballada*

Zbigniew Herbert: *Wybór wierszy*, np. *Pan od przyrody*, *Kamyk*

Miron Białoszewski: *Wybór wierszy*, np. *Karuzela z madonnami*,

Ballada o miejscu odartego konia,

„Ach, gdyby, gdyby nawet piec zabrali...”

Wisława Szymborska: *Wybór wierszy*, np. *Muzeum*, *Urodziny*, *Lekcja*,

Gawęda o miłości ziemi ojczystej

Wybrane teksty popularnonaukowe, publicystyczne oraz krytycznoliterackie stanowiące konteksty interpretacyjne dla autorów i utworów wymienionych w programie (m. in. z czasopism młodzieżowych, np. z „*Plomyka*”, i „*Świata Młodych*”).
Teksty związane z regionalnymi tradycjami historycznymi i literackimi.

2. Lektura uzupełniająca (2–4 w ciągu roku)

Janusz Domagalik: *Koniec wakacji*

Stanisław Kowalewski: *Czarne okna*

Kazimierz Koźniewski: *Tydzień do siódmej potęgi*

Zbigniew Nienacki: *Niesamowity dwór*

Hanna Ożogowska: *Dziewczyna i chłopak, czyli heca na 14 fajerek*

Bolesław Prus: *Placówka*

Ksawery Pruszyński: *Droga wiodła przez Narwik*

Jerzy Szaniawski: *Profesor Tutka*

Melchior Wańkowicz: *Ziele na kraterze*

Antoni Czechow: *Wybór nowel*

Ernest Hemingway: *Wybór opowiadań*

Jack London: *Martin Eden*

Borys Polewoj: *Opowieść o prawdziwym człowieku*

Wybrana powieść zaproponowana przez młodzież

B. Widowiska teatralne (1–2 w ciągu roku)

Dostępne w danym środowisku szkolnym, wartościowe pod względem wychowawczym i artystycznym, przedstawienia teatru zawodowego („żywego planu”, telewizji i radia) oraz amatorskiego (również teatru szkolnego) – przede wszystkim inscenizacje oparte na tekstach kanonu lektur.

C. Filmy, widowiska telewizyjne (2–3 w roku) oraz audycje radiowe

Dobór filmów, widowisk telewizyjnych i audycji radiowych wartościowych pod względem wychowawczym i artystycznym, zgodnych z rozwojem intelektualnym, moralnym i społecznym uczniów.

D. Sposób poznawania utworów literackich i tekstów kultury

(czytanie, słuchanie i oglądanie, ćwiczenia analityczne, działania twórcze uczniów).

1. Czytanie, słuchanie i oglądanie

Czytanie ciche jako przygotowanie do wypowiedzi ustnej lub opracowania oblongo zagadnienia.

Czytanie głośne (indywidualne i z podziałem na role) tekstów o zabarwieniu emocjonalnym, humorystycznym, ironicznym, tragicznym itp. z uwzględnieniem środków ekspresyjnych (czystość, wysokość i siła głosu, akcent logiczny i uczuciowy) czynniki prozodyczne — pauza i intonacja, tempo i rytm).

Słuchanie i analiza nagrań utworów.

Oglądanie filmów i przedstawień teatralnych (telewizyjnych), wystaw i ekspozycji muzealnych.

2. Ćwiczenia analityczne

Swobodne wypowiedzi o utworach. Ćwiczenia w całościowej analizie utworu pod kierunkiem nauczyciela uwzględniające samodzielną pracę uczniów.

Samodzielne formułowanie problemów do interpretacji.

Porównywanie różnych tekstów literackich i nieliterackich, różnych gatunków literackich, różnych sztuk, różnych realizacji tego samego tematu.

3. Działania twórcze uczniów

Wygłaszanie z pamięci wierszy i fragmentów prozy artystycznej.

Inscenizacja utworów lub ich fragmentów, adaptacja fragmentów prozy dla potrzeb przedstawienia teatralnego, słuchowiska lub filmu.

Dyskusja na temat interpretacji głosowej tekstów czytanych i recytowanych oraz inscenizacji fragmentów utworu.

Wypowiedzi przygotowane w przewidzianych w tej klasie formach.

E. Tworzenie systemu wartości i kształtowanie postaw

Wyzyskiwanie wartości poznawczych, kształcących i wychowawczych utworów literackich i tekstów kultury do wzbogacania osobowości ucznia, kształtowania społecznie aprobowanych przekonań i postaw, a w szczególności: zrozumienia związku literatury z życiem społecznym i narodowym, z problemami ogólnoludzkimi, z losem człowieka.

Budzenie miłości i szacunku do języka ojczystego i wrażliwości na jego piękno.

F. Wiadomości o literaturze i kulturze

Utrwalanie wiadomości z klas poprzednich; rozwijanie i pogłębianie wiedzy o epike, dramacie i poznanych gatunkach literackich.

Uogólnienie i usystematyzowanie wiedzy o liryce.

Literatura jako wyraz postaw wobec życia i wartości uniwersalnych.

Społeczna, narodowa i ogólnoludzka rola pisarza i jego twórczości.

Fikcja literacka jako skupienie prawdy. Wieloznaczność wypowiedzi literackiej, rola tytułów, zakończeń, komentarzy autorskich w docieraniu do idei utworu. Kreatywny charakter literatury.

Miejsce i rola filmu i telewizji w kulturze współczesnej, związki z kulturą literacką.

Montaż filmowy jako metoda organizacji świata przedstawionego w dziele filmowym.

Specyfika teatru telewizyjnego łączącego elementy teatru i filmu.

Różne odmiany liryki: liryka bezpośrednia i pośrednia. Historyczne odmiany liryki: liryka retoryczna (klasyczna), liryka – mowa uczuć (romantyczna i postromantyczna), liryka zorientowana na grę z językiem (współczesna).

Różne kreacje podmiotu lirycznego. Różne typy monologu lirycznego i ich związki z sytuacją liryczną. Sposoby obrazowania w poezji.

Utrwalanie wiadomości o poznanych środkach stylistycznych; ich funkcja w różnych typach wypowiedzi lirycznej. Przykłady deformacji w języku poezji: ich funkcje stylistyczne i znaczeniowe.

Różne sposoby wierszowania: wiersz sylabiczny i sylabotoniczny. Wiersz wolny: intonacyjny (emocyjny) i zdaniowy. Różne funkcje rymu: rytmiczna, kompozycyjna i znaczeniowa.

Gatunki liryczne. Zatarcie różnic gatunkowych we współczesnej poezji.

Liryka jako rodzaj literacki (na tle innych rodzajów). Różne funkcje liryki, epiki i dramatu w życiu narodu, grup społecznych i jednostek.

G. Podstawy samokształcenia

Układ książki – cel i sposoby wykorzystywania poszczególnych części. Kartkowanie książki jako wstępna orientacja w jej treści i wartościach.

Samodzielne gromadzenie materiałów (notatek z lektur, z czasopism, audycji radiowych itp.) na określony temat; ich selekcja i grupowanie według określonych kryteriów.

Rodzaje bibliotek: szkolne, publiczne, Biblioteka Narodowa, biblioteki naukowe, zakładowe.

Katalogi wydawnicze – cel i sposoby wykorzystywania.

Rodzaje publikacji literackich, np. antologie, wybory utworów, dzieła zebrane.

Wydawnictwa encyklopedyczne – samodzielne korzystanie z nich.

Racjonalne korzystanie z radia, telewizji i filmu.

Muzea literackie – świadomy wybór, korzystanie z katalogów i recenzji.

Warsztat samodzielnej pracy ucznia: własna biblioteczka, przechowywanie i wykorzystywanie własnych notatek, teczki tematyczne itp.

UMIĘJĘTNOŚCI

W zakresie kształcenia językowego

I. Ćwiczenia w mówieniu i pisaniu

Zredagowanie spójnej i komunikatywnej wypowiedzi poprawnej pod względem kompozycyjnym, leksykalnym i frazeologicznym:

- opisu stanu psychicznego postaci rzeczywistej i literackiej;
- streszczenia tekstu popularnonaukowego; audycji radiowej i telewizyjnej, [krótkiego wykładu];
- rozprawki związanej z życiem ucznia oraz z lekturą;
- notatki.

Sporządzanie opisu bibliograficznego książki i artykułu z czasopisma.

Posługiwanie się w wypowiedziach:

- słownictwem związanym z doznaniem emocjonalnymi oraz słownictwem abstrakcyjnym;

- wyrazami, wyrażeniami, zwrotami i zdaniami stanowiącymi językowe od logicznego toku rozumowania;
- wyrazami modalnymi;
- poprawnymi zdaniami wielokrotnie złożonymi;
- celowymi powtórzeniami wyrazowymi i składniowymi.

Określanie znaczeń wyrazów (przez podanie wyrazu bliskoznacznego, przez analogię słowotwórczą wyrazu, przez wyjaśnienie jego treści).

Wyznaczanie granicy zdania.

Osiąganie spójności wypowiedzi przez stosowanie wyrazów i wyrażeń spajających oraz leksykalnych wskaźników nawiązania, szyku w funkcji nawiązującej oraz elipsy.

Formułowanie tej samej treści w różny sposób (parafrazowanie tekstu) ze świadomością celu przekształceń.

Rozumienie przyczyn (źródła) powstałego błędu wyrazowego lub frazeologicznego.

Posługiwanie się słownikiem poprawnej polszczyzny i słownikiem frazeologicznym.

Ponadto uczeń powinien wykazać się umiejętnościami z zakresu ćwiczeń w mowie i pisaniu określonymi w programach nauczania klas IV – VII.

II. Nauka o języku

1. Konkretyzacja pojęć w zakresie:

- a) części mowy i ich form: wyrazy odmienne i nieodmienne, samodzielne i niesamodzielne, kategoria fleksyjna, forma wyrazu, części mowy, fleksja;
- b) zdania: zdanie podmiotowe i orzecznikowe, rozwijające, wypowiedzenie wielokrotnie złożone; mowa zależna i niezależna;
- c) słowotwórstwa i słownictwa (typ słowotwórczy produktywny, neologizm, zapożyczenie, nazwa własna);
- d) fonetyki: upodobnienia spółgłosek (udźwięcznienie, ubezdźwięcznienie), uproszczenie grupy spółgłoskowej.

2. Rozpoznawanie i analiza zjawisk językowych:

- wyrazów odmiennych i nieodmiennych;
- form deklinacyjnych i koniugacyjnych, regularnych i nieregularnych;
- zdań złożonych jednokrotnie i wielokrotnie, współrzędnie i podrzędnie, ich typów, [zdań rozwijających];
- mowy zależnej i niezależnej;
- neologizmów;
- produktywnych typów słowotwórczych.

3. Praktyczne umiejętności i nawyki:

Konstruowanie wypowiedzi ustnych i pisemnych zgodnie z poznanymi zasadami poprawnościowymi, a zwłaszcza:

- łączenie wyrazów i ich form w spójne konstrukcje składniowe;
- operowanie wypowiedziami pojedynczymi oraz złożonymi współrzędnie i podrzędnie, jednokrotnie i wielokrotnie;
- posługiwanie się neologizmami i zapożyczeniami utrwalonymi w języku ogólnym;
- przestrzeganie prawideł poprawnej wymowy, ortografii i interpunkcji.

Przekształcanie konstrukcji składniowych w zależności od potrzeb komunikatywnych i stylistycznych wypowiedzi.

W zakresie kształcenia literackiego i kulturalnego

1. Czytanie ciche jako przygotowanie do wypowiedzi ustnej lub pisemnej. Czytanie głośne z uwypukleniem elementów emocjonalnych zawartych w tekście i z uwzględnieniem środków ekspresyjnych.

Wygłaszanie z pamięci wierszy i fragmentów prozy (3–4 w roku).

2. Opisywanie i analizowanie elementów świata przedstawionego dzieła literackiego, teatralnego, filmu, audycji radiowej: wyodrębnianie motywów, określanie zasad kompozycji, określanie przeżyć i stanów emocjonalnych bohaterów.

3. Określanie form narracji, osoby narratora, sytuacji lirycznej i podmiotu lirycznego.

4. Wyróżnianie brzmieniowych, leksykalnych i składniowych środków stylistycznych oraz określanie ich roli w utworze.

Odróżnianie wiersza sylabicznego, sylabotonicznego i wolnego.

5. Wyróżnianie odmian liryki oraz różnych typów monologu lirycznego, definiowanie liryki jako rodzaju literackiego.

Wyróżnianie poznanych gatunków liryki: pieśni, trenu.

Wskazywanie cech epopei jako gatunku literackiego.

6. Rozumienie i odczytywanie ogólnego sensu utworu literackiego, filmowego, teatralnego, radiowego z całości jego składników:

– pojmowanie społecznej, narodowej i ogólnoludzkiej roli pisarza (twórcy) i jego twórczości;

– określanie idei – myśli utworu;

– próby samodzielnego formułowania problemów do interpretacji utworu po samodzielnej pracy z tekstem.

7. Poprawne posługiwanie się terminami z zakresu teorii literatury, teatru, filmu, radia poznanymi w klasach niższych oraz nowo wprowadzonymi: liryka, sytuacja liryczna, monolog liryczny, podmiot liryczny, wiersz sylabotoniczny, wiersz wolny, średniówka, epopeja.

8. Korzystanie z księgozbioru własnego biblioteki szkolnej i publicznej w procesie uczenia się.

Samodzielne gromadzenie materiałów na określony temat (z różnych źródeł wiedzy). Orientacja w rodzajach wydawnictw i czasopism, w rodzajach bibliotek.

Umiejętność świadomego wyboru przedstawień teatralnych, audycji radiowych, programów telewizyjnych i filmów.

Ćwiczenia wdrażające i sprawdzające

Cztery prace klasowe sprawdzające stopień opanowania sprawności językowej i wypowiedziania się w dłuższych formach o tematyce związanej z lekturą i życiem kulturalnym.

Dwie prace klasowe sprawdzające wiadomości i umiejętności z zakresu nauki o języku; omówienie tych prac.

Ćwiczenia ortograficzne analityczne i utrwalające oraz sprawdzające.

ZAGADNIENIA ZWIĄZANE Z REALIZACJĄ PROGRAMU

DOBÓR I UKŁAD TREŚCI KSZTAŁCENIA

W programie wyróżniono dwa podstawowe działy treści kształcenia: kształcenie językowe oraz kształcenie literackie i kulturalne.

W zakresie kształcenia językowego wyodrębniono dwa działy: ćwiczenia w mówieniu i pisaniu oraz naukę o języku.

Kształcenie literackie zostało powiązane z treściami kształcenia w zakresie teatru, filmu, telewizji i radia – nazwanymi kształceniem kulturalnym.

W treściach kształcenia zostały wyodrębnione zagadnienia samokształceniowe. Służą one wyrobieniu umiejętności ucznia się m. in. posługiwania się podręcznikiem, słownikiem, encyklopedią, czasopismami, umiejętności sporządzania notatek i posługiwania się nimi, organizowania „warsztatu pracy” ucznia oraz kształceniu nawyków higieny pracy umysłowej.

Między poszczególnymi dziedzinami kształcenia: ćwiczeniami w mówieniu i pisaniu, nauką o języku, nauką o literaturze i wiedzą o kulturze występują ścisłe związki. Swoistość przedmiotu sprawia, że kształcenie sprawności językowej odbywa się zarówno w obrębie nauki o języku, jak i w pracy z tworem literackim oraz w kontakcie z innymi zjawiskami kultury.

Wnikliwe rozumienie utworu literackiego uwarunkowane jest znajomością języka.

Dobór widowisk teatralnych, telewizyjnych, filmów, audycji radiowych dokonuje się w ścisłym związku z opracowywaną problematyką literatury.

Swoiste właściwości „podstaw samokształcenia” służą zarówno kształceniu literackiemu i kulturalnemu, jak i kształceniu językowemu.

Po treściach kształcenia umieszczone zostały umiejętności. Kierunkują one pracę nauczyciela i ucznia. Określają zasób wiedzy z zakresu nauki o języku i literatury, którą uczniowie powinni opanować. Wymieniają praktyczne umiejętności i nawyki, które powinny być wykształcone u uczniów.

Niektóre treści kształcenia ujęte w nawiasy kwadratowe są treściami fakultatywnymi, mogą więc być realizowane według uznania nauczyciela.

Głównym celem kształcenia językowego jest wyrabianie sprawności językowej. Podstawą tej sprawności jest wiedza o budowie i funkcjonowaniu języka. Język jest nie tylko przedmiotem poznania, ale i narzędziem umożliwiającym poznanie innych dziedzin wiedzy. Związek mowy z myśleniem sprawia, że znajomość języka ma zasadnicze znaczenie dla rozwoju intelektualnego ucznia.

Z jednej strony program przewiduje wyposażenie uczniów w wiedzę umożliwiającą rozumienie i interpretację zjawisk językowych, z drugiej — wyrabianie sprawności w posługiwaniu się językiem jako narzędziem porozumiewania się oraz środkiem wyrażania myśli i uczuć. Zdobywanie wiedzy i stosowanie jej w praktyce jest tutaj wyrazem realizacji zasady łączności teorii z praktyką.

A. Ćwiczenia w mówieniu i pisaniu

Poznanie i doskonalenie języka jako narzędzia myśli wymaga określonych zabiegów dydaktycznych. Zmierzają one przede wszystkim do tego, by:

- wyposażać ucznia w różnorodne środki językowe służące wyrażaniu myśli i uczuć oraz nauczyć go świadomego i celowego posługiwania się tymi środkami;
- zapoznać ucznia z różnymi możliwościami ukształtowania treści w określonej formie wypowiedzi.

Kształcenie sprawności językowej zakłada taki rozwój języka ogólnego ucznia, żeby swoje umiejętności umiał on dostosować do każdej sytuacji, w jakiej się wypowiada ustnie czy pisemnie. Droga do osiągnięcia tych umiejętności wiedzie przez ćwiczenia słownikowo-frazeologiczne, gramatyczno-stylistyczne, kompozycyjne, ortograficzne i interpunkcyjne. Sprawność językowa zależy zatem od zasobu słownictwa ucznia i struktur gramatycznych, od świadomego i celowego posługiwania się środkami językowymi (leksykalnymi, frazeologicznymi, składniowymi, kompozycyjnymi).

Ćwiczenia słownikowe, gramatyczno-stylistyczne i kompozycyjne przyczyniają się do wzrostu sprawności i poprawności językowej, a redagowanie określonej formy wypowiedzi jest świadectwem poziomu tej sprawności.

Ze względu na stopień rozwoju psychicznego i językowego ucznia tematyka ćwiczeń w mówieniu i pisaniu w niższych klasach (IV – V) dotyczy przede wszystkim jego przeżyć, doświadczeń w środowisku rodzinnym i szkolnym; w kolejnych klasach tematyka ćwiczeń w coraz większym stopniu dotyczy problemów zawartych w utworach literackich, teatralnych, filmach oraz audycjach radiowych i programach telewizyjnych.

To przechodzenie od tematów z kręgu codziennego życia ucznia do tematów nie znanych mu z własnego doświadczenia jest uwarunkowane koniecznością rozwijania jego mowy niesytuowanej na podstawie mowy stytuowanej, doskonale znanej mu z życia pozaszkolnego.

W programie podano jedynie orientacyjnie zakres słownictwa i frazeologii oraz struktur gramatyczno-składniowych wprowadzanych w klasach IV – VIII. Zarówno dobór materiału, jak i jego zróżnicowanie należą do nauczyciela orientującego się najlepiej w poziomie swoich uczniów i w ich potrzebach językowych.

Zakres ćwiczeń ortograficznych powinien być uzależniony od ćwiczeń

słownikowo-frazeologicznych i ćwiczeń w redagowaniu zdania lub dłuższej wypowiedzi, a także powiązany z nauką o języku. Jeżeli np. w związku z pewnym tematem nauczyciel wprowadza określoną liczbę wyrazów, wyrażeń czy zwrotów potrzebnych do jego rozwinięcia, to musi on zapoznać ucznia nie tylko ze znaczeniem tych elementów, lecz również z ich poprawną pisownią. Ukazując zaś uczniom strukturę zdania i hierarchię jego członów, nauczmy ich właściwego stosowania znaków interpunkcyjnych.

Szczególną uwagę należy zwrócić na kształcenie takich form wypowiedzi, jak np.: sprawozdanie, dyskusja, notatka, protokół, ze względu na ich znaczną przydatność w życiu społecznym.

Kształcenie wielu form wypowiedzi, takich jak np.: charakterystyka, streszczenie, rozprawka, powinno się ściśle łączyć z kształceniem literackim i kulturalnym.

Uwaga powinna być zwrócona również na wykształcenie umiejętności i nawyków posługiwania się słownikami i encyklopediami, sporządzania notatek ze względu na ich ważną rolę w przygotowaniu ucznia do kształcenia ustawicznego.

Ćwiczenia w mówieniu i pisaniu będą niekiedy wymagały pewnych wstępnych wskazówek. Teoretyczny komentarz towarzyszący ćwiczeniom w mówieniu i pisaniu będzie dotyczył głównie charakterystycznych cech różnych form wypowiedzi. Ma on na celu zorientowanie uczniów w sposobach komponowania dłuższego tekstu oraz ukazanie im różnych możliwości użycia środków językowych, zależnie od celu wypowiedzi. Uczeń powinien wiedzieć, na czym polega jego praca nad własnym językiem, jakie są sposoby unikania usterek stylistycznych.

Jedną z najważniejszych spraw związanych z prowadzeniem ćwiczeń w mówieniu i pisaniu jest ich umiejętne integrowanie z innymi działami nauki języka polskiego.

Ćwiczenia w mówieniu i pisaniu mają m. in. 'przygotować ucznia do odbioru dzieła literackiego i do uczestnictwa w życiu kulturalnym. Ćwiczenia te są środkiem doskonalenia dłuższych form wypowiedzi, które bezpośrednio służą kształceniu literackiemu i kulturalnemu.

Ćwiczenia w mówieniu i pisaniu powinny pełnić funkcję usługową nie tylko wobec innych działów języka polskiego, ale również wobec wszystkich innych przedmiotów nauczania. Bogate słownictwo bowiem, obfity zasób struktur gramatycznych, umiejętność konstruowania wypowiedzi ułatwiają uczenie się każdego przedmiotu. Poza tym od umiejętności rzeczowego i sugestywnego formułowania myśli w znacznym stopniu zależeć będzie udział absolwenta szkoły w życiu społecznym.

B. Nauka o języku

Uwagi ogólne

Nauka o języku jest przydatna praktycznie, jeśli budzi świadomość językową i kształci umiejętność wypowiadania się w mowie i piśmie. Ten praktyczny cel zdecydował o wyborze i odpowiednim układzie zagadnień programowych z nauki o języku. Główną zasadę porządkowania materiału gramatyczno-ortograficznego, a przede wszystkim procesu nauczania, stanowi tu obserwacja aktów mowy i dochodzenia do wiedzy o budowie i funkcjach języka w toku ich analizy. W analizie uwzględnia się znaczenie, formę i funkcję każdego elementu języka.

Wiedza językowa została usystematyzowana w programie nie według działów gramatyki opisowej (wyodrębnionych i stanowiących zamknięte całości), lecz według zespołów zagadnień powtarzających się w kolejnych klasach.

Za priorytetowe — najbliższe i najpotrzebniejsze uczniowi — uznaje się zagadnienia składniowe, bardzo ściśle skorelowane z zagadnieniami fleksyjnymi. W strukturze gramatycznej zdania na plan pierwszy wysuwa się czasownik jako wyraz organizujący stosunki składniowe; rozpatruje się go samoistnie oraz w związkach z innymi wyrazami, np. z rzeczownikiem (w mianowniku i w przypadkach zależnych), wyrażeniem przyimkowym, z przysłówkiem. Podobnie każdą inną część mowy analizuje się na tle związków, w które wchodzi z innymi częściami mowy.

W pewnych typach zagadnień programowych dominują problemy składniowe, w innych morfologiczne. Są także wprowadzone tematy o charakterze syntetyzującym i uogólniającym. Taki układ wiadomości powinien prowadzić z jednej strony do uświadomienia sobie odrębności zjawisk opisywanych w różnych działach nauki o języku, a z drugiej strony — do dostrzegania wzajemnych związków między tymi zjawiskami.

Treści programu nauki o języku zostały ułożone w sposób spiralny. Już od klasy IV zakres omawianych zagadnień systematycznie się rozszerza w kilku działach jednocześnie. W układzie pionowym treści programowych stosuje się zasadę przechodzenia: od zagadnień prostszych do bardziej złożonych; od obserwacji aktów mowy (coraz bardziej skomplikowanych) do wiedzy o tych aktach.

W programie uwzględnia się zarówno wiadomości teoretyczne o budowie i funkcjonowaniu języka, jak i łączące się z nimi zagadnienia normatywne.

Nauczanie języka powinno prowadzić ucznia do przyswajania sobie nowych pojęć (znajomości, rozumienia, stosowania — bez konieczności definiowania), rozpoznawania i analizy zjawisk językowych, a co najważniejsze — do formułowania poprawnych wypowiedzi ustnych i pisemnych.

Uwagi szczegółowe

1. Fonetyka

Treści programowe z zakresu fonetyki zostały skorelowane z programem biologii oraz z potrzebami nauczania języków obcych.

W programie uwzględniono podstawowe wiadomości o zasobie głosek, o ich artykulacji, o najważniejszych procesach fonetycznych i o zasadach poprawnej wymowy.

Elementy fonetyki pojawiły się w programie języka polskiego dla klas I — III. O ile jednak w tych klasach nauczanie fonetyki miało charakter czysto praktyczny (np. w związku z nauką czytania i pisania), o tyle w klasach wyższych wprowadza się już wiadomości teoretyczne i na tej podstawie formułuje się wskazania normatywne. I tak np. w klasie V uczniowie zaznajamiają się z budową narządów mowy i z zależnością brzmienia głosek od ich ruchów i układów; w klasie VIII poznają dokładniej cechy spółgłosek ze względu na miejsce artykulacji i stopień zbliżenia narządów mowy oraz upodobnienia głosek.

W toku realizacji programu zagadnienia dotyczące akcentu należy łączyć z ortofonią i fleksją, a intonacji ze składnią. Trzeba także przy każdej okazji wskazywać na

różnice między wymową a pisownią, utrwaląc znajomość zasad poprawnej wymowy ogólnopolskiej oraz uczyć praktycznego ich stosowania.

2. Fleksja i składnia

Zagadnienia z zakresu fleksji i składni rozważa się łącznie. Przy analizie problemów fleksyjno-składniowych wychodzi się od konkretnego wypowiedzenia jako odbicia fragmentu rzeczywistości. Każdorazowo przedmiot analizy stanowią takie rodzaje wypowiedzeń, jakie zostały przewidziane w programie danej klasy. Sama zaś analiza staje się poszukiwaniem odpowiedzi na takie np. pytania: Jakich części mowy i ich form użyto do budowy wypowiedzenia? Dlaczego takich, a nie innych? Które części mowy wchodzą ze sobą w określone związki? Jaka jest istota tych związków i w czym ona się przejawia? Jaką funkcję pełni dane wypowiedzenie w komunikacji językowej i w określonym tekście? Jakie są możliwości przekształcenia wypowiedzeń w zależności od treści i funkcji tekstu?

Materiał dotyczący struktury zdania pojedynczego i złożonego oraz szyku wyrazów w zdaniu i zdań w tekście należy traktować jako syntezę uprzednich, dość szczegółowych rozważań analitycznych. Ma on wskazywać nauczycielowi, do jakich wniosków i uogólnień powinny doprowadzić uczniowie procesy analizy konkretnych aktów mowy.

Przedstawiony powyżej schemat realizacji treści programowych w zakresie fleksji i składni charakteryzuje tok nauczania we wszystkich klasach. Wprawdzie jedynie w klasie IV program w tym dziale rozpoczyna się od pojęcia zdania jako jednostki komunikacji językowej, ale wychodzenie w analizie od konkretnego wypowiedzenia obowiązuje również w wyższych klasach, tyle tylko, że im wyższa klasa, tym bardziej skomplikowane wypowiedzenia stanowić będą podstawę rozważań analitycznych.

3. Słownictwo i słowotwórstwo

Podstawę rozważań o słownictwie i słowotwórstwie stanowi praktyczna wiedza oraz umiejętności zdobywane dzięki ćwiczeniom w mówieniu i pisaniu. Ze słowotwórstwem łączy się naukę o słownictwie, a cały dział wiąże się z fleksją, składnią i ortografią.

W toku nauczania tego działu uczniowie poznają: budowę słowotwórczą wyrazów, podstawowe mechanizmy tworzenia, typy formantów, typy słowotwórcze, pojęcie rodziny wyrazów, typy wyrazów złożonych i skrótowców, swoiste cechy nazw własnych, związki słownictwa i słowotwórstwa z fleksją, składnią i ortografią.

4. Pisownia i interpunkcja

Nauczanie ortografii i interpunkcji przynosi najlepsze efekty wtedy, gdy jest bardzo ściśle związane z pozostałymi działami nauki o języku, z ćwiczeniami w mówieniu i pisaniu, z kształceniem literackim i kulturalnym, a także z innymi przedmiotami; ponadto, gdy prowadzi się je okazjonalnie na każdej lekcji, np. w związku z pojawieniem się w tekstach wyrazów, których pisownia nie jest opanowana przez uczniów.

Lektura klas IV i V zgrupowana została wokół kilku kręgów tematycznych. Pierwszy krąg obejmuje literaturę ludową i jej formy gatunkowe w następującym układzie: baśnie polskie i obce w klasie IV, mity i legendy (podania) polskie i obce w klasie V. Elementem wspólnym, łączącym wymienione utwory, jest motyw niezwykłości i fantastyki. W klasie VI dominuje literatura przygodowa oraz fantastyczno-naukowa. W klasach VII i VIII znalazły się utwory związane z historią Polski, z życiem narodu, z problematyką społeczno-obyczajową i moralną.

Drugi krąg to utwory prezentujące osiągnięcia polskiej literatury. W klasie IV program wprowadza utwory XIX i XX wieku; ballady i bajki Mickiewicza, wybrane wiersze Słowackiego oraz dłuższe utwory epickie zawierające elementy fantastyki, opisujące życie dzieci i młodzieży oraz świat przyrody. W klasie V występują te same formy rodzajowo-gatunkowe co poprzednio (bajka, ballada, nowela, prosty typ liryki), a zalecane do analizy teksty zostały wybrane z literatury polskiej od oświecenia do współczesności. W klasach VI – VIII wprowadzono fraszkę, tren, hymn, odmiany powieści, komedię, tragedię, różne odmiany liryki wybrane z literatury polskiej od czasów odrodzenia do współczesności.

Trzeci krąg tematyczny dotyczy tradycji polskiej kultury. Łączy się on bezpośrednio z kształceniem kulturalnym i przedstawia, najczęściej za pośrednictwem opowiadań biograficznych, sylwetki najwybitniejszych twórców polskiej kultury, literatury, teatru, muzyki, plastyki itp.

Czwarty krąg obejmuje współczesne utwory dla dzieci i młodzieży.

W obrębie każdej klasy treści programowe mają układ problemowy, a w jego ramach chronologiczny, w całym zaś cyklu nauczania w szkole podstawowej – spiralny. Dzięki temu uczniowie klas IV – VIII poznają wartościowe utwory różnych epok możliwe do odbioru w poszczególnych latach nauki oraz pogłębiają wiedzę o dziele literackim na najbardziej wyrazistych przykładach.

Niektóre pozycje w spisie lektur obowiązkowych ujęte są w nawiasy kwadratowe. Są to pozycje trudne, możliwe do analizy w zespołach uczniowskich o wyraźnych zainteresowaniach literackich. Nauczyciel sam zdecyduje, czy dany utwór – ze względu na stopień trudności lub możliwości czasowe – włączy do procesu dydaktycznego.

Z listy lektury uzupełniającej nauczyciel wybierze 2–4 utwory do opracowania w klasie w zależności od zainteresowań uczniów lub potrzeb wychowawczych zespołu.

Przedmiotem zainteresowania na lekcjach języka polskiego jest, obok tekstu literackiego, przedstawienie teatralne, film, audycje radiowe i widowiska telewizyjne.

Program nie podaje obowiązującego zestawu widowisk ze względu na różne możliwości kontaktu z teatrem w poszczególnych środowiskach szkolnych. Zaleca natomiast dobór widowisk odznaczających się wybitnymi walorami wychowawczymi i artystycznymi, sugeruje oglądanie przedstawień opartych na dziełach przewidzianych w kanonie lektur.

W edukacji teatralnej szczególnie przydatne mogą być szkolne inscenizacje (teatr szkolny). W wielu wypadkach formą kontaktu z teatrem będą spektakle teatru telewizji.

Kontakt z innymi tekstami kultury możliwy będzie poprzez repertuar bieżący kin

oraz wykorzystanie archiwów CWF, poprzez bezpośrednie emisje radia i telewizji oraz specjalnie przygotowane przez WIFON zestawy nagrań wybranych audycji radiowych.

Po wykazie utworów z literatury obowiązkowej i uzupełniającej oraz po określe- niu zasad doboru widowisk i filmów podano sposób poznawania utworów literackich i tekstów kultury: czytanie, słuchanie i oglądanie, różnorodne ćwiczenia analityczne oraz działanie twórcze uczniów. Odpowiada to trzem aspektom poznawania literatury i sztuki – kontaktowi z utworem, wprowadzeniu wiadomości ułatwiających jego analizę i interpretację oraz różnym formom twórczości własnej ucznia: od wypowiedzi w przewidzianych w danej klasie formach do recytacji i inscenizacji.

Utwór literacki i tekst kultury służyć może wzbogacaniu osobowości ucznia – kształtowaniu jego uczuć, przekonań i postaw. Analiza utworu sprzyjać powinna rozwijaniu zainteresowań uczniów, wyciąganiu wniosków z własnego postępowania, z sytuacji przedstawionych w utworach. Pracę nauczyciela w tym zakresie ogólnie kierunkuje część programu dotycząca tworzenia systemu wartości i kształtowania postaw.

W następnej kolejności zostały wymienione wiadomości o literaturze i kulturze wyznaczające charakter i zakres omawiania utworów, filmów, widowisk. Bogate zestawy lektur obowiązkowych i uzupełniających stanowią egzemplifikację wskaza- nych zagadnień teoretycznych. Nauczyciel powinien sięgać także do utworów, z którymi uczniowie zapoznali się w klasach II i III, np. do baśni w klasie IV, do mitów i podań w klasie IV i V, by nie przeciążać ucznia nadmierną liczbą czytanych i omawianych utworów jednego gatunku literackiego, spośród podanych do wyboru w podręcznikach tych klas.

W klasach IV i V przygotowujemy do rozumienia zjawisk i wykształcenia pojęć literackich, które zostaną wprowadzone w klasach następnych. Nie będziemy tej wiedzy jeszcze systematyzować. Dopiero w klasie VI grupuje się i podsumowuje wiadomości dotyczące epiki, w klasie VII – utworów dramatycznych, w klasie VIII – uzupełnia się wiadomości o utworach lirycznych. W ten sposób porządkuje się wiadomości z zakresu poetyki opisowej na przykładach utworów możliwych do pełnego odbioru w poszczególnych latach nauki. Na tym poziomie kształcenia literac- kiego elementy wiedzy teoretycznoliterackiej powinny być traktowane funkcjonalnie. Nie chodzi tu o wyliczanie i definiowanie przez uczniów terminów teoretycznych, ale o rozumienie ich przydatności w wielostronnej analizie dzieła. Wprowadzając po- szczególne pojęcia, np. z zakresu budowy utworu, należy dbać o ich właściwe ro- zumienie przez uczniów, wyrabiać w uczniach umiejętność celowego posługiwania się nimi przy próbie opisu dzieła, przy formułowaniu własnych refleksji i sądów.

Nauczanie literatury w szkole podstawowej ma na celu przygotowanie ucznia do odbioru dzieła literackiego. Sprzyjać temu będzie zdobywanie określonych wiado- mości o dziele literackim oraz kształcenie umiejętności jego analizy poprzez wielo- krotne stosowanie różnorodnych ćwiczeń, m. in. z zakresu budowy świata przedsta- wionego utworu literackiego, wersyfikacji i stylistyki, rodzajów i gatunków, społecz- nego kontekstu i funkcji utworu.

Treści kształcenia kulturalnego wspierają kształcenie literackie. Zostały one wpro- wadzone m. in. przez teatralne, filmowe, telewizyjne i radiowe adaptacje dzieł literac- kich oraz widowiska i audycje związane z problematyką utworów skupionych

w kręgach tematycznych. Umożliwia to uczniowi zrozumienie artystycznej odrębności oraz pozaartystycznych funkcji wymienionych zjawisk kultury, stwarza możliwości rozbudzania wrażliwości estetycznej ucznia, przygotowania do świadomego i aktywnego odbioru widowisk teatralnych, telewizyjnych, filmów i audycji radiowych, sprzyja pracy twórczej uczniów w tej dziedzinie.

W szkole podstawowej zagadnienia teatralne mają — podobnie jak w kształceniu literackim — charakter propedeutyczny. Chodzi tu o zwrócenie uwagi uczniów na różne rodzaje widowisk teatralnych, na podobieństwa i różnice między widowiskami (np. między widowiskami teatru aktorskiego a widowiskami teatru lalkowego), na podobieństwa i różnice między utworami literackimi a widowiskami scenicznymi (w klasie IV na przykładzie baśni, w klasach V — VII głównie na przykładzie utworów z kanonu lektur), na swoistość bohatera literackiego i bohatera scenicznego (w klasach IV i VII).

Już w klasach IV i V sygnalizuje się potrzebę zapoznania uczniów z podstawowymi elementami widowiska teatralnego. Umiejętność dostrzegania cech odróżniających widowisko od utworu literackiego pozwoli na uświadomienie uczniom, że jest ono dziełem samoistnym, pozostającym w ścisłej relacji do literatury, ale od niej często niezależnym.

W klasach wyższych (VI — VIII) uczniowie poznają także problemy bardziej złożone, dotyczące procesu tworzenia widowiska teatralnego, inscenizacji i adaptacji dzieł literackich, a także swoistości teatru jako odrębnej dziedziny sztuki.

We wszystkich klasach przewiduje się pracę twórczą uczniów, a więc — recytacje, gry dramatyczne, inscenizacje.

Wprowadzone do programu szkoły podstawowej treści kształcenia teatralnego uwzględniają więc estetyczne przeżycie dzieła sztuki, poznanie zagadnień teoretycznych i własną twórczość uczniów. Podstawowym elementem edukacji teatralnej jest bezpośredni kontakt uczniów z widowiskami teatralnymi — szkolnymi i zawodowymi.

Zagadnienia filmu i telewizji ujęto łącznie. Dobór treści nauczania wynika z ogólnych założeń kształcenia kulturalnego. Wybrane do analizy przez nauczyciela filmy i spektakle telewizyjne powinny pozostawać w ścisłym związku z literaturą jako adaptacje dzieł literackich; mogą być także utworami sztuki filmowej opartymi na oryginalnym scenariuszu, powinny jednak być związane z poznawanymi kręgami tematycznymi. Kształcenie filmowo-telewizyjne, podobnie jak teatralne, obejmuje kontakt z dziełem i jego przeżycie estetyczne oraz wzbogacenie wiedzy teoretycznej. Analiza dzieł powinna ukazać swoistość tworzywa, główne środki wyrazu i ich funkcje w utworze oraz związki filmu (telewizji) z innymi sztukami. Należy także omawiać pozaartystyczne funkcje filmu i telewizji. Edukacja filmowo-telewizyjna ucznia powinna prowadzić do świadomego i krytycznego wyboru filmów i programów telewizyjnych.

W klasach IV i V należy wdrażać do uważnego słuchania audycji radiowej, budzić zainteresowanie jej tematyką. Na tym etapie kształcenia ważny jest wpływ audycji radiowej na rozwijanie zainteresowań czytelniczych. Systematycznie od klas najniższych należy zwracać uwagę na tworzywo radia oraz stopniowo rozszerzając, wzbogacając poszczególne obserwacje, rozwijać w uczniach świadomość swoistości sztuki radiowej.

W klasach VI – VIII nadal będziemy wyysiakiwać radio dla celów kształcenia literackiego. Zasadą pracy na tym poziomie musi być równoległy odbiór treści i formy audycji radiowej. Trzeba podkreślać także związki sztuki radiowej z teatrem i ukazywać rózne formy literatury w radiu, takie jak np.: sluchowisko, montaź poetycki, proza czytana.

Program nakłada obowiázek wyrabiania u uczniów sprawności określonych w programie, przekazywania im wybranych elementów wiedzy o sztuce radiowej oraz kształtowania wartościowych postaw. Konieczna jest także ciągła korelacja treści nauczania z zakresu radia z treściami wiedzy o literaturze.

Podstawy samokształcenia to zwarty dział programu, który musi być realizowany systematycznie. Ale jednocześnie konieczna jest pewna okazjonalność jego realizacji. Tak więc z jednej strony trzeba problematycznie samokształcenia poświęcić całe jednostki lekcyjne (np. lekcje zapoznające uczniów z określonymi wiadomościami), z drugiej strony jednak ćwiczenia kształcące określone umiejętności samokształceniowe przenikać powinny cały proces nauczania języka polskiego, występować okazjonalnie w czasie ćwiczeń w mówieniu i pisaniu, w nauce o języku, w pracy nad lekturą i w procesie kształcenia kulturalnego.

W przygotowaniu uczniów do samokształcenia decydującą rolę odgrywają takie umiejętności, jak: praca z książką i czasopiśmie, sporządzanie notatek, sluchanie i dyskutowanie, czerpanie wiedzy z tekstów kultury (radia, telewizji, filmów), wycieczki oraz podstawowe techniki pracy umysłowej.

Organizacja procesu samokształcenia na lekcjach języka polskiego powinna doprowadzić do wykształcenia umiejętności i nawyków pracy umysłowej tak niezbędnych w sprawnym, efektywnym uczeniu się w szkole oraz w przyszłości w pracy zawodowej i społecznej.

Wielkie znaczenie dla tworzenia trwałych podstaw samokształcenia ma ścisły kontakt nauczyciela z biblioteką szkolną. Nauczyciele – bibliotekarze są w równym stopniu odpowiedzialni za wdrażanie uczniów do samokształcenia, co nauczyciele języka polskiego i innych przedmiotów; zakres tego zintegrowanego wysiłku wyznaczać powinien program przysposobienia czytelniczego i informacyjnego, który określa cele i zadania bibliotek szkolnych.

JĘZYK ROSYJSKI

Klasy V—VIII

Program przygotowany w Instytucie Programów Szkolnych, zatwierdzony przez ministra oświaty i wychowania w dniu 16 grudnia 1982 roku, nr SN-40-125/82, do realizacji w klasie V od roku szkolnego 1983/84, w klasie VI od roku szkolnego 1984/85, w klasie VII od roku szkolnego 1985/86 i w klasie VIII od roku szkolnego 1986/87.

Program po eksperymentalnych badaniach weryfikował i rekomendował ministrowi oświaty i wychowania do aprobaty Zespół Programowy Języka Rosyjskiego w składzie:

prof. dr hab. Mścisław Olechnowicz — przewodniczący], dr Eleonora Benedycka, doc. dr Stanisław Czochara, doc. dr Mieczysław Dziekoński, dr hab. Władysław Figarski, mgr Leokadia Fluder, mgr Maria Gomółkowa, doc. dr hab. Ludwik Grochowski (obecny przewodniczący), dr Stefan Grzybowski, doc. dr Zenon Harczuk, doc. dr Janusz Henzel, doc. dr Krystyna Iwan, mgr Halina Leszczyńska, mgr Rozalia Matuszczak, mgr Piotr Oziębło, mgr Saturnina Tuszyńska, mgr Janina Tymińska, mgr Stanisław Wyremba, mgr Zofia Zaborska, mgr Mirosław Zybert.

CELE KSZTAŁCENIA I WYCHOWANIA

Znajomość języków obcych ma w świecie współczesnym ogromne, stale wzrastające znaczenie. Rozwój międzynarodowych stosunków politycznych, gospodarczych i kulturalnych oraz intensywny rozwój nauki i techniki to czynniki wymagające sprawnego przepływu informacji i równie sprawnego ich użytkowania, co nie jest możliwe bez praktycznej znajomości języków obcych. Jest to szczególnie istotne w krajach, których społeczeństwo włada językiem nie posiadającym światowego zasięgu, a do takich właśnie zalicza się nasze państwo.

Język rosyjski jest pierwszym językiem obcym o zasięgu światowym, z którym stykają się uczniowie szkoły podstawowej.

Uczenie się języka rosyjskiego stwarza możliwości zdobycia przez uczniów nowego, poza językiem ojczystym, narzędzia użytecznego w odbieraniu i przekazywaniu informacji, umożliwiając korzystanie w czasie studiów i w pracy zawodowej z publikacji w tym języku oraz bezpośrednie porozumiewanie się z cudzoziemcami.

Nauka języka rosyjskiego niesie ponadto istotne wartości wychowawcze, sprzyja kształceniu ogólnemu uczniów i rozwojowi ich osobowości, wzbogaca bowiem widzenie świata, zapoznając z innymi środkami wyrażania znanych uczniom pojęć i stosunków, jak również wprowadza niektóre nowe pojęcia uwarunkowane odrębnością zjawisk życia i kultury narodów Związku Radzieckiego.

W wyniku realizacji programu nauczania języka rosyjskiego w szkole podstawowej uczniowie powinni osiągnąć taki poziom opanowania języka, żeby:

- rozumieć proste pod względem językowym wypowiedzi ustne w zakresie treści przewidzianych przez program;
- czytać samodzielnie przystępne teksty o charakterze informacyjno-użytkowym, popularnonaukowym oraz literackim, odpowiadające ich zainteresowaniom;
- porozumiewać się w typowych sytuacjach życia codziennego, zwłaszcza w określonych przez program nauczania;
- przekazać treść przeczytanego tekstu;
- formułować poprawne wypowiedzi na piśmie w zakresie form przewidzianych przez program.

Program przewiduje stopniowe poznawanie najistotniejszego materiału językowego jako podstawy dalszej nauki podejmowanej w zależności od potrzeb zawodowych,

planów życiowych i zainteresowań uczniów. Dlatego też ważnym celem nauki języka rosyjskiego jest przygotowanie uczniów do dalszej samodzielnej pracy nad pogłębianiem i rozszerzaniem znajomości języka, tzn. poznawanie przez nich technik samokształceniowych i wyrabianie odpowiednich nawyków niezbędnych w kształceniu ustawicznym.

Język rosyjski powinien współdziałać z innymi przedmiotami nauczania w kształtowaniu postaw i przekonań właściwych obywatelowi w pełni zaangażowanemu i oddanemu sprawom socjalistycznej ojczyzny, a w szczególności sprzyjać rozumieniu dziejowej racji przyjaźni i współpracy ze Związkiem Radzieckim.

TREŚCI KSZTAŁCENIA I WYCHOWANIA

WYMOWA I PISOWNIA

(dla całego kursu nauki)

1. Wymowa

W zakresie systemu fonicznego program zakłada opanowanie przez uczniów poprawnej wymowy wypowiedzianych zdań na poziomie artykulacyjnym, akcentuacyjnym i intonacyjnym.

Z zagadnień fonetycznych należy uwzględnić:

- artykulację samogłosek akcentowanych i nie akcentowanych różnego stopnia redukcji po spółgłoskach twardych i miękkich;
- wymowę spółgłosek twardych (zwłaszcza [š], [ž], [c]) i miękkich ze szczególnym uwzględnieniem [tʼ], [dʼ], [sʼ], [zʼ], [rʼ], [lʼ], [j], [č], [šš] we wszystkich pozycjach oraz [pʼ], [bʼ], [vʼ], [fʼ], [mʼ] w wygłosie;
- wymowę grup spółgłoskowych, szczególnie zawierających [j] (np. пьёт, семья) oraz [v], [vʼ] po bezdźwięcznych (np. свой, Москва);
- wymowę połączeń [ij], [yj] po spółgłosce przed samogłoską [np. армия, революция] lub w wygłosie, zwłaszcza w opozycji do połączeń typu [tʼa], [tʼja] (np. тётя — братья — партия).

Zagadnienia ortoepiczne są połączone z wprowadzeniem postaci graficznych odpowiednich wyrazów i form gramatycznych. Zaslugują tu na uwagę:

- końcówki dopełniacza l.p. r. męskiego i nijakiego przymiotników, zaimków i liczebników porządkowych -oro, -ero;
- zakończenie bezokolicznika i 3 osoby czasu teraźniejszego czasowników zwrotnych -тся, -тся;
- wyrazy zawierające grupy spółgłoskowe nieadekwatne względem postaci graficznych — regularne стн, здн, лнц, рдц, вств, сч, зч, сч, шч, тч, дч, тс i nieregularne чн, чт, чш, гж, гч oraz litery podwójne;
- nie akcentowane końcówki rzeczowników;
- połączenie prostych przyimków zakończonych na spółgłoskę (lub będących spółgłoską) z wyrazami znaczącymi (np.: с моря, от воды, к Ире).

W zakresie intonacji program przewiduje opanowanie intonacji charakterystycznej dla zdania oznajmującego i pytającego (pełnego z zaimkiem pytajnym i bez niego oraz niepełnego) z uwzględnieniem roli akcentu zdaniowego jako nośnika informacji.

Zagadnienia akcentuacji łączą się z przyswajaniem poprawnej postaci fonetycznej

wyrazów i dlatego powinny być ciągle brane pod uwagę przy wprowadzaniu form wyrazów, zwłaszcza w używaniu ich w mowie.

Opanowanie poprawnej bazy artykulacyjnej w zasadzie przewidziane jest w klasie V. W klasach następnych zakłada się doskonalenie wymowy i stałą kontrolę poprawności fonetycznej wypowiadanych zdań, szczególnie w przypadkach wprowadzania nowych wyrazów i zwrotów.

2. Pisownia

W zakresie pisowni program zakłada opanowanie przez uczniów przede wszystkim poprawnego oznaczania głosek za pomocą liter alfabetu rosyjskiego:

- oznaczanie twardych spółgłosek za pomocą liter: а, о, у, ы z uwzględnieniem pisowni и, е, ё oraz znaku miękkiego по ж, ш, а także и, ы, е по ц;
- oznaczanie miękkości spółgłosek za pomocą liter jotowanych: я, е, ё, ю oraz и, а także znaku miękkiego z uwzględnieniem pisowni а, у по ч, ш;
- oznaczanie [j] za pomocą liter jotowanych: я, е, ё, ю w nagłosie i po samogłoskach oraz znaku miękkiego i twardego po spółgłoskach;
- oznaczanie [e] za pomocą litery э na początku wyrazu i po samogłoskach;
- oznaczanie samogłosek nie akcentowanych ze szczególnym uwzględnieniem pisowni liter о, я, е oraz а по ч, ш, w pozycji nie akcentowanej.

Z ogólnych zagadnień ortograficznych należy uwzględnić pisownię przedrostków zakończonych na з(с): без-, раз-, из-, воз- oraz przedrostków с-, от-.

Pozostałe zagadnienia ortograficzne związane z pisownią form gramatycznych zostały uwzględnione w działach „Materiał ortograficzny” dla poszczególnych klas.

SŁOWNICTWO

Program zakłada systematyczne wprowadzanie w podręcznikach i towarzyszących im nagraniach około 1000 jednostek leksykalnych do posługiwania się w mowie (350 — kl. V, 300 — kl. VI, 200 — kl. VII, 150 — kl. VIII). Przez jednostkę leksykalną rozumie się wyraz lub połączenie wyrazowe o innym znaczeniu niż znaczenie wyrazów wchodzących w to połączenie. Jako jednostki leksykalne traktowane są też stałe połączenia wyrazów, tzw. syntagmy konwencjonalne. Przy doborze słownictwa decydujące znaczenie mają potrzeby komunikacyjne uczniów.

KLASA V

(3 godziny tygodniowo)

Materiał morfosyntaktyczny

Przykłady typów zdań

1. ZAWIERANIE ZNAJOMOŚCI, WSKAZYWANIE OSÓB

Кто это? Это Боря.

Это Боря? Да, (это) Боря.

Нет, (это) не Боря.

Charakterystyczne składniki zdań

Zaimek pytający кто. Zaimек wskazujący r.n. Mianownik zaimków osobowych.

Użyście да, нет ... не... .

Это не Боря, это Коля. Это Ивановы.
Маша, это ты? Да, я.
Как тебя зовут?
Меня зовут Наташа Козлова.
Отца зовут Борис Петрович Козлов.

Biernik rzeczowników żywotnych l.p. i zaimków osobowych + зовут.

2. WSKAZYWANIE I OKREŚLANIE PRZEDMIOTÓW

Что это? Это карта.
Это не книга, это журнал.
Это Москва?
Это новый дом, а это старый дом.
Это красивые марки.

Zaimек pyтаjący что. Zaimек wskazyją-
cy r.n. Mianownik l.p. i l.mn. rzeczowni-
ków. Rodzaje rzeczowników.
Zaimki pyтаjące: какой, какая, какое.
Rodzaje przymiotników. Związek zgody
przymiotnika z rzeczownikiem. Spójnik a.

3. OKREŚLANIE ZALEŻNOŚCI ZACHODZĄCYCH MIĘDZY OSOBAMI

Это мой брат (моя сестра).
Это моя подруга.
Это друг Коли (Петрова).
Я — сестра Оли.
Коля — товарищ брата.
У меня есть брат.
У Ивана нет сестры.

Zaimki dzierżawcze r.m. i r.ż. l.p. oraz
mianownik l.mn. Dopełniacz l.p. i mia-
nownik l.mn. rzeczowników.

[У меня нет ни сестры ни брата.]¹

Dopełniacz zaimków osobowych. Mia-
nownik i dopełniacz l.p. rzeczowników.
Użycie czasownika есть i przeczenia нет.
[Użycie spójnika ni..., ni.] Dopełniacz
l.p. rzeczowników.

4. OKREŚLANIE MIEJSCA ZAMIESZKANIA

Где ты живёшь? В Польше.
Я живу в Варшаве (на улице ...).
Ваня живёт в Советском Союзе.

Przysłówki где, здесь, там. Formy za-
imków osobowych. Czasownik жить.
Miejscownik rzeczowników-nazw kra-
jów, miast, ulic z przymkami: в, на.

5. OKREŚLANIE OSÓB WEDŁUG ZAWODU, FUNKCJI I MIEJSCA PRACY

Кто она? Она ученица.
Мой папа инженер.
Пётр Иванович — директор школы.
Он работает в магазине.
Наташа работает на заводе.

Zaimек pyтаjący кто. Zaimki osobowe.
Nazwy zajęć, zawodów, funkcji w mia-
nowniku l.p. Dopełniacz rzeczowników.
Czasownik работать + przymki в, на z
 rzeczownikiem w miejscowniku.

6. OKREŚLANIE CZYNNOŚCI I RODZAJÓW ZAJĘĆ

Что ты делаешь?
Я читаю. Коля рисует.
Таня и Миша играют в шахматы.

Zaimек pyтаjący что. Zaimki osobowe.
Formy osobowe czasowników. Czasow-
niki niedokonane i dokonane tworzone

¹ Hasła w nawiasach kwadratowych oznaczają treści fakultatywne.

Ты читаешь? Нет я уже прочитал этот рассказ.

В понедельник у нас урок русского языка.

(Вечером) у меня сбор.

7. OZNACZANIE PRZYNALEŻNOŚCI

Это моя сумка. Это книги Нины.

Это твоя тетрадь?

У нас есть учебники.

У брата три карандаша.

za pomocą przedrostków zakończonych na samogłoskę. Biernik l.p. i l.mn. rzeczowników nieżywotnych w funkcji dopełniacza.

Nazwy dni tygodnia. Przyimek y z rzeczownikami i zaimkami osobowymi w dopełniaczu.

Zaimki dzierżawcze. Dopełniacz l.p. i l.mn. rzeczowników i zaimków osobowych.

Dopełniacz zaimków osobowych i rzeczowników z przyimkiem y. Użycie czasownika *есть*. Liczebniki główne (1, 2, 3, 4) w mianowniku w połączeniu z rzeczownikami.

8. OKREŚLANIE MIEJSCA POBYTU (ZNAJDOWANIA SIĘ) OSÓB, PRZEDMIOTÓW

Где ты был?

Я был дома. Его здесь нет.

Вася (вчера) был в школе.

В Киеве есть метро.

В классе нет телевизора.

Коля стоит у доски.

Аня сидит за партой.

Книга лежит в сумке.

Платье висит на вешалке.

Przysłówki *где, там, здесь, дома, вчера*. Formy czasownika *быть* w czasie przeszłym i przyszłym. Przyimki *в, на* z rzeczownikami w miejscowniku.

Użycie czasownika *есть*.

Użycie *нет* z rzeczownikami w dopełniaczu l.p. w zdaniach przeczących. Przyimek *y* z rzeczownikami w dopełniaczu l.p. Przyimek *за* z rzeczownikami w narzędniku. Czasowniki *лежать, висеть* itp.

9. OKREŚLANIE KIERUNKU RUCHU W STRONĘ PRZEDMIOTU

Куда ты идёшь?

Коля идёт в школу.

Они поехали на почту.

Мама поехала с братом к Виктору.

Коля идёт к доске.

Przysłówek *куда*. Czasowniki *идти, поехать* itp. Przyimki *в, на* z rzeczownikami i zaimkami osobowymi w bierniku.

Przyimek *к* z rzeczownikami i zaimkami osobowymi w celowniku.

10. OKREŚLANIE KIERUNKU RUCHU OD PRZEDMIOTU

Откуда он пришёл?

Витя пришёл с катка.

Учитель вышел из класса.

Przysłówek *откуда*. Czasowniki *прийти, приехать* itp. Przyimki *из, с* z rzeczownikami w dopełniaczu. Różnica w ich użyciu.

11. OKREŚLANIE WIEDZY I UMIEJĘTNOŚCI

Я умею читать.

Таня не понимает задачу.
Мы знаем свою столицу.

Я знаю, где он живёт.
Мы учим (русский) язык.

Czasownik *уметь* w połączeniu z bezokolicznikiem.

Czasowniki *знать, понимать* z rzeczownikiem w bierniku w zdaniach twierdzących i przeczących.

Zdania podrzędne dopełnieniowe. Czasownik *учить* (что?)

12. OKREŚLANIE SPOSOBÓW PRZEKAZU INFORMACJI

Вова рассказал нам о семье инженера Петрова.

Сава показал Виктору новый альбом и книги с видами Варшавы.
Петя сказал, что у него нет книги.

Czasowniki *говорить, рассказать, показать, сказать* z rzeczownikami i zaimkami w celowniku. Przyimek *о* z rzeczownikiem w miejscowniku.

Biernik l. p. i l. mn. rzeczowników i przymiotników.

Zdania podrzędne dopełnieniowe.

13. WYRAŻANIE ODDZIAŁYWANIA (PROŚBY, NAKAZU, ZAKAZU, ITP.)

Дай мне, пожалуйста, карандаш.
Напиши (письмо) тётё Оле.
Не мешайте слушать.
Здравствуй(те), привет.
До свидания.
Спасибо, пожалуйста.

Formy trybu rozkazującego l. p. i l. mn. Celownik l. p. i l. mn. rzeczowników i zaimków osobowych.

Zwroty grzecznościowe.

14. OKREŚLANIE ODBIORU WRAŻEŃ

Я вижу горы.
Он меня не видел.
Мы будем слушать музыку.

Czasowniki *видеть, слушать* itp. z rzeczownikiem lub zaimkiem osobowym w bierniku.

15. WYRAŻANIE STOSUNKÓW CZASOWYCH

Сейчас пять часов. Уже весна.
Вчера я встал в семь часов утра.

Liczebniki główne 1—12 w połączeniu z rzeczownikami *час, год*. Określanie pełnych godzin, pół roku. Przysłowki czasu. Wyrażenia oznaczające godziny i pory dnia w funkcji okolicznika czasu.

16. WYRAŻANIE PRAGNIEŃ I ZAMIERZEŃ

Я хочу гулять.
Вася тоже хочет поехать в Москву.

Czasownik *хочеть* z bezokolicznikiem.

17. WYRAŻANIE CELU I PRZEZNACZENIA

Мы идём на стадион играть в футбол.
Катя пошла к подруге готовить уроки.

Czasowniki *идти, пойти* itp. z bezokolicznikiem oznaczającym cel i rzeczownikiem w bierniku.

Kształtowanie umiejętności porozumiewania się w ramach kategorii semantycznych określonych dla klasy V wymaga posługiwania się przez uczniów materiałem morfologicznym przedstawionym poniżej w ujęciu gramatyki opisowej.

Czasownik

Formy czasu teraźniejszego, przyszłego i przeszłego czasowników typu: читать, писать, сидеть, oraz czasowników: ехать, быть, идти, хотеть, жить.

Formy bezokolicznika na: -ть, -ти.

Formy trybu rozkazującego w 2 os. l.p. i l.mn. z zakończeniem na -ай i -й.

Rzeczownik

Formy gramatyczne liczby pojedynczej rzeczowników żywotnych i nieżywotnych typu: школа, завод, окно.

Mianownik, dopełniacz i celownik l.p. rzeczowników pospolitych i własnych typu: тётя, Ваня, Саша.

Mianownik l.mn. rzeczowników żywotnych i nieżywotnych typu: школа, книга, стол, дом, окно.

Biernik l.mn. rzeczowników nieżywotnych typu: школа, стол, окно.

Zaimek

Formy mianownika, dopełniacza, celownika i biernika l.p. i l.mn. zaimków osobowych w wyrażeniach bezprzyimkowych i przyimkowych.

Formy mianownika l.p. i l.mn. zaimków dzierżawczych: мой, твой, свой, наш, ваш.

Formy mianownika l.p. i l.mn. zaimków pytających: какой, какая, какое, какие.

Formy mianownika, dopełniacza, celownika i biernika zaimków: кто, что.

Formy mianownika l.p. zaimków wskazujących: это, эта, этот.

Przymiotnik

Formy mianownika l.p. i l.mn. przymiotników twar-dotematowych oraz biernika l.p. i l.mn. wymienionych przymiotników przy rzeczownikach nieżywotnych.

Liczebnik

Formy mianownika liczebników głównych 1, 2, 3, 4, w połączeniu z rzeczownikami.

Formy mianownika liczebników głównych 5—12 w połączeniu z rzeczownikami час, год do opanowania leksykalnego.

Przysłówek

Przysłówki miejsca i czasu: где, куда, откуда, здесь, там, дома, сейчас, утром, вчера itp.

Przyimek

Użycie następujących przyimków w typach zdań podanych w programie:

из, с(со), у z dopełniaczem l.p. rzeczowników i zaimków,

к(ко) z celownikiem l.p. rzeczowników i zaimków,

в(во) z biernikiem l.p. rzeczowników,

за, с(со) z narzędnikiem l.p. rzeczowników,

в(во), на, о z miejscownikiem l.p. rzeczowników.

Pozostałe formy części mowy wymienione w programie występujące w komunikacji językowej należy wprowadzać leksykalnie.

MATERIAL ORTOGRAFICZNY

Pisownia

- drugiej osoby l.p. czasu teraźniejszego;
- bezokolicznika w opozycji do 3 osoby l.p. czasu teraźniejszego;
- e w końcówce celownika rzeczowników typu: Саша, тѣтя;
- końcówek -oro, -ero w zaimkach;
- końcówek mianownika i biernika przymiotników w l.p. i l.mn.;
- znaku miękkiego w liczebnikach głównych 5—12.

TEMATY I SYTUACJE

Rozumienie i mówienie

A. Tematy i sytuacje dotyczące życia ucznia polskiego i radzieckiego.

1. Uczeń w domu: rodzice, rodzeństwo, znajomi, ich zawód i miejsce pracy; posiłki, pomoc domownikom.
2. Uczeń w szkole: klasa, lekcje, rozkład zajęć, czynności ucznia i nauczyciela.
3. Czas wolny ucznia: gry i zabawy.
4. Środowisko, w którym uczeń mieszka: miasto, wieś.

B. Sytuacje, w jakich może znaleźć się uczeń w czasie kontaktów z cudzoziemcami. Uzyskiwanie informacji o spotykanych osobach; ich zawód, miejsce pracy itp.

Rozumienie

1. Realia obyczajowe, społeczne i kulturowe.
2. 1 Maja.
3. Bajki ludowe, rebusy, zagadki.

UMIEJĘTNOŚCI

ROZUMIENIE MOWY

Po pierwszym roku nauki uczeń powinien:

1. — rozróżniać dźwięki w wyrazach brzmiących podobnie, np.: брат — брать, лёд — льёт, чай — чай, лук — люк;
 - określać liczbę sylab w wyrazie,
 - wskazywać w wyrazie sylabę akcentowaną,
 - rozróżniać wyrazy w potoku mowy,
 - wskazywać w zdaniu wyraz, na który pada akcent logiczny,
 - odróżniać zdania oznajmujące, pytające i wykrzyknikowe,
 - rozróżniać zdania pytające od zdań oznajmujących (szczególnie przy braku zaimka pytajnego).
2. — prawidłowo reagować (bezsłownie i słownie) na polecenia nauczyciela i kolegów odnoszące się do sytuacji szkolnej;
 - prawidłowo reagować na pytania nauczyciela i kolegów w ramach tematów i sytuacji przewidzianych w programie;

- znajdować podobieństwa i różnice między treścią wypowiedzi a treścią towarzyszącej jej prezentacji wizualnej;
- rozpoznawać i rozumieć zdania składające się ze znanych wyrazów;
- wyodrębnić fakty w tekście o nieskomplikowanej fabule;
- rozumieć ogólny sens wypowiedzi Rosjan trwającej około 1 minuty i charakteryzującej się tempem dydaktycznie uzasadnionym przy niezrozumieniu niektórych jej fragmentów. Wypowiedź dotyczyć powinna tematów i sytuacji zgodnych z programem.

MÓWIENIE

W wyniku pierwszego roku nauki uczeń powinien umieć porozumiewać się w zakresie 17 kategorii semantycznych wymienionych w programie, w ramach 350 wyrazów, posługując się materiałem morfosyntaktycznym przewidzianym dla klasy V, przy zachowaniu poprawnej wymowy rosyjskiej.

W szczególności uczeń powinien:

- Udzielać prawidłowej odpowiedzi na pytania nauczyciela i kolegów w sytuacji, gdy jej treść i struktura jest zasugerowana przez pytanie.
- Prowadzić rozmowę według podanych wzorców.
- Układać pytania dotyczące zdarzenia lub sytuacji rzeczywistej względnie przedstawionej za pomocą środków wizualnych oraz udzielać na nie odpowiedzi.
- Tworzyć nowe zdania według podanego wzoru.
- Sformułować komunikatywną wypowiedź (1—2 zdania) na podstawie opisu sytuacji przedstawionego po polsku.
- Opowiedzieć w 3—4 zdaniach o zdarzeniu rzeczywistym lub przedstawionym za pomocą środków wizualnych z wykorzystaniem osnowy orientującej (słownictwa tematycznego, struktur zdaniowych) niezbędnej dla wykonania zadania.
- [— Opowiedzieć opracowany tekst z wykorzystaniem osnowy orientującej.]
- Umieć podtrzymać rozmowę, informując o niezrozumieniu lub zrozumieniu wypowiedzi, pytając o znaczenie wyrazów i zwrotów, prosząc o wolniejsze lub głośniejsze wypowiedzianie się, o powtórzenie wyrazu (zdania).
- Posługiwać się zwrotami grzecznościowymi.
- Opanować pamięciowo 3—4 wiersze lub teksty piosenek.

CZYTANIE

W wyniku nauki w klasie V uczeń powinien umieć:

- Przeczytać poprawnie opracowany tekst drukowany i pisany z podręcznika.
- Przeczytać poprawnie fragment opracowanego tekstu w wersji bez oznaczonych akcentów.
- Znaleźć fragment (zdanie, wyraz) w opracowanym tekście fabularnym lub opisie odpowiadający na szczegółowe pytania potekstowe.

PISANIE

- W wyniku pierwszego roku nauki uczeń powinien umieć poprawnie:
- Oznaczać na piśmie oraz łączyć litery alfabetu rosyjskiego.
 - Transponować tekst drukowany na tekst pisany.
 - Stosować znaki przestankowe (kropka, wykrzyknik, znak zapytania, przecinek) według norm zbieżnych z interpunkcją polską.
 - Odpowiadać pisemnie na pytania, na które odpowiedź znajduje się w przeczytanym tekście.
 - Zapisywać zdania wypowiedziane przez siebie lub inne osoby, o ile zawierają materiał ortograficzny przewidziany programem dla klasy V.
- [— Tworzyć samodzielnie 3—4 zdaniową wypowiedź powiązaną tematycznie w ramach wymagań leksykalno-gramatycznych programu klasy V].

KLASA VI

(3 godziny tygodniowo)

Material morfosyntaktyczny

Przykłady typów zdań

1. ZAWIERANIE ZNAJOMOŚCI

**Как твоя фамилия? (Моя фамилия)
Квятковски, Квятковска.**

**Познакомьтесь, пожалуйста.
Давай(-те) познакомимся.**

Charakterystyczne składniki zdań

Zaimki dzierżawcze w pytaniu: как твоя фамилия?

Czasownik познакомиться w trybie rozkazującym.

2. WSKAZYWANIE I OKREŚLANIE PRZEDMIOTÓW

(na materiale morfosyntaktycznym klasy V)

3. OKREŚLANIE ZALEŻNOŚCI ZACHODZĄCYCH MIĘDZY OSOBAMI

(na materiale morfosyntaktycznym klasy V)

4. OKREŚLANIE MIEJSCA ZAMIESZKANIA

Он живёт в доме номер шесть на проспекте Калинина.

[Катя жила в Крыму.]

Я живу под Москвой.

Czasownik жить. Przyimki в (во), на z rzeczownikiem w miejscowniku.

[Miejscownik rzeczowników l.p. na y.]

Przyimek под z rzeczownikiem w narzędniku.

5. OKREŚLANIE OSÓB WEDŁUG ZAWODU, FUNKCJI I MIEJSCA PRACY

Кем будет Петя?

(Он будет) лётчиком.

Кем он работает?

(Он работает) инженером.

Narzędnik zaimka кто?

Czasowniki быть i работать.

Narzędnik l.p. i l.mn. rzeczowników.

6. OKREŚLANIE CZYNNOŚCI I RODZAJÓW ZAJĘĆ

Он **моется**. Катя **умывается**.
Они **купаются**.

Formy czasowników zwrotnych.

7. OZNACZANIE PRZYNALEŻNOŚCI

Чей (это) **карандаш**?
(Это) **мой карандаш**.

Formy mianownika l.p. i l.mn. zaimka чей. Zaimki wskazujące i dzierżawcze.

8. OKREŚLANIE MIEJSCA POBYTU (ZNAJDOWANIA SIĘ) OSÓB, PRZEDMIOTÓW

Нина сейчас у зубного **врача**.
Ребята были [**в лесу**] и **на реке**.

Przyimek y z rzeczownikami i zaimkami w dopełniaczu. [Miejscownik rzeczowników l.p. na -y.]

9. OKREŚLANIE KIERUNKU RUCHU W STRONĘ PRZEDMIOTU

(na materiale morfosyntaktycznym klasy V)

10. OKREŚLANIE KIERUNKU RUCHU OD PRZEDMIOTU

(na materiale morfosyntaktycznym klasy V)

11. OKREŚLANIE WIEDZY I UMIEJĘTNOŚCI ORAZ SPOSOBÓW ICH ZDOBYWANIA

Я учусь говорить по-русски.
Я знал эту песню, но **забыл**.
Он **понимает** вопрос.
Петя хорошо **помнит**, о чём мы читали.

Czasownik учиться z bezokolicznikiem.
Przysłówki typu: по-русски, по-польски.

Czasownik: знать, понимать, забыть, помнить itp. z rzeczownikami i zaimkami w bierniku.

Саша **узнал** много о космонавтах.

Czasowniki niedokonane różniące się od dokonanych przyrostkiem -ва-.

12. OKREŚLANIE SPOSOBÓW PRZEKAZU INFORMACJI

Мы позвонили Вере.
Он сказал мне это **по телефону**.
Эту сказку передают **по радио**.

Czasowniki: писать, сказать, звонить itp. z rzeczownikami i zaimkami w celowniku. Czasowniki: слушать, говорить, звонить itp. Przyimek по z rzeczownikami w celowniku.

13. WYRAŻANIE ODDZIAŁYWANIA (PROŚBY, NAKAZU, ZAKAZU ITP.)

Добрый день! Всего хорошего!
Большое спасибо.
Прошу вас (тебя), **извините**.

Zwroty grzecznościowe.

14. OKREŚLANIE ODBIORU WRAŻEN

Ты видел эту тетрадь?
Нет, я эту тетрадь **не видел**.
Он **видел**, что я **вышёл**.
Я не видел, кто **вошёл** в комнату.

He z rzeczownikami w bierniku.

Zdania podrzędnie złożone ze spójnikami кто, что.

15. WYRAŻANIE STOSUNKÓW CZASOWYCH

Сейчас половина пятого.

Я приду после уроков в половине пятого.

Он работает восемь часов.

Маша ехала к нам пятнадцать минут.

[Мы ждали вас неделю.]

Сегодня первое мая.

Zwroty typu: половина пятого i в половине пятого. Przyimek после z rzeczownikami w dopełniaczu dla oznaczania następstwa w czasie.

Liczebniki główne z rzeczownikami.

[Czasownik ждать.] Biernik rzeczowników dla określenia miary czasu.

Liczebniki porządkowe typu: первый, второй. Określanie daty bez nazywania roku.

16. WYRAŻANIE PRAGNIEŃ I ZAMIERZEŃ

(na materiale morfosyntaktycznym klasy V)

17. WYRAŻANIE CELU I PRZEZNACZENIA

Я (с)делаю это для тебя.

Przyimek для z rzeczownikiem lub zaimkiem osobowym. Czasowniki niedokonane i dokonane tworzone za pomocą przedrostków zakończonych na spółgłoskę.

18. WYRAŻANIE MOŻLIWOŚCI

Я (не) могу пойти с тобой.

Formy czasu teraźniejszego czasownika мочь.

19. WYRAŻANIE OCENY I EMOCJONALNEGO STOSUNKU DO PRZEDMIOTÓW, LUDZI I ZJAWISK

Я люблю читать книги.

Маша любит своих друзей.

Хорошо, что ты [меня ждала].

Czasownik любить z bezokolicznikiem. Biernik l.mn. rzeczowników żywotnych i zaimków.

Zdania podrzędnie złożone ze spójnikiem что oraz przysłówkami хорошо, плохо itp. w roli zdania głównego.

20. OKREŚLANIE STANU FIZYCZNEGO CZŁOWIEKA

Что с тобой?

У меня болит голова.

Я заболела.

У неё грипп.

Нине холодно.

Przyimek с(сo) z zaimkiem osobowym w narzędniku. Dopełniacz l.p. i l.mn. rzeczowników i zaimków osobowych z przyimkiem у.

Czasowniki болеть, заболеть (что? у кого?). Przysłówki z rzeczownikami i zaimkami w celowniku.

21. OKREŚLANIE WIEKU

Сколько тебе лет?

Ире десять лет, а мне тринадцать.

Przysłówek сколько.

Celownik l.p. rzeczowników i zaimków.
Mianownik liczebników głównych z rzeczownikami w dopełniaczu.

22. CHARAKTERYSTYKA OSÓB, PRZEDMIOTÓW, ZJAWISK

Какой у неё карандаш?

У неё синий карандаш.

Он читает интересную книгу.

Zaimek pytający какой?

Formy przymiotników twar- i miękkotematowych. Związek zgody przymiotnika z rzeczownikiem.

23. OKREŚLANIE OSÓB WEDŁUG MIEJSCA ZAMIESZKANIA

Откуда он? (Он) с Кавказа.

Эта девочка из Москвы.

Przymyki из, с(сo) z rzeczownikami w dopełniaczu.

24. WYRAŻANIE NABYCIA

Он купил цветы.

Он не купит книгу.

Czasownik купить z biernikiem rzeczowników w zdaniach twierdzących i przeczących.

25. OKREŚLANIE SPOSOBU PORUSZANIA SIĘ

Мы едем на трамвае.

Он поехал на такси.

Przyimek на z rzeczownikiem w miejscowniku.

Rzeczowniki nieodmienne.

26. OKREŚLANIE PRZESTRZENI, PO KTÓREJ ODBYWA SIĘ RUCH

Мы идём по улице (горам).

Czasowniki идти, ехать itp. Przyimek по z rzeczownikami l.p. i l.mn. w celowniku.

Kształtowanie umiejętności porozumiewania się w ramach kategorii semantycznych określonych dla klasy VI wymaga posługiwania się przez uczniów materiałem morfologicznym z klasy V oraz przedstawionym niżej.

Czasownik

Formy czasu teraźniejszego, przeszłego i przyszłego czasowników typu: рисовать, болеть, купить, говорить, смотреть oraz czasowników: дать, [ждать], мыть. Czas teraźniejszy czasownika мочь.

Formy czasu teraźniejszego, przeszłego i przyszłego czasowników zwrotnych typu: мыться, учиться.

Czasowniki dokonane i niedokonane różniące się od dokonanych przyrostkiem -ва- oraz tworzone za pomocą przedrostków zakończonych na spółgłoskę.

Rzeczownik

Formy gramatyczne l.p. rzeczowników typu: тѣтя, улица, товарищ, трамвай, поле.
[Formy miejscownika l.p. rzeczowników rodzaju męskiego na -y z przyimkami в, на
np.: в лесу, на мосту.]

Mianownik, celownik, narzędnik i miejscownik l.mn. rzeczowników wymienionych
w materiale gramatycznym dla klas V i VI.

Dopełniacz i biernik l.mn. rzeczowników typu: школа, урок oraz rzeczowników
żywotnych typu: подруга, мальчик.

Rzeczowniki nieodmienne.

Zaimek

Formy narzędnika i miejscownika zaimków osobowych: я, ты, он, она w połącze-
niach przyimkowych i bezprzyimkowych.

Formy wszystkich przypadków zaimków osobowych: мы, вы, они.

Formy narzędnika i miejscownika zaimków pytających: кто, что.

Formy dopełniacza, celownika i biernika l.p. oraz mianownika, dopełniacza, celowni-
ka i biernika l.mn. zaimków wskazujących i dzierżawczych: этот, мой, твой, свой,
наш, ваш.

Formy mianownika l.p. i l.mn. zaimka чей.

Przymiotnik

Formy mianownika, dopełniacza, celownika i biernika l.p. i l.mn. przymiotników
twardo- i miękkotematowych z wyjątkiem przymiotników typu: лисий.

Liczebnik

Formy mianownika, dopełniacza, celownika i biernika l.p. liczebników typu: первый,
второй.

Formy mianownika liczebników głównych od 5 do 31 w połączeniu z rzeczownikami.

Przysłówek

Przysłówki typu: холодно, жарко, по-русски, по-польски oraz przysłówki сколько,
домой.

Przyimek

Użycie następujących przyimków w typach zdań podanych w programie:

после, для z rzeczownikami i zaimkami w dopełniaczu l.p. i l.mn.;

по z rzeczownikami w celowniku l.p. i l.mn.;

под, над z rzeczownikami i zaimkami w narzędniku l.p. i l.mn.,

oraz przyimki wymienione w programie klasy V z rzeczownikami i zaimkami w liczbie
mnogiej.

Pozostałe formy części mowy wymienione w programie występujące w komunikacji
językowej należy wprowadzać leksykalnie.

Pisownia

- czasowników zwrotnych zakończonych na -ться, -тся,
- końcówki -e w miejscowniku l.p. rzeczowników: тѣтя, улица,
- o, e w końcówkach narzędnika l.p. rzeczowników typu: врач, товарищ, учительница,
- końcówek mianownika l.mn. rzeczowników typu: улица, тѣтя, трамвай,
- końcówek celownika l.mn. rzeczowników,
- końcówek -oro, -ero w formach dopełniacza l.p. rodzaju męskiego i nijakiego zaimków, przymiotników i liczebników porządkowych.

ТЕМАТЫ И СИТУАЦИИ

Rozumienie i mówienie

A. Tematy i sytuacje dotyczące życia ucznia polskiego i radzieckiego.

1. Uczeń w domu: czynności w różnych porach dnia i tygodnia; czynności rodziców; higiena i troska o zdrowie; zakupy.
2. Uczeń w szkole: lekcje, zajęcia pozalekcyjne, droga do szkoły, otoczenie szkoły — działka szkolna.
3. Organizacje młodzieżowe: zajęcia i przygody.
4. Czas wolny ucznia: zainteresowania, wakacje (kolonie, obozy, wczasy).
5. Środowisko, w którym uczeń mieszka: miasto i wieś w różnych porach roku, zjawiska atmosferyczne, środki komunikacji.
6. Moskwa — stolica ZSRR. Warszawa — stolica Polski.

B. Sytuacje, w jakich może znaleźć się uczeń w czasie kontaktów z cudzoziemcami. Korzystanie z pomocy lekarskiej, zmiana miejsca pobytu i związane z tym informacje (możliwość dojazdu, termin itp.), kupowanie pamiątek i upominków.

Rozumienie

1. Realia obyczajowe, kulturowe i społeczne ZSRR.
2. Ciekawsze miasta ZSRR.
3. Dzień Matki. Dzień Dziecka.
4. Bajki ludowe, anegdoty, zagadki.

УМІЄТНОСТІ

ROZUMIENIE MOWY

Po drugim roku nauki oprócz umiejętności wymienionych w programie klasy V uczeń powinien:

- Rozróżniać wyrazy, syntagmy, które nie występowały uprzednio w praktyce językowej ucznia.
- Rozumieć ogólny sens wypowiedzi Rosjan trwającej około 1 minuty i charaktery-

zującej się tempem zbliżonym do naturalnego, przy niezrozumieniu niektórych fragmentów. Wypowiedź powinna dotyczyć tematów i sytuacji zgodnych z programem.

MÓWIENIE

W wyniku drugiego roku nauki uczeń powinien umieć porozumiewać się w zakresie 26 kategorii semantycznych wymienionych w programie w ramach 650 wyrazów (350 z klasy V i 300 z klasy VI), posługując się materiałem morfosyntaktycznym przewidzianym dla klas V i VI i zachowując poprawną wymowę.

- Oprócz umiejętności wymienionych w programie klasy V uczeń powinien:
 - Układać pytania ogólne do tekstu.
 - Odpowiadać na pytania, których treść i struktura nie znajduje bezpośredniego odpowiednika w wysłuchanym lub przeczytanym tekście.
 - Budować komunikatywną wypowiedź na podstawie opisu sytuacji przedstawionej po rosyjsku.
 - Opowiedzieć opracowany tekst ze zmianą — zgodnie ze wskazaniem — osoby, czasu, miejsca akcji itp.
 - Posługiwać się zwrotami grzecznościowymi.
 - Opanować pamięciowo 3—4 nowe wiersze lub teksty piosenek.

CZYTANIE

W wyniku drugiego roku nauki oprócz umiejętności wymienionych w klasie V uczeń powinien:

- Znajdować podobieństwa i różnice między treścią samodzielnie czytanego tekstu a treścią towarzyszącego mu materiału ilustracyjnego.
- Rozpoznawać i rozumieć w procesie czytania nieznanego tekstu nowe zdania składające się ze znanych wyrazów.
- Wyodrębniać fakty w samodzielnie czytanych tekstach o nieskomplikowanej linii fabularnej.
- Rozumieć napisy, tablice informacyjne najczęściej spotykane za granicą, stosowane w ruchu ulicznym, w urzędach itp.
- Przeczytać samodzielnie 3—5 stron lektury uzupełniającej.
- Posługiwać się słownikiem zamieszczonym w podręczniku i lekturach szkolnych.

PISANIE

W wyniku dwóch lat nauki oprócz umiejętności wymienionych w programie klasy V uczeń powinien umieć poprawnie:

- Napisać odpowiedzi na pytania ogólne do opracowanego tekstu.
- [— Tworzyć samodzielnie kilkuzdaniową wypowiedź powiązaną tematycznie w ramach wymagań leksykalno-gramatycznych programu klasy VI].
- Napisać adres.
- Napisać krótki list według podanego wzoru.
- Posługiwać się słownikiem zamieszczonym w podręczniku.

KLASA VII

(2 godziny tygodniowo)

Material morfosyntaktyczny

Przykłady typów zdań

Charakterystyczne składniki zdań

1. ZAWIERANIE ZNAJOMOŚCI

(na materiale morfosyntaktycznym klas V i VI)

2. WSKAZYWANIE I OKREŚLANIE PRZEDMIOTÓW

(na materiale morfosyntaktycznym klasy V)

3. OKREŚLANIE ZALEŻNOŚCI ZACHODZĄCYCH MIĘDZY PRZEDMIOTAMI

Это, столица Советского Союза.

Mianownik rzeczowników w funkcji orzecznika.

Это детский журнал.

Czasownik быть z rzeczownikiem w narzędniku w funkcji orzecznika. Związek

Краков был столицей Польши.

zgody przymiotnika z rzeczownikiem.

Эта книга будет хорошим подарком.

4. OKREŚLANIE MIEJSCA ZAMIESZKANIA

(na materiale morfosyntaktycznym klas V i VI)

5. OKREŚLANIE OSÓB WEDŁUG ZAWODU, FUNKCJI I MIEJSCA PRACY

Кем работает твой отец?

Czasowniki работать, стать itp., z rzeczownikiem w narzędniku l.p. i l.mn.

(Он работает) инженером.

Они станут агрономами.

6. OKREŚLANIE CZYNNOŚCI I RODZAJÓW ZAJĘĆ

Мой брат занимается спортом.

Czasownik заниматься z rzeczownikiem w narzędniku.

7. OZNACZANIE PRZYNALEŻNOŚCI

(na materiale morfosyntaktycznym klas V i VI)

8. OKREŚLANIE MIEJSCA POBYTU (ZNAJDOWANIA SIĘ)

Где (находится) почта?

Czasowniki находиться, остановиться.

Почта (находится) в центре города.

Przyimki в, на z rzeczownikiem w miejscowniku.

9. OKREŚLANIE KIERUNKU RUCHU W STRONĘ PRZEDMIOTU

(na materiale morfosyntaktycznym klasy V)

10. OKREŚLANIE KIERUNKU RUCHU OD PRZEDMIOTU

Коля отошёл от доски.

Czasownik отойти. Przyimek от z rzeczownikiem w dopełniaczu.

11. ОКРЕŚЛАНІЕ ВІДЗЫ І УМІЕЎНОЎСІ

Как она отвечает?

Ира отвечает интересно.

Wyraz pytający как? Przysłówki w funkcji okolicznika sposobu.

12. ОКРЕŚЛАНІЕ СПОСОБОВ ПРЗЕКАЗУ ІНФОРМАЦІ

Учитель объяснил нам урок (задачу).

Саша учит Вову кататься на коньках.

[Вера обещала принести новый журнал.]

Он получил книгу по почте.

Часовники объяснить, учить [обещать] z bezokolicznikiem lub rzeczownikiem w bierniku.

Przyimek по z rzeczownikiem w celowniku.

13. WYRAŻANIE ODDZIAŁYWANIA (PROŚBY, NAKAZU, ZAKAZU ITP.)

Поставь цветы на стол.

Разденьтесь, пожалуйста.

Благодарю.

Будь(те) добр(ы), ...

Разрешите), ...

Вы не скажете, ...

[Если вам (тебе) не трудно, ...]

Formy trybu rozkazującego czasowników zakończone na spółgłoskę.

Zwroty grzecznościowe.

14. ОКРЕŚЛАНІЕ ОДБИОРУ WPAŻEŃ

(na materiale morfosyntaktycznym klas V i VI)

15. WYRAŻANIE STOSUNKÓW CZASOWYCH

Сейчас четверть второго.

Он придёт домой (в) четверть второго (без четверти три).

Уже пять минут девятого (без пяти девять).

Вчера было первое сентября тысяча девятьсот... года.

В этом году Коля окончил школу.

Его сестра окончит школу через год.

Я занимаюсь, когда никого нет дома.

Godziny, kwadransy, minuty.

Wyrażenie oznaczające godziny w funkcji okolicznika czasu.

Liczebniki główne i porządkowe zestawione.

Użycie przyimków в, через dla określenia czasu.

Zdania podrzędnie złożone ze spójnikiem когда oznaczające równoczesność działań.

16. WYRAŻANIE PRAGNIĘŃ I ZAMIERZEŃ

(na materiale morfosyntaktycznym klasy V)

17. WYRAŻANIE CELU I PRZEZNACZENIA

Коля идёт покупать книгу.

Часовники идти, зайти itp. z bezokolicznikiem oznaczającym cel.

Я зайду за тобой. Он стоит в очереди за билетами.

Przyimek za z rzeczownikami w narzędniku.

18. WYRAŻANIE MOŻLIWOŚCI (BRAKU MOŻLIWOŚCI)

Они могли нам написать.
Он не успел прочитать эту книгу.

Czasownik mочь w czasie przeszłym.
Czasowniki успеть, опоздать z bezokolicznikiem w zdaniach twierdzących i przeczących. Czasowniki niedokonane różniące się od dokonanych przyrostkiem -ва-. Biernik rzeczowników i zaimków.

19. WYRAŻANIE OCENY I EMOCJONALNEGO STOSUNKU DO PRZEDMIOTÓW, ZJAWISK I LUDZI

Вите нравится этот фильм.
Ты любишь ходить на лыжах.

Celownik rzeczowników i zaimków osobowych.
Czasowniki нравиться, любить.

20. OKREŚLANIE STANU FIZYCZNEGO CZŁOWIEKA

Чем он болел?
(Он болел) гриппом.

Czasowniki болеть — заболеть z rzeczownikami w narzędniku 1.p. i 1.mn.

21. OKREŚLANIE WIEKU

Ира ещё маленькая.
Он уже большой (взрослый).

Przymiotniki określające wiek.

22. CHARAKTERYSTYKA OSÓB, PRZEDMIOTÓW I ZJAWISK

Какая это книга? Без картинок, с картинками. Этот мальчик в джинсах очень весёлый.

Zaimek pytający какой, (-ая, -ое, -ие).
Przyimki в, с, без.

23. OKREŚLANIE OSÓB WEDŁUG MIEJSCA ZAMIESZKANIA

(na materiale morfosyntaktycznym klasy VI)

24. WYRAŻANIE NAWYCIA I UTRATY

Коля отправляет письма своим товарищам.

Czasowniki дать, дарить, отправлять, принести, передать itp. z rzeczownikami i zaimkami w celowniku.

Коля не принёс Зое книгу.

Biernik i dopełniacz w dopełnieniu zdań przeczących.

Он получил письмо от своего друга из Москвы.

Czasowniki niedokonane i dokonane tworzone za pomocą wymiany samogłoski w temacie, np. получить — получать.

Она потеряла часы на улице.

Użycie czasowników: найти, потерять, искать, оставить z rzeczownikami w bierniku, w zdaniach twierdzących i przeczących.

Оля нашла часы.

Коля покупает газеты в киоске.

Czasownik kupować z rzeczownikiem w bierniku.

25. OKREŚLANIE SPOSOBU PORUSZANIA SIĘ

Я поднимаюсь по лестнице (на лифте)
на пятый этаж.

Czasowniki podниматься, спускаться.
Przyimek po z rzeczownikiem w celowniku. Przyimek na z rzeczownikiem w miejscowniku.

Он идёт пешком.

Czasownik идти z przysłówkiem пешком.

26. OKREŚLANIE PRZESTRZENI, PO KTÓREJ ODBYWA SIĘ RUCH

(na materiale morfosyntaktycznym klasy VI)

Kształtowanie umiejętności porozumiewania się w ramach kategorii semantycznych określonych dla klasy VII wymaga posługiwania się przez uczniów materiałem morfologicznym z klas poprzednich oraz przedstawionym niżej.

Czasownik

Formy czasu teraźniejszego, przeszłego i przyszłego czasowników typu: пить, стать, нести, сказать, находиться, остановиться, нравиться, кончить oraz czasowników: есть, бежать, петь, искать.

Czas przeszły czasownika мочь.

Formy bezokolicznika na: -чь.

Formy trybu rozkazującego w 2 osobie l.p. i l.mn. z zakończeniem na spółgłoskę (поставь, ешьте).

Czasowniki niedokonane i dokonane utworzone za pomocą wymiany samogłoski w temacie (получить — получать).

Rzeczownik

Formy gramatyczne l.p. rzeczowników typu: экскурсия, предложение, Юрий, тетрадь, молодёжь.

Formy gramatyczne l.mn. rzeczowników typu: друг, учитель, поле, тетрадь.

Biernik rzeczowników żywotnych typu: гость, лошадь.

Przymiotnikowa odmiana rzeczowników typu: мороженое, столовая.

Zaimek

Formy narzędnika i miejscownika l.p. i l.mn. zaimków: этот, мой, твой, свой, наш, ваш oraz wszystkie formy l.p. i l.mn. zaimka чей.

Przymiotnik

Formy narzędnika i miejscownika l.p. i l.mn. typów przymiotników wymienionych w materiale morfologicznym dla klas V i VI.

Liczebnik

Formy mianownika liczebników głównych od 30 do 900.

Formy dopełniacza liczebników głównych od 2 do 30.

Formy mianownika liczebników zestawionych i ich połączenie z rzeczownikami, np. двадцать одна ученица, тридцать два матроса, сорок пять копеек.

Formy narzędnika i miejscownika l.p. liczebników porządkowych typu: первый, второй oraz wszystkie formy liczebnika третий.

Przysłówek

Przysłówek sposobu пешком.

Przyimek

Oprócz przyimków wymienionych w materiale morfologicznym dla klas V i VI przyimki:

без, от z rzeczownikami i zaimkami w dopełniaczu l.p. i l.mn.

за, через z rzeczownikami i zaimkami w bierniku l.p. i l.mn. w typach zdań podanych w programie.

Pozostałe formy części mowy wymienione w programie występujące w komunikacji językowej należy wprowadzać leksykalnie.

MATERIAL ORTOGRAFICZNY

Pisownia

- bezokolicznika czasowników typu: мочь,
- form czasu teraźniejszego czasowników typu: пить,
- znaku miękkiego w formach trybu rozkazującego,
- rzeczowników typu: экскурсия, предложение, Юрий we wszystkich przypadkach liczby pojedynczej,
- znaku miękkiego w formach l.p. rzeczowników typu: тетрадь, молодёжь,
- końcówek narzędnika i miejscownika l.p. rodzaju męskiego i nijakiego, przymiotników, zaimków i liczebników porządkowych,
- o, e w końcówkach przymiotników z tematem zakończonym na: ж, ш, щ, ч,
- znaku miękkiego w formach zaimka чей,
- znaku miękkiego w liczebnikach głównych od 12 do 90 i [od 91—900].

ТЕМАТЫ И СИТУАЦИИ

Rozumienie i mówienie

A. Tematy i sytuacje dotyczące życia ucznia polskiego i radzieckiego.

1. Uczeń w domu: mieszkanie (sprząty domowe); uroczystości rodzinne: urodziny, imieniny, Dzień Kobiet.
2. Uczeń w szkole: informacja o sobie i o kolegach; w czytelnicy i w bibliotece, na boisku.

3. Czas wolny ucznia: zainteresowania, sport, turystyka, kontakty z młodzieżą innych krajów — wymiana listów.
4. Organizacje młodzieżowe: strój, symbolika.
5. Środowisko, w którym uczeń mieszka: miasto — w środkach komunikacji miejskiej i międzymiastowej, na dworcu; wieś — zwierzęta, rośliny.
6. Leningrad. Kraków.

- B. Sytuacje, w jakich może znaleźć się uczeń podczas kontaktów z cudzoziemcami.**
- Poczta — wysyłanie i otrzymywanie listów, przesyłek.
 Biuro informacji.
 Biuro podróży — kupowanie biletów.

Rozumienie

1. Realia obyczajowe, społeczne i kulturowe.
2. Ciekawsze regiony ZSRR.
3. Sylwetki kosmonautów radzieckich.
4. Nowy Rok, Dzień Kobiet, Dzień Kosmonautyki.
5. Przysłowia, anegdoty, humoreski.

UMIEJĘTNOŚCI

ROZUMIENIE MOWY

Po trzecim roku nauki oprócz umiejętności wymienionych w programie klas V i VI uczeń powinien:

- Wskazywać podobieństwa i różnice w wariantach wypowiedzi na ten sam temat.
- Rozumieć wypowiedź z zakresu tematów i sytuacji wymienionych w programie; czas słuchania wypowiedzi Rosjan charakteryzującej się tempem naturalnym około 1,5 minuty.

MÓWIENIE

W wyniku trzech lat nauki uczeń powinien umieć porozumiewać się w zakresie 26 kategorii semantycznych wymienionych w programie w ramach 850 wyrazów (350 — kl. V, 300 — kl. VI, 200 — kl. VII) posługując się materiałem morfosyntaktycznym zgodnym z programem, zachowując poprawną wymowę. Oprócz umiejętności wymienionych w programie dla klas V i VI uczeń powinien:

- Dokończyć wypowiedź zgodnie z treścią wysłuchanego lub przeczytanego komunikatu.
- Zbudować kilkuzdaniową wypowiedź w związku z własnymi przeżyciami w ramach tematów i sytuacji przewidzianych przez program.
- Przekazać treść samodzielnie przeczytanej lektury.
- Umieć składać życzenia i gratulacje.
- Posługiwać się zwrotami grzecznościowymi.
- Opanować pamięciowo i prawidłowo reprodukować 2—3 nowe wiersze lub teksty piosenek.

CZYTANIE

W wyniku trzech lat nauki, oprócz umiejętności wymienionych w programie klas V i VI, uczeń powinien:

- Przeczytać poprawnie tekst z oznaczonym akcentem, zawierający znaną leksykę i struktury morfosyntaktyczne.
- Przeczytać samodzielnie 4—6 stron lektury uzupełniającej.
- Posługiwać się szkolnym słownikiem dwujęzycznym.

PISANIE

W wyniku trzech lat nauki, oprócz umiejętności wymienionych w programie klas V i VI, uczeń powinien umieć poprawnie:

- Napisać telegram lub kartę z okolicznościowymi życzeniami według podanego wzoru.
- Napisać streszczenie opracowanego tekstu.
- Napisać kilka zdań powiązanych logicznie na tematy przewidziane w programie.

KLASA VIII

(2 godziny tygodniowo)

Material morfosyntaktyczny

Przykłady typów zdań

Charakterystyczne składniki zdań

1. ZAWIERANIE ZNAJOMOŚCI, WSKAZYWANIE OSÓB

(na materiale morfosyntaktycznym z klas poprzednich)

2. WSKAZYWANIE I OKREŚLANIE PRZEDMIOTÓW

Этот мяч мой, а тот твой.

Zaimki wskazujące: этот, тот.

Эти письма из Москвы, а те из Ленинграда.

Rzeczowniki w mianowniku l.mn. z końcówką -а.

3. OKREŚLANIE ZALEŻNOŚCI ZACHODZĄCYCH MIĘDZY OSOBAMI

(na materiale morfosyntaktycznym z klas poprzednich)

4. OKREŚLANIE MIEJSCA ZAMIESZKANIA

(na materiale morfosyntaktycznym z klas poprzednich)

5. OKREŚLANIE OSÓB WEDŁUG ZAWODU, FUNKCJI I MIEJSCA PRACY

(na materiale morfosyntaktycznym z klas poprzednich)

6. OKREŚLANIE CZYNNOŚCI I RODZAJÓW ZAJĘĆ

(na materiale morfosyntaktycznym z klas poprzednich)

7. OZNACZANIE PRZYNALEŻNOŚCI

(na materiale morfosyntaktycznym z klas poprzednich)

8. OKREŚLANIE MIEJSCA POBYTU (ZNAJDOWANIA SIĘ)

(na materiale morfosyntaktycznym z klas poprzednich)

9. OKREŚLANIE KIERUNKU RUCHU W STRONĘ PRZEDMIOTU

Он пришёл сюда со своей сестрой.

Czasowniki: приехать, прийти.

Туда трудно доехать.

Przysłówki: сюда, туда.

10. OKREŚLANIE KIERUNKU RUCHU OD PRZEDMIOTU

Мы приехали оттуда только вчера.

Czasowniki: приехать, прийти.

Отсюда уже все уехали.

Przysłówki: оттуда, отсюда.

11. OKREŚLANIE WIEDZY I UMIEJĘTNOŚCI ORAZ SPOSOBÓW ICH ZDOBYWANIA

Он знает физику лучше меня.

Czasowniki: знать, понимать, по-
мнить.

Stopień wyższy przysłówków: лучше,
хуже.

12. OKREŚLANIE SPOSOBÓW PRZEKAZU INFORMACJI

(na materiale morfosyntaktycznym z klas poprzednich)

13. OKREŚLANIE ODDZIAŁYWANIA (PROŚBY, NAKAZU, ZAKAZU ITP.)

Ты должен готовить уроки.

Użycie przymiotnika должен z bezokolicznikiem.

Вы должны пойти с нами.

14. OKREŚLANIE ODBIORU WRAŻEŃ

(na materiale morfosyntaktycznym z klas poprzednich)

15. WYRAŻANIE STOSUNKÓW CZASOWYCH

Петя звонил тебе два дня (часа) (тому) назад.

Użycie rzeczowników w bierniku z wyrażeniem тому (назад) dla oznaczania uprzedniości. Połączenie liczebników głównych z rzeczownikami.

Formy rzeczownika день.

Я прочитаю эту книгу за два дня.

Przyimek за z rzeczownikami w bierniku dla oznaczenia miary czasu.

Надя приготовила ужин за полчаса.

Czasowniki dokonane.

Я вернусь домой, когда кончится концерт. Мы встретимся, когда я приеду в Москву.

Zdania podrzędnie złożone ze spójnikiem когда oznaczające następstwo w czasie.

16. WYRAŻANIE PRAGNIEŃ I ZAMIERZEŃ

(na materiale morfosyntaktycznym z klas poprzednich)

17. WYRAŻANIE CELU I PRZEZNACZENIA

(na materiale morfosyntaktycznym z klas poprzednich)

18. WYRAŻANIE MOŻLIWOŚCI (BRAKU MOŻLIWOŚCI)

Ему нельзя смотреть этот фильм.

Коле нужно помочь.

Это надо сделать.

Wyrazy нужно, нельзя, надо z bezokolicznikiem. Celownik rzeczowników i zaimków.

19. WYRAŻANIE OCENY I EMOCJONALNEGO STOSUNKU DO PRZEDMIOTÓW, LUDZI I ZJAWISK

Мне нравится, что ты такая.

[Коле неприятно, когда ему делают замечания.]

Czasownik нравится w zdaniach podrzędnie złożonych ze spójnikami: что, когда.

[Przysłówki: неприятно, весело, грустно itp. w zdaniach podrzędnie złożonych.]

20. OKREŚLANIE STANU FIZYCZNEGO I PSYCHICZNEGO CZŁOWIEKA

Он чувствует себя хорошо.

Zwrot чувствовать себя.

Przysłówki stopnia i miary: хорошо, плохо itp.

21. OKREŚLANIE WIEKU

Она старше своего брата.

Stopień wyższy przymiotników w funkcji orzeczenia. Dopelniacz rzeczowników i zaimków.

Она моложе сестры на пять лет.

Przyimek na z liczebnikiem głównym w bierniku w funkcji okolicznika miary.

22. CHARAKTERYSTYKA OSÓB, PRZEDMIOTÓW I ZJAWISK

Нина смелее Коли.

Нина смелее, чем Коля.

Formy stopnia wyższego przymiotników na -ee z wyrazem чем i bez niego.

Dopelniacz rzeczowników i zaimków.

Stopień wyższy przymiotników: хороший, плохой itp.

Нина самая смелая из (всех) нас.

Это платье длиннее на 3 сантиметра.

Stopień najwyższy przymiotników, użycie przyimka из. Przyimek na z liczebnikiem głównym w bierniku.

23. OKREŚLANIE OSÓB WEDŁUG MIEJSCA ZAMIESZKANIA

(na materiale morfosyntaktycznym z klas poprzednich)

24. WYRAŻANIE NABYCIA I UTRATY

(na materiale morfosyntaktycznym z klas poprzednich)

25. OKREŚLANIE SPOSOBU PORUSZANIA SIĘ

(na materiale morfosyntaktycznym z klas poprzednich)

26. OKREŚLANIE PRZESTRZENI, PO KTÓREJ ODBYWA SIĘ RUCH

(na materiale morfosyntaktycznym z klas poprzednich)

27. WYRAŻANIE PRZYCZYNY I SKUTKU

Я не был в школе, **потому что** заболел. Zdania podrzędnie złożone ze spójnikiem потому что,

28. WYRAŻANIE WARUNKU

Если можешь, зайти ко мне. Zdania podrzędnie złożone ze spójnikiem если.
Маша купит билеты в кино, **если** дашь ей деньги.

29. WYRAŻANIE PRZEKONAŃ I STOSUNKÓW MODALNYCH

Мне кажется, что ... Zdania podrzędnie złożone ze spójnikiem что.
Аня думает, что .. Wyrazy oznaczające przekonania i stosunki modalne: кажется, думает.

Kształtowanie umiejętności porozumiewania się w ramach kategorii semantycznych określonych dla klasy VIII wymaga posługiwania się przez uczniów materiałem morfologicznym z klas poprzednich oraz przedstawionym poniżej.

Часовник

Formy osobowe czasowników typu: взять, брать.

Речозвник

Formy gramatyczne l. mn. rzeczowników typu: экскурсия, предложение, Юрий.

Зaimек

Formy gramatyczne l.p. i l.mn. zaimka wskazującego тот.

Formy gramatyczne l.p. i l.mn. zaimków весь, какой.

Прzymiotник

Niezłożone formy stopnia wyższego przymiotników, np. typu: смелее, старше, моложе, лучше.

Złożone formy stopnia najwyższego przymiotników, np. самый... лучше всех, интереснее всего.

Личебник

Formy dopełniacza liczebników głównych od 30 do 90, [od 91 do 900].

Przysłówek

Przysłówki miejsca: сюда, туда, оттуда,
Stopień wyższy i najwyższy przysłóweków.

Przyimek

Oprócz przyimków wymienionych w klasach poprzednich przyimek na z liczebnikiem głównym w bierniku.

Pozostałe formy części mowy wymienione w programie występujące w komunikacji językowej należy wprowadzać tylko leksykalnie.

MATERIAŁ ORTOGRAFICZNY

Pisownia:

- rzeczowników typu: экскурсия, станция, предложение, Юрий w l.p. i l.mn.
- znaku miękkiego w liczebnikach głównych.

TEMATY I SYTUACJE

Rozumienie i mówienie

A. Tematy i sytuacje dotyczące życia ucznia polskiego i radzieckiego.

1. Czas wolny ucznia: zainteresowania i rozrywki kulturalne — książka, kino, teatr.
2. Organizacje młodzieżowe: tradycje i zwyczaje, działalność społecznie użyteczna.
3. Środowisko, w którym uczeń mieszka: miasto — kino, teatr, park itp., wieś — podstawowe czynności w polu, w sadzie, w ogrodzie, narzędzia i maszyny potrzebne do ich wykonywania. Ochrona środowiska.

B. Sytuacje, w jakich może znaleźć się uczeń podczas kontaktów z cudzoziemcami.
Pobyty w kinie, teatrze, wybór filmu, sztuki, kupowanie biletów.

Rozumienie

1. Realia obyczajowe, społeczne i kulturowe ZSRR.
2. Narodziny państwa radzieckiego — rocznica Rewolucji Październikowej.
3. Kontakty gospodarcze i kulturalne Polski i ZSRR.
4. Dzień Zwycięstwa — polsko-radzieckie braterstwo broni.

UMIĘJĘTNOŚCI

ROZUMIENIE MOWY

Absolwent szkoły podstawowej, oprócz umiejętności wymienionych w programie klas piątej, szóstej i siódmej, powinien:

- Trafnie domyślać się znaczenia wyrazu na podstawie kontekstu, konsytuacji lub podobieństwa do języka polskiego.

- Rozumieć wypowiedzi Rosjan trwające około dwóch minut na tematy uwzględnione w programie.
- [— Rozumieć treść fragmentów audycji radiowych (telewizyjnych) na tematy przewidziane programem (co wymaga przygotowania odpowiednich nagrań).]
- [— Rozumieć komunikaty na dworcu, lotnisku itp. (co wymaga przygotowania materiałów audialnych).]

MÓWIENIE

Po czterech latach nauki uczeń powinien umieć:

- Zdobywać informacje, jak również udzielać informacji w formie twierdzącej i przeczącej w ramach 29 kategorii semantycznych, wymienionych w programie dla całego kursu szkoły podstawowej, posługując się 1000 wyrazów (350 — kl. V, 300 — kl. VI, 200 — kl. VII, 150 — kl. VIII) i materiałem morfosyntaktycznym zawartym w programie klas V—VIII, zachowując przy tym poprawną wymowę.
- Prowadzić rozmowę w ramach tematów i sytuacji wymienionych w programie.
- Podtrzymywać rozmowę, informując o niezrozumieniu wypowiedzi, pytając o znaczenie wyrazów i zwrotów, prosząc o głośniejsze lub wolniejsze wypowiedzanie się, o powtórzenie wyrazu (zdania), powiedzenie innymi słowami.
- Opowiedzieć wysłuchany lub przeczytany tekst, ewentualnie jego fragment o tematyce zgodnej z programem, wykorzystując podaną osnowę orientującą (plan, słownictwo, struktury językowe, elementy wizualne).
- Zbudować krótką wypowiedź w związku z samodzielnie przeczytaną lekturą.
- Zbudować krótką wypowiedź w związku z własnymi przeżyciami.
- Posługiwać się zwrotami grzecznościowymi zależnie od wieku i statusu społecznego rozmówców.
- Na pamięć 2—3 nowe wiersze lub teksty piosenek.

CZYTANIE

Absolwent szkoły podstawowej, oprócz umiejętności wymienionych w programie klas V—VII, powinien umieć:

- Przeczytać poprawnie tekst bez oznaczonego akcentu zawierający znaną leksykę i struktury morfosyntaktyczne.
- Odnaleźć w tekście popularnonaukowym (z czasopisma lub podręcznika) odpowiedź na zadane pytanie.
- Przeczytać samodzielnie 5—7 stron lektury uzupełniającej.
- Posługiwać się słownikiem dwujęzycznym.

PISANIE

Absolwent szkoły podstawowej, oprócz umiejętności wymienionych w programie klas V—VII, powinien umieć poprawnie:

- Napisać samodzielnie list
- [— Napisać opowiadanie na podstawie kilku tekstów z podręcznika.]
- Posługiwać się słownikiem ortograficznym.

INDEKS KATEGORII SEMANTYCZNYCH

Lp.	Nazwa kategorii	klasy			
		V	VI	VII	VIII
1.	Zawieranie znajomości, wskazywanie osób	x ¹⁾	x		
2.	Wskazywanie i określanie przedmiotów	x			x
3.	Określanie zależności zachodzących między osobami, między przedmiotami	x		x	
4.	Określanie miejsca zamieszkania	x	x		
5.	Określanie osób według zawodów, funkcji i miejsca pracy	x	x	x	
6.	Określanie czynności i rodzaju zajęć	x	x	x	
7.	Oznaczanie przynależności	x	x		
8.	Określanie miejsca znajdowania się osób, przedmiotów, przebiegu czynności	x	x	x	
9.	Oznaczanie kierunku ruchu w stronę przedmiotu	x			x
10.	Oznaczanie kierunku ruchu od przedmiotu	x		x	x
11.	Określanie wiedzy i umiejętności oraz sposobów ich zdobywania	x	x	x	x
12.	Określanie sposobów przekazu informacji	x	x	x	
13.	Wyrażanie oddziaływania na odbiorcę	x	x	x	x
14.	Określanie odbioru wrażeń	x	x		
15.	Wyrażanie stosunków czasowych	x	x	x	x
16.	Wyrażanie pragnień i zamierzeń	x			
17.	Wyrażanie celu i przeznaczenia	x	x	x	
18.	Wyrażanie możliwości		x	x	x
19.	Wyrażanie oceny i emocjonalnego stosunku do przedmiotów, zjawisk i ludzi		x	x	x
20.	Określanie stanu fizycznego i psychicznego człowieka		x	x	x
21.	Określanie wieku		x	x	x

¹⁾ „x” oznacza, że w danej klasie wprowadza się nowy materiał morfosyntaktyczny dla wyrażenia kategorii semantycznej wymienionej w programie.

Lp.	Nazwa kategorii	klasy			
		V	VI	VII	VIII
22.	Charakterystyka osób, przedmiotów i zjawisk		x	x	x
23.	Określanie osób według miejsca zamieszkania		x		
24.	Wyrażanie nabycia i utraty		x	x	
25.	Określanie sposobu poruszania się		x	x	
26.	Określanie przestrzeni, po której odbywa się ruch		x		
27.	Określanie przyczyny i skutku				x
28.	Wyrażanie warunku				x
29.	Wyrażanie przekonania i stosunków modalnych				x
Kategorie semantyczne łącznie		17	26	26	29
na nowym materiale gramatycznym		17	21	17	14

WZAGADNIENIA ZWIĄZANE Z REALIZACJĄ PROGRAMU

I. PODSTAWOWE ZAŁOŻENIA I STRUKTURA PROGRAMU

Program zakłada, że istotę nauczania języka rosyjskiego stanowią ćwiczenia w działalności komunikacyjnej w tym języku, zmierzające do ukształtowania czterech podstawowych sprawności językowych: odbieranie informacji w formie słuchowej (rozumienie mowy) i wzrokowej (czytanie ze zrozumieniem tekstu drukowanego i pisanego) oraz przekazywanie informacji ustnie i na piśmie.

Poszczególne podrozdziały programu określają zakres opanowania każdej z tych sprawności.

W programie języka rosyjskiego przyjęto także założenie, że proces uczenia się i nauczania języka zmierzać będzie do **ukształtowania** u uczniów **dwóch rodzajów kompetencji: kompetencji komunikacyjnej i kompetencji językowej** (lingwistycznej) w zakresie określonym przez poszczególne działy niniejszego programu.

Przez **kompetencję językową** rozumie się umiejętność tworzenia zdań leksykalnie i gramatycznie poprawnych, opartą na znajomości elementów języka i reguł ich łączenia.

Przez **kompetencję komunikacyjną** rozumie się umiejętność skutecznego porozumiewania się, a więc efektywnego odbierania i przekazywania zamierzonych treści i intencji, zgodnie z wymogami sytuacji, w której przebiega akt komunikacji językowej, i wymogami roli, w jakiej występuje uczeń jako nadawca i odbiorca komunikatu.

Wprawdzie kształtowanie kompetencji komunikacyjnej jest celem nadrzędnym w stosunku do kompetencji językowej, to jednak na żadnym etapie nauczania nie należy zbyt naruszać równowagi między nimi. Wynika to z faktu, że istnieją takie rodzaje błędów i takie proporcje elementów poprawnych i niepoprawnych, które uniemożliwiają komunikację językową. Dążenie do poprawności gramatycznej wypowiedzi jest podejściem właściwym, ale trzeba jednak mieć na uwadze i to, że ukierunkowanie procesu nauczania z zamiarem osiągnięcia pełnej poprawności wypowiedzi ucznia może niekiedy niekorzystnie odbić się na jego umiejętnościach komunikacyjnych. Innymi słowy dopuszcza się możliwość pojawienia się w produkowanych przez uczniów komunikatach błędów językowych, nie utrudniających rozumienia wypowiedzi.

Program w dziale „Treści kształcenia” zawiera tylko taki materiał językowy, którym uczeń powinien umieć posługiwać się w procesie tworzenia ustnych i pismych komunikatów.

Po pierwsze, obejmuje on w zasadzie **cały system fonetyczny języka rosyjskiego**. Materiału fonetycznego nie podzielono w programie na poszczególne lata nauki, ponieważ powinien on być przyswojony przez ucznia w pierwszym roku (klasa V), a w dalszych latach ciągle doskonalony w związku z wprowadzaniem nowego materiału leksykalnego i morfosyntaktycznego.

Po drugie, czas nauki w szkole nie zapewnia możliwości opanowania całego systemu gramatycznego języka i dlatego z **systemu morfosyntaktycznego** wybrano **tylko te elementy i reguły ich łączenia, które mogą być przydatne w komunikacji językowej** na danym poziomie zaawansowania językowego. Oznacza to, że nie zakłada się opanowania przez uczniów **wszystkich** form fleksyjnych wyrazów w danym roku nauki, np. w klasie V uczniowie powinni umieć posługiwać się mianownikiem i biernikiem liczby mnogiej, przy czym biernikiem tylko rzeczowników nieżywotnych typu: школа, стол, окно. Pozostałe formy fleksyjne rzeczowników nieżywotnych i żywotnych wprowadza się w następnych latach nauki.

Za podstawę układu i gradacji materiału językowego przyjęto **kategorie semantyczne**, którym podporządkowano struktury syntaktyczne i morfologiczne. W związku z tym program zamieszcza 29 szeroko rozumianych intencji wypowiedzi, jak np.: zawieranie znajomości, nazywanie czegoś, określanie stosunków przestrzennych i czasowych itp., dla których dobrano wzorce zdaniowe. Dobór materiału morfologicznego jest więc uwarunkowany trojako: kategoriami semantycznymi, a w ich zakresie typami zdań oraz tematyką. Materiał morfosyntaktyczny podzielony na klasy zawiera przykłady typów zdań dla wyrażenia określonych kategorii semantycznych. Przykłady typów zdań podane są w lewej kolumnie i mają charakter ilustracyjny w tej części płaszczyzny leksykalnej, która nie jest znacząca dla danego typu zdania. Oznacza to, że np. zdania: Коля рисует. Я уже прочитал этот рассказ, zamieszczone w programie jako typowe dla określania czynności mogą mieć w orzeczeniu różne czasowniki pod warunkiem, że oznaczają one czynności charakterystyczne dla sytuacji wymienionych w programie. Wyrażenie podmiotu może także ulegać zmianie. Również uszczegółowienie (miejsca, czasu czynności itp.) będzie zależne od konkretnych potrzeb komunikacyjnych. Te obligatoryjne składniki zdań charakterystyczne dla wyrażenia danej kategorii semantycznej, które powinny być przez uczniów opanowane, są w przykładowych typach zdań wyróżnione, a ponadto opisane w prawej kolumnie. Przy przykładowym zdaniu w programie wymienia się następujące charakterystyczne składniki zdań: „Formy osobowe czasowników. Czasowniki dokonane i niedokonane tworzone za pomocą przedrostków zakończonych na samogłoskę. Biernik l.p. i l.mn. rzeczowników nieżywotnych w funkcji dopełnienia.”

Pewne ograniczenia, jakie zostały zastosowane (w analizowanym przykładzie odnoszą się do grupy rzeczowników, z których wyłączono biernik l.p. i l.mn. rzeczowników żywotnych), świadczą o gradacji materiału językowego, uwzględniającej złożoność językową wypowiedzi.

Z uwagi na potrzebę syntetycznego przedstawienia materiału morfologicznego w niniejszym programie podano go dodatkowo według klas wyrazów.

Materiał składniowy wymagający ćwiczeń (np. rząd czasowników i innych części mowy) został ujęty w opisie typów zadań.

Materiał z zakresu ortografii znajduje się w dwóch podrozdziałach programu: „Wymowa i pisownia” dla całego kursu oraz „Materiał ortograficzny” dla poszczególnych klas. W podrozdziale pierwszym wyszczególniono zjawiska ściśle odzwierciedlające oznaczanie głosek na piśmie. Podrozdział drugi zawiera zjawiska ortograficzne powiązane z materiałem morfologicznym przeznaczonym do czynnego opanowania w każdej klasie.

Po trzecie, program podaje tematykę do komunikacji ustnej, a więc rozumienia i mówienia oraz wskazuje tematy, w zakresie których uczeń powinien **tylko** rozumieć zarówno wypowiedzi ustne, jak i pisemne. To wyraźne rozgraniczenie tematyki ćwiczeń w reproduktywnym i produktywnym władaniu językiem rosyjskim od tematyki do czytania i słuchania ze zrozumieniem podyktowane jest **nie tylko** ogólną prawidłowością polegającą na tym, że człowiek więcej rozumie niż umie wyrazić, ale i tym, że podobieństwo języka polskiego i rosyjskiego pozwala uczniowi polskiemu dużo więcej i znacznie szybciej rozumieć niż mówić. Nie ma więc potrzeby hamowania rozwoju sprawności rozumienia ze względu na wiele powolniejszy proces kształtowania się sprawności mówienia.

Do odbioru lub przekazu informacji trzeba umieć posługiwać się elementami fonetycznymi, fonologicznymi i morfosyntaktycznymi. Dlatego w programie umieszczono je na pierwszym miejscu, przesuwając na plan drugi tematykę. Tematyka ćwiczeń w mówieniu, czytaniu i pisaniu uznawana często za nadrzędną powodowała przesunięcie akcentu z kształtowania umiejętności porozumiewania się na realizację określonych haseł tematycznych. W programie stawia się tematykę w roli **podporządkowanej** w stosunku do kształtowanych sprawności językowych. Wynika to również z faktu, iż w przeciwieństwie do innych przedmiotów nauczania nauka języka obcego polega przede wszystkim na kształtowaniu umiejętności i nawyków, a nie na przyswajaniu wiadomości.

Tematyka koncentruje się wokół **życia codziennego** oraz **realiów życia w ZSRR i Polsce**. Chodzi bowiem o to, by uczniowie nie tylko zdobywali wiadomości o życiu Kraju Rad (słuchanie, czytanie), lecz także potrafili przekazać swoim kolegom władającym językiem rosyjskim podstawowe informacje o swoim własnym kraju (mówienie, pisanie).

W tym aspekcie doniosłą rolę odgrywa korelacja języka rosyjskiego z innymi przedmiotami nauczania, a w szczególności z językiem polskim, historią i geografją.

Zupełnie nowy w programie jest rozdział zatytułowany „Umiejętności” zawierający listę umiejętności dla każdej z podstawowych sprawności językowych, które uczeń powinien opanować w poszczególnych latach nauki. W wykazie umiejętności odnoszących się do sprawności rozumienia mowy dla pierwszego roku nauki języka rosyjskiego (klasa V) wyróżniono dwa ich rodzaje. Umiejętności wymienione w pkt. 1 dotyczą artykulacji i intonacji, zaś wymienione w pkt. 2 odnoszą się do rozumienia treści wypowiedzi. Klasy programowo wyższe bazują na umiejętnościach z klas poprzednich, dlatego w wykazie umiejętności dla danej klasy one nie figurują. W żadnym wypadku nie zwalnia to nauczycieli od doskonalenia umiejętności już ukształtowanych.

2. HIERARCHIA I ROZWIJANIE SPRAWNOŚCI JĘZYKOWYCH

Przyjmuje się następujące uszeregowanie sprawności językowych ze względu na cele i motywowany nimi zakres materiału językowego, w ramach którego należy je kształtować i ćwiczyć: rozumienie tekstu (czytanego, słuchanego), mówienie, pisanie. Oznacza to, że uczeń nie musi umieć powiedzieć (napisać) tego wszystkiego, co umie przeczytać ze zrozumieniem czy też zrozumieć z wypowiedzi nauczyciela lub innych osób, a więc uczeń powinien rozumieć znacznie więcej konstrukcji morfosyntaktycznych i jednostek leksykalnych niż te, które są umieszczone w programie do opanowania w mowie.

Najtrudniejsza do opanowania jest sprawność pisania, zarówno w zakresie pisania odtwórczego (prawidłowe kojarzenie dźwięków z ich obrazami graficznymi — literami, poprawność ortograficzna), jak i różnych form pisania przetwórczego (według wzorów opracowanych na lekcji), a szczególnie form prac twórczych, których poziom merytoryczny zależy w dużym stopniu od podobnych umiejętności w języku ojczystym. Dlatego program stawia stosunkowo niewielkie wymagania uczniom w zakresie tworzenia tekstu pisanego. Zakłada się, że w procesie nauczania wszystkie sprawności będą kształtowane równolegle, jednak ich rola i miejsce są zależne od konkretnego roku nauki. Sprawnościami wiodącymi w klasach młodszych (V—VI) są: rozumienie ze słuchu i mówienie; zaś w klasach starszych (VII—VIII) rozumienie tekstu pisanego i pisanie. W pierwszym roku nauki (kl. V) szczególnie ważne jest opanowanie przez uczniów techniki czytania i pisania.

Rozwijanie sprawności językowych nie jest jednoznacznie związane z określoną metodą nauczania, toteż program nie preferuje żadnej, pozostawiając nauczycielom wybór sposobów i środków zmierzających do możliwie najefektywniejszej realizacji celów programowych.

W zależności od cech grupy uczniowskiej, poziomu zaawansowania językowego i rodzaju ćwiczonego materiału językowego użyteczne mogą okazać się elementy każdej ze znanych metod i podejść. Wielość i różnorodność metod i sposobów nauczania będzie o tyle sprzyjać efektom kształcenia, o ile decyzje dotyczące ich wyboru i zastosowania okażą się dostatecznie uzasadnione.

Produktywne opanowanie materiału językowego uznaje się za pełne, kiedy uczeń potrafi przekazać zamierzone treści lub zakomunikować rozmówcy swe intencje, odpowiednio do określonej w programie sytuacji dokonując wyboru i łączenia właściwych elementów językowych z dotychczas poznanych. Zadaniem nauczyciela jest organizowanie takich sytuacji, w których uczeń będzie mógł dokonywać prób posługiwania się materiałem językowym w celach komunikacyjnych, jak również wskazywanie mu, które z możliwych w danej sytuacji wypowiedzi są najwłaściwsze, zależnie od tego, do kogo się zwraca i w jakiej roli występuje.

Jest rzeczą nieuniknioną, że uczniowie przy próbach swobodniejszego posługiwania się językiem rosyjskim będą popełniać błędy językowe. Błędy te są zjawiskiem naturalnym i jako takie stanowią integralny element procesu uczenia się języka w ogóle. Inaczej należy traktować błędy językowe popełniane przy próbach swobodniejszego (spontanicznego) posługiwania się językiem rosyjskim, inaczej zaś poja-

wiąjące się podczas ćwiczeń utrwalających i wdrażających. W pierwszym przypadku niewskazana jest zbyt duża ingerencja w czasie trwania wypowiedzi. Chodzi bowiem o to, żeby lęk przed konsekwencją błędu nie okazał się silniejszy niż motywacja do wypowiedzania się w języku rosyjskim. Błędy powstałe w toku samodzielnych prób wypowiedzi powinno się poprawiać dopiero po zakończeniu całej wypowiedzi ucznia, by nie przerywać jej toku, nie naruszać organizacji tekstu uczniowskiego i nie zmniejszać płynności. Natomiast każdy błąd pojawiający się w fazie ćwiczeń wdrażających i utrwalających materiał językowy z poszczególnych podsystemów języka wymaga natychmiastowego poprawienia przez nauczyciela lub uczniów, aby nie dopuścić do wytworzenia się niewłaściwych nawyków językowych. Jeżeli uczniowie popełniają błędy w toku ćwiczeń mechanizujących, oznacza to najczęściej, że ćwiczenie jest wadliwie zredagowane, wprowadzone przedwcześnie lub też, że uczniowie nie rozumieją jego sensu albo znaczenia poszczególnych elementów, stanowiących jego części składowe.

Kształtowanie sprawności receptywnych, a więc rozumienia ze słuchu i czytania, powinno w znacznej mierze odbywać się w toku samodzielnej pracy uczniów przy wykorzystaniu, w miarę możliwości, różnego rodzaju nagrań, audycji radiowych, programów telewizyjnych i lektur.

Podstawowym elementem rozwijania sprawności czytania powinno być samodzielne czytanie w domu tekstów zaleconych przez nauczyciela. Początkowo mogą to być teksty podręcznikowe lub ich fragmenty, następnie teksty o zwiększonym zasobie słownictwa w stosunku do przyswojonego w kursie szkolnym. Czytanie takie ma na celu przyzwyczajanie uczniów do korzystania ze słowników, ćwiczenie w domyślaniu się znaczenia wyrazów i zwrotów na podstawie kontekstu lub ich budowy morfosyntaktycznej, a więc przygotowanie do samodzielnego czytania wybranych tekstów na interesujące tematy. Informacje dostarczane przez interesującą uczniów lekturę stają się źródłem satysfakcji i wzmacniają motywację uczenia się.

3. KOMUNIKATYWNE PODEJŚCIE DO GRAMATYKI

Gramatyka potraktowana jest w programie jako jeden z elementów nauki języka, opanowania sprawności językowych, a nie tylko jako nauka o języku. Stąd też z określonymi strukturami morfosyntaktycznymi uczniowie zapoznają się w trakcie kształtowania umiejętności odbierania i przekazywania określonych intencji wypowiedzi (kategorii semantycznych). Takie podejście nie eliminuje z procesu dydaktycznego ani komentarza gramatycznego, ani ćwiczeń gramatycznych mechanizująco-wdrażających, wymaga jednak prowadzenia tych ćwiczeń na materiale komunikacyjnie istotnym, a więc przydatnym w naturalnej komunikacji językowej.

Komentarz gramatyczny w procesie nauczania języka rosyjskiego ma charakter praktyczny. Jest przydatny szczególnie wtedy, gdy materiał językowy skłania uczniów do błędnych uogólnień, wypływających między innymi z analogii do języka ojczystego. Komentarz taki stosuje się w miarę potrzeby również w celu podsumowania, uporządkowania i powtarzania materiału gramatycznego wprowadzonego już wcześ-

niej w ramach kategorii semantycznych. Pokrewieństwo systemów gramatycznych języka polskiego i rosyjskiego pozwala oprzeć się w znacznym stopniu na pojęciach znanych uczniom z gramatyki polskiej. Przy komentowaniu i objaśnianiu zjawisk gramatycznych należy posługiwać się językiem polskim.

4. INDYWIDUALIZACJA W PROCESIE NAUCZANIA

Zgodnie ze współczesnymi tendencjami w dydaktyce program języka rosyjskiego traktuje ucznia jako podmiot kształcenia i wychowania, co oznacza między innymi przesunięcie akcentu z nauczania na uczenie się pod kierunkiem nauczyciela. Wyrazem tej tendencji jest indywidualizacja nauczania.

Jednolite treści programu nauczania szkoły podstawowej nie wykluczają indywidualizacji pracy ucznia nad językiem zarówno w szkole, jak i w domu.

Nauczyciel pracuje ze zróżnicowaną grupą uczniów. Musi więc brać pod uwagę takie czynniki, jak niejednakowy start uczniów w nauce języka rosyjskiego, różne rodzaje pamięci uczniowskiej oraz typy osobowości uczniów (emocjonalny, refleksyjno-logiczny), a także różne predyspozycje do przyswajania poszczególnych sprawności, różnorodne zainteresowania, upodobania, różną motywację.

Tempo i styl pracy na lekcjach dostosowane są zazwyczaj do poziomu i możliwości uczniów przeciętnie zdolnych, co nie sprzyja rozwojowi językowemu i intelektualnemu uczniów słabych, a hamuje rozwój zdolnych i bardziej zaawansowanych językowo. Taki stan rzeczy wymaga od nauczyciela rozpoznania możliwości i zdolności każdego ucznia i zastosowania odpowiedniego postępowania aktywizującego i rozwijającego wszystkich. Służyć temu mogą zróżnicowane formy i metody pracy zarówno na lekcji jak i w pracy domowej, odpowiedni dobór lektury uzupełniającej i inne.

Szczególną funkcję spełniać może udział uczniów w zajęciach pozalekcyjnych i pozaszkolnych typu wyrównawczego bądź rozszerzającego ich umiejętności i wiedzę w zależności od zainteresowań.

5. PRZYGOTOWANIE UCZNIÓW DO SAMODZIELNEJ PRACY NAD JĘZYKIEM

Jednym z celów nauczania i uczenia się języka rosyjskiego jest przygotowanie uczniów do dalszej samodzielnej pracy nad językiem. Stąd samokształcenie i samokontrola ucznia należą do istotnych składników procesu dydaktyczno-wychowawczego.

Samokształcenie należy wprowadzać stopniowo, w zależności od upodobań i zamierzeń wykorzystania języka obcego w życiu, w przyszłej pracy zawodowej, m. in. poprzez:

- organizowanie pracy własnej ucznia na lekcji;
- kierowanie jego pracą domową;

— kształtowanie postawy, nawyków i wyrabianie techniki kontynuowania samodzielnej pracy nad językiem.

Aby samodzielna praca uczniów dawała rezultaty, nauczyciel powinien im niejednokrotnie wyjaśniać, które ze stosowanych na lekcjach metod językowych lub technik pomagają im w realizowaniu postawionych sobie celów i dlaczego uczniowie powinni zdobyć umiejętność operowania różnorodnymi środkami dydaktycznymi (audialnymi, wizualnymi, źródłami tekstowymi) i pełnego ich wykorzystania.

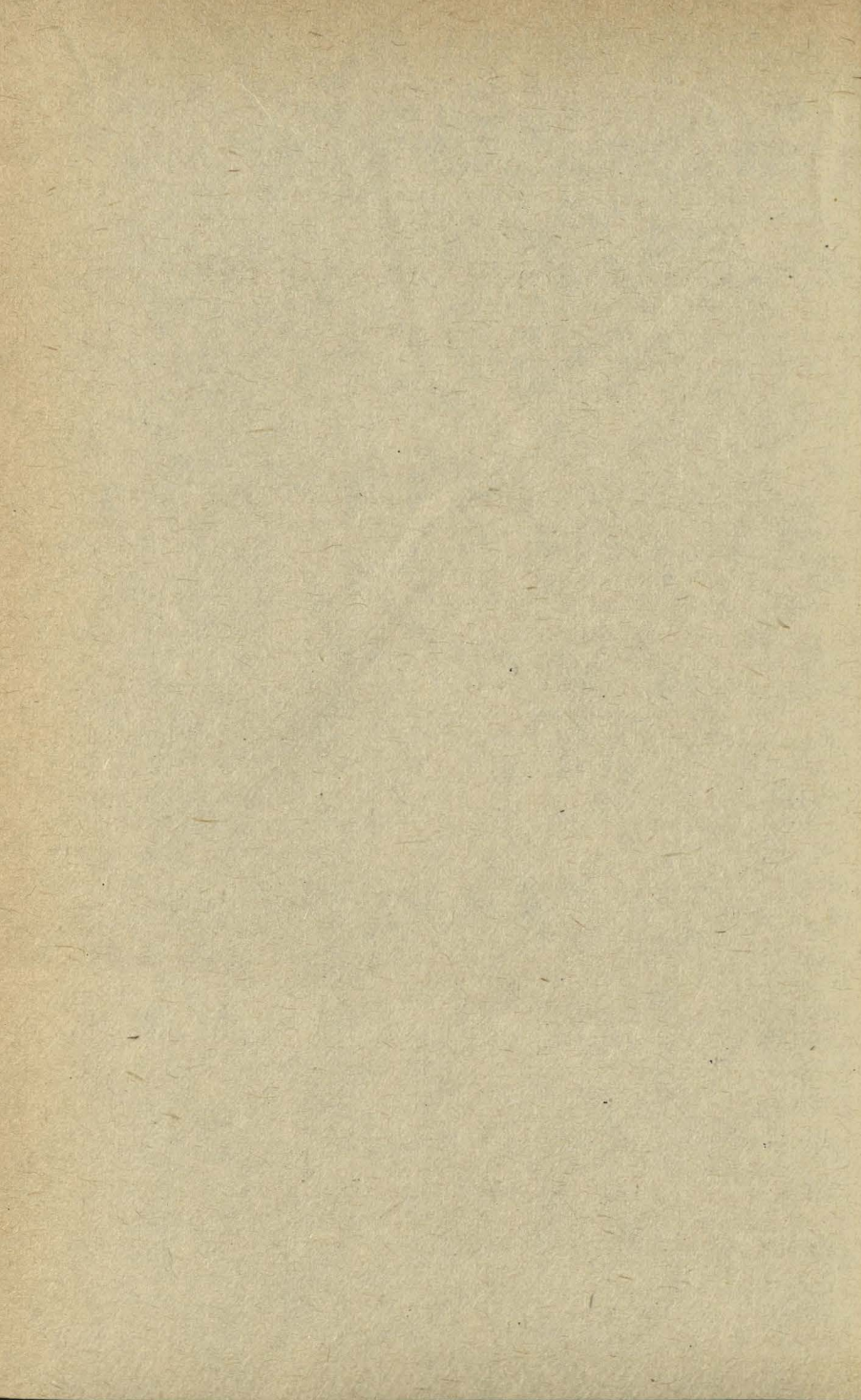
Inicjatywa, nowatorstwo i pomysłowość samych uczniów w zakresie techniki uczenia się powinny zawsze znaleźć uznanie nauczyciela.

Istotnym elementem samokształcenia językowego jest własna kontrola. Należy więc wdrażać uczniów do różnych jej form, jak: sprawdzanie własnych umiejętności językowych, dostrzeganie własnych błędów, analizowanie ich przyczyn i poprawianie ich samodzielnie bez czekania na pomoc nauczyciela (np. sprawdzenie w kluczu do ćwiczeń, w słownikach i encyklopediach).

*

Program języka rosyjskiego określa dobór i układ treści nauczania. Określając obowiązujący zakres treści, dopuszcza jednak pewną dowolność przy jego realizacji. Dowolność ta może się przejawiać np. w tym, że nauczyciel czy autor podręcznika wprowadzi metodycznie uzasadnione zmiany w układzie materiału gramatycznego. Wcześniej zaznajomi on uczniów z nie znanymi im jeszcze strukturami, podając tylko ich odpowiednik w języku polskim, bez stosowania objaśnień gramatycznych, uwzględni indywidualizację w pracy z uczniami stosownie do ich uzdolnień bądź stopnia zaawansowania w znajomości języka.

Szczegółowe uwagi, dotyczące nauczania języka rosyjskiego w każdej klasie, znajdzie nauczyciel zarówno w książkach przedmiotowo-metodycznych towarzyszących każdemu nowemu podręcznikowi, jak i w ukazujących się publikacjach metodycznych.

JĘZYKI ZACHODNIOEUROPEJSKIE

Klasy VII-VIII

Program przygotowany w Instytucie Programów Szkolnych, zatwierdzony przez ministra oświaty i wychowania w dniu 17 czerwca 1982 roku, nr SN-40-65/82, do realizacji w szkole podstawowej od roku szkolnego 1982/83.

Program po dyskusji w środowisku naukowym i oświatowym rekomendował ministrowi oświaty i wychowania do aprobaty zespół programowy w składzie:

- Język angielski: doc. dr hab. Janusz Arabski, dr Jolanta Dobrowolska, mgr Maria Gorzelak, doc. dr hab. Hanna Komorowska, mgr Ewa Niezgoda, doc. dr hab. Jan Rusiecki, dr Grażyna Siedlecka, dr Janina Smólska, mgr Leon Leszek Szutnik, mgr Anna Zawadzka
- Język francuski: mgr Sławomir Bazyłko, mgr Barbara Burda-Kosno, prof. dr hab. Stanisław Gniadek, mgr Anna Lipska, dr Zofia Magnuszewska, mgr Krystyna Pokulniciewicz, dr Władysława Roszczyn, mgr Lucyna Tarasiewicz, doc. dr hab. Tadeusz Woźnicki, doc. dr hab. Helena Żmijewska
- Język niemiecki: dr Barbara Grucza, mgr Hubert Hajduk, dr Joanna Honsza, prof. dr hab. Waldemar Pfeiffer, mgr Ernest Rosiński, mgr Barbara Urbańska, mgr Irena Weber, mgr Krzysztof Woziwodzki, mgr Andrzej Zajdel, dr Elżbieta Zawadzka

W opracowaniu koncepcji materiału gramatycznego uczestniczyli ponadto: dr L. Grobelak (język francuski); zespół pracowników Instytutu Germanistyki Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie pod przewodnictwem prof. dr hab. Aleksandra Szulca: mgr J. Cisoń, dr K. Dolżycka, mgr M. Stypińska, mgr E. Wirońska.

Uwaga:

W przypadku prowadzenia nauki języka zachodnioeuropejskiego w wymiarze 2 godzin tygodniowo, w miejsce planowanych dla klas VII i VIII 4 godzin tygodniowo — podręcznik dla klasy VII przeznaczony jest do realizacji w ciągu dwóch lat nauki, tj. w klasie VII i VIII, co oznacza, że treści programowe klasy VII stają się treściami dla całego etapu nauki w szkole podstawowej.

CELE KSZTAŁCENIA I WYCHOWANIA

Uczenie się drugiego języka obcego — angielskiego, francuskiego, niemieckiego — stwarza możliwości zdobycia przez uczniów dodatkowego, obok języka ojczystego i języka rosyjskiego, narzędzia komunikacji, użytecznego w odbieraniu i przekazywaniu informacji; poszerza zasięg porozumiewania się i ułatwia współpracę między narodami.

Nauka języków obcych sprzyja ponadto poznawaniu charakterystycznych dla danych cywilizacji zjawisk społecznych i kulturowych, wnosi poważne wartości w ogólne wykształcenie ucznia: kształtuje jego postawę humanistyczną, zapoznaje z innymi niż w języku ojczystym systemami komunikowania się w mowie i w piśmie, z innymi środkami wyrażania znanych pojęć i stosunków, jak również wprowadza niektóre nowe pojęcia uwarunkowane odrębnością zjawisk życia i kultury obcego narodu.

W wyniku realizacji programu języka zachodnioeuropejskiego (angielskiego, francuskiego, niemieckiego) uczniowie powinni:

- rozumieć wypowiedzi ustne z zakresu tych sytuacji życia codziennego, które zostały określone w programie;
- rozumieć teksty pisane przeznaczone do samodzielnego czytania, a dostosowane do materiału językowego w poszczególnych latach nauczania;
- umieć porozumieć się w tych sytuacjach życia codziennego, które zostały określone w programie przy użyciu leksyki i struktur gramatycznych wybranych dla 6-letniego kursu nauczania realizowanego w klasach VII i VIII szkoły podstawowej i w ciągu 4 lat nauki w szkole średniej;
- umieć formułować na piśmie kilkudzaniowe wypowiedzi w zakresie form przewidzianych przez program.

Uszeregowanie sprawności językowych w zależności od zakresu materiału językowego, w ramach którego należy je wyrabiać i ćwiczyć, powinno przebiegać następująco:

- czytanie,
- rozumienie ze słuchu,
- mówienie,
- pisanie.

Uszeregowanie ćwiczeń sprawności językowych w zależności od czasu, jaki poświęcać się powinno tym sprawnościom na lekcji — z uwagi na niejednakowy stopień trudności i przyjęte cele nauczania — przebiega w następujący sposób:

- ćwiczenia w mówieniu,
- ćwiczenia w rozumieniu ze słuchu,
- ćwiczenia w czytaniu,
- ćwiczenia w pisaniu.

Program 6-letniego kursu nauki języka zachodnioeuropejskiego:

- przewiduje stopniowe poznawanie najistotniejszego materiału językowego; poznany materiał będzie stanowił jedynie podstawę dalszej nauki, zarówno kontynuowanej w systemie szkolnym, jak i podejmowanej w ramach permanentnego kształcenia się — zależnie od potrzeb zawodowych, planów życiowych i zainteresowań;
- zakłada konieczność kształtowania nawyków i wyrabiania technik samokształcenia językowego, potrzebnych dla kontynuowania nauki;
- przygotowuje uczniów szczególnie zainteresowanych przedmiotem do samodzielnego czytania tekstów o charakterze popularnonaukowym.

Rozwijanie umiejętności językowych powinno sprzyjać kształtowaniu osobowości i kultury ucznia oraz wzbogacaniu jego wiedzy o życiu i kulturze narodów mówiących danym językiem. Ekspozowanie związków języka z życiem i kulturą narodu winno uczyć tolerancji — bowiem do zadań wychowawczych realizowanych podczas nauki języka obcego należy kształtowanie właściwej postawy i przekonań młodzieży, wyrabianie obiektywnej oceny zwyczajów i obyczajów panujących w obcym kraju, wdrażanie do poszanowania jego odrębności kulturowej dla lepszego i głębszego zrozumienia idei pokojowego współżycia narodów.

ZARYS TREŚCI

Cykle tematyczne i sytuacje

Zapoznanie uczniów z życiem i kulturą kraju lub krajów, w których mówi się językiem angielskim, francuskim, niemieckim ze szczególnym uwzględnieniem elementów wartościowych i wychowawczo cennych.

Stopniowe rozszerzanie wymienionej tematyki — od spraw życia codziennego poprzez tematy dotyczące życia najbliższego środowiska (miasta, wsi, regionu) i całego kraju do spraw interesujących ludzi na całym świecie.

Będą to w szczególności:

- A. Typowe sytuacje, w których może znaleźć się uczeń przebywający za granicą jako turysta.
- B. Typowe sytuacje, w których może się znaleźć uczeń oprowadzający cudzoziemca po własnym mieście, kraju.
- C. Realia obyczajowe, społeczne i kulturowe, charakterystyczne dla cywilizacji danego kraju (lub krajów).
- D. Wybrane zagadnienia, które uczeń poznaje w trakcie uczenia się innych przedmiotów oraz tematy o znaczeniu ogólnoswiatowym takie, jak: ochrona środowiska, kosmonautyka, człowiek a nauka, problemy krajów rozwijających się, sport — w tekstach przeznaczonych do czytania.

Lektura

Tematy lektur dobierane stosownie do wieku i zainteresowań uczniów oraz osiągniętej przez nich znajomości języka, atrakcyjnie ujęte, pobudzające bezpośrednią motywację uczniów do nauki języka; wykorzystujące zarówno poważniejsze zainteresowania uczniów, jak i ich upodobania w zakresie rozrywki.

W klasie VII i VIII lektura obowiązkowa obejmuje łącznie około 30 stron tekstu poza podręcznikiem.

SŁOWNICTWO

Systematyczne wprowadzenie w podręcznikach i towarzyszących im nagraniach — dla sprawności produkcyjnych w klasie VII co najmniej 500, w klasie VIII co najmniej 300 jednostek leksykalnych. Jako jednostkę leksykalną przyjmuje się wyraz lub połączenie wyrazowe (o innym znaczeniu niż znaczenie wchodzących w to połączenie wyrazów) użyte w znaczeniu określonym przez dany kontekst sytuacyjny lub werbalny; jednostkami leksykalnymi są również tzw. syntagmy konwencjonalne, tj. stałe połączenia wyrazów swoiste dla danego języka obcego.

Dobór słownictwa w ścisłym związku z celami nauczania, tematyką i sytuacjami, w których uczeń ma nauczyć się posługiwać językiem obcym. Przy doborze i powtarzalności słownictwa decydujące znaczenie mają potrzeby komunikacji językowej. Wykazy wyrazów według częstotliwości ich użycia (słowniki frekwencyjne) odgrywają natomiast rolę pomocniczą i mogą być użyteczne przy decyzjach synonimicznych dotyczących np. wyboru jednego z szeregu wyrazów lub wyrażań, zwłaszcza przy opracowywaniu tekstów lektur.

Słowotwórstwo. Istotne dla zrozumienia znaczenia formalnego wyrazów przedrostki i przyrostki głównych klas wyrazów: rzeczowników, przymiotników, czasowników i przysłówków ze szczególnym zwróceniem uwagi na przedrostki i przyrostki „żywe”, tzn. stosowane wspólnie przy tworzeniu nowych wyrazów bądź ich połączeń. Przykłady różnych typów wyrazów złożonych i zestawień; odnajdywanie znaczenia na podstawie ich struktury.

JĘZYK ANGIELSKI

KLASA VII

(4 godziny tygodniowo)

UMIĘJĘTNOŚCI

ROZUMIENIE MOWY

Po pierwszym roku nauki uczeń powinien rozumieć:

- Proste stereotypowe wypowiedzi nauczyciela związane z sytuacją w klasie; wypowiedzi nauczyciela i kolegów zawierające się w ramach opracowanego materiału nauczania.
- Teksty materiałów nauczania, przeznaczone na dany okres nauki — w formie krótkich dialogów, monologów odtwarzanych z nagrań na taśmie lub płycie, czytanych głośno przez nauczyciela.
- Wypowiedzi własne oraz swoich rozmówców w zakresach wyszczególnionych w dziale dotyczącym umiejętności mówienia.

MÓWIENIE

Po pierwszym roku nauki uczeń powinien umieć zdobywać informacje, jak również udzielać informacji w formie twierdzącej i przeczącej w następujących kategoriach:

1. Dane personalne (imię i nazwisko, zawód, narodowość, kraj, wiek, adres, numer telefonu).
2. Cechy przedmiotów (np.: wielkość, kształt, kolor) i osób, np.: It's red. He looks nice.
3. Stosunki interpersonalne, np.: Mary is my sister. Bob is Tom's brother.
4. Posiadanie i przynależność, np.: I have a dog. It's my camera.
5. Miejsce, położenie, kierunek, np.: The post-office is round the corner. Where is the nearest hotel? Turn to the left!
6. Stosunki czasowe
 - a) punkt w czasie (godziny, dni tygodnia, miesiące, pory roku, lata),
 - b) częstotliwość czynności
 - c) zakres czynności
 - czynność bieżąca, np.: I am reading.
 - czynność zwyczajowa, np.: I often read newspapers.
 - czynność przyszła, np.: I'll take a pound of apples.
 - czynność przeszła zakończona, np.: I bought it yesterday.

7. Upodobania, np.: I like pop music.
8. Możliwość, np.: I can take it with me.
9. Umiejętność, kompetencja, np.: She can speak French. Do you speak English?
10. Pozwolenie, zakaz, przymus, konieczność, np.: You can go. You can't go now. You must go. Go there right away. Don't go there!
11. Prośba, sugestia, propozycja, np.: Can you come here tomorrow? Could you help me? Let's have a cup of tea.
12. Postawy wobec zjawisk
 - ocena pozytywna i negatywna, np.: Good. O.K. It's awful.
 - zgoda, niezgoda, np.: All right. Impossible. No.
 - chęć i niechęć, np.: I'd like to go. I don't want to go.
13. Przyczyna i skutek, np.: I like her because she is nice.
14. Zwroty grzecznościowe:
 - powitanie, pożegnanie, pozdrowienia,
 - podziękowanie,
 - przeproszenie,
 - życzenia.
15. Podtrzymywanie komunikacji językowej:
 - informowanie rozmówcy o niezrozumieniu jego wypowiedzi,
 - pytanie o znaczenie wyrazów i zwrotów,
 - prośba o wolniejsze lub głośniejsze wypowiadanie się, o powtórzenie.

CZYTANIE

Po pierwszym roku nauki uczeń powinien rozumieć:

- Teksty zamieszczone w podręczniku do klasy VII;
- Proste formularze osobowe.

W klasie VII uczeń powinien umieć posługiwać się słowniczkiem znajdującym się w podręczniku.

PISANIE

Po pierwszym roku nauki uczeń powinien umieć:

- zapisać wybrane wyrazy, zwroty i zdania, które opanował czynnie w toku lekcji.

WYMOWA

Klasa VII i VIII

W klasie VII i VIII uczeń powinien poznać całość systemu fonologicznego języka angielskiego. Powinien on nauczyć się rozpoznawać i wymawiać wszystkie fonemy segmentalne, a także właściwie interpretować i stosować środki prozodyczne — przycisk, rytm, intonację. Nie jest mu natomiast potrzebna wiedza teoretyczna w zakresie powyższych zagadnień.

Stopień opanowania systemu fonologicznego i fonetycznego języka angielskiego powinien spełniać następujące warunki:

a) na tyle dobre rozróżnianie cech fonologicznych i fonetycznych, aby nie upośledzało zrozumienia wypowiedzi w języku angielskim.

b) na tyle dobra wymowa, aby zapewniała zrozumiałość wypowiedzi.

Podstawowy materiał z zakresu fonetyki i fonologii powinien być opanowany w początkowej fazie nauki języka. Materiał ten obejmuje następujące zjawiska:

Wymowa wszystkich fonemów samogłoskowych (wraz z dwugłoskami) oraz spółgłoskowych języka angielskiego w różnych kontekstach fonetycznych.

Wymowa spółgłosek dźwięcznych w wygłosie. Wydłużanie samogłoski przed spółgłoską dźwięczną.

Spółgłoski zglotkowane [l] (table) i [n] (lesson). Tzw. „r” łączące — linking „r”.

Wymowa regularnych końcówek fleksyjnych w języku angielskim (l. mn. rzeczowników, *Possessive Form* rzeczowników, formy 3 osoby l. poj. i czasowników w czasie *Simple Present*, formy *Simple Past* i imiesłowu biernego).

Formy mocne i słabe wszystkich wyrazów, które taką oboczność form wykazują.

Przycisk wyrazowy i zdaniowy. Zjawisko izorytmii w zdaniu angielskim (mniej więcej równe odstępów czasu między sylabami akcentowanymi). Podział wypowiedzi na jednostki rytmiczne (frazowanie). Intonacja w angielszczyźnie brytyjskiej. Grupa toniczna: pierwsza sylaba akcentowana (Head), ewentualne sylaby nieakcentowane przed nią (Prehead). „Schodkowe” opadanie tonu głosu na dalszych sylabach. Sylaba, na której następuje znacząca zmiana tonu głosu (sylaba rdzenna — Nucleus). Ewentualne sylaby po sylabie rdzennej (Tail), nieakcentowane bądź akcentowane.

Intonacja opadająca w zdaniach oznajmujących, rozkazujących i pytających szczegółowych. Intonacja rosnąca w pytaniach ogólnych. Przykłady intonacji rosnącej w niektórych wypowiedziach nie będących pytaniami (np. w zwrotach powitania).

Zdania zawierające dwie, lub więcej, grupy toniczne.

Materiał morfosyntaktyczny

Klasa VII

I

Materiał przeznaczony do opanowania czynnego

Konstrukcje zdaniowe

S V — John is reading.

S V SC — John is a schoolboy. John is tall.

S V AC — John is at home.

S V (Prep.) O — John likes music. John is listening to the music.

S V O AC — John has taken his dog for a walk.

S V O_iO_d — (tylko w trybie rozkazującym 2 os.) Give me a pen.

Zdania zawierające okolicznik fakultatywny w pozycji końcowej lub początkowej
— I listen to the radio every day. In the evening we watch television.

Zdania zawierające okolicznik fakultatywny w pozycji przed czasownikiem głównym — John often plays badminton.

Zdania twierdzące, przeczące i pytające (pytania ogólne i szczegółowe).

Pytania z przyimkiem na końcu — z ograniczeniem do kilku przykładów, np.:
Who are you waiting for? What are they talking about?

Zdania w trybie rozkazującym w 2 osobie — Stop here. Don't stop here.

Konstrukcja let's + bezokolicznik, np.: Let's go to the garden.

Konstrukcja there is, there are.

Zdania zawierające Noun Clause jako dopełnienie — następujących dwóch typów:

1) zdania z kwalifikatorami I think, I suppose, I am afraid, I am sure, użytymi bezspójnikowo.

2) zdania zawierające pytania „pozorne”: Tell me where you live. Say what you want — z ograniczeniem do zdań w 2 osobie trybu rozkazującego.

Grupy werbalne.

Czasy

Czas *Simple Present* — użyty dla wyrażenia:

— czynności lub stanów trwających nieprzerwanie lub powtarzających się, np. John is tall. John has a dog. John lives in London. I listen to the radio every day. John often plays tennis.

— umiejętności i nawyków, przekonań, wiedzy itp., np.: John speaks French quite well. John loves Mary. John knows my address.

Czas *Present Continuous* — użyty dla wyrażenia, że czynność odbywa się właśnie w chwili, kiedy o niej mówimy, np.: John is working in his room. John and Mary are watching TV now.

— w bieżącym okresie czasu, np. I am learning English.

Czas tzw. *The Future Tense* — użyty dla wyrażenia stanu lub czynności przyszłej, uważanej za czynność niezależną od woli człowieka, lecz wynikającą z okoliczności zewnętrznych, np.:

We will (shall) arrive at the station at six o'clock. John will be sixteen next year.

— użyty dla wyrażenia postanowienia, obietnicy, np.: I will finish this letter in the evening. I will lend you some of my records.

Czas *Past Simple* — użyty dla wyrażenia czynności lub stanów, które miały miejsce w przeszłości (bez intencji mówiącego zmierzającej do powiązania ich z chwilą obecną), np. (John was in the cinema yesterday. John played tennis a lot when he was at school. John met Mary in Liverpool. (O ile nauczyciel uzna tę partię materiału za możliwą do zrealizowania w danym roku szkolnym z daną grupą uczniów. W przeciwnym przypadku ta partia materiału zostanie przesunięta do klasy VIII).

Grupy werbalne zmodalizowane

z operatorem **can** wyrażające:

— umiejętność wykonywania czynności, np.: John can swim.

— możliwość wykonania czynności, np.: I can help you with your homework now.

— zezwolenie lub zakaz, np.: You can go now, John.

You can't go now, John.

— z czasownikami see i hear, np.: What can you see in this picture?

z operatorem **could** w uprzejmym poleceniu, np.: Could you open the window, please?

operatorem **must** wyrażające przekonanie mówiącego o konieczności wykonania czynności. np.: We must wait for Mary.
 czasownikiem modalnym **will** w pytaniach wyrażających prośbę lub polecenie. np.: Will you open the window, please?
 czasownikiem **have** użytym dla wyrażenia konieczności wynikającej z okoliczności zewnętrznych. np.: John has to get up early every day but I don't. Do you have to work so hard, John?

Grupy nominalne

Grupy z następującymi okreśnikami:

Określniki	Count Nouns	Non-Count Nouns
a (an), the, ø	a book, the book, ø books	ø work, the work
my, your, his etc.	my book, my books	my work
this /that; these/ those	this book, these books that book, those books	this work that work
John's, the pupils'	John's book, the pupils' book(s)	John's work, the pupils' work
one, two etc.	one book, two books	
some/any	some books, any book(s)	some work, any work
many/a lot of/much	many books, a lot of books	much work, a lot of work

Grupy z okreśnikami i przydawką w postaci rzeczownika typu: a bottle of milk: the title of the book.

Klasy wyrazów

Rzeczownik

- Podział rzeczowników — w związku ze stosowaniem okreśników: imiona własne. np. John, Poland, Europe i imiona pospolite. np. books, boys, work, milk;
 Nazwy pojęć i rzeczy policzalnych (Count Nouns), np.: boys, books; nazwy pojęć i rzeczy niepoliczalnych (non-Count Nouns), np.: work, milk.
- Tworzenie liczby mnogiej za pomocą końcówek [z], [s], [iz], (w pisowni -s, -es). Nieregularne formy liczby mnogiej rzeczowników: man, woman (i złożenia z man, woman), child.
- Tworzenie formy dzierżawczej *Possessive Form* rzeczowników będących nazwami istot żywych — w mowie i piśmie.
- Rodzaj rzeczowników. Przykłady rzeczowników tzw. *Common Gender* w związku z użyciem zaimka osobowego i dzierżawczego he /his, she/ her.

Zaimek

- Zaimki osobowe w formie podmiotu *Subject Form* i dopełnienia *Object Form*, np. I/me; he/him itd. Zaimki dzierżawcze — w odróżnieniu od okreśników dzierżawczych, z ograniczeniem do mine/my. Zaimki wskazujące this/that; these/those. Zaimki pytające: what, who, whose, which.

Czasownik

- Podział czasowników: czasowniki specjalne i zwykle (leksykalne). Operatory (formy osobowe czasowników specjalnych) — ich rola w tworzeniu zdań przeczących i pytających. Czasowniki modalne.
- Użycie operatorów *am/is/are; do/does; can/could; will/would* tylko w wyrażeniu „would like”.
- Formy czasowników: forma podstawowa jako bezokolicznik (łącznie z *to* i *be*), 2 osoba trybu rozkazującego, jako forma czasu *Simple Present* — z wyjątkiem 3 osoby l. p.; forma 3 osoby l. p. *Simple Present* (s-form); forma — *ing* oraz jej użycie w czasie *Present Continuous* i jako rzeczownika odsłownego (*Gerund*) po niektórych czasownikach, np.: *John likes swimming*.
- Niektóre czasowniki nieprzechodnie typu *Phrasal Verbs*, np.: *John is getting up*.

Przysłówek

Pozycja w zdaniu przysłówków czasu, miejsca i sposobu oraz przysłówków częstotliwości *Adverbs of Frequency*.

Liczebniki główne

II

Materiał przeznaczony do opanowania receptywnego (występujący w szczególności w tekstach przeznaczonych do czytania).

Grupy werbalne

Zwrot *be going to*, wyrażający czynność zamierzoną, np.: *John is going to study medicine*.

Klasy wyrazów

Przymiotnik

Stopniowanie przymiotnika

KLASA VIII

(3 godziny tygodniowo)

UMIEJĘTNOŚCI

ROZUMIENIE MOWY

- Po drugim roku nauki uczeń powinien rozumieć:
- Proste stereotypowe wypowiedzi nauczyciela związane z sytuacją w klasie, wypowiedzi nauczyciela i kolegów zawierające się w ramach opracowanego materiału nauczania, lecz niekiedy także wykraczające nieznacznie poza ten materiał, jeśli są łatwe do zrozumienia dzięki odpowiednio dobranym kontekstom sytuacyjnym lub werbalnym.

- Teksty materiałów nauczania, przeznaczone na dany okres nauki, w formie krótkich dialogów, monologów odtwarzanych z nagrań na taśmie lub płycie, czytane głośno przez nauczyciela.
- Wypowiedzi własne oraz swoich rozmówców w zakresach wyszczególnionych w dziale dotyczącym umiejętności mówienia.
- Teksty językowych audycji radiowych i programów telewizyjnych opracowanych dla tego poziomu nauki.

MÓWIENIE

Po drugim roku nauki uczeń powinien umieć zdobywać informacje, jak również udzielać informacji w formie twierdzącej i przeczącej w następujących kategoriach:

1. Dane personalne (imię, nazwisko, narodowość, zawód, kraj, wiek, adres, numer telefonu).
2. Cechy przedmiotów (np.: wielkość, kształt, kolor) i osób, np.: *It's round. She is a bright girl.*
 - porównanie, np.: *Betty is more intelligent than her sister.*
 - cechy wyrażone imiesłowem biernym, np.: *This seat is taken.*
3. Stosunki interpersonalne, np.: *The Browns are our new neighbours. Mary is Paul's cousin.*
4. Posiadanie i przynależność, np.: *She's got a new tape-recorder. This is their car.*
5. Miejsce, położenie, kierunek, np.: *The restaurant is downstairs. How could I get to the airport? This way, please.*
6. Stosunki czasowe
 - a) punkt w czasie (godziny, dni tygodnia, miesiące, pory roku, lata),
 - b) częstotliwość czynności,
 - c) zakres czynności
 - czynność bieżąca, np.: *They are talking about their school.*
 - czynność zwyczajowa, np.: *She always comes late.*
 - czynność przyszła, np.: *Our train will arrive in five minutes.*
 - czynność przeszła zakończona, np.: *I saw her last Sunday.*
 - czynność przeszła o widocznych skutkach (lub trwająca), np.: *I've read it.*
 - czynność przyszła wyrażająca zamiar, np.: *I'm going to play tennis tomorrow.*
7. Upodobania, np.: *Mark Twain is my favourite writer. I like swimming.*
8. Możliwość, np.: *I can do it for you.*
9. Umiejętność, kompetencja, np.: *He can drive quite well.*
10. Pozwolenie, zakaz, przymus, konieczność, np.: *You can go. Don't smoke here. We must tell mother about it. You have to come here tomorrow.*
11. Prośba, sugestia, propozycja, np.: *Can you help me with my luggage? Could you pass me that chair? Let's go back. Would you go there with me.*
12. Postawy wobec zjawisk
 - ocena pozytywna i negatywna, np.: *Excellent. It's nasty. Sounds interesting.*
 - zgoda, niezgoda, np.: *You're right. I can't agree to that.*
 - chęć i niechęć, np.: *I'd like you to see me tomorrow. I don't want her to meet John.*

13. Przyczyna i skutek, np.: Jill is not here because she is ill.
14. Zwroty grzecznościowe:
 - powitanie, pożegnanie, pozdrowienie,
 - podziękowanie,
 - przeproszenie,
 - życzenia.
15. Podtrzymywanie komunikacji językowej:
 - informowanie rozmówcy o niezrozumieniu jego wypowiedzi,
 - pytanie o znaczenie wyrazów i zwrotów,
 - prośba o wolniejsze lub głośniejsze wypowiadanie się, o powtórzenie.

CZYTANIE

Po drugim roku nauki uczeń powinien rozumieć:

- Teksty zamieszczone w podręczniku do klasy VII i VIII.
- Proste formularze osobowe.
- Teksty lektur przeznaczonych do czytania ekstensywnego w pierwszych dwóch latach nauki, zlecane wszystkim uczniom i indywidualnie.
- Napisy, powiadomienia, tablice informacyjne itp. w języku obcym, najczęściej napotykanne za granicą i w kraju, np. napisy stosowane w ruchu ulicznym, tablice z nazwami niektórych urzędów i instytucji, rozkłady zajęć, rozkłady jazdy, lotów.

W pierwszym i drugim roku nauki uczeń powinien nabyć umiejętność posługiwania się słownikiem dwujęzycznym — przytekstowym lub na końcu podręcznika czy lektury — dla znalezienia znaczenia elementów leksyki występujących w tekstach, jak również informacji o ich wymowie (na podstawie tanskrypcji fonetycznej, jeśli została zamieszczona).

PISANIE

Po dwóch pierwszych latach nauki uczeń powinien umieć napisać:

- prosty stereotypowy tekst, np. adres na kopercie, dane personalne w formularzu.

Material morfosyntaktyczny

I

Material przeznaczony do opanowania czynnego

Konstrukcje zdaniowe

S V O _i O _d	— John has lent me a book.
S V O _d to /for O _i	— John lent a book to Mary.
	— John bought a book for Mary.
S V Adv. Particle O	— John switched on the light.
S V O Adv. Particle	— John switched it on.
S V O to Infinitive	— I want you to meet Mr. Brown (z ograniczeniem do czasownika to want i wyrażenia I'd like).

Zdania zawierające Noun Clauses jako pytania „pozorne” (rozszerzenie materiału klasy VII), np. I know where John lives.

Zdania z tzw. preparatory it jako podmiotem zastępczym, np. It is useful to learn languages.

Grupy werbalne

Czasy

Czas *Past Simple* — dla wyrażenia czynności lub stanów, które miały miejsce w przeszłości (bez intencji mówiącego zmierzającej do powiązania ich z chwilą obecną), np.: John was in the cinema yesterday. John played tennis a lot when he was at school. John met Mary in Liverpool.

Czas *Present Perfect* — dla wyrażenia, że czynności lub stany:

- nastąpiły lub nie nastąpiły w przeszłości i ma to wpływ na sytuację obecną (rezultaty tego jeszcze trwają), np.: John has bought a hat. (He has a new hat now). John has not come. (He is not here).
- nastąpiły dopiero co, już nastąpiły lub jeszcze nie nastąpiły (a więc z użyciem przysłówków: just, already, yet), np.: John has just arrived. John has not arrived yet. John has already arrived.
- miały miejsce ostatnio (a więc z użyciem przysłówków: lately, recently), np. John has travelled a lot recently.
- nastąpiły w okresie czasu obejmującym chwilę obecną, np. I have talked to John today.
- trwają, miały lub nie miały miejsca od pewnego czasu do tej pory (z użyciem określeń for, since), np.: John's parents have lived in London for a long time. John's parents have lived in London since the war.

Tzw. zwrot *be going to*, wyrażający czynność zamierzoną, np. John is going to study medicine.

Grupy werbalne zmodalizowane

- z operatorem **need** i partykułą *not* wyrażające brak konieczności, np. We needn't wait for Mary any longer.
- z operatorem **would** w pytaniach wyrażających prośbę, np. Would you get me a cup of tea, John?

Grupy nominalne

Grupy nominalne z okreśnikami: all, each, every, another, other, more, most, little, few, first, second etc.

Grupy nominalne typu: a milk bottle, university students.

Klasy wyrazów

Rzeczownik

Liczba mnoga rzeczowników typu: wife, leaf; liczba mnoga rzeczowników: foot, tooth.

Zaimek

- Zaimki nieokreślone *Indefinite Pronouns*: some, any, none; somebody, anybody, everybody (everyone); something, anything, nothing, everything.
- Zaimki „ilościowe” *Numeral Pronouns*: many, much, more, most, few, several, little, less, enough, a lot, plenty; liczebniki porządkowe.

Przymiotnik

- Stopniowanie przymiotników fleksyjne i opisowe. Zdania wyrażające porównanie, np.:
Mary is as tall as John.
John is taller than Mary.
John is the brightest boy in the class.
- Stopniowanie nieregularne przymiotników good, bad.

Czasownik

- Forma czasu przeszłego *The Simple Past* i forma imiesłowu biernego *The Past Participle* czasowników regularnych i nieregularnych.

II

Materiał przeznaczony do opanowania receptywnego (występujący w szczególności w tekstach przeznaczonych do czytania).

Konstrukcje zdaniowe

Zdania w stronie biernej z czasownikami przechodnimi występującymi z jednym dopełnieniem, np. *The window is broken.*

Pytania i polecenia w mowie zależnej, np. *I asked John to come.*

Grupy werbalne

Czasy

Czas *Past Continuous* — użycie dla wyrażenia czynności, która właśnie odbyła się w pewnym momencie lub wypełniała pewien okres czasu — w przeszłości, np.: *Yesterday at five John was walking in the park. When John came in, Mary was cooking the dinner.*

Czas *Present Perfect Continuous* — dla wyrażenia czynności, która zaczęła się w przeszłości i trwa do chwili obecnej, np.: *John has been working in the garden for five hours now. John has been working in the garden since the morning.*

JĘZYK FRANCUSKI

KLASA VII

(4 godziny tygodniowo)

UMIĘTNOŚCI

ROZUMIENIE MOWY

Po pierwszym roku nauki uczeń powinien rozumieć:

- Proste stereotypowe wypowiedzi nauczyciela związane z sytuacją w klasie; wypowiedzi nauczyciela i kolegów zawierające się w ramach opracowanego materiału nauczania.
- Teksty materiałów nauczania przeznaczone na dany okres nauki, w formie krótkich dialogów lub monologów odtwarzanych z nagrań na taśmie lub płycie, czytane głośno przez nauczyciela.
- Wypowiedzi własne oraz swoich rozmówców w zakresach wyszczególnionych w dziale dotyczącym umiejętności mówienia.

MÓWIENIE

Po pierwszym roku nauki uczeń powinien umieć zdobywać informacje, jak również udzielać informacji w formie twierdzącej i przeczącej w następujących kategoriach:

1. Dane personalne (imię i nazwisko, zawód, narodowość, kraj, wiek, adres, numer telefonu).
2. Cechy przedmiotów (np.: wielkość, kształt, kolor) i osób, np.: Elle est grande. Il a un visage ovale. La voiture de Jean est bleue. Il est gentil.
3. Stosunki międzyosobowe, np.: C'est la soeur de Jean. C'est mon frère. C'est Marie — la fille du professeur.
4. Posiadanie i przynależność, np.: J'ai un petit chien. C'est la voiture du directeur. C'est sa voiture.
5. Miejsce, położenie, kierunek, np.: Où est la poste? La poste est à côté de la gare. Mon bureau est au IVe étage. Prenez la rue à gauche!
6. Stosunki czasowe
 - a) punkt w czasie (godziny, dni tygodnia, miesiące, pory roku, lata),
 - b) częstotliwość czynności, np.: Il va souvent au cinéma avec moi.
 - c) umiejscowienie czynności w czasie
 - czynność wykonywana w teraźniejszości, np.: Maintenant nous regardons des photos.

- czynność przeszła dokonana, np. Hier, nous sommes allés au cinéma.
 - czynność przyszła, która ma nastąpić w najbliższym czasie, np. Nous allons faire une excursion.
 - relacjonowanie faktów, wydarzeń, czynności, np. Il dit qu'il part.
7. Upodobania, np.: Ça me plaît. Ça ne me plaît pas. J'aime beaucoup cette chanson.
 8. Możliwość, np.: Je peux faire des achats. Je peux le faire.
 9. Umiejętność, kompetencja, np.: Je connais ce livre. Il sait nagér. Parlez-vous russe? Oui, je parle russe.
 10. Pozwolenie, zakaz, przymus, konieczność, np.: Tu peux garder ce livre. Tu peux le garder. N'ouvre pas la fenêtre! Ne parle pas à ton camarade. Nous devons venir à l'heure.
 11. Prośba, sugestia, propozycja, np.: Aidez-moi s'il vous plaît. Pouvez-vous répéter cette question? Répétez la question, s'il vous plaît. Allons au cinéma?
 12. Postawy wobec zjawisk
 - ocena pozytywna i negatywna, np.: Bien. Très bien. C'est bien. C'est parfait. C'est joli. C'est mal. C'est difficile.
 - zgoda, niezgoda, np.: Entendu. D'accord. Non, ce n'est pas possible.
 - chęć, niechęć, np.: Je veux bien chanter. Je ne veux pas aller avec toi.
 13. Zwroty grzecznościowe
 - powitanie, pożegnanie, pozdrowienia, np.: Bonjour Madame, (Monsieur, Mademoiselle), Au revoir Annette. Comment allez vous? Ça va?
 - podziękowanie, np.: Merci beaucoup. Merci bien.
 - przeproszenie, np.: Pardon, Madame, quelle heure est-il, s'il vous plaît? Excusez-moi Madame.
 - życzenia, np.: Bonne santé! Bon voyage! Bon retour! Bonne fête!
 14. Podtrzymanie komunikacji językowej
 - informacje rozmówcy o niezrozumieniu jego wypowiedzi, np.: Pardon, vous dites? Je ne comprends pas.
 - pytanie o znaczenie wyrazów i zwrotów, np. Qu'est ce que c'est?
 - próba o wolniejsze lub głośniejsze wypowiadanie się, o powtórzenie, np.: Parlez-moi vite s'il vous plaît. Répétez s'il vous plaît. Je n'entends pas bien.
 15. Przyczyna i skutek, np. Elle a une bonne note parce qu'elle travaille bien.

CZYTANIE

Po pierwszym roku nauki uczeń powinien poprawnie czytać i rozumieć:

- Teksty zamieszczone w podręczniku dla klasy VII.
- Proste formularze osobowe.

W klasie VII uczeń powinien umieć posługiwać się słowniczkiem znajdującym się w podręczniku.

PISANIE

Po pierwszym roku nauki uczeń powinien umieć:

- Zapisać wybrane wyrazy, zwroty i zdania, które opanował czynnie w toku lekcyjnym.
- Stosować podstawowe reguły ortograficzne w ramach przyswojonego materiału językowego.

WYMOWA*)

1. Intonacja, rytm i niektóre zjawiska fonetyczne wewnątrz zdania i grupy (grupa wydechowa).

Zdanie oznajmujące

Grupa wydechowa

– enchainement consonantique:

Il est malade.

– enchainement vocalique:

Il va à Alger.

– liaison obowiązkowe:

Ils aiment les enfants. Les hommes travaillent.

Grupa rytmiczna

- opuszczanie [ə] niestałego w mowie potocznej,
- zjawiska zachodzące na końcu grupy rytmicznej: akcent (przycisk), wydłużenie samogłosek, wymowa spółgłosek, zwłaszcza spółgłosek dźwięcznych na końcu grupy rytmicznej,
- rytm.

Intonacja zdania

– zdanie złożone z jednej grupy rytmicznej:

Je suis malade.

– zdanie złożone z dwóch grup rytmicznych:

Pierre et Paul/vont à l'école.

– zdanie złożone z trzech grup rytmicznych:

Pierre et Paul/vont à l'école/tous les matins.

Zdanie pytające

Pytanie intonacyjne

- intonacja zdania złożonego z jednej grupy rytmicznej
- intonacja zdania złożonego z dwóch grup rytmicznych:
Tu vas au cinéma/avec tes amis?
- intonacja zdania złożonego z trzech grup rytmicznych:
Tu vas au cinéma/avec tes amis/ce soir?

Pytanie zaczynające się od „Est-ce que” złożone:

– z dwóch grup rytmicznych:

Est-ce que/vous allez au bal?

*) Materiał gramatyczny został podany według logicznego następstwa zjawisk językowych. Przestrzeganie tej kolejności zjawisk gramatycznych nie obowiązuje ani autora podręcznika, ani nauczyciela w toku lekcyjnym.

— z trzech grup rytmicznych:
Est-ce que/vous allez au bal/ce soir?

Pytanie zaczynające się od „Qu'est-ce que” złożone:

— z dwóch grup rytmicznych:

Qu'est-ce que/vous faites?

— z trzech grup rytmicznych:

Qu'est-ce que/vous faites là/tous les deux?

Pytanie zaczynające się od „Qui est-ce qui”:

Qui est-ce qui/est venu?

Pytanie zaczynające się od zaimka przymiotnego:

Quelle heure est-il?

Pytanie zaczynające się od przysłówka pytającego:

Qu'est-ce que vous êtes allé?

Quand/est-ce que vous êtes venu?

Zdanie rozkazujące

Zdanie rozkazujące proste:

Fermez la porte!

Zdanie wykrzyknikowe (tylko w konkretnych sytuacjach):

Ah! vous parlez déjà bien!

2. Fonemy, ich rozpoznawanie i realizacja (wymowa głosek)

Samogłoski

— opozycja [i] : [y]

Donne-moi dix pains. Donne-moi du pain.

— opozycja [y] : [u]

Tu vas bien. Tout va bien.

— opozycja [e] : [ə]

Les fils de Mme Dubois. Le fils de Mme Dubois.

J'ai fait. Je fais.

— opozycja [e] : [ɛ]

Donne-les. Donne du lait.

— opozycja [oe] : [ø]

Mange l'oeuf. Mange les oeufs.

— opozycja [ɔ] : [o]

C'est Paul. C'est Paule.

— opozycja [oe] : [o]

Un peu d'eau. Un pot d'eau.

— opozycja [u] : [o]

C'est fou. C'est faux.

— opozycja samogłoska ustna — samogłoska nosowa

[ɛ] : [ɛ̃]

Il met. Les mains.

[a] : [ã]

Il est gras. Il est grand.

[o] : [õ]

Il fait beau. Il fait bon.

- opozycja samogłoskowa nosowa — samogłoska nosowa
Il est blanc. Il est blond.
- opozycja samogłoska nosowa — samogłoska ustna + spółgłoska nosowa
Il est plein. Elle est pleine. (Le sac, la valise)
Il est bon. Elle est bonne.
Il y a un an. Il y a un âne ici.

Spółgłoski

- spółgłoska [R]
C'est une gare. C'est rare.
- spółgłoska [ŋ]
Nous vivons en Pologne.

Samogłoski niezgłoskotwórcze

- samogłoska [j]
Il travaille bien.
- opozycja [wi]: [ui]
C'est Louis. C'est lui.

Zasady czytania

- Zasady czytania liter transponujących samogłoski i spółgłoski.
- Zasady czytania grup literowych transponujących samogłoski i spółgłoski.
- Zasady czytania liter ze znakami diakrytycznymi:
é [e], è [ɛ], ê [ɛ̃], ç [s].
- Zasady czytania grup literowych transponujących grupy fonemów:
oi [wa], ay [ej], ey [ej], ui [ɥi], oui [wi], ti [si].
- Zasady czytania liter końcowych.

Uwaga: punkty 1. (Intonacja) i 2. (Fonemy) winny być realizowane równocześnie, nie sukcesywnie.

Pisownia

Pisownia niektórych liter różniąc się od pisowni odpowiednich liter polskich.

Pisownia samogłosek: [y], [ə], [u], [ɛ], [ɛ̃], [o], [ø], [œ].

Pisownia samogłosek nosowych.

Pisownia spółgłosek: [k], [g], [s], [z], [ʃ], [ʒ].

Pisownia samogłosek niezgłoskotwórczych: [j], [u].

Zasady pisania e na końcu wyrazu:

— po każdej słyszanej spółgłosce na końcu wyrazu z wyjątkiem r, l i w niektórych wypadkach x, s,

— po słyszanych grupach spółgłoskowych,

— na końcu przymiotników i imiesłów rodzaju żeńskiego,

— na końcu większości rzeczowników rodzaju żeńskiego.

Pisanie grup fonemów za pomocą grup literowych:

[wa] = oi, [wɛ̃] = oin.

Użycie liter h i x oraz zestawów liter ph i ti.

Znaki: accent aigu, accent grave, accent circonflexe, apostrophe, cédille, tréma.

Zasady interpunkcji.

Ortografia gramatyczna:

Pisownia czasowników „avoir”, „être”, „aller” w czasie teraźniejszym i ich *participes passés*. Pisownia końcówek czasu teraźniejszego i trybu rozkazującego innych czasowników występujących w materiałach nauczania. Pisownia rzeczowników przymiotników i *participe passé* w liczbie mnogiej oraz przymiotników i *participe passé* w rodzaju żeńskim.

MATERIAŁ MORFOSYNTAKTYCZNY

Równoważnik zdania

Voilà ... (voici), ici ...

— Voilà + rzeczownik

Voilà Jean. Voilà nos amis.

— Voilà + rzeczownik + przydawka

Voilà une table de bois. Voilà le tableau noir.

— zaimek

osobowy nieakcentowany: Le (la, les), voilà; Le (la, les)

voici (zwrócić uwagę na miejsce zaimka występującego z voilà, voici).

Zdanie proste typu: Sujet + verbe + attribut (S V A).

Grupa podmiotu

Ośrodek grupy — rzeczownik

Jean est ouvrier.

z przydawką

Le père de Jean est ouvrier. **Ce gentil garçon** est sportif.

Substytut grupy — zaimek

— zaimek osobowy

Il est ouvrier.

— zaimek bezosobowy

C'est un ouvrier. Ce sont des ouvriers.

Grupa orzeczenia: czasownik être + orzecznik

orzecznik — rzeczownik

— rzeczownik bez określnika

Il est ouvrier.

— rzeczownik z określnikiem w strukturze po c'est ...

C'est un ouvrier. Ce sont des ouvriers.

(Wskazane użycie odpowiedniego przymiotnika dla podkreślenia rodzaju: C'est une belle robe. C'est un beau chapeau.)

orzecznik — przymiotnik

Il est intelligent.

orzecznik — zaimek

C'est moi.

Zdanie z „il y a” w opozycji do zdania z être (różnica w stosunku do języka polskiego).

Il y a des livres sur la table. Les livres sont sur la table.

Zdanie proste typu: Sujet + verbe (S V).

Zdanie proste rozwinięte (Sujet + verbe + complément d'objet direct + complément d'objet indirect)

oznajmujące, pytające (intonacyjne i z wyrażeniem „Est-ce que” w odniesieniu do pytań o całe zdanie oraz pytania o części zdania. Szyk zdania prostego rozwiniętego (przeciwstawić dowolności zdania polskiego).

Grupa nominalna

W roli podmiotu

Ośrodek grupy — rzeczownik

— określniki rodzaju, liczby i zakresu,

rodzajnik określony, zaimek przymiotny dzierżawczy i wskazujący — stopniowanie identyfikacji: un — le — ce — mon + rzeczownik (zwrócić uwagę na elizję),

— liczebnik główny.

Przydawki

a) przydawka przymiotna: miejsce przydawki

— liczebnik porządkowy z rodzajnikiem określonym,

— zaimek przymiotny „tout” występujący przed rodzajnikiem (tout le groupe: toute la classe).

b) przydawka rzeczowna

— przyimkowa (un chapeau de paille).

— dopełniaczowa (La place de la Concorde, La place du Tertre).

— połączenie przyimka „de” z „le” i „les” — article contracté: du, des

pytanie o przydawkę rzeczowną „quel/s”, „quelle/s” w opozycji do „comment”.

Rodzaj i liczba rzeczowników i przymiotników. Zwrócić uwagę na specyfikę tworzenia liczby mnogiej niektórych rzeczowników oraz rodzaju żeńskiego niektórych przymiotników. (Wskazane użycie przymiotnika dla podkreślenia rodzaju: un bon fils. une bonne fille.)

Substytut grupy — zaimek

— osobowy nie akcentowany, akcentowany wzmocniający + nie akcentowany,

— nieokreślony: on, personne,

— pytający: qui? qui est-ce qui? (pytanie o podmiot).

Podkreślenie podmiotu wyrażeniem: C'est... qui (C'est Pierre qui est absent).

W roli dopełnienia bliższego i dalszego

Ośrodek grupy — rzeczownik

— określniki (analogicznie jak w grupie nominalnej w roli podmiotu)

— poza tym rodzajnik cząstkowy du, de la, de l' występujący często po czasownikach: avoir, acheter, boire, manger, prendre, vendre.

Il mange du pain.

- wyraz określający ilość + de.
J'ai beaucoup d'argent
J'ai peu de . . .
 - przyimki „à”, „de” wprowadzające dopełnienie dalsze: połączenia tych przyimków z le i les — article contracté: au, aux.
- Substytut grupy — zaimek (miejsce zaimka w zdaniu)
- osobowy (tylko w zdaniach z orzeczeniem w *présent*)
Je la connais. Il lui parle.
 - „en” zastępujący rzeczownik z rodzajnikiem cząstkowym (tylko w zdaniach z orzeczeniem w *présent* i tylko w zakresie rozumienia)
Il en prend.
 - pytający: qu'est-ce que? (pytanie o dopełnienie bliższe z qu'est-ce que i que)
 - pytający z przyimkiem: à qui, de qui, de quoi
(pytanie o dopełnienie dalsze).

Grupa werbalna

Orzeczenie wyrażone czasownikiem, czasownikiem z przyimkiem, *locution verbale*

- czasowniki être i avoir
 - czasowniki na -er o największej częstotliwości
 - czasowniki na -ir (finir)
 - czasowniki na -re (attendre, descendre, entendre, rendre, répondre, vendre)
 - czasowniki nieprawidłowe — aller, boire, connaître, devoir, dire, écrire, faire, lire, mettre, partir, pouvoir, prendre, savoir, sortir, venir, voir, vouloir;
wieloznaczność czasowników: faire, mettre, prendre;
opozycja znaczeniowa czasowników: dire — parler
 - czasowniki zwrotne: s'appeler, se lever (tylko w *présent*);
różnica między zaimkiem zwrotnym w języku francuskim a polskim; czasowniki zwrotne w języku francuskim, a ich odpowiedniki w języku polskim, np.: apprendre — uczyć się, se lever — wstawać.
 - konstrukcja: pouvoir + bezokolicznik
vouloir + bezokolicznik
devoir + bezokolicznik
 - niektóre czasowniki z przyimkiem (patrz lista czasowników podana w aneksie)
zwrócić uwagę na opozycje z językiem polskim;
 - locutions verbales, np.: être debout, être assis/e, avoir faim (soif).
- Tryby: orzekający (*indicatif*), rozkazujący (*imperatif*)
- Czasy: *présent*, *passé composé* (wprowadzić najpierw *passé composé* czasowników odmienianych z être), *futur proche*.

Rozszerzenie grupy werbalnej o elementy adwerbalne

- a) okolicznik wyrażony przysłówkiem
- miejsca: ici, là (pytanie: où?)
 - czasu: aujourd'hui, hier, demain, maintenant, souvent, toujours, tard, tôt, longtemps (pytanie: quand?)
 - ilości: beaucoup de, peu de, moins de, assez de (pytanie: combien de?)

- sposobu: bien, mal, vite (pytanie: comment?)
- ograniczenia: seulement
- b) okolicznik — wyrażenie przysłówkowe
 - miejsca: en (en France), à (à Paris, au bureau, à l'école), dans (dans la rue), sur, sous, devant, derrière, chez, à côté, loin de
 - czasu: à (à 11 heures), en (en été, ale au printemps), avant, après
 - sposobu i narzędzia: à + rodzajnik (à la main), en i à (en voiture, à moto), avec (avec un stylo)
 - przeznaczenia: pour (pour lui)

Miejsce elementów adverbialnych w zdaniu (Il y a des élèves **dans la classe**. **Dans la classe** il y a des élèves).

Pytania o godzinę (Quelle heure est-il?), o wiek (Quel âge as-tu?), o wynik działania arytmetycznego (Combien font...?)

Zdanie proste rozwinięte przeczące

Struktura zdania z „Il n'y a pas”

Przeczenie: ne... pas.

Dopełnienie w zdaniu przeczącym: przyimek „de” zamiast rodzajnika nieokreślonego i cząstkowego wprowadzający dopełnienie (Je n'ai pas de stylo, Je ne bois pas de thé). (Je ne la vois pas, Je ne lui parle pas...).

Partykuła twierdząca „si” w opozycji do „oui” (Tu ne connais pas Jean? — Si, je le connais).

Zdanie proste rozkazujące

Typy zdań rozkazujących:

Ouvre la porte! Ouvre-la! Donne ce livre à Marie! Donne lui ce livre! Ouvre-moi la porte! N'ouvre pas la porte! Ne l'ouvre pas! (tylko w zakresie rozumienia)
Ne lui donne pas ce livre! (tylko w zakresie rozumienia)

Zdanie złożone

Konstrukcja: Il dit que ... (orzeczenie zdania głównego w *présent*).

Konstrukcja z „parce que” (orzeczenie zdania podrzędnego w *présent*).

Struktury zdaniowe do zautomatyzowania

1. Sujet + verbe S V
2. Sujet + copule + attribut S V A
3. Sujet + verbe + complément d'objet direct S V C_d (uwzględnić dopełnienie zaimkowe S C_d V)
4. Sujet + verbe + complément d'objet indirect S V C_i (uwzględnić dopełnienie zaimkowe S C_i V)
5. Sujet + verbe + complément d'objet direct + complément d'objet indirect S V C_d D_i (bez uwzględnienia dopełnień zaimkowych)
6. Sujet + verbe + complément circonstanciel (miejsce okolicznika) S V C_c, C_c S V
7. Sujet + verbe + complément circonstanciel w połączeniu z complément d'objet direct i indirect (miejsce okolicznika) S V C_d C_i C_c

8. Zdania z *il y a* w opozycji do zdań z *être*
9. Struktury bezosobowe: *Il fait beau. Il pleut.*
10. *Voilà . . . voici . . . c'est . . .*
11. Zdanie złożone podrzędnie dopełnieniowe typu: *Il dit que . . .* (orzeczenie zdania głównego tylko w *présent*).

KLASA VIII

(3 godziny tygodniowo)

UMIĘJĘTNOŚCI

ROZUMIENIE MOWY

Po drugim roku nauki uczeń powinien rozumieć:

- Proste stereotypowe wypowiedzi nauczyciela związane z sytuacją w klasie, wypowiedzi nauczyciela i kolegów zawierające się w ramach opracowanego materiału nauczania, lecz niekiedy także wykraczające nieznacznie poza ten materiał, jeśli są łatwe do zrozumienia dzięki odpowiednio dobranym kontekstom sytuacyjnym lub werbalnym.
- Teksty materiałów nauczania, przeznaczone na dany okres nauki, w formie krótkich dialogów i monologów odtwarzanych z nagrań na taśmie lub płycie, czytane głośno przez nauczyciela.
- Wypowiedzi własne oraz swoich rozmówców w zakresach wyszczególnionych w dziale dotyczącym umiejętności mówienia.
- Teksty językowych audycji radiowych i programów telewizyjnych opracowanych dla tego poziomu nauki.

MÓWIENIE

Po drugim roku nauki uczeń powinien umieć zdobywać informacje, jak również udzielać informacji w formie twierdzącej i przeczącej w kategoriach podanych w programie klasy VII. W informacjach tych należy wykorzystać nowe słownictwo, nowe wyrażenia i konstrukcje gramatyczne zawarte w materiale morfosyntaktycznym dla klasy VIII. np.:

- ad 2. Cechy przedmiotów (np.: wielkość, kształt, kolor) i osób
- porównanie, np. *Il est plus grand que sa soeur.*
 - cechy wyrażone imiesłowem biernym, np. *Il est connu.*
- ad 6. Stosunki czasowe
- c) umiejscowienie czynności w czasie
 - czynność przyszła, np. *Nous irons à la campagne.*
 - relacjonowanie wydarzeń, czynności, próśb i poleceń, np.: *Il a dit qu'il travaillait. Il me demande d'aller avec lui.*
 - d) warunek spełnienia czegoś w przeszłości, np.: *S'il fait beau nous allons au parc. S'il fait beau nous irons au parc.*

- ad 10. Zakaz, przymus, konieczność. np.: Ne l'ouvre pas! Ne lui donne pas cette lettre! Il ne faut pas fumer! Il faut travailler.
- ad 11. Prośba, sugestia, propozycja. np.: Pourriez-vous répéter la question? Voudriez-vous venir avec moi?
- ad 12. Postawy wobec zjawisk
— ocena pozytywna i negatywna. np.: C'est plus joli. C'est moins joli.
- ad 13. Zwroty grzecznościowe
— podziękowanie. np. Je vous remercie, Monsieur.
— przeproszenie. np. Excusez-moi de vous déranger.
— życzenia. np. Nous vous souhaitons une bonne année.
- ad 14. Podtrzymywanie komunikacji językowej
— informowanie rozmówcy o niezrozumieniu wypowiedzi. np. Je n'ai pas compris
— pytanie o znaczenie wyrazów i zwrotów. np. Qu'est-ce que ça veut dire...?
— prośba o wolniejsze lub głośniejsze wypowiadanie się. o powtórzenie. np.: Parlez lentement. Parlez plus haut.

CZYTANIE

Po drugim roku nauki uczeń powinien czytać poprawnie i rozumieć:

- Teksty zamieszczone w podręczniku do klasy VII i VIII.
- Proste formularze osobowe.
- Teksty lektur przeznaczonych do czytania ekstensywnego w pierwszych dwóch latach nauki, zlecane wszystkim uczniom i indywidualnie.
- Napisy, powiadomienia, tablice informacyjne itp. w języku obcym, najczęściej spotykane za granicą i w kraju. np.: tablice z nazwami niektórych urzędów i instytucji, rozkłady zajęć, rozkłady jazdy, lotów.

W pierwszym i drugim roku nauki uczeń powinien nabyć umiejętność posługiwania się słownikiem dwujęzycznym dla znalezienia znaczenia elementów leksyki występującej w tekstach, jak również informacji o ich wymowie (na podstawie transkrypcji fonetycznej, jeśli została zamieszczona).

PISANIE

Po dwóch pierwszych latach nauki uczeń powinien umieć napisać (zredagować):

- prosty stereotypowy tekst. np.: adres na kopercie, dane personalne w formularzu oraz notatkę z informacją, gdzie się znajduje lub wyznaczającą miejsce i czas spotkania.

WYMOWA

1. Intonacja, rytm i zjawiska zachodzące wewnątrz grupy wydechowej.
Zdanie oznajmujące (proste i złożone)
Intonacja zdania oznajmującego
— zdanie złożone z jednej, dwóch i trzech grup rytmicznych

— zdanie złożone z więcej niż trzech grup rytmicznych

Pierre et Paul /vont à l'école/ tous les matins / avec leurs amis

2. Fonemy i ich realizacja (wymowa głosek).

Dalsze wyrabianie nawyków poprawnej wymowy głosek.

Zasady czytania

Wypracowanie poprawnego czytania tekstów.

Pisownia

Zasady pisania — ćwiczenie umiejętności nabytych w klasie VII

Ortografia gramatyczna:

Pisownia końcówek imparfait.

Pisownia końcówek czasowników w czasie przyszłym.

Inne zagadnienia ortografii gramatycznej, wynikające z obowiązującego programu

MATERIAŁ MORFOSYNTAKTYCZNY

Zdanie proste typu: Sujet + verbe + attribut (S V A)

Grupa podmiotu

Ośrodek grupy — rzeczownik

Substytut grupy — zaimek

— zaimek „tout”

Tout est bien

Grupa orzeczenia

Orzecznik — *participe passé*

Il est **connu**. Il est **admire**.

— przymiotnik

stopniowanie regularne przymiotnika

Il est plus ... que ... Il est moins ... que ... Il est aussi ... que ...:

stopniowanie nieregularne przymiotnika (tylko: bon, meilleur, le meilleur).

Zdanie proste rozwinięte niezależne, oznajmujące, pytające (intonacyjne i z wyrażeniem „Est-ce que” w odniesieniu do pytań o całe zdanie oraz pytania o części zdania z zastosowaniem, w niektórych przypadkach, inwersji prostej) oraz zdanie proste jako człon zdania złożonego.

Grupa nominalna

W roli podmiotu

Ośrodek grupy — rzeczownik

— niektóre rzeczowniki złożone (przymiotnik + rzeczownik:

grand-père, grand-mère);

rodzaj i liczbą rzeczowników c.d.

przydawki

a) przydawka przymiotna: tworzenie rodzaju żeńskiego przymiotników c.d.:

b) przydawka rzeczowna przyimkowa

Une montre en or.

Substytut grupy — zaimek

— osobowy nieokreślony: quelqu'un, tout (tout va bien)

W roli dopełnienia bliższego

Ośrodek grupy — rzeczownik (analogicznie jak w grupie nominalnej w roli podmiotu, klasa VII, VIII)

W roli dopełnienia dalszego

Ośrodek grupy — rzeczownik

przyimki wprowadzające dopełnienie dalsze: przyimek avec (pytanie: avec qui?)

Substytut grupy — zaimek

— zaimki „en” i „y”: opozycja zaimków „en” (de) i „y” (à)

Il parle de ce problème. Il pense à ce problème.

Il **en** parle. Il **y** pense.

Podkreślenie podmiotu, dopełnienia, okoliczników wyrażeniem C'est ... qui

C'est ... que.

Grupa werbalna

Orzeczenie wyrażone czasownikiem, czasownikiem z przyimkiem, *locution verbale*

— dalsze czasowniki prawidłowe o największej częstotliwości

— dalsze czasowniki nieprawidłowe o największej częstotliwości

— dalsze czasowniki zwrotne o największej częstotliwości w czasach przewidzianych w programie klas VII i VIII: ich odpowiedniki w języku polskim.

— czasowniki łączące się z bezokolicznikiem innego czasownika bez przyimka konstrukcje: aller voir, aller chercher, faire venir.

— czasowniki z przyimkiem (patrz lista czasowników podana w aneksie): zwrócić uwagę na opozycje z językiem polskim

— wyrażenia z avoir, (np. avoir froid) i z être, (np. être pressé/e, être en retard, être d'accord)

Tryby: *indicatif, impératif, subjonctif présent*

Czasy: *futur simple, imparfait, imparfait* dla wyrażenia równoczesności w zdaniu złożonym podrzędnie ze zdaniem głównym w czasie przeszłym — opozycja do języka polskiego; *imparfait d'habitude, d'état, conditionnel présent* (conditionnel de politesse), *subjonctif présent* czasowników regularnych i nieregularnych najczęściej używanych — wg listy czasowników podanej w programie dla kl. VII.

Rozszerzenie grupy werbalnej o elementy adwerbalne

a) okolicznik wyrażony przysłówkiem

— miejsca: dehors, dedans, près

— czasu: jamais, toujours

przysłówki na -ment

b) okolicznik — wyrażenie przysłówkowe

— czasu: d'abord, depuis + rzeczownik, pendant + rzeczownik, il y a deux jours, dans deux jours (opozycja wyrażen: il y a /dans)

- narzędzia i sposobu:
avec un stylo
avec plaisir. sans plaisir

Zdanie proste, rozwinięte, przeczące

Grupa werbalna

Przeczenie typu: ne ... jamais; ne ... rien; ne ... plus;
ne ... personne; ne ... ni ... ni ...

Zdanie proste rozkazujące

Typy zdań rozkazujących:

Ne l'ouvre pas! Ne lui donne pas ce livre!

Tryb rozkazujący czasownika être: sois! soyez!

Zdanie złożone

Struktura zdania złożonego (zdanie główne, zdanie podrzędne).

Zdanie złożone współrzędnie: spójniki "et", "ou", "mais", "car".

Zdanie złożone podrzędnie:

- podmiotowe
Il faut que + subjonctif
Il faut + infinitif
- dopełnieniowe
Il demande si ...
konstrukcja: Il me demande de ...
Il a dit que + imparfait
- względne, przydawkowe
Je lis le livre **qui** est sur la table.
Je lis le livre **que** tu aimes.
- okolicznikowe
czasowe z „quand”
celowe: pour + infinitif
- warunkowe
Si + *présent* + *présent*
Si + *présent* + *futur*

Grupa werbalna

Zgodność czasów

- równoczesność:
Il a dit qu'il travaillait.
Il a dit qu'il était malade.

Struktury zdaniowe do zautomatyzowania

1. Il faut + infinitif
2. Il a dit que + imparfait
3. Il me demande de + infinitif

4. Il me demande si...
5. Je voudrais + infinitif
6. Zdania z dopełnieniem zaimkowym i orzeczeniem w *passé composé*: J'en ai bu. Je n'en ai pas bu. Il m'a donné ce livre.
7. Zdania z zaimkiem „y” w roli dopełnienia dalszego i orzeczeniem w *présent*: J'y pense. Je n'y pense pas.
8. Zdania przyczynowe z „parce que” i „car”
9. Zdanie warunkowe: Si + *présent* + *futur* / *présent*
10. Struktury idiomatyczne: avoir froid (soif. peur. besoin de: être pressé/e (en retard). faire mal. se mettre en colère. prendre froid

ANEKS LEKSYKALNO-MORFOLOGICZNY

- Wybrane czasowniki łączące się z przyimkiem „de”
- accepter de + infinitif (Il accepte de travailler avec nous)
 - w opozycji do accepter q.c. (Il accepte notre invitation)
 - s'approcher de + nom (Le bateau s'approche de la côte)
 - changer de + nom (Changeons de places!)
 - décider de + infinitif (Il décide de partir)
 - défendre de + infinitif (Elle nous défend de fumer)
 - essayer de + infinitif (Essayez de comprendre!)
 - finir de + infinitif (Il finit de faire son devoir)
 - w opozycji do finir q.c. (Il finit son devoir)
 - manquer de + infinitif (Ne manquez pas de venir!)
 - manquer de + nom (Il manque d'argent)
 - w opozycji do manquer q.c. (Il a manqué le train)
 - permettre de + infinitif (Permettez-moi de sortir)
 - prier de + infinitif (Il nous prie de rester)
 - promettre de + infinitif (Je vous promets de venir)
 - w opozycji do promettre q.c. (Il m'a promis un cadeau)
 - proposer de + infinitif (Nous vous proposons d'aller...)
 - w opozycji do proposer q.c. (Nous vous proposons une excursion en voiture)
 - refuser de + infinitif (Il refuse de la faire)
 - remercier de + nom (Je vous remercie de votre lettre)
 - rire de + nom (Elle rit de bonheur)
 - sortir de + nom (Il sort du train)
 - w opozycji do sortir q.c. (Il sort son billet)
 - se souvenir de + nom (Je me souviens de vous)
- Wybrane czasowniki łączące się z przyimkiem „à”
- aller à + nom (Il est allé à la campagne)
 - w opozycji do aller chez + nom (Il va chez le médecin)
 - appartenir à + nom (Il appartient à notre groupe)
 - arriver à + infinitif (Je n'arrive pas à suivre...)
 - arriver à + nom (J'arrive à Paris)

- w opozycji do arriver chez + nom (J'arrive chez ma tante)
commencer à + infinitif (Il commence à pleuvoir)
- w opozycji do commencer q.c. (Il commence son travail à 7 heures)
croire à + nom (Je ne crois pas à cette histoire. Je n'y crois pas)
se décider à + infinitif (Elle se décide à partir)
s'habituer à + infinitif (Il s'habitue à travailler)
s'habituer à + nom (Il s'habitue au travail)
s'intéresser à + nom (Il s'intéresse à la peinture)
se mettre à + infinitif (Nous nous mettons à travailler)
se mettre à + nom (Nous nous mettons au travail)
participer à + nom (Nous participons à cette fête)
ressembler à + nom (Il ressemble à son père)
se rendre à + nom (Le président se rend à l'Elysée)
réussir à + infinitif (Il réussira à trouver du travail)
réussir à + nom (Il a réussi à son examen)
tenir à + infinitif (Je tiens à souligner...)
tenir à + nom (Il tient à ce poste)

Wybrane czasowniki łączące się z przyimkiem „de” lub „à”
demander de + infinitif (Il demande de faire venir le médecin)

- w opozycji do demander q.c. (Il demande le médecin)
demander à + infinitif (Il demande à boire...)
jouer de + nom (Elle joue du piano)
- w opozycji do jouer q.c. (Elle joue une valse)
jouer à + nom (Il aime jouer au tennis)
parler de + nom (Je lui ai parlé de toi)
parler à + nom (Il parle à Monsieur X)
penser de + nom (Que pensez-vous de cette histoire? Qu'en pensez vous?)
penser à + nom (Pensez bien à ma demande! Pensez-y!)
servir de + nom (Vous nous servirez d'interprète)
servir à + nom (Cela ne sert à rien)
- w opozycji do servir q.c. (Elle nous sert le diner)

Wybrane czasowniki łączące się z innymi przyimkami
partir pour (Il part pour Paris)

- w opozycji do partir chez (Je pars chez des amis)
tomber sur (Il est tombé sur le trottoir)
tomber par (Elle est tombée par terre)

Czasowniki łączące się z bezokolicznikiem innego czasownika bez przyimka

devoir + infinitif

pouvoir + infinitif

vouloir + infinitif

aller + infinitif: aller voir, aller chercher

faire + infinitif w znaczeniu spowodować, kazać:

faire attendre. faire cuire. faire faire. faire marcher. faire penser. faire pleurer. faire réfléchir.

faire rire. faire savoir. faire travailler. faire venir. faire voir

laisser + infinitif w znaczeniu pozwolić:

laisser parler. laisser passer. laisser tomber

Czasowniki przechodnie w języku francuskim, których odpowiedniki polskie są czasownikami nieprzechodnimi

attendre: attendre le bus. son ami

fréquenter: fréquenter ses amis

habiter: habiter 5. Place d'Italie. habiter Paris (à Paris)

regarder: regarder les photos. regarder les gens

parler: parler français

traverser: traverser le pont. la rue

Czasowniki zwrotne w języku francuskim, których odpowiedniki polskie nie są czasownikami zwrotnymi

s'asseoir. s'endormir. s'éteindre. se lever. se moucher. se reposer. se sauver. se taire

Czasowniki, których odpowiedniki w języku polskim są czasownikami zwrotnymi

apprendre. apparaître. approcher. commencer. déménager. divorcer. finir. flâner.

naître. rire. saluer. signer. sourire

Wybrane wyrażenia z języka potocznego

Wyrażenia z **avoir**

avoir faim, avoir soif, avoir froid, avoir chaud, avoir sommeil, avoir mal, avoir honte, avoir peur, avoir besoin de..., avoir envie de..., avoir q. c. à faire, avoir raison, avoir tort, avoir l'intention de avoir de la chance, avoir le temps, avoir de la monnaie,

Wyrażenia z **être**

être assis/e. être debout.

être à l'heure (à temps). être pressé/e. être en retard.

être d'accord. être au courant.

être content/e. être de bonne (de mauvaise) humeur.

être en train de.... être de service.

Wyrażenia z **faire**

faire de la fièvre.

faire mal. faire peur. faire plaisir.

faire du sport. faire de la luge. faire du ski.

faire un tour (une promenade).

faire l'école buissonnière.

faire un cours (une leçon. une conférence).

faire des achats (des commissions).

Wyrażenia z **mettre**

mettre en marche.

se mettre au travail (à travailler)

se mettre en route.

se mettre à table.

se mettre à l'ombre (au soleil).

se mettre en colère

Wyrażenia z **prendre**

prendre son petit déjeuner (diner. déjeuner), prendre q. c. (manger).

prendre froid.

prendre un bain (une douche).

prendre un taxi (un train. un avion).

prendre son billet à la caisse.

prendre des photos.

prendre la rue.

prendre son temps (attendre).

Struktury bezosobowe:

il fait beau. il fait mauvais. il fait chaud. il fait froid.

il fait du brouillard. il fait de l'orage. il fait du vent.

il gèle. il neige. il pleut.

il faut + infinitif, il faut que.... il manque...

il paraît que.... il me semble que.... il est possible que.

il est difficile de.... il est facile de...

JĘZYK NIEMIECKI

KLASA VII

(4 godziny tygodniowo)

UMIĘTNOŚCI

ROZUMIENIE MOWY

Po pierwszym roku nauki uczeń powinien rozumieć:

- Proste stereotypowe wypowiedzi nauczyciela związane z sytuacją w klasie; wypowiedzi nauczyciela i kolegów mieszczące się w ramach opracowanego materiału nauczania.
- Teksty materiałów nauczania, przeznaczone na dany okres nauki, w formie krótkich dialogów, monologów odtwarzanych z nagrań na taśmie lub płycie, czytanych głośno przez nauczyciela.
- Wypowiedzi własne oraz swoich rozmówców w zakresach wyszczególnionych w dziale dotyczącym umiejętności mówienia.

MÓWIENIE

Po pierwszym roku nauki uczeń powinien umieć zdobywać informacje, jak również udzielać informacji w formie twierdzącej i przeczącej w następujących kategoriach:

1. Dane personalne: imię i nazwisko, zawód (szkoła), narodowość, kraj, wiek, adres, numer telefonu.
2. Cechy przedmiotów (np. wielkość, kształt, kolor) i osób, np.: Das Fahrrad ist neu. Peter ist groß und blond.
— porównanie cech, np. Monika ist größer als Ilse.
3. Stosunki międzysobowe, np.: Marie ist meine Schwester. Klaus ist ihr Bruder. Sie gefällt mir nicht.
4. Posiadanie i przynależność, np.: Ich hatte einen Hund. Das Buch gehört mir. Das ist sein Fotoapparat.
5. Miejsce, położenie, kierunek, np.: Das Haus ist am Theaterplatz. Diese Straße führt zum Bahnhof. Wohin soll ich gehen? Gehen Sie rechts! Wo ist hier ein Hotel?
6. Stosunki czasowe
a) punkt w czasie (godziny, dni tygodnia, miesiące, pory roku, lata), np.: Er kommt 8.30. Am Montag gehe ich immer schwimmen. Die Sommerferien beginnen im Juli. Um wieviel Uhr geht der Zug?

- b) częstotliwość czynności. np.: Er kommt oft. Sie besucht uns selten. Er ist immer da.
- c) wydarzenia w czasie
- teraźniejszym, np. Wir fahren im Sommer an die See.
 - przeszłym, np.: Er war gestern krank. Er konnte nicht zu mir kommen. Er ist im Kino gewesen. Er hat lange geschlafen.
 - przyszłym, np. Mein Freund besucht uns morgen.
7. Upodobania. np.: Er tanzt gern. Sie hat ihn gern.
8. Możliwość. np.: Ich kann dir natürlich helfen. Heute kann er nicht zu uns kommen.
9. Umiejętność. kompetencja. np.: Ich kann gut schwimmen. Stefan kann gut Deutsch.
10. Pozwolenie. zakaz. przymus. konieczność. np.: Er darf nicht länger fernsehen. Du darfst jetzt mit ihm tanzen gehen. Wir müssen pünktlich kommen. Geh nicht! Nun. geh schon!
11. Prośba. sugestia. propozycja. np.: Sprich bitte deutlich! Nimm mich ins Kino! Kannst du hier auf mich warten? Wollen wir nicht spazierengehen? Möchtest du eine Tasse Tee?
12. Postawy wobec zjawisk
- ocena pozytywna i negatywna. np.: Gut! Einverstanden! Er spricht darüber interessant. Falsch! Nicht richtig! Schlecht!
 - zgoda. niezgoda. np.: Ja. Aber natürlich! Nein! Unmöglich.
 - chęć i niechęć. np.: Sie wollen uns besuchen. Das möchte ich nicht.
13. Zwroty grzecznościowe z uwzględnieniem form zwracania się: „Sie” i „du” (w całym kursie)
- powitanie. pożegnanie. pozdrowienia. np.: Guten Tag! Guten Abend! Auf Wiedersehen!
Bis dann! Tschüs!
 - podziękowanie. np.: Danke schön! Vielen Dank!
 - przeproszenie. np.: Entschuldigen Sie bitte!! Verzeihung!
 - życzenia. np.: Viel Spaß! Viel Glück!
14. Podtrzymywanie komunikacji językowej
- informowanie rozmówcy o niezrozumieniu jego wypowiedzi — np.: Ich verstehe dich nicht. Wer kommt nicht? Wen meinen Sie? Woher kommt er? Worüber sprechen Sie?
 - pytanie o znaczenie wyrazów i zwrotów, np. Was bedeutet das?
 - prośba o wolniejsze lub głośniejsze wypowiadanie się. o powtórzenie. np.: Wiederhole es bitte! Sag es. bitte. noch einmal!

CZYTANIE

Po pierwszym roku nauki uczeń powinien poprawnie czytać i rozumieć:

- Teksty zamieszczone w podręczniku do klasy VII.
- Proste formularze osobowe.

W klasie VII uczeń powinien umieć posługiwać się słowniczkiem znajdującym się w podręczniku.

PISANIE

- Po pierwszym roku nauki uczeń powinien umieć:
- zapisać wybrane wyrazy, zwroty i zdania, które opanował czynnie w toku lekcyjnym;
 - stosować podstawowe reguły ortograficzne w ramach przyswojonego materiału językowego.

WYMOWA

Wymowa następujących głosek języka niemieckiego, różniących się w swym brzmieniu od głosek polskich:

- Samogłoski

- [a] — [a:] (a krótkie i a długie) — wprowadzić w opozycjach typu: Stadt — Staat
- [ɛ] (e otwarte, długie) — wprowadzić i ćwiczyć w zestawieniach, jak: Zelt — (er) zählt
- [e:] (e zamknięte, długie) — wprowadzić i ćwiczyć, wychodząc od [ɛ] lub [e:] w zestawieniach, jak:
weg — Weg lub Mär — mehr
- [ɛ] (e krótkie, nie akcentowane), np.: lebendig, Petersilie, Regierung, Theater
- [œ] (ö otwarte, krótkie) — wprowadzić i ćwiczyć, wychodząc od [ɛ] w zestawieniach opozycyjnych typu:
kennen — können. Kannen — kennen — können
Er kennt Köln sehr gut.
- [ø:] (ö długie) wprowadzić i ćwiczyć, wychodząc od [e:] w zestawieniach opozycyjnych typu:
Sehne — Söhne, Hölle — Höhle, Häfen — Höfe
Lesen Sie die Lösung des Rätsels.
- [ø] (ö krótkie, nie akcentowane), np. Ökonomie
- [ɪ] (i otwarte, krótkie) — wprowadzić, wychodząc od [ɛ] lub polskiego i:
Helle — Hölle — Hilfe
- [i:] (i długie) — ćwiczyć, wychodząc od [e]:
Fee — pol. film — viel
im — ihm
- [ʏ] (ü otwarte, krótkie) — wychodząc od [ɪ], wprowadzić i ćwiczyć w zestawieniach, jak:
Kissen — küssen, stecken — sticken — Stücke
missen — müssen, messen — missen — müssen
- [ɪ] (i zamknięte, krótkie, nie akcentowane), np. Kritik, Zitrone
- [y:] (ü długie) — wprowadzić, wychodząc od [i]:
Biene — Bühne
liegen — lügen
Tier — Tür
- [ʏ] (krótkie, nie akcentowane), np. Büro

[o:] (o długie) — wychodząc od polskiego o, wprowadzić i ćwiczyć w zestawieniach opozycyjnych typu:

offen — Ofen

w wyrazach takich, jak:

Funktion — Produktion. Hallo

[o] (krótkie, nie akcentowane), np. worüber. Hotel

[u] (u krótkie) — wychodząc od polskiego o lub u, ćwiczyć:
konnte — Kunst — pol. kuna

[u] (u krótkie, zamknięte), np. Futur

[u:] (u długie) — ćwiczyć, wychodząc od [o:]:

Ohr — pol. urna — Uhr

— Dwugłoski

[ae] — pisownia ei — ćwiczyć w opozycjach, jak:

Mann — mein

[ao] — pisownia au — ćwiczyć w opozycjach, jak:

kann — kaum i in.

[ɔø] — pisownia eu — ćwiczyć w opozycjach, jak:

Lotte — Leute

Należy zwrócić uwagę na różnicę w stosunku do polskich grup -ai, -au, -oi, -oi.

— Samogłoski zredukowane

wprowadzić i ćwiczyć w zestawieniu typu:

Rolle — Roller

Lage — Lager

[ə] w wygłosie, jak:

heute, ich mache itp.

oraz hier, mehr, Ohr, Tür (po samogłoskach długich).

— Spółgłoski

[h], np. haben, heute w przeciwstawieniu do polskiego [x] w wyrazach **hała**, **chata** oraz w śródgłosie: **Uhu** — w przeciwstawieniu do **Kuchen**.

[ç] — głoskę tę można wprowadzić i ćwiczyć w opozycji do [x] w zestawieniach typu:

auch — euch

lachen — lächeln

oraz w zakończeniach wyrazów na „chen” i wyrazach manch, welch.

[ŋ] — głoskę tę można wprowadzić przechodząc od polskiego „nie” do Engel, Finger itp. oraz polskiego [ŋg] w wyrazie „klinga” do [ŋ] w klingen, a następnie drogą kontrastu uzyskać welarne [ŋ], np.

klingen — klangen — Klang

singen — sangen — Gesang.

Spółgłoska [j] — w opozycji do polskiej półsamogłoski [i], [k^h], [p^h], [t^h] — spółgłoski zwarte aspirowane można wprowadzić i ćwiczyć kontrastując polską wymowę takich wyrazów jak: tempo, park, konto i in. z ich brzmieniem w języku niemieckim, np. pol. tempo — niem. Tempo, pol. park — niem. Park.

Wyrobienie nawyku zachowania bezdźwięczności spółgłosek (-s, -f, -c, -x, -f, -t, -p, -k) w wygłosie sylab lub wyrazów przed dźwięcznym nagłosem następnej sylaby lub następnego wyrazu.

Ćwiczenie wyrazów i zwrotów typu: ausmachen, Missmut, aus Mehl, auf des Messers Schneide itp.

Akcent wyrazowy w wyrazach prostych i złożonych, jak np. Hauptbahnhof.

Akcent zdaniowy i intonacja w krótkich zdaniach oznajmujących, pytających i złożonych.

Pisanie wielką literą: pisanie s, ss, ß i pisanie samogłosek z przegłosem w formach pokrewnych: pisanie „h” i podwojonych samogłosek. Dzielenie wyrazów.

W klasie VIII dalsze utrwalanie artykulacji samogłosek i spółgłosek wprowadzonych i ćwiczonych w poprzedniej klasie.

Dalsze ćwiczenia w opanowaniu nawyku zachowania bezdźwięczności spółgłosek w wygłosie przed dźwięcznym nagłosem.

— Akcent, rytm i intonacja w zdaniach bardziej rozbudowanych.

W następnych latach nauki uczeń powinien osłuchiwać się z różnymi wariantami intonacyjnymi zdań oznajmujących, rozkazujących, pytających, wykrzyknikowych

— ilustrującymi różne postawy emocjonalne mówiącego. Ponadto uczeń powinien znać główne zasady przestankowania.

MATERIAŁ GRAMATYCZNY

I

Materiał przeznaczony do opanowania czynnego

Zdania proste

Podmiot w formie zaimka osobowego + orzeczenie: Ich lerne. Er arbeitet.

Podmiot + łącznik + orzecznik: Das Buch ist interessant.

Podmiot + łącznik + orzeczenie imienne: Herr Wagner ist Lehrer.

Tworzenie zdań pytających za pomocą inwersji:

Lernst du? — Schreiben Sie?

Kontrastywne zestawienie z językiem polskim.

Odpowiedź na pytania z użyciem twierdzenia „ja”:

Arbeitest du? Ja, ich arbeite.

Odpowiedź na pytania z użyciem przeczenia „nein” — „nicht”:

Lernst du? Nein, ich lerne nicht.

Odpowiedź twierdząca na pytanie zawierające przeczenie:

Lernst du nicht? Doch, ich lerne.

Czas teraźniejszy Präsens

Ich schreibe. Er wartet.

Er fährt. Sie läuft (przegłos)

Du liest. Er ißt (wymiana samogłoski).

Rzeczownik, przysłówek i przymiotnik w zdaniach prostych:

Użycie rodzajnika nieokreślonego

— Ein Junge kommt!

Użycie rodzajnika określonego

— Das Mädchen singt schön. — Der Schuler ist wohl krank.

Rodzajnik przeczący „kein”

— Er hat jetzt keine Zeit.

Zdania pytające z zaimkami pytającymi was?, wer? oraz z wie?

— Wie schwimmt sie? — Wer schreibt das? Was steht hier?

Liczba mnoga rzeczowników (z wyjątkiem rzeczowników pochodzenia obcego).

Liczebniki główne

— Zwei Jungen schreiben.

Zdania pytające z wieviel? wie viele?

— Wieviel Geld hast du?

— Wie viele Jungen kommen morgen?

Kontrastywne zestawienie z językiem polskim: Trzech chłopców **pisze**. Drei Jungen **schreiben**.

Zaimek dzierżawczy

— Das ist mein Bruder. (Forma grzecznościowa „Ihr(e)“ — Ist das Ihr/e...?)

Dopelnienie bliższe

Liczba pojedyncza i mnoga

— Ich schreibe jetzt einen Brief.

— Ich schreibe sehr oft Briefe.

Rodzajnik nieokreślony i określony

— Ich sehe einen Mann. Siehst du auch den Mann?

Zaimek dzierżawczy

— Mein Freund liest einen Brief. — Ich sehe meinen Freund.

W języku polskim: widzę (mojego) przyjaciela.

Zdania pytające z was? i wen?

— Was schreibst du? Wen besuchst du heute?

Zaimek osobowy w bierniku

— Ich besuche heute Helga. Er besucht sie auch.

Rodzajnik przeczący „kein”

— Ich habe kein Buch. (W języku polskim: nie mam książki)

— Er hat heute auch keine Bücher.

Forma „ich möchte”, „ich hätte gern”

— Ich möchte ein Glas Wasser. — Er hätte gern eine Auskunft.

Tryb rozkazujący

— Öffne (bitte) das Fenster!

— Öffnet (bitte) das Fenster!

— Öffnen Sie (bitte) das Fenster!

Szyk przestawny w zdaniu prostym

— Morgen besucht er den Freund.

Przymyki łączące się z biernikiem

— Das sind Blumen für die Lehrerin.

Dopelnienie dalsze

Liczba pojedyncza i mnoga

Rodzajnik nieokreślony i określony

Zaimek dzierżawczy

— Er gibt seinem Freund eine Briefmarke.

Przymyki łączące się z celownikiem

— Ich spreche mit dem Lehrer.

Zdania pytające z woher? wem?

— Woher hast du das? — Wem sagst du das?

Zaimek osobowy w celowniku

— Ich helfe oft meiner Schwester. Ich helfe ihr.

Przymyki łączące się z biernikiem i z celownikiem

Zdania pytające z wohin? wo?

— Er geht in die Bibliothek. Wohin geht er?

— Er ist in der Bibliothek. Wo ist er?

— Wohin stellst du die Vase (den Fernseher)?

— Wo steht die Wase?

Czasowniki zwrotne

Zaimek w celowniku

— Ich wasche mir die Hände gründlich.

Zaimek w bierniku

— Ich wasche mich schnell. Er wäscht sich.

Wybrane przysłówki zaimkowe, przysłówki zaimkowe pytające

Rozróżnianie między worüber? über wen?. woran?. an wen?

— Er spricht über ein Buch. Er spricht darüber sehr interessant.

Worüber spricht er?

— Über wen sprichst du? Ich spreche über meinen Direktor.

Zdania współrzędnie złożone ze spójnikami „und, aber, oder, denn, sondern”

— Ich gehe in die Bibliothek, und er geht ins Kino

Czasowniki modalne; np.:

— Er will lesen. — Sie will ein Buch lesen. — Wir wollen in der Bibliothek ein Buch lesen.

Czas teraźniejszy dla oznaczenia przyszłości

— Ich komme morgen.

Czas przeszły Perfekt z czasownikami posiłkowymi „haben, sein”

Czasowniki regularne

— Der Lehrer hat mich gefragt. — Ich bin oft gewandert.

Czasowniki nieregularne

— Ich habe lange geschlafen. — Er ist sehr schnell gelaufen.

Czas przeszły Präteritum (tylko od podanych czasowników):

Czasowniki sein i haben

— Der Junge war krank. Er hatte keine Zeit.

Czasowniki modalne (z wyjątkiem mögen)

— Ich konnte nicht kommen.

Czasownik „wissen”

— Ich wußte das schon lange.

Stopniowanie przymiotnika i przysłówka

— Ihr erzählt schön. Sie erzählt schöner. Er erzählt am schönsten.

— Monika ist nett. Ilse ist netter als Monika.

— Es wird immer kälter.

II

Material przewidziany głównie do rozumienia

(występujący w wypowiedziach nauczyciela i w ew. samodzielnie czytanych tekstach)

Rzeczownik w dopełniaczu l. poj. i mn. z rodzajnikiem określonym, nieokreślonym, z zaimkiem dzierżawczym

- Die Arbeit des Schülers/der Schüler liegt hier.
- Das ist wohl der Wagen eines Sportlers?
- Der Bruder meines Freundes besucht mich heute.

Dopełniacz imion własnych

- Karins/Peters Eltern wohnen auf dem Lande.

Czasowniki rozdzielnie złożone w zdaniach orzekających, pytających, rozkazujących

- Er macht das Heft zu.
- Macht er das Heft zu?
- Mach das Heft zu!

W czasie przeszłym *Perfekt*

- Habt ihr die Hefte abgegeben?

KLASA VIII

(3 godziny tygodniowo)

UMIĘTNOŚCI

ROZUMIENIE MOWY

Po drugim roku nauki uczeń powinien rozumieć:

- Proste stereotypowe wypowiedzi nauczyciela związane z sytuacją w klasie, wypowiedzi nauczyciela i kolegów zawierające się w ramach opracowanego materiału nauczania, lecz niekiedy także wykraczające poza ten materiał, jeśli są łatwe do zrozumienia dzięki odpowiednio dobranym kontekstom sytuacyjnym lub werbalnym.
- Teksty materiałów nauczania, przeznaczone na dany okres nauki, w formie krótkich dialogów, monologów odtwarzanych z nagrań na taśmie lub płycie, czytane głośno przez nauczyciela.
- Wypowiedzi własne lub swoich rozmówców w zakresach wyszczególnionych w dziale dotyczącym umiejętności mówienia.
- Teksty językowych audycji radiowych i programów telewizyjnych przeznaczonych dla tego poziomu nauki.

MÓWIENIE

Po drugim roku nauki uczeń powinien umieć zdobywać informacje, jak również udzielać informacji w formie twierdzącej i przeczącej w następujących kategoriach:

1. Dane personalne: imię i nazwisko, zawód (szkoła), narodowość, kraj, wiek, adres, numer telefonu.

2. Cechy przedmiotów i osób, np.: Das Motorrad ist gut. Hans ist intelligent.
— porównanie cech, np.: Monika spricht Russisch viel besser als Peter. Gestern war es bestimmt schöner als heute.
3. Stosunki międzyosobowe, np.: Das ist meine jüngere Schwester. Ilse ist Rolfs Schwester.
4. Posiadanie i przynależność, np.: Sie ist die Schwester von Hans. Das ist mein Freund. Ich hatte einen Hund. Klaus ist ihr Bruder. Das ist ein Hobby meines Freundes.
5. Miejsce, położenie, kierunek, np.: Die Post ist um die Ecke. Gehen Sie diese Straße geradeaus und dann die erste Straße links. Wo ist der Bahnhof?
6. Stosunki czasowe
- a) punkt w czasie (godziny, dni tygodnia, miesiące, pory roku, lata), np.: Die Sommerferien beginnen im Juni. Am Montag gehe ich immer schwimmen. Komm eine Stunde später! Sei pünktlich um 7. Ich bin 1960 geboren. Am 1. Mai.
- b) częstotliwość czynności, np. Er ist immer pünktlich.
Lies möglichst oft! Spielst du oft Fußball? — Ja, immer wenn ich Zeit habe.
- c) wydarzenia w czasie
- teraźniejszym, np. Der Zug hat 20 Min. Verspätung.
przeszłym, np.: Das neue Schuljahr begann am ersten September. Der Lagerleiter erwartete uns auf dem Bahnhof. — Wann besuchte er dich? Als ich krank war. — Wann bist du heute aufgestanden? Die III C hat gegen die III B gewonnen. Haben Sie schon Frühstück gegessen?
przyszłym — Wir werden nächstes Jahr in die DDR fahren.
7. Upodobania, np. Er wandert sehr gern.
8. Możliwość, np.: Die Beatgruppe kann nur 2 Tage bleiben.
Wir können uns jetzt nicht treffen.
9. Umiejętność, kompetencja, np.: Er kann alles machen. Ich kann Russisch (sprechen).
10. Pozwolenie, zakaz, przymus, konieczność, np.: Hier darf man baden. Dort ist das Baden verboten. Er darf nicht rauchen. Wir müssen noch zu Helga fahren.
11. Prośba, sugestia, propozycja, np.: Sprich bitte langsamer! Kannst du hier auf mich warten? Sei nett zu ihr! Soll ich dir helfen? Möchten Sie noch ein Glas Cola?
12. Postawy wobec zjawisk
- ocena pozytywna i negatywna, np.: Ja! Das ist besser. Ich weiß, daß er fleißig ist. Das kommt nicht in Frage.
— zgoda, niezgoda, np.: Das möchte ich nicht. Bestimmt ja! Bestimmt nicht!
— chęć i niechęć, np.: Das möchte er nicht hören. Ich will diesen Film noch einmal sehen.
13. Zwroty grzecznościowe
- powitanie, pożegnanie, pozdrowienia, np.: Herzlich willkommen! Bis dann!
Gute Nacht! Tschüs!
— podziękowanie, np. Vielen Dank!
— przeproszenie, np. Entschuldigen Sie bitte.
— życzenia, np.: Viel Spaß! Viel gluck! Guten Appetit!

14. Podtrzymywanie komunikacji językowej
- informowanie rozmówcy o niezrozumieniu jego wypowiedzi. np. Ich verstehe dich nicht.
 - pytanie o znaczenie wyrazów i zwrotów. np.: Ich weiß nicht, ob ich das richtig verstehe. Was kann das heißen?
 - prośba o wolniejsze lub głośniejsze wypowiadanie się, o powtórzenie. np. Kannst du diesen Text nicht lauter lesen?
15. Przyczyna i skutek. np.: Er kam nicht, weil er krank war.

CZYTANIE

Po drugim roku nauki uczeń powinien poprawnie czytać i rozumieć:

- Teksty zamieszczone w podręczniku dla klasy VII i VIII.
- Proste formularze osobowe.
- Teksty lektur przeznaczonych do samodzielnego czytania w pierwszych dwóch latach nauki, zlecane wszystkim uczniom i indywidualnie.
- Napisy, tablice informacyjne itp. w języku obcym, najczęściej napotymane za granicą i w kraju. np.: napisy stosowane w ruchu ulicznym, tablice z nazwami niektórych urzędów i instytucji, rozkłady zajęć, rozkłady jazdy, lotów.

W pierwszym i drugim roku nauki uczeń powinien nabyć umiejętność posługiwania się słownikiem dwujęzycznym — przytekstowym lub na końcu podręcznika czy lektury — dla znalezienia znaczenia elementów leksyki występującej w tekstach, jak również informacji o ich wymowie (na podstawie transkrypcji fonetycznej, jeśli została zamieszczona).

PISANIE

Po dwóch pierwszych latach nauki uczeń powinien umieć napisać:

- prosty stereotypowy tekst. np. adres na kopercie, dane personalne w formularzu; notatkę z informacją, gdzie się znajduje lub wyznaczającą miejsce i czas spotkania.

MATERIAŁ GRAMATYCZNY

I

Materiał przeznaczony do opanowania czynnego

Czasowniki rozdzielnie złożone

W zdaniach orzekających

- Er macht das Fenster auf.

W zdaniach pytających

- Macht er das Heft zu?

W zdaniach rozkazujących

- Mach das Heft zu!

W czasie przeszłym *Perfekt*

— Habt ihr die Hefte abgegeben?

Utrwalenie czasu przeszłego *Perfekt*

Zdania pytające a) z inwersją, b) z zaimkami pytającymi

— Hast du das gemacht? — Was hast du gemacht?

Z czasownikami rozdzielnie złożonymi

— Hast du ihm Herrn Schröder vorgestellt?

Zdania podrzędnie złożone ze spójnikami „weil, (da), daß, ob”

— Er kommt nicht, weil er krank ist — Er sagt, daß er sein Buch sucht. — Er

fragt, ob sie nach Dresden fahren wollen.

— Er ist nicht gekommen, weil du ihm nichts gesagt hast.

Zaimek wskazujący (porównanie z odmianą rodzajnika określonego)

Zaimek wskazujący z rzeczownikiem

— Dieses/Jenes Mädchen gefällt mir.

Zdania przeczące

Rozróżnienie przeczenia „kein” i „nicht”.

— Ich schreibe heute keinen Brief. Er liest das Buch nicht mehr.

Przeczenie w zdaniach z czasownikiem w formie złożonej

— Ich habe das Buch nicht gekauft. — Ich will diese Suppe nicht essen.

Czas przeszły *Präteritum*

Utrwalenie *Präteritum* czasowników „haben” i „sein”.

— Ich war zufrieden.

Präteritum czasowników regularnych (z uwzględnieniem czasowników rozdzielnie złożonych)

— Er antwortete lange nicht auf meine Frage. — Er stellte mir heute seinen Bruder vor.

Präteritum czasowników nieregularnych (z uwzględnieniem czasowników rozdzielnie złożonych)

— Er stieg an der Haltestelle nicht aus.

Utrwalenie *Präteritum* czasowników modalnych

— Er wollte mir etwas sagen.

Zdania podrzędne czasowe ze spójnikami „als”, „wenn”

— Als ich den Freund besuchte, war er krank. — Immer wenn ich ihn besuche, empfängt er mich herzlich.

Czasowniki, po których występuje bezokolicznik z „zu” (w porównaniu z czasownikami modalnymi, po których bezokolicznik występuje bez „zu”).

— Er beschloß, nach Dresden zu fahren. (Er wollte nach Dresden fahren).

Przymyki łączące się z celownikiem

Przyimek + rzeczownik w celowniku (Powtórzenie celownika rzeczowników)

— Ich spreche darüber mit dem Vater.

Przyimek + zaimek osobowy w celowniku (Powtórzenie celownika zaimków osobowych)

— Ich arbeite bei ihr.

Przymyki łączące się z biernikiem

Przyimek + rzeczownik (Powtórzenie rzeczownika w bierniku)

— Ich gehe durch den Park.

Przyimek + zaimek osobowy (Powtórzenie biernika zaimków)

— Das ist ein Film für dich.

Perfekt czasowników z przedrostkami ver-, zer-, ge-, be-, ent-, er-

— Er hat das schon erzählt.

Czas przyszły prosty Futur I

— Ich werde Fußball spielen.

Przymiotnik i liczebnik porządkowy w mianowniku i bierniku liczby pojedynczej i mnogiej

Z rodzajnikiem określonym lub zaimkiem wskazującym

— Der/Dieser berühmte Schauspieler wohnt hier.

— Gestern feierten wir in der Schule den ersten Mai.

Z rodzajnikiem nieokreślonym lub zaimkiem dzierżawczym

— Das ist ein fabelhafter Film.

— Unser neuer Fernseher hat ihm sehr gefallen.

Bez rodzajnika

— Fettes Fleisch ist ungesund.

Wyrażanie daty

— am ersten Mai, am dritten Januar.

Stopniowanie przymiotnika.

II

Material przewidziany do rozumienia

(występujący w szczególności w tekstach przeznaczonych do czytania)

Zdania przydawkowe z zaimkami względnymi der, die, das w mianowniku i bierniku liczby pojedynczej i mnogiej.

Przymiotnik i liczebnik porządkowy w dopełniaczu i celowniku liczby pojedynczej i mnogiej.

ANEKS LEKSYKALNO-MORFOLOGICZNY

Wybrane zwroty przyimkowe

an der Reihe, an der Wand, am Fenster, an der Universität, am Bahnhof, am

Nachmittag (Abend, Morgen), am zweiten Tag, an der Weichsel, am Platz, an

die/der See, am Kiosk, an der Haltestelle, am Apparat, am 2. 3. 1975, an Bord, am

Ende, am Herzen, ans/am Meer, an der Grenze,

auf Zimmer 6, auf Deutsch, zu Besuch, auf diesem Gebiet, auf jeden Fall, auf diese

Art und Weise,

aus Versehen

außer Betrieb

beim Abendessen, bei Berlin, bei der Diskussion, beim Skifahren, beim Fernsehen

durch Fleiß

für heute, für einen Tag, für zwei Personen, für das Konzert,

Lehrer für Deutsch, für den Frieden, für das Buch — 20 Zloty, Geld für...

Ministerium für Außenhandel

gegen die Mode, gegen 12, gegen Abend
 ins (im) Ausland, ins Bett, in/m Urlaub, ins Café, in einer Woche, in 2 Tagen, im
 ersten Stock,
 im Süden, im Winter, in der Sowjetunion,
 in der Stunde, in dieser/jeder Beziehung, in die/den Ferien, in der Gartenstraße, im
 allgemeinen, im Freien
 mit dem Auto, mit dem Löffel
 nach Berlin, nach Hause, nach links, nach einem Jahr, nach meiner Meinung, nach
 der Mode,
 ohne Spaß
 seit langem
 unter uns, unter anderem, unter anderen, was verstehst du darunter?
 über eine Woche, über 100 Zloty, den Tag über, über die Strasse, von Beruf, von
 da, vom Reisebüro, Modell von 1942, das Buch von Erich, ein Brief von der
 Schule, von der Reise, von der Bank, von hier, vor Hunger/Angst
 Zeit zum Spielen (üben), zu Gast, zum Bahnhof, zum Mittagessen (Abendessen),
 zu Fuß, zum Beispiel, zu Hause, zum Namenstag, zur Arbeit, zur Zeit, zum
 ersten Mal, zu Ende, zur Schule, zu Bett, zu 40 Zloty, zu Besuch, zu Weihnachten.
 Wybrane czasowniki, przymiotniki i rzeczowniki o odmiennej rekcji niż w języku
 polskim

adressieren an Akk.	lachen über Akk.
anfangen mit	leiden an Dat.
anrufen Akk.	leiten Akk.
arbeiten an Dat.	lernen Akk.
beginnen mit	sich lustig machen über Akk.
sich beschäftigen mit	reden über Akk.
denken an Akk.	schreiben an(über) Akk.
diskutieren über Akk.	sprechen über Akk.
sich entscheiden für	sprechen von
sich erinnern an Akk.	siegen über Akk.
sich freuen auf, über Akk.	spielen Akk.
fragen nach	staunen über Akk.
sich fürchten vor Dat.	streben nach
gebrauchen Akk.	stören Akk.
gehören Dat.	teilnehmen an Dat.
sich gewöhnen an Akk.	sich unterhalten über Akk.
glauben an Akk.	sich verabschieden von Akk.
heiraten Akk.	verzichten auf Akk.
hoffen auf Akk.	sich wenden an Akk.
sich interessieren für	wählen zu
kämpfen für	sich wundern über Akk.
klopfen an Akk.	zweifeln an Dat.
ähnlich Dat.	mit Ausnahme von
ärgerlich über Akk.	Bedarf an Dat.
arm an Dat.	in Begleitung von

bekannt für
berühmt für, über
charakteristisch für
einverstanden sein mit
erfreut über Akk.
froh über Akk.
geeignet für
interessiert an Dat.
reich an Dat.
schuld an Dat.
stolz auf Akk.
traurig über
voll von
zufrieden mit

Angst vor
Ärger über
Aufregung über

Entscheidung für
Erlaubnis zu, für
zur Erinnerung an Akk.
Freude über Akk.
Gebrauch von
mit einer Geschwindigkeit von
Glaube an Akk.
Gruß an Akk.
in Höhe von
Interesse für Akk.
Kampf für Akk.
Kritik an Dat.
(keine) Lust zu
eine Menge von
Mitleid mit/für
Sehnsucht nach
Teilnahme an Dat.
Unterschied von
Wunsch nach
Zweifel an Dat.

Wybrane partykuły (tzw. Funktionswörter) wyrażające negację lub gradację (intensyfikatory)

aber	Du bist aber frech!
auch	Auch wir verstehen es nicht.
also	Also gehen wir!
besonders	Sie macht das besonders gut.
bloß	Wo ist er bloß?
denn	Was haben sie denn gemacht?
doch	Ich habe doch gut geschrieben. Geh doch schon!
eben	Du sollst eben nicht schwatzen.
etwa	Ist er etwa krank?
fast	Er hat fast niemals Geld.
ganz	Sie ist ganz nett!
gar	Sie hat gar keinen Appetit.
immer	Sie lernt immer besser.
mal	Laß mal sehen!
noch	Ich muß es noch einmal wiederholen.
nur	Was werde ich nur ohne dich machen.
schon	Du wirst es schon finden.
sehr	Bist du sehr müde?
so	Er hat so viele Freunde. Sei nicht so stolz!
überaus	Sie ist überaus glücklich.
viel	Er lernt schon viel besser.
weit	Sie ist weit klüger als er.
ziemlich	Ich bin schon ziemlich müde.
zu	Das ist zu weit für mich.

Wybrane słowa modalne (tzw. Modalwörter) umożliwiające wyrażenie oceny subiektywnej i nastawienia emocjonalnego

angeblich	Er ist angeblich krank.
bestimmt	Bestimmt kommt er noch.
eigentlich	Du wolltest mir eigentlich etwas sagen.
freilich	Freilich komme ich!
gewiß	Ich komme morgen gewiß.
glücklicherweise	Glücklicherweise ist er gesund.
hoffentlich	Hoffentlich schreibst du mir bald.
kaum	Das ist kaum möglich.
leider	Leider bin ich nicht vorbereitet.
lieber	Geh schon lieber nach Hause!
natürlich	Ich habe ihm natürlich alles gesagt.
selbstverständlich	Du kommst selbstverständlich zu uns.
sicher	Du bist sicher gelaufen?
tatsächlich	Er hat tatsächlich nichts gemacht.
unbedingt	Sie müssen den Film unbedingt sehen.
vermutlich	Er hat vermutlich kein Geld.
vielleicht	Vielleicht kommt er noch?
wahrscheinlich	Sie hat wahrscheinlich auch das Buch nicht.
wohl	Du bist wohl krank?
wirklich	Sie sind wirklich gut.
womöglich	Er ärgert sich noch womöglich.
zweifellos	Er hat zweifellos recht gehabt.

Wybrane wyrażenia z języka potocznego

alles Gute!
das kommt darauf an!
ich mache mich an die Arbeit
aufgepaßt!
die Schule ist aus
es sieht nach Regen/Schnee/Sturm aus
bediene dich!
mache dir's bequem!
er tut sein Bestes!
bleibe sitzen!
er/sie ist da
vielen Dank!
wer ist heute dran?
fließend deutsch sprechen
(ich habe es) mit eigenen Augen (gesehen)
ich habe es eilig
er kann Deutsch
entschuldige! /Entschuldigen Sie!/ Entschuldigung!
so etwas!
gute Fahrt!
fasse dich kurz!

was fehlt dir/Ihnen?
ein frohes Fest (wünschen)
das kommt nicht in Frage!
fröhliche Ostern/Weihnachten!
ein glückliches Neues Jahr!
was gibt's Neues?
wie geht's?
mach's gut!
ich habe ihn/sie gern
wie heißt das auf Polnisch?
laß mich in Ruhe!
es tut mir leid
was ist los?
was meinst du dazu?
das ist nett von dir /Ihnen/ euch
er hat recht
mach dir keine Sorgen!
viel spaß!
es macht mir Spaß
wie steht das Spiel?
was für ein Stück wird gegeben?
das ist eine tolle Sache!
keine Ursache!
die Lust dazu ist mir vergangen
verlaß dich darauf! (du kannst dich auf mich verlassen)
du hast es wieder einmal verpaßt
er ist schon weg
wir machen uns gleich auf den Weg
der Kopf tut mir weh
das ist nicht der Rede wert
weiter niemand
sei willkommen!
einen herzlichen Glückwunsch!
bis dann!
tschüs!

HISTORIA

Klasy IV—VIII

Program przygotowany w Instytucie Programów Szkolnych, zatwierdzony przez ministra oświaty i wychowania w dniu 3 stycznia 1984 roku, nr SN-40-118/83. do realizacji w szkole podstawowej od roku szkolnego 1986/87.

Program rekomendował ministrowi oświaty i wychowania do aprobaty zespół programowy w składzie: doc. dr hab. Czesław Majorek — przewodniczący, dr Jerzy Centkowski — sekretarz, mgr Kazimierz Augustynek, prof. dr Wiesław Balcerak, mgr Elżbieta Czubaszek, mgr Krzysztof Denicki, mgr Wiesława Gall, prof. dr Bohdan Hillebrandt, mgr Mirosława Horoch, mgr Kazimiera Kirstajn, dr Edward Mierzwa, dr Janusz Osica, doc. dr hab. Janusz Rulka, mgr Teresa Smyl, mgr Włodzimierz Stobrawa, doc. dr hab. Adam Suchoński, prof. dr Jan Tomicki, doc. dr hab. Ryszard Wołoszyński, mgr Janina Zagalska, doc. dr hab. Alojzy Zielecki.

Program zawiera podstawowy materiał rzeczowy, który powinien być opracowany przez uczniów w toku procesu dydaktycznego. Dobór metod nauczania, szczegółowe ujęcie materiału, przydział godzin na realizację poszczególnych haseł, kolejność tematów jest sprawą nauczyciela.

CELE KSZTAŁCENIA I WYCHOWANIA

Zadaniem historii jako przedmiotu nauczania w szkole podstawowej jest:

- zapoznanie uczniów z dziejami państwa i narodu polskiego i z wybranymi elementami historii powszechnej;
- ukazanie młodzieży najważniejszych etapów rozwoju cywilizacyjnego ludzkości oraz genezy współczesnych stosunków społeczno-gospodarczych, ustrojowych politycznych i kulturalnych;
- ukazanie związków między różnymi dziedzinami życia społecznego oraz powiązań historii ojczystej z dziejami powszechnymi;
- kształtowanie racjonalnego poglądu na miejsce Polski w świecie oraz stosunków między państwami i narodami;
- rozwijanie krytycyzmu oraz samodzielności myślenia, a także eliminowanie ze świadomości uczniów różnego rodzaju mitów i zafałszowań;
- stopniowe wdrażanie do myślenia nomotetycznego, do dostrzegania i rozumienia podstawowych prawidłowości rozwoju historycznego.

Nauczanie historii powinno służyć przygotowaniu uczniów do aktywnego i świadomego udziału w życiu politycznym, społecznym, gospodarczym i kulturalnym kraju, do twórczej pracy dla dobra socjalistycznej Polski.

W tym zakresie szczególnego znaczenia nabiera:

- wdrażanie wychowanków do myślenia kategoriami życia społecznego i państwowego;
- kształtowanie emocjonalnych i racjonalnych więzi z postępowymi tradycjami polskiego życia narodowego i państwowego, w tym z rewolucyjnymi tradycjami polskiego ruchu robotniczego;
- ukazywanie twórczego wkładu Polski i Polaków do dorobku kulturalnego świata;
- kształtowanie szacunku dla państwa socjalistycznego;
- budzenie poszanowania dla innych narodów i ich dorobku;
- rozwijanie wrażliwości na niesprawiedliwość i krzywdę społeczną;
- wychowanie w duchu humanizmu, tolerancji i zbliżenia między narodami.

Nauczanie historii ma również rozwijać zainteresowania historyczne uczniów, przygotować ich do dalszej nauki oraz do udziału w edukacji permanentnej. Z tego punktu widzenia szczególnego znaczenia nabiera kształtowanie krytycyzmu i samodzielności myślenia. Preferowanie metod poszukujących oraz kształtowanie umiejętności korzystania zarówno z podręcznika, jak i innych źródeł informacji winno służyć realizacji tych zadań.

TREŚCI KSZTAŁCENIA I WYCHOWANIA

KLASA IV

(2 godziny tygodniowo)

I. O czym będziemy się uczyć na lekcjach historii (4 godziny)

1. Podróże w dawne czasy

Historia mówi o ludziach i wydarzeniach z przeszłości.

Pozostałości dawnych czasów źródłem naszej wiedzy o przeszłości.

Wykopaliska, zabytki, rękopisy, stare księgi.

2. Nasza miejscowość dziś i dawniej

Nowe i stare budowle w naszej miejscowości (lub okolicy).

Legendy i pamiątki z przeszłości. Izby pamięci narodowej.

II. Życie ludzi w dawnych czasach (12 godzin)

1. W jaskini

Epizod. Odkrycie w jaskini. Wizyta u archeologów.

Informacje. Najdawniejsze mieszkania ludzi (25 000 lat temu).

Sposoby zdobywania pożywienia. Ubiór, narzędzia pracy i walki.

2. W Biskupinie

Epizod. Odkrycie osady.

Informacja. Osada sprzed 2500 lat. Wygląd osady. Zajęcia i warunki życia mieszkańców.

3. Na zamku książęcym

Epizod. Pasowanie na rycerza.

Informacje. Charakter obronny budowli. Życie i obyczaje mieszkańców zamku.

4. Miasta 500 lat temu

Epizod. Na Rynku Krakowskim i w Sukiennicach.

Informacje. Wygląd miasta średniowiecznego. Warunki życia i zajęcia mieszkańców.

5. W chłopskiej zagrodzie 500 lat temu

Epizod. Z życia rodziny chłopskiej.

Informacje. Opis zagrody chłopskiej i jej wyposażenia. Warunki pracy i życia chłopów.

6. W pałacu magnata 250 lat temu

Epizod. Wizyta u magnata.

Informacje. Wygląd pałacu. Zamożność magnatów, ich zajęcia i rozrywki. Dwornie, służba.

7. W mieście przed stu laty

Epizod. Tramwajem konnym po Warszawie.

Informacje. Pałace. Kamienice czynszowe. Bruki. Oświetlenie ulic. Warunki pracy i życia mieszkańców.

III. Obrazy z dziejów Polski (44 godziny)¹

1. W kraju Mieszka I*

Epizod. W starym Gnieźnie.

Informacje. Polska przed 1000 lat. Ziemie i ludzie. Gniezno stolicą Polski. Sąsiedzi Polski: Czesi i Niemcy. Mieszko I i Dobrawa. Przyjęcie chrześcijaństwa.

2. Bolesław Chrobry pierwszym królem Polski *

Epizod. Zjazd w Gnieźnie w 1000 r.

Informacje. Bolesław Chrobry. Stosunki z sąsiadami. Koronacja (1025 r.).

3. Obrona Polski

Epizod. Pod Głogowem.

Informacje. Najazd Niemców na ziemie polskie. Walki prowadzone z Niemcami przez Bolesława Krzywoustego.

4. Król Władysław Łokietek

Epizod. Koronacja Władysława Łokietka na Wawelu.

Informacje. Rozbicie dzielnicowe Polski. Walka Władysława Łokietka o zjednoczenie ziem polskich. Bitwa pod Płowcami.

5. Kazimierz Wielki dobrym gospodarzem*

Epizod. Uczta u Wierzyńka.

Informacje. Kazimierz Wielki królem Polski. Spisanie praw. Założenie uniwersytetu w Krakowie. Rozwój miast i handlu. Budowa zamków. Stosunki z sąsiadami.

¹ Tematy działu III opatrzone gwiazdką mają charakter obowiązkowy, z pozostałych nauczyciel powinien zrealizować przynajmniej osiem.

6. Na polach Grunwaldu w 1410 r.*

Epizod. Po bitwie (chorągwie krzyżackie u stóp króla Władysława Jagiełły).
Informacje. Napady Krzyżaków na ziemię polskie. Sojusz z Litwinami. Wielkie zwycięstwo w 1410 r.

7. Powrót Polski nad Bałtyk

Epizod. Przybycie posłów pruskich do króla Kazimierza Jagiellończyka.
Informacje. Wojna trzynastoletnia z zakonem krzyżackim i pokój toruński.

8. Wśród żaków krakowskich*

Epizod. Z życia żaków krakowskich.
Informacje. Odnowienie uniwersytetu krakowskiego przez Władysława Jagiełłę. Polacy i cudzoziemcy na studiach w Krakowie. Warunki życia i nauki.

9. Z wizytą u dziejopisa

Epizod. Obrazek z życia synów Kazimierza Jagiellończyka.
Informacje. Jan Długosz — uczony polski, nauczyciel synów królewskich, autor *Dziejów Polski*.

10. U Wita Stwosza*

Epizod. Praca przy ołtarzu w kościele Mariackim w Krakowie.
Informacje. Wit Stwosz i jego dzieło.

11. W drukarni krakowskiej

Epizod. Praca w drukarni.
Informacje. Książki rękopiśmienne. Wynalazek druku (Gutenberg).
Druk książki w języku polskim.

12. Mikołaj Kopernik*

Epizod. Rozmowa z przyjacielem o wielkim odkryciu.
Informacje. Studia Kopernika w Krakowie i we Włoszech. Działalność na Warmii.
Obserwacje astronomiczne.

13. Wawel Zygmuntów*

Epizod. Zawieszenie dzwonu Zygmunta.
Informacje. Przebudowa zamku królewskiego na Wawelu. Wybitni pisarze i artyści na dworze królewskim.

14. Potop szwedzki (1655—1660)*

Epizod. Bitwa nad Pilicą.
Informacje. Najazd Szwedów na Polskę. Obrona Częstochowy. Stefan Czarniecki.
Walka ze Szwedami. Pokój w Oliwie.

15. Król Jan III Sobieski*
Epizod. Bitwa pod Wiedniem.
Informacje. Wojny Polaków z Turkami. Pałac w Wilanowie.
16. Dzień 3 Maja w Warszawie*
Epizod. Król zaprzysięga Konstytucję.
Informacje. Sejm Czteroletni. Konstytucja 3 Maja i jej twórcy.
17. Powstanie Kościuszkowskie*
Epizod. Przysięga Tadeusza Kościuszki na Rynku Krakowskim.
Informacje. Zagrożenie niepodległości. Tadeusz Kościuszko. Bartosz Głowacki. Kiliński. Klęska powstania. Upadek państwa polskiego (1795 r.).
18. Legiony Dąbrowskiego*
Epizod. W obozie legionistów.
Informacje. Patrioci polscy na obczyźnie. Napoleon. Utworzenie Legionów. Henryk Dąbrowski. Powstanie polskiego hymnu narodowego.
19. Księstwo Warszawskie
Epizod. Pod Raszynem.
Informacje. Utworzenie Księstwa Warszawskiego. Książę Józef Poniatowski. Wojsko polskie.
20. Powstanie Listopadowe (1830—1831)*
Epizod. Noc listopadowa w Warszawie.
Informacje. Sprzysiężenie podchorążych. Piotr Wysocki. Walki powstańcze.
21. Na obczyźnie*
Epizod. Powitanie emigrantów polskich przez mieszkańców Lipska (Brukseli i Paryża).
Informacje. Emigracja z kraju po upadku Powstania Listopadowego. Adam Mickiewicz, Joachim Lelewel, Fryderyk Chopin.
22. Powstanie Styczniowe (1863—1864)*
Epizod. W oddziale powstańczym w Górach Świętokrzyskich.
Informacje. Dlaczego Polacy chwycili za broń? Noc styczniowa i decyzje Rządu Narodowego. Wojna partyzancka. Romuald Traugutt. Upadek powstania.
23. W obronie polskiej mowy*
Epizod. Strajk dzieci we Wrześni.
Informacje. Prześladowanie Polaków w zaborze pruskim, Opór społeczeństwa polskiego.

24. Partia Proletariat*

Epizod. Ludwik Waryński wśród robotników.

Informacje. O co walczyli socjaliści? Życie i działalność Ludwika Waryńskiego.

25. Pod czerwonym sztandarem

Epizod. 1 maja 1905 roku w Warszawie.

Informacje. Rewolucja 1905 r. na ziemiach polskich. Strajk szkolny.

26. Polska znowu wolna*

Epizod. Na ulicach Warszawy w listopadzie 1918 r.

Informacje. Okoliczności w jakich Polska odzyskała niepodległość (wojna między zaborcami, wysiłki narodu polskiego, zwycięstwo Rewolucji Październikowej).

27. Jak powstała Gdynia

Epizod. Uroczystość nadania Gdyni praw miejskich 1925 r.

Informacje. Dlaczego Polacy musieli zbudować nad Bałtykiem nowy wielki port. Rozbudowa Gdyni.

28. Westerplatte*

Epizod. Obrona placówki w dniu 1 września 1939 r.

Informacje. Najazd Niemców hitlerowskich na Polskę. Obrona kraju. Bohaterstwo żołnierza polskiego i ludności cywilnej.

29. Lotnicy polscy w bitwie o Anglię*

Epizod. Z walk powietrznych Dywizjonu 303.

Informacje. Udział Polaków w walkach na frontach zachodnich. Monte Cassino.

30. Lenino*

Epizod. Na polu bitwy.

Informacje. Utworzenie 1 Dywizji im. Tadeusza Kościuszki w ZSRR i jej udział w walkach z Niemcami hitlerowskimi.

31. Tajna szkoła

Epizod. Lekcja na tajnym komplecie.

Informacje. Terror okupanta. Walka z kulturą polską. Różne formy oporu.

32. Partyzanckim szlakiem

Epizod. W oddziale partyzanckim w Lasach Janowskich.

Informacje. Walki partyzanckie, udział młodzieży, współpraca z partyzantką radziecką.

33. Powstanie Warszawskie*

Epizod. Godzina „W”.

Informacje. Wybuch powstania. Wyzwolenie miasta. Bohaterstwo powstańców

i ludności cywilnej. Udział dzieci i młodzieży w powstaniu. Upadek powstania. Zniszczenie miasta.

34. 22 Lipca 1944 r. w wyzwolonym Lublinie*

Epizod. W wyzwolonym Lublinie.

Informacje. Wyzwolenie ziem polskich. Powstanie PKWN i jego Manifest. Przejmowanie ziemi przez chłopów a fabryk przez robotników.

35. Polska flaga nad Bałtykiem

Epizod. Uroczystość zaślubin z morzem.

Informacje. Walki I Armii Wojska Polskiego o Wał Pomorski.

Zdobycie Kołobrzegu.

36. Żołnierz polski w szturmie Berlina*

Epizod. Zawieszenie biało-czerwonej flagi na niemieckiej Kolumnie Zwycięstwa.

Informacje. Udział Polaków w forsowaniu Odry i walkach o Berlin.

Polsko-radzieckie braterstwo broni.

37. Odbudowa Warszawy*

Epizod. Prace przy odbudowie zniszczonej stolicy w 1945 r.

Informacje. Zniszczenie Warszawy, jej odbudowa i rozbudowa.

38. Nowa Huta*

Epizod. Pierwsze dni pracy młodzieżowej brygady przy budowie Nowej Huty.

Informacje. Udział młodzieży. Dalsza rozbudowa kombinatu.

39. Odbudowa Zamku Królewskiego w Warszawie*

Epizod. Z wycieczką szkolną na Zamku Królewskim.

Informacje. Zniszczenie Zamku. Udział społeczeństwa i Polonii w jego odbudowie.

Trudności rekonstrukcji. Najcenniejsze zbiory. Zamek świadectwem przeszłości narodowej.

Pojęcia

Książę, król, rycerz, chłop, rzemieślnik, robotnik, fabrykant, partyzant, patriotą, powstanie, wojna, pokój, koronacja, konstytucja, manifest, zamek, gród, miasto.

UMIEJĘTNOŚCI

Koncentracja uwagi na głównym wątku opowiadania nauczyciela oraz czytanie ze zrozumieniem tekstu podręcznika.

Wskazywanie na mapie miejscowości.

Wypowiadanie się na określony temat, przedstawienie treści przeczytanego tekstu własnymi słowami. Umieszczanie wydarzeń historycznych w przedziałach 1000, 500, 250 i 100 lat.

Uszeregowanie ważniejszych epizodów-obrazów w kolejności chronologicznej.

KLASA V

(2 godziny tygodniowo)

I. Czas w historii (godzina)

Mierzenie czasu minionych wydarzeń

Podstawowe pojęcia: tysiąclecie, wiek, era. Sposoby obliczania czasu.

II. Życie ludzi w najdawniejszych czasach (2 godziny)

1. Najdawniejsi zbieracze i łowcy

Życie w koczowniczej gromadzie. Sposoby zdobywania pożywienia: zbieractwo, łowiectwo, rybołówstwo. Korzystanie z ognia. Narzędzia i broń z kamienia oraz drewna, kości i rogu — epoka kamienia. Mieszkania: jaskinie (np. w Ojcowie), szałas.

2. Początki i rozwój rolnictwa

Oswojenie zwierząt i uprawa zbóż. Znaczenie gospodarki rolniczej — osiadły tryb życia i wzrost liczebny wspólnoty. Wspólna gospodarka i równy podział plonów. Wytapianie metali: miedź, brąz, żelazo. Początki rzemiosła i handlu. Kopalnie krzemienia w Krzemionkach i osada Biskupin.

III. Starożytny Wschód (10 godzin)

1. W dolinie Nilu

Egipt darem Nilu. Nawadnianie pól uprawnych. Warunki życia i pracy chłopów w Egipcie.

2. Państwo faraonów

Urzednicy. Pismo. Nierówności w społeczeństwie. Władza faraona.

3. W świątyni egipskiej

Wierzenia Egipcjan. Najważniejsze bóstwa. Kult faraona. Świątynie. Rola kapłanów w starożytnym Egipcie.

4. Piramidy egipskie

Wiara Egipcjan w życie pozagrobowe. Umiejętności balsamowania zwłok. Budowanie piramidy dla faraona i grobowców dla możnych. Początki nauki — medycyna, matematyka, astronomia.

5. W dolinie Eufratu i Tygrysu

Warunki życia i zajęcia ludności w Mezopotamii. Rozwój handlu. Miary i wagi. Pismo klinowe. Babilon — wielkie miasto w Mezopotamii.

6. Prawa króla Hammurabiego

Monarchia despotyczna. Kodeks Hammurabiego (XVIII w. p.n.e.) i jego znaczenie.

7. Palestyna i jej mieszkańcy

Położenie geograficzne Palestyny. Ludność. Wierzenia religijne. Biblia.

IV. Starożytna Grecja (12 godzin)

1. Starożytna Grecja i jej mieszkańcy

Położenie Grecji. Plemiona greckie. Warunki życia Greków. Zajęcia ludności. Życie codzienne.

2. Bogowie i bohaterowie Greków

Wierzenia Greków. Bogowie greccy. Mity. Mit o Prometeuszu, Heraklesie oraz Dedalu i Ikarze.

3. Pieśni o bohaterach

Homer. Wojna trojańska. Wędrowki Odysa.

4. Na stadionie w Olimpii

Olimpiady. Pierwsze igrzyska — 776 r. p.n.e. Igrzyska olimpijskie czynnikiem łączącym Greków.

5. Walka Greków w obronie niepodległości

Podboje Persów. Zagrożenie niepodległości państw greckich. Bitwa pod Maratonem (490 r. p.n.e.) i jej znaczenie. Termopile. Bitwa morska koło wyspy Salaminy (480 r. p.n.e.). Bohaterstwo Greków.

6. Życie w Sparcie

Spartiaci i heloci. Wychowanie spartańskie i jego cele.

7. Życie w Atenach w V wieku p.n.e.

Rozkwit Aten po wojnach perskich. Demokracja ateńska. Perykles. Życie niewolników.

8. Kultura grecka

Architektura grecka. Świątynie. Rzeźba — Fidiasz. Ceramika. Przedstawienia teatralne w Atenach. Tragedia i komedia. Znaczenie teatru w życiu Greków.

9. Podboje Aleksandra Macedońskiego (IV w. p.n.e.)

Macedonia. Aleksander Wielki i jego podboje. Zetknięcie się cywilizacji greckiej i cywilizacji starożytnego Wschodu. Powstanie monarchii hellenistycznych.

V. Starożytny Rzym (15 godzin)

1. Powstanie Rzymu

Italia i jej mieszkańcy. Podania o powstaniu Rzymu. Legendarna data założenia miasta — 753 r. p.n.e.

2. Republika rzymska

Urzędnicy. Senat. Zgromadzenie. Wojsko rzymskie. Podbój Italii. Polityka Rzymu wobec ludów Italii.

3. Wojny Rzymu z Kartaginą

Konflikt z Kartaginą. Wyprawa Hannibala. Bitwa pod Kannami (216 r. p.n.e.). Zburzenie Kartaginy.

4. Niewolnictwo w Rzymie i powstanie Spartakusa

Sposoby zdobywania niewolników. Gladiatorzy. Powstanie Spartakusa. Przyczyny upadku powstań niewolników.

5. Podboje rzymskie

Podboje świata śródziemnomorskiego. Zdobycie Galii przez Cezara. Wyzysk prowincji.

6. Cesarstwo rzymskie

Upadek republiki rzymskiej. Rządy Cezara (44 r. p.n.e.). Panowanie Augusta. Władza cesarska.

7. Kultura i osiągnięcia techniczne Rzymian

Wpływy greckie w kulturze rzymskiej. Własne osiągnięcia Rzymian. Prawo rzymskie. Technika. Budownictwo. Wodociągi, łaźnie, drogi, mosty. Poczta. Życie codzienne w Rzymie.

8. Romanizacja prowincji

Ludy zamieszkujące imperium rzymskie i ich różne tradycje kulturowe. Rola języka łacińskiego. Romanizacja prowincji zachodnich i jej znaczenie.

9. Na bursztynowym szlaku

Kontakty handlowe Rzymian z ziemiami nad Wisłą i Odrą. Wyroby rzymskie znajdowane na naszych ziemiach.

10. Wierzenia religijne ludów imperium rzymskiego

Tradycyjna religia rzymska. Wierzenia ludów podbitych. Religie wschodnie.

11. Początki chrześcijaństwa

Powstanie chrześcijaństwa. Ewangelie. Rozpowszechnianie się chrześcijaństwa w imperium rzymskim. Chrześcijaństwo religią panującą (państwową).

12. Upadek cesarstwa rzymskiego (476 r.)

Rozkład wewnętrzny państwa. Najazdy barbarzyńców. Obrona granic. Cesarstwo wschodnie i zachodnie. Wędrowki ludów.

VI. Europa we wczesnym średniowieczu: kręgi kultury, ośrodki życia politycznego (6 godzin)

1. Cesarstwo bizantyjskie (Bizancjum)

Konstantynopol ośrodkiem życia politycznego i kościelnego. Architektura i sztuka plastyczna. Pismo. Oddziaływania na inne kraje.

2. Arabowie

Mahomet. Islam nową religią. Ekspansja Arabów.

3. Europa Zachodnia

Państwa germańskie, ludy celtyckie. Państwo Karola Wielkiego. Powstanie Francji. Niemiec. Anglia. Skandynawia. Odnowienie cesarstwa przez Ottonów.

4. Pierwsze państwa słowiańskie

Państwo Wielkomorawskie. Początki państwa czeskiego. Ruś Kijowska.

VII. Początki i rozwój państwa polskiego w X—XII w. (12 godzin)

1. Plemiona polskie i ich siedziby

Rozmieszczenie plemion polskich. Pierwsze organizacje państwowe.

2. Mieszko I władcą Polan

Piastowie. Państwo Mieszka I (obszar i organizacja). Chrzest Mieszka (966 r.). Rola Kościoła. Polska w kręgu kultury europejskiej. Rola łaciny.

3. Bolesław Chrobry przyjmuje Ottona III

Niemcy a Polska. Umocnienie państwa polskiego przez Bolesława Chrobrego. Święty Wojciech i rola jego kultu. Zjazd w Gnieźnie w 1000 roku i jego znaczenie.

4. Chrobry zwycięża cesarza niemieckiego

Wojny z Niemcami (rola grodów) zakończone pokojem w Budziszynie. Koronacja Chrobrego (1025 r.).

5. Bolesław Śmiały

Kryzys i odnowienie monarchii. Katastrofa Bolesława.

6. Bolesław Krzywousty broni niezależności Polski

Walka z najazdem niemieckim w obronie jedności i samodzielności państwa polskiego. Obrona Głogowa. Przyłączenie Pomorza Gdańskiego do Polski. Chrystianizacja Pomorza Zachodniego.

7. Życie ludzi za pierwszych Piastów

Krajobraz Polski Piastowskiej: lasy, wsie, grody; klasztory i zajęcia mnichów, śred-

niowieczne książki (roczniki, kroniki, żywoty świętych). Rola obrazów. Pieśni i przekazy ustne. Romańskie budowle.

8. Polska i jej sąsiedzi za Bolesława Chrobrego (lekcja powtórzeniowa)

VIII. Polska podzielona — rozbicie dzielnicowe (9 godzin)

1. U Słowian między Odrą a Łabą

Niemcy zagarniają ziemie Słowian. Powstanie Marchii Brandenburskiej. Utrata przez Polskę Pomorza Zachodniego.

2. Polska dzielnicowa

Testament Bolesława Krzywoustego (1138 r.), seniorat i jego upadek. Główne dzielnice.

3. Krzyżacy tworzą państwo zakonne

Sprowadzenie i osiedlenie Krzyżaków na ziemiach polskich. Podbój Prus i utworzenie państwa krzyżackiego. Losy ludności pruskiej. Nowe państwo — niebezpieczeństwo dla Polski.

4. Bitwa pod Legnicą — 1241 r.

Podbój Rusi przez Tatarów. Najazd Tatarów na Polskę. Bitwa pod Legnicą i jej znaczenie.

5. Życie ludzi w okresie rozbicia dzielnicowego

Wieś (osadnictwo), miasto — wygląd miasta. W średniowiecznym Krakowie.

Tematy powtórzeniowe do wyboru

1. Co zawdzięczamy ludom starożytnego Wschodu, Grekom i Rzymianom?
2. Życie ludzi w starożytnej Grecji.
3. Życie ludzi w starożytnym Rzymie.
4. Polska za pierwszych Piastów.
5. Rola Piastów w budowie państwowości Polski.

Pojęcia

Ojczyzna, państwo, monarchia despotyczna, faraon, państwo-miasto, niewolnictwo, niewolnik, kolonizacja, demokracja ateńska, obywatel, republika, cesarz, cesarstwo, kultura antyczna, piramida, hieroglify, mit, teatr, olimpiada, świątynia, katedra, religia, pogaństwo, chrześcijaństwo, kościół, papieństwo, styl romański, papież, biskup, klasztor, opat, roczniki, kroniki, żywoty świętych, gród, podgrodzie, drużyna, cech, czynsz, dziesięcina.

UMIEJĘTNOŚCI

Umieszczenie wydarzeń historycznych przed i w naszej erze w granicach 1000—100 lat oraz w pierwszej i drugiej połowie tysiąclecia, wieku. Wskazywanie na mapie krajów starożytnego Wschodu, Grecji, Rzymu, Bizancjum i państw Europy Zachodniej, kierunków ekspansji (np. Arabów), szlaków handlowych (np. bursztynowego). Wykorzystanie rycin w podręczniku jako źródła informacji. Podział znanego tekstu na części: ułożenie prostego planu (selekcja materiału). Przygotowanie opowiadania na określony temat. Omawianie tematu na podstawie wybranego fragmentu lektury. Próby samodzielnego spostrzegania, szukania wyjaśnień i porównania.

Znajomość dat

Umieszczanie na linii chronologicznej następujących dat: XVIII w. p.n.e., XIII—XI w. p.n.e., 776 r. p.n.e., 753 r. p.n.e., 490 r. p.n.e., 480 r. p.n.e., V w. p.n.e., IV w. p.n.e., 216 r. p.n.e., 476 r., 622 r., 843 r., 966 r., 1000 r., 1025 r., 1138 r., 1241 r.

KLASA VI

(2 godziny tygodniowo)

I. Rozkwit państwa polskiego w XIV-XV w. (8 godzin)

1. Zjednoczenie Polski za Władysława Łokietka

Próby zjednoczenia państwa polskiego. Walka Łokietka o zjednoczenie kraju. Utrata Pomorza Gdańskiego i Śląska. Koronacja Władysława Łokietka — 1320 r. Najazdy Krzyżaków na Wielkopolskę i Kujawy. Bitwa pod Płowcami (1331 r.).

2. Państwo Kazimierza Wielkiego

Stan Polski po śmierci Łokietka. Rozwój osadnictwa. Rozbudowa miast. Handel międzynarodowy. Żupy solne. Spisanie i uporządkowanie praw. Wzmocnienie obronności kraju — rycerstwo wojskiem królewskim. Założenie uniwersytetu krakowskiego (1364 r.).

3. Społeczeństwo polskie

Stany. Stan rycerski i rola możnowładztwa. Herby. Mieszczanie i chłopci. Przywilej koszycki (1374 r.).

4. Polityka zagraniczna Kazimierza Wielkiego

Uгода z Luksemburgami, procesy polsko-krzyżackie. Układy polsko-węgierskie o następstwie tronu. Oderwanie Śląska. Przyłączenie Rusi Halickiej. Zjazd monarchów w Krakowie.

5. Unia Polski z Litwą

Stosunki polsko-litewskie. Układ w Krewie (1385 r.). Jagiellonowie na tronie polskim. Losy unii w XIV wieku.

6. Wojna z Krzyżakami

Przygotowanie do wojny. Bitwa pod Grunwaldem (15 VII 1410 r.). Pokój toruński w 1411 r. Spór polsko-krzyżacki o Pomorze na soborze w Konstancji. Paweł Włodkowic.

7. Turcy w Europie. Upadek cesarstwa bizantyjskiego

Walki Turków osmańskich na Bałkanach. Węgry wobec ekspansji tureckiej. Unia polsko-węgierska. Bitwa pod Warną, śmierć króla Władysława Warneńczyka (1444 r.). Upadek Konstantynopola (1453 r.).

8. Odzyskanie Pomorza Gdańskiego

Związek Pruski. Wojna 13-letnia z Krzyżakami. Pokój toruński (1466 r.). Prusy zakonne lennem Polski. Wzrost znaczenia Wisły jako szlaku komunikacyjnego i drogi handlowej. Rozwój Gdańska i handlu zagranicznego.

II. Kultura późnego średniowiecza (3 godziny)

Kultura rycerska i mieszczańska. Obyczaje rycerskie, kanon rycerstwa, obowiązki moralne, wzorzec chrześcijański rycerza. Oświata i nauka — powstanie uniwersytetów. Polacy na studiach zagranicznych. Akademia Krakowska. Piśmiennictwo łacińskie. *Historia Polski* Jana Długosza. Rozwój języka polskiego i piśmiennictwa. Styl gotycki w budownictwie i sztukach plastycznych. Architektura gotycka. Wit Stwosz — Ołtarz Mariacki.

III. Wielkie odkrycia geograficzne i podboje kolonialne (3 godziny)

1. Poszukiwanie nowych szlaków handlowych

Udoskonalenie środków żeglugi (kompas, mapy żeglarskie). Wyobrażenia o Ziemi. Poszukiwanie nowej drogi morskiej do Indii.

2. Wielkie odkrycia geograficzne

Kultura ludów okresu prekolumbijskiego. Odkrycie Ameryki przez K. Kolumba (1492 r.). Znalezienie drogi do Indii. Pierwsza podróż dookoła świata (F. Magellan).

3. Skutki odkryć geograficznych

Podział zdobyczy kolonialnych między Hiszpanią i Portugalią. Ucisk ludności tubylczej.

Skutki odkryć geograficznych: nowe ośrodki życia gospodarczego w Europie i nowe szlaki handlowe.

IV. Kultura włoskiego odrodzenia (2 godziny)

Podstawy gospodarcze i społeczne przemian w kulturze. Mecenat artystyczny. Studia nad antykiem. Humanizm. Nowa koncepcja człowieka i świata. Wynalazek druku. Wybitni przedstawiciele literatury, nauki i sztuki włoskiego odrodzenia. Renesans w innych krajach.

V. Reformacja i kontrreformacja w Europie (3 godziny)

1. Narodziny i rozwój reformacji w Niemczech

Niemcy w początkach XVI w. Kryzys Kościoła. Wystąpienie Marcina Lutra (1517 r.). Walki społeczne i religijne w Niemczech. Pokój w Augsburgu. Rozbicie polityczne i wyznaniowe w Niemczech.

2. Reformacja w krajach Europy Zachodniej i początki kontrreformacji

Szerzenie się wyznań reformacyjnych w Europie. Utworzenie kościoła anglikańskiego. Kościół katolicki wobec reformacji. Jezuici. Sobór trydencki. Odnowa Kościoła.

VI. Polska złotego wieku na tle europejskim (8 godzin)

1. Pozycja polityczna Polski w XVI wieku. Polityka zagraniczna ostatnich Jagiellonów

Umocnienie pozycji Polski nad Bałtykiem. Hołd pruski (1525 r.). Stosunki z Księstwem Moskiewskim. Wojna o Inflanty. Początki polskiej floty.

2. Gospodarka polska XVI wieku

Powstanie folwarku pańszczyźnianego. Zboże polskie na rynkach europejskich. Spław wiślany i rozwój Gdańska. Ustawodawstwo ograniczające prawa chłopów. Górnictwo i hutnictwo. Miasta i rzemiosło. Stosunki społeczne i narodowościowe w miastach. Polityka antymieszczańska szlachty.

3. Ukształtowanie się Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Demokracja szlachecka

Szlacheckie przywileje nietykalności osobistej i majątkowej. Statuty nieszawskie, *nihil novi*, sejmiki i sejm walny. Ruch egzekucyjny. Wojsko kwarciane. Unia lubelska (1569 r.). Rzeczpospolita Obojga Narodów — terytorium i ludność.

4. Pierwsze wolne elekcje

Artykuły henrykowskie i *pacta conventa*. Panowanie Stefana Batorego i jego polityka zagraniczna. Jan Zamoyski. Piechota wybraniecka.

5. Renesans w Polsce

Wpływ kultury włoskiej. Wzrost poczucia narodowego. Rozwój nauki, literatury, sztuki i architektury. Wkład Polski do kultury i nauki europejskiej (M. Kopernik, A. F. Modrzewski).

6. Reformacja w Polsce

Główny nurt reformacji w Polsce: luteranizm, kalwinizm, bracia polscy. Kościół katolicki wobec reformacji. Tolerancja religijna (konfederacja warszawska). Szkolnictwo różnowiercze. Działalność jezuitów w Polsce. Piotr Skarga. Unia brzeska.

VII. Przemiany polityczne i społeczne w Polsce XVII w. (6 godzin)

1. Rzeczpospolita szlachecka za pierwszych Wazów

Wzrost znaczenia magnaterii i schyłek demokracji szlacheckiej. Interwencja polska w Rosji (Kłuszyn 1610 r.). Wojny polsko-szwedzkie (Kircholm 1605 r.). Wojny z Turcją (Cecora 1620 r., Chocim 1621 r.). Problem tatarski.

2. Powstanie Chmielnickiego

Spoleczne, narodowe i religijne (unia brzeska) podłoże powstania. Przebieg powstania. Ugoda w Perejaślawiu i wojny Rosji z Rzeczpospolitą. Ugoda w Hadziaczu. Rozejm andruszowski.

3. Najazd Szwedów na Polskę

Przyczyny konfliktu polsko-szwedzkiego. Najazd Szwedów na Polskę (1655 r.). Stefan Czarniecki. Obrona Jasnej Góry. Śluby Jana Kazimierza. Wyparcie Szwedów i udział w tym chłopów. Utrata lenna pruskiego. Skutki wojny.

4. Rzeczpospolita w II połowie XVII wieku

Kryzys polityczno-ustrojowy (pierwsze *liberum veto*) i próby reform. Wojny z Turcją. Zwycięstwo Jana III Sobieskiego pod Wiedniem (1683 r.).

5. Kultura i nauka w dobie baroku

Barok w Europie. Architektura i malarstwo. Rozwój filozofii (Kartezjusz) oraz nauk matematycznych i przyrodniczych (Kepler, Newton). Sztuka i literatura polskiego baroku.

VIII. Polska i państwa sąsiednie w I połowie XVIII w. (4 godziny)

1. Wzrost znaczenia Austrii, Rosji i Prus

Monarchia Habsburgów. Reformy Piotra I w Rosji. Powstanie królestwa pruskiego i jego militarny charakter. Zaborcza polityka Fryderyka II.

2. Polska pod rządami Sasów

Rozkład wewnętrzny państwa. Ingerencja państw sąsiednich w sprawy polskie. Uzałężenie Rzeczypospolitej od państw ościennych. Upadek kultury i przejawy odrodzenia (Collegium Nobilium). Projekty reform ustrojowych (Konarski, Leszczyński). Pierwsze manufaktury.

IX. Pierwszy rozbiór Polski. Próby reform Rzeczypospolitej (5 godzin)

1. Ostatnia elekcja w Polsce. Pierwszy rozbiór

Reformy sejmu konwokacyjnego. Elekcja Stanisława Augusta Poniatowskiego. Konfederacja barska. I rozbiór Polski (1772 r.). Reformy sejmu rozbiorowego.

2. Ożywienie gospodarcze, przemiany społeczne w Rzeczypospolitej
Przemiany gospodarki szlacheckiej (pierwsze oczynszowania), manufaktury, odradzanie się miast, wzrost znaczenia mieszczaństwa. Rozwój Warszawy.

3. Kultura polskiego oświecenia

Przełom umysłowy. Szkoła Rycerska. Komisja Edukacji Narodowej i jej działalność. Rozwój literatury. Teatr narodowy. Rozwój publicystyki (S. Staszic, H. Kołłątaj) i historiografii — A. Naruszewicz. Sztuka czasów stanisławowskich.

X. Rewolucja przemysłowa w Anglii w XVIII wieku.

Powstanie Stanów Zjednoczonych Ameryki Północnej (3 godziny)

1. Powstanie nowoczesnego przemysłu w Anglii

Wzrost zapotrzebowania na towary. Zastosowanie maszyn w produkcji. Wynalazek maszyny parowej. Rozwój produkcji fabrycznej. Spółki handlowe. Rozwój kolonialnej potęgi Anglii.

2. Powstanie Stanów Zjednoczonych Ameryki Północnej

Konflikt między Anglią i jej koloniami amerykańskimi. Deklaracja Niepodległości (1776 r.) Wojna o niezawisłość. Udział Polaków (T. Kościuszko, K. Pułaski). Konstytucja Stanów Zjednoczonych.

XI. Wielka Burżuazyjna Rewolucja we Francji 1789—1794 (3 godziny)

1. Początki rewolucji

Przyczyny rewolucji. Stany Generalne. Zgromadzenie Narodowe. Zburzenie Bastylii (14 VII 1789 r.) „Deklaracja Praw Człowieka i Obywatela”. Obalenie ustroju feudalnego.

2. Od monarchii konstytucyjnej do wprowadzenia republiki

Konstytucja 1791 r. Wojna z interwencją. Obalenie monarchii. Rządy jakobinów. Przewrót termidoriański. Dyktatoriat. Bilans osiągnięć rewolucji.

XII. Walka o ocalenie Rzeczypospolitej (6 godzin)

1. Sejm Czteroletni. Konstytucja 3 Maja

Sytuacja międzynarodowa. Zwolanie sejmu (1788 r.). Stronnictwa polityczne w sejmie. Reformy: wojskowa i skarbowa. Polityka zagraniczna. Prawo o miastach. Uchwalenie Konstytucji 3 Maja (1791 r.), jej postanowienia i znaczenie.

2. Wojna w obronie Konstytucji 3 Maja. Drugi rozbiór Polski

Konfederacja targowicka. Wojna polsko-rosyjska (1792 r.). II rozbiór Polski (1793 r.). Granice zaborów. Rządy zaborców w Polsce.

3. Insurekcja Kościuszkowska. Trzeci rozbiór Polski

Wybuch powstania (24 III 1794 r.). T. Kościuszko naczelnikiem powstania. Bitwa

pod Raclawicami: Bartosz Głowacki. Insurekcja warszawska i wileńska. Uniwersał polaniecki. Obrona Warszawy. Powstanie w Wielkopolsce.

4. Klęska powstania i upadek Rzeczypospolitej

Klęska pod Maciejowicami. III rozbiór Polski (1795 r.). Przyczyny upadku państwa polskiego.

XIII. Europa w dobie napoleońskiej. Próby odzyskania niepodległości Polski

(7 godzin)

1. Dzieje legionów polskich

Zwycięstwa Napoleona. Powstanie Legionów. Jan Henryk Dąbrowski. Józef Wybicki. Pieśń „Jeszcze Polska nie zginęła”. Znaczenie Legionów dla sprawy polskiej — ich demokratyczny charakter.

2. Przewaga Francji w Europie

Utworzenie konsulatu we Francji. Cesarstwo. Polityka wewnętrzna Napoleona. Kodeks Napoleona. Podboje napoleońskie w Europie.

3. Księstwo Warszawskie

Wojna napoleońskiej Francji z Prusami. Powstanie na Mazowszu i w Wielkopolsce. Pokój w Tylży (1807 r.). Księstwo Warszawskie, próba odbudowy państwa polskiego. Wojna z Austrią (1809 r. — Raszyn) i powiększenie terytorium Księstwa. Książę Józef Poniatowski.

4. Upadek Napoleona

Wojna z Rosją (1812 r.) i udział w niej sił polskich. Klęska wojsk francuskich. Bitwa pod Lipskiem i śmierć księcia Józefa Poniatowskiego. Abdykacja Napoleona. Sto dni Napoleona. Waterloo.

Tematy powtórzeniowe do wyboru

1. Przemiany polityczne i kulturalne w Europie średniowiecznej.
2. Wzrost znaczenia Polski za Jagiellonów.
3. Dlaczego wiek XVI nazywamy „złotym wiekiem”?
4. Polityka zagraniczna Polski w XVII w.
5. Walka o naprawę Rzeczypospolitej.
6. Przyczyny upadku Rzeczypospolitej.
7. Przemiany ustrojowe w Polsce — od monarchii stanowej do Rzeczypospolitej szlacheckiej.

Pojęcia

Średniowiecze, lokacja, czynsz, inwestytura, przywilej, feudalizm, senior, wasal, lenno, rycerz, poddaństwo, pańszczyzna, gospodarka folwarczno-pańszczyźniana. Cech, gildia, jarmark, łan, stan, poddany, szlachcic, magnat, sołtys, wójt, mieszczanin, patrycjat, pośpółstwo, plebs.

Księstwo, królestwo, cesarstwo, monarchia stanowa, demokracja szlachecka, sejm, elekcja, sejmiki, *liberum veto*, unia, konfederacja, konstytucja, Kościół, sobór, papież, zakon, klasztor, kłątwa, herezja, renesans, odrodzenie, humanizm, reformacja, tolerancja religijna; styl gotycki, renesansowy, barokowy.

UMIEJĘTNOŚCI

Umieszczanie wydarzeń historycznych na początku wieku i w końcu wieku, n. przelomie wieków. Ukazywanie następstwa w czasie, synchronizacja wydarzeń. Umieszczanie dat na linii chronologicznej i układanie tablic synchronistycznych. Korzystanie z tablic genealogicznych.

Wskazywanie i określanie na mapie zmian granic, ośrodków kultury i życia politycznego oraz głównych szlaków handlowych i rejonów gospodarczych.

Układanie rozwiniętego planu. Streszczanie przeczytanego tekstu (opowiadania). (Selekcja większych partii materiału). Uzupełnianie wiadomości z podręcznika informacjami zaczerpniętymi z lektury.

Samodzielne korzystanie ze słownika historii Polski.

Próby charakterystyki postaci historycznej.

Wskazywanie na podobieństwa i różnice w życiu ludności i sytuacji państwa w różnych okresach historycznych.

Znajomość dat

1320, 1331, 1364, 1374, 1385, 15 VII 1410, 1444, 1453, 1466, 1492, 1517, 1525, 1569, 1572, 1573, 1605, 1610, 1620, 1648, 1655—60, 1673, 1683, 1772, 1776, 14 VII 1789, 3 V 1791—1793, 1794, 1795, 1797, 1807, 1809, 1812.

KLASA VII

(2 godziny tygodniowo)

I. Reakcyjna polityka rządów i wolnościowe dążenia społeczeństw i narodów (14 godzin)

1. Kongres wiedeński (1815 r.)

Próba przywrócenia starego porządku w Europie. „Święte Przymierze” i jego ideologia. Nowy podział terytorialny Europy.

2. Decyzje kongresu w sprawie polskiej

Utworzenie Królestwa Polskiego, Rzeczypospolitej Krakowskiej i Wielkiego Księstwa Poznańskiego.

3. Królestwo Polskie w latach 1815—1830

Konstytucja. Rozwój przemysłu (S. Staszic, K. Drucki-Lubecki). Oświata i nauka polska pod zaborem rosyjskim.

4. Początki opozycji w Królestwie

Kaliszanie, działalność konspiracyjna (Towarzystwo Patriotyczne — W. Łukasiński).
Kontakty z rewolucjonistami rosyjskimi. Sprzysiężenie P. Wysockiego.

5. Powstanie Listopadowe

Noc listopadowa (29—30 XI 1830 r.). Walka ugrupowań politycznych. Sprawa chłopska. Przebieg walk zbrojnych. Wodzowie powstania. Upadek i znaczenie powstania. Rządy i ludy Europy wobec powstania.

6. Wielka emigracja

Ośrodki emigracji polskiej. Przywódcy emigracji. Łączność z krajem. Rozkwit kultury polskiej na emigracji (poezja romantyczna, muzyka).

7. Ziemie polskie po upadku Powstania Listopadowego

Działalność spiskowa. Represje zaborców. Rola emisariuszy. Spisek chłopski ks. P. Ściegiennego. Spiski w zaborze pruskim.

8. Powstanie Krakowskie 1846 r.

Wybuch powstania. Manifest Rządu Narodowego. Wystąpienia chłopów. Rabacja. Upadek powstania i likwidacja Rzeczypospolitej Krakowskiej.

II. Rozwój kapitalizmu w Europie Zachodniej w pierwszej połowie XIX w. Początki ruchu robotniczego (4 godziny)

1. Rewolucja przemysłowa i jej konsekwencje na przykładzie Anglii i Francji

Rozszerzenie się rewolucji przemysłowej na kontynencie, dalszy rozwój techniki przemysłowej. Warunki życia i pracy proletariatu fabrycznego.

2. Socjalizm utopijny

Saint Simon, Fourier, Owen. Główne zasady i znaczenie socjalizmu utopijnego.

3. Socjalizm naukowy

Karol Marks, Fryderyk Engels. Manifest Komunistyczny (1848 r.), jego główne myśli i znaczenie.

III. Wiosna Ludów w Europie i na ziemiach polskich 1848—1849 (5 godzin)

1. Źródła ruchów rewolucyjnych w pokongresowej Europie

Polityka „Świętego Przymierza”. Dążenia zjednoczeniowe. Wystąpienia rewolucyjne. Znaczenie Wiosny Ludów.

2. Wiosna Ludów na ziemiach polskich

Rok 1848 w Galicji. Reforma uwłaszczeniowa. Powstanie w Wielkopolsce. Polski ruch narodowy na Śląsku i na Mazurach.

3. Polacy w europejskiej Wiośni Ludów

Działalność Polaków we Włoszech (Legion Mickiewicza). Udział Polaków w rewolucji węgierskiej (J. Bem). Polacy w ruchach rewolucyjnych na terenie Niemiec.

IV. Ziemie polskie w drugiej połowie XIX wieku (8 godzin)

1. Królestwo Polskie przed wybuchem Powstania Styczniowego

Dążenia niepodległościowe. Sytuacja chłopów. Polityka ugody z caratem A. Wielkopolskiego. Biali i czerwoni.

2. Powstanie Styczniowe

Branka. Wybuch powstania (22 I 1863 r.). Manifest Rządu Narodowego. Walki partyzanckie. Dyktatura Romualda Traugutta. Ukaz carski o uwłaszczeniu chłopów. Upadek powstania i jego znaczenie. Europa wobec powstania.

3. Polityka caratu wobec Królestwa po Powstaniu Styczniowym

Zesłania, konfiskaty majątków i kontrybucje. Likwidacja odrębności Królestwa Polskiego. Praca organiczna. Rusyfikacja i walka z nią Polaków. Tajne nauczanie. Represje wobec Kościoła katolickiego i unitów. Rozwój gospodarczy i społeczny Królestwa Polskiego.

4. Germanizacja ziem zaboru pruskiego

„Kulturkampf” i jego skutki. Pruskie ustawodawstwo antypolskie: Hakata. Opór Polaków przeciwko germanizacji. Rola Kościoła. Września. Dalsza polityka germanizacyjna. M. Drzymała.

5. Wzrost świadomości narodowej na Śląsku, Warmii i Mazurach

K. Miarka, J. Kętrzyński, K. Mrongowiusz, J. Lompa.

6. Galicja w dobie autonomicznej

Instytucje autonomiczne w Galicji. Rozwój życia narodowego. Zacołanie gospodarcze i przeludnienie wsi galicyjskiej. Budzenie się świadomości społecznej wśród chłopów. Początki ruchu ludowego.

V. Przemiany polityczne i społeczne w Europie w drugiej połowie XIX wieku i na początku XX wieku (12 godzin)

1. Pierwsza Międzynarodówka

Rozwój przemysłu i wzrost znaczenia klasy robotniczej. Powołanie Międzynarodowego Stowarzyszenia Robotników (1864 r.). Udział Polaków. Rola K. Marksa i F. Engelsa.

2. Zjednoczenie Włoch i Niemiec. Klęska Francji w wojnie z Prusami

Zjednoczenie Włoch. Wojna prusko-austriacka i jej skutki. Powstanie Austro-Węgier. Wojna francusko-pruska. Utworzenie cesarstwa niemieckiego (1871 r.).

3. Komuna Paryska

Wybuch powstania w Paryżu. Proklamowanie Komuny i jej reformy. Udział Polaków (J. Dąbrowski, W. Wróblewski). Upadek i znaczenie Komuny.

4. Rozwój gospodarczy świata w końcu XIX w.

Rozwój gospodarczy Stanów Zjednoczonych, Niemiec i Japonii, nowe potęgi gospodarcze. Procesy urbanizacyjne i migracje ludności. Dalszy rozwój techniki przemysłowej, postęp w industrializacji. Nierównomierność rozwoju przemysłu w poszczególnych krajach.

5. Rozwój ruchu robotniczego

Powstanie partii robotniczej. Utworzenie II Międzynarodówki (1889 r.). Początki działalności W. I. Lenina. II Zjazd SDPRR. Bolszewicy i mieniszewicy.

6. Ekspansja kolonialna

Główne państwa kolonialne; system zarządzania koloniami; wyzysk; osadnictwo europejskie. Imperializm i jego cechy.

VI. Pierwsze partie i stronnictwa polityczne. Ruch robotniczy na ziemiach polskich (6 godzin)

1. Początki i rozwój polskiego ruchu robotniczego

Rozwój przemysłu w Królestwie i na Górnym Śląsku. Urbanizacja. Położenie polskiego proletariatu. Pierwsze kółka socjalistyczne (Ludwik Waryński). Wielki Proletariat (1882—1886 r.), program, działalność i znaczenie. Związki z rewolucyjnym ruchem w Rosji.

2. Odradzanie się dążeń niepodległościowych

Odradzanie się dążeń niepodległościowych w różnych środowiskach społecznych. Tworzenie się nowoczesnych kierunków i stronnictw politycznych w Polsce. Liga Polska. Liga Narodowa. Roman Dmowski.

3. PPS i SDKPiL — powstanie, program i działalność

Ruch socjalistyczny w trzech zaborach. Wybitni działacze polskiego ruchu robotniczego (Bolesław Limanowski, Ignacy Daszyński, Feliks Dzierżyński, Julian Marchlewski, Róża Luksemburg). Polscy socjaliści w II Międzynarodówce.

VII. Rewolucja 1905—1907 w Rosji i na ziemiach polskich (4 godziny)

1. Wojna rosyjsko-japońska i kryzys samowładztwa w Rosji

„Krwawa niedziela”. Wybuch rewolucji, jej cele i zasięg społeczny. Lenin i bolszewicy na czele rewolucji. Powstanie moskiewskie. Przyczyny klęski rewolucji. Znaczenie rewolucji.

2. Rewolucja na ziemiach polskich

Wybuch rewolucji. Klasowy i narodowy charakter rewolucji. Wystąpienie chłopów. Łódzkie powstanie zbrojne. Stronnictwa polityczne wobec ruchu rewolucyjnego. Współpraca rewolucjonistów polskich i rosyjskich. Rozłam w PPS i jego podłoże. Upadek rewolucji.

3. Strajk szkolny w Królestwie Polskim i zaborze pruskim

Wybuch strajku. Bojkot szkoły rosyjskiej przez młodzież polską. Postulaty reformy programowej szkoły. Samorządne wprowadzenie języka polskiego do szkół elementarnych i średnich. Powstanie szkół polskich w Królestwie.

Strajk szkolny w zaborze pruskim. Września.

VIII. Rozwój nauki, techniki, oświaty i kultury w drugiej połowie XIX i na początku XX wieku (7 godzin)

1. Oświata, nauka i technika na świecie

Upowszechnianie szkolnictwa i oświaty w krajach wysoko rozwiniętych. Rozwój nauk społecznych. Osiągnięcia nauk matematyczno-przyrodniczych. Wynalazki, odkrycia techniczne i ich zastosowanie. Postęp w komunikacji i łączności. Wykorzystanie energii elektrycznej. Zmiany w warunkach życia ludności.

2. Kierunki i tendencje w kulturze

Pozytywizm i reakcja na pozytywizm. Realizm i naturalizm w sztuce. Upowszechnienie literatury. Rozwój prasy. Powstanie kinematografii. Początki rozwoju kultury fizycznej i sportu (nowożytny igrzyska olimpijskie).

3. Osiągnięcia polskiej oświaty, nauki i techniki

Szkolnictwo polskie i rozwój nauki w Galicji w dobie autonomicznej. Repolonizacja uniwersytetów. Akademia Umiejętności. Ośrodki życia naukowego i szkolnictwo polskie w pozostałych zaborach. Osiągnięcia naukowe Polaków na obczyźnie. Wkład do nauki i techniki światowej.

4. Kultura polska i jej rola w życiu narodu

Główne problemy życia narodu w twórczości pisarzy polskich doby pozytywizmu i Młodej Polski. Teatr, malarstwo, muzyka i ich rola w utrzymaniu i pogłębianiu świadomości narodowej. Znaczenie prasy. Szkolnictwo polskie w Królestwie. Międzaborowe więzi kulturalne.

IX. Pierwsza wojna światowa 1914—1918 (2 godziny)

1. Przyczyny wybuchu wojny

Sytuacja międzynarodowa w Europie na początku XX wieku. Trójprzymierze i trójporozumienie. Dążenie Niemiec do nowego podziału świata. Wyścig zbrojeń.

2. Przebieg pierwszej wojny światowej

Wybuch wojny. Przebieg działań wojennych ze szczególnym uwzględnieniem ziem polskich. Wojna pozycyjna. Zastosowanie nowych broni. Imperialistyczny charakter wojny.

X. Wielka Socjalistyczna Rewolucja Październikowa. Koniec I wojny światowej (3 godziny)

1. Rewolucja lutowa i obalenie caratu

Wpływ wojny na wzrost nastrojów rewolucyjnych w Rosji. Obalenie caratu i okres dwuwładzy. Tezy kwietniowe Lenina.

2. Zwycięstwo Wielkiej Socjalistycznej Rewolucji Październikowej

Przygotowanie powstania zbrojnego. Wybuch rewolucji. Dekrety władzy radzieckiej. Pokój brzeski. Początki interwencji. Przełomowe znaczenie rewolucji.

3. Zakończenie pierwszej wojny światowej

Sytuacja na froncie zachodnim. Rewolucja w Niemczech i upadek cesarstwa. Rozpad Austro-Węgier. Zawieszenie broni 11 XI 1918 r. Konferencja pokojowa w Paryżu. Traktat Wersalski. Liga Narodów.

XI. Polacy i sprawa polska w czasie pierwszej wojny światowej (2 godziny)

1. Polskie ugrupowania polityczne wobec wojny

Różne poglądy na sprawę odzyskania niepodległości — spory orientacyjne. Tworzenie organizacji o charakterze wojskowym. Działalność Józefa Piłsudskiego, znaczenie legionów i POW. Mocarstwa zaborcze a sprawa polska w chwili wybuchu wojny. Polskie formacje wojskowe w kraju i za granicą.

2. Międzynarodowe znaczenie sprawy polskiej

Akt 5 listopada 1916 r. Umiedzynarodowienie sprawy polskiej. Państwa koalicji a niepodległość Polski. Stosunek rewolucji rosyjskiej do niepodległości Polski; unieważnienie traktatów rozbiorowych przez władzę radziecką. Wpływ rewolucji w państwach centralnych na kształtowanie się sytuacji politycznej na ziemiach polskich.

Tematy powtórzeniowe do wyboru

1. Polacy w walce „za waszą i naszą wolność”.
2. Nauka i kultura w służbie sprawy narodowej.
3. Sprawa chłopska w powstaniach narodowych.
4. Przemiany społeczne na ziemiach polskich w XIX wieku.
5. Drogi Polaków do niepodległości w latach I wojny światowej.

Pojęcia

Kapitalizm, imperializm, socjalizm utopijny, socjalizm naukowy, rewolucja burżuazyjno-demokratyczna, partia polityczna, związki zawodowe, proletariat, kapitaliści.

strajk, walka klasowa, walka narodowyzwolenicza, patriotyzm, liberalizm, reakcja, kolonializm, parlamentaryzm, uwłaszczenie, wojna imperialistyczna, rewolucja socjalistyczna.

UMIEJĘTNOŚCI

Sporządzanie wypisów z literatury popularnonaukowej. Korzystanie z czasopism popularnonaukowych. Analiza tekstu źródłowego. Dostrzeganie związków między zjawiskami z różnych dziedzin życia społecznego.

Dostrzeganie charakterystycznych cech formacji społeczno-ekonomicznych.

Znajomość dat

1815, 29—30 XI 1830, 1846, 1848—1849, 22 I 1863, 1864, 1871, 1882, 1893, 1905—
—1907, 1914, 5 XI 1916, 7 XI 1917, 11 XI 1918, 1919.

KLASA VIII

(2 godziny tygodniowo)

I. Odrodzenie państwa polskiego 1918—1921 (4 godziny)

1. Tworzenie niepodległego państwa polskiego

Nastroje społeczeństwa polskiego. Rozbrajanie zaborców. Tworzenie lokalnych ośrodków państwowości polskiej. Rady Delegatów Robotniczych. Utworzenie Tymczasowego Rządu Ludowego Republiki Polskiej w Lublinie i jego Manifest (7 XI 1918) — Ignacy Daszyński.

2. Pierwsze miesiące II Rzeczypospolitej

11 listopada 1918 r. Objęcie władzy przez Józefa Piłsudskiego. Walki o Lwów. Powstanie Wielkopolskie. Sejm Ustawodawczy i jego działalność. Partie i stronnictwa polityczne. Utworzenie Komunistycznej Partii Robotniczej Polski.

3. Wojna polsko-radziecka. Granice Polski na wschodzie

Koncepcja federalistyczna J. Piłsudskiego. Przyczyny wybuchu wojny. Wyprawa Piłsudskiego na Kijów. Bitwa warszawska. Tymczasowy Komitet Rewolucyjny Polski w Białymstoku. Traktat ryski (1921 r.). Ustalenie granic i rewindykacja dóbr kulturalnych. Skutki wojny. Spór polsko-litewski o Wilno.

4. Ostateczne ustalenie granic Polski

Sprawa Śląska Cieszyńskiego. Postanowienia traktatu wersalskiego wobec Polski. Utworzenie Wolnego Miasta Gdańska. Plebiscyt na Warmii, Mazurach i Górnym Śląsku. Powstania śląskie.

II. Rzeczpospolita Polska w latach 1921—1926 (2 godziny)

1. Rzeczpospolita Polska republiką burżuazyjno-demokratyczną

Obszar i ludność państwa polskiego. Mniejszości narodowe. Walka o charakter państwa. Konstytucja marcowa (1921 r.). Wybór Gabriela Narutowicza na prezydenta i jego zabójstwo.

2. Zniszczenia wojenne i odbudowa kraju

Znaczenie posiadania własnego państwa dla życia narodu polskiego. Pokonywanie trudności w scaleniu terytoriów pozaborowych. Inflacja i reforma walutowa. Budowa Gdyni. Struktura własności ziemskiej. Walka o reformę rolną. Działalność Wincentego Witosa. Walki klasowe na wsi i w mieście. Osiągnięcia pierwszego okresu odbudowy.

III. Związek Radziecki po pierwszej wojnie światowej. Sytuacja międzynarodowa w Europie w pierwszych latach po wojnie (2 godziny)

1. Państwo radzieckie po pierwszej wojnie światowej

Wojna domowa i interwencja mocarstw kapitalistycznych. Komunizm wojenny. Odbudowa gospodarcza kraju (NEP). Powstanie Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich. Śmierć Lenina. Plan elektryfikacji i uprzemysłowienia. Pierwsze pięcioletki. Kolektywizacja rolnictwa. Rola partii komunistycznej w budownictwie socjalizmu. „Kult jednostki” — rola J. Stalina.

2. Sytuacja międzynarodowa w Europie w latach dwudziestych

Układ sił politycznych w Europie po I wojnie światowej. Ruchy faszystowskie w Europie. Polityka mocarstw zachodnich wobec Niemiec. Locarno (1923 r.).

IV. Polska pod rządami sanacji 1926—1939 (4 godziny)

1. Rządy autorytarne Józefa Piłsudskiego

Sytuacja międzynarodowa i wewnętrzna Polski. Przewrót majowy. Walka Piłsudskiego z sejmem. Stanowisko lewicy wobec J. Piłsudskiego. Centrolew i sprawa brzeska.

2. Kryzys gospodarczy na świecie i w Polsce

Wybuch światowego kryzysu gospodarczego. Zależność gospodarki polskiej od obcego kapitału. Kryzys w Polsce i próby jego przezwyciężenia.

3. Rządy sanacji a walka lewicy o demokrację w Polsce

Konstytucja kwietniowa i jej charakter. System rządów sanacyjnych. Ruch robotniczy i ludowy w walce z sanacją. Strajki chłopskie. Działalność postępowej inteligencji. Rozwiązanie KPP. Ożywienie gospodarcze w Polsce. Budowa Centralnego Okręgu Przemysłowego — Eugeniusz Kwiatkowski.

4. Szkolnictwo, kultura i nauka II Rzeczypospolitej

System oświaty. Wprowadzenie powszechności nauczania. Ograniczone możliwości

dostępu do szkoły. Literatura i sztuki plastyczne. Środki masowego przekazu. Samorządność życia kulturalnego. Pozycja inteligencji twórczej. Rozwój wyższych uczelni. Rozwój nauki i techniki (konstrukcje lotnicze). Rozwój różnych form działalności oświatowo-kulturalnej (TUR, „Wici”). Różnorodne inicjatywy społeczne. Ruch amatorski. Upowszechnienie sportu.

V. Europa przed wybuchem drugiej wojny światowej (4 godziny)

1. Faszizm w Niemczech

Istota i rozwój faszyzmu w Niemczech. Dojście Hitlera do władzy (1933 r.) Likwidacja ustroju parlamentarnego. Metody sprawowania władzy — totalitaryzm. Terror — obozy koncentracyjne. Początki prześladowania Żydów.

2. Zaborcza polityka Niemiec hitlerowskich i walka z faszyzmem

Zbrojenia niemieckie. Wypowiedzenie układów lokarneńskich przez Niemcy. Remilitaryzacja Nadrenii. Aneksja Austrii. Układ monachijski (1938 r.). Upadek Czechosłowacji. Fronty ludowe w Europie. Wojna domowa w Hiszpanii. Przewaga faszyzmu w Europie.

3. Polityka zagraniczna Polski w latach 30-tych

Polsko-radziecki pakt o nieagresji. Polsko-niemiecka deklaracja o niestosowaniu przemocy i jej następstwa polityczne. Zajęcie Zaolzia.

4. Sytuacja Polski przed wybuchem wojny

Polska w niemieckich planach podboju Europy. Żądania Niemiec wobec Polski. Odmowa Polski. Gwarancje brytyjskie. Decyzja Hitlera o napaści na Polskę. Rokowania radziecko-brytyjsko-francuskie w Moskwie i ich fiasko. Radziecko-niemiecki pakt o nieagresji. Przewaga militarna Niemiec.

VI. Druga wojna światowa 1939—1945 (19 godzin)

1. Wojna obronna Polski 1939 r.

Napad niemiecki na Polskę 1 września 1939 r. Wypowiedzenie wojny Niemcom przez Anglię i Francję — brak działań wojennych na Zachodzie. Obrona Poczty Gdańskiej i Westerplatte. Wizna — „Polskie Termopile”. Bitwa nad Bzurą. Wkroczenie wojsk radzieckich na ziemie wschodnie II Rzeczypospolitej. Walki na południu Polski. Obrona Warszawy i Modlina. Stefan Starzyński. Obrona Helu. Bitwa pod Kockiem.

2. Finał września

Internowanie prezydenta Rzeczypospolitej, rządu i naczelnego wodza w Rumunii. Generał W. Sikorski. Utworzenie rządu polskiego we Francji. Przyczyny klęski i ocalała Warszawa.

3. Wojna w Europie Zachodniej, Północnej i na Bałkanach

Agresja Niemiec na Danię i Norwegię. Ofensywa Niemiec na Francję i najazd na

Belgię i Holandię. Udział Polaków w bitwie o Narwik i w obronie Francji. Przystąpienie Włoch do wojny. Klęska Francji. Bitwa o Anglię. Udział lotników polskich w obronie Wielkiej Brytanii. Wojna na Bałkanach.

4. Napad Niemiec na ZSRR. Powstanie Wielkiej Koalicji antyhitlerowskiej

Początek wojny. Koalicja antyhitlerowska. Bitwa pod Moskwą. Ofensywa niemiecka w lecie 1942 r. Walka partyzantów radzieckich z okupantem. Kontrofensywa radziecka. Przełomowe znaczenie bitwy stalingradzkiej.

5. Wojna w Afryce i na Dalekim Wschodzie

Wojna na morzu. Marynarka polska w walce z flotą niemiecką. Wojna w Afryce. Udział żołnierzy polskich w obronie Tobruku. Atak Japończyków na Pearl Harbour. Wypowiedzenie wojny Stanom Zjednoczonym przez Niemcy i Włochy. Przebieg walk na Dalekim Wschodzie.

6. Sytuacja społeczeństwa polskiego po wrześniu 1939 r.

Ziemie wcielone do Rzeszy. Generalne Gubernatorstwo. Przyłączenie ziem wschodnich II Rzeczypospolitej do ZSRR — polityka władz radzieckich wobec ludności polskiej. Hitlerowska polityka planowego wyniszczenia narodu polskiego. Wysiedlanie. Terror. Masowe mordy. Obozy koncentracyjne. Niszczenie dorobku kulturalnego narodu polskiego. Eksploatacja gospodarcza. Zagłada Żydów polskich — postawa Janusza Korczaka. Sytuacja dzieci i młodzieży w czasie okupacji; zarobkowanie, sieroctwo, obozy dziecięce. Wpływ wojny na psychikę dziecka.

7. Polityka rządu polskiego na emigracji — próby utworzenia państwa podziemnego

Rola generała Władysława Sikorskiego. Układ polsko-radziecki z 30 lipca 1941 r. Armia generała Władysława Andersa w ZSRR. Zerwanie przez ZSRR stosunków dyplomatycznych z rządem polskim w 1943 r. i jego przyczyny. Delegatura Rządu na Kraj. Związek Walki Zbrojnej. Armia Krajowa. Bataliony Chłopskie.

8. Polska Partia Robotnicza w okupowanym kraju

Komuniści w Polsce po klęsce wrześniowej. Powstanie Polskiej Partii Robotniczej. Utworzenie Gwardii Ludowej. Deklaracja listopadowa (1943 r.). Utworzenie Krajowej Rady Narodowej (1 stycznia 1944 r.) i jej działalność.

9. Naród polski w walce z okupantem

Partyzantka powrzesniowa. Dywersja. Rozwój partyzantki. Obrona ludności cywilnej przed pacyfikacjami i wysiedleniami (Zamojszczyzna). Powstanie w Getcie Warszawskim. Wielkie boje partyzanckie AK, BCh, GL, AL. Udział młodzieży w walce i podziemnym życiu kulturalnym. Szare Szeregi. Związek Walki Młodych. Walka cywilna — samoobrona, prasa, ulotki, mały sabotaż, akcja N, tajne nauczanie — TON. Sabotaż w rolnictwie i przemyśle. Ratowanie ludności żydowskiej — Żagota.

10. Wojsko polskie w ZSRR

Związek Patriotów Polskich. Utworzenie 1 Dywizji im. Tadeusza Kościuszki — generał Zygmunt Berling. Bitwa pod Lenino. Utworzenie Armii Polskiej i jej szlak bojowy.

11. Załamanie militarne Niemiec w Europie (1943—1944)

Kłeska Niemców pod Kurskiem i na Ukrainie. Kapitulacja Włoch. Bitwa o Monte Cassino. Walki aliantów we Francji. Walki wojsk polskich na Zachodzie. Zamach na Hitlera. Wyzwolenie Europy Południowej i Wschodniej.

12. Powstanie Warszawskie

Plan „Burza”. Polityczne i militarne przyczyny wybuchu Powstania Warszawskiego. Bohaterstwo walczących. Udział Szarych Szeregów. Desant czerniakowski. Tragedia ludności cywilnej. Warunki kapitulacji. Zniszczenie lewobrzeżnej Warszawy przez hitlerowców. Kontrowersje wokół oceny powstania. Powstanie Warszawskie w polityce międzynarodowej.

13. Początki Polski Ludowej

Utworzenie Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego. Manifest PKWN — 22 lipca 1944 r. Dekret o reformie rolnej. Utworzenie ludowego Wojska Polskiego i jego rozbudowa. Marszałek Michał Żymierski. Przekształcenie PKWN w Rząd Tymczasowy.

14. Walki Armii Radzieckiej i ludowego Wojska Polskiego o wyzwolenie ziem polskich

Walki nad Wisłą (sierpień—grudzień 1944 r.). Ofensywa zimowa i wyzwolenie Warszawy. Bitwa o „Wał Pomorski”. Zdobycie Kołobrzegu. Odzyskanie przez Polskę historycznych ziem piastowskich. Układ polsko-radziecki o przyjaźni, pomocy wzajemnej i współpracy (21 IV 1945 r.).

15. Koniec wojny w Europie. Zdobycie Berlina

Walki na Łęczycach i wyzwolenie Czechosłowacji. Udział I i II Armii Wojska Polskiego w operacji berlińskiej i praskiej. Kapitulacja Niemiec (7 i 9 V 1945 r.). Decydująca rola ZSRR w rozgromieniu hitleryzmu. Ustalenie zasad polityki okupacyjnej czterech mocarstw wobec Niemiec na konferencji w Poczdamie.

16. Koniec wojny na Dalekim Wschodzie. Powstanie ONZ

Zrzucenie bomb atomowych na Hiroszimę i Nagasaki. Przystąpienie ZSRR do wojny z Japonią. Kapitulacja Japonii. Powstanie Organizacji Narodów Zjednoczonych.

17. Ustalenie granic Polski

Konferencja w Teheranie. Sprawa granic polskich na konferencji w Jałcie. Utworzenie Tymczasowego Rządu Jedności Narodowej (czerwiec 1945 r.). Konferencja w Poczdamie. Odra i Nysa Łużycka zachodnią granicą Polski. Przesiedlanie ludności niemieckiej.

I. Europa po II wojnie światowej (godzina)

Polityka wielkich mocarstw wobec okupowanych Niemiec. Proces w Norymberdze. Rozpad koalicji antyhitlerowskiej. Polityka Stanów Zjednoczonych wobec Europy. Plan Marshalla. Zimna wojna.

II. Powstanie i rozwój światowego systemu socjalistycznego (3 godziny)

1. Wzrost znaczenia międzynarodowego Związku Radzieckiego

Odbudowa kraju ze zniszczeń wojennych. Rozbudowa gospodarki narodowej. Wzrost znaczenia międzynarodowego ZSRR.

2. Powstanie europejskich krajów socjalistycznych

Kształtowanie się ustroju demokracji ludowej w krajach Europy Środkowo-Wschodniej. Rewolucyjne przemiany i reformy społeczno-gospodarcze: reforma rolna i nacjonalizacja przemysłu.

Współpraca krajów socjalistycznych. Drogi integracji gospodarczej — RWPG. Umacnianie obronności i bezpieczeństwa — Układ Warszawski.

3. Powstanie krajów socjalistycznych w Azji, Ameryce i Afryce

Zwycięstwo rewolucji w Chinach — ChRL. Powstanie DRW; wojna z kolonializmem francuskim i interwencją amerykańską.

Powstanie KRLD i wojna w Korei. Rewolucja socjalistyczna na Kubie. Ruchy rewolucyjne w Afryce (na przykładzie wybranych krajów).

III. Kraje kapitalistyczne po II wojnie światowej (2 godziny)

1. Stany Zjednoczone a Europa Zachodnia

Rola polityczna, militarna i gospodarcza Stanów Zjednoczonych w krajach kapitalistycznych. Problemy integracji Europy Zachodniej — EWG, NATO, Parlament Europejski.

2. Problem niemiecki

Odmienne drogi rozwoju państw niemieckich (RFN i NRD). Odbudowa potencjału militarnego w RFN. Miejsce RFN w Europie Zachodniej.

IV. Dekolonizacja i zmiany w Trzecim Świecie (2 godziny)

1. Rozkład systemu kolonialnego

Walka narodowyzwoleńcza ludów kolonialnych. Rozpad imperiów kolonialnych. Powstanie niepodległych państw w Azji i Afryce.

2. Przemiany w Trzecim Świecie

Poszukiwanie własnej drogi rozwoju. Ruch krajów niezaangażowanych. Konferencja w Bandungu (1955 r.). Inicjatywy pokojowe krajów Trzeciego Świata (Indie). Neokolonializm i polityka interwencji zbrojnej państw imperialistycznych (na wybranych przykładach). Konflikty na Bliskim Wschodzie.

V. Sytuacja polityczna, gospodarcza i społeczna w Polsce w latach 1945—1948 (3 godziny)

1. Pierwsze lata Polski Ludowej

Główne partie i stronnictwa polityczne bloku demokratycznego: PPR, PPS, SL, SD — ich programy i działalność.

Legalna opozycja — PSL. Działalność podziemia zbrojnego. Rola ludowego Wojska Polskiego w umacnianiu władzy ludowej. Referendum i wybory do Sejmu RP. Mała Konstytucja (1947 r.). Zmiana linii politycznej PPR (1948 r.) — teza o „prawicowo-nacjonalistycznym odchyleniu” i jej konsekwencje. Usunięcie Władysława Gomułka ze stanowiska sekretarza generalnego KC PPR. Zjednoczenie ruchu robotniczego — PZPR. Zjednoczenie ruchu młodzieżowego — ZMP. Zjednoczenie ruchu ludowego — ZSL.

2. Przemiany gospodarcze i społeczne

Odbudowa kraju ze zniszczeń wojennych. Ruchy migracyjne na ziemiach polskich. Zagospodarowanie Ziemi Odzyskanych. Realizacja podstawowych reform społeczno-gospodarczych. Wprowadzenie planowania gospodarczego — Plan 3-letni.

VI. Gospodarka Polski w latach 1949—1983 (3 godziny)

1. Przebudowa struktury gospodarki Polski

Założenia Planu 6-letniego i ich realizacja. Osiągnięcia w rozbudowie przemysłu. Nowe gałęzie gospodarki. Próby kolektywizacji rolnictwa. Odbudowa Warszawy. Zmiany w polityce gospodarczej po 1956 r. Odejście od przymusowej kolektywizacji rolnictwa, modyfikacja systemu planowania gospodarczego. Pomyślne wyniki pierwszej pięciolatki. Próby reform gospodarczych 1969—1970 i ich niepowodzenie.

2. Polityka gospodarcza po 1970 roku

Poszukiwanie nowych dróg strategii gospodarczej. Pozytywne efekty nowej polityki ekonomicznej 1971—1973. Negatywny wpływ kryzysu na Zachodzie na stan gospodarki polskiej. Błędy w polityce gospodarczej (struktura inwestycji, udział akumulacji w dochodzie narodowym, kredyty w krajach kapitalistycznych) i ich skutki. Narastanie kryzysu społeczno-ekonomicznego (1976 r.) i załamanie gospodarki.

IX Zjazd PZPR — program wyjścia z kryzysu (1981 r.). Początki reformy gospodarczej.

VII. Przemiany polityczne i społeczne w latach 1949—1980 (3 godziny)

1. Kierunki przemian politycznych i społecznych w latach 1949—1980

Zewnętrzne i wewnętrzne uwarunkowania w sprawowaniu władzy — błędy i wypaczenia. Znaczenie uchwał XX Zjazdu KPZR dla przemian w życiu politycznym. Wydarzenia poznańskie 1956 r. VIII Plenum KC PZPR. Władysław Gomułka na czele PZPR. Normalizacja i stabilizacja sytuacji politycznej. Problem udziału robotników w zarządzaniu zakładami pracy — Rady Robotnicze (1956 r.). Wydarzenia marcowe 1968 r. jako przejaw walki ideologicznej i politycznej. Kryzys grudniowy 1970 r. Zmiany w kierownictwie PZPR. Stabilizacja społeczno-polityczna w kraju. Narastanie nowych napięć w kraju w drugiej połowie lat 70-tych.

2. Kryzys społeczny i polityczny 1980—1983 oraz jego przezwyciężanie

Wybuch protestu robotniczego na Wybrzeżu i jego rozszerzanie się na cały kraj. Negocjacje między przedstawicielami rządu i załóg strajkujących oraz podpisanie porozumień.

Zmiany w kierownictwie władz partyjnych i rządowych. Powstanie i rozwój NSZZ „Solidarność” — oczekiwania społeczne i działalność. Program działania partii uchwalony na IX Nadzwyczajnym Zjeździe PZPR. Generał Wojciech Jaruzelski I sekretarzem KC PZPR. I Zjazd Delegatów NSZZ „Solidarność” — narastanie tendencji konfrontacyjnych. Wprowadzenie stanu wojennego 13 XII 1981 roku. Stopniowa normalizacja życia politycznego. Początki reformy gospodarczej. Zniesienie stanu wojennego (22 VII 1983 r.).

VIII. Polityka zagraniczna Polski Ludowej (2 godziny)

Uwarunkowania i zasady polskiej polityki zagranicznej. Stosunki z ZSRR i innymi krajami socjalistycznymi. Układ zgorzelecki. Stosunki z krajami kapitalistycznymi. Układ z RFN o podstawach normalizacji stosunków (grudzień 1970 r.). Stosunki z krajami Trzeciego Świata. Polskie inicjatywy pokojowe — Plan Rapackiego i Plan Gomułki. Rola Polski w ONZ i ważniejszych organizacjach międzynarodowych. Wkład Polski w umacnianiu światowego pokoju i międzynarodowego bezpieczeństwa (KBWE)

IX. Przeobrażenia cywilizacyjne i rozwój kultury w Polsce Ludowej (2 godziny)

Problemy rozwoju oświaty (likwidacja analfabetyzmu, upowszechnienie wychowania przedszkolnego i realizacja idei wykształcenia średniego). Problemy rozwoju szkolnictwa wyższego i nauki. Powstanie PAN. Najwybitniejsi twórcy nauki i kultury polskiej. Mecenat państwa nad nauką i kulturą. Rozwój literatury i sztuk pięknych. Środki masowego przekazu: prasa, radio, telewizja, film.

X. Główne etapy przemian w Polsce Ludowej (2 godziny)

Tematy powtórzeniowe do wyboru

1. Walka o granice II Rzeczypospolitej
2. Budownictwo socjalizmu w ZSRR
3. Bilans II Rzeczypospolitej

4. Polacy na frontach II wojny światowej
5. Polityka okupanta hitlerowskiego w okupowanej Polsce
6. Orientacje polityczne polskiego ruchu oporu
7. Powstanie Polski Ludowej
8. Główne etapy przemian w Polsce Ludowej
9. XX Zjazd KPZR i jego znaczenie

Pojęcia

Kontrrewolucja, dyktatura proletariatu, internacjonalizm, demokracja parlamentarna, demokracja ludowa, konserwatyizm, liberalizm, socjalizm, komunizm, nacjonalizm, szowinizm, rasizm, faszyzm, państwo podziemne, ruch oporu, opozycja polityczna, strajk, reforma rolna, nacjonalizacja, kolektywizacja, kryzys gospodarczy, front ludowy, front narodowy, zimna wojna, kult jednostki, dogmatyzm, rewizjonizm.

UMIĘJĘTNOŚCI

Korzystanie z różnych źródeł informacji historycznej; odróżnianie rodzajów piśmiennictwa historycznego. Sprawne posługiwanie się różnymi środkami dydaktycznymi (m. in. mapami, atlasami, słownikami i encyklopedią). Rozumienie genezy zjawisk historycznych oraz związków historii Polski z dziejami powszechnymi.

Znajomość dat

11 XI 1918, 17 III 1921, 1925, 12 V 1926, 1929—1933, 23 IV 1935, 1 IX 1939, 22 VI 1941, 5 I 1942, 1943, 1 I 1944, 1 VIII — 2 X 1944, 22 VII 1944, 9 V 1945, 28 VI 1945, 19 I 1947, 15 XII 1948, 1950—1955, 22 VII 1952, VI 1956, X 1956, III 1968, XII 1970, VI 1976, VIII 1980, VII 1981, 13 XII 1981, 22 VII 1983 (oraz ważne daty w dziejach regionu).

ZAGADNIENIA ZWIĄZANE Z REALIZACJĄ PROGRAMU

I. UWAGI OGÓLNE

I. Miejsce i rola historii w systemie dydaktyczno-wychowawczym szkoły podstawowej

Historia zajmuje poczesne miejsce w systemie kształcenia i wychowania dzieci i młodzieży. Przedmiot ten wraz z językiem polskim, wiedzą obywatelską i plastyką stanowi podstawę wykształcenia humanistycznego i społecznego młodzieży w szkole podstawowej. Historia odgrywa ważną rolę w procesie wychowania aktywnych, świadomych swych patriotycznych i obywatelskich obowiązków, myślących nowocześnie obywateli Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej.

Zapoznanie uczniów z dziejami państwa i narodu polskiego, a także z głównymi etapami i przejawami ewolucji dziejowej ludzkości, ma m. in. na celu stopniowe wdrażanie wychowanków do rozumienia procesu historycznego i jego skomplikowanych mechanizmów.

Szczególnie ważnym zadaniem jest rozwijanie myślenia historycznego, przede wszystkim zaś zdolności dynamicznego, globalnego (integralnego) i nomotetycznego ujmowania zjawisk społecznych.

Nauczanie historii powinno dać młodzieży pewien zasób wiedzy ogólnej o społeczeństwie, państwie, kulturze, gospodarce, czyli o życiu społecznym i jego najważniejszych elementach, a także o wzajemnych związkach między nimi.

Absolwent szkoły podstawowej powinien zdawać sobie sprawę z relacji jednostka — masy, klasa — naród, naród — ludzkość, a także region — kraj, Polska — Europa, Europa — świat. Nauczanie historii w szkole podstawowej powinno wprowadzić młodego człowieka w świat, w którym żyje, ukazać mu genezę współczesnej kultury i gospodarki, nauki i techniki, jak również istniejące obecnie systemy społeczno-ustrojowe i aktualny układ sił politycznych w świecie.

Historia odgrywa doniosłą rolę w patriotycznym i obywatelskim wychowaniu młodego człowieka.

Nauczanie historii powinno łączyć emocjonalnie wychowanków z najlepszymi tradycjami polskiego życia narodowego i państwowego, wzbudzić szacunek dla tych pokoleń, które budowały Polskę, później walczyły o jej odrodzenie z zacoferania, a następnie walczyły o niepodległość i wyzwolenie społeczne. Chodzi nie tylko o to, aby uczeń znał przeszłość swojej ojczyzny, ale by był również z nią emocjonalnie związany, czuł się dumny z przynależności do narodu polskiego oraz rozumiał swoje

obowiązki obywatelskie. Szczegółnej uwagi wymaga ukazanie roli i znaczenia państwa w życiu narodu.

Wychowanie patriotyczne i obywatelskie powinno być ściśle związane z wychowaniem internacjonalistycznym. Treści historyczne poznawane przez młodzież powinny budzić szacunek dla innych narodów i ich dorobku kulturalnego. Ważne jest kształtowanie wrażliwości uczniów na krzywdę społeczną, wychowanie ich w duchu ideałów humanizmu, racjonalizmu, socjalizmu i demokracji.

Nauczanie historii winno konfrontować stereotypy i historię pozanaukową z wiedzą opartą na naukowych podstawach.

Realizacja programu wymaga harmonijnego łączenia celów poznawczych, kształcących i wychowawczych, przygotowania młodzieży do kształcenia się na wyższych szczeblach edukacji.

Główny nacisk należy położyć na: 1) wdrożenie uczniów do właściwego korzystania z podręcznika szkolnego, atlasów i map, encyklopedii i słowników historycznych; 2) zapoznanie z niektórymi odmianami pisarstwa historycznego (literatura piękna i popularnonaukowa); 3) zaznajomienie z niektórymi rodzajami źródeł historycznych (źródła opisowe, normatywne, ikonograficzne itp.).

Nauczanie historii ma również na celu stopniowe rozwijanie wyobraźni historycznej i takich zdolności poznawczych, jak umiejętność samodzielnego wyjaśniania faktów i zjawisk historycznych, ich porównywania, uogólniania i wartościowania. oczywiście na miarę możliwości uczniów szkoły podstawowej.

Uczeń powinien nabywać umiejętności dostrzegania powiązań między teraźniejszością a przeszłością. Uczeń powinien wyrobić w sobie pozytywny stosunek do zabytków historycznych oraz zrozumieć potrzebę opieki nad nimi.

2. Dobór i układ materiału nauczania

Materiał nauczania uwzględnia zarówno wymogi nauki, jak i potrzeby życia. Główny nacisk położono na historię nowożytną, a zwłaszcza najnowszą, z epok dawniejszych uwzględniono jedynie to, co zachowało do dziś swoją żywotność — a więc kulturę.

Na plan pierwszy wysunięto historię ojczystą, jednakże winna ona być ujmowana na tle dziejów powszechnych. Materiał nauczania uwzględnia wszystkie dziedziny życia społecznego, a więc historię polityczną, społeczno-gospodarczą, ustrojową i kultury. W historii politycznej nacisk położono na sprawy zasadnicze, ograniczając nazwiska i daty do tych, które są związane z historią militarną i wydarzeniami jednostkowymi.

W historii społeczno-gospodarczej na plan pierwszy wysunięto zjawiska ilustrujące trendy rozwojowe o zasadniczym znaczeniu dla dziejów ojczystych i powszechnych. Problematyka ustrojowa została także ograniczona do zasadniczych wątków ustrojowych pozwalających na lepsze rozumienie współczesności.

Materiał nauczania zawarty w programie ujęto w układ chronologiczny, starając się o możliwie ściśle łączenie dziejów ojczystych z elementami historii powszechnej.

3. Założenia dydaktyczne programu

Program uwzględnia ewolucję możliwości poznawczych uczniów na różnych szczeblach edukacji szkolnej i wprowadza zróżnicowanie struktury dydaktycznej na kurs propedeutyczny w klasie IV i cykl tzw. systematyczny w klasach V—VIII.

- Celem kursu propedeutycznego w klasie IV otwierającego nauczanie historii jest:
- wzbudzanie zainteresowań przeszłością;
 - rozbudzanie wyobraźni historycznej;
 - ukształtowanie wiedzy o elementarnych historycznych związkach czasowych (przybliżenie uczniom pojęcia czasu historycznego);
 - zapoznanie z prostymi pojęciami historycznymi, takimi jak: książę, król, rycerz, chłop, robotnik, fabrykant;
 - przybliżenie niektórych zjawisk z odległej przeszłości i ukazywanie zmienności warunków życia w różnych okresach historycznych;
 - zapoznanie uczniów z mapą historyczną;
 - wdrażanie uczniów do pracy na lekcjach historii.

Historia w klasie IV musi być możliwie barwna, pulsująca życiem. Dlatego też punktem wyjścia każdego obrazu (opowiadania) jest jakiś ciekawy epizod pobudzający wyobraźnię dziecka. Wokół niego osnuwa się ważne informacje historyczne wprowadzające ucznia w lepszą znajomość zjawiska symbolizowanego przez epizod.

W kursie systematycznym obejmującym klasy V—VIII można wyróżnić dwa zasadnicze cykle dydaktyczne. Pierwszy obejmujący klasy V i VI — to historia obrazowa, obfitująca w barwne opisy, odwołująca się jeszcze do wyobraźni, ale zawierająca już pewien ładunek treści intelektualnych, a więc dająca głębszą wiedzę o przeszłości niż kurs propedeutyczny. Obraz składa się z większej liczby elementów niż epizod, jest bardziej złożony. Zwraca też uwagę na proste związki genetyczne i przyczynowo-skutkowe.

Naukę historii w klasach VII—VIII cechuje ujęcie zagadnieniowe, które wymaga położenia zasadniczego nacisku na rozumienie elementów procesu dziejowego, a więc poszukiwania genezy poznawanych zjawisk, ich przyczyn i skutków, a także wiązanie ze sobą różnych dziedzin życia społecznego. Kurs historii w tych klasach ma charakter bardziej szczegółowy, co ułatwia młodzieży uświadomienie ciągłości procesu dziejowego i złożoności jego mechanizmów. Program stanowi próbę odejścia od tradycyjnego sposobu przekazywania wiadomości, uwzględniającego jeden sposób interpretacji historii. Stopniowo wprowadza się tematy umożliwiające ukazanie uczniom różnych, często odmiennych poglądów na przyczyny i skutki wydarzeń i zjawisk historycznych.

W zakresie realizacji zadań kształcących zaleca się organizowanie różnego rodzaju ćwiczeń. W klasach niższych powinny one być możliwie proste, oparte raczej na formach zabawowych (np. inscenizacja niektórych ważnych wydarzeń historycznych). W klasach wyższych można i należy organizować ćwiczenia trudniejsze i bardziej złożone (np. analiza wybranych fragmentów tekstów źródłowych, konfrontacja różnych rodzajów pisarstwa historycznego).

4. Środki i metody nauczania

Decyzje doboru środków dydaktycznych i metod nauczania pozostawia się nauczycielowi. Należy jednak brać pod uwagę fakt, że podawane wiadomości powinny stanowić tylko niezbędną podstawę samodzielnego wysiłku myślowego uczniów do wykrywania związków między zdarzeniami, ich porównywania, uogólniania i wartościowania, sprawdzania słuszności przytaczanych twierdzeń, umiejętnej selekcji danych itp.

W klasach niższych ze zrozumiałych względów dominować będą metody podają-

ce. Wykład powinien być poprawny pod względem rzeczowym, spójny, logiczny, barwny, silnie oddziałujący na wyobraźnię ucznia.

W klasach wyższych należy preferować metody poszukujące, a zwłaszcza pracę pod kierunkiem oraz nauczanie problemowe. Ważne jest, aby absolwent szkoły podstawowej zdał sobie sprawę z dyskusyjności niektórych sądów historycznych i próbował sam — na podstawie dostępnych materiałów — odpowiadać sobie na nurtujące go pytania.

Ważnym środkiem dydaktycznym w nauczaniu historii jest i pozostanie podręcznik szkolny. W klasach niższych należy wdrażać uczniów do starannej lektury podręcznika, a także nauczyć umiejętnego korzystania z zamieszczonych w nim mapek, ilustracji, fragmentów źródeł, tabel itp. W klasach wyższych zaleca się organizowanie samodzielnej pracy uczniów na podstawie podręcznika, tekstów źródłowych i odpowiednio dobranej lektury uzupełniającej.

Ważnym narzędziem pracy ucznia i nauczyciela są materiały kartograficzne: mapy i atlasy historyczne. Należy wyrobić u uczniów nawyk lokalizowania wydarzeń historycznych; w miarę możliwości nauczyć ich korzystania z materiałów kartograficznych przy rozwiązywaniu zagadnień historycznych.

W szerokim zakresie powinny być też wykorzystywane w nauczaniu historii — zwłaszcza w klasach niższych — środki audiowizualne, które ułatwiają uczniom wyobrażenie przeszłości, a także zwiększają zainteresowanie przedmiotem. W miarę możliwości zaleca się organizowanie wycieczek historycznych i lekcji w muzeum.

Utrwalanie wiadomości powinno towarzyszyć w pracy nad nowym materiałem. Zaleca się stałe nawiązywanie do poznanych wcześniej wiadomości, organizowanie specjalnych lekcji poświęconych systematyzowaniu i utrwalaniu wiedzy. Szczególną wagę należy przywiązywać do rozumienia i przyswajania przez uczniów pojęć historycznych, nie tyle w sensie znajomości, ile w zakresie umiejętności posługiwania się pojęciami w różnych kontekstach znaczeniowych.

5. Korelacja z innymi przedmiotami

Przed rozpoczęciem nauczania historii należy przeprowadzić analizę dydaktyczną programu w kontekście zadań szkoły oraz korelacji z innymi przedmiotami.

— Nauczanie historii powinno cechować dążenie do integralnego wiązania różnych dziedzin życia społecznego. Dlatego trzeba skupiać i syntetyzować wiadomości zdobyte przez uczniów na lekcjach innych przedmiotów. Na przykład wiadomości w dziedzinie fizyki, chemii, biologii, geografii mogą i powinny być na lekcjach historii powiązane z całokształtem warunków kulturalnych, społeczno-gospodarczych i politycznych, panujących w danym okresie historycznym. Nauczyciel historii ma też możliwości wykazywania wpływu nauk przyrodniczych i społecznych na rozwój techniki, życia społecznego i kulturalnego.

Wiele istotnych związków ma historia z nauką języka polskiego. Historia ułatwia umiejscowienie w czasie i należyte zrozumienie treści utworów literackich oraz opisywanych w nich zdarzeń z przeszłości. Lektura polonistyczna, zwłaszcza historyczno-literacka, poszerza wiadomości, przybliża epokę i potęguje emocjonalny stosunek do przeszłości. Należy pamiętać o specyfice utworów literackich w sferze poznawczej wyrażającej się w fikcji literackiej.

Szczególne znaczenie w omawianiu elementów historii kultury ma nawiązywanie do wiadomości uczniów z lekcji muzyki i plastyki.

Poważną pomocą na wszystkich szczeblach nauczania historii są wiadomości i umiejętności z geografii. Znajomość środowiska geograficznego pozwala lepiej zrozumieć przemiany społeczno-gospodarcze i polityczne. Ponadto lekcje geografii przyczyniają się do wyrobienia lepszej orientacji przestrzennej i sprawności w posługiwaniu się mapą.

Trzeba pamiętać, że wiedza historyczna jest potrzebna uczniom na lekcjach innych przedmiotów humanistycznych i społecznych, m. in. stanowi podstawę wiedzy obywatelskiej.

Nauczyciel historii powinien zapoznać się z programami nauczania innych przedmiotów zarówno w zakresie treści, jak i umiejętności. Pozwoli mu to zorientować się, jakie wiadomości rzeczowe oraz pojęcia zostały już wprowadzone na lekcjach innych przedmiotów, aby na lekcjach historii móc się do nich odwołać, uzupełnić je i rozwinąć.

II. UWAGI SZCZEGÓŁOWE

Klasa IV

Nauczanie historii w klasie IV stanowi etap propedeutyczny przygotowujący uczniów do systematycznego uczenia się historii w klasach V—VIII. Uczeń klasy IV po raz pierwszy styka się z wiedzą historyczną wyodrębnioną w osobny przedmiot nauczania poprzedzony licznymi, lecz luźnymi informacjami w klasach I—III o życiu ludzi w dawnych wiekach. Specyficzne cechy nauczania historii w klasie IV wynikają z właściwości psychicznych i możliwości poznawczych uczniów w wieku 10—11 lat.

Materiał nauczania umożliwia barwne przedstawienie obrazów z przeszłości oraz rozwijanie zainteresowań uczniów historią. Punktem wyjścia każdego tematu są epizody ujęte w formę opowiadania. Zakres treści poszczególnych tematów określają informacje historyczne obejmujące wydarzenia, daty i nazwiska.

Epizody wskazane w programie mają charakter propozycji. Nauczyciel ma prawo doboru epizodów. Tam, gdzie to jest możliwe, można posługiwać się materiałem z historii regionalnej lub lokalnej.

Dział I — *O czym będziemy się uczyli na lekcjach historii* — zapoznaje uczniów wstępnie z przedmiotem nauczania na podstawie przykładów z najbliższego środowiska.

Materiał nauczania zawarty w dziale II — *Życie ludzi w dawnych czasach* — ukazuje zmienność czasu historycznego na przykładzie przeobrażeń życia ludzi od czasów najdawniejszych po dzień dzisiejszy. Kształtowanie pojęcia czasu historycznego na tym etapie nauczania odbywa się przez uświadomienie uczniom zmian w kulturze materialnej obrazujących życie ludzi w różnych okresach historycznych.

Materiał nauczania działu III — *Obrazy z dziejów Polski* — przedstawia epizody z dziejów ojczyźnych. Są one bliskie rozumieniu i uczuciom dziecka, odpowiadają poziomowi jego rozwoju intelektualnego. Podobnie jak materiał nauczania poprzednich działów ma on rozwinąć zainteresowania historią, przygotować do systematycznego uczenia się historii przez coraz lepsze rozumienie perspektyw czasu, wzbogacanie pojęć. Program klasy IV rezygnuje z ciągłości historycznej. Świadomie zostały

wybrane z historii Polski momenty podstawowe, które wydają się najbardziej dostępne umysłowi dziecka.

Program ma charakter elastyczny i daje nauczycielowi znaczną swobodę w doborze tematyki zajęć. Otóż nie wszystkie tematy wymienione przez program są obowiązkowe. Program zawiera tzw. trzon programowy, a więc wykaz tematów obowiązkowych do zrealizowania we wszystkich klasach czwartych oraz tematy do wyboru. Tematy działu I i II mają charakter obowiązkowy w całości. Natomiast w dziale III występują tematy obowiązkowe i fakultatywne. W dziale III na 39 tematów — 27 ma charakter obowiązkowy (są one opatrzone gwiazdką), 8 ma charakter fakultatywny, a pozostałe można opuścić lub według uznania nauczyciela niektóre z nich opracować. Elastyczny program pozwala nauczycielowi uwzględnić zainteresowania uczniów i ich możliwości poznawcze, a także szerzej wprowadzić tematykę regionalną i lokalną.

Dobór obrazów i ich zestawienie ukazuje najważniejsze zmiany polityczne, społeczne i kulturalne zachodzące w dziejach ojczyźnych. Poszczególne epizody wprowadzające poznanie wybranych faktów historycznych są osnute na tle wydarzeń historycznych, wiążą się one z postaciami i miejscowościami historycznymi. Ważną rolę odgrywają tu informacje nauczyciela, które wraz z epizodami dają przybliżony obraz faktu historycznego.

Cele dydaktyczno-wychowawcze i możliwości percepcyjne uczniów wskazują sposób ujmowania materiału historycznego: obrazowość i żywość ujęcia, prostotę i jasność wypowiedzi nauczyciela. Realizacja tego postulatów będzie możliwa, gdy obrazy będą przedstawione plastycznie, oddziałując na umysł i uczucia dziecka. Preferować należy metody słowne (barwny opis, opowiadanie) oraz poglądowe (wykorzystanie ilustracji, przezroczy, filmów).

Na tym poziomie uczniowie powinni być wdrażani do umiejętnego korzystania z podręcznika oraz wybranych fragmentów beletrystyki historycznej.

Realizując II i III dział programu klasy IV trzeba przeprowadzić z uczniami ćwiczenia z linią chronologiczną, aby nauczyć umieszczania faktów w przedziałach czasowych (3500, 1000, 250 i 100 lat) w celu lepszego wyobrażenia perspektywy historycznej oraz przemian w czasie. Nie wprowadza się jeszcze pojęć: „przed naszą erą”, i w „naszej erze”. W toku realizacji III części programu należy wprowadzić ćwiczenia z mapą, wykorzystując wiadomości uczniów z lekcji geografii. Uczniowie powinni wskazywać na mapie Polski (geograficznej i historycznej) występujące w materiale nauczania ważniejsze miejscowości, rzeki itp.

Do procesu dydaktycznego należy w miarę możliwości wprowadzić elementy zabawy przybliżające uczniom wydarzenia historyczne. Wskazane jest organizowanie inscenizacji wybranych obrazów historycznych na podstawie scenariusza przygotowanego przez nauczyciela. Można także organizować quizy i konkursy historyczne.

Klasa V

Materiał nauczania klasy V obejmuje rozległy okres historyczny od czasów najdawniejszych aż do średniowiecza (XIII w.).

W okresie tym powstawały i narastały nierówności majątkowe i społeczne, tworzyły się coraz wyższe formy organizacji społecznej. Wielkie osiągnięcia społeczeństwa starożytnego Wschodu, a przede wszystkim starożytnej Grecji i Rzymu w dzie-

dzinie kultury i nauki uformowały solidną podstawę, na której opierała się cywilizacja europejska wieków następnych. W końcowej fazie tego okresu pojawiły się przesłanki umożliwiające powstanie państw i narodów średniowiecznej Europy. Program obejmuje również okres kształtowania się i rozwoju feudalnych stosunków społecznych, gospodarczych i ustrojowych, a także powstania i umacniania się państw europejskich, które przetrwały do czasów nowożytnych. W okresie tym rozwój Europy postępuje odmiennie niż społeczeństw innych kontynentów. W sferze kultury dominuje światopogląd religijny.

W programie klasy V rozpoczyna się kurs historii Polski stanowiący podstawową i główną część programu. Jest to okres narodzin i umacniania się państwa oraz rozbiecia dzielnicowego.

W toku realizacji programu nauczyciel powinien zwrócić uwagę m. in. na to, że doskonalenie narzędzi i metod pracy prowadziło do podniesienia się poziomu życia ludzi. Ważne jest też zrozumienie przez uczniów wpływu położenia geograficznego i warunków naturalnych na życie ludzi i charakter ich zajęć. Uczeń powinien zrozumieć następstwa pojawiania się nierówności majątkowych, społecznych i politycznych (bogaci — biedni, wolni — niewolnicy, feudałowie — zaleźni chłopci, panujący — poddani).

Jednym z najistotniejszych zadań nauczania w klasie V powinno być również uświadomienie uczniom znaczenia dorobku świata antycznego w dziedzinie nauki i kultury dla epok późniejszych. Materiał programowy klasy V zawiera historię starożytną obok dziejów Polski. W miarę możliwości należy podkreślać żywotność wielu istotnych elementów tej kultury w czasach współczesnych (np. alfabet, zasady architektury antycznej, teatr).

Przy omawianiu przełomu starożytności i średniowiecza ważne jest ukazanie uczniom odmienności zasad rodzącego się świata feudalnego (powstanie nowych podziałów politycznych) oraz procesu kształtowania się Europy średniowiecznej. Należy też przedstawić powstanie i wzajemne oddziaływanie najważniejszych kręgów kulturowych (Europa Zachodnia, Bizancjum, islam) we wczesnym średniowieczu. Materiał nauczania klasy V powinien kształtować nawyk rozpatrywania dziejów ojczyźnych w powiązaniu z tłem dziejów powszechnych, np. uczeń powinien dostrzegać związek między sytuacją polityczną Polski na przełomie X—XI wieku, a polityką Ottonów i Henryka II.

Kształcenie uczniów w klasie V wymaga nieustannej troski o zachowanie zgodności pomiędzy stopniem trudności zdobywanej przez uczniów wiedzy historycznej a ich możliwościami poznawczymi. Nauczyciel powinien przedstawić fakty z przeszłości w sposób możliwie obrazowy i plastyczny. Zadanie to powinno ułatwić pogrupowanie materiału nauczania (w pierwszym półroczu) w formie wyodrębnionych epizodów — obrazów.

Możliwie często należy posługiwać się środkami poglądowymi (ilustracje, przeznaczone, modele), a także starannie dobranymi fragmentami literatury pięknej (np. J. Parandowski — *Dysk olimpijski*). W toku nauczania należy możliwie często wykorzystywać materiały historyczne.

Efektom nauczania w tej klasie powinno być zrozumienie przez uczniów wczesnych faz rozwoju społecznego, a szczególnie procesów różnicowania majątkowego i społecznego ludzi oraz formowania i rozwoju państw. Uczniowie powinni rozumieć

odmienności ustrojów politycznych świata starożytnego i pojąć różnice między formacją niewolniczą a feudalną.

Uczniowie będą mogli poznać zarówno najważniejsze osiągnięcia kultury antycznej (np.: pismo, religia, literatura, prawo, sztuki plastyczne, matematyka, astronomia), jak i kultury średniowiecznej.

Realizacja materiału klasy V pozwoli na wzbudzenie u młodzieży uczucia podziwu i szacunku dla pracy ludzi najdawniejszych epok. Uczniowie zrozumieją, że na wspólny dorobek cywilizacyjny ludzkości składają się osiągnięcia różnych narodów.

Pożądane jest pokazywanie istniejącej zależności pomiędzy stopniem udziału obywateli w życiu politycznym i społecznym, a osiągnięciami w dziedzinie kultury (rozkwit kultury w warunkach demokracji ateńskiej i jej regres u schyłku starożytności i wczesnego średniowiecza). Wojny grecko-perskie stanowią okazję do ukazania różnic między greckim wojskiem obywatelskim walczącym w obronie ojczyzny, a zwerbowaną przy użyciu siły armią agresywnego państwa perskiego. Lekcje poświęcone igrzyskom olimpijskim w starożytnej Grecji dają możliwość ukazania głębokich, humanistycznych i do dziś aktualnych założeń tych igrzysk.

Przy omawianiu dziejów średniowiecza należy zwrócić uwagę na kształtowanie się i rozwój stosunków feudalnych. Niezbędne jest ukazanie roli i miejsca Kościoła w życiu społeczeństwa i państwa feudalnego, zwłaszcza w Polsce.

W zakresie realizacji celów kształcenia ważne jest, aby uczeń klasy V: umiał z uwagą wysłuchać opowiadania nauczyciela; potrafił przygotować opowiadanie na określony temat z zachowaniem chronologicznego następstwa faktów; posiadał wstępną umiejętność pracy z podręcznikiem; był w stanie ułożyć prosty plan; potrafił wskazywać na mapie.

Ważne jest przeprowadzenie z uczniami ćwiczeń z taśmą chronologiczną (m. in. obliczanie różnicy czasu — liczby lat — między wskazanymi wydarzeniami historycznymi i dniem dzisiejszym, określanie czasu wydarzeń, wprowadzenie w rachubę czasu — wydarzenia sprzed i z naszej ery). Istotną jest także umiejętność sporządzania ważnych zestawień chronologicznych.

Klasa VI

Materiał programowy klasy VI obejmuje okres od zjednoczenia państwa polskiego na początku XIV wieku aż po czasy napoleońskie i próby odzyskania niepodległości. Jest to okres rozkwitu feudalnych stosunków gospodarczych, społecznych i ustrojowych, a także kryzysu feudalizmu oraz narodzin i rozwoju stosunków kapitalistycznych w Europie. Zasadniczym zadaniem nauczyciela historii w klasie VI jest zapoznanie uczniów z przełomowym znaczeniem epoki nowożytnej dla ukształtowania się świata współczesnego. Przy omawianiu renesansu należy zwrócić uwagę na dominującą pozycję kulturalną Włoch w tym czasie; w zakresie stosunków społeczno-gospodarczych — na powstanie systemu kolonialnego i jego skutki oraz na początki i rozwój stosunków kapitalistycznych. Jeśli chodzi o stosunki polityczno-społeczne, to uczniowie powinni poznać proces powstawania i rozwoju nowożytnej Europy, zwracając szczególną uwagę na Wielką Burżuazyjną Rewolucję Francuską i czasy napoleońskie. Dla zrozumienia dziejów ojczystych szczególne znaczenie ma zjednoczenie państwa polskiego oraz ukształtowanie się monarchii stanowej, a zwłaszcza poznanie osiągnięć Polski XVI wieku, następnie genezy, przejawów i skutków kryzysu państwa

i społeczeństwa polskiego w XVII w., wreszcie odrodzenia życia społeczno-politycznego, gospodarki i kultury po I rozbiórce Polski. Należy dbać, aby uczniowie dostrzegali związek między gospodarką, stosunkami społecznymi, politycznymi i kulturalnymi (np. kryzys Rzeczypospolitej XVII i XVIII wieku, rewolucja we Francji), zdawali sobie sprawę ze związków między historią Polski a powszechną (np. przyczyny upadku państwa polskiego).

W klasie VI dominować będzie pogadanka jako podstawowa metoda przekazywania uczniom wiadomości historycznych. Stopniowo powinien nauczyciel wprowadzać rozmowę nauczającą, rozwijać umiejętności uczniów w zakresie pracy z podręcznikiem, jak również posługiwać się tablicami chronologicznymi, mapami historycznymi, przezroczami, ilustracjami.

Ważne jest, aby uczniowie zapoznali się z prostymi publikacjami popularnonaukowymi i nauczyli się z nich korzystać, zwłaszcza w klasach wyższych. Należy przy tym odróżniać tekst zbeletryzowany od literatury popularnonaukowej. W tej klasie trzeba doskonalić samodzielną pracę ucznia z podręcznikiem, organizować dyskusje nad odpowiednio wybranymi problemami i postaciami, np. Stanisławem Augustem. Pożądane jest sporządzanie przez uczniów tablic chronologicznych, słownika poznawanych terminów, stopniowe wykorzystywanie tekstów źródłowych.

Uczeń powinien znać i rozumieć m. in. następujące procesy i zjawiska historyczne:

- rolę Krzyżaków w dziejach Polski;
- rozwój kultury, oświaty i sztuki oraz uniwersalny i stanowy charakter kultury średniowiecznej;
- zjednoczenie państwa polskiego i budowę monarchii stanowej w Polsce;
- polityczne tendencje integracyjne Europy Środkowej i Wschodniej (unie: polsko-węgierska, polsko-litewska);
- problem turecki w Europie późnego średniowiecza;
- początki demokracji szlacheckiej w Polsce;
- przyczyny i przebieg wielkich odkryć geograficznych;
- unię lubelską i jej konsekwencje polityczne, gospodarcze, społeczne i kulturalne (zwrot ku wschodowi) w powiązaniu z rolą i znaczeniem rozkwitu Polski w XVI wieku i załamania w XVII wieku;
- rolę stosunków polsko-moskiewskich i polsko-rosyjskich w XVII i XVIII wieku w związku z kryzysem i upadkiem Rzeczypospolitej;
- dzieje Sejmu Wielkiego i jego reform (należy doprowadzić do przekonania, że społeczeństwo polskie potrafiło dźwignąć państwo z upadku);
- podstawowe założenia ideologii oświecenia kształtujące u współczesnego człowieka stosunek do świata i ludzi;
- Wielką Burżuazyjną Rewolucję Francuską i jej znaczenie w ukształtowaniu zasad politycznych XIX- i XX-wiecznej Europy.

Uczeń powinien dojść do przekonania, że pozytywnymi zjawiskami w dziejach Polski były m. in. tolerancja religijna, pokojowa koegzystencja wielu narodowości i kultur w ramach państwa polskiego.

Należy przy tym podkreślać prawo narodów do samodzielnego bytu państwowego, patriotyczne i obywatelskie postawy polskiego oświecenia, wyjaśnić negatywną rolę takich zjawisk, jak: prześladowania religijne, kolonializm, poddaństwo chłopów,

egoizm stanowy szlachty, wszelkie formy wyzysku, anarchia, ingerencja państw obcych w sprawy innych narodów itp.

Niezbędne jest, aby uczeń klasy VI rozwijał umiejętność sporządzania systematycznych notatek z wypowiedzi nauczyciela lub z podręcznika, a także konstruowania planu lekcji. Uczeń powinien także przygotowywać tablice synchronistyczne oraz wyrabiać w sobie nawyk korzystania z atlasów, map, encyklopedii i słowników.

Klasa VII

Materiał nauczania klasy VII obejmuje stosunkowo krótki okres trwający około 100 lat, ale obfitujący w ważne wydarzenia i zjawiska związane z genezą współczesności. Jest to czas upadku ustroju feudalnego w wielu krajach i dynamicznego rozwoju kapitalizmu, a jednocześnie narastania ostrych sprzeczności klasowych w łonie społeczeństwa kapitalistycznego w skali światowej.

Należy zwrócić uwagę uczniów, że pojawianiu się nowoczesnych ruchów politycznych, postępowi w zakresie nauki i techniki, a także kultury i sztuki towarzyszyły takie zjawiska, jak nędza i wyzysk mas pracujących, dławienie ruchów wolnościowych w Europie oraz podboje i brutalna eksploatacja kolonii. Na tym tle rodzi się i rozwija socjalizm naukowy — ideologiczna podstawa emancypacyjnych dążeń klasy robotniczej i jej walki o obalenie wszelkiego wyzysku i ucisku. Przybliżenie młodzieży sylwetek Karola Marksa, Fryderyka Engelsa, Włodzimierza Lenina i innych działaczy międzynarodowego i polskiego ruchu robotniczego jest jednym z ważnych zadań nauczania historii w klasie VII.

Materiał nauczania pozwala też na uwypuklenie związków między poszczególnymi dziedzinami życia społecznego w XIX wieku i na początku XX wieku.

Omawiając dzieje Polski XIX wieku, należy zwrócić uwagę na trudności rozwoju gospodarczego i cywilizacyjnego ziem polskich związane z brakiem własnego państwa i podziałem ziem polskich między trzech zaborców. Jest to okres uporczywych, ofiarnych walk narodowowyzwoleńczych, a także pracy organicznej nad rozwojem gospodarki, oświaty i kultury. Należy podkreślić, że pozytywizm i romantyzm to nie wykluczające się, lecz wzajemnie uzupełniające się postawy i dążenia.

W pierwszej połowie XIX wieku motoryczną siłą narodu jest jeszcze szlachta, pod koniec jednak tego okresu na plan pierwszy wysuwa się klasa robotnicza, która bierze na siebie główny ciężar walki o postęp, sprawiedliwość społeczną i niepodległość. Należy też uwypuklić takie momenty, jak wkład Polaków w rozwój cywilizacji i kultury powszechnej, ich udział w walkach „za waszą i naszą wolność”, współpracę rewolucjonistów polskich i rosyjskich, bohaterstwo działaczy polskiego ruchu narodowowyzwoleńczego i robotniczego oraz ich walkę o wolność i sprawiedliwość.

W realizacji celów kształcenia niezbędne jest zapoznanie młodzieży z analizą tekstów źródłowych typu normatywnego, jak konstytucje, programy polityczne, deklaracje ideowe itp. Chodzi o to, aby uczniowie zrozumieli klasowy sens poszczególnych ideologii, a także systemów ustrojowych i politycznych.

W zakresie metod nauczania zaleca się stosowanie, obok pogadanki, „pracę pod kierunkiem”, a także organizowanie dyskusji nad wybranymi problemami, np. celowość walki zbrojnej w okresie Wielopolskiego, lub pracy organicznej po upadku powstania 1863 roku. Należy umożliwić uczniom zapoznanie się z różnymi poglądami

na wymienione kwestie, gdyż odmienne punkty widzenia na te same sprawy stworzą niezbędne warunki do podjęcia dyskusji.

Uczeń klasy VII powinien poznać i zrozumieć najważniejsze zjawiska objęte programem nauczania, a zwłaszcza:

- reakcyjne cele „Świętego Przymierza” i metody ich realizacji;
- główne etapy kryzysu feudalizmu na ziemiach polskich;
- przyczyny i główne przejawy dążeń do niepodległości i postępowych przemian w Europie w pierwszej połowie XIX wieku;
- znaczenie Wiosny Ludów;
- powiązanie polskich walk narodowowyzwoleńczych z narodowymi i rewolucyjnymi walkami ludów Europy;
- znaczenie okresu romantyzmu dla kultury polskiej oraz świadomości narodowej;
- genezę i główne założenia socjalizmu naukowego;
- konsekwencje społeczno-polityczne upadku Powstania Styczniowego;
- następstwa zjednoczenia Włoch i Niemiec;
- wpływ postępu technicznego na rozwój gospodarczy;
- cele i zadania powstających masowych partii politycznych;
- przyczyny i główne przejawy idei organicznikowskich oraz ugodowych na ziemiach polskich po upadku powstania 1863 roku;
- rolę Galicji doby autonomii w rozwoju życia umysłowego i kultury polskiej;
- znaczenie I Proletariatu, PPS oraz SDKPiL w dziejach polskiego ruchu robotniczego;
- genezę polskiego ruchu ludowego i polskich partii burżuazyjnych;
- znaczenie rewolucji 1905 roku;
- przemiany w nauce, technice, oświacie i kulturze II połowy XIX wieku i na początku XX wieku;
- genezę i przebieg pierwszej wojny światowej;
- umiędzynarodowienie sprawy polskiej w czasie pierwszej wojny światowej;
- historyczne znaczenie Rewolucji Październikowej.

Uczeń powinien dostrzegać zależności sytuacji Polaków w trzech zaborach i losów sprawy polskiej od aktualnego układu stosunków międzynarodowych i sytuacji wewnętrznej w państwach zaborczych.

Jednym z efektów dydaktycznych nauczania historii w tej klasie powinna być umiejętność wykazania przez uczniów znaczenia nauki i techniki dla rozwoju gospodarczego i przemian cywilizacyjnych i społecznych.

W zakresie celów ideowo-wychowawczych duże znaczenie ma m. in. stworzenie w psychice uczniów emocjonalnych więzi z polskimi tradycjami walk narodowowyzwoleńczych, rozbudzenie poczucia solidarności z dążeniami wyzwoleniczymi ludów kolonialnych i walką o wyzwolenie społeczne. Uczeń powinien przyswoić sobie tradycje wspólnych walk rewolucjonistów polskich i rosyjskich przeciwko caratowi.

Uczeń klasy VII powinien umieć lokalizować fakty historyczne w czasie i przestrzeni, doszukiwać się związków przyczynowych i genetycznych pomiędzy nimi, dostrzegać współzależność zjawisk politycznych, gospodarczych, ustrojowych i kulturalnych. Ponadto uczeń powinien nabrać sprawności w posługiwaniu się encyklopediami i słownikami, umieć dokonać analizy prostego tekstu źródłowego o charakterze deklaracji politycznej.

Klasa VIII

Program klasy VIII składa się z dwóch części wzajemnie ze sobą powiązanych: historii najnowszej Polski i powszechnej od końca pierwszej wojny światowej aż po zakończenie II wojny światowej oraz wybranych zagadnień historii współczesnej od 1945 r. do odwołania stanu wojennego w Polsce w 1983 roku. W miarę upływu czasu cezurą końcową będzie przesuwana, aby doprowadzić edukację historyczną młodzieży aż „do naszych dni”. Wyodrębnienie dziejów współczesnych z historii najnowszej ma podkreślić szczególnie silne powiązania niedawno minionej przeszłości ze współczesnością. Chodzi tu także o podkreślenie, iż dzieje współczesne w porównaniu z dawniejszymi epokami znajdują się w początkowym stadium badań historycznych, stąd i wiele interpretacji oraz ocen dotyczących historii współczesnej ulega w miarę postępu badań naukowych istotnym zmianom. Dlatego w poznawaniu dziejów współczesnych niezbędne jest podkreślanie, że nasza wiedza na ten temat jest niepełna, a oceny na miarę aktualnego stanu wiedzy.

Jest to okres bardzo istotny w historii powszechnej. W wyniku Rewolucji Październikowej powstało i umocniło się pierwsze w dziejach świata państwo socjalistyczne. Stało się to przełomowym wydarzeniem w historii najnowszej.

Uczeń powinien zrozumieć najistotniejsze zjawiska i procesy w dziejach Polski i świata okresu międzywojennego — odrodzenie się państwowości polskiej, powstanie pierwszego państwa socjalistycznego, kryzys systemu burżuazyjnego, istotę faszyzmu oraz znaczenie powstania światowego systemu socjalistycznego.

Był to również niezwykle ważny okres w dziejach narodu polskiego. Po czasach rozbiorów powstało niepodległe państwo polskie. Lata między I a II wojną światową odegrały istotną rolę w dziedzinie pogłębiania świadomości narodowej i państwowej Polaków i umacniania się ich patriotycznych postaw. W okresie II Rzeczypospolitej zaszły procesy integracyjne w dużym stopniu niwelujące skutki rozbiorów w sferze politycznej, gospodarczej i kulturalnej. Należy zwrócić uwagę na szczególne znaczenie państwa dla prawidłowego rozwoju narodu. Jednocześnie w tych latach toczyła się walka klasowa z rządami burżuazyjnymi. W walce o niepodległość przeciwko okupantowi hitlerowskiemu rozwijał się i umacniał polski ruch robotniczy, w którym szczególną rolę odgrywali komuniści. To właśnie działalność i myśl polityczna polskich komunistów i innych postępowych ugrupowań politycznych legła u podstaw Polski Ludowej.

Materiał nauczania obejmuje również II wojnę światową. Do najważniejszych problemów należy ukazanie genezy faszyzmu, jego roli w rozpętanu wojny światowej oraz zbrodni wobec ludzkości, a zwłaszcza narodu polskiego.

Bardzo ważne jest zrozumienie przez uczniów:

- zależności dziejów Polski i powszechnych (np. międzynarodowe uwarunkowania odzyskania niepodległości Polski);
- związków między różnymi sferami życia społecznego (np. powiązań między społeczną strukturą II Rzeczypospolitej a jej trudnościami gospodarczymi i politycznymi);
- genezy ważniejszych zjawisk powszechnych (np. ogólnego kryzysu burżuazyjnego systemu demokracji parlamentarnej, kryzysów gospodarczych);
- znaczenia dziejowego II Rzeczypospolitej dla rozwoju i umocnienia świadomości narodowej Polaków;

- zmian politycznych, jakie przyniosła światu i Polsce II wojna światowa.
- Przekazywanie młodzieży wiedzy o dziejach Polski i świata w okresie powojennym powinno odbywać się równolegle z kształtowaniem odpowiednich postaw politycznych i właściwego stosunku do najważniejszych problemów świata powojennego.
- Uczeń powinien mieć świadomość powiązania Polski z krajami socjalistycznymi i miejsca naszego państwa w tym obozie. Do spraw najważniejszych z zakresu historii współczesnej należą:
- problemy związane z budową socjalizmu w Polsce zarówno w aspekcie osiągnięć, jak i błędów;
 - kierunki przemian politycznych, społecznych, gospodarczych i kulturalnych;
 - uświadomienie sobie przez młodzież miejsca i roli Polski wśród krajów socjalistycznych;
 - zrozumienie roli klasy robotniczej oraz PZPR w życiu kraju;
 - znaczenie ZSRR i krajów socjalistycznych we współczesnym świecie.

Uczniowie klasy VIII powinni zrozumieć najistotniejsze zjawiska i procesy dokonujące się w Polsce na tle wydarzeń światowych przed i po II wojnie światowej: przemiany społeczne i ustrojowe, rolę ZSRR i krajów socjalistycznych we współczesnym świecie.

Jednym z najważniejszych efektów nauczania historii w klasie VIII musi być kształtowanie właściwych postaw ideowych i politycznych młodzieży, jej stosunku emocjonalnego i racjonalnego wobec najważniejszych problemów państwa i narodu. Uczniowie powinni zrozumieć miejsce i rolę Polski we współczesnym świecie, a zwłaszcza wśród państw socjalistycznych. Szczególnie ważne jest zrozumienie znaczenia stosunków polsko-radzieckich.

Uczniowie klasy VIII powinni zdać sobie sprawę z płynności granicy czasowej między przeszłością a teraźniejszością oraz uświadomić sobie trudności wynikające z ocen zjawisk należących do historii współczesnej. Powinni zdawać sobie sprawę z wpływu, jaki wywiera brak dystansu czasowego na opisywane i analizowane zjawiska.

Konieczne jest dalsze doskonalenie form wypowiedzi ustnych, zwłaszcza dyskusji. Uczniowie powinni prawidłowo posługiwać się mapami, atlasami i encyklopediami, a także na tym poziomie nauczania odróżniać niektóre rodzaje piśmiennictwa historycznego, zwłaszcza beletrystykę od literatury popularnonaukowej, jak również sporządzać wypisy z literatury popularnonaukowej.

Z punktu widzenia dalszej edukacji ważna jest także umiejętność przeprowadzania analizy tekstu źródłowego. Uczeń powinien doskonalić umiejętności interpretacji i oceny faktów i ludzi.

Jednym z najważniejszych efektów nauczania w klasie VIII jest wyrabianie u uczniów krytycznego stosunku do pozanaukowych przekazów historycznych.

WIEDZA O SPOŁECZEŃSTWIE

Klasy VII—VIII

Program przygotowany w Instytucie Programów Szkolnych, zatwierdzony przez ministra oświaty i wychowania w dniu 27 lipca 1983, nr SN-40-74/83, do realizacji w szkole podstawowej od roku szkolnego 1984/85 w klasie VII i od roku szkolnego 1985/86 w klasie VIII.

Program rekomendował ministrowi oświaty i wychowania do aprobaty Zespół Programowy Wiedzy Obywatelskiej i Propedeutyki Nauki o Społeczeństwie w składzie:
doc. dr Zbigniew Chrupek (przewodniczący), prof. dr hab. Adolf Dobieszewski, prof. dr hab. Seweryn Dziamski, prof. dr hab. Edward Erazmus, mgr Maria Garmulewicz (wiceprzewodnicząca), dr Stefan Garwacki (sekretarz), doc. dr Stanisław Gebethner (członek prezydium), mgr Maria Gensler, mgr Jadwiga Gumulińska, dr Romuald Jeziorski, dr Zenon Kawecki, doc. dr Romuald Kończyk, dr Mieczysław Krajewski, mgr Irena Kuczalek, mgr Helena Malawska, dr Janusz Mandziuk, mgr Ryszard Miłoszewski, mgr Wiesław Nalepiński (członek prezydium), mgr Alicja Piechowa (członek prezydium), mgr Stanisław Puchała, prof. dr hab. Bronisław Ratuś, dr Władysław Sordyl, dr Zbigniew Szawarski (członek prezydium), prof. dr hab. Hieronim Szczegóła, prof. dr hab. Igor Timofiejuk, mgr Daniela Ura, doc. dr hab. Augustyn Wajda, prof. dr hab. Wiesław Wiśniewski, prof. dr hab. Przemysław Wójcik.

UWAGI WSTĘPNE

Obecny program wiedzy o społeczeństwie wprowadza się w toku reformy programowej szkół podstawowych.

W programie zachowuje się wiele elementów z poprzednich programów, a zwłaszcza z programu wychowania obywatelskiego, jako sprawdzonych w wieloletniej praktyce i wartościowych pod względem dydaktycznym i wychowawczym.

Program był eksperymentalnie sprawdzany w wybranych szkołach i konsultowany w różnych środowiskach nauczycieli przedmiotu.

W klasie VII utrzymuje się zasadę wprowadzania młodzieży w życie społeczne najbliższego środowiska poprzez bezpośrednie poznawanie potrzeb mieszkańców, ich różnorodnej działalności oraz organizacji podstawowych ogniw życia społecznego. Jednakże w stosunku do programów z lat poprzednich, w wyniku licznych postulatów nauczycieli, wzbogacono treści opisowe programu elementami wiedzy ogólnej, m. in. o demokracji bezpośredniej, strukturze społeczeństwa, społecznym podziale pracy.

W klasie VIII treści programu odnoszą się do najważniejszych, ogólnych problemów społeczeństwa i państwa polskiego oraz do węzłowych zagadnień międzynarodowych. Również w tej klasie w wyniku wprowadzania elementów społecznej wiedzy teoretycznej nastąpiło pogłębienie treści programu. Starano się przy tym szczególnie uwypuklić te zagadnienia, które wyjaśniają przesłanki przeprowadzanych reform gospodarczych i politycznych i aktualne procesy w życiu społecznym Polski i świata.

Realizacja treści programowych powinna prowadzić przede wszystkim do zdobycia i ugruntowania rzetelnej, choć elementarnej na tym poziomie, wiedzy o społeczeństwie, o wielostronnych płaszczyznach jego życia, aktywności politycznej i zawodowej, na tle prawidłowości rozwoju socjalizmu.

Realizacja programu powinna stwarzać jednocześnie możliwość poznawania przez młodzież problemów bieżącego życia społeczno-politycznego, podejmowania spraw, które ją interesują, o których pisze się w prasie, dyskutuje i mówi w radio, telewizji, w domu rodzinnym i środowisku uczniowskim.

Treści programowe oraz właściwa organizacja i odpowiednio dobrane metody i formy pracy nauczyciela i uczniów dają podstawę do osiągnięcia celów w zakresie kształcenia zdolności poznawczych i kształtowania postaw obywatelskich.

CELE KSZTAŁCENIA I WYCHOWANIA

- Realizacja treści programu powinna przede wszystkim służyć:
- rozbudzaniu zainteresowań młodzieży życiem społeczno-politycznym i gospodarczym; wykazaniu wartości społecznej wiedzy naukowej i jej wyższości nad wiedzą potoczną; uczeniu jak formułować zasadne wnioski oraz rzetelności w wypowiedzianiu sądów i opinii o sprawach społecznych;
 - przewyciężaniu, w świadomości politycznej młodzieży, naiwnych przekonań i wyobrażeń o życiu społeczno-politycznym; przypisywaniu nadmiernej roli czynnikom subiektywnym; uczeniu postrzegania w życiu społecznym obiektywnych procesów i uwarunkowań określających postępowanie ludzi i polityczne decyzje;
 - poznawaniu podstawowych elementów więzi społecznej i czynników określających strukturę społeczeństwa; uczeniu postrzegania dążeń i interesów grup, warstw i klas; zrozumieniu wiodącej roli klasy robotniczej w społeczeństwie socjalistycznym;
 - uczeniu myślenia kategoriami interesu państwa i narodu; wyróżnianiu spraw i problemów jednostkowych i ogólnych, o zasięgu lokalnym i państwowym;
 - poznaniu zasad socjalistycznej demokracji i form udziału obywateli w sprawowaniu władzy; zarządzaniu i kontroli w organach państwa, samorządach i organizacjach społecznych;
 - zrozumieniu przewodniej roli PZPR w życiu politycznym kraju i różnic w działaniu partii i państwa;
 - wzbudzaniu szacunku dla społecznie zaangażowanych, aktywnych środowisk i obywateli; kształtowaniu gotowości do udziału w inicjowanych przez nich działaniach;
 - kształtowaniu przekonania o znaczeniu praworządności i społecznej dyscypliny
 - zrozumieniu w czym się wyrażają w różnych dziedzinach życia i sytuacjach;
 - uświadomieniu roli pracy w życiu jednostki i społecznego podziału pracy w życiu zbiorowym; uznaniu zasadności socjalistycznej zasady płacy za pracę;
 - przyswajaniu elementów wiedzy o życiu społeczno-gospodarczym, o zasadach funkcjonowania przedsiębiorstw, czynnikach wzrostu społecznej wydajności pracy, zasadach podziału dochodu narodowego, warunkach współpracy międzynarodowej;

- rozumieniu głównych problemów społeczno-politycznych współczesnego świata oraz trudności związanych z realizacją współpracy międzynarodowej i utrzymaniem pokoju;
- przekonaniu o podporządkowaniu polityki zagranicznej PRL interesom narodu, zasadom internacjonalizmu proletariackiego i działaniom na rzecz powszechnego postępu i pokoju;
- rozumieniu znaczenia wielostronnej współpracy Polski ze Związkiem Radzieckim i innymi państwami socjalistycznymi.

TREŚCI KSZTAŁCENIA I WYCHOWANIA

KLASA VII

(1 godzina tygodniowo)

SPOŁECZNA I POLITYCZNA ORGANIZACJA ŻYCIA ŚRODOWISK LOKALNYCH

1. SPOŁECZNOŚĆ LOKALNA W MIEŚCIE I NA WSI

1.1. Cechy życia społecznego, gospodarczego i kulturalnego w mieście i na wsi:

- typowe warunki życia i sposoby zaspokajania potrzeb;
- infrastruktura produkcyjna i socjalna w mieście i na wsi;
- rodzaje pracy, typy zajęć, główne źródła środków dla zaspokojenia potrzeb;
- oświata, rodzaje i charakter placówek oświatowych, wybór szkoły i jej dostępność;
- kultura, podstawowe sposoby korzystania z dóbr kultury, rodzaje instytucji kulturalnych, aktywny udział w tworzeniu dóbr kulturalnych.

1.2. Zasady współżycia społecznego w środowisku lokalnym:

- prawa i obowiązki lokatora, mieszkańca domu i osiedla, regulamin porządku domowego;
- stosunki współżycia społecznego na wsi, pomoc sąsiedzka w gospodarstwie i obejściu;
- kultura współżycia społecznego w miejscu zamieszkania, wzór dobrego sąsiada;
- szkoła jako wspólnota społeczna (organizacja szkoły, władza nauczycielska, samorząd uczniowski, ZHP i organizacje uczniowskie, grupy nieformalne).

1.3. Nasza miejscowość w regionie i województwie (ewentualnie kraju):

- osiągnięcia i potrzeby;
- ludzie o szczególnych zasługach dla rozwoju miejscowości.

2. INSTYTUJĄCE ŻYCIA SPOŁECZNO-POLITYCZNEGO W ŚRODOWISKACH LOKALNYCH

- 2.1. **Rada narodowa — gminna, dzielnicowa, miejska, wojewódzka — jako terenowy organ władzy państwowej i samorządu terytorialnego:**
 - system wyborczy (wyłanianie kandydatów, sposób głosowania);
 - zadania, uprawnienia i sposób działania rady narodowej;
 - prawa i obowiązki radnego;
 - więź radnego z wyborcami formą społecznej kontroli nad działalnością władzy terenowej.
- 2.2. **Terenowe organy zarządzająco-wykonawcze — naczelnik gminy, naczelnik dzielnicy i miasta, prezydent miasta, wojewoda:**
 - uprawnienia i odpowiedzialność za całość warunków życia społeczności lokalnej;
 - sposób wykonywania podstawowych zadań;
 - odpowiedzialność organów administracji przed organami władzy i zwierzchnimi organami administracji.
- 2.3. **Podstawowe urzędy, wydziały, biura — jako ogniwa państwowej administracji lokalnej:**
 - rodzaje spraw załatwionych przez urzędy różnych szczebli, sposób załatwiania spraw, prawne zagwarantowanie interesów obywateli w stosunkach urząd — obywatel;
 - droga postępowania instancyjnego — odwołania, skargi, wnioski.
- 2.4. **Działalność organizacji politycznych i społecznych w środowisku lokalnym:**
 - miejscowe organizacje PZPR, ZSL i SD; główne obszary działalności politycznej partii, ich wzajemne współdziałanie w mieście i na wsi;
 - miejscowe organizacje polityczne i społeczne młodzieży, ich działalność na terenie szkoły;
 - formy aktywności społecznej na rzecz integracji społeczeństwa; rola ogniw PRON.
- 2.5. **Udział ludowego Wojska Polskiego w życiu społeczno-gospodarczym środowiska:**
 - działalność na rzecz upowszechniania obronności kraju — szkolenie obronne, obrona cywilna itp.;
 - działalność gospodarcza wojska na rzecz mieszkańców (pomoc ludności, budowa dróg, mostów itp.);
 - współpraca wojska ze społeczeństwem w zakresie wychowania patriotycznego.
- 2.6. **Ochrona porządku publicznego:**
 - zadania Milicji Obywatelskiej — ochrona bezpieczeństwa obywateli, mienia społecznego i osobistego;

- współdziałanie społeczeństwa z milicją;
- inne służby państwowe i organizacje społeczne działające na rzecz porządku publicznego, ochrony mienia i warunków życia obywateli.

3. SAMORZĄD SPOŁECZNY I JEGO FORMY

- samorząd terytorialny (osiedlowy, wiejski);
- samorząd w sferze produkcji i usług (wiejski, pracowniczy, spółdzielczy);
- sposób powoływania i obszary działalności samorządów w mieście i na wsi;
- formy działalności samorządu: inicjatywy obywatelskie, czyny społeczne, kontrola i społeczny nadzór nad działalnością produkcyjną i usługową;
- cechy charakterystyczne samorządu: autonomia działania, reprezentacja interesów grup i środowisk, społeczny charakter działalności;
- przykłady efektywnej działalności samorządów w rozwiązywaniu różnych problemów swojego środowiska, czynniki sprzyjające i utrudniające działalność samorządu.

PRACA I PRODUKCJA

1. PRZEMYSŁ I USŁUGI

1.1. Przedsiębiorstwa przemysłowe w miejscowości i w regionie:

- rodzaje przedsiębiorstw: przedsiębiorstwa o szczególnym znaczeniu dla miejscowości i regionu jako miejsce pracy i ośrodek kształtowania środowiska lokalnego;
- główne rodzaje wytwarzanych dóbr przemysłowych w miejscowości i regionie — ich przeznaczenie.

1.2. Produkcyjna działalność przedsiębiorstwa:

- załoga przedsiębiorstwa jako zorganizowany kolektyw ludzi o różnych kwalifikacjach, funkcjach i zadaniach;
- majątek produkcyjny przedsiębiorstw: budynki, maszyny i urządzenia wytwórcze, zapasy i bieżące środki materiałowe do produkcji, produkty przedsiębiorstwa.

1.3. Efekty pracy przedsiębiorstwa dla załogi i społeczeństwa:

- podstawowe wskaźniki sprawności przedsiębiorstwa: ilość i jakość produkcji, poziom wydajności pracy oraz efektywność wykorzystania środków produkcji, płace i zysk przedsiębiorstwa;
- podstawowe zasady kształtowania płac załogi i zysku przedsiębiorstwa;
- podział efektów pracy między przedsiębiorstwem i społeczeństwem: zyski przedsiębiorstw przemysłowych podstawowym źródłem finansowania ogólnych potrzeb społeczeństwa (potrzeby obronne, socjalne, kulturalno-oświatowe) oraz potrzeb grup społeczno-zawodowych pracujących poza sferą produkcji materialnej;

- kojarzenie interesów przedsiębiorstwa z interesami i potrzebami ogólnospołecznymi.

1.4. Zarządzanie przedsiębiorstwem przemysłowym:

- zadania i odpowiedzialność dyrektora przedsiębiorstwa;
- uprawnienia, obowiązki i odpowiedzialność samorządu pracowniczego;
- rola związków zawodowych w zakresie dbałości o interesy i warunki pracy załogi oraz w dziedzinie działalności socjalnej przedsiębiorstwa;
- organizacja partyjna i organizacje społeczno-zawodowe w przedsiębiorstwie.

1.5. Sfera podstawowych usług materialnych:

- sieć placówek handlowych, wpływ ich zaopatrzenia i organizacji handlu na warunki życia mieszkańców; wpływ kontroli zawodowej i społecznej na jakość świadczenia usług handlowych;
- transport, komunikacja i łączność: ich sieć, stopień zaspokajania podstawowych potrzeb społecznych, lokalne programy rozwoju;
- usługi remontowe i naprawcze świadczone przez przedsiębiorstwa państwowe, spółdzielcze i prywatne zakłady rzemieślnicze, ich zdolność wykonawcza wobec lokalnych potrzeb społecznych.

1.6. Robotnicy głównymi wytwórcami dóbr materialnych w społeczeństwie:

- klasa robotnicza jako podstawa załóg przedsiębiorstw przemysłowych i usługowych;
- działalność i miejsce w produkcji wyróżniające robotników od innych grup społeczno-zawodowych (chłopów, rzemieślników, administracji, różnych grup inteligencji);
- kształcenie i doskonalenie zawodowe robotników;
- udział robotników w życiu politycznym i społecznym; przykłady z miejscowości i regionu.

2. ROLNICTWO

2.1. Gospodarstwa rolne w naszej wsi i regionie:

- rodzaje gospodarstw: państwowe, spółdzielcze, indywidualne;
- charakter i rodzaje ich produkcji, wydajność produkcyjną;
- kwalifikacje i specjalizacje zawodowe pracowników rolnictwa; zmiany w organizacji i technikach produkcji rolnej;
- konieczność zdobywania kwalifikacji rolniczych i stałego ich podwyższania;
- rola samorządu wiejskiego w organizowaniu produkcji rolnej i w zaspokajaniu potrzeb ludności wiejskiej.

2.2. Polityka rolna naszego państwa:

- znaczenie rolnictwa dla zaspokajania potrzeb społecznych i harmonijnego rozwoju gospodarki narodowej;

- zasada równego traktowania wszystkich rodzajów gospodarstw rolnych;
- właściwe zaopatrzenie rolnictwa w środki produkcji warunkiem jego harmonijnego rozwoju (maszyny i urządzenia rolnicze, środki chemiczne, wyposażenie gospodarstw i inne);
- objęcie mieszkańców jednolitymi dla całego społeczeństwa zasadami opieki socjalnej państwa;
- zapewnienie trwałych warunków rozwoju gospodarczego, społecznego i kulturalnego wsi.

3. Chłopi jako wytwórcy i współgospodarze społeczności wiejskiej:

- decydujący udział indywidualnych gospodarstw chłopskich w produkcji rolnej w Polsce;
- cechy wyróżniające produkcyjną działalność rolników spośród innych grup społeczno-zawodowych;
- znaczenie chłopów w życiu społeczności lokalnej i państwa.

3. MIEJSCE I ROLA INTELIGENCJI W ŻYCIU SPOŁECZNYM I ZAWODOWYM

- praca w placówkach i instytucjach o działalności nieprodukcyjnej (oświata, nauka, kultura, służba zdrowia, administracja) głównym obszarem aktywności zawodowej inteligencji;
- rola pracowników umysłowych, jako organizatorów działalności produkcyjnej (kadra inżyniersko-techniczna, gospodarcza); szczególne zadania inteligencji twórczej (naukowcy, pisarze, twórcy innych dóbr kultury) w rozwijaniu nauki i kultury narodowej oraz w kształtowaniu świadomości społecznej.

4. SPOŁECZNY PODZIAŁ PRACY

- powiązania i wzajemne uzależnienia różnych rodzajów pracy ludzkiej oraz działalności wytwórczej i usługowej;
- konieczność istnienia społecznego podziału pracy oraz szczeble tego podziału;
- konsekwencje społecznego podziału pracy w postaci konieczności podziału i wymiany wytworów pracy między klasy i grupy społeczne;
- socjalistyczna zasada różnicowania podziału wyników pracy społecznej według ilości i jakości pracy jednostki;
- sprawiedliwość społeczna a idee i postulaty równości społecznej (egalitaryzm).

SYSTEM SPOŁECZNO-POLITYCZNY I EKONOMICZNY PRL

1. SPOŁECZEŃSTWO I NARÓD

1.1. **Społeczeństwo** jako zbiorowość wewnętrznie zróżnicowana i zorganizowana. Pojęcie klasy społecznej. Klasa a warstwa społeczna.

1.2. **Klasa robotnicza** jako podstawowa klasa panująca w ustroju socjalistycznym. Przeobrażenia klasy robotniczej w Polsce Ludowej i wzrost jej znaczenia. Różnicowanie wewnętrzne klasy robotniczej.

Formy zorganizowania klasy robotniczej: związki zawodowe, samorząd pracowniczy, partia robotnicza. Udział klasy robotniczej w zarządzaniu gospodarką narodową i w rządzeniu państwem. Niebezpieczeństwa i zagrożenia płynące z pozbawienia klasy robotniczej decydującego wpływu na życie społeczne i polityczne.

1.3. **Klasa chłopska** — jej rozwarstwienie. Warstwy ludności chłopskiej w Polsce. Awans gospodarczy, polityczny i kulturalny ludności wiejskiej w Polsce Ludowej. Uczestnictwo chłopów w zarządzaniu sprawami wsi i rolnictwa oraz w rządzeniu państwem. Samorządy wiejskie jako formy współuczestnictwa w zarządzaniu gospodarką narodową.

1.4. **Warstwa drobnych wytwórców i rzemieślników** — jej miejsce w strukturze społecznej. Rola gospodarza drobnej wytwórczości. Samorząd rzemieślniczy. Spółdzielczość pracy. Samorząd spółdzielczy.

1.5. **Inteligencja** — jej cechy specyficzne i położenie jako warstwy, której źródłem egzystencji jest praca umysłowa i tworzenie dóbr kultury. Różnicowanie wewnętrzne inteligencji. Odmienne role społeczne poszczególnych grup inteligencji: inteligencja techniczna i wysoko kwalifikowani specjaliści w różnych dziedzinach życia społecznego, pracownicy nauki, oświaty, kultury i ochrony zdrowia, twórcy kultury i ich szczególne zadania w pomnażaniu dóbr kultury; pracownicy zarządu gospodarką i kierownicy życia publicznego, personel urzędniczy aparatu gospodarczego i państwowego. Pochodzenie współczesnej inteligencji polskiej.

1.6. **Wspólnota podstawowych interesów klas i warstw** żyjących z własnej pracy w społeczeństwie socjalistycznym. Sojusz robotniczo-chłopski oraz więzy inteligencji z klasą robotniczą i chłopstwem. [Różnicowanie interesów i dążeń grupowych, środowiskowych i regionalnych we współczesnym społeczeństwie i przyczyny tego różnicowania.]*

*[] W nawiasach kwadratowych podano treści uzupełniające — o ich realizacji decyduje nauczyciel.

7. **Naród** jako wspólnota kultury, historii i języka. Szczególne więzi łączące ludzi z ziemią ojczystą, wspólnotą narodową; symbole narodowe. Naród jako wspólnota polityczna.

Państwo jako wyraz suwerenności narodowej i realizacji prawa do samostanowienia. Państwo jako globalna, powszechna i przymusowa forma organizacji społeczeństwa.

Kryteria tożsamości narodowej i przynależności państwowej. Obywatelstwo jako społeczna więź jednostki ze swoim państwem i ojczyzną. Mniejszości narodowe i etniczne w Polsce Ludowej

Patriotyzm walki i pracy; różne warunki i sposoby realizacji postawy patriotycznej. Polonia zagraniczna i jej więzi z macierzą.

2. ORGANIZACJA POLITYCZNA SPOŁECZEŃSTWA

2.1. **Podstawowe części składowe organizacji politycznej społeczeństwa PRL**; partie polityczne, aparat państwowy, organizacje zawodowe i społeczne obywateli, organy samorządu, środki masowego przekazu. Zasady demokratycznej i socjalistycznej organizacji politycznej społeczeństwa; demokracja socjalistyczna.

2.2. **Pojęcie władzy publicznej**; politycznej, państwowej, samorządowej. Władza publiczna, oparta na przymusie i na autorytecie moralnym. Obywatelskie motywacje podporządkowania się władzy publicznej. Tożsamość interesów społeczeństwa i władzy publicznej w systemie demokracji socjalistycznej (ludowładztwo). Władza centralna i lokalna.

Praworządne działanie władzy i dyscyplina społeczna. Służebna rola przedstawicieli władzy wobec społeczeństwa. Obiektywne przesłanki i możliwości wyobcowania się władzy ze społeczeństwa oraz sposoby zapobiegania temu.

2.3. **Konstytucja** jako karta praw politycznych społeczeństwa i obywateli, określająca ustrój społeczno-gospodarczy i sposób sprawowania władzy publicznej. Prawny charakter Konstytucji PRL jako ustawy zasadniczej. Konstytucyjne zasady ustroju politycznego PRL: ludowładztwo, praworządność, przewodnia rola partii robotniczej, uczestnictwo mas w rządzeniu.

Prawa i obowiązki obywateli oraz ich gwarancje konstytucyjne. Trybunał Konstytucyjny. Organy stojące na straży praw obywatelskich.

2.4. System partyjny PRL.

2.4.1. **Przewodnia rola PZPR**, marksistowsko-leninowskiej partii polskiej klasy robotniczej w społeczeństwie PRL.

[Rola partii politycznych we współczesnych społeczeństwach.] Społeczne, historyczne i polityczne przesłanki przywództwa Partii w Polsce Ludowej.

Inspirujące i programowe funkcje PZPR wobec społeczeństwa i organizacji społecznych. Formy kierownictwa partyjnego wobec aparatu państwowego. Partia a organy przedstawicielskie władzy państwowej i samorządu społecznego. Funkcje kontrolne partii wobec aparatu państwowego, organów samorządu i organizacji społecznych. Narodowa i internacjonalistyczna odpowiedzialność PZPR.

Zasady organizacyjne i podstawowa struktura PZPR. Dyscyplina partyjna. Więż partii z masami, jako podstawowa gwarancja jej przewodniej roli w społeczeństwie. Liczebność i skład społeczny PZPR; kryteria przynależności do partii.

- 2.4.2. **Zjednoczone Stronnictwo Ludowe** — partia pracujących chłopów i inteligencji wiejskiej wyrosła z postępowych i patriotycznych tradycji ruchu ludowego. Współczesna baza społeczna ZSL. Założenia ideologiczne i program ZSL. Liczebność i skład społeczny ZSL. Formy współdziałania ZSL w sprawowaniu władzy w społeczeństwie i rządzeniu państwem.
 - 2.4.3. **Stronnictwo Demokratyczne** — partia wyrosła z dążeń postępowych części polskiej inteligencji. Współczesna baza społeczna SD. Założenia ideologiczne i program SD. Zasady organizacyjne i struktura SD. Liczebność i skład społeczny SD. Formy współdziałania SD w sprawowaniu władzy w społeczeństwie i rządzeniu państwem.
 - 2.4.4. **Zasady współdziałania PZPR z partiami sojuszniczymi.** Uznanie zasad socjalistycznego ustroju i przewodniej roli PZPR, jako podstawowa zasada współdziałania. Poszanowanie odrębnej tożsamości ideologicznej partii sojuszniczych, ich samodzielności organizacyjnej i autonomii programowej. Komisje porozumiewawcze. Formy współpracy w ciałach przedstawicielskich i organach administracji.
 - 2.4.5. **Patriotyczny Ruch Odrodzenia Narodowego** jako część składowa politycznej organizacji społeczeństwa. Powszechny i otwarty charakter ruchu warunkiem realizacji jego celów: umocnienia socjalistycznego państwa w drodze porozumienia i współdziałania różnych sił społecznych. Społeczne inicjatywy, praca i kontrola w podstawowych dziedzinach życia zasadniczą płaszczyzną aktywności PRON. Ruch odrodzenia narodowego miejscem zetknięcia się różnych światopoglądów i postaw. Dialog podstawową drogą ogólnonarodowego porozumienia.
 - 2.4.6. **Miejsce stowarzyszeń świeckich katolików i chrześcijan (PAX, PZKS i ChSS) w organizacji politycznej PRL.** Udział świeckich katolików i chrześcijan w życiu politycznym Polski Ludowej; uczestnictwo w ciałach przedstawicielskich i w organach administracji. Założenia programowe stowarzyszeń świeckich katolików i chrześcijan.
- 2.5. **Państwo socjalistyczne.**
 - 2.5.1. **Państwo jako forma organizacji społeczeństwa** a aparat państwowy i jego struktura. Szczególna pozycja państwa wśród innych form organizacji społeczeństwa. Zadania organizatorskie aparatu państwowego w realizacji wspólnych interesów społecznych i funkcje w zakresie kojarzenia odmiennych interesów grupowych, środowiskowych, branżowych, regionalnych. Zewnętrzne funkcje państwa.
 - 2.5.2. **System organów państwowych** — podział zadań według funkcji i zasięgu terytorialnego działań poszczególnych organów państwowych. Organy władzy państwowej jako ciała prawodawcze i kontrolne. Organy wykonawcze i zarządzające — administracja państwowa. Wspecjalizowane organy kontroli. Organy wymiaru sprawiedliwości i organy stojące na straży przestrzegania prawa.

Lokalne organy władzy, samorządu terytorialnego i administracji publicznej. Państwowe organy kierowania i zarządzania gospodarką narodową. Organy przymusu: wojsko, milicja, służba bezpieczeństwa oraz inne służby egzekucyjne (Państwowa Inspekcja Handlowa, Państwowa Inspekcja Pracy itp.).

2.5.3. Naczelnne organy państwa.

2.5.3.1. Sejm jako najwyższy przedstawicielski organ władzy państwowej. Sejm a rady narodowe jako terenowe organy przedstawicielskie.

Funkcje Sejmu — najwyższego organu reprezentującego cały naród, różne grupy społeczne i różne odłamy opinii publicznej.

Ustawy, plany społeczno-gospodarcze, budżet państwa, uchwały programowe formami realizacji prawodawczych funkcji Sejmu.

Funkcje Sejmu w zakresie kreowania pozostałych organów państwowych: Rady Państwa, Rządu, Trybunału Stanu, Trybunału Konstytucyjnego, Najwyższej Izby Kontroli, oraz pośrednio Sądu Najwyższego i Prokuratora Generalnego.

Funkcje kontrolne Sejmu: ocena pracy Rządu i udzielania mu absolutorium, kontrola realizacji ustaw, interpelacje i zapytania poselskie. Dezyderyaty i opinie komisji sejmowych. Rola Najwyższej Izby Kontroli w wykonywaniu funkcji kontrolnych przez Sejm.

Sejm jako najwyższy organ państwowy kształtowania opinii publicznej. Znaczenie debat sejmowych i ich przekazu do społeczeństwa. Autorytet społeczny Sejmu.

Partie polityczne w Sejmie. Kluby poselskie. Ugrupowania katolików świeckich w Sejmie. Posłowie bezpartyjni. Rola Rady Społeczno-Gospodarczej przy Sejmie. Organizacja wewnętrzna Sejmu.

2.5.3.2. System wyborczy do Sejmu i rad narodowych. Wybory do Sejmu i Rad Narodowych a system partyjny PRL. Konstytucyjne zasady prawa wyborczego. Wylanianie kandydatów. Uczestnictwo w głosowaniu jako powinność obywatelska i najważniejsza postać uczestnictwa obywatela w życiu publicznym. Sposób głosowania. Tajność aktu głosowania i jej gwarancje. Więź posłów i radnych z wyborcami. Obowiązek posła i radnego do zdawania sprawy wyborcom ze swej działalności. Odwoływanie posła przez wyborców. Odpowiedzialność posła przed wyborcami a dyscyplina partyjna.

2.5.3.3. Rada Państwa — naczelnny organ władzy państwowej, zastępujący Sejm oraz wypełniający tradycyjne funkcje głowy państwa. Podstawowe kompetencje Rady Państwa: wydawanie dekretów z mocą ustawy, dokonywanie zmian w składzie Rządu, nadawanie tytułów profesorskich, wybór sędziów itp. Nadzór Rady Państwa nad innymi państwowymi organami i instytucjami. Rada Państwa jako reprezentant PRL w stosunkach międzynarodowych. Pozycja Przewodniczącego Rady Państwa.

2.5.3.4. Rząd — jako najwyższy organ wykonawczy władzy państwowej. Kompetencje i obowiązki Rządu w zakresie bieżącego kierownictwa sprawami państwa oraz ogólnego kierownictwa gospodarką narodową i życiem publicznym społeczeństwa.

Zwierzchnictwo nad siłami zbrojnymi i realizacja konstytucyjnej roli wojska (art. 10 Konstytucji PRL) — zachowanie suwerenności i niepodle-

głości narodu polskiego, jego bezpieczeństwa i pokoju. Komitet Obrony Kraju i jego funkcje.

Zadania Rządu w organizacji stosunków politycznych i gospodarczych z zagranicą. Kierowanie administracją państwową.

Skład i struktura Rządu (Rada Ministrów, Prezydium Rządu, prezes Rady Ministrów i wiceprezesi Rady Ministrów, ministrowie). Polityczny skład Rady Ministrów.

Minister jako naczelny organ administracji. Założenia podziału na resorty. Polityczne i administracyjne funkcje ministrów. Wojewoda jako reprezentant Rządu w terenie.

Odpowiedzialność Rządu wobec Sejmu. Trybunał Stanu i odpowiedzialność konstytucyjna osób piastujących najwyższe stanowiska państwowe.

- 2.5.4. **Sądy jako organy wymiaru sprawiedliwości.** Zadania sądów. Sądy karne, cywilne, rodzinne; sądy pracy. Sądownictwo wojskowe. Niezawisłość sędziowska. Udział ławników w postępowaniu sądowym. Podstawowe zasady procedury sądowej; gwarancje praw i wolności obywatela wobec sądu. Prawo do obrony. Sądy a kolegia do spraw wykroczeń.

Prokurator jako oskarżyciel publiczny.

Naczelny Sąd Administracyjny; jego rola w ochronie praw obywateli i w utrwalaniu praworządnego działania administracji.

2.6. Organizacje społeczne i zawodowe.

- 2.6.1. **Związki zawodowe w ustroju socjalistycznym.** Związki zawodowe powszechna organizacją społeczną ludzi pracy. Zasada organizacyjnej samodzielności ruchu związkowego. Zadania organizacji związkowej w zakładzie pracy. Prawo do obrony interesów ludzi pracy. Związki zawodowe a samorząd pracowniczy.

- 2.6.2. **Organizacje młodzieży polskiej.** Pluralizm organizacyjny ruchu młodzieżowego. Socjalistyczne związki młodzieży polskiej w mieście i na wsi (ZSMP, ZMW, ZHP). Organizacje o zasięgu środowiskowym (ZSP). Założenia programowe i formy pracy politycznej związków młodzieży.

Uczestnictwo i aktywność młodzieży w powszechnych organizacjach społecznych (LOK, LOP, PCK, PTTK, organizacje przyjaźni z innymi narodami, organizacje sportowe, kulturalne).

- 2.6.3. **Kościół i związki wyznaniowe.** Wierzący i niewierzący w życiu społecznym i państwowym PRL. Instytucje religijne w Polsce: Kościół katolicki, inne kościoły i związki wyznaniowe.

Konstytucyjna zasada rozdziału Kościoła od państwa; jej sens i konsekwencje polityczne.

Konstytucyjna zasada wolności sumienia i wyznania. Różnice światopoglądów. Konieczność wzajemnej tolerancji dla postaw odmiennych.

Dziedziny współdziałania Kościoła oraz związków wyznaniowych i socjalistycznego państwa w PRL.

- 2.6.4. **Masowe środki przekazu w życiu publicznym.** [Struktura i organizacja prasy, radia i telewizji w PRL]. Rola masowych środków przekazu w informowaniu społeczeństwa. Rola masowych środków przekazu w ścieraniu się odmiennych

poglądów i opinii. w sprawach nurtujących społeczeństwo. Środki przekazu jako instrument kształtowania opinii publicznej.

Odpowiedzialność masowych środków przekazu wobec społeczeństwa. Prawo do krytyki i informacji a ochrona praw jednostki i interesu narodowego. Nadzór państwa nad funkcjonowaniem masowych środków przekazu.

USTRÓJ GOSPODARCZY PRL

1. **Cel i zasady gospodarowania w socjalizmie:** zaspokajanie rosnących potrzeb społeczeństwa i poszczególnych jego członków. Zakres i rodzaje potrzeb socjalistycznego społeczeństwa. Ustrojowe uwarunkowania tzw. modelu konsumpcji.

Produkcja materialnych dóbr i usług warunkiem zaspokajania potrzeb. Rola w tym zakresie samodzielnych przedsiębiorstw państwowych oraz innych, podstawowych jednostek gospodarczych (gospodarstwa chłopskie, zakłady spółdzielcze, rzemieślnicze).

Rola i znaczenie planowania społeczno-gospodarczego: wyznaczanie kierunków rozwoju. bilansowanie potrzeb i środków ich zaspokajania. dostarczanie informacji o kierunkach rozwoju. potrzebach społecznych i środkach samodzielnym przedsiębiorstwom.

2. **Dochód narodowy i jego pojęcie.** Pieniężna i rzeczowa postać dochodu narodowego. Podział dochodu narodowego między grupy społeczne — sposób podziału. Konieczność zapewnienia niezbędnych środków na rozwój gospodarki. bezpieczeństwo kraju i funkcjonowanie państwa.

Naczelna zasada podziału w społeczeństwie socjalistycznym: według ilości i jakości pracy. Trudności w pełnym urzeczywistnieniu tej zasady.

Brak zgodności między dochodami pieniężnymi a wielkością produkcji dóbr i usług główną przyczyną naruszenia równowagi rynkowej. Inflacja a stopa życiowa ludności.

3. **Podstawowe pojęcia ustroju gospodarczego społeczeństwa.**

[Sily wytwórcze, stosunki produkcji: ich wzajemne powiązania i zależności.]

Typy i formy własności środków produkcji podstawą kształtowania stosunków ekonomicznych i podziału klasowego społeczeństwa. Formy własności społecznej. Dominująca rola społecznej własności środków produkcji w socjalistycznym ustroju gospodarczym. Prywatna własność środków produkcji w miastach i na wsi — jej rola i znaczenie we współczesnej gospodarce polskiej.

3.4. **Podstawowe formy organizacyjne gospodarki narodowej** wynikające z różnych typów i form własności środków produkcji: przedsiębiorstwa państwowe, spółdzielcze, prywatne gospodarstwa chłopskie o zróżnicowanej wielkości i potencjału majątkowym, warsztaty rzemieślnicze, drobne przedsiębiorstwa prywatne w sferze produkcji, handlu i usług materialnych, przedsiębiorstwa z udziałem kapitału zagranicznego.

3.5. **Przedsiębiorstwo jako podstawowa jednostka organizacyjna gospodarki narodowej.** Cechy przedsiębiorstw socjalistycznych w Polsce: samodzielność, samorządność, samofinansowanie. Cele, zadania i odpowiedzialność przedsiębiorstw na podstawie założeń reformy gospodarczej.

4. PRAWA I WOLNOŚCI ORAZ OBOWIĄZKI CZŁOWIEKA I OBYWATELA

4.1. **Charakter i systematyka podstawowych praw i wolności człowieka i obywatela.** Zasady równości praw i obowiązków. Prawa i wolności oraz obowiązki jednostki w ustroju socjalistycznym.

4.2. **Wolności osobiste i społeczno-polityczne:** nietykalność osobista, wolność zrzeszania się, wolność słowa, druku i przekazu społecznego, tajemnica korespondencji i telekomunikacji, nienaruszalność mieszkania i mienia osobistego, wolność pochodów i manifestacji, wolność sumienia i wyznania.

Granice i gwarancje korzystania z wolności osobistych i politycznych. Wolność odpowiedzialna a anarchia. Konsekwencje nadużycia wolności.

4.3. **Prawa człowieka i obywatela w dziedzinie socjalno-ekonomicznej:** prawo do pracy, prawo do strajku, prawo do wypoczynku, prawo do nauki, prawo do ochrony zdrowia, prawo do zabezpieczenia społecznego, prawo dostępu do kultury, prawo do ochrony rodziny i macierzyństwa.

Materiałne i instytucjonalne gwarancje praw socjalno-ekonomicznych. Zależność realizacji praw obywatelskich od społecznie wytworzonego dochodu narodowego.

Rola pracy ludzkiej: jej sens indywidualny i społeczny oraz jej ochrona. Praca jako prawo i obowiązek.

[Rola społeczeństwa i państwa w zagwarantowaniu praw obywatelskich i wolności jednostki. Państwo i społeczeństwo opiekuńcze a granice realizacji tych funkcji. Samorząd społeczny w realizacji praw socjalnych i ekonomicznych obywateli.]

4.4. **Podstawowe obowiązki obywatelskie:** obowiązek pracy, obowiązek obrony Ojczyzny, obowiązek poszanowania prawa, obowiązki rodzicielskie — jako powinności wobec społeczeństwa, państwa i Ojczyzny. Obowiązek płacenia podatków i ponoszenia świadczeń na rzecz państwa i społeczeństwa.

Współzależność praw i obowiązków. Odpowiedzialność jednostki wobec społeczeństwa.

4.5. **Żywoćne zagrożenia interesu narodu, państwa, bytu ekonomicznego obywateli, ich bezpieczeństwa osobistego i mienia jako istotne przesłanki ograniczenia, bądź zawieszenia praw i wolności obywatelskich.** Stan wojenny, wyjątkowy, stan klęski żywiołowej.

PODSTAWOWE PROBLEMY WSPÓŁCZESNEGO ŚWIATA

1. JEDNOŚĆ I PODZIAŁY WSPÓŁCZESNEGO ŚWIATA

1.1. Konflikty, współlistnienie i współpraca.

[Pojęcie światowego systemu politycznego i gospodarki światowej.] Samodzielne i suwerenne państwa jako główne podmioty międzynarodowych stosunków politycznych i gospodarczych. Postępujący proces wzrostu współzależności

międzynarodowej w życiu i rozwoju poszczególnych państw. Tendencje do internacjonalizacji procesów życia gospodarczego we współczesnym świecie. Równoległość występowania i umacniania się skłonności do współpracy i integracji regionalnej na zasadach preferencyjnych (przykłady RWPG, EWG, ASEAN i inne).

Historyczna geneza istnienia różnych ustrojów społeczno-gospodarczych i politycznych. Przyczyny i warunki długotrwałego współistnienia kapitalizmu i socjalizmu. Przyczyny i skutki istnienia różnych poziomów i odmiennych warunków rozwoju gospodarczego i społecznych państw i narodów.

Główne podziały społeczno-polityczne i gospodarcze współczesnego świata. Istnienie bloków państw o odmiennych orientacjach politycznych i odmiennych ustrojach. Różnice ideologiczne i ustrojowe a współistnienie. Bariery i przeszkody wobec polityki współistnienia i współpracy międzynarodowej.

2. Podstawowe zagrożenia rozwojowe współczesnego świata.

Zagrożenie dla pokoju w następstwie wyścigu zbrojeń podsycanego przez mocarstwa imperialistyczne. Narastające zagrożenie możliwością wybuchu światowego konfliktu atomowego. Współczesne światowe siły pokoju i siły grożące wybuchem wojny.

Wojny lokalne w epoce pokoju światowego. Materialne i społeczne koszty wyścigu zbrojeń lokalnych konfliktów zbrojnych. Prawo do życia w pokoju — zasadniczym, uniwersalnym prawem człowieka.

Zagrożenie dla życia biologicznego w wyniku postępującego niszczenia środowiska naturalnego w skali globalnej. Niebezpieczeństwo kryzysu ekologicznego w najbardziej zagrożonych częściach globu. Wyczerpywanie nieodnawialnych zasobów Ziemi a perspektywy wzrostu i rozwoju społeczeństwa ludzkiego. Konieczność międzynarodowych konwencji dotyczących ochrony środowiska i zasobów naturalnych.

3. Organizacje międzynarodowe we współczesnym świecie.

Rola Organizacji Narodów Zjednoczonych (ONZ) w pokojowym rozwiązywaniu napięć i konfliktów oraz w organizowaniu międzynarodowej współpracy dla ochrony i kształtowania środowiska.

Cele i zadania innych ważniejszych międzypaństwowych organizacji w rozwiązywaniu współczesnych problemów międzynarodowych (na przykładzie UNESCO, UNICEF, FAO, WHO i innych).

Międzynarodowe organizacje o zasięgu regionalnym i ich rola w kształtowaniu regionalnej współpracy międzypaństwowej (EWG, RWPG). Ważniejsze międzynarodowe konwencje i porozumienia o zasięgu powszechnym i ograniczonym (na przykładzie: międzynarodowych paktów praw człowieka, Europejskiej Konferencji Bezpieczeństwa i Współpracy, układów SALT między ZSRR i USA i innych).

2. POLSKA W ŚWIECIE WSPÓŁCZESNYM

2.1. Miejsce Polski w gospodarce światowej i w międzynarodowym podziale pracy.

Podstawowe wskaźniki potencjału gospodarczego Polski: zasobów naturalnych, produkcji (rozmiarów i struktury działowej i gałęziowej), handlu zagranicznego, konsumpcji.

Dynamika rozwoju gospodarczego naszego kraju, na tle dynamiki gospodarki światowej i innych krajów socjalistycznych. Główne przyczyny kryzysowego załamania się rozwoju gospodarczego Polski na przełomie lat 70-tych i 80-tych. Zależności naszego rozwoju gospodarczego od uwarunkowań zewnętrznych. Konieczność rozwoju eksportu jako niezbędnego warunku pokonania zewnętrznych barier rozwoju gospodarczego.

2.2. Miejsce Polski w światowym systemie socjalistycznym.

Uczestnictwo w Radzie Wzajemnej Pomocy Gospodarczej (RWPG) główna zewnętrzną dźwignią rozwoju gospodarczego Polski. Zasada wzajemnych korzyści podstawą realizacji i rozwoju współpracy i integracji ekonomicznej w światowym systemie socjalistycznym. Współpraca gospodarcza, naukowo-techniczna i kulturalna Polski z krajami socjalistycznymi (przykłady, efekty).

Polska członkiem Układu Warszawskiego. Prawa i obowiązki sojusznicze: wykonywanie obowiązków warunkiem wiarygodności sojuszniczej Polski. Zachowanie pokoju, zbiorowego bezpieczeństwa i suwerenności państw — naczelną zasadą polityki zagranicznej państw socjalistycznych oraz podstawą ich sojuszu politycznego i obronnego.

2.3. Zasady polskiej polityki zagranicznej.

Wkład Polski w utrwalanie pokoju i współpracy między narodami. Ważniejsze międzynarodowe inicjatywy Polski na rzecz pokoju, rozbrojenia i rozwijania współpracy między państwami o różnych systemach. Stanowisko Polski wobec warunków zapewnienia pokoju i wzajemnego bezpieczeństwa w Europie. Stanowisko Polski wobec podstawowych problemów i warunków rozwoju krajów zacofanych ekonomicznie. Uczestnictwo i rola Polski w ważniejszych organizacjach międzynarodowych.

UMIĘJĘTNOŚCI

Realizacja programu wiedzy o społeczeństwie w szkole podstawowej służyć powinna opanowaniu przez uczniów m. in. następujących umiejętności:

- prawidłowego posługiwania się podstawową terminologią społeczną w zakresie tematyki objętej programem nauczania;
- prowadzenia ukierunkowanej obserwacji wycinków życia społecznego, przygotowania prostego planu czynności związanych z poznawaniem elementów życia społecznego (np. zestawów pytań do wywiadu, spotkania);
- uzupełniania danych z własnej obserwacji wiadomościami zaczerpniętymi z lektury lub odwrotnie;

- zrelacjonowania własnej obserwacji, czyjejs informacji lub opinii w sposób rzetelny, w wypowiedzi ustnej i sprawozdaniu pisemnym;
- zachowania się w urzędach i instytucjach, zdobywania informacji i załatwiania spraw;
- wyróżniania w życiu społecznym zjawisk o charakterze jednostkowym i ogólnym oraz formułowania wniosków o różnym stopniu ogólności;
- analizowania prostych zjawisk społecznych w świetle różnych przesłanek — ekonomicznych, politycznych, moralnych;
- posługiwania się informacją masowych środków przekazu w prowadzeniu dyskusji, rozmów i argumentowaniu swych poglądów;
- odczytywania podstawowych danych i wskaźników z zestawień statystycznych, wykresów i tabel, a także sporządzania prostych zestawień i schematów;
- korzystania z lektury popularnonaukowej, encyklopedii, słowników, rocznika statystycznego, tekstów źródłowych i dokumentów;
- prowadzenia notatek w formie tez lub planów;
- korzystania z biblioteki, czytelni i innych instytucji udzielających informacji w zakresie spraw społeczno-politycznych, zdobywania informacji bezpośrednio od osób kompetentnych;
- sporządzania planów i konspektów wypowiedzi ustnych i pisemnych z wykorzystaniem więcej niż jednego materiału (źródła);
- wyrobienie nawyku systematycznego czytania prasy codziennej, słuchania dziennika radiowego i telewizyjnego.

ZAGADNIENIA ZWIĄZANE Z REALIZACJĄ PROGRAMU

Wiedza o społeczeństwie jako przedmiot nauczania występuje w ostatnich klasach szkoły podstawowej w wymiarze: 1 godz. tygodniowo w klasie VII i 2 godz. tygodniowo w klasie VIII.

W toku nauki szkolnej, zwłaszcza przedmiotów humanistycznych, oraz w wyniku własnych, społecznych doświadczeń — oddziaływania domu, zespołu rówieśników, środowiska lokalnego, czy środków masowej informacji — uczniowie starszych klas mają już znaczny zakres wiadomości o społeczeństwie oraz kształtują się ich przekonania i postawy. Młodzież zaczyna dążyć do samodzielnego myślenia, wzrasta u niej krytycyzm i zainteresowanie problematyką społeczno-moralną, ideologiczną i polityczną.

Treści wiedzy o społeczeństwie, właściwie w tym okresie przyswojone przez młodzież, mają poważne znaczenie, nie tylko z punktu widzenia jej świadomości obywatelskiej, lecz również ogólnego rozwoju osobowości. Przekształcanie procesów myślenia potocznego o zagadnieniach społecznych i politycznych w myślenie podporządkowane rygorom wiedzy naukowej jest procesem trudnym i długotrwałym — szkoła podstawowa dopiero go rozpoczyna.

Cele kształcenia i wychowania przedmiotu nauczania wiedza o społeczeństwie w równym stopniu kładą nacisk na efekty poznawcze i wychowawcze. Założenie to powinno znaleźć wyraz w całym toku nauczania przedmiotu. Każda jednostka metodyczna powinna stawiać uczniów w sytuacjach wymagających rozwiązania różnych problemów, jak również wartościowania zjawisk społecznych. Uwzględnienia jednak wymaga wiek młodzieży i jej możliwości poznawcze. Program daje temu wyraz poprzez postępujący stopień teoretyzowania treści programowych.

Zakłada on w pierwszym etapie (klasa VII) dochodzenie do wiedzy ogólnej i sądów wartościujących od konkretnych, dostępnych młodzieży zjawisk społecznych. W klasie VIII następuje wyraźne wzbogacenie treści programu elementami społecznej wiedzy teoretycznej.

Koncepcja realizacji tak pomyślanego programu żadnej metody nie określa jako jedynie słusznej i dominującej. Główną uwagę nauczyciela koncentruje na aktywizacji uczniów, na takim doborze metod i organizacji pracy, które zapewnią będą maksymalną samodzielność w procesie uczenia się.

Proces ten powinien mieć charakter wielostronny, to znaczy zawierać: elementy przyswajania (metody podające), odkrywania (metody nauczania problemowego), przeżywania i użytkowania zdobytej wiedzy. W realizacji programu mogą być stosowane w zasadzie wszystkie metody i formy pracy dydaktycznej charakterystyczne dla przedmiotów humanistycznych. Niezbędne jest przy tym stosowanie przez nauczyciela określonych zasad postępowania, warunkujących skuteczność oddziaływań wychowawczych. Na szczególną uwagę zasługują:

— Tworzenie sytuacji sprzyjających aktywności i samodzielności uczniów w zdobywaniu i porządkowaniu wiedzy. Uczniowie powinni postrzegać w stawianym przez nauczyciela zagadnieniu elementy nowe, nieznanne, problemy otwarte, możliwości alternatywnych rozwiązań lub ocen — skłaniające do ich wyjaśnienia, do podejmowania samodzielnych poszukiwań i wyrażania własnych uwag lub wzbogacania treści lekcji samodzielnie zdobytymi wiadomościami. Realizacji tego postulatu najlepiej służą formy charakterystyczne dla nauczania problemowego.

— Tworzenie sytuacji współdziałania uczniów w zdobywaniu wiedzy, rozwiązywaniu problemów, formułowaniu wniosków i uzasadnień. Opinie i sądy podzielane przez grupę mają na ogół dużą siłę oddziaływania. Praca zespołowa sprzyja wymianie doświadczeń, daje możliwość indywidualnego wkładu jednostkom nieśmiałym, uczy współdziałania. Różnorodność form związanych z rozwiązywaniem zadań zespołowych zawiera metodyka nauczania w zespole.

— Bezpośrednie lub pośrednie odnośnienie zagadnień programu do obserwacji, doświadczeń, poglądów i wyobrażeń młodzieży, wyniesionych ze środowiska i ukształtowanych pod wpływem różnych źródeł informacji. Niezwykle istotny jest więc udział młodzieży w ustalaniu szczegółowych problemów, które mają być omawiane w ramach realizacji poszczególnych zagadnień programowych.

— Wiązanie realizacji treści programowych z konkretnymi wydarzeniami lub sprawami żywo interesującymi społeczeństwo. W określonych przypadkach wskazana jest zmiana kolejności realizowanych zagadnień, czy rozdziałów programu lub wprowadzenie aktualnego zagadnienia jako dodatkowego tematu, jeśli nie występuje w programie.

— Tworzenie sytuacji przygotowujących do udziału w politycznych formach życia zbiorowego, jak: prowadzenie dyskusji, samodzielne referowanie zagadnień, polemizowanie, posługiwanie się formami audiowizualnymi — wystawki, audycje itp.

— Wprowadzenie młodzieży w życie społeczno-polityczne poza szkołą. Uczniowie mogą w nim brać udział zarówno jako obserwatorzy, jak również jako uczestnicy, np. udział w sesjach rad narodowych, wiecach, wypełnianie zadań podczas politycznych kampanii, kontakty z instytucjami politycznymi i państwowymi w związku z wykonywaniem prac społecznych.

— Organizowanie bezpośrednich kontaktów z ludźmi, którzy swoją wiedzą, zaangażowaniem, własnym dorobkiem i obywatelską postawą dają wyraz właściwej realizacji patriotyczno-obywatelskich ideałów w życiu społecznym. Zasadnicze znaczenie ma przy tym charakter kontaktów — naturalność zachowań, bezpośredniość, wzajemny szacunek.

— Uznanie nauczyciela i tworzenie klimatu aprobaty w zespole uczniowskim dla samodzielności myślenia, odwagi intelektualnej i rzetelności argumentacji, zachowanie taktu w dyskusji z uczniami błędnie lub nieudolnie formułującymi sądy i opinie.

Przedstawione postulaty metodyczne uzupełniać należy wskazaniem dotyczącymi charakteru kontaktów nauczyciela z młodzieżą i klimatu w zespole uczniowskim.

Poważny wpływ na kształtowanie poglądów i postaw uczniów ma zespół klasowy, a zwłaszcza grupy koleżeńskie. Wspólnie podzielane ideowe lub moralne poglądy i nastawienia stanowią jeden z najważniejszych elementów w procesie kształtowania postaw. Kształtują się one najprędzej w zespole o koleżeńskim więzi i aspiracjach samowychowawczych. Poważne znaczenie ma tu dobra praca organizacji ideowo-wychowawczej, a zwłaszcza postawy aktywu i uczniów mających autorytet wśród kolegów.

Nauczanie wiedzy o społeczeństwie jest tylko jedną z dróg kształtowania ideowo-politycznych postaw młodzieży. Poważną rolę w tym zakresie odgrywa jej udział w życiu społecznym, samodzielne czytelnictwo i korzystanie z masowych środków przekazu (radio i telewizja). Zadaniem nauczyciela jest nie tylko uwzględnienie wiedzy i doświadczeń uczniów, zdobywanych na tej drodze, lecz również ukierunkowanie ich aktywności na rzecz ciągłego, własnego rozwoju — kształtowanie w ten sposób motywacji permanentnego kształcenia się i pogłębiania wiedzy.

O efektach realizacji programu decydują również środki i materiały dydaktyczne oddane do dyspozycji nauczyciela. Powinny one być zgromadzone w klasie-pracowni przedmiotowej, aby nauczyciel mógł z nich korzystać w każdej chwili. Do niezbędnych pomocy należy zaliczyć:

- mapy polityczne Polski i świata oraz atlasy.
- wykresy graficzne, schematy obrazujące struktury organów władzy i administracji państwowej, sądownictwa, organizacji politycznych i społecznych działających w kraju i organizacji o charakterze międzynarodowym.
- plansze, diagramy, zestawienia statystyczne do dokonywania porównań.
- biblioteczkę przedmiotową, zawierającą: słowniki, encyklopedie, roczniki statystyczne, albumy, przewodniki, literaturę popularnonaukową i inne wydawnictwa wiążące się tematycznie z zagadnieniami programowymi.
- czasopisma i materiały prasowe,
- teksty źródłowe, dokumenty,
- materiały dydaktyczne: udane sprawozdania pisemne uczniów z wycieczek, z wywiadów, obserwacji, referaty uczniowskie, gazetki tematyczne, taśmy magnetofonowe z nagraniami wywiadów, programów radiowych, materiały ilustracyjne oraz tzw. środowiskowe, zdobywane z różnych instytucji, w tym materiały propagandowe wydawane przez instytucje partyjne.
- środki audiowizualne, jak: przezrocza, aparat projekcyjny, epidiaskop, magnetofon.

ISBN 83-02-02939-4